RUBICON
TRIUMFUL ŞI TRAGEDIA ROMEI REPUBLICANE
TOM HOLLAND
Traducere de: Doina Lică

Tom Holland
RUBICON. The Triumph and Tragedy of the Roman Republic
Copyright © Tom Holland, 2004 Tom Holland
Copyright © 2007, Editura BIC ALL

Tom Holland, scriitor britanic născut la Salisbury, în sudul Angliei şi-a făcut studiile universitare la Cambridge şi Oxford. A scris mai multe lucrări de popularizare istorică, printre care „Persian Fire”, „Attis”, „The Secret Life of Lord Byron”, etc. A adaptat scrieri din Herodot, Homer, Tucidide sau Vergilius pentru BBC Radio 4. A fost nominalizat în 2004 la Premiul *Samuel Johnson* patronat de *BBC Four*. Este câştigătorul Premiului pentru istorie Hessell-Tiltman (2004).

Extrase din recenzii:

„Sunt profund îndatorat lui Tom Holland nu numai pentru că mi-a reîmprospătat memoria cu faptele marilor figuri istorice ale lumii romane – Pompei şi Crassus, Cato, Cicero şi Caesar – dar şi pentru explicarea esenţei lucrurilor şi faptelor care au făcut din Roma cea mai mare superputere pe care a cunoscut-o lumea, de ce a rezistat secole de-a rândul şi ce a cauzat prăbuşirea ei”.

Daily Mail

„O carte scrisă într-o manieră modernă, armonioasă, care observă cu fineţe procesele istorice, ceea ce are ca efect lectura ei într-o manieră destinsă, dar informativă”.

Observer

„Carte captivantă şi enorm de interesantă. Este o creaţie care abundă în dramă şi spectacol… dar adevărata atracţie a lucrării lui Tom Holland este inteligenţa cu care e scrisă şi reuşita identificării faptelor deseori sângeroase ale acelor vremuri cu sensibilităţile din zilele noastre”.

Sunday Times (Cartea anului)
Cuprins
Mulţumiri Lista hărţilor
Notă la ediţia în limba română Prefaţă
1. Republica paradoxală
2. Blestemul Sibyllei
3. Norocul e o doamnă
4. Întoarcerea băştinaşului
5. Faima e stimulentul
6. Un ospăţ cu hoituri
7. Datoria faţă de plăcere
8. Triumviratul
9. Aripile lui Icar
10. Războiul mondial
11. Sfârşitul Republicii
Cronologie
Note
Bibliografie
Indice
Pentru Eliza.
Bun venit pe lume.
Mulţumiri

Datorez recunoştinţă multor oameni pentru ajutorul pe care mi l-au acordat la scrierea acestei cărţi. Editorilor mei, Richard Beswick şi Stephen Guise de la Londra şi Bill Thomas şi Gerry Howard de la New York. Celui mai bun dintre agenţi şi celui mai drag dintre prieteni, Patrick Walsh. Lui Jamie Muir, pentru că a fost primul care a citit manuscrisul şi pentru întreaga lui prietenie fără rezerve, pentru încurajări şi sfaturi. Lui Caroline Muir, pentru că mi-a venit în ajutor ori de câte ori neputinţa mea de a fi un serios *pater familias* a ameninţat să mă copleşească. Lui Mary Beard, pentru că m-a salvat de mai multe greşeli decât aş fi putut suporta să număr. Lui Catharine Edwards, pentru acelaşi lucru. Lui Lizzie Speller, pentru că a fost la fel de obsedată de bucla lui Pompei ca şi mine şi pentru toate discuţiile purtate şi sprijinul acordat. Tuturor celor de la *British School* din Roma şi lui Hilary Bell, pentru că

nu s-a plâns (prea mult) că am târât-o să vadă încă o colecţie de monede. Personalului de la *London Library* şi de la biblioteca din cadrul *Society for the Promotion of Roman Studies*. Lui Arthur Jarvis şi Michael Symonds, pentru că m-au iniţiat în istoria târzie a Republicii. Şi, cel mai mult, desigur, iubitei mele soţii şi iubitei mele fiice, Sadie şi Katie, pentru că m-au ajutat să rămân cu mintea întreagă atunci când se părea că nu voi mai avea niciodată timp pentru altceva decât pentru romani: *ita sum ab omnibus destitutus ut tantum requietis habeam quantum cum uxore et filiola consumitur*[1].

Lista hărţilor

1. Lumea romană în anul 140 î.Hr.
2. Roma în anul 140 î.Hr.
3. Italia în secolul I î.Hr.
4. Campania în secolul I î.Hr.
5. Forul şi împrejurimile sale
6. Bazinul mediteranean de Est în anul 50 î.Hr.
7. Galia în anul 60 î.Hr.
8. Roma în anul 14 d.Hr.
9. Lumea romană în anul 14 d.Hr.

Notă la ediţia în limba română

În editarea acestei cărţi s-a ales folosirea variantei în limba latină pentru nume proprii, în special pentru antroponime. S-au făcut şi unele excepţii, datorate folosirii frecvente în lucrările publicate în limba română (spre exemplu Horaţiu, Plutarh), dar s-a preferat scrierea variantei clasice pentru Caesar în loc de Cezar. Pentru toponime s-a preferat în cele mai multe cazuri folosirea variantei în limba română, dar s-a păstrat denumirea latină pentru locuri istorice precum *Comitium*, *Rostra*, *Campus Martius*, etc. La note, titlurile autorilor clasici au fost menţionate în varianta lor originală, latină sau greacă, iar în paranteze s-a trecut titlul românesc, pentru lucrările care au fost traduse în limba română. De asemenea, au

1 “sunt atât de părăsit de toţi încât singurele clipe de tihnă sunt cele pe care le petrec cu soţia şi fiica”, Cicero, Ad Atticum, I. 18.1 - n.r.

fost introduse note de subsol pentru anumiţi termeni latini de instituţii, funcţii, sau a fost explicată etimologia unor cuvinte.

Prefaţă

10 ianuarie, al şapte sute cincilea an de la întemeierea Romei, al patruzeci şi nouălea înainte de naşterea lui Hristos. Soarele a apus de mult în spatele Munţilor Apenini. Aliniaţi în ordine de marş, soldaţii din Legiunea a XIII-a stăteau grupaţi în întuneric. Oricât de rece era noaptea, ei se obişnuiseră cu extremele. Căci de opt ani îl urmau pe guvernatorul Galiei în campanie după campanie, una mai sângeroasă ca alta, prin zăpadă, prin căldura verii, până la marginea lumii. Acum, revenind din sălbăticia barbară a nordului, s-au pomenit suspendaţi la o frontieră mult diferită. În faţa lor curgea un râu îngust. De partea legionarilor se afla provincia Galiei; de partea mai îndepărtată, Italia şi drumul ce ducea la Roma. Dacă ar urma acest drum, totuşi, soldaţii din Legiunea a XIII-a ar comite un delict extraordinar, încălcând nu doar limitele provinciei lor, ci şi legile cele mai stricte ale poporului roman. Ar declara într-adevăr război civil. Totuşi, aceasta a fost o catastrofă pentru care legionarii, mergând spre graniţă, s-au dovedit bine pregătiţi. Bătând din picioare din cauza frigului, aşteptau trompeţii să-i cheme la acţiune. Să-şi pună arma pe umăr, să avanseze – să traverseze Rubiconul.

Dar când vor fi chemaţi? Pierdut în noapte, cu apele umflate de zăpezile din munţi, râul putea fi auzit, dar niciun sunet de trompetă. Soldaţii din Legiunea a XIII-a îşi ciuleau urechile. Nu erau obişnuiţi să fie lăsaţi să aştepte. În mod normal, când ameninţa bătălia, se mişcau şi loveau ca fulgerul. Generalul lor, guvernatorul Galiei, era un om renumit pentru hotărâre, surpriză şi viteză. Nu doar atât, dar le-a dat ordinul de a trece Rubiconul chiar în după-amiaza aceea. Aşa că de ce, acum când au ajuns în sfârşit la graniţă, s-au oprit brusc? Puţini îl vedeau pe general în întuneric, dar ofiţerilor săi superiori, adunaţi în jurul lui, le apărea chinuit de nehotărâre. În loc să facă oamenilor

semnul „înainte”, Gaius Iulius Caesar se uita la apele tulburi ale Rubiconului, fără să spună nimic. Iar mintea îi lucra în tăcere.

Romanii aveau un cuvânt pentru un asemenea moment: *discrimen* îi spuneau – o clipă de tensiune încărcată de primejdii şi chinuri, când realizările unei vieţi întregi pot atârna în balanţă. Cariera lui Caesar, ca şi aceea a oricărui roman ce aspira la faimă, a fost o succesiune de asemenea momente de criză. De multe ori şi-a primejduit viitorul – şi de multe ori a ieşit triumfător. Pentru romani, acesta era însemnul bărbăţiei. Totuşi, dilema cu care se confrunta Caesar pe malurile Rubiconului era extrem de chinuitoare – şi cu atât mai mult cu cât reprezenta consecinţa succeselor sale anterioare. În mai puţin de un deceniu, el a silit să capituleze 800 de oraşe, 300 de triburi şi Galia întreagă – şi, cu toate acestea, pentru romani, triumfurile excesive pot fi cauză de nelinişte, ca şi de bucurie. Ei erau cetăţenii unei republici, la urma urmei, şi nu-i putea fi îngăduit nimănui să-şi pună tovarăşii mereu în umbră. Duşmanii lui Caesar, invidioşi şi înfricoşători, au uneltit îndelung să-l îndepărteze de la conducere. Acum, în sfârşit, în iarna anului 49, au reuşit să-l prindă la cotitură. Pentru Caesar, a sosit până la urmă momentul adevărului. Putea fie să se supună legii, să predea comanda şi să asiste la sfârşitul carierei sale – fie să treacă Rubiconul.

„Zarul a fost aruncat.44[2] Doar ca un jucător, într-un exces de pasiune a jucătorului, a putut Caesar până la urmă să dea ordin legionarilor să înainteze. Miza s-a dovedit prea mare pentru un calcul raţional. Şi imposibil de măsurat. Pătrunzând în Italia, Caesar ştia că riscă un război mondial, căci le mărturisise acest lucru tovarăşilor

---

2 Citat de obicei în latină - alea iada est - dar de fapt preluat de la dramaturgul atenian Menander şi exprimat de Caesar în greacă. Vezi Plutarh, Pompeius, 60 (Plutarh, Pompeius, în Plutarh, Vieţi paralele, voi. IV, trad. N. I. Barbu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969, p. 304 - „aruncă-se zarul44) şi Caesar, 32 (Plutarh, Caesar, în Plutarh, op.cit., voi. III, 1966, p. 486 - „fie zarul aruncat44)

săi, cutremurându-se la o asemenea perspectivă. Cu toate că era clarvăzător, nici măcar Caesar nu putea anticipa toate consecinţele deciziei sale. Pe lângă „moment de criză”, *discrimen* mai avea un înţeles: „linie de separaţie”. Era ceea ce, în orice sens, avea să se dovedească Rubiconul. Traversându-l, Caesar a târât într-adevăr lumea în război, dar a contribuit şi la pierderea vechilor libertăţi ale Romei, ca şi la instaurarea ulterioară a unei monarhii – evenimente de primă importanţă pentru istoria Occidentului. La multă vreme după prăbuşirea Imperiului Roman, contrariile revelate de Rubicon – libertate şi despotism, anarhie şi ordine, republică şi autocraţie – vor continua să obsedeze imaginaţia succesorilor Romei. Oricât de mic şi obscur era râul, atât de neînsemnat, încât locul unde se afla a fost până la urmă uitat, totuşi numele îl mai este cunoscut. Nici nu e de mirare. Atât de importantă a fost trecerea Rubiconului de către Caesar, încât a ajuns să semnifice de atunci orice pas hotărâtor.

Cu el, se încheia o perioadă istorică. Odată, existaseră oraşe libere presărate în întregul bazin mediteranean. În lumea greacă, dar şi în Italia, aceste oraşe fuseseră locuite de oameni care se identificau nu ca supuşi ai unui faraon sau rege al regilor, ci drept cetăţeni, şi care erau mândri de valorile ce-i deosebeau de sclavi – libertatea de a vorbi, proprietatea privată, drepturile în faţa legii. Treptat totuşi, odată cu apariţia de noi imperii, prima oară cel al lui Alexandru cel Mare şi al succesorilor săi, apoi cel roman, independenţa unor asemenea cetăţeni a fost suprimată peste tot. Până în secolul I î.Hr., a mai rămas un singur oraş liber, care era chiar Roma. Atunci Caesar a trecut Rubiconul, Republica s-a prăbuşit şi nu a mai rămas niciunul.

Drept urmare, s-au încheiat o mie de ani de autoguvernare civică şi, timp de alţi o mie şi ceva, aceasta nu va redeveni o realitate vie. Începând cu Renaşterea, au existat multe încercări de a traversa Rubiconul înapoi, de a reveni pe malul său îndepărtat, de a lăsa autocraţia în urmă. Revoluţia engleză, cea americană şi cea franceză s-

au inspirat conştient din exemplul Republicii romane. „În ceea ce priveşte rebeliunea în particular împotriva monarhiei”, se plângea Thomas Hobbes, „una dintre cele mai frecvente cauze ale sale este citirea cărţilor de politică şi a poveştilor din antichitatea greacă şi romană”. 1 Desigur că avantajul unei republici libere nu era singura lecţie ce trebuia învăţată din dramele istoriei Romei. Napoleon însuşi, la urma urmei, a ajuns din consul împărat şi, în decursul secolului al XIX-lea, cuvântul aplicat îndeobşte regimurilor bonapartiste a fost „Caesarist”. Prin anii 1920 şi 1930, când republicile de pretutindeni păreau să se prăbuşească, cei care s-au încoronat după ruinarea lor au făcut rapid comparaţia cu agonia predecesoarei lor antice. În 1922, Mussolini a propagat deliberat mitul unui marş eroic, în genul lui Caesar, spre Roma. El nu a fost singurul care a crezut că s-a trecut un nou Rubicon.

„Cămaşa cafenie probabil că nu ar fi existat fără cămaşa neagră”, a recunoscut ulterior Hitler. „Marşul spre Roma a fost unul dintre punctele de cotitură din istorie”.

Odată cu fascismul, o lungă tradiţie în politica occidentală a atins un apogeu monstruos şi apoi a murit. Mussolini a fost ultimul lider din lume care s-a inspirat din exemplul Romei antice. Fasciştii desigur au fost electrizaţi de cruzimea, aroganţa, duritatea sa, însă astăzi chiar şi cele mai nobile idealuri ale sale, idealurile privind cetăţeanul activ, care l-au impresionat odată atât de mult pe Thomas Jefferson, au ieşit din modă. Prea rigide, prea serioase, semănând prea mult cu duşurile reci. Nimic, în epoca noastră agresiv de postmodernă, nu poate fi mai lipsit de interes decât clasicii. Cultul eroilor romani e *atât* de caracteristic secolului al XIX-lea. Ne-am eliberat, cum a spus odată John Updike, „de toate acele vechi valori romane opresive”. Nu mai sunt privite, aşa cum au fost timp de secole, ca sursa principală a drepturilor noastre civile moderne. Puţini se întreabă de ce, pe un continent neimaginat de antici, un al doilea Senat trebuie să stea pe o a doua Colină a Capitoliului. Partenonul poate străluci încă în imaginaţia noastră, însă Forul abia dacă mai

pâlpâie. Şi totuşi, noi, cei din democraţiile occidentale, greşim dacă ne căutăm rădăcinile doar în Atena. Suntem, cu bune şi cu rele, şi moştenitorii Romei republicane. Dacă nu ar fi fost deja atribuit titlul acestei cărţi, aş fi numit-o *Cetăţeni* – căci ei sunt protagoniştii, iar tragedia prăbuşirii Republicii este a lor. Şi poporul roman s-a săturat până la urmă de virtuţile antice, preferând avantajele sclaviei uşoare şi ale păcii. Mai degrabă pâine şi circ decât nesfârşite războaie de exterminare. Aşa cum romanii înşişi au recunoscut, libertatea lor a conţinut sâmburele propriei prăbuşiri, o idee capabilă să inspire o amplă şi sumbră campanie moralizatoare sub domnia lui Nero sau Domiţian. Iar în decursul secolelor ce au urmat, ea nu şi-a pierdut niciodată puterea de a deranja.

Desigur, a insista că libertatea romană a fost odată mai mult decât o zgomotoasă mascaradă nu înseamnă a pretinde că Republica a fost vreodată un paradis al democraţiei sociale. Nu a fost. Libertatea şi egalitarismul au reprezentat, pentru romani, lucruri foarte diferite. Doar sclavii legaţi pe acelaşi lanţ erau cu adevărat egali. Pentru un cetăţean, esenţa vieţii era competiţia, iar averea şi voturile, măsurile acceptate ale succesului. Peste toate acestea, desigur, Republica a fost o supraputere, cu o sferă de influenţă şi o preponderenţă destul de nouă în istoria occidentală. Totuşi, nimic din toate acestea – nici măcar când s-a recunoscut aşa ceva – nu diminuează neapărat relevanţa Republicii pentru vremurile noastre. Chiar dimpotrivă, se poate spune.

Într-adevăr, de când am început să scriu această carte, comparaţia între Roma şi Statele Unite din vremurile moderne a devenit un clişeu. Pentru istoric, experienţa de a fi preocupat de probleme curente e mai obişnuită decât se poate crede. Se întâmplă adesea ca perioade ce păreau străine şi îndepărtate să intre deodată, în mod surprinzător, în atenţie. Lumea clasică mai ales, atât de asemănătoare cu a noastră, atât de ciudată, a avut întotdeauna această calitate caleidoscopică. Cu câteva decenii în urmă, la sfârşitul anilor 1930, marele clasicist de

la Oxford Ronald Syme a văzut în urcarea la putere a Caesarilor o „revoluţie romană41, o prefigurare a perioadei dictatorilor fascişti şi comunişti. Astfel Roma a fost mereu interpretată şi reinterpretată în lumina frământărilor din lume. Syme era moştenitorul unei lungi şi onorabile tradiţii, mergând până la Machiavelli, care a tras învăţăminte din istoria Republicii atât pentru propriul său oraş natal, Florenţa, cât şi pentru acel omonim al distrugătorului Republicii, Cesare Borgia. „Oamenii prudenţi sunt obişnuiţi să spună – şi asta nu în grabă sau fără o bază valabilă – că acela care va prevedea ce urmează trebuie să reflecteze asupra a ceea ce a fost, căci tot ce se întâmplă în lume în orice clipă seamănă realmente cu ceea ce s-a petrecut în vremurile antice.1 4 Dacă există perioade când această afirmaţie poate părea bizară, există perioade când nu pare astfel – iar prezentul este cu siguranţă una dintre ele. Roma a fost prima şi – până recent – singura republică ridicată vreodată la rangul de putere mondială şi este într-adevăr greu de imaginat un episod din istorie care să reprezinte o oglindă mai interesantă a ceea ce se întâmplă acum. Nici nu se pot întrezări în oglindă doar contururile aproximative ale geopoliticii, globalizării şi *pax Americana*, palide şi distorsionate. Şi ciudăţeniile, şi obsesiile noastre, de la crapul koi la Mockney[3] şi la bucătari celebri, nu pot să nu-i inspire istoricului care studiază Roma republicană un anumit sentiment de *déjà vu*.

Totuşi, paralele pot induce în eroare. Romanii, se înţelege de la sine, au trăit în condiţii – fizice, emoţionale, intelectuale – profund diferite de ale noastre. Ce ne surprinde la civilizaţia lor ca fiind asemănătoare cu caracteristicile civilizaţiei noastre este un fapt recunoscut, dar aceasta nu este întotdeauna o regulă. Adesea, de fapt, romanii sunt extrem de ciudaţi când par foarte obişnuiţi. Un poet care deplânge cruzimea iubitei sale sau un tată,

3 Mockney - vorbire afectată care imită accentul cockney (dialect vorbit în cartierul de est al Londrei); cuvânt format din mock (ridiculizat; fals) şi cockney - n.t.

moartea fiicei, poate părea că ne vorbeşte direct despre ceva permanent din natura umană şi totuşi ce ciudat ne-ar suna nişte presupuneri ale unui roman despre relaţiile sexuale sau viaţa de familie. Ca şi valorile care dau viaţă Republicii înseşi, dorinţele cetăţenilor ei, ritualurile şi codurile comportamentului lor. Dacă înţelegem toate acestea, mult din ceea ce ne şochează legat de romani ca fiind aberant, acţiuni care, pentru modul nostru de gândire, par crime evidente, pot fi, dacă nu iertate, măcar mai bine înţelese. Curgerea sângelui în arenă, distrugerea unei mari cetăţi, cucerirea lumii – sunt, pentru modul de gândire al romanilor, realizări glorioase. Doar înţelegând de ce, putem spera să înţelegem Republica însăşi.

În mod firesc, este o încercare primejdioasă şi donquijotească aceea de a intra în spiritul unei epoci de mult apuse. Întâmplător, pentru ultimii douăzeci de ani ai Republicii există cele mai multe documente din istoria Romei, care, pentru clasicişti, reprezintă o bogăţie de dovezi – discursuri, memorii, până şi corespondenţă personală. Totuşi, chiar şi acestea strălucesc ca nişte comori doar pentru că sunt proiectate pe un asemenea întuneric. Într-o zi, poate, când documentele secolului al XX-lea d.Hr. vor fi ajuns la fel de fragmentate ca şi acelea din Roma antică, va fi scrisă o istorie a celui de al doilea război mondial, care se va baza doar pe emisiunile lui Hitler şi pe memoriile lui Churchill. Va fi o istorie lipsită de toate dimensiunile experienţei: nicio scrisoare de pe front, niciun jurnal al luptătorilor. Tăcerea va fi ceva cu care cercetătorul de istorie antică este foarte obişnuit, căci, ca să stâlcim cuvintele lui Fluellen, un personaj shakespearian, „în *tabăra* lui Pompei nu era nici flecăreala, nici *zăpăceala*”.[4] Nici în coliba ţăranului, nici în cocioaba locuitorului din mahala, nici în baraca sclavului de pe câmp. Este adevărat că femeile pot fi auzite uneori, dar numai cele nobile şi chiar şi acelea invariabil când sunt

4 Shakespeare, Henric al V-lea, trad. Ion Vinea, scena 4, actul 1, în Shakespeare, Opere complete, voi. IV, Editura Univers, Bucureşti, 1985, p. 392 - n.t.

citate – sau citate greşit – de bărbaţi. În istoria Romei, a căuta detalii despre cineva din afara clasei conducătoare este echivalent cu a alege aurul, din nisip.

Chiar relatările privind evenimentele importante şi oamenii excepţionali, oricât de magnifice pot părea, sunt cu adevărat o ruină mutilată, ca un apeduct peste Campagna, arcuri întinse şi apoi brusc, câmpii. Romanii înşişi s-au temut întotdeauna că acesta s-ar putea să le fie destinul. Aşa cum spunea Sallustius, primul lor mare istoric, „de bună seamă, întâmplarea hotărăşte în fiece lucru; ea, mai mult după bunul ei plac decât după adevăr, ridică în slavă şi lasă în întuneric”. 5 Ca o ironie a sorţii, destinul propriilor sale scrieri a fost de a ilustra această amară reflecţie. Adept al lui Caesar, Sallustius a compus o istorie a anilor ce au precedat imediat urcarea la putere a stăpânului său, o lucrare apreciată unanim de cititorii ei ca definitivă. Dacă aceasta ar fi supravieţuit, am fi avut o relatare a unui contemporan cu privire la un deceniu, din 78 până în 67 î.Hr., bogată în evenimente decisive şi dramatice. După cum stau lucrurile, din capodopera lui Sallustius au rămas doar fragmente disparate. Din acestea şi din alte frânturi de informaţii, încă se poate reconstrui o naraţiune – dar ce s-a dus nu mai poate fi recuperat niciodată.

Nu e de mirare dacă istoricii tind să se teamă că par excesiv de dogmatici. Nu scrieţi mai mult decât o frază despre lumea antică şi tentaţia este imediat de a o califica. Chiar şi atunci când sursele abundă, nesiguranţele şi discrepanţele apar pretutindeni. Luaţi, de exemplu, celebrul eveniment după care această carte şi-a primit titlul. Faptul că traversarea a avut loc aşa cum am descris-o eu este probabil, dar în niciun caz sigur. O sursă ne spune că Rubiconul a fost trecut după răsăritul soarelui. Altele dau de înţeles că avangarda trecuse deja în Italia atunci când Caesar însuşi a ajuns pe malurile râului. Chiar şi data poate fi dedusă doar din evenimente colaterale. S-a creat un consens între cercetători în privinţa lui 10 ianuarie, dar se poate susţine orice zi între 10 şi 14 – şi, în

plus, datorită ciudăţeniilor calendarului prelulian, ceea ce romanii numeau ianuarie era de fapt noiembrie al nostru.

Pe scurt, cititorul trebuie să considere de la sine înţeles faptul că multe afirmaţii din această carte pot fi în mod plauzibil contrazise printr-o interpretare opusă. Nu este, mă grăbesc să adaug, o expresie de resemnare. E mai degrabă o prefaţă necesară la o relatare încropită prin punerea cap la cap a unor frânturi, dar în aşa fel încât să mascheze unele dintre cele mai vizibile îmbinări şi goluri. Faptul că e posibil să faci aşa ceva, că o poveste coerentă poate fi compusă într-adevăr din evenimentele căderii Republicii, a fost întotdeauna, pentru clasicişti, una din marile atracţii ale perioadei. Cu siguranţă nu văd niciun motiv să-mi cer scuze pentru asta. După o îndelungată perioadă de dizgraţie, istoria narativă este acum categoric din nou la modă – şi chiar dacă, aşa cum susţin mulţi, ea poate funcţiona doar impunând evenimentelor accidentale din trecut un model artificial, acest lucru în sine nu trebuie să fie un inconvenient. Într-adevăr, ne poate ajuta să ne apropiem de spiritul romanilor înşişi. La urma urmei, puţini au fost cetăţenii care nu s-au imaginat eroi ai propriei istorii. Aceasta a constituit o atitudine care a contribuit mult la dezastrul Romei, dar a şi dat epicii privind căderea Republicii tenta sa ciudat de vie şi de eroică. La abia o generaţie după apariţia sa, oamenii îşi scuturau deja capul a mirare, uluiţi că o asemenea perioadă şi asemenea giganţi au putut exista. Peste o jumătate de secol, panegiristul împăratului Tiberiu, Velleius Paterculus, a putut exclamă: „Pare o sarcină aproape de prisos să atragi atenţia asupra unei perioade când au trăit oameni de un asemenea caracter extraordinar*16 – şi apoi imediat s-o şi descrie. El ştia, aşa cum ştiau toţi romanii, că în acţiune, în marile fapte şi în realizările remarcabile se arăta în modul cel mai glorios geniul poporului său. Deci prin naraţiune acest geniu putea fi cel mai bine înţeles.

La mai bine de două milenii după căderea Republicii, „caracterul extraordinar** al bărbaţilor – şi femeilor – care

au jucat în piesa sa încă uimeşte. Dar uimeşte şi – mai puţin cunoscută poate decât Caesar sau Cicero sau Cleopatra, dar mai remarcabilă decât oricare dintre ei – Republica romană însăşi. Dacă mai sunt multe pe care nu le vom şti niciodată despre ea, mai sunt încă multe de readus la viaţă, cetăţenii ei ieşind pe jumătate din marmura antică, cu feţele iluminate de un fundal de aur şi foc, strălucirea unei lumi străine, şi totuşi uneori ciudat de familiare.

E în firea tuturor oamenilor să iubească libertatea şi să urască sclavia.

Caesar, *De Bello Gallico*

Puţini oameni doresc libertatea, cei mai mulţi vor stăpâni legitimi.

Sallustius, *Historiae*

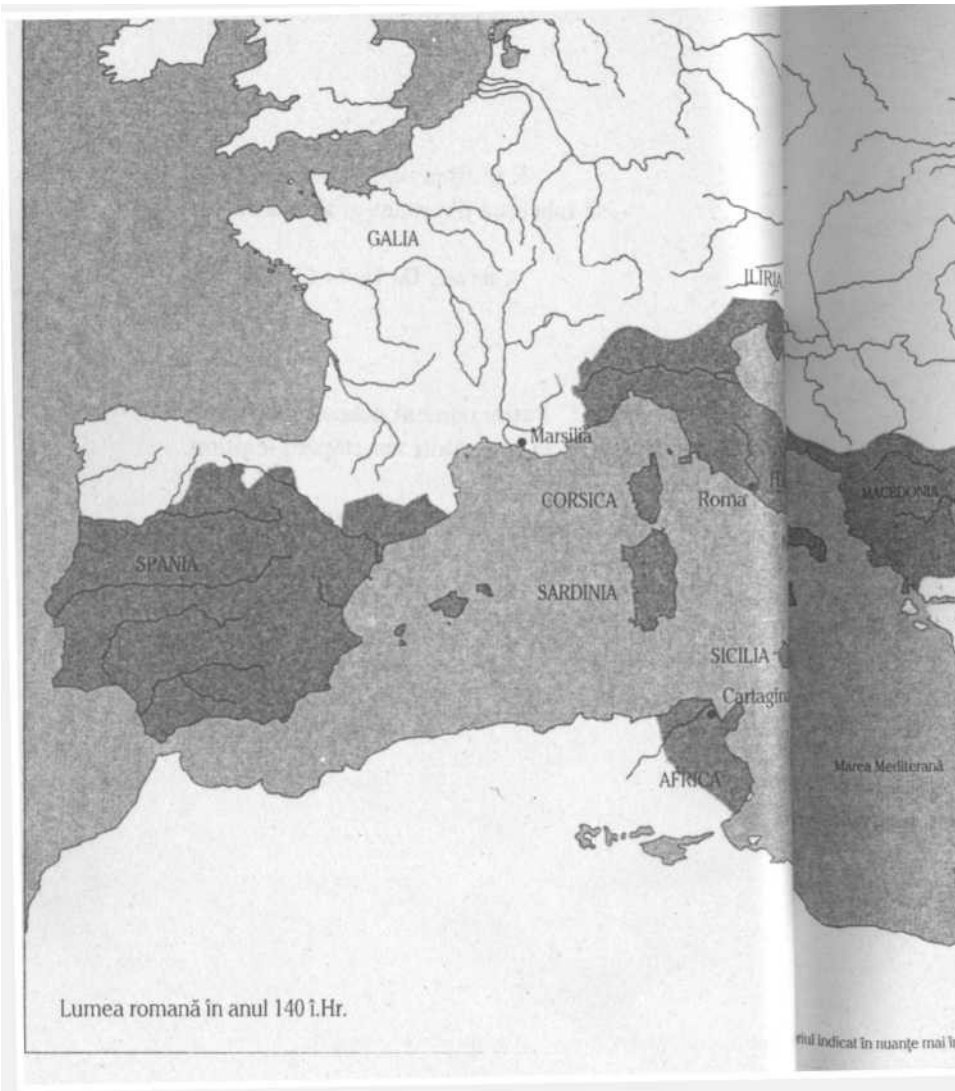

REPUBLICA PARADOXALĂ

Voci ancestrale

La început, înainte de Republică, Roma a fost condusă de regi. Despre unul dintre aceştia, un tiran trufaş pe nume Tarquinius, se spunea o poveste ciudată. Odată, în palatul său, a venit o bătrână. Avea în braţe nouă cărţi. Când i le-a oferit lui Tarquinius, el i-a râs în faţă, atât de fabulos era preţul pe care-l cerea. Bătrâna, nefăcând nicio încercare de a se târgui, s-a întors şi a plecat fără un

cuvânt. A ars trei dintre cărţi şi apoi, reapărând în faţa regelui, i-a oferit volumele rămase, la acelaşi preţ ca înainte. Pentru a doua oară, deşi cu mai puţină încredere de sine de data asta, regele a refuzat şi, pentru a doua oară, bătrâna a plecat. Tarquinius a început să se îngrijoreze pentru ceea ce poate refuza, aşa că, atunci când misterioasa babă a reapărut, de data aceasta cu numai trei cărţi, el le-a cumpărat repede, deşi a trebuit să plătească preţul cerut iniţial pentru toate nouă. Luându-şi banii, bătrâna a dispărut, fără să se mai arate vreodată.

Cine fusese ea? Cărţile s-au dovedit a conţine profeţii atât de convingătoare, încât romanii au înţeles curând că o singură femeie putea fi autoarea – Sibylla. Totuşi, aceasta a fost o identificare ce abia ridica şi alte probleme, căci legendele despre Sibylla erau ciudate şi derutante. Pe baza presupunerii că a prezis războiul troian, oamenii s-au întrebat dacă ea nu este o combinaţie de zece profetese, sau nemuritoare, sau destinate a trăi o mie de ani. Unii – cei mai rafinaţi – s-au întrebat chiar dacă a existat cu adevărat. De fapt, se puteau afirma cu reală siguranţă numai două lucruri – că, scrise mărunt şi fin, în greaca veche, cărţile ei au existat cu certitudine şi că în ele se putea citi schema evenimentelor ce urmau să aibă loc. Romanii, datorită nepriceperii lui Tarquinius de-a încheia un târg, s-au pomenit cu o fereastră deschisă către viitorul lumii.

Nu că aceasta l-ar fi ajutat mult pe Tarquinius. În anul 509 î.Hr., el a fost înlăturat în urma unei lovituri de palat. Roma fusese condusă de regi peste două sute de ani, chiar de la fondarea cetăţii, însă Tarquinius, al şaptelea din dinastie, avea să fie şi ultimul.[5] Cu alungarea sa, monarhia însăşi a fost răsturnată, iar în locul ei, proclamată republica liberă. De atunci, titlul de „rege” avea să fie privit de poporul roman cu o ură aproape patologică, stârnind, de câte ori era menţionat, reţineri şi fiori.

5 Deşi, după Varro, marele erudit din ultima perioadă a Republicii, Tarquinius cel vizitat de Sibylla a fost Tarquinius Priscus, al cincilea rege al Romei.

Libertatea fusese deviza loviturii de palat împotriva lui Tarquinius, iar libertatea, libertatea unui oraş fără stăpân, era acum consfinţită drept din naştere şi măsură a fiecărui cetăţean. Pentru a o feri de ambiţiile unor viitori posibili tirani, întemeietorii Republicii au optat pentru o formulă remarcabilă. Din prudenţă, au împărţit puterile exilatului Tarquinius între doi magistraţi, amândoi aleşi, fără a i se permite niciunuia să stea în funcţie mai mult de un an. Aceştia erau consulii,[6] iar prezenţa lor în fruntea concetăţenilor, unul veghind împotriva ambiţiilor celuilalt, a fost o expresie vie a principiului călăuzitor al Republicii – că niciodată nu i se va mai permite unui singur om să guverneze ca o autoritate supremă în Roma. Totuşi, deşi inovaţia cu consulatul părea extraordinară, nu a fost atât de radicală, încât să-i despartă pe romani complet de trecutul lor. Monarhia a fost abolită, dar cam atât. Rădăcinile noii Republici erau adânci în timp – adesea chiar foarte adânci. Consulii înşişi, ca un privilegiu al funcţiei lor, şi-au tivit togile cu purpuriul regilor. Când îşi consultau auspiciile, făceau aceasta conform ritualurilor dinainte de întemeierea Romei. Şi atunci, desigur, cel mai fantastic lucru, erau cărţile rămase în urma exilatului Tarquinius, cele trei suluri misterioase cu profeţii, scrierile vechii şi foarte posibil veşnicei Sibylla.

Atât de delicate erau informaţiile oferite de acestea, încât accesul la ele era strict controlat, ca un secret de stat. Cetăţenii care erau prinşi copiindu-le erau închişi într-un sac şi aruncaţi în mare. Doar în cele mai periculoase împrejurări, când prevestiri înfricoşătoare avertizau Republica de catastrofe iminente, era permis să se consulte cărţile. Atunci, odată ce orice alternativă a fost eliminată, magistraţi numiţi special erau mandataţi să urce la templul lui Jupiter, unde cărţile se păstrau în condiţii de securitate maximă. Sulurile erau desfăşurate. Degetele urmăreau rândurile decolorate, scrise în greacă. Profeţiile erau descifrate şi se căutau sfaturile pentru liniştirea

6 Consulii s-au numit iniţial pretori. Nebulozitatea din istoria timpurie a Romei e împânzită cu asemenea confuzii.

puterilor cereşti supărate.

Iar sfaturile se găseau întotdeauna. Romanii, fiind un popor la fel de practic pe cât era de religios, nu aveau răbdare cu fatalismul. Erau interesaţi să cunoască viitorul doar întrucât credeau că atunci poate fi ţinut mai bine sub control. Ploi de sânge, prăpăstii scuipând foc, şoareci înghiţind aur: semne înspăimântătoare precum acestea erau privite ca un echivalent al portăreilor trimişi de creditori, avertizări adresate poporului roman că are datorii faţă de zei. Ca să-şi recapete creditul, putea fi nevoie de introducerea unui cult străin în cetate, venerarea unei divinităţi până atunci necunoscute. Într-un mod mai caracteristic, inspira conservatorism, căci magistraţii căutau cu disperare să identifice tradiţia care se poate să fi fost neglijată. Restabiliţi trecutul, felul cum au stat întotdeauna lucrurile, şi siguranţa Republicii va fi garantată.

Aceasta era o presupunere îngropată adânc în sufletul fiecărui roman. În secolul care a urmat întemeierii sale, Republica a fost în mod repetat zguduită de alte convulsii sociale, de cereri ale maselor de cetăţeni pentru drepturi civile extinse şi de reforme constituţionale continue – şi totuşi, în această perioadă agitată de revolte, poporul roman nu a încetat niciodată să afişeze o serioasă repulsie faţă de schimbare.

Noutatea avea, pentru cetăţenii Republicii, conotaţii sinistre. Pragmatici cum erau, puteau accepta inovaţia dacă părea voinţa zeilor sau un vechi obicei, dar niciodată pentru ea însăşi. Conservatori şi flexibili în egală măsură, romanii păstrau ceea ce mergea, adaptau ceea ce dădea greş şi păstrau ca vechituri sacre ceea ce devenea de prisos. Republica era atât un şantier de construcţii, cât şi o groapă de gunoi. Viitorul Romei se construia în harababura trecutului.

Romanii înşişi, departe de a vedea aceasta ca pe un paradox, au luat-o de bună. Cum altfel să investească în oraşul lor dacă nu continuând obiceiurile strămoşilor? Analiştilor străini care au avut tendinţa de a privi pietatea

religioasă a romanilor ca pe o „superstiţie” 1 şi de a o considera un subterfugiu aplicat maselor de către o clasă conducătoare cinică, le-a scăpat esenţa. Republica nu a fost ca alte state. În timp ce oraşele-state greceşti erau zguduite în mod regulat de războaie civile şi revoluţii, Roma s-a dovedit insensibilă la asemenea dezastre. Nu o dată, în ciuda tuturor revoltelor sociale din primul secol de existenţă a Republicii, a curs pe străzi sângele propriilor ei cetăţeni. Cât de tipic pentru greci să reducă idealul cetăţeniei comune la sofism! Pentru un roman, nimic nu era mai sfânt sau mai preţios. La urma urmei, este ceea ce-l definea. Treburi de stat – *res publica* – iată ce însemna „republică”. Doar văzându-se reflectat în privirea camarazilor săi, un roman putea să se considere cu adevărat bărbat.

Şi auzindu-şi numele în orice limbă. Un bun cetăţean, în Republică, era un cetăţean recunoscut ca fiind bun. Romanii nu admiteau nicio diferenţă între excelenţa morală şi reputaţie, având acelaşi cuvânt, *honestas*, pentru amândouă. Aprobarea întregului oraş era ultima, singura probă de valoare. De aceea, ori de câte ori cetăţenii supăraţi ieşeau în stradă, o făceau pentru a cere acces la şi mai multe onoruri şi glorie. Agitaţia civilă inspira invariabil instaurarea unei noi magistraturi: edilitatea şi tribunatul în 494, chestura în 447, pretoriatul în 367. Cu cât erau mai multe funcţii, cu atât mai mare era numărul de responsabilităţi; cu cât era mai mare numărul de responsabilităţi, atât mai multe posibilităţi de realizare şi recunoaştere existau. Aprecierea era ceea ce fiecare cetăţean dorea cel mai mult – aşa cum ruşinea publică era ultima sa teamă. Nu legile, ci conştiinţa faptului de a fi mereu privit era ceea ce împiedica sentimentul competiţiei să degenereze în ambiţie egoistă la un roman. Deşi lupta pentru a excela era invariabil istovitoare şi implacabilă, nu exista loc de vanitate fără disciplină. Plasarea onoarei personale deasupra intereselor întregii comunităţi ţinea de comportarea unui barbar – sau, şi mai rău, de a unui rege.

În relaţiile cu tovarăşii lor, cetăţenii Republicii au fost

atunci educaţi să-şi tempereze instinctele de competiţie pentru binele comun. În relaţiile cu alte state, totuşi nu-i bloca nicio inhibiţie de acest fel. Romanii au fost întotdeauna „mai doritori de glorie şi mai însetaţi de laudă decât celelalte popoare”.2 Consecinţele acestei dorinţe de onoruri erau invariabil devastatoare pentru vecinii lor. Combinaţia de eficienţă şi cruzime a legiunilor reprezenta ceva pentru care puţini adversari erau pregătiţi. Când romanii erau provocaţi să ia cu asalt o cetate, practica lor consta în a masacra orice fiinţă vie pe care o găseau. Ceea ce lăsau legionarii în urma lor putea fi întotdeauna identificat prin felul în care capetele retezate ale câinilor sau rămăşiţe de picioare de vită zăceau împrăştiate printre cadavrele umane.3 Romanii ucideau ca să inspire groază, nu într-o frenezie sălbatică, ci precum componentele disciplinate ale unei maşini de luptă. Curajul adus în serviciul legiunilor, oţelit prin faptul că erau mândri de cetatea lor şi încrezători în destinul ei, reprezenta o emoţie pe care fiecare cetăţean era educat s-o împărtăşească. Ceva deosebit de letal – şi, pentru romani, glorios – marca genul lor de război.

Chiar şi aşa, a durat mult până când celelalte state din Italia au înţeles ce fel de prădător au în mijlocul lor. În primul secol de existenţă a Republicii, romanii au dus o luptă pentru instaurarea supremaţiei asupra unor cetăţi aflate la numai zece mile[7] de porţile lor. Totuşi, chiar şi cel mai sângeros carnivor este la un moment dat pui, iar romanii, care atacau vite şi hărţuiau mici triburi de pe dealuri, îşi dezvoltau instinctele necesare pentru a domina şi a ucide. Până prin anii 360 î.Hr., ei şi-au instituit cetatea ca stăpână a Italiei centrale. În deceniile următoare, au înaintat către nord şi către sud, zdrobind opoziţia oriunde o întâlneau. Până prin anii 260, cu o viteză uluitoare, au ajuns să stăpânească întreaga peninsulă. Onoarea, desigur, nu cerea mai puţin de atât. Statelor care le-au recunoscut cu umilinţă superioritatea, romanii le acordau favoruri, aşa cum un protector consimte să acorde favoruri clienţilor

7 aproape 17 km - n.r.

săi, însă celor care îi sfidau, doar războaie neîntrerupte. Niciun roman nu putea tolera perspectiva ca oraşul său să-şi piardă reputaţia. Decât să îndure aşa ceva, mai degrabă suporta oricâtă suferinţă, dusă la extrem.

A venit în curând clipa când Republica a trebuit să demonstreze asta într-o luptă adevărată până la ultima picătură de sânge. Războaiele cu Cartagina au fost cele mai groaznice pe care le-a purtat vreodată. Un oraş cu colonişti semiţi de pe coasta nord-africană, dominând drumurile comerciale din vestul bazinului mediteranean, Cartagina avea resurse cel puţin la fel de mari ca şi ale Romei. Deşi o putere predominant maritimă, ea s-a complăcut timp de secole în scurte războaie cu cetăţile greceşti din Sicilia. Acum, prinşi dincolo de strâmtoarea Messina, romanii reprezentau un nou factor, ce ameninţa, dar şi intriga, în ecuaţia militară a Siciliei. În mod previzibil, grecii de pe insulă nu puteau rezista să nu implice Republica în ciondănelile lor veşnice cu Cartagina. La fel de previzibil, odată invitată în Sicilia, Republica a refuzat să respecte regulile. În anul 264, Roma a transformat într-un război total ceea ce fusese o dispută minoră în privinţa drepturilor stabilite de noua putere prin tratat. În ciuda absenţei oricărei tradiţii navale şi a pierderii de flotă după flotă în acţiuni ostile sau furtuni, romanii au îndurat peste două decenii de sacrificii dezastruoase ca să înfrângă până la urmă Cartagina. Prin termenii tratatului de pace care li s-a impus, cartaginezii s-au retras complet din Sicilia. Fără a fi intenţionat vreodată acest lucru, Roma s-a pomenit cu nucleul unui imperiu peste mare. În 227, Sicilia s-a constituit ca prima provincie romană.

Teatrul campaniilor duse de Republică avea să se extindă curând. Cartagina fusese înfrântă, dar nu zdrobită. Cu pierderea Siciliei, ea şi-a îndreptat apoi atenţia imperială asupra Spaniei, înfruntând triburile sângeroase care mişunau peste tot în munţi, cartaginezii au început să caute metale preţioase. Valul de bogăţii provenind din minele lor i-a îndreptăţit în curând să se gândească la

reluarea ostilităţilor. Cei mai buni generali ai Cartaginei nu-şi mai făceau niciun fel de iluzii cu privire la natura duşmanului pe care-l înfruntau în Republică. Războiul total trebuia plătit cu aceeaşi monedă, iar victoria era imposibilă dacă puterea romană nu era complet distrusă.

Avea să se întâmple asta când Hannibal, în anul 218, a condus o armată cartagineză din Spania, prin Galia de sud şi peste Alpi. Folosind o strategie şi o tactică perfectă, depăşind-o cu mult pe cea a adversarilor săi, el a înfrânt în mod senzaţional trei armate romane. În a treia victorie, la Cannae, Hannibal a măturat opt legiuni, cel mai mare dezastru militar din istoria Republicii. Conform oricărei convenţii şi aşteptări în privinţa războiului contemporan, Roma ar fi trebuit să recunoască triumful lui Hannibal şi să încerce să ceară pacea. Dar, în faţa catastrofei, ea a arătat doar o necontenită sfidare. Evident, într-un asemenea moment, romanii au cerut sfat de la profeţiile Sibyllei. Acestea au indicat să se îngroape de vii doi gali şi doi greci în piaţa oraşului. Magistraţii au urmat întocmai sfatul Sibyllei. Cu acest act şocant de barbarism, poporul roman a demonstrat că nu exista nimic ce el nu ar face ca să apere libertatea oraşului său. Singura alternativă la libertate – aşa cum fusese întotdeauna – era moartea.

Şi, cu înverşunare, an după an, Republica s-a tras de la marginea prăpastiei. S-au ridicat tot mai multe armate; Sicilia a fost păstrată; legiunile au cucerit imperiul Cartaginei din Spania. La un deceniu şi jumătate după Cannae, Hannibal s-a confruntat cu o altă armată romană, dar de data aceasta pe pământ african. A fost învins. Cartagina nu mai avea efective să continue lupta, iar când s-au prezentat condiţiile cuceritorului, Hannibal şi-a sfătuit compatrioţii să le accepte. Spre deosebire de Republică

3.

după Cannae, el a preferat să nu rişte nimicirea cetăţii sale. Cu toate acestea, romanii nu au uitat niciodată că în Hannibal, ca străbanii şi ambiţii, ei au întâlnit adversarul care le semăna cel mai mult. Secole mai târziu, se găseau încă statui ale lui la Roma. Şi chiar după ce au

transformat Cartagina într-o ruină fără putere, confiscându-i provinciile, flota, celebrii elefanţi de război, romanii au continuat să se teamă de o refacere a Cartaginei. O asemenea ură era cel mai bun compliment pe care îl puteau face unui stat străin. Nu se putea avea încredere în supunerea Cartaginei. Romanii au privit în propriile suflete şi au atribuit intransigenţa găsită acolo celui mai mare duşman al lor.

Niciodată nu vor mai tolera existenţa unei puteri capabile să le ameninţe propria supravieţuire. Decât să rişte aşa ceva, mai degrabă se simţeau perfect îndreptăţiţi să lanseze un atac preventiv împotriva oricărui adversar care părea să devină prea arogant. Asemenea adversari erau uşor – mult prea uşor – de găsit. Deja, chiar înainte de războiul cu Hannibal, Republica luase obiceiul de a face rapid câte o expediţie ocazională în Balcani, unde magistraţii săi puteau să-şi permită să intimideze prinţişori locali şi să retraseze graniţe. Aşa cum confirmau italienii, romanii aveau o atracţie adânc înrădăcinată pentru acest gen de comportare agresiv arogantă, reflectând hotărârea obişnuită a Republicii de a nu tolera lipsa de respect. Pentru statele duplicitare şi obligatoriu agresive din Grecia, totuşi, a fost o lecţie din care au învăţat ceva. Deruta lor era de înţeles – în primii ani ai întâlnirilor lor cu Roma, Republica nu s-a comportat deloc în stilul unei puteri imperiale obişnuite. Ca fulgerul pe un cer senin, legiunile dădeau atacuri cu efecte devastatoare şi apoi, la fel de brusc, dispăreau. Cu toată furia acestor intervenţii aleatorii, ele erau întrerupte de lungi perioade când Roma părea că şi-a pierdut cu totul interesul faţă de problemele Greciei. Chiar atunci când intervenea, incursiunile ei dincolo de Adriatică continuau să fie reprezentate ca încercări de menţinere a păcii. Acestea aveau drept obiect nu anexarea de teritorii, ci stabilirea clară a prestigiului Republicii şi punerea la punct a oricărei puteri locale sfidătoare.

În primii ani ai intervenţiilor Romei în Balcani, aceasta a însemnat efectiv Macedonia. Un regat la nord de

Grecia, Macedonia dominase peninsula timp de două sute de ani. Ca moştenitor al tronului lui Alexandru cel Mare, regele ţării a considerat întotdeauna de la sine înţeles faptul că putea fi oricât de arogant dorea. În ciuda unor repetate întâlniri violente cu armatele Republicii, o asemenea presupunere nu a dispărut niciodată cu totul, iar în anul 168 î.Hr., răbdarea Romei a cedat până la urmă. Abolind cu totul monarhia, Roma a împărţit în primul rând Macedonia în patru republici-marionetă, iar apoi, în 148, desăvârşind transformarea din forţă de menţinere a păcii în putere de ocupaţie, a instaurat conducerea directă. Ca şi în Italia, unde drumurile se încrucişau pe teren ca fibrele unei reţele, realizările tehnicii au pus pecetea finală pe ceea ce a început cucerirea militară. Via Egnatia, o tăietură imensă de piatră şi pietriş, a fost trasată prin sălbăticia Balcanilor. Mergând de la Adriatică până la Marea Egee, această magistrală a devenit legătura vitală pentru caravanele ce uneau Grecia cu Roma. Asigura şi acces imediat la orizonturi chiar şi mai exotice, cele de dincolo de albastrul Mării Egee, unde cetăţi care străluceau de aur şi marmură, bogate în opere de artă şi practici culinare decadente, păreau să stârnească indiscutabil atenţia severă a Romei. Deja în anul 190, o armată romană a pătruns în Asia, a pulverizat maşina de război a despotului local şi l-a umilit sub privirile întregului Orient Apropiat. Atât Siria cât şi Egiptul, cele două supraputeri locale, şi-au înăbuşit rapid mândria, au învăţat să tolereze importunitatea ambasadorilor romani şi au recunoscut cu umilinţă hegemonia Republicii. Imperiul oficial al Romei era încă restrâns, fiind în general limitat la Macedonia, Sicilia şi părţi din Spania, dar influenţa sa, până în anii 140 î.Hr., s-a extins asupra unor ţinuturi ciudate, de care mulţi nici nu auziseră la Roma. Amploarea şi viteza ridicării sale la putere erau ceva atât de uluitor, încât nimeni nu putea crede că s-a întâmplat, cel mai puţin dintre toţi, romanii înşişi.

Şi dacă unii vibrau de emoţie la succesele ţării lor, erau mulţi şi cei care se simţeau stingheriţi. Moraliştii,

făcând ceea ce moraliştii romani au făcut întotdeauna şi comparând prezentul cu trecutul, în defavoarea prezentului, nu a trebuit să caute departe dovezi ale efectelor nimicitoare ale imperiului. Vechile standarde au părut corupte de afluxul de aur. Odată cu tot ce a intrat prin jaf, au venit şi practici, şi filosofii străine. Descărcarea de comori orientale în pieţele publice ale Romei sau bolboroseala în limbi străine pe străzile ei au provocat alarmă, dar şi mândrie. Niciodată valorile rurale solide, care au asigurat romanilor cucerirea imperiului, nu au părut mai admirabile decât atunci când au fost mai flagrant ignorate. „Vechi obiceiuri şi oameni sunt temelia Romei" 4 – aşa se afirma în mod triumfător în perioada de glorie de după războiul cu Hannibal. Dar dacă aceste blocuri de construit începeau să se fărâmiţeze? Cu siguranţă Republica se clătina şi se dărâma? Transformarea năucitoare a oraşului lor, din provincie în supraputere, i-a dezorientat pe romani şi i-a lăsat speriaţi de obida zeilor. Printr-un paradox incomod, încleştarea lor cu lumea a ajuns să pară măsura succesului, dar şi a declinului lor.

Oricât de mare a ajuns Roma, nu lipseau semnele prevestitoare ale posibilului ei destin tragic. Avorturi monstruoase, zboruri de rău augur ale păsărilor: minuni ca acestea continuau să tulbure poporul roman şi să necesite, dacă miracolele păreau deosebit de ameninţătoare, consultarea cărţilor profetice ale Sibyllei. Ca întotdeauna, soluţiile erau descoperite la timp, iar remediile aplicate. Metodele consacrate ale romanilor, obiceiurile strămoşilor erau reînviate sau reafirmate. Catastrofa era prevenită, Republica apărată.

Dar totuşi lumea se grăbea şi se schimba, iar Republica odată cu ea. Unele semne de criză provocau toate puterile vechiului ritual să le vindece. Schimbări precum acelea puse în mişcare de poporul roman nu erau uşor de oprit – nici chiar la recomandările Sibyllei.

Nu era nevoie de niciun semn prevestitor care să ilustreze acest lucru, doar de o plimbare prin noua capitală

a lumii. Nu totul era bine pe străzile Romei aflate în fierbere.

Capitala lumii

Un oraş – un oraş liber – era acela în care un om putea fi, în mod cât mai deplin, om. Romanii considerau acest lucru de la sine înţeles. A avea *civitas* – dreptul de cetăţenie – însemna a fi civilizat, o presupunere încă întipărită în limba engleză până astăzi. Viaţa nu avea valoare fără acele cadre pe care doar o cetate independentă le putea asigura. Un cetăţean se definea prin tovărăşia cu ceilalţi, prin bucurii şi necazuri comune, ambiţii şi temeri, sărbători, alegeri şi disciplină de război. Ca o raclă însufleţită de prezenţa unui zeu, structura unui oraş devenea sacră prin viaţa obştească pe care o adăpostea. O imagine a oraşului era de aceea, pentru cetăţenii săi, un lucru sfânt. Depunea mărturie despre moştenirea care făcea din poporul său ceea ce era. Îngăduia ca spiritul statului să fie cunoscut.

Puterile străine, când veneau pentru prima oară în contact cu Roma, erau adesea liniştite de acest gând. În comparaţie cu frumoasele oraşe ale lumii greceşti, Roma părea un loc înapoiat şi părăginit. Curtenii din Macedonia zâmbeau pe ascuns, cu superioritate, de fiecare dată când auzeau descrieri ale cetăţii.5 Ea le-a făcut mult bine. Totuşi, chiar dacă lumea învăţa să se prosterneze în faţa Republicii, Roma păstra ceva provincial. S-au făcut încercări sporadice de a o îngriji, dar cu rezultate minime. Chiar unii romani, după ce au ajuns să cunoască cetăţile armonioase, bine proiectate ale grecilor, au simţit uneori un fel de stinghereală. „Când locuitorii din Capua privesc Roma, cu dealurile şi cu văile ei adânci, cu mansardele ei atârnând nesigur deasupra străzilor, cu drumurile ei fără speranţă, cu străzile ei lăturalnice strâmte, comparativ cu propria lor cetate Capua, întinsă ordonat pe un teren plat, glumesc pe socoteala noastră şi ne privesc cu dispreţ”, 6 se îngrijorau ei. Totuşi, una peste alta, Roma era un oraş liber, iar Capua nu.

Evident, niciun roman nu uita asta vreodată cu

adevărat. Ei se plângeau uneori de cetatea lor, dar nu încetau niciodată să se mândrească cu renumele ei. Sărea în ochi faptul că Roma, stăpâna lumii, fusese binecuvântată de zei şi predestinată să conducă. Învăţaţii subliniau, bine documentaţi, că amplasarea cetăţii preîntâmpina extremele de căldură, care măcinau spiritul, şi de frig, care îngheţau creierul; ţinea deci numai de geografie faptul că „înţelepciunea divină a aşezat cetatea poporului roman într-o regiune privilegiată şi temperată, pentru ca să dobândească stăpânirea pământului întreg41.7 Nu însemna că un climat temperat era singurul avantaj asigurat de zei, în mod prevăzător, poporului roman. Existau dealuri ce puteau fi apărate uşor; un râu ce oferea acces la mare; izvoare şi vânturi răcoroase, care menţineau o atmosferă sănătoasă în văi. Citind autori romani care-şi lăudau oraşul, n-ai bănui niciodată că a construi pe şapte coline constituia o contravenţie faţă de propriile principii de sistematizare romană, că Tibrul era predispus la inundaţii violente şi că văile din Roma musteau de malarie.9 Dragostea romanilor pentru oraşul lor era de genul care vede doar calităţi în defectele izbitoare ale iubitei.

Această imagine idealizată a Romei a fost umbra constantă a jalnicei realităţi. Ea a contribuit la generarea unui amestec derutant de paradoxuri şi grandori, în care nimic nu era chiar cum părea. Cu tot „traiul cel luxos, / […] fumul şi […] zgomotul din Roma minunată” 10, romanii nu au încetat niciodată să viseze la idila străveche care le plăcea să-şi imagineze că a existat odată pe malurile Tibrului. Cum Roma urca şi cobora odată cu tendinţele expansiunii sale, scheletul gol al unui oraş-stat antic, uneori estompat, alteori pronunţat, poate fi întrezărit ieşind în evidenţă în înghesuita metropolă modernă. La Roma, amintirile erau păstrate cu grijă. Prezentul era angrenat într-un compromis permanent cu trecutul, o mişcare neobosită cu respect pentru tradiţie, un spirit practic cu credinţă faţă de mit. Cu cât oraşul lor devenea mai aglomerat şi mai corupt, cu atât mai mult doreau

romanii să fie siguri că Roma rămâne Roma.

Aşa se face că fumul de la sacrificiile închinate zeilor a continuat să se ridice deasupra celor şapte coline, la fel ca în vremurile de demult, când copaci de „tot felul” acopereau complet una dintre coline, Aventin.11 Pădurile dispăruseră de mult din Roma, iar dacă altarele cetăţii trimiteau încă rotocoale de fum către cer, făceau la fel şi o mulţime de focuri din vatră, din cuptoare şi ateliere. Înainte de a putea fi văzut oraşul însuşi, o ceaţă maro avertiza de departe călătorul că se apropie de marele oraş. Fumul nu era însă singurul semn. În apropiere de oraşele cu nume celebre, rivale ale Republicii din trecutul arhaic stăteau acum părăsite, reduse la câteva hanuri risipite, golite de forţa gravitaţională a Romei.

Pe măsură ce înainta, călătorul găsea totuşi pe marginea drumului aşezări mai recente. Neputând să primească o populaţie în continuă creştere, Roma a început să cedeze la îmbinări. Mahalale se întindeau de-a lungul tuturor marilor drumuri principale. Morţii erau adăpostiţi şi aici, iar necropolele care se întindeau către coastă şi către sud, de-a lungul marii Via Appia, erau notorii pentru hoţi şi prostituate de duzină. Tot la fel, nu fiecare mormânt a fost lăsat să piară. Pe măsură ce călătorul se apropia de porţile Romei, putea simţi uneori duhoarea venind dinspre oraş atenuată de mirosul de tămâie sau scorţişoară, mirosurile morţii, purtate de vânt dinspre un mormânt umbrit de chiparoşi. Într-un asemenea moment, sentimentul comuniunii cu trecutul era ceva obişnuit la Roma. Totuşi, aşa cum liniştea unui cimitir adăpostea violenţă şi prostituţie, nici măcar cel mai sfânt şi etern dintre locuri nu era imun la degradare. Tăbliţe de avertizare erau întotdeauna puse pe morminte, interzicând lozincile electorale, dar totuşi apăreau graffiti. La Roma, sediul Republicii, politica era o boală molipsitoare. Doar în oraşele cucerite alegerile nu avea relevanţă. Roma, neutralizând viaţa politică în alte societăţi, era acum teatrul suprem al lumii, de ambiţii şi speranţe.

Nici măcar mormintele distruse de graffiti nu puteau

pregăti totuşi călătorul pentru balamucul aflat dincolo de porţile cetăţii. Străzile Romei nu au avut niciodată niciun fel de plan impus. Pentru aceasta, ar fi fost nevoie de un despot foarte calculat, pe când magistraţii romani aveau rareori mai mult de un singur an în funcţie o dată. În consecinţă, oraşul s-a dezvoltat haotic, după capriciul unor impulsuri şi nevoi incontrolabile. Rătăcind departe de una dintre cele două mari artere din Roma, Via Sacra şi Via Nova, un vizitator sporea în curând aglomeraţia fără speranţă. „Antreprenorul îşi zoreşte catârii şi hamalii lui; / O pârghie când saltă pietre, când uriaşe grinzi ridică; / Un trist convoi funebru luptă să treacă printre care ştele; / Turbatul câine ici aleargă, soiosul porc dă buzna colo”. *L* Prins într-un asemenea vârtej, un călător aproape nu se poate să nu sfârşească prin a se pierde.

Cetăţenii înşişi considerau că oraşul lor este derutant. Singurul mod de a trece peste asta era de a memora semne importante: un smochin poate sau o colonadă a pieţei sau, cel mai bine, un templu suficient de mare ca să se vadă deasupra labirintului de străzi înguste. Din fericire, Roma era un oraş cucernic şi templele abundau. Respectul romanilor pentru trecut însemna că structurile vechi nu se prea demolau, nici măcar atunci când spaţiile deschise în care se poate să se fi aflat odată au dispărut de mult prin construcţii noi. Temple se înălţau deasupra mahalalelor sau a pieţelor de came, adăpostind statui camuflate, a căror identitate era probabil deja uitată şi totuşi nimeni nu se gândea vreodată să le dărâme. Aceste fragmente ale unui trecut arhaic păstrat în piatră, fosile din primele zile ale cetăţii, asigurau romanilor un sentiment al imaginii, de care aveau disperată nevoie. Eterne, precum zeii ale căror spirite le reprezentau, stăteau asemenea unor ancore aruncate în furtună.

Între timp, pe toate părţile, într-un vacarm de bătăi de ciocan, de roţi de care huruind şi moloz sfărâmându-se, oraşul era fără încetare reconstruit, demolat şi reconstruit din nou. Constructorii căutau mereu căi de a se strecura în alte spaţii şi de a stoarce alte profituri. Cocioabele

răsăreau ca buruienile din molozul rămas după incendii. În ciuda celor mai mari eforturi ale magistraţilor responsabili de a păstra străzile goale, ele se umpleau mereu cu tarabe de piaţă sau barăci ilegale. Cel mai profitabil, într-un oraş limitat multă vreme de zidurile sale străvechi, constructorii au început să ţintească cerul. Blocuri de apartamente răsăreau peste tot. În secolul II şi I î.Hr., proprietarii concurau unii cu alţii ca să le ridice tot mai înalte, ceea ce legea dezaproba, căci clădirile erau, se ştie, construite în grabă şi şubrede. În general, totuşi, reglementările privind siguranţa nu se impuneau suficient de hotărât ca să blocheze splendidele oportunităţi de îmbogăţire pe care le prezenta o mahala cu clădiri înalte. Pe şase etaje sau mai multe, chiriaşii puteau fi înghesuiţi în camere mici, cu pereţi subţiri, până când, invariabil, clădirea se prăbuşea, ca să fie înălţată din nou, mai înaltă ca înainte.

În latină, aceste blocuri de apartamente erau cunoscute ca *insulae* sau „insule” – un cuvânt sugestiv reflectând modul în care stăteau pe străzi, izolate de marea vieţii. Aici alienarea provocată de vastitatea oraşului se resimţea cel mai chinuitor.

Pentru cei ce trăiau în *insulae*, dezrădăcinarea era mai mult decât o metaforă. Nici măcar la parter, de obicei *insulae* nu aveau canalizare sau apă potabilă. Totuşi, canalele de scurgere şi apeductele erau tocmai acele realizări cu care romanii se mândreau atunci când voiau să-şi laude oraşul, comparând valoarea practică a lucrărilor lor publice cu extravaganţele inutile ale grecilor. Cloaca Maxima, monstruosul canal central de scurgere al Romei, a asigurat sistemul de evacuare al oraşului încă dinainte de instaurarea Republicii. Apeductele, construite în urma prăzilor dobândite din jafurile din Est, demonstrau la fel de spectaculos angajarea romanilor în viaţa comunitară. De la o distanţă de cincizeci şi şase de kilometri, ei aduceau apă rece de munte în inima oraşului. Chiar şi grecii recunoşteau ocazional că sunt impresionaţi. „Apa ce se aduce la Roma prin conducte este în aşa mare cantitate, încât adevărate râuri de apă străbat oraşul şi

canalele lui”, scria un geograf, „astfel că aproape fiecare casă

13

are cisterne colectoare, conducte şi fântâni din belşug”. Evident, mahalalele nu intrau în această categorie.

În realitate, nimic nu ilustra mai bine ambiguităţile Romei decât faptul că era cel mai curat şi în acelaşi timp cel mai murdar dintre oraşe. Gunoiul şi apa pluteau pe străzi. Dacă cele mai nobile şi mai trainice calităţi ale Republicii şi-au găsit expresia în murmurul unei fântâni publice, atunci ororile sale au fost exemplificate prin mizerie. Cetăţenii care abandonau cursa cu obstacole, care era viaţa fiecărui roman, riscau să li se arunce rahat – literalmente – în cap. *Plebs sordida* se numeau – „marii nespălaţi1. Din când în când, reziduurile din *insulae* erau cărate cu căruţele pentru fertilizarea grădinilor din afara zidurilor oraşului, dar, fiind întotdeauna prea multe, urina curgea peste marginile recipientelor şi mormane de excremente inundau străzile. După moarte, săracii ajungeau la gunoi. Nu era pentru ei demnitatea unui mormânt lângă Via Appia. În schimb, cadavrele lor erau aruncate, împreună cu alte reziduuri, în gropile uriaşe aflate dincolo de poarta de est a oraşului, Esquilin. Călătorii care se apropiau de Roma pe acest drum vedeau oase împrăştiate pe marginile drumului. Era un loc blestemat şi înspăimântător, un refugiu al vrăjitoarelor, despre care se spunea că jupoaie carnea de pe cadavre şi cheamă spectrele goale ale morţilor din groapa lor comună. La Roma, umilinţele eşecului puteau trăi mai mult decât viaţa însăşi.

Degradarea într-o asemenea măsură reprezenta ceva nou în lume. Suferinţa săracilor din oraş era mai îngrozitoare pentru că, fiind lipsiţi de mângâierile comunităţii, li se refuza tot ce făcea dintr-un roman ceea ce era el. Singurătatea vieţii la ultimul etaj al unui bloc de apartamente constituia antiteza a tot ce un cetăţean preţuia mai mult. A fi rupt de ritualurile şi ritmurile

societăţii însemna a coborî la nivelul unui barbar. Cu propriii cetăţeni, ca şi cu duşmanii, Republica era neîndurătoare. Ea renunţa la cei care renunţau la ea. Şi după ce-i abandona, în final, îi arunca la gunoi.

Nu e de mirare că viaţa la Roma trebuie să fi fost o luptă disperată pentru evitarea unui asemenea destin. Comunitatea era apreciată oriunde se găsea. Anonimatul potenţial al vieţii într-un mare oraş nu cuprindea totul. Oricât de vastă şi lipsită de formă părea metropola, existau modele de ordine care-i sfidau haosul. Templele nu erau singurele locuri ale divinului. Se credea că şi încrucişările de drumuri aveau o încărcătură de energie spirituală. Zeii spectrali, Larii, supravegheau intersecţia tuturor străzilor principale din oraş. Aceste străzi, *viei*, erau atât de semnificative în calitate de centru al vieţii comunitare, încât romanii foloseau acelaşi cuvânt pentru a descrie un întreg cartier urban. În fiecare an în luna ianuarie, la sărbătoarea Compitalia, locuitorii unui *vicus* organizau o mare serbare publică. Păpuşi de lână erau spânzurate lângă mormântul Larilor, una pentru fiecare bărbat liber şi femeie liberă din cartier, şi o sferă pentru fiecare sclav. Acest egalitarism relativ se reflecta în asociaţiile profesionale, concentrate şi ele pe *vicus* şi deschise oricui: cetăţeni, sclavi eliberaţi şi sclavi în egală măsură. În aceste asociaţii, *collegia*, mai degrabă decât pe scena mai largă a oraşului, majoritatea cetăţenilor încercau să atingă acel obiectiv universal al unui roman – prestigiul. Într-un *vicus* putea un cetăţean să-şi cunoască tovarăşii, să stea la masă cu ei, să fie împreună la sărbătorile din cursul anului şi să trăiască fiind sigur că va veni cineva la înmormântarea sa. Într-un mozaic de comunităţi din metropolă, relaţiile strânse, existente în viaţa tradiţională a oraşelor mici, încă dăinuia.

Nimic nu calma însă suspiciunile celor din afară. Mergând pe o stradă principală, încurcătura de străduţe lăturalnice care se încolăceau în jurul acesteia li se putea părea sumbră şi plină de ameninţări, aerul greu din cauza duhorii de trupuri nespălate şi a meşteşugurilor de tot

felul. Pentru nasurile rafinate, ambele erau la fel de toxice. Temerile că aceste *collegia* serveau ca paravan pentru crima organizată s-au combinat rapid cu dispreţul instinctiv al claselor superioare faţă de oricine era obligat să-şi câştige existenţa. Ideea în sine de muncă plătită inspira un snobism paroxistic. Ea sfida toate valorile rurale simple în care moraliştii bogaţi, tolăniţi confortabil în vilele lor, se prefăceau a crede. Dispreţul lor pentru „gloată" era permanent. Viza nu doar nenorociţii care mureau de foame pe stradă sau înghesuiţi în *insulae*, ci şi precupeţii, negustorii şi meşteşugarii. „Nevoia", se presupunea, „îl face mincinos pe omul sărac". 14 Un asemenea dispreţ – deloc surprinzător – era resimţit în mare măsură de aceia care reprezentau obiectul său.[8] *Plebs* era un cuvânt niciodată pronunţat de un nobil fără o strâmbătură, însă *plebs* înşişi manifestau o anumită mândrie faţă de el. O descriere considerată odată o insultă a devenit un semn de identitate, iar la Roma asemenea semne erau întotdeauna la mare preţ.

La fel ca alte principii de bază ale vieţii romane, diviziunile de clasă şi de statut erau adânc înrădăcinate în miturile privind chiar originea oraşului. Pe latura îndepărtată o văii din partea de sud a Romei se afla Colina Aventin. Aici sfârşeau invariabil imigranţii, portul de debarcare al tuturor marilor oraşe, o zonă unde nou-veniţii se adunau din instinct, atraşi unul către altul într-o derută comună. Faţă în faţă cu Aventin, se ridica o a doua colină. Pe Palatin nu se găseau mahalale. Colinele Romei au avut tendinţa de a fi exclusiviste. Deasupra văilor, aerul era mai curat, mai puţin pestilenţial – şi de aceea costa mai mult să fie respirat. Dintre toate cele şapte coline ale Romei, totuşi Palatin era de departe cea mai exclusivistă. Aici se grupa elita oraşului. Doar cei foarte, foarte bogaţi îşi puteau permite preţurile. Cu toate acestea, la modul absurd, aici, pe cel mai scump teren din lume, se afla coliba unui cioban, construită din stuf. Stuful se putea usca şi cădea,

8 Judecând după inscripţiile funerare - singura dovadă scrisă care ne-a rămas.

dar putea fi întotdeauna înlocuit, astfel încât coliba să nu pară niciodată că se schimbă. Era ultimul triumf al conservatorismului roman – casa copilăriei lui Romulus, primul rege al Romei, şi a lui Remus, fratele său geamăn.

Conform legendei, ambii fraţi au decis să întemeieze un oraş, dar nu au putut fi de acord asupra locului şi numelui. Romulus stătea pe Palatin, Remus pe Aventin, aşteptând amândoi un semn din partea zeilor. Remus a văzut şase vulturi zburând în văzduh, dar Romulus a văzut doisprezece. Socotind acesta un semn incontestabil al sprijinului divin, Romulus a fortificat imediat Palatin şi a dat noii cetăţi numele său. Remus, într-un acces de invidie şi ură, a sfârşit ucis de fratele lui într-o încăierare. Aceasta a stabilit irevocabil destinele celor două coline. Din acel moment, Palatin va fi pentru învingători, Aventin pentru învinşi. Succes şi eşec, prestigiu şi dezonoare – exprimaţi chiar în geografia oraşului, aceştia erau cei doi poli gemeni în jurul cărora gravita viaţa la Roma.

Căci aşa cum o vale se întindea între colinele lui Romulus şi Remus, la fel se căsca prăpastia socială între senatorul din vilă şi cârpaciul din cocioabă. Nu existau gradaţii subtile de avere la Roma, nimic ce putea să semene cu o clasă de mijloc modernă.

În acest sens, Palatin şi Aventin erau într-adevăr *insulae* reale, insule separate. Totuşi, valea care despărţea cele două coline le şi unea, printr-un simbolism aproape la fel de vechi ca Romulus însuşi. S-au organizat curse de care în jurul lui *Circus Maximus* încă din vremea regilor. Întinzându-se pe întreaga lungime a văii, Circul era spaţiul public cel mai mare al Romei. Mărginit pe o parte de cocioabe prăpădite, iar pe cealaltă de vile graţioase, el era locul unde oraşul se aduna de sărbători. Până la două sute de mii de cetăţeni se puteau strânge aici. Această capacitate, încă neegalată de nicio altă arenă sportivă până în ziua de azi, a făcut imaginea sa atât de temută şi de dorită. Nu exista o oglindă mai fidelă a măreţiei decât aceea a spectatorilor la Circ. Aici un cetăţean putea fi definit public, fie prin aclamaţii de bucurie, fie prin insulte

şi huiduieli. Fiecărui senator care privea în jos către Circ din vila sa i se amintea acest lucru. La fel fiecărui cârpaci care privea în jos din coliba lui. Cu toată prăpastia deschisă între ei, idealul unei comunităţi exista încă atât pentru milionar, cât şi pentru sărac. Amândoi erau cetăţeni ai aceleiaşi republici. Nici Palatin, nici Aventin nu erau la urma urmei în totalitate insule.

Labirintul însângerat

Paradoxul central din societatea romană – acela că sălbatica diviziune de clasă putea coexista cu un sentiment aproape religios al comunităţii – a evoluat în decursul istoriei. O revoluţie îndreptată împotriva pretenţiilor autorităţii a inspirat desigur tocmai întemeierea Republicii. Chiar şi aşa, în urma expulzării lui Tarquinius şi a monarhiei, plebeii s-au pomenit aproape la fel de tiranizaţi de vechea aristocraţie a Romei, de patricieni, pe cât au fost întotdeauna de regi. Nu existau snobi mai mari decât patricienii. Ei aveau dreptul să poarte pantofi de lux. Pretindeau că se au bine cu zeii. Unii chiar susţineau că descind din zei. Ginta Iulia, de exemplu, se trăgea tocmai din Enea (*Aeneas*), un prinţ din casa regală a Troiei, care, la rândul său, era nepotul zeiţei Venus însăşi. Era o clasă cu arbore genealogic, care îi obliga să-şi dea importanţă.

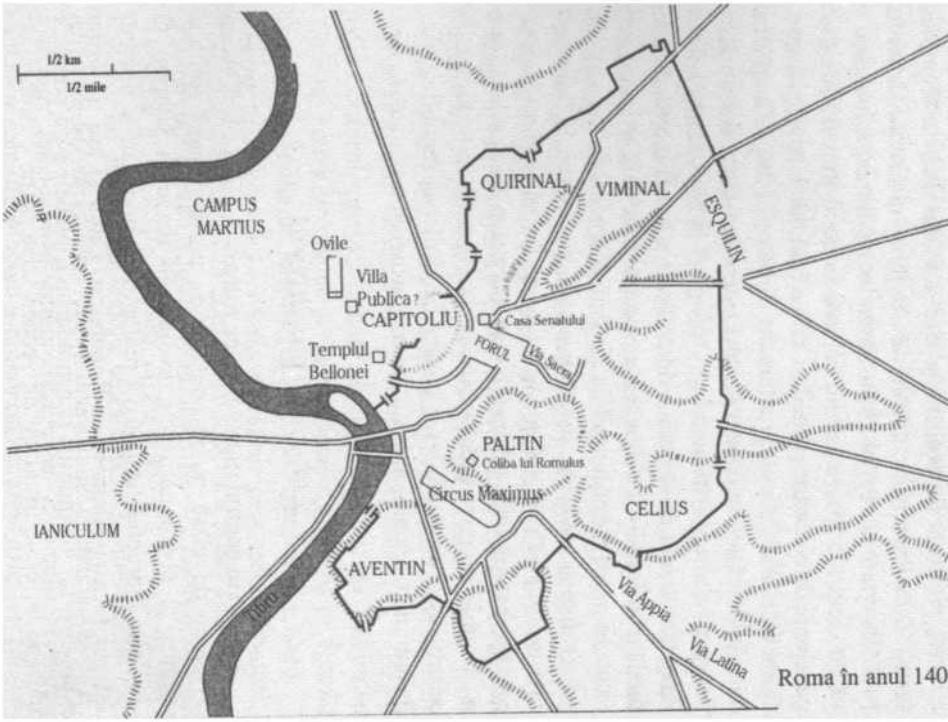

Într-adevăr, în primii ani ai istoriei Republicii, societatea romană a ajuns periculos de aproape de osificarea completă. Plebeii, refuzând totuşi să accepte că aparţin unei caste inferioare, au luptat în singurul fel pe care-l cunoşteau – intrând în grevă. Locul protestelor a fost inevitabil colina Aventin.[9] Aici ei ameninţau periodic că vor materializa ambiţiile iniţiale ale lui Remus, întemeind un oraş complet nou. Patricienii, lăsaţi să fiarbă în trufia lor de cealaltă parte a văii, făceau cu stângăcie câteva concesii. Treptat, în decursul anilor, sistemul claselor a devenit tot mai permeabil. Vechea polarizare rigidă între patricieni şi plebei a început să cedeze. „Dar dacă un cetăţean face parte din pătura de jos a poporului, să i se spulbere nădejdea că poate ajunge şi el consul?” 15, au întrebat plebeii. Nu e niciun fel de dreptate în asta, s-a

9 Piso şi Titus Livius s-au contrazis în legătură cu destinaţia primei revolte a plebeilor, Piso susţinând că a fost Aventin, Titus Livius, Muntele Sacru din apropiere.

convenit până la urmă. În anul 367 î.Hr., s-a dat o lege care permitea oricărui cetăţean să participe la alegeri pentru funcţiile înalte din stat – anterior o prerogativă doar a patricienilor. Ca recunoaştere a tradiţionalelor lor relaţii strânse cu zeii, câteva funcţii minore de preoţi au rămas domeniul exclusiv al patricienilor. Familiilor de origine nobilă, care s-au pomenit învinse în competiţia cu plebeii, aceasta trebuie cu adevărat să li se fi părut o slabă consolare.

De-a lungul secolelor, multe familii au dispărut aproape complet. Membrii gintei Iulia, de exemplu, au descoperit că descendenţa din Venus nu i-a prea ajutat să ajungă consuli: doar de două ori în două sute de ani au câştigat marele premiu. Nu le-a scăzut doar renumele politic în lume. Departe de înălţimile rafinate ale colinei Palatin, rămaşi într-una din văile unde săracii clocoteau şi puţeau, şi-au văzut mediul transformându-se treptat într-o mahala. Ceea ce a fost odinioară micul sat Subura a devenit cel mai notoriu cartier din Roma. Asemenea unui vas maiestuos care începe să ia apă, însemnele palatului Iulia s-au pierdut în spatele bordelurilor, al tavernelor şi chiar – cel mai şocant dintre toate – al unei sinagogi.

Privilegiile naşterii nu garantau atunci nimic la Roma. Faptul că descendenţii unei zeiţe se puteau pomeni locuind într-un cartier cu felinare roşii demonstra că nu doar cei foarte săraci se temeau de urmările eşecului. La fiecare nivel social, viaţa unui cetăţean era o luptă istovitoare de a egala – şi, dacă era posibil, a depăşi – realizările strămoşilor. În practică, dar şi în principiu, Republica era sălbatic meritocratică. Într-adevăr, pentru romani, asta însemna libertatea. Li s-a părut de la sine înţeles faptul că întregul curs al istoriei lor a fost o evoluţie de la sclavie către o libertate bazată pe dinamica unei concurenţe permanente. Dovada superiorităţii acestui model de societate consta în anularea oricărei alternative imaginabile. Romanii ştiau că, dacă ar fi rămas sclavii unui monarh sau ai unei clici de aristocraţi aflaţi veşnic la putere, nu ar fi reuşit niciodată să cucerească lumea. „Dar

cetatea crescu într-un timp necrezut de scurt după câştigarea libertăţii: o atât de mare sete de mărire îi cuprinsese pe toţi". 16 Chiar şi cel mai dur dintre patricieni a trebuit să recunoască acest lucru. Clasele superioare poate că au strâmbat din nas la *plebs* ca la o gloată de nespălaţi, dar le era încă posibil să idealizeze un popor roman abstract – şi de aceea cu siguranţă lipsit de orice miros.

Ipocrizia de acest fel a definit Republica în toate privinţele – nu un produs secundar al constituţiei, ci chiar esenţa sa. Romanii şi-au apreciat sistemul politic întrebând nu dacă are sens, ci dacă funcţionează. Doar dacă un aspect al guvernării se dovedea ineficient sau nedrept, ei îl anulau. Altfel, ei nu ar fi luat în calcul îmbunătăţirea constituţiei mai mult decât ar fi fost pregătiţi să dărâme Roma şi s-o reconstruiască de la zero. În consecinţă, Republica era la fel de plină de discrepanţe şi contradicţii ca şi structura oraşului, o harababură de acumulări peticite de-a lungul multor secole. Aşa cum străzile Romei formau un labirint, la fel căile lăturalnice pe care un cetăţean trebuia să le apuce în viaţa sa publică erau derutante, închise şi pline de fundături. Dar trebuiau urmate. Cu toată duritatea concurenţei din Republică, aceasta era structurată prin reguli pe cât de complexe şi flexibile, pe atât de inviolabile. A ţi le însuşi presupunea o muncă de o viaţă. Ca şi talent şi efort, cerea relaţii, bani şi timp liber. Consecinţa era alt paradox: meritocraţia, reală şi neînduplecată cum era, servea totuşi la perpetuarea unei societăţi în care doar cei bogaţi îşi puteau permite să se dedice unei cariere politice. Indivizii se puteau înălţa, vechile familii puteau să decadă, dar prin ea încrederea în ierarhie dăinuia neschimbată.

Pentru cei de la bază, aceasta a dus la dureroase sentimente contradictorii. Din punct de vedere legal, puterile poporului roman erau aproape nelimitate: printr-o varietate de instituţii, ei puteau vota pentru magistraţi, puteau promulga legi şi angaja Roma în război. Totuşi, constituţia era o sală a oglinzilor. Schimbând unghiul de

examinare, suveranitatea poporului putea lua uşor aspectul a ceva foarte diferit. Străinii nu erau singurii derutaţi de această calitate a Republicii de a-şi schimba forma: „nimeni, nici chiar dintre romani”, observa un analist grec, „n-ar fi putut să spună cu temei dacă constituţia în totalitatea ei era aristocratică, democratică sau monarhică”. 17

Nu însemna că puterile poporului erau iluzorii: chiar şi cei mai importanţi candidaţi pentru magistraturi făceau eforturi de a-şi curta alegătorii şi nu se simţeau deloc stânjeniţi să procedeze aşa. Alegerile pe bază de competiţie erau cruciale pentru imaginea ca şi pentru funcţionarea Republicii.

Reprezintă privilegiul unui popor liber şi mai ales al acestui mare popor liber al Romei, ale cărui cuceriri au pus bazele unui imperiu întins în lumea întreagă, faptul că el poate acorda votul oricui candidează la orice post sau se poate abţine de la vot. Aceia dintre noi care suntem purtaţi de valurile opiniei publice trebuie să ne dedicăm voinţei poporului, să avem grijă de ea, s-o susţinem, să încercăm s-o menţinem fericită când pare a se întoarce împotriva noastră. Dacă nu ne pasă de onorurile pe care poporul le are la dispoziţie, atunci evident că nu e nevoie să ne punem în serviciul intereselor sale – dar dacă recompensele politice sunt într-adevăr scopul nostru, atunci nu trebuie să obosim niciodată curtându-i pe alegători.18

Poporul conta – şi, ce e mai important, el ştia asta. Ca oricărui electorat, îi plăcea să le creeze emoţii acelora care candidau la favorurile sale. În Republică, „nu era nimic mai schimbător decât masele, nimic mai impenetrabil decât dorinţele poporului, nimic mai probabil să răstoarne aşteptările decât întregul sistem de vot”. 19 Totuşi, dacă erau multe lucruri imprevizibile în politica romană, erau şi mai multe deosebit de previzibile. Da, poporul avea un cuvânt de spus, dar numai cei bogaţi sperau să câştige un post[10] şi nici chiar averea singură nu era neapărat

10 Aproape sigur - deşi dovezile explicite lipsesc - exista o condiţie

suficientă pentru succesul unui candidat. Firea romanilor avea o puternică înclinaţie spre snobism: cetăţenii preferau efectiv să voteze familii cu nume recunoscute, alegând fiu după tată după bunic în marile magistraturi ale statului, încurajând pretenţiile dinastice ale nobilimii cu o regularitate stupefiantă. Desigur, un roman nu trebuia să fie membru al claselor conducătoare pentru a le împărtăşi prejudecăţile. Ţelul chiar al celor mai săraci cetăţeni nu era de a schimba societatea, ci de a profita mai mult de ea. Inegalitatea era preţul pe care cetăţenii Republicii îl plăteau de bunăvoie pentru acest sentiment al comunităţii. Frământările de clasă care au adus plebeilor egalitatea cu patricienii ţineau de un trecut îndepărtat – nu doar imposibil, ci aproape imposibil de conceput.

Faptul că aşa stăteau lucrurile reflecta o ironie tipică Republicii. Chiar în momentul triumfului lor, plebeii s-au distrus pe ei înşişi ca mişcare revoluţionară. În anul 367 î.Hr., odată cu abolirea restricţiilor legale impuse avansării lor, plebeii bogaţi au pierdut orice motiv de a se alătura celor săraci. Familiile plebee înstărite s-au dedicat în schimb unor activităţi mai profitabile, cum ar fi monopolizarea consulatelor şi cumpărarea colinei Palatin. După două secole şi jumătate de putere, au sfârşit ca porcii din *Ferma animalelor*, imposibil de deosebit de foştii lor opresori. Într-adevăr, în anumite privinţe, ei au ajuns să domine. Magistraturile, iniţial smulse de la patricieni în urma luptei de clasă, serveau acum la formarea carierei nobililor plebei ambiţioşi. În special o funcţie, aceea de tribun, prezenta oportunităţi imense de a ieşi în evidenţă. Tribunii nu aveau doar celebrul „drept de veto” faţă de proiecte de legi care nu le plăceau, ci puteau să convoace adunări populare pentru a vota proiecte de legi proprii. Patricienii, interzicându-li-se să candideze pentru funcţii plebee, puteau doar să privească cu un amestec de indignare şi dezgust.

Putea fi desigur periculos pentru un tribun să-şi asume prea multe riscuri, supraestimându-se. Ca multe

---

privind proprietatea pentru funcţiile publice.

magistraturi din Republică, funcţia îi crea dificultăţi, dar îi oferea şi şanse. Chiar conform standardelor vieţii politice de la Roma, totuşi, regulile nescrise care contribuiau la stabilirea comportamentului unui tribun erau şocant de paradoxale. O funcţie care asigura posibilităţi aproape nelimitate pentru un joc murdar era în acelaşi timp îngrădită de sacru. Aşa cum a fost din vremuri străvechi, persoana unui tribun era inviolabilă şi oricine ignora această regulă se considera că a întins mâna asupra zeilor înşişi, în schimbul acestui statut sacrosanct, un tribun avea obligaţia ca, în timpul anului cât ocupa funcţia, să nu părăsească niciodată Roma şi să aibă întotdeauna casa deschisă. Trebuia să acorde o deosebită atenţie greutăţilor şi plângerilor poporului, să-i asculte pe oameni de câte ori îl opreau pe stradă şi să citească graffiti de pe monumentele publice, prin care ei îl încurajau să accepte sau să oprească noi măsuri. Indiferent cât de nelimitată era ambiţia lui personală, aristocratul care a ales să candideze pentru funcţia de tribun nu-şi putea permite să pară arogant. Uneori putea merge chiar atât de departe, încât să preia accentul unui plebeu din mahalale. *Populares* numeau romanii asemenea persoane: politicieni care se bazau pe capacitatea de a se apropia de oamenii obişnuiţi.

Totuşi, în timp ce susţinea interesele poporului, un *popularis* trebuia să respecte şi sensibilităţile propriei sale clase. Era un act de compensare, care necesita multă abilitate. Dacă funcţia de tribun a fost privită întotdeauna cu suspiciune de elementele mai conservatoare ale nobilimii, aceasta se datora în mare parte tentaţiilor unice oferite deţinătorilor săi. A existat întotdeauna riscul ca tribunul să sfârşească mergând prea departe, cedând în faţa atracţiei exercitate de popularitatea facilă în faţa gloatei, mituind-o cu reforme radicale, nespecifice Romei. Şi, desigur, cu cât mahalalele se umpleau mai tare şi condiţiile de viaţă pentru săraci deveneau mai sordide, cu atât mai mult creştea acest risc.

Au fost doi fraţi cu o educaţie ireproşabilă, Tiberius şi

Gaius Gracchus, care au făcut în sfârşit încercarea hotărâtoare. În primul rând Tiberius, în anul 133 î.Hr. şi apoi Gaius, peste zece ani, şi-au folosit funcţia de tribuni pentru a obţine reforme în favoarea săracilor. Ei au propus ca pământul aflat în proprietate comună să fie împărţit în loturi şi dat maselor, cerealele să le fie vândute sub preţul pieţei şi chiar, şocant, Republica să le asigure haine celor mai săraci soldaţi ai ei. Măsuri cu adevărat radicale, iar aristocraţia, deloc surprinzător, s-a înspăimântat. Celor mai mulţi nobili, dăruirea Gracchilor faţă de popor li s-a părut ceva implacabil şi sinistru. E adevărat că Tiberius nu a fost primul din clasa lui care s-a interesat de reforma agrară, însă paternalismul său, după părerea egalilor lui, a mers prea departe şi prea repede. Gaius, şi mai alarmant, a avut o viziune deliberat revoluţionară, a unei republici marcate de valorile democraţiei greceşti, în care balanţa puterii între clase era complet schimbată şi poporul, nu aristocraţia, conducea Roma. Cum putea un nobil, se întrebau egalii lui, să susţină acest lucru, dacă nu avea ca scop să devină el însuşi un tiran? Ce i-a şocat ca fiind deosebit de periculos a fost faptul că Tiberius, încheindu-şi anul în funcţia de tribun, a candidat imediat pentru a fi reales, iar Gaius, în anul 122 î.Hr., chiar a reuşit să obţină un al doilea mandat succesiv. Până unde puteau să meargă ilegalităţi ca acestea? Oricât de sacră era persoana tribunului, nu era la fel de sacră ca apărarea Republicii. De două ori s-a făcut apel pentru respectarea constituţiei şi de două ori s-a primit răspuns. La doisprezece ani după ce Tiberius a fost omorât în bătaie cu un picior de scaun într-o încăierare violentă, Gaius, în anul 121, a fost şi el ucis de agenţi ai aristocraţiei. Cadavrul i-a fost decapitat şi i s-a turnat plumb în craniu. În urma uciderii sale, trei mii de adepţi ai săi au fost executaţi fără judecată.

Acest izbucniri de violenţă civilă au fost primele care au făcut să se verse sânge pe străzile Romei de la expulzarea regilor. Trăsătura lor grotescă a reflectat clar gravitatea paranoiei aristocratice. Tirania nu a fost singurul spectru ridicat de Gracchi din trecutul îndepărtat

al Romei. Nu printr-o coincidenţă, de exemplu, a murit Gaius în locul cel mai sacru pentru cauza plebeilor, colina Aventin. Refugiindu-se acolo, el şi susţinătorii lui au încercat în mod deliberat să-şi identifice cauza cu aceea a vechilor răsculaţi. În ciuda faptului că săracii nu s-au ridicat să-l sprijine, încercarea lui Gaius de a trezi lupta de clasă de mult adormită i-a şocat pe majoritatea membrilor nobilimii ca un act îngrozitor de iresponsabil. Totuşi, şi represaliile i-au tulburat. Vânătoarea de capete nu prea era practica unui popor civilizat. Ţeasta umplută cu plumb a lui Gaius Gracchus era un semn de rău augur cu privire la ceea ce se putea întâmpla dacă se încălcau convenţiile Republicii şi dacă bazele sale dispăreau. A fost un avertisment, pe care romanii trebuiau să-l ia în seamă, că era nevoie de moderaţie. Ce era Republica la urma urmei dacă nu o comunitate legată prin împărtăşirea unor convingeri, a unor precedente şi a unui trecut? Refuzarea acestei moşteniri însemna a privi într-un hău. Tiranie sau barbarie – acestea erau alternativele dacă Republica se prăbuşea.

Aici era deci un ultim paradox. Un sistem care încuraja o chinuitoare dorinţă de prestigiu la cetăţenii săi, care mustea de rivalităţi fanfaroane, care genera un dinamism atât de agresiv, încât i-a copleşit pe toţi cei care s-au ridicat împotriva lui, provoca şi paralizia. Aceasta a fost adevărata tragedie a Gracchilor. Da, i-a interesat propria lor glorie – erau romani, la urma urmei – dar au dorit cu patimă reală să schimbe soarta concetăţenilor lor. Carierele ambilor fraţi au constituit încercări îndrăzneţe de a lupta cu problemele multiple şi uriaşe ale Romei. În acest sens, ei au murit ca martiri pentru idealurile lor. Totuşi, puţini dintre nobili au considerat acest gând liniştitor. În Republică, nu se făcea nicio deosebire între scopurile politice şi ambiţiile personale. Influenţa venea prin putere, puterea prin influenţă. Soarta Gracchilor a dovedit în concluzie că orice încercare de a impune reforme radicale Republicii era interpretată ca tiranie. Programele de schimbări fundamentale, indiferent cât de

idealistă era originea lor, se dezintegrau inevitabil în rivalităţi pustiitoare. Demonstrând acest lucru până la distrugere, Gracchii au obstrucţionat în final reformele pentru care au murit. Tribunii care le-au urmat au fost mai prudenţi în cauzele adoptate. Revoluţia socială rămânea într-o permanentă aşteptare.

Ca oraşul însuşi, Republica părea mereu pe punctul de a exploda din cauza tensiunilor interne, care o scindau. Totuşi, aşa cum Roma nu numai că dăinuia, dar continua să se dezvolte, la fel constituţia părea să iasă consolidată din fiecare criză la care era supusă. Şi de ce, la urma urmei, romanii nu ţineau la o ordine ce le-a adus atâta succes? Oricât de frustrantă, de multiformă şi de complexă s-a dovedit, acestea erau tocmai calităţile care îi permiteau să absoarbă şocuri şi să digere revolte, pentru a se reînnoi după fiecare dezastru. Romanii, care au întors lumea pe dos, puteau fi liniştiţi ştiind că forma republicii lor încă rezista neschimbată. Aceleaşi relaţii strânse între cetăţeni în cadrul comunităţii, aceleaşi cicluri ale competiţiei de-a lungul anilor, aceeaşi harababură a instituţiilor care-i structura treburile.

Şi chiar sângele vărsat pe străzi putea fi uşor şters.

BLESTEMUL SIBYLLEI

Prădătorii de oraşe

Cu mult înainte de uciderea Gracchilor şi a adepţilor lor, Sibylla prezisese totul. Romanii se vor întoarce împotriva romanilor. Iar violenţa, conform pronosticurilor sumbre ale Sibyllei, nu se va limita la scandalurile din capitală. Imaginea sa asupra viitorului era mult mai deprimantă, mult mai sinistră: „Nu invadatori străini, Italia, ci propriii tăi fii te vor viola, un viol în grup, brutal, interminabil, pedepsindu-te, celebră ţară, pentru multele tale vicii, lăsându-te vlăguită, întinsă în cenuşa fumegândă. Automutilare! Nu vei mai fi mama unor oameni integri, ci mai degrabă doica unor fiare sălbatice, prădalnice!”1

Nu prea este genul de profeţie care să-i încânte pe romanii obsedaţi de prevestiri rele. Din fericire pentru liniştea lor sufletească, totuşi, aceste versuri anume nu

fuseseră copiate din propriile lor cărţi profetice, care au rămas încuiate unde au fost întotdeauna, ferite de orice pericol de a fi dezvăluite, în templul lui Jupiter. În schimb, previziunea înfiorătoare a început mai întâi să circule departe de Roma, în regatele din estul bazinului mediteranean. Se pare că romanii nu erau singurul popor vizitat de Sibylla. La Roma, profeţiile ei au fost ţinute ca un secret bine păzit, dar cele făcute grecilor şi evreilor au fost larg difuzate. Multe dintre acestea se refereau clar la Republică: „Un imperiu se va ridica de dincolo de marea vestică, alb şi cu multe capete, iar dominaţia sa va fi nemăsurată, aducând ruină şi teroare 2* regilor, prădând aurul şi argintul din oraş după oraş". Oricât de neliniştiţi erau romanii din cauza miracolelor, în ochii lumii ei înşişi erau un miracol. Cel mai îngrozitor dintre toate – sau aşa avertiza Sibylla.

Căci imaginea ei privind ridicarea la putere a Republicii era într-adevăr sumbră. Cetăţi străvechi, mari monarhii, imperii faimoase, totul avea să fie măturat. Omenirea va recunoaşte o singură ordine. O singură supraputere va domina ca o forţă supremă. Dar aceasta nu va aduce începutul unei păci universale. Departe de aşa ceva. În schimb, va fi soarta romanilor să se sature de propria lor măreţie. „Se vor îneca într-o mlaştină de decadenţă: bărbaţii se vor culca cu bărbaţi, băieţii vor fi vânduţi în bordeluri; frământările civile îi vor devora şi totul va cădea în confuzie şi dezordine. Lumea se va umple de rele".

Savanţii au datat aceste versuri în jurul anului 140 î.Hr. Supremaţia Romei era atât de bine consolidată la ora aceea, încât descrierea sa nu prea mai avea nevoie de puterile unei Sibylle autentice. Spre deosebire de copiile lor deţinute de Republică, scrierile profetice care circulau în Estul grecesc nu au sugerat niciodată că viitorul putea fi schimbat. În faţa imaginii lor privind o serie de mari imperii succedându-se de-a lungul istoriei, imperiul roman fiind cel mai mare şi mai periculos dintre toate, simplii muritori erau reprezentaţi ca neputincioşi. Nu e de mirare

că poeţii care se ascundeau în spatele pseudonimului Sibyllei, când au pretins că cercetează viitorul, au oferit o imagine a Republicii ca mamă a unor „fiare prădalnice”, sfâşiată de propriii copii. Era o profeţie nutrită şi de gândirea bazată pe dorinţe, şi de disperare, de o incapacitate de a imagina cum altfel putea fi oprit vreodată tăvălugul roman. „Vor aduce disperare omenirii – şi atunci, odată căzuţi pradă sălbăticiei şi trufiei lor, prăbuşirea acestor oameni va fi cu adevărat cumplită”. 4

Nu putea fi niciun dubiu în anii 140 cu privire la ce voia să spună Sibylla când se referea la sălbăticia şi trufia romanilor. Era deceniul când realitatea crudă a puterii lor se demonstra lumii întregi mai precii Qhrtr orim Tnrininin [guno-iritromunpr: ui bazinul mediteranean. În primul rând, Republica a hotărât să-şi încheie treburile neterminate şi să pună capăt vieţii fantomatice a Cartaginei. Chiar la Roma, unii nu acceptau ideea. Mulţi susţineau că Republica are nevoie de un rival demn de acest nume. Fără rivalitate, întrebau ei, cum să se menţină măreţia Romei? O asemenea întrebare, desigur, putea fi pusă doar într-un stat unde competiţia dură era considerată baza oricăror virtuţi civile. Deloc surprinzător, totuşi, cei mai mulţi cetăţeni au refuzat să suporte implicaţiile sale. Timp de peste un secol, ei demonizaseră cruzimea şi necredinţa cartaginezilor. De ce, se întrebau majoritatea cetăţenilor, să se aplice standardele vieţii romane protejării unui asemenea duşman? La această întrebare s-a răspuns corespunzător prin votul de a târî Cartagina în război. Propunându-şi completa ei anihilare, Republica a dezvăluit care poate fi consecinţa logică a idealurilor sale de succes. Într-o asemenea cruzime, nemijlocită de nicio legătură de prietenie sau datorie, se vedea dorinţa supremă a romanilor de a fi cei mai buni.

În anul 149, nefericiţilor cartaginezi li s-a dat ordinul inexorabil de a-şi părăsi oraşul. În loc să se supună unei asemenea porunci, ei s-au pregătit să-şi apere casele şi locurile sacre cu preţul vieţii. Aceasta era desigur tocmai ceea ce agresorii de la Roma sperau că vor face. Legiunile

au pătruns în cetate pentru masacru. Timp de trei ani, cartaginezii au rezistat cu succes unei forţe copleşitor de inegale şi, în ultimele faze ale asediului, celui mai bun general al Romei, Scipio Aemilianus. În final, în anul 146, oraşul a fost atacat, golit de comori şi incendiat. Infernul a durat şaptesprezece zile. Pe ruinele goale şi fumegânde, romanii au pus o interdicţie de moarte, aceea de a mai construi vreodată pe acel loc. Şapte sute de ani de istorie au fost şterşi.[11]

Între timp, pentru că unii nu au învăţat nimic din această lecţie, o armată romană a petrecut aceeaşi primăvară a anului 146 amintind-o grecilor. În acea iarnă, o mulţime de cetăţi din sudul

Greciei şi-au îngăduit să strice balanţa de putere stabilită de Roma în zonă. Nu putea fi permis ca o asemenea lezmaiestate să treacă nepedepsită. Într-un război care s-a încheiat aproape înainte să înceapă, o armată grecească a fost lovită ca o viespe supărătoare, iar străvechea cetate a Corintului redusă la un morman de moloz fumegând. Întrucât Corintul a fost celebru mai ales pentru două lucruri – calitatea prostituatelor şi splendorile artistice – s-a profitat cu entuziasm de ocaziile oferite pentru jaf. Femeile cetăţenilor ucişi au fost luate sclave, în timp ce pe cheiurile portului soldaţii jucau zaruri pe picturi nepreţuite. O harababură de statui era îngrămădită în jurul lor, gata să fie vândute la licitaţie sau erau transportate în lăzi la Roma.

Nimicirea nu a uneia, ci a doua dintre cele mai mari oraşe din bazinul mediteranean a fost o nelegiuire uluitoare. Nu e de mirare că, în faţa ei, Sibylla şi-a imaginat că exista un blestem asupra Romei, născut din fumul celor două scene de anihilare. Chiar romanii s-au simţit puţin dezgustaţi. Nu se mai putea pretinde că au cucerit lumea ca autoapărare. Amintirea prădării Corintului avea să fie întotdeauna evocată de romani cu

11 Povestea mult repetată că romanii au trecut cu plugul peste fundaţiile Cartaginei şi au semănat sare pare a fi doar atât - o poveste. Desigur, nicio sursă antică nu face referire la ea.

stânjeneală. Vina în privinţa Cartaginei provoca totuşi la ei mult mai mult. Se spunea că Scipio însuşi, pe când privea flăcările cuprinzând zidurile în ruină ale marelui oraş, plângea. În distrugerea duşmanului de moarte al Romei, el vedea, ca şi Sibylla, puterea periculoasă a acţiunilor Destinului. În clipa când supremaţia Republicii se afirmase atât de copleşitor, când nu exista niciun adversar care să poată spera să-i reziste, când jefuirea întregii lumi părea cel mai simplu lucru, Scipio şi-a imaginat sfârşitul ei. Şi-a amintit versuri din Homer.

Ziua distrugerii sfintei Troia va sosi.

Şi a uciderii lui Priam şi a poporului său.5

Dar ce a imaginat el că putea aduce moarte şi distrugere Republicii, Scipio, spre deosebire de Sibylla, nu a spus.

Înecarea cu aur înainte de cataclismele din 146, s-a înregistrat derută printre greci cu privire la definiţia exactă a „libertăţii1. Când romanii pretindeau că o garantează, ce însemna asta? Nu poţi fi niciodată sigur cu barbarii, evident: felul cum înţelegeau ei semantica era jalnic de nepotrivit. Totuşi, nu era nevoie de un filosof care să sublinieze că vorbele pot fi alunecoase şi pot depinde periculos de mult de perspectivă. Şi aşa s-a dovedit că interpretarea dată cuvântului de romani şi de greci a fost diferită. Pentru romani, care tindeau să-i considere pe greci copii dificili ce aveau nevoie de mâna fermă a unui *pater familias*, „libertatea” însemna o ocazie ca oraşele-state să urmeze reguli stabilite de împuterniciţii romanilor. Pentru greci, însemna şansa de a se lupta unii cu alţii. Această incompatibilitate a punctelor de vedere a dus direct la tragedia distrugerii Corintului.

După anul 146, nu a mai putut exista ambiguitate în privinţa limbajului diplomatic. Tratatele de prietenie care guvernau relaţiile între Republică şi aliaţii ei clarificau acum lucrurile fără îndurare. Ele acordau Republicii libertate de acţiune, iar aliaţilor ei nimic. Dacă oraşelor greceşti li se permitea încă o autonomie nominală, era doar pentru că Roma dorea beneficiile imperiului fără grija

administrării lui. Speriate şi supuse, statele aflate mult mai departe de coastele Greciei şi-au dublat eforturile de a ghici dorinţa Republicii. În toate monarhiile din Orient, diverşi pudeli regali făceau tumbe ori de câte ori romanii pocneau din degete, perfect conştienţi că până şi un dram de independenţă putea duce la schilodirea elefanţilor lor de război sau la urcarea subită a rivalilor pe tron. Ultimul monarh din Pergam, un oraş grecesc care controla cea mai mare parte din ceea ce este azi Turcia de vest, a dus spiritul de colaborare ce-a rezultat, până la extrema sa logică. În 133, şi-a lăsat întregul regat prin testament Republicii.

Acesta a fost cel mai spectaculos testament din istorie. Legendar pentru splendoarea imensă a monumentelor sale şi avuţia oraşelor supuse, regatul Pergamului oferea perspectiva unor bogăţii ce depăşeau chiar şi cele mai îndrăzneţe vise de pradă ale romanilor. Dar ce era de făcut cu moştenirea? Răspunderea acestei decizii revenea Senatului, o adunare de circa trei sute de oameni mari şi buni, recunoscuţi în general – chiar şi de cei din afara sa – ca fiind conştiinţa şi inteligenţa conducătoare a Republicii. Apartenenţa la această elită nu era determinată automat prin naştere, ci prin realizări şi reputaţie – atâta vreme cât nu şi-a pătat caietul de notiţe peste măsură, orice cetăţean care a deţinut o funcţie înaltă putea spera să fie inclus de la sine. Aceasta acorda deliberărilor Senatului o imensă importanţă morală şi, chiar dacă decretele sale nu aveau niciodată forţa tehnică a legilor, un magistrat curajos – sau nesăbuit – a ales să le ignore. Ce era Republica, la urma urmei, dacă nu un parteneriat între Senat şi popor – *Senatus Populusque Romanus* – aşa cum spunea formula? Imprimat pe cele mai mici monede, înscris pe frontonul celor mai mari temple, abrevierea acestei expresii putea fi văzută peste tot, prescurtare splendidă pentru măreţia constituţiei romane – SPQR.

Chiar şi aşa, ca în orice parteneriat, nu era nimic mai potrivit să genereze tensiuni decât o dispută pe tema

banilor. Vestea moştenirii venite din Pergam a ajuns chiar la timp pentru ca acel curajos apărător al poporului, Tiberius Gracchus, să propună a fi cheltuită în vederea finanţării ambiţioaselor sale reforme. Oamenii înşişi, destul de firesc, au fost de acord. Majoritatea colegilor senatori ai lui Tiberius totuşi s-au încăpăţânat să nu accepte. În parte, desigur, aceasta a reflectat dezgust faţă de demagogia lui Tiberius şi indignare pentru că a îndrăznit să lezeze augustul Senat. Dar în această împotrivire a fost mai mult decât un simplu acces de ciudă. Perspectiva moştenirii unui întreg regat a sfidat principiile romane îndelung respectate. Cele mai importante dintre acestea erau identificarea aurului cu corupţia morală şi o puternică suspiciune faţă de asiatici. Senatorii îşi puteau permite desigur să susţină asemenea valori tradiţionale, dar a existat şi un motiv mai practic pentru care ei au privit moştenirea Pergamului ca pe o încurcătură. Se presupunea că provinciile sunt greu de condus. Existau căi mai subtile de a-i jefui pe străini decât prin impunerea unei dominaţii directe asupra lor. Politica preferată a Senatului, practicată în tot Orientul, a fost întotdeauna de a menţine un echilibru delicat între exploatare şi dezangajare. Se părea că acum echilibrul era în pericol să fie răsturnat.

Astfel, iniţial, Senatul – pe lângă faptul că a complotat la uciderea lui Tiberius – nu a făcut nimic. Doar atunci când căderea regatului în anarhie a ameninţat stabilitatea întregii regiuni, s-a trimis în sfârşit o armată la Pergam şi chiar şi atunci a fost nevoie de mai mulţi ani de campanii sporadice înainte ca noii supuşi ai Republicii să fie îngenuncheaţi. Totuşi Senatul s-a abţinut să înfiinţeze prima provincie a Romei în Asia. În schimb, reprezentanţii trimişi să facă ordine în regat au fost atent instruiţi să păstreze reglementările regilor pe care îi înlocuiau. Aşa cum era invariabil stilul Romei, se pretindea cu precădere că nu s-a schimbat mare lucru.

Aşa s-a întâmplat că o clasă conducătoare ce fusese răspunzătoare pentru urcarea oraşului pe o poziţie de putere internaţională fără egal, pentru aducerea întregului

bazin mediteranean sub controlul său efectiv şi pentru anihilarea oricui încerca să i se opună, încă ţinea la izolaţionismul ei instinctiv. În ceea ce-i privea pe magistraţii romani, străinătatea rămânea ceea ce a fost întotdeauna: un teren pentru cucerirea gloriei. În timp ce jaful nu era niciodată refuzat, onoarea rămânea măsura cea mai reală atât a oraşului, cât şi a omului. Ţinând la acest ideal, membrii aristocraţiei romane puteau fi siguri că rămân fideli tradiţiilor moştenite de la aprigii lor strămoşi, chiar atunci când se desfătau dominând. Atâta timp cât monarhii din Asia, aflaţi în declin, îşi trimiteau ambasadorii slugarnici să afle orice capriciu al Senatului, atâta timp cât nomazii din deserturile Africii îşi struneau sălbăticia la cea mai mică strâmbătură a unui comandant de legiune, atâta timp cât barbarii din Galia se temeau să conteste puterea invincibilă a Republicii, Roma era mulţumită. Singurul tribut pe care-l cerea şi pretindea era respectul.

Dar dacă elita senatorială, încrezătoare deja în propria bogăţie şi în propriul statut, îşi putea permite să creadă asta, comercianţii şi financiarii, ca să nu mai amintim de marea masă a săracilor, aveau idei foarte diferite. Romanii au asociat întotdeauna Estul cu aurul. Acum, odată cu stabilirea în Pergam, a apărut ocazia de a începe să-l fure sistematic. Ca o ironie a sorţii, tocmai insistenţa Senatului de a se respecta guvernarea tradiţională a Pergamului a arătat calea. Guvernarea însemna, pentru regii Pergamului, taxarea supuşilor pentru orice. A fost un exemplu din care romanii au avut mult de învăţat. În vreme ce un principiu imuabil al Republicii spunea că războiul trebuie să aducă profit, pentru romani profitul a avut tendinţa de a însemna jaf. În Occidentul barbar, e adevărat, cucerirea a fost în general urmată de biruri, dar numai pentru că altfel nu ar fi existat administraţie deloc. În Orient, administraţia a existat mult înaintea Romei. De aceea, a părut întotdeauna mai ieftin şi mult mai puţin supărător să prade liber, iar apoi să completeze fondurile cu o contribuţie sau două.

Totuşi, Pergamul a demonstrat că se putea ca birurile chiar să fie plătite – şi era de fapt o ocazie nemaipomenită, nicidecum o corvoadă. Destul de curând, oficialii trimişi să administreze regatul şi-au permis mari fraude. Zvonuri extravagante despre activităţile lor au început să ajungă la Roma. Era o nelegiuire: Pergamul fiind proprietatea poporului roman, dacă se comiteau fraude, atunci poporul roman dorea partea sa. Exponentul acestei indignări nu a fost altul decât Gaius Gracchus, tribun în locul fratelui său ucis, la fel de dornic să pună mâna pe mina de aur a Pergamului precum Tiberius. Şi el propunea reforme sociale ambiţioase; şi el avea nevoie rapid de fonduri. Aşa s-a făcut că în anul 123, după un deceniu de agitaţie, Gaius Gracchus a reuşit în sfârşit să obţină votarea unei legi importante. Prin aceasta, Pergamul era supus în mod organizat unor biruri. Capacul borcanului cu miere era acum bine şi cu adevărat deschis.6

Pragmatic şi cinic în aceeaşi măsură, noul regim al impozitelor funcţiona prin stimularea efectivă a cupidităţii. Lipsindu-i marile birocraţii pe care se bazau monarhii din Est pentru a-şi împovăra supuşii, Republica s-a întors în schimb către sectorul privat ca să-i asigure competenţa necesară. Contractele de percepere a impozitelor erau vândute la licitaţii publice, cei care le cumpărau avansând integral tributul datorat statului. Cum sumele cerute erau astronomice, doar cei foarte bogaţi îşi puteau permite să le plătească şi chiar şi atunci nu în calitate de contractanţi individuali. În schimb, resursele erau puse la comun, companiile care rezultau fiind administrate, ca nişte imense concerne financiare, cu deosebită atenţie. Puteau fi oferite acţiuni, ţinute adunări generale, aleşi directori în consiliul de administraţie. În provincia respectivă, angajaţii unui consorţiu erau soldaţi, marinari şi poştaşi, pe lângă personalul de colectare a impozitelor. Numele dat întreprinzătorilor care conduceau aceste carteluri, *publicării*[12], te întorcea cu gândul la funcţia lor de agenţi ai

12 Publicanus (publicani), vechi contractor public roman care activa în comerţ şi finanţe; ridica şi întreţinea clădiri publice, era furnizor al

statului, însă nu era nimic care să ajute comunitatea în serviciile asigurate de ei. Profitul era totul şi cu cât mai indecent, cu atât mai bine. Scopul nu consta doar în colectarea tributului oficial datorat statului, ci şi în folosirea violenţei faţă de locuitorii provinciei ca să-i constrângă să plătească în plus pentru privilegiul de a fi jecmăniţi. Dacă era nevoie, iscusinţa comercială completa violenţa. Unui datornic i se puteau oferi împrumuturi cu dobânzi ruinătoare şi apoi, odată deposedat de tot ce avea, era făcut sclav. Aflaţi departe la Roma, ce le păsa acţionarilor de la marile corporaţii de suferinţele pe care le impuneau? Oraşele nu mai erau prădate, ci stoarse până la ultima picătură.

După cum se pare, supuşii Romei aveau o formă de apărare împotriva jafului practicat de torţionarii lor. Sistemul de impozite se poate să se fi privatizat, însă administrarea provinciei a rămas în mâinile elitei senatoriale – clasa încă cea mai pătrunsă de idealurile Republicii. Aceste idealuri îi obligau pe guvernatori să le asigure supuşilor lor beneficiile păcii şi ale dreptăţii. În realitate, mita oferită era atât de eficientă, încât chiar şi cele mai severe principii se făceau praf. Probitatea romană a devenit curând o glumă proastă. Pentru nefericiţii locuitori ai provinciei, părea mică diferenţa între publicani şi senatorii trimişi să-i guverneze. Şi unii, şi alţii îşi aveau boturile în aceeaşi troacă plină cu prăzi.

Ca spectacol al rapacităţii, prădarea Pergamului a fost cu siguranţă izbitoare. Imensa putere a Republicii, cucerită de cauza onoarei romane, s-a dovedit o libertate de a face bani. Goana după aur care a urmat a fost o isterie. Drumurile construite iniţial ca instrumente de război serveau acum să aducă mai repede perceptorul la victimă; animale de povară încovoiate sub greutatea tributului tropăiau pe drumuri în spatele legionarilor. Pe Mediterana, transformată tot mai mult în lac roman,

---

armatelor din exterior, strângea anumite taxe către stat. Exploatau pământurile publice, minele din provincii, devenind proprietari de pământ şi oameni de afaceri prosperi - n.r.

veneau către Italia vase încărcate cu roadele rapturilor coloniale. Arterele imperiului se îngroşau din cauza aurului şi, cu cât se îngroşau mai tare, cu atât mai mult aur storcea Roma.

Pe măsură ce dominaţia i se înăsprea, aspectul provinciilor începea să se schimbe, de parcă degete uriaşe scobeau adânc în peisaj. În Orient, marile oraşe erau jefuite de comori – în Occident însă era prădat pământul. A rezultat mineritul la o scară nemaivăzută până la Revoluţia Industrială. Nicăieri devastarea nu a fost mai spectaculoasă decât în Spania. Observatori nenumăraţi au depus mărturie năuciţi de ce-au văzut. Chiar în îndepărtata Iudee, oamenii au auzit „câte au făcut [romanii] în ţara Spaniei şi au pus mâna pe zăcămintele de argint şi de aur de acolo11.7

Minele pe care Roma şi le-a însuşit în Cartagina cu peste un secol în urmă au fost predate acestor publicani, care au început să le exploateze cu elanul lor obişnuit. O singură reţea de tuneluri se putea întinde pe mai mult de o sută şaizeci de kilometri pătraţi, provocând unui număr de peste patruzeci de mii de sclavi suferinţe nesfârşite. Deasupra peisajului plin de scobituri, plutea invariabil un văl de smog, scos de cuptoarele de topire prin coşuri gigantice şi atât de încărcat de chimicale, încât ardea pielea neacoperită şi o albea. Păsările mureau dacă zburau prin fum. Pe măsură ce puterea Romei avansa, norii de gaz nu erau niciodată departe în urmă.

Iniţial, mari zone din Spania au fost considerate prea îndepărtate şi periculoase pentru a fi exploatate, regiunile locuite de triburi iremediabil sălbatice, acestea triburi considerând tâlhăria o profesie onorabilă şi folosind urina ca să se spele pe dinţi.[13] Totuşi, până în ultimii ani ai secolului al II-lea î.Hr., cu excepţia părţii de nord, întreaga

13 După poetul Catullus (Catul), oricum (37 şi 39). Era probabil o glumă, dar una care a stârnit prejudecăţile romanilor legate de standardele spaniole de igienă personală. (Catul, Poezii, trad. Teodor Naum, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1969, p. 47, p. 51).

peninsulă a fost deschisă exploatărilor.[14] S-au săpat noi mine uriaşe în centrul şi sud-vestul Spaniei. Măsurarea nivelului de plumb în gheţarii din

Groenlanda, care indică o creştere şocantă a concentraţiei în / 8 această perioadă, dovedeşte ce volum de fum otrăvitor emanau.

Minereul topit era argintul: s-a estimat că, pentru fiecare tonă de argint extras, trebuiau scoase peste zece mii de tone de piatră.

S-a mai estimat că, la începutul secolului I î.Hr., monetăria romană folosea cincizeci de tone de argint în fiecare an.9

La fel ca în Asia, în Spania nu s-ar fi putut realiza operaţii de o asemenea amploare fură învoiala între sectorul public şi cel privat. Ca să asigure investitorilor de la Roma băştinaşi supuşi, porturi decente şi drumuri bune, autorităţile romane din provincii au început tot mai mult să ceară mită. Corupţia ce-a rezultat de aici a fost cu atât mai perfidă cu cât nu putea fi niciodată recunoscută. Chiar atunci când câştigau bani, senatorii tot afişau dispreţ faţă de finanţe. Desconsiderarea profitului era chiar legiferată: niciun publicanus nu avea voie să intre în Senat, tot la fel cum niciun senator nu avea voie să se angajeze în ceva atât de vulgar cum era comerţul extern. În culise, totuşi, o asemenea legislaţie a făcut prea puţin ca să-şi atingă ţelurile. Dacă a făcut totuşi ceva, prevăzând cum să colaboreze mai bine guvernatorii şi întreprinzătorii, a fost doar că a servit ca să-i apropie: aveau nevoie unii de alţii, dacă urmau să ajungă şi unii, şi alţii bogaţi. Rezultatul a fost că guvernul roman a început tot mai mult să se transforme în ceea ce poate fi cel mai bine descris ca un complex militar-fiscal. În anii de după moştenirea Pergamului, motivele pentru care doreau să obţină profit şi prestigiu au devenit tot mai confuze. Politica tradiţională de izolaţionism a fost tot mai puternic ameninţată. Şi în

14 Peninsula Iberică nu a ajuns în întregime sub controlul romanilor până în anul 23 î.Hr.

acest timp, locuitorii provinciei au fost din ce în ce mai exploataţi.

Nu însemna că toate idealurile Republicii au pierit. Au existat unii administratori atât de îngroziţi de tot ce se întâmpla, încât au încercat să ia atitudine. A fost o politică periculoasă – căci cartelurile, dacă îşi vedeau vreodată interesele serios ameninţate, erau gata să se amestece. Cea mai cunoscută victimă a lor a fost Rutilius Rufus, un administrator de provincie celebru pentru corectitudinea lui, care a încercat să-şi apere supuşii în faţa perceptorilor şi care, în anul 92 î.Hr., a fost judecat de un juriu plin de susţinători ai acestor publicani. Marele capital stimulase cu succes lucrările tribunalului: acuzaţia – aleasă cu deliberată insolenţă – era extorcarea. După condamnare, Rufus, cu o insolenţă pe măsură, şi-a ales ca loc al exilului chiar provincia pe care se presupunea că a jefuit-o. Acolo a fost primit cu onoruri şi cu flori.

Provincia era Asia: odată regatul Pergamului, iar astăzi, la patruzeci de ani după ce le-a fost dată, încă vaca de muls preferată a romanilor. Locuitorilor din provincie, condamnarea lui Rufus trebuie să li se fi părut ultima picătură: dovada, dacă mai era nevoie de dovezi, că voracitatea romanilor nu se va potoli niciodată. Totuşi, ce se putea face? Nimeni nu îndrăznea să se împotrivească. Ruinele carbonizate ale Corintului dovedeau în mod elocvent pericolele implicate de aşa ceva. Disperarea ca şi birurile i-au strivit pe grecii din Asia. Cum puteau ei spera vreodată să-şi scuture din spate Republica, pe financiarii ei rapaci şi legiunile invincibile?

Atunci, în sfârşit, la trei ani după condamnarea lui Rufus, autorităţile provinciei şi-au împins avariţia prea departe. Căutând să-şi extindă afacerile, întreprinzătorii romani au privit cu nesaţ către Pont, un regat de pe coasta Mării Negre, în nordul a ceea ce este astăzi Turcia. În vara anului 89, reprezentantul roman în Asia, Manius Aquillius, a născocit o scuză pentru invazie. Decât să rişte viaţa propriilor trupe, el a preferat să dea ordin unui rege-client să lupte pentru el – presupunând, cu o nepăsare fatală, că

orice efect secundar al unei asemenea provocări putea fi uşor controlat. Însă regele Pontului, Mitridate, nu era un adversar obişnuit. Biografia lui, atent retuşată de un geniu al propagandei exagerate, se citeşte ca un basm. Persecutat în copilărie de o mamă haină, tânărul prinţa fost forţat să se refugieze în pădure. A trăit aici şapte ani, alergând mai repede decât căprioarele şi luptând mai bine decât leii. Neliniştit că mama lui încă ar putea încerca să-l omoare, Mitridate şi-a dezvoltat şi un interes obsesiv pentru toxicologie, luând antidoturi repetate până a devenit imun la otravă. Pe scurt, nu era genul de băiat care să lase familia să-i stea în calea spre tron. Revenind aşa cum trebuie în capitală în fruntea unei armate victorioase, Mitridate a ordonat uciderea mamei lui şi, pentru siguranţă, şi a fratelui şi a surorii sale. Peste mai bine de douăzeci de ani, era la fel de însetat de putere şi de necruţător ca întotdeauna – mult prea mult, desigur, pentru un reticent pudel roman. Invazia a fost respinsă cu dispreţ.

Apoi a urmat, totuşi, un pas mai important. Mitridate a trebuit să decidă dacă să atace Roma. Nu era uşor să ai ca adversar o supraputere, însă războiul cu Republica era o provocare pentru care Mitridate s-a pregătit pe toată durata domniei sale. Ca orice despot ambiţios, el s-a străduit din greu să-şi consolideze capacităţile de ofensivă, iar armata sa era strălucitor de nouă – literalmente – armele fiind împodobite cu aur, iar armurile cu pietre preţioase sclipitoare. Dar, dacă lui Mitridate îi plăcea să stârnească senzaţie –, îi plăcea şi să se joace de-a spionajul: călătorind incognito prin Asia, a văzut destule ca să se convingă de ura locuitorilor din provincie faţă de Roma. Asta, mai mult decât orice altceva, l-a făcut să ia decizia hotărâtoare. Traversând provincia Asia, a găsit garnizoanele care o protejau insuficiente şi slab pregătite, iar oraşele greceşti dornice să-l aclame ca pe un salvator. În câteva săptămâni, puterea romană din provincie s-a prăbuşit în totalitate, iar Mitridate s-a pomenit pe ţărmul Mării Egee.

Ca un barbar matricid, el nu prea era genul de apărător pe care grecii, în mod normal, să şi-l pună la suflet. Dar mai bine un barbar matricid decât publicani – dorinţa de libertate era atât de disperată şi sila faţă de Roma atât de viscerală, încât locuitorii provinciei doreau să meargă oricât de departe ca să scape de opresori. În vara anului 88, când lanţurile romane fuseseră deja aruncate, ei aveau să demonstreze aceasta printr-o înfricoşătoare explozie de violenţă. Intenţionând să lege irevocabil oraşele greceşti de el, Mitridate le-a scris, ordonând masacrarea oricărui roman şi italian rămas în Asia. Grecii i-au urmat instrucţiunile cu o plăcere sălbatică. Atrocitatea a fost cu atât mai teribilă datorită felului secret în care s-a pus la cale şi coordonării perfecte a atacurilor. Victimele au fost înconjurate şi ucise de asasini plătiţi, tăiate bucăţi dacă se agăţau de statuile sacre sau omorâte cu săgeţi dacă încercau să fugă în mare. Cadavrele le-au fost lăsate să putrezească neîngropate în afara zidurilor cetăţii. Se spune că au fost ucişi în acea singură noapte fatală optzeci de mii de bărbaţi, femei şi copii.10

Ca lovitură pentru economia romană, acest lucru a fost deliberat şi devastator; ca lovitură pentru prestigiul roman, s-a dovedit mult mai rău. Mitridate s-a arătat deja a fi un maestru al propagandei, reînviind profeţiile Sibyllei şi adăugând de la sine unele noi ca să pară mai relevante pentru el însuşi. Tema comună era apariţia unui mare rege din Orient, un instrument al pedepsei divine trimis ca să umilească supraputerea arogantă şi cupidă. Uciderea în masă a întreprinzătorilor a constituit doar o cale aleasă de Mitridate pentru a pune în scenă acest lucru. Chiar mai calculată pentru obţinerea unui efect a fost execuţia lui Manius Aquillius, reprezentantul roman care l-a provocat primul pe Mitridate la război. îmbolnăvindu-se într-un moment nepotrivit, nefericitul Aquillius a fost capturat şi târât înapoi în Pergam, prins în lanţuri tot drumul împreună cu un barbar înalt de doi metri. După ce l-a legat de un măgar şi l-a plimbat prin mulţimea care huiduia,

Mitridate a ordonat să se topească aur. Când totul a fost gata, i-a dat capul pe spate, i-a deschis gura cu forţa şi i-a turnat metal topit pe gât. „Căci romanii au un singur şi acelaşi vechi pretext de război cu toate neamurile, cu toate popoarele şi cu toţi regii: dorinţa lor nesăturată de putere şi de bogăţii. Acesta a fost verdictul lui Mitridate în privinţa Republicii şi acum, în persoana trimisului ei în Asia, el a cerut dreptate simbolică. Manius Aquillius a murit înecat cu aur.

O trâmbiţă pe cer

Când un vapor încărcat cu prăzile imperiului naviga spre Italia, cel mai probabil se îndrepta spre conul golaş al Vezuviului. Marinarii scrutau orizontul, căutând silueta familiară, cu vârful plat, a vulcanului şi când reuşeau, înălţau mulţumiri zeilor pentru că i-au ajutat să treacă cu bine prin pericolele călătoriei. În faţa lor era sfârşitul drumului. Dincolo de albastrul scânteietor al golfului, marinarii vedeau oraşe presărate de-a lungul coastei, tonuri pitoreşti ale Greciei pe ţărmul italian, plantate acolo de colonişti cu secole în urmă – căci negustoria, în Golful Neapolelui, a fost întotdeauna internaţională. Nu însemna că aceste vechi porturi erau aglomerate acum. Napoli, de exemplu, scăldat de soare, trăia dintr-un comerţ foarte diferit. La distanţă de numai două zile de Roma, străzile lui vechi au început recent să se umple de turişti, dornici cu toţii să guste stilul de viaţă grecesc – fie discutând filosofie, fie mergând la doctori sau îndrăgostindu-se de o curtezană spirituală şi cultivată. Între timp, pe mare, cargoboturile gigantice se întrezăreau trecând la orizont.

În zilele noastre, portul lor de destinaţie era la câteva mile în sus pe coastă. La Puteoli, negustorii romani au şters demult toate urmele moştenirii greceşti. Cheiuri imense, din beton, adăposteau vase din tot bazinul mediteranean, încărcate cu cereale pentru hrănirea apetitului monstruos al Romei şi sclavi pentru muncă, dar şi rarităţi adunate de pe domeniile ei îndepărtate: sculpturi şi mirodenii, picturi şi plante ciudate. Doar cei foarte bogaţi îşi puteau permite asemenea articole de lux,

desigur, dar exista o piaţă tot mai mare pentru ele în vilele înşirate acum pe coastă de ambele părţi ale portului Puteoli, fiind ele însele apogeul trofeelor de consum. Asemenea celor foarte bogaţi de pretutindeni, aristocraţia romană dorea să-şi păstreze exclusivitatea destinaţiilor favorite de vacanţă şi, în acest scop, a început să le cumpere.

Explozia proprietăţilor din zonă a fost alimentată în anii ’90 de întreprinzători ingenioşi – şi mai ales de un crescător de stridii pe nume Sergius Orata. Căutând să profite de gustul insaţiabil al romanilor pentru fructele de mare, Orata a dezvoltat crescătorii locale de stridii la o scară până acum de neimaginat. A construit canale şi diguri ca să regleze curenţii marini şi bolţi înalte peste gura Lacului Lucrin din apropiere, pe care l-a promovat apoi ca locul celor mai gustoase stridii din lume. Contemporanii erau atât de impresionaţi de magia lui Orata, încât spuneau că ar fi putut creşte stridii şi pe acoperiş dacă ar fi încercat. Dar a mai fost o inovaţie tehnică prin care s-a creat cu adevărat numele Orata: după ce a acaparat piaţa de stridii, a inventat bazinul de înot încălzit.

Cel puţin acesta pare a fi sensul cel mai probabil al unei expresii latine criptice *balneae pensiles* – ad litteram, băi suspendate.[15] Ni se spune că această invenţie a necesitat suspendarea unor cantităţi imense de apă caldă şi că a fost extraordinar de relaxantă, calităţi care l-au ajutat pe Orata să o comercializeze cu acelaşi succes ca şi stridiile. Destul de curând, nicio proprietate nu putea fi considerată perfectă dacă nu avea mai întâi instalată o „baie suspendată”. Desigur că le instala Orata însuşi – cumpărând vilele, construind bazinele, apoi vânzând

15 Natura exactă a „băilor suspendate" ale lui Orata a provocat multe speculaţii. Unii susţin că a fost un duş fierbinte, alţii că Orata a inventat hypocaustum, sistemul de încălzire centrală aflat sub duşumea, construit în vilele luxoase. Dar dacă era duş, de ce să-l descrii ca pe o baie? Iar dacă era hypocaustum, de ce să inventezi o nouă expresie? Pentru cea mai bună analiză a diverselor alternative, vezi Fagan, „Sergius Orata".

proprietăţile.

Nu a durat mult până când speculaţiile sale au făcut Golful Neapolelui sinonim cu bogăţia şi eleganţa. Avântul nu s-a limitat la coastă. Şi în interior, în oraşe vechi precum Capua, unde mirosul de parfum persista greu pe străzi, sau Nota, un aliat favorit al Romei de peste două secole, semne de pace şi de linişte erau peste tot. Dincolo de zidurile lor, se întindeau terenuri cu meri şi vii, livezi de măslini şi flori sălbatice, înspre Vezuviu şi mare. Era Campania, bijuteria Italiei, locul de vacanţă al celor bogaţi, fertilă, prosperă şi luxuriantă.

Dar nu peste tot era dezvoltare. Dincolo de Nota, văile şerpuiau dinspre regiunile joase către o cu totul altă lume. Samnium era muntos şi auster. Aşa cum contururile dinţate ale peisajului ofereau un contrast brutal cu câmpia de mai jos, tot la fel se întâmpla cu caracterul oamenilor, care trebuiau să-şi câştige existenţa râcâind solul pietros, acoperit cu arbuşti. Nu erau stridii în Samnium, nici bazine încălzite, doar ţărani greoi, cu un comic accent rustic. Ei practicau vrăjitoria, purtau inele urâte de metal la gât şi – scandalos – permiteau bărbieritor să le radă părul pubian în public. Nu mai e nevoie să spunem că romanii îi priveau cu dispreţ.

Totuşi, nu puteau să uite niciodată complet că sălbaticii aceştia fuseseră ultimul popor italian care a contestat dominaţia lor în peninsulă. La numai şaisprezece kilometri de Nota, într-o trecătoare din munţi cunoscută sub numele de Furcile Caudine, samniţii i-au înfrânt pe romani într-un mod dintre cele mai umilitoare din istoria lor. În anul 321 î.Hr., o întreagă armată a fost prinsă în defileu şi obligată să se predea. În loc să-şi ucidă prizonierii, samniţii au preferat să-i dezbrace până la tunică şi să-i treacă pe sub un jug format din suliţe, în timp ce învingătorii, în armurile lor splendide, stăteau şi se uitau triumfător. Umilindu-i în felul acesta, totuşi, samniţii au trădat o fatală neînţelegere a duşmanilor lor. Pacea era intolerabilă pentru romani dacă nu o dictau ei înşişi. În ciuda termenilor acceptaţi sub jurământ, au găsit rapid o

cale de a încălca tratatul şi au reluat atacul. Samnium a fost cucerit aşa cum trebuie. S-au construit colonii pe vârfuri de dealuri îndepărtate, drumuri peste văi, s-a îmblânzit duritatea peisajului. Pentru oricine stătea tolănit lângă unul din bazinele de înot ale lui Orata, epoca în care samniţii ieşeau din munţi ca să devasteze Campania ţinea de o istorie cu adevărat străveche.

Dar apoi, dintr-odată, în anul 91 î.Hr., incredibilul s-a produs. Resentimente mult timp ţinute în frâu, dar niciodată complet dispărute, s-au inflamat din nou. Războiul a revenit pe dealurile samnite. Locuitorii munţilor s-au înarmat de parcă anii lungi de ocupaţie s-ar fi topit. Ieşind din fortăreţele lor, au procedat la fel ca strămoşii lor şi au năvălit în câmpie. Romanii, neatenţi la furtuna ce era pe cale să izbucnească, au postat doar un mic număr de militari în Campania şi au fost luaţi din scurt. De-a lungul întregului Golf al Neapolelui, până nu de mult scena unei asemenea stări de trândăveală şi pace, oraşele cădeau sub atacul rebelilor ca fructele coapte din pom: Surrentum, Stabiae şi Herculaneum. Dar premiul cel mai mare dintre toate – datorită situării sale strategice – se afla mai în interior: Nota. După un asediu foarte scurt, oraşul a fost predat samniţilor prin trădare. Forţele rebele au invitat garnizoana să li se alăture, dar atunci când comandantul şi ofiţerii superiori au refuzat cu dispreţ, au fost lăsaţi să moară de foame. Oraşul a fost fortificat şi înarmat. Destul de curând, Nota a devenit un puternic bastion al cauzei rebelilor.

Acea cauză nu s-a limitat la samniţi. Trădarea în urma căreia Nota a fost predată rebelilor era departe de a fi un incident izolat: oraşul Pompei, de exemplu, la doar câţiva kilometri de Napoli de-a lungul pantei Vezuviului, a făcut parte din rebeliune chiar de la început. În alte zone ale Italiei, triburi şi oraşe ale căror campanii anterioare împotriva Romei ţineau de o perioadă de legendă de care abia dacă-şi mai amintea cineva, au luat armele. Centrul rebeliunii se afla totuşi pe linia Apeninilor, în teritorii la fel de muntoase şi de înapoiate ca Samnium, unde ţăranii au

fost multă vreme abrutizaţi de sărăcie. Aceasta a conferit năvălirii lor în zonele de câmpie urbanizate o asemenea sălbăticie. Când rebelii au capturat Asculum, primul oraş care a căzut, au ucis fiecare roman întâlnit. Soţiile celor care au refuzat să li se alăture au fost apoi torturate şi scalpate.

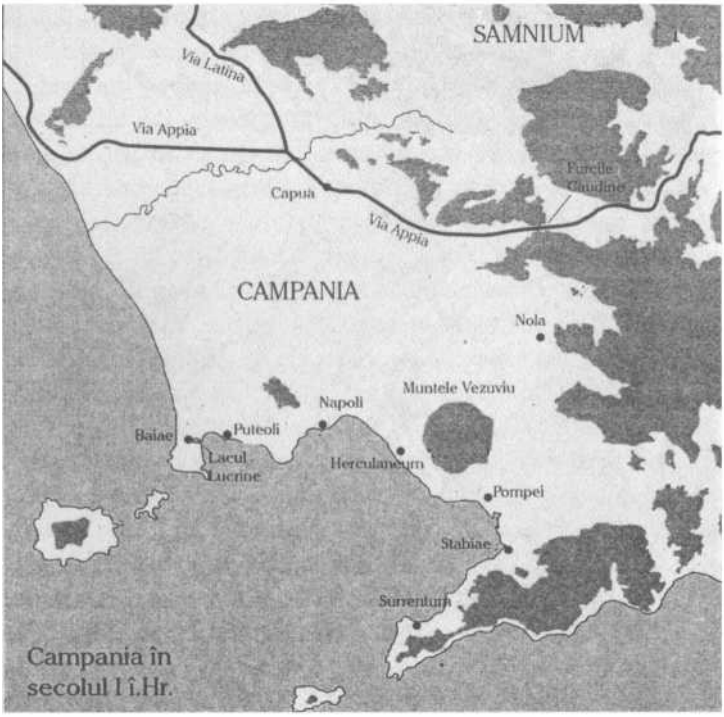

Înregistrarea unor asemenea atrocităţi nu poate sugera nimic altceva decât o barbarie răzbunătoare şi primitivă. Totuşi, ura ţărănimii nu ar fi însemnat nimic fără oligarhia care a condus diferitele state italiene şi care a avut propriile motive de a o face să se dezlănţuie. A stat întotdeauna în obiceiul romanilor să linguşească şi să mituiască clasa conducătoare a aliaţilor lor – într-adevăr, succesul acestei politici a contribuit mai mult decât orice altceva la asigurarea loialităţii italienilor în trecut. Tot mai mult însă, cei ce aveau puterea de a-şi influenţa în mod decisiv comunităţile – cei bogaţi, cei cu proprietăţi funciare, cei învăţaţi – au început să se simtă înstrăiniaţi de Roma. Resentimentele lor erau numeroase. Sarcina serviciului militar în războaiele Romei cădea în mod disproporţionat pe umerii lor. Ei deţineau un statut inferior în legislaţia romană. Poate cel mai neliniştitor totuşi, ochii li s-au deschis către o lume a oportunităţilor şi a puterii la care strămoşii lor nici nu visaseră. Italienii nu doar au

ajutat Roma să-şi cucerească imperiul, dar au contribuit cu entuziasm şi la exploatarea sa. Oriunde armele romane conduceau, era sigur că urmează şi întreprinzătorii italieni. În provincii, aliaţilor italieni li se garantau privilegii practic identice cu cele ale cetăţenilor romani cu drepturi depline, iar nefericiţii locuitori ai provinciilor considerau desigur că era greu să deosebească cele două clase, numindu-le cu aceeaşi silă „Romaioi”. Departe de a-i calma pe italieni, totuşi, experienţa de a trăi în străinătate ca o rasă dominantă pare doar a-i fi încurajat în hotărârea de a avea un statut similar în ţara lor natală. Într-o perioadă când puterea romană a devenit universală, nu e prea surprinzător faptul că privilegiile limitate ale autodeterminării acordate întotdeauna de Roma politicienilor italieni au ajuns să pară un moft. Ce era dreptul de a hotărî într-o dispută locală de frontieră sau două comparativ cu stăpânirea lumii?

Tot aşa cum cheiurile supraaglomerate din Puteoli sau rafinarea vilelor de la ţară din apropiere vorbeau despre o lume tot mai mică, în felul său vorbea şi revolta italienilor. Cea mai mare parte a armatelor lor se poate fi luptat pentru apărarea unor vagi loialităţi locale, însă conducătorii lor cu siguranţă nu doreau să revină la meschinăriile vieţii dinainte de Roma. Departe de a încerca să-şi elibereze comunităţile de sub influenţa unui superstat centralizat, nu se puteau gândi la altă soluţie decât la inventarea unui stat nou, al lor. La începutul războiului, conducătorii rebelilor „au desemnat în locul Romei oraşul Corfinium […] drept capitală a tuturor italioţilor”. Tocmai pentru ca nimănui să nu-i scape simbolismul acestei măsuri, atât Corfinium cât şi noul stat însuşi au primit numele „Italia”. A fost bătută monedă, aşa cum se cerea, şi s-a înfiinţat un guvern embrionic. Nu va mai exista nicio asemenea încercare de a forma un stat italian independent până în secolul al XIX-lea, la Garibaldi.

Dar dacă imitaţia este cea mai sinceră formă de linguşeală, atunci înfiinţarea Italiei sugerează că, pentru marea majoritate a conducătorilor italieni, cel puţin,

rebeliunea împotriva Romei a fost un gest mai puţin de sfidare şi mai mult de admiraţie frustrată. De la constituţie la monedă, totul s-a copiat de la romani. Tot timpul, fragilul stat nou înfiinţat nu a fost altceva decât a doua ambiţie a italienilor, după cea reală – înrolarea în calitate de cetăţeni ai Romei. Chiar printre soldaţii obişnuiţi, cărora cetăţenia romană le-ar fi adus puţine beneficii, existau semne că resentimentul faţă de Republică era echilibrat de un sentiment de simpatie. La începutul războiului, în urma înfrângerii principalei armate a Romei în Italia centrală, supravieţuitorii s-au pomenit antrenaţi într-o acţiune disperată de tergiversare împotriva unor oameni cel puţin la fel de bine instruiţi şi de înarmaţi ca şi ei. Toată vara anului 90 î.Hr., au dus un chinuitor război de tranşee, respingând treptat frontul rebelilor până când, cum vremea recoltei se apropia şi cu ea, sfârşitul perioadei de campanii, s-au pregătit să atace inamicul pentru ultima dată. Dar, pe când cele două armate s-au aliniat una în faţa celeilalte, soldaţii din ambele părţi au început să-şi recunoască prietenii, să se cheme unii pe alţii şi apoi să-şi pună armele jos. „Atmosfera ameninţătoare s-a dizolvat şi a devenit în schimb ca de sărbătoare”. Cum trupele le-au fraternizat, comandantul roman şi omologul său s-au întâlnit şi ei, ca să discute despre „pace şi dorinţa italienilor de a fi cetăţeni”.13

Discuţiile au eşuat – evident. Cum putea un roman să facă vreodată concesii unui inamic pe câmpul de luptă? Totuşi, tocmai faptul că au fost posibile negocieri sugerează că au existat regrete de ambele părţi. De o semnificaţie deosebită a fost identitatea generalului roman. Gaius Marius era cel mai celebru soldat al Republicii. Chiar dacă avea acum în jur de şaizeci de ani şi nu mai urca pe cal la fel de uşor, încă avea charismă. Rebelii îl cunoşteau şi îl admirau, întrucât multora le-a fost comandant în luptă. De obiceiul lui Marius de a acorda rapid cetăţenia unor întregi cohorte de aliaţi italieni drept recompensă pentru merite excepţionale îşi aminteau mulţi cu recunoştinţă. Tot la fel de faptul că Marius nici măcar

nu era originar din Roma: a crescut în Arpinum, un orăşel de munte, la trei zile distanţă de capitală, cunoscut pentru sărăcia sa şi depărtarea la care se afla, şi nimic altceva. În vremuri străvechi, fusese bastionul unor triburi care au luptat şi ele împotriva romanilor, însă înfrângerea a fost urmată de asimilare şi – în final – de acordarea dreptului de cetăţenie. Acest ultim pas a avut totuşi loc cu mai puţin de un secol înainte ca ceilalţi aliaţi italieni să-şi lanseze propria cerere disperată de cetăţenie, astfel încât cariera unui om ca Marius, care s-a ridicat de la începuturi deloc promiţătoare până la asemenea înălţimi extraordinare, nu putea decât să-i inspire pe rebeli.

Şi nu doar pe rebeli. Existau o mulţime de romani care simpatizau cu cererile italienilor. La urma urmei, cum a fost întemeiată Roma dacă nu ca o cetate de imigranţi? Primele femei romane fuseseră sabinele răpite, pe vremea lui Romulus, care au pendulat între taţii lor şi soţii cei noi, rugându-i să nu lupte, ci să trăiască în pace, cetăţeni ai unui singur stat. Apelul a avut succes, iar romanii şi sabinii s-au stabilit împreună pe cele şapte coline. Legenda reflectă realitatea că nu a existat niciodată un oraş la fel de generos cu cetăţenia ei ca Roma. Oamenilor de diverse formaţii şi origini li s-a permis întotdeauna să devină romani şi să împărtăşească valorile şi convingerile romanilor. În schimb, desigur, ca o ironie, dacă nu chiar ca un paradox, cea mai importantă dintre toate era o atitudine de nestăvilit dispreţ faţă de neromani.

În mod tragic totuşi, în anii premergători revoltei italienilor, argumentele pentru deschidere şi exclusivism au început să devină periculos de polarizate. Multora li se părea că există o imensă diferenţă între acordarea statutului de cetăţean în mod ocazional unor indivizi sau comunităţi şi acordarea acestui drept întregii Italii. Politicienii romani nu au avut nevoie să fie în totalitate motivaţi de şovinism sau de aroganţă – deşi mulţi dintre ei erau, cu siguranţă – ca să se teamă că oraşul lor se afla în pericol de a fi năpădit. Cum aveau vechile instituţii ale Romei să se descurce cu adoptarea neaşteptată a milioane

de noi cetăţeni, risipiţi de-a lungul şi de-a latul Italiei? Conservatorilor ameninţarea li se părea atât de disperată, încât eforturile de a lupta împotriva ei au devenit la rândul lor disperate. Au fost votate legi pentru expulzarea din Roma a tuturor celor care nu erau cetăţeni. Mai neliniştitor, s-a recurs tot mai mult la violenţă împotriva opozanţilor care veneau cu legi proprii. În anul 91 î.Hr., o propunere de acordare a cetăţeniei pentru italieni a fost abandonată printre revolte şi demonstraţii violente, iar cel care a avansat-o, retrăgându-se supărat către casă, a fost înjunghiat în umbra porticului său. Criminalul n-a fost găsit niciodată, însă conducătorii italieni au ştiut cu siguranţă pe cine să dea vina. La câteva zile după asasinat, ei au început să adune oamenii de la munte pentru război.

Cum veştile despre masacrele şi scalpările de la Asculum au ajuns la Roma, facţiunile rivale, ale căror dispute au grăbit criza, erau şocate şi derutate în egală măsură. Chiar şi cei care se identificau cel mai mult cu cauza italienilor s-au pregătit de luptă. Înverşunarea cruntă a campaniilor lui Marius a fost egalată oriunde legiunile îşi întâlneau aliaţii de altă dată, într-un efort îndelungat şi sângeros de a răsturna seria dezastruoasă de înfrângeri care a marcat începutul războiului Romei. Pe când Marius negocia condiţiile cu adversarul său italian, cauza Romei a fost consolidată în întreaga Italie de nord; peste câteva săptămâni, cauza rebelilor a început să slăbească. Masacrul de la Asculum a anunţat revolta şi din nou veştile de la Asculum i-au îndreptăţit pe romani să celebreze prima lor victorie decisivă din război. Generalul învingător a fost Gnaeus Pompeius „Strabo”. posibil cel mai detestat om din Roma, la fel de notoriu pentru caracterul său dubios ca şi pentru privirea crucişă care i-a adus porecla. Strabo deţinea vaste teritorii în Picenum, pe coasta estică a Italiei, şi a fost blocat acolo de la începutul războiului. Odată cu începutul toamnei, totuşi, şi nevrând să moară de foame peste iarnă, Strabo a lansat două atacuri care i-au prins pe inamici ca într-un cleşte. Ceea ce a rămas din armata rebelilor a fugit la Asculum, iar Strabo,

încheind răsturnarea situaţiei, a decis s-o determine să se supună prin înfometare.

Cum victoria părea acum asigurată, Senatul a lansat un atac propriu de prindere ca într-un cleşte. O parte a atacului a fost acţiunea militară continuată după încheierea perioadei de campanie, constând în hărţuirea insurgenţilor din întreaga Italie centrală, obligându-le armatele tot mai înnoroite să se retragă în munţi, unde zăpada se depunea iama în strat gros. A doua parte a atacului a fost condusă de acei politicieni care au susţinut întotdeauna acordarea cetăţeniei romane italienilor. Crezând că succesul militar permitea acum Romei să fie generoasă, ei au reuşit să-i convingă până şi pe cei mai înveteraţi conservatori că nu există alternativă, pe termen lung, la acordarea cetăţeniei romane aliaţilor. În consecinţă, în octombrie 90 î.Hr., a fost propusă şi votată o lege. Prin prevederile sale, toate comunităţile italiene care au fost loiale Romei primeau cetăţenia imediat, iar rebelilor li s-a promis acelaşi lucru la timpul potrivit, dacă depun armele. Multora oferta li s-a părut irezistibilă. Până în vara lui 89, în cea mai mare parte a Italiei de nord şi centrale a revenit pacea.

În Samnium totuşi, unde lupta avea drept cauză o ură străveche, nu se lua atât de uşor o hotărâre. Şi chiar în acel moment, cu Republica epuizată şi încă preocupată de războiul din curtea sa, veşti alarmante au început să vină din Asia. O imensă diferenţă părea că desparte cătunele samniţilor de pe vârfurile dealurilor şi marile oraşe din Estul grecesc, cosmopolite cum erau, împodobite cu monumente de marmură şi aur, însă dominaţia romană a redus-o. Desigur că samniţii nu au lipsit din cohortele de întreprinzători şi de perceptori de impozite italieni care au trăit pe spinarea Asiei. Acolo ei au contribuit cu voioşie la crearea resentimentelor faţă de Roma, care în Samnium i-a împins pe compatrioţii lor la revoltă. În ciuda războiului ce continua cu violenţă în Italia, romanii şi italienii din Asia au fost mult prea ocupaţi să stoarcă bani de la locuitorii provinciei şi nu i-a mai interesat să se lupte unii cu alţii –

sau cu oricine altcineva.

Atunci a apărut Mitridate. Când, în anul 89, dominaţia romană din Asia s-a prăbuşit, undele de şoc s-au răspândit rapid în toată economia mediteraneană. Italia a intrat într-o criză dezastruoasă. Ca o ironie, conducătorii rebelilor au exploatat relaţiile economice pe care le aveau compatrioţii lor în Orient pentru a-l ruga pe Mitridate să li se alăture în revoltă, dar acum când Mitridate a dat în sfârşit curs invitaţiei, au aflat că întreprinzătorii italieni au fost cel mai tare loviţi. La Roma, dimpotrivă, în cercurile senatoriale, perspectiva unui război cu Mitridate era salutat cu o plăcere sinceră. Toată lumea ştia că orientalii sunt blânzi şi luptă ca femeile. Chiar mai tentant, toată lumea ştia că motivul era bogăţia lor obscenă. Nu e de mirare că aproape s-a auzit un plescăit din buze al aristocraţilor.

Un om a considerat în mod special că i se cuvine comanda armatei. Marius avea de mult în vedere un război cu Mitridate. Cu zece ani în urmă, el s-a dus în Asia şi s-a confruntat cu regele faţă în faţă, spunându-i, cu asprimea unui om care caută pricină, fie să se dovedească mai puternic decât Roma, fie să i se supună. Cu acea ocazie, Mitridate a reuşit să-şi înfrângă mândria şi să renunţe la război. Totuşi, se poate să nu fi fost o coincidenţă faptul că atunci când, în final, el chiar a cedat în faţa ispitei, omul care l-a provocat să facă asta era un aliat apropiat al lui Marius. Manius Aquillius, reprezentantul Romei, care l-a incitat pe regele-marionetă să invadeze Pontul, a servit anterior ca adjunct militar şi coleg de consulat al lui Marius, iar Marius, la rândul lui, a contribuit la achitarea lui Aquillius acuzat de extorcare. Evenimentele şi sursele sunt neclare, dar e posibil să existe o explicaţie aici pentru atitudinea lui Aquillius altfel aparent indiferentă faţă de securitatea Romei în Orient, într-un moment când, în Italia, ea se lupta pe viaţă şi pe moarte. El intenţiona să-i ofere protectorului său un război glorios cu Asia.14

Însă planul – dacă a existat cu adevărat – urma să aibă consecinţe fatale: pentru Aquillius însuşi, pentru

Marius şi pentru Republică în ansamblu. La boala contagioasă a luptei între facţiuni, care a infectat Roma timp de decenii, cuprinzând prima oară propriile-i străzi, iar apoi întreaga Italie, era pe punctul să se adauge o formă nouă şi mortală. O comandă a armatei în Est era un premiu atât de mare, încât nimeni, nici măcar Marius, nu putea să considere la sine înţeles că i se cuvine. Erau şi alţii, flămânzi şi ambiţioşi, care o doreau. Cât de mult, avea să se vadă curând.

În toamna anului 89 î.Hr., gândindu-se la viitor, poporul roman s-a pomenit cuprins de o paranoia colectivă. Un război îngrozitor se apropia de sfârşit, dar, în ciuda victoriei, exista un presentiment. Din nou, se părea, zeii vorbeau prin semne ciudate despre soarta tragică a Republicii. Cel mai ameninţător dintre toate era o trâmbiţă care se auzea sunând dintr-un cer senin, fără nori. Atât de lugubru îi era sunetul, încât toţi cei care îl auzeau aproape înnebuneau de frică. Augurii îşi consultau cărţile cu nelinişte. Când făceau asta, găseau, spre oroarea lor, că semnificaţia unei asemenea minuni nu prea lăsa loc de îndoială: se apropia un mare cutremur în ordinea lucrurilor. O epocă va trece, alta va începe, printr-o răsturnare destinată să mistuie lumea.

NOROCUL E O DOAMNĂ

Rivalii în anii ’90, Marius a pornit să cumpere teren pe coastă de la Napoli în sus. Aşa au procedat toţi cei foarte bogaţi, desigur, însă investiţia lui Marius într-o zonă notorie pentru indolenţa şi efeminarea sa a stârnit multă uimire. Locul, locul, locul: marele general a ales un punct chiar la sud de Lacul Lucrin, unde vila sa avea să fie bine situată, nu numai pentru crescătoriile de stridii ale lui Orata, ci şi pentru apele cu sulf din staţiunea Baiae din apropiere. Casa perfectă unde să se retragă, cu alte cuvinte – şi, ca atare, un dezastru pentru relaţiile cu lumea. Fructele de mare şi staţiunile climaterice nu erau ceea ce romanii doreau să asocieze cu eroii săi de război. Spiritele satirice au avut o zi mare. Omul de fier, râdeau ei, a ajuns molatic şi obez.

Însă această ironie a fost greşit dirijată. Problemele de greutate ale lui Marius au fost în primul rând doar bârfă obişnuită, deoarece, departe de a lenevi pe marginea bazinului, bătrânul general a preferată să rămână în atenţia publicului. Roma era singurul teatru imaginabil pentru un om cu faima lui, iar Marius nu a avut niciodată nici cea mai vagă intenţie să se retragă. Ca o ironie, acest lucru se putea vedea chiar în arhitectura celebrei vile. Construită pe un promontoriu natural, ea imita organizarea ca şi amplasarea unei tabere de legiune şi afişa un entuziasm faţă de fortificaţii, care a fost întotdeauna caracteristica lui Marius ca general. În amestecul de calităţi militare şi splendoare maiestuoasă, era de fapt expresia perfectă a felului cum marelui general îi plăcea să se vadă.

Unul dintre foştii săi ofiţeri, inspectând vila, a putut doar să exclame, aprobând cu amărăciune, că, în comparaţie cu bătrânul său comandant, oricine altcineva era orb. În vara anului 89 î.Hr., acel ofiţer a avut motive întemeiate să aprecieze calităţile care contribuiau la organizarea exemplară a unei tabere. În josul coastei de la vila lui Marius, se ridica fum peste livezile şi viile din Campania, căci Lucius Cornelius Sulla, în fruntea unei imense armate de treisprezece legiuni, a blocat oraşele din câmpie deţinute de rebeli, forţându-le să se predea unul câte unul. Gata cu uceniciile lui Sulla. În schimb, o carieră marcată de lupta de a ieşi din umbra lui Marius i-a adus până la urmă reputaţia de poate, cel mai bun ofiţer din război. Totuşi, deşi rivalitatea între cei doi bărbaţi, generalul veteran şi ambiţiosul protejat, s-a înveninat de multă vreme, Sulla nu a făcut niciodată greşeala de a-l subestima pe vechiul său comandant. Acolo unde alţii au găsit semne de degenerare în vila lui Marius, Sulla a văzut inspiraţie.

Nu numai că amplasarea sa servea drept exemplu practic în ştiinţa fortificaţiilor. Pe o coastă plină de staţiuni ale claselor conducătoare, măreţia proprietăţii lui Marius ieşea în evidenţă. Moralitatea romană tradiţională se poate

să fi dezaprobat consumul ostentativ, dar încuraja concurenţa ca esenţă a vieţii. Clienţii sau aflaţi în căutare de simboluri ale statutului social au fost cei care i-au permis lui Orata să facă un asemenea masacru. Niciun roman nu-şi putea permite să-şi piardă creditul, nici măcar atunci când ajungea să i se instaleze un bazin de înot. Pentru nobilime, o vilă era mai puţin importantă ca o casă de vacanţă decât ca un mijloc de afişare publică a luxului şi a originii alese a proprietarului.

Şi totuşi, Marius era un provincial. Nu avea arbore genealogic, iar manierele sale erau necizelate. Şi-a câştigat prestigiul doar printr-o abilitate brută. Dacă vila sa ieşea în evidenţă printre cele ale aristocraţiei, atunci ea servea cu atât mai mult ca simbol viu al statutului pe care un străin de această clasă putea spera să-l câştige în Republica romană. Iar statutul lui Marius era incontestabil. Nu numai că a câştigat alegerile pentru aproape fiecare magistratură existentă – chiar de mai multe ori consecutiv – dar s-a şi căsătorit cu o membră de bună-credinţă a gintei Iulia, patriciană şi încă mândră de asta, în ciuda declinului familiei sale. Aşa s-a făcut că un anonim din Arpinum a putut pretinde că s-a culcat cu o descendentă a zeiţei iubirii. Evident, nimic din toate acestea nu a contribuit la creşterea popularităţii marelui om în faţa autorităţilor. Chiar şi aşa, exemplul lui Marius era unul pe care Sulla, deşi patrician el însuşi, şi-ar fi dorit – şi chiar foarte mult – să-l urmeze.

Căci şi cariera celui mai tânăr a fost o luptă cu împrejurările în care a crescut. În ciuda originii sale nobile, tatăl i-a murit lăsându-l aproape fără niciun ban şi, în toată tinereţea lui, mijloacele lui Sulla au fost umilitor de disproporţionate faţă de pretenţiile sale. El s-a scufundat treptat într-o lume a camerelor de închiriat sărăcăcioase şi a unor prieteni şi mai sărăcăcioşi – actori comici, prostituate şi travestiţi – faţă de care, totuşi, va manifesta o loialitate emoţionantă toată viaţa, scandalizându-i pe egalii lui. Sulla iubea această *demi-monde*, chiar dacă se lupta să scape din ea; nu avea să-şi

piardă niciodată nici plăcerea de a vizita mahalalele. Băutor înrăit şi amator de glume, el combina aptitudinile unui stâlp de cafenea cu talentele naturale ale unui gigolo, având un fizic la fel de plăcut pe cât era de fermecător, cu ochi albaştri pătrunzători şi păr atât de blond, încât părea aproape roşu. Până la urmă, sex-appealul a fost cu adevărat ceea ce l-a salvat din rândurile declasaţilor, căci una dintre curtezanele cel mai bine plătite de la Roma a făcut o asemenea obsesie pentru el, încât i-a lăsat prin testament tot ce avea. Cam în aceeaşi perioadă, a murit şi mama vitregă a lui Sulla, după ce l-a declarat, la fel, singurul ei moştenitor. Doar la treizeci de ani, o vârstă la care majoritatea nobililor şi-au petrecut deja nişte ani urcând treptele alunecoase ale succesului, Sulla a avut fonduri să-şi înceapă cariera politică.

Din acel moment, el a căutat şi a câştigat prestigiu în mod strălucit. Talentele se poate să-i fi fost excepţionale, dar nu şi ambiţia, căci la Roma un om era considerat un nimeni fără faima ce se năştea din fapte de glorie. Indiferent dacă se dobândea în război sau în funcţii politice, recompensa unei asemenea faime era ocazia de a încerca să aibă realizări tot mai mari, şi un renume pe măsură. Iar la culmea acestui urcuş neobosit, culme de care Sulla se apropia acum, se întrezărea recompensa supremă. Aceasta era desigur consulatul – încă, la peste patru secole de la începuturile sale, o magistratură de anvergură cu adevărat regală. Dacă Sulla ar putea câştiga alegerile pentru această funcţie, atunci autoritatea i-ar fi consfinţită prin însemnele, ca şi prin puterile vechilor regi. Nu doar ar moşteni toga tivită cu purpuriul regal şi un fotoliu special de ceremonii; avea să fie însoţit de lictori, o gardă de corp de doisprezece oameni, fiecare purtând pe umăr *fasces*, un mănunchi de nuiele, cel mai temut dintre toate atributele monarhiei. Pe scurt, o escortă suficientă pentru a asigura pe oricine că a ajuns cu adevărat chiar în vârf.

Nu însemna că avea să stea acolo mult timp. Un consul nu era un tiran. Fasciile sale serveau drept simbol

nu al opresiunii, ci al unei autorităţi acordate liber de popor. Depinzând de capriciile votanţilor, limitaţi la un singur an în funcţie şi însoţiţi de colegi perfect egali, magistraţii Republicii nu prea aveau de ales decât să se comporte, cât se aflau la putere, extrem de corect. Indiferent cât de înflăcărate erau ambiţiile cetăţeanului, ele depăşeau rar limitele impuse de respectul romanilor pentru tradiţie. Ceea ce Republica încuraja, ea şi înfrâna în acelaşi timp.

Şi aşa a fost întotdeauna. Se întâmpla rar ca un om cu mari realizări să nu fie apăsat de încordarea ce rezulta de aici. Idealurile Republicii serveau la a nega tocmai dorinţele pe care le provocau. Drept urmare, soarta unui roman care a simţit gustul gloriei putea fi adesea o mistuitoare nelinişte, agonia chinuitoare, imposibil de uşurat, a unui împătimit. Astfel, Marius, chiar la peste şaizeci de ani şi cu nenumărate onoruri închinate numelui său, visa încă să-şi înfrângă rivalii la comanda armatei în războiul împotriva lui Mitridate. Şi tot astfel, Sulla, chiar dacă avea să câştige funcţia de consul, avea să continue a fi sfidat prin exemplul fostului său comandant. Aşa cum vila lui Marius le eclipsa pe toate celelalte de pe coasta Campaniei, prestigiul său îl întrecea pe acela al oricărui alt fost consul. Majoritatea oamenilor se limitau, prin precedent şi ocazie, să deţină funcţia de consul o dată în viaţă. Marius a ocupat-o de şase ori, ceea ce nu se mai întâmplase niciodată. îi plăcea să susţină că o prezicătoare i-a promis-o şi pe a şaptea.

Nu e de mirare că Sulla îl detesta. îl detesta şi visa să atingă aceeaşi măreţie pe care a atins-o el.

Imaginând inimaginabilul

Sfârşitul toamnei anului 89 î.Hr. Perioada alegerilor. Sulla a părăsit armata şi s-a îndreptat spre nord, spre Roma. A ajuns acolo cu o reputaţie strălucită, datorată recentelor sale fapte de vitejie. În primul rând, a obţinut prin forţă capitularea tuturor oraşelor din Campania deţinute de rebeli, până la Nota, care, singură, a continuat cu înverşunare să reziste, cu sistemele ei de apărare

fortificate. Neştiind ce ameninţare prezenta aceasta pentru ariergarda sa, Sulla a înfipt apoi un pumnal chiar în inima ţinutului rebelilor. Invadând Samnium, el a obţinut o răzbunare întârziată pentru Furcile Caudine, prinzând într-o ambuscadă o armată samnită într-o trecătoare din munţi şi punând-o pe fugă, şi apoi s-a îndreptat spre capitala rebelilor, supunând-o unui asalt de trei ore. Deşi Nota a continuat să-l sfideze, alături de alte câteva centre izolate de rezistenţă, Sulla a pus efectiv capăt rebeliunii pentru totdeauna.

O asemenea realizare vorbea de la sine. A fost un lucru cu atât mai bun cu cât, în acel an, în alegeri, competiţia s-a dovedit deosebit de dură. Cum funcţia de consul era onoarea supremă, toată lumea a început să înţeleagă faptul că în anul 88 ea putea servi drept calea către o recompensă şi mai mare. Aceasta era desigur comanda armatei în războiul cu Mitridate, un post ce promitea nu doar onoruri, ci şi un profit fabulos – ca să nu mai amintim plăcerea de a-l vedea pe Marius pierzând. Nu e de mirare că Sulla o voia cu atâta disperare – şi, tot mai mult, ce dorea, Sulla şi obţinea. În primul rând, aura sa de cuceritor al

Samniului l-a urcat în funcţie. Apoi, peste câteva săptămâni, a urmat o realizare şi mai importantă: a fost numit în fruntea armatei ce avea să lupte împotriva lui Mitridate. Pentru Sulla, un triumf; pentru Marius, o umilinţă.

Publicul avea prea puţină simpatie pentru fostul său favorit. Societatea romană era plină de principii discriminatorii dure. Aceiaşi moralişti care-i avertizau pe bătrâni că „de nimic nu trebuie să se ferească bătrâneţea decât de lâncezeală şi de lipsă de activitate” 1 îi ridiculizau cu cruzime dacă refuzau să îmbătrânească elegant. Când noul consul, dornic să încheie definitiv războiul din Italia înainte de a se îndrepta spre est, a reluat rapid asediul încă sfidătoarei Nota, Marius a fost sfătuit să se ducă şi el în Campania. La urma urmei, aşa cum au subliniat spiritele satirice, se putea retrage acum în perfectă siguranţă în

vila sa – graţie lui Sulla. În loc să se facă de râs la Roma, de ce nu s-a supus Marius inevitabilului, retrăgându-se în Golful Neapolelui şi îndopându-se prosteşte cu stridii?

Marius a răspuns la această întrebare începând un antrenament public. În fiecare zi era pe terenul de sport, alergând, călărind, exersând cu suliţa şi cu sabia, fără să se cruţe. Nu a durat mult până lumea a început să se adune, să caşte gura şi să aplaude. În acelaşi timp, Marius a pornit în căutare şi de sprijin politic. De ce avea el nevoie cu adevărat era desigur un om care putea propune poporului o lege, transferând comanda armatei din războiul împotriva lui Mitridate de la Sulla lui însuşi. Aceasta însemna efectiv că avea nevoie de un tribun.

L-a găsit în persoana lui Publius Sulpicius Rufus, un om defăimat ulterior de propagandă ca fiind „violent, îndrăzneţ, lacom, dornic fără măsură de lucruri urâte şi de orice rău” 2 – o descriere absurdă, luând în considerare că îi aparţine cel mai probabil lui Sulla. Indiferent ce alte defecte avea, dar Sulpicius nu era un om lipsit de principii. Cauzele contau pentru el, mergând până la distrugere. Niciunde nu şi-a arătat mai bine efectul acest zel pentru organizarea de campanii decât în susţinerea, timp de o viaţă, a drepturilor italienilor, care aveau încă nevoie de apărare, chiar după acordarea statutului plin de cetăţean. Temându-se că, în Senat, conservatorii complotau ca să reducă acest drept, Sulpicius a redactat legi ca să se asigure că se va face corect, a discutat cu consulii, apoi a prezentat proiectul poporului. Spre furia lui, totuşi, atât Sulla cât şi colegul lui de consulat, Pompeius Rufus, după ce au făcut ceea ce Sulpicius a considerat un angajament de a-l sprijini, au ales în schimb să se opună proiectului şi să se asigure că va fi respins. Sulpicius a rămas cu un gust amar al trădării. Anterior, el l-a privit pe Rufus ca pe un prieten apropiat; acum, jurând răzbunare, căuta o nouă alianţă. Chiar în acest moment, Marius a cerut ajutor. Generalul şi tribunul au ajuns rapid la o înţelegere discretă. Marius a fost de acord să sprijine legile lui Sulpicius, în schimb Sulpicius a promis să propună

transferarea comenzii armatei de la Sulla la Marius. Cu poziţia astfel consolidată, Sulpicius a reintrodus legea. În acelaşi timp, susţinătorii săi au ieşit în stradă şi revolta a cuprins oraşul.

Veştile despre aceste frământări i-au fost aduse lui Sulla în tabăra sa din afara Notei. Alarmat, el s-a întors repede la Roma. La sosire, a ţinut un consiliu secret cu Pompeius Rufus, dar Sulpicius, aflând de asta, şi-a trimis un grup de „gorile” să întrerupă întâlnirea. În confruntarea care a urmat, fiul lui Rufus a fost ucis, Rufus însuşi abia a scăpat cu viaţă, iar Sulla, în mod umilitor, a trebuit să fugă din calea mulţimii ascunzându-se în casa lui Marius. Umilinţe şi mai mari aveau să urmeze. Deşi era consul, Sulla s-a pomenit acum în imposibilitatea de a se opune cererilor lui Sulpicius, întrucât gloata tribunului, şi nu *fasces*, conduceau Roma. Obligat să accepte ca legislaţia proitaliană să fie votată şi ca Rufus, drept pedeapsă pentru trădarea sa, să fie scos din funcţia de consul, lui Sulla însuşi pare a nu i se fi oferit în schimb nimic mai mult decât şansa de a rămâne în funcţie şi de a se întoarce la asediul Notei. În această fază, nu s-a menţionat nimic de comanda armatei în războiul cu Mitridate. Sulla nu avea niciun motiv să pună la îndoială faptul că mandatul său, cel puţin, rămânea sacrosanct. Totuşi, revenind în tabără, unde însemnele funcţiei au rămas etalate măreţ şi copleşitor, nu putea decât să reflecteze cu amărăciune la a ce se căsca alarmant de rapid între aparenţa exterioară

şi suusianţa puterii sale. Atât de mare a fost atingerea adusă prestigiului său, încât doar un triumf în războiul din Est o putea compensa. Altfel, departe de a-l acoperi de glorie, consulatul său ameninţa să-i încheie cariera.

Atunci, pentru Sulla, ca şi pentru Marius, mizele au început să crească periculos de mult – doar că Sulla, spre deosebire de Marius, avea totuşi să realizeze cât de mult mai trebuiau să urce. Apoi, cu praful de la Roma pe el, un alt mesager a venit în galop pe drumul ce ducea la Nota.

Sosind în plin asediu, a fost condus în faţa consulului. Mesagerul s-a dovedit a fi unul dintre ofiţerii superiori ai lui Marius, iar Sulla a trebuit doar să-l vadă ca să ştie că veştile erau probabil proaste. Chiar şi aşa, a fost un şoc să afle cât de proaste. S-a organizat un plebiscit, i s-a comunicat lui Sulla. Propus de Sulpicius, proiectul a fost ratificat de poporul roman şi votat ca lege. Prin termenii săi, Sulla era îndepărtat de la comanda armatei ce avea să lupte împotriva lui Mitridate. În locul lui – inevitabil – venea Marius. Ofiţerul superior a ajuns să preia comanda armatei. Sulpicius şi-a plătit datoria.

Sulla, prima dată cu consternare, apoi cu furie crescândă, s-a retras în cortul său. Acolo a făcut nişte calcula rapide. Cu el la Nota avea şase legiuni. Cinci dintre acestea au fost destinate războiului împotriva lui Mitridate şi una continuării asediului – cu totul, aproximativ treizeci de mii de oameni. Deşi mult mai puţini decât cei comandaţi de Sulla în vara anterioară, reprezentau totuşi o concentrare ameninţătoare de forţă de luptă. Doar legiunile lui Pompeius Strabo, ocupate să lichideze rebelii de cealaltă parte a Italiei, puteau spera să rivalizeze cu ele. Marius, la Roma, nu avea legiuni deloc.

Matematica era simplă. De ce Marius nu a rezolvat atunci problema şi cum a putut un soldat atât de abil să prefere a-şi înghesui marele rival într-un colţ unde acesta avea la îndemână şase legiuni călite în luptă? Era clar, perspectiva ca Sulla să se descurce luptând nu i-a trecut niciodată lui Marius prin minte. Era imposibil, inimaginabil. La urma urmei, o armată romană nu era miliţia privată a generalului care o comanda, ci reprezentanta

Republicii în război. Ea îşi manifesta loialitatea faţă de oricine ajungea la comanda ei prin procesele cuvenite ale constituţiei. Aşa a fost întotdeauna de când cetăţenii Republicii mergeau la război – iar Marius nu avea motive să-şi imagineze că lucrurile s-ar fi putut schimba.

Dar Sulla avea motive: ura faţă de rivalul său, furia provocată de ruinarea ambiţiilor sale şi încrederea

nestrămutată în dreptatea cauzei lui, toate l-au ajutat să ia în calcul o posibilitate deosebit de îndrăzneaţă şi înspăimântătoare. Niciun cetăţean nu a condus vreodată legiuni împotriva propriului lor oraş. Să fii primul care face un asemenea pas şi încalcă o asemenea tradiţie ar fi însemnat o răspundere ce depăşea aproape limita de suportabilitate a unui roman. Totuşi, se pare că Sulla nu a ezitat nicio clipă. Toate acţiunile sale încununate de succes, va pretinde el ulterior, au fost rezultatul unei inspiraţii subite şi nu al unei cântăriri cumpătate a şanselor de izbândă. Această inspiraţie, i se părea lui Sulla, avea origine divină. Deşi era un cinic plin de vicii, era şi un om neobişnuit de religios. Credea cu tărie că o zeiţă îl inspira; o mare zeiţă, mai puternică decât toţi dintre zeii care puteau fi lezaţi de acţiunile lui. Indiferent ce făcea, oricât de sus ajungea, Sulla putea avea încredere în protecţia lui Venus, care le acorda favoriţilor ei atât sex-appeal, cât şi noroc.

Cum altfel să explici, la urma urmei, extraordinara sa ascensiune? Ca un om care punea mare preţ pe loialitate, el nu a uitat niciodată că datora totul celor două femei care i-au lăsat averile lor. A influenţat aceasta felul cum a văzut el relaţia sa cu Venus însăşi? A considerat-o el pe zeiţă o altă femeie pe care s-o seducă şi s-o venereze în schimbul a tot ce-i putea ea da? Cu siguranţă, întreaga viaţă, Sulla şi-a folosit farmecul ca pe o armă, asupra politicienilor şi a soldaţilor, ca şi asupra curtezanelor. Mai ales era adeptul cuceririi de partea sa a soldaţilor de rând. Le putea folosi limbajul şi le putea gusta glumele, ajungând curând la reputaţia unui ofiţer gata să facă favoruri oamenilor săi. Combinată cu renumele pentru norocul lui extraordinar, creat de-a lungul anilor printr-o succesiune de victorii militare şi escapade personale îndrăzneţe, popularitatea lui Sulla în faţa trupelor nu a mai fost o surpriză.

Totuşi, pentru mulţi, exista ceva sinistru în farmecul lui. Se putea citi în fizionomie. Căci, deşi chipeş, Sulla avea un ten de un purpuriu intens şi, de câte ori se înfuria, pe

toată faţa îi apăreau misterioase puncte albe. Medicina a explicat această desfigurare ca pe o consecinţă a perversiunii sexuale, un diagnostic despre care se credea că ar confirma povestea consacrată că lui Sulla îi lipsea un testicul. Asemenea zvonuri sordide l-au urmărit întotdeauna. Când Sulla a fost trimis în prima sa campanie, Marius, comandantul lui, şi-a exprimat dezgustul faţă de reputaţia frivolă a noului său ofiţer. Mult mai târziu, când Sulla şi-a dovedit din plin calităţile de militar şi se lăuda, în faţa unui nobil cu mai puţine realizări, dar cu o origine mai aleasă, nobilul a comentat doar că nu e ceva în regulă cu cineva care a ajuns la o asemenea avere după ce tatăl nu i-a lăsat nimic. Acest tip de discuţii pe tema succesului lui Sulla aveau loc prea frecvent pentru a fi calificate exclusiv drept snobism şi gelozie. Pentru marile sale victorii împotriva samniţilor, de exemplu, a avut nevoie să ia legiunile de la comandanţii lor legitimi şi chiar să cocheteze cu crima, într-un caz notoriu. În primele luni ale anului 89 î.Hr., în timpul asediului Pompeiului, o apărare deosebit de îndârjită a făcut ca trupele romane să-şi suspecteze comandantul de trădare şi să-l linşeze. Când Sulla a venit să preia conducerea asediului în locul ofiţerului ucis, în mod vizibil a evitat să-i pedepsească pe răzvrătiţi şi chiar s-a zvonit că a instigat el însuşi la crimă. Faptul că o asemenea poveste a putut nu doar să fie crezută, ci chiar, aparent, să-i crească popularitatea în faţa oamenilor, spune mult despre caracterul ambiguu al reputaţiei sale.

Desigur, omorând în bătaie un ofiţer, se pare că trupele lui Sulla au prins gust pentru uciderea comandanţilor aroganţi. Când Sulla le-a convocat pe terenul de paradă şi le-a dat vestea primită de la Roma, s-au întors imediat către trimisul lui Marius şi l-au ucis cu pietre. Neincitaţi de nimeni, au început apoi să strige că vor ca Sulla să-i conducă spre capitală, o solicitare pe care Sulla a acceptat-o cu plăcere. Ofiţerii săi erau atât de speriaţi de acest plan, încât toţi, cu excepţia unuia, au demisionat, dar Sulla, ştiind că era deja un fel de paria, nu

a mai putut da înapoi. Lăsând în urmă o singură legiune ca să continue asediul Notei, a pornit-o spre nord. Vestea apropierii sale a fost primită la Roma cu neîncredere. Unii, precum Pompeius Rufus, consulul destituit, l-au salutat şi s-au grăbit să i se alăture, dar majoritatea au simţit doar consternare şi deznădejde. S-au făcut încercări disperate de a-l determina pe Sulla să renunţe de ruşine, dar la fiecare apel el doar răspundea degajat că merge la Roma „pentru a o elibera de tirani”.3 Marius şi Sulpicius, ştiind prea bine cine era vizat atât de ameninţător, au încercat cu disperare să câştige timp. Cum Sulla se apropia de periferia Romei, au trimis un ultim mesaj, promiţând că se va întruni Senatul pentru a discuta motivele nemulţumirii sale şi că vor participa şi ei şi se vor supune hotărârilor acestuia. Tot ce cereau în schimb era ca Sulla să se oprească la opt kilometri de graniţa sacră a Romei.

Toată lumea ştia că trecerea acesteia era un gest de o semnificaţie cumplită şi teribilă. Roma era sfântă datorită prezenţei zeilor, dar existau puţine spaţii mai sfinte decât *pomerium*[16], *vechea* graniţă care marca brazda săpată de Romulus şi care nu a fost schimbată de pe vremea regilor. Trecerea ei era absolut interzisă oricărui cetăţean înarmat: pomerium constituia tărâmul lui Jupiter, protectorul oraşului şi garantul păcii. El era un zeu pe care era periculos să-l înfurii, aşa că, atunci când Sulla le-a spus trimişilor lui Marius că le acceptă condiţiile, ei chiar se poate să-l fi crezut. Dar Sulla s-a dovedit făţarnic: de îndată ce mesagerii lui Marius au pornit înapoi spre Roma, el a ordonat legiunilor să-i urmeze, avansând în divizii separate pentru a ocupa trei dintre porţile cetăţii. Oricât de puternic ar fi fost Jupiter, Sulla a continuat să se bazeze pe binecuvântările lui Venus, zeiţa destinului, şi o divinitate – credea el – la fel de mare.

Când legionarii au traversat pomerium şi au început

16 Pomerium, linia de hotar a sitului care marca oraşul. Cuvânt compus alcătuit din post şi moerium (murus) ce înseamnă o linie în spatele zidurilor unui oraş; aceasta poate marca în alte contexte şi un zid simbolic, traseul fiind marcat de coloane de piatră - n.r.

să înainteze pe străzile înguste, concetăţenii lor i-au primit cu o ploaie de ţigle aruncate de pe acoperişuri. Atât de feroce a fost acest asalt, încât pentru o clipă soldaţii s-au speriat, până când Sulla a ordonat să se tragă săgeţi aprinse spre acoperişuri. Cum flăcările au început să pocnească şi să se răspândească de-a lungul marilor drumuri ale oraşului, Sulla însuşi a pătruns pe cel mai important dintre ele, Via Sacra, în inima Romei. Marius şi Sulpicius, după o încercare zadarnică de a-i ridica pe sclavii din oraş, au fugit. Peste tot, gărzi îmbrăcate în zale şi-au preluat noile posturi. Se purtau săbii şi armuri în afara clădirii Senatului. Inimaginabilul s-a produs. Un general a devenit stăpânul Romei.

A fost un moment încărcat de ameninţări. Generaţiile viitoare, cu avantajul de a privi în urmă cu înţelepciune, vor vedea aici marele punct de cotitură în legătură cu care avertizaseră augurii: trecerea unei perioade vechi şi începutul uneia noi. Desigur, cu înaintarea spre Roma a unei armate romane, s-a atins un moment de cumpănă. Inocenţa a dispărut. Competiţia pentru putere a fost întotdeauna principiul vital al Republicii, dar acum a pătruns acolo ceva mortal, a cărui prezenţă, o toxină misterioasă, nu putea fi uşor uitată, înfrângerile în alegeri sau într-un proces sau într-o dezbatere în Senat – au fost anterior cel mai rău lucru de care se putea teme un cetăţean. Dar Sulla, urmărindu-l pe Marius, a împins rivalitatea şi ura personală la noi extreme. Din acel moment, amintirea aceasta avea să-l obsedeze pe orice cetăţean ambiţios – atât ca o tentaţie, cât şi ca o teamă.

Şi, evident, făcând acest pas hotărâtor, Sulla a avut o nevoie disperată să profite de avantajul dobândit. Convocând Senatul, el a cerut ca adversarii săi să fie declaraţi duşmani ai statului. Senatul, privind cu nelinişte înspre gărzile lui Sulla, s-a supus rapid. Sentinţe de punere în afara legii au fost pronunţate aşa cum se cuvenea pentru Marius, Sulpicius şi alte zece persoane, inclusiv pentru fiul mai mic al lui Marius. Sulpicius, fiind trădat de un sclav, a fost urmărit şi ucis, însă ceilalţi condamnaţi au

scăpat cu toţii. Marius însuşi, după o serie de aventuri terifiante, ascunzându-se în stufăriş şi înfruntând ucigaşi plătiţi, a ajuns până la urmă în relativă siguranţă în Africa. În acest sens, jocul lui Sulla a suferit un eşec: şarpele a fost rănit, dar nu ucis. Marius a supravieţuit ca să mai lupte o zi. Dar Sulla, deşi dezamăgit, nu s-a alarmat prea tare. Condamnarea marelui său rival a fost ceva mai mult decât un simplu act de răzbunare personală, care i-a adus o satisfacţie profundă. A fost destinat să mai transmită şi un alt mesaj: identificându-şi propria cauză cu aceea a Republicii, el a sperat să transforme marşul spre Roma într-o acţiune în apărarea acesteia. Chiar susţinut fiind de şase legiuni, pentru Sulla legitimitatea a rămas mai importantă decât folosirea forţei brute, în timpul dezbaterii privind scoaterea în afara legii, când un venerabil senator i-a spus în faţă că un om important ca Marius nu trebuie niciodată declarat inamic public, Sulla a acceptat dreptul bătrânului de a avea o altă părere, fără să obiecteze. De câte ori putea, se purta cu un respect similar faţă de sensibilităţile compatrioţilor săi. Departe de a juca rolul despotului militar, el a preferat să pozeze drept apărătorul constituţiei.

Aceasta nu era simplă ipocrizie. Dacă Sulla a fost un revoluţionar, a fost în mare măsură în cauza statu-quo-ului. Ostil oricărei inovaţii cât de neînsemnate, a declarat nulă întreaga legislaţie a lui Sulpiciu. În locul ei, a adus legi proprii, destinate a promova supremaţia tradiţională a Senatului. În ciuda aversiunii faţă de aşa-zisul său campion, Senatul nu a prea putut fi împotriva unor asemenea măsuri. Totuşi, Sulla a rămas cu o dilemă. Dornic să plece din Italia în războiul cu Mitridate, dar temându-se de ceea ce se putea întâmpla în absenţa sa, a ştiut că este vital pentru el să-şi lase susţinătorii în poziţii importante. Nu-i lipsea decât să se amestece prea ostentativ în alegerile anuale totuşi şi pretenţia lui de a întruchipa domnia legii avea să devină hilară. În aceste condiţii, a suferit umilinţa de a-şi vedea aliaţii pierzând ambele funcţii de consuli. E adevărat că unul dintre

candidaţii care au reuşit, Gnaeus Octavius, a fost un conservator înnăscut, ca şi el, dar al doilea, Cornelius Cinna, a mers atât de departe, încât l-a ameninţat cu punerea sub acuzare, în aceste împrejurări, Sulla a acceptat înfrângerea cât de politicos a putut. Înainte de a încuviinţa ca noii consuli să-şi preia funcţiile, el le-a cerut totuşi să jure în public pe colina sacră a Capitoliului că nu vor renunţa niciodată la legislaţia lui. Octavius şi Cinna, nevoind desigur să-şi forţeze norocul, au consimţit. Pe când jura, Cinna a luat o piatră de jos şi a azvârlit-o, cerând în public ca, dacă nu-şi ţine cuvântul faţă de Sulla, să fie azvârlit la fel din Roma.

Şi cu asta Sulla trebuia să fie mulţumit. Înainte de a trece din Italia în Grecia, el a luat totuşi o ultimă măsură. Dorind să recompenseze un aliat fidel şi în acelaşi timp să-şi asigure propria securitate, a aranjat transferarea comenzii legiunilor de la Strabo la Pompeius Rufus, colegul său de consulat din anul 88 î.Hr. De fapt, departe de a oferi securitate prietenului său, o asemenea măsură nu a făcut decât să demonstreze cât de orb a fost Sulla la implicaţiile pe care le-a avut dorinţa trupelor sale de a merge cu el la Roma. La fel cum a procedat trimisul lui Marius, Rufus a ajuns în tabăra noii sale armate blindat cu un document şi nimic altceva. Strabo l-a întâmpinat pe omul venit să-i ia locul cu o politeţe ameninţătoare. L-a prezentat pe Rufus trupelor, apoi a plecat din tabără – cu treburi, a pretins el. În ziua următoare, Rufus şi-a sărbătorit instalarea în noua funcţie printr-un sacrificiu. Un grup de soldaţi s-a adunat în jurul lui acolo unde stătea lângă altar şi, când el a ridicat cuţitul de sacrificiu, ei l-au prins şi l-au doborât, „de parcă ar fi fost el însuşi jerta”.4 Strabo, simulând revolta, s-a grăbit să se întoarcă în tabără, dar nu a făcut nimic împotriva trupelor sale criminale. Inevitabil, zvonurile care l-au urmărit pe Sulla în împrejurări similare îl vizau acum pe Strabo. Puţină lume s-a îndoit că a ordonat el însuşi uciderea înlocuitorului său.

Un consul măcelărit de propriii soldaţi: soarta lui Rufus părea să confirme părerea sumbră a unei generaţii

viitoare, că după lovitura de stat a lui Sulla „nimic nu mai putea opri pe cei ce comiteau acte de violenţă: nici ruşinea de legi, nici de constituţie, nici de patrie”.5 De fapt, ea ilustra contrariul. Departe de a lansa o lovitură proprie după uciderea lui Rufus, Strabo s-a abţinut să acţioneze în vreun fel. Conştient că, Sulla fiind plecat din Italia, el deţinea acum balanţa puterii, şi-a petrecut anul 87 trecând din facţiune în facţiune, acordând sprijin celor care ofereau mai mult, având tot timpul pretenţii din ce în ce mai extravagante. O asemenea cupiditate şi un asemenea oportunism au servit doar la creşterea nepopularităţii sale deja masive. Apoi, către sfârşitul anului, a venit pedeapsa. În urma morţii sale spectaculoase, când cortul în care trăgea să moară, bolnav de ciumă, a fost lovit de trăsnet, mulţimea i-a atacat procesiunea funerară şi i-a scos cadavrul de pe catafalc târându-l prin noroi. Fără intervenţia unui tribun, ar fi fost sfâşiat în bucăţi. Într-o societate unde prestigiul era principala măsură a valorii unui om, soarta postumă a lui Strabo a fost un avertisment înspăimântător pentru oricine era tentat să se joace cu interesele statului. Totuşi, nici măcar Strabo, chiar hrăpăreţ şi oportunist fiind, nu s-a gândit să aspire la dictatură militară. Lovitura lui Sulla a fost o nelegiuire, dar, se pare, nu una fatală. Legile, instituţiile Republicii şi dragostea pentru Roma au rămas încă valabile.

Ceea ce era firesc. Republica, în ochii cetăţenilor ei, a fost mult mai mult decât o simplă constituţie, o ordine politică ce putea fi răsturnată sau revocată. În schimb, sfinţită prin cel mai sacru dintre conceptele romane, tradiţia, ea a oferit un model complet de existenţă tuturor celor care făceau parte din ea. A fi cetăţean însemna a şti că eşti liber – „nu-i îngăduit ca poporul roman să robească, poporul roman pe care zeii nemuritori l-au ales ca să conducă celelalte neamuri14.[17] O asemenea certitudine

17 O afirmaţie care putea fi făcută în orice moment al îndelungatei istorii a Republicii. De fapt, a fost făcută atunci când statul liber mai avea câteva luni de trăit, de către Cicero în a şasea Filipică. (Marcus Tullius Cicero, Filipice, trad. Dumitru Crăciun, Editura pentru Literatură

copleşea conştiinţa de sine a oricărui cetăţean. Departe de a se epuiza odată cu marşul lui Sulla spre Roma, respectul faţă de legile şi instituţiile Republicii a rezistat pentru că ele erau expresia celui mai profund sentiment al propriei identităţi pe care-l aveau romanii. Da, un general s-a întors împotriva propriului oraş, dar chiar şi el susţinea că face asta pentru apărarea ordinii tradiţionale. Nu a existat cu siguranţă nicio revoluţie. În ciuda traumelor provocate de marşul lui Sulla către Roma, nimeni nu era capabil să-şi imagineze că Republica însăşi putea fi răsturnată, pentru că nimeni nu era în stare să conceapă ce ar fi putut s-o înlocuiască.

Aşa s-a făcut că, până şi după şocurile din 88, viaţa a mers înainte. Noul an 87 a început cu o aparenţă de normalitate. Doi consuli, aleşi de poporul roman, îşi ocupau funcţiile în stat. Senatul se întrunea ca să-i sfătuiască. Pe străzi nu erau soldaţi, între timp, omul care a îndrăznit să pornească spre Roma debarca în Grecia. Talentele sale feroce, nemaifiind îndreptate împotriva compatrioţilor lui, se puteau desfăşura în sfârşit aşa cum trebuia. Era un război, cea mai severă dintre toate tradiţiile romanilor, de câştigat, duşmani ai Republicii de răsturnat şi de pedepsit.

Sulla se îndrepta spre est.

Gluma neînţeleasă

Cu şase ani înainte, în 93 î.Hr., un împuternicit al Romei s-a oprit la Atena în drum spre Asia. Gellius Publicola era un om în care se îmbina dragostea pentru cultura greacă cu sensibilitatea unui mucalit. Dorind să-i întâlnească pe filosofii pentru care Atena era încă celebră, i-a adunat pe diverşii reprezentanţi ai şcolilor filosofice aflate într-o permanentă gâlceavă şi le-a cerut, cu o mină perfect serioasă, să-şi rezolve divergenţele. Dacă acest lucru se dovedea că-i depăşeşte, a adăugat el, atunci era gata să intervină cu toată generozitatea şi să le soluţioneze el controversele. Peste patruzeci de ani, de propunerea făcută de Gellius filosofilor din Atena aveau să-şi

---

Universală, Bucureşti, 1968, p. 121)

amintească încă prietenii săi ca de un exemplu extraordinar de înţelepciune. „A stârnit râsul”.6

Când exact au înţeles filosofii că Gellius glumea nu ni se spune. Nici dacă ei au considerat gluma la fel de amuzantă precum se pare că a considerat-o el însuşi. Se bănuieşte că nu. Filosofia era totuşi o treabă serioasă la Atena. Ideea în sine de a fi admonestaţi de un hâtru roman îngâmfat trebuie că i-a jignit şi umilit pe urmaşii lui Socrate. Cu toate acestea, ei au râs fără îndoială politicos, dar fals: ofertele romanilor de a rezolva disputele aveau în Grecia o anumită rezonanţă de rău augur.

Şi oricum la Atena servilismul şi aroganţa au fost mult timp feţele aceleiaşi monede. Mai mult decât oriunde altundeva în Grecia, sacralitatea istoriei ţinea de oraş. Atenienii nu au uitat niciodată – şi nu i-au lăsat nici pe alţii să uite – că ei au salvat Grecia în bătălia de la Marathon şi că au fost odată cea mai mare putere navală din bazinul mediteranean. Strălucind încă pe Acropole, Partenonul dăinuia ca un monument permanent închinat anilor de supremaţie atenian㠄. Toate dispărute însă şi de multă vreme. Pe lista celor şapte minuni ale lumii, alcătuită în secolul ce-a urmat morţii lui Alexandru, Partenonul strălucea prin absenţă. Era prea mic, prea demodat, reflectând semeţia unei epoci când imperiile ca şi monumentele au devenit gigantice. Comparativ cu superstatul roman, Atena era o provincie amărâtă. Amintirile ei despre imperiu erau nostalgie şi nimic mai mult. Orice idei mai presus de statutul lor, orice aluzii că atenienii se credeau încă o mare putere erau privite de romani cu hilaritate. În timpul campaniilor Republicii împotriva Macedoniei, Atena şi-a închipuit că-şi acordă sprijinul, declarând război cu o capodoperă în materie de invectivă retorică. Romanii nu au fost impresionaţi. „Atenienii purtau războiul împotriva lui Filip şi prin vorbe, şi prin scrieri11, au pufnit ei cu dispreţ, „în care privinţă numai ei singuri puteau fi atât de tari”.7

Gluma lui Gellius a fost dură întrucât sugera că li se putea lua până şi această ultimă armă. Aşa cum, în

realitate, s-a şi întâmplat deja. Indiferent dacă se sinchiseau să recunoască sau nu, filosofii, ca oricare altă moştenire a epocii de aur ateniene, au devenit simple anexe la industria serviciilor. Cei cărora le mergea deosebit de bine sub patronajul roman au învăţat de mult să se întindă cu speculaţiile cât le era pătura. Tipic a fost cel mai celebru învăţat din acea perioadă, Posidonius. Deşi a studiat la Atena, Posidonius a călătorit mult şi a catalogat ceea ce a observat în provinciile romane – cam optimist – drept prosperitate a omului.

Era un prieten apropiat al lui Rutilius Rufus, acel apărător integru al intereselor provinciei sale, şi evident credea că acesta reprezenta o faţă mai adevărată a Romei decât *publicam* care l-au distrus. În noua ordine adusă în lume de Republică, Posidonius a reuşit oarecum să vadă că se reflecta ordinea din univers. El susţinea că era de datoria morală a supuşilor Romei să accepte o asemenea graţie. Diferenţele de cultură şi de geografie aveau să dispară curând. Istoria se apropia de sfârşit.

Posidonius poate că s-a exprimat în termeni bombastici, dar el doar poleia ceea ce era destul de evident oricum. Venirea Romei a micşorat cu adevărat lumea. Nu era nevoie de filosofi ca să recunoască acest lucru – sau ca să profite de pe urma sa. Clasele conducătoare din Atena se poate că i-au privit în particular pe stăpânii lor romani ca pe nişte filistini fanfaroni, dar erau prea inteligenţi ca să exprime o asemenea opinie în public. În timp ce romanii aveau prea puţine remuşcări faţă de ruinarea duşmanilor lor învinşi, au avut întotdeauna grijă să-şi răsplătească prietenii, iar Atena a beneficiat de asta. Recompensa cea mai mare dintre toate a venit în anul 165, în urma ultimului război împotriva Macedoniei, în timpul căruia insula-republică Rhodos nu a prea fost entuziastă în susţinerea Romei. Senatul a observat desigur acest lucru. Rhodos a fost multă vreme cel mai mare depozit comercial din estul Mediteranei şi, pedepsindu-l, romanii au demonstrat că se pot juca cu economia, cu acelaşi efect devastator, aşa cum se luptau

pe câmpul de bătălie. Un port fără taxe vamale a fost deschis pe insula Delos şi oferit în dar Atenei. Ca urmare, Rhodos şi-a văzut veniturile dispărând; Atena s-a îmbogăţit. Până la începutul secolului I, atenienii au devenit atât de prosperi, încât moneda lor, cu încurajarea Romei, a devenit mijloc legal de plată în întreaga lume greacă. Măsuri paralele au sincronizat diferitele sisteme de greutăţi folosite în Italia şi Atena. Nu doar Roma a beneficiat de avântul comercial care a urmat. Vase încărcate cu mărfuri italiene au început să asalteze porturile Atenei şi Delosului. Clasele superioare ateniene, cu ochii fixaţi acum pe lumea de dincolo de oraşul lor, s-au concentrat asupra singurei căi de realizare ce le-a rămas – aceea de a deveni milionari.

Desigur că n-a fost o opţiune deschisă fiecărui atenian. Într-o economie condusă de cei superbogaţi şi în folosul lor, cu cât o minoritate a cetăţenilor devenea mai înstărită, cu atât resentimentul majorităţii creştea. Era adevărat pentru orice societate din lumea antică, dar pentru Atena – locul de naştere al democraţiei – în mod deosebit. Printre cei săraci, visurile de independenţă se legau indisolubil de amintirea vremurilor când puterea poporului era mai mult decât un slogan. Desigur că nimic nu putea fi mai susceptibil să dea frisoane marelui capital. Cum acesta îşi sporea progresiv autoritatea asupra guvernului, instituţiile care au menţinut odată democraţia atenian ă erau lăsate să moară. Totuşi, nu au fost în totalitate abolite întrucât erau bune, dacă nu pentru altceva, măcar pentru comerţul turistic. Romanilor aflaţi în vizită le plăcea spectacolul bizar al democraţiei în acţiune. Uneori Atena oferea plăceri care ţineau mai puţin de un muzeu decât de o grădină zoologică.

Apoi, dintr-odată, în anul 88, totul a fost răsturnat cu susul în jos. În vreme ce elita economică a Atenei privea cu groază cum armatele lui Mitridate îşi ridicau triumfător taberele pe ţărmul opus al Mării Egee, compatrioţii lor sărăciţi jubilau. Vechea dorinţă disperată de libertate, atâta timp reprimată, zguduia oraşul. A fost trimis un

mesager la Mitridate, care l-a primit cu braţele deschise. S-a ajuns rapid la un acord: în schimbul cedării unui port, Atena va avea democraţia reinstaurată. Clasele de întreprinzători proromani, înţelegând cum stau lucrurile, au început să fugă din oraş. Democraţia a fost oficial restabilită, cu scene sălbatice de bucurie şi chiar mai sălbatice de carnagiu. Din războiul care a izbucnit între clase a apărut un nou guvern, promiţând să apere vechea ordine şi tradiţiile oraşului. Atena fiind Atena, revoluţia l-a avut drept conducător pe un filosof, Aristion, un vechi partener de box al lui Posidonius, care nu a împărtăşit impresia pozitivă despre Roma a rivalului său. Cu Italia sfâşiată de război, totuşi, şi cu o alianţă cu atotcuceritorul Mitridate, Aristion nu s-a aşteptat la prea multe probleme din partea romanilor. Exaltaţilor atenieni, independenţa, ca şi democraţia, li se părea în siguranţă. Apoi, în primăvara anului 87, Sulla a acostat în Grecia.

S-a îndreptat direct spre Atena. Aproape înainte de a şti ce i-a lovit, atenienii s-au pomenit cu cinci legiuni dornice de răzbunare, conduse de cel mai necruţător general al Romei, instalate în afara zidurilor lor. Confruntat cu acest coşmar, unica tactică a lui Aristion a constat în compunerea unor cântece grosolane despre faţa lui Sulla, comparând-o cu o dudă acoperită cu făină de ovăz. Acestea se cântau de pe zidurile oraşului, în vreme ce Aristion însuşi rostea în gura mare vorbe de duh obscene despre Sulla şi soţia lui, însoţite de gesturi extravagante cu mâinile. Dovada, cum comenta Posidonius acid, „că săbiile o nu trebuie puse niciodată în mâinile copiilor”.

Sulla, a cărui admiraţie pentru bufoni avea limitele ei, i-a răspuns lui Aristion cu câteva insulte înţepătoare. A dat ordin ca păduricile unde au predat Platon şi Aristotel să fie tăiate şi folosite la construirea parcului de asediu. Când o delegaţie atenian ă de pace a făcut ceea ce au făcut întotdeauna delegaţiile ateniene de pace şi a început un discurs plin de vorbe goale despre momentele de glorie din trecutul oraşului, Sulla a oprit discuţia cu un gest al

mâinii. „Eu am fost trimis la Atena nu ca să învăţ. **9 Cu acest refuz, a trimis delegaţii înapoi în oraşul lor să mănânce piele de pantofi fiartă şi să moară de foame. Capitalul cultural al Atenei şi-a atins limitele.

Când, în cele din urmă, oraşul a fost atacat, iar Sulla le-a îngăduit trupelor sale să jefuiască şi să ucidă, printre victime s-au numărat mulţi sinucigaşi. Ei ştiau mult prea bine ce soartă a avut Corintul şi s-au temut de anihilarea oraşului. Distrugerea a fost cu siguranţă teribilă: au nimicit portul şi au prădat Acropole; au executat pe oricine a servit guvernul democratic; i-au privat de dreptul de vot pe susţinătorii acestuia. Totuşi, nu au ars până la temelii oraşul în sine. Sulla, care a exprimat un asemenea dispreţ faţă de istorie, a anunţat cu o mare înfloritură retorică faptul că îi cruţă pe cei vii din respect pentru morţi. Chiar în clipa când vorbea, sângele se scurgea din oraş prin suburbii.

Ruina a fost moştenită de un guvern format din întreprinzătorii care au fugit la Sulla când au început prima oară tulburările. Ei s-au târât înapoi într-un oraş din care orice urmă de independenţă şi prosteritate a fost ştearsă. Dominaţia romană s-a confirmat în curând fără putinţă de tăgadă, când Sulla, pornind din Atena către nord, a înfruntat şi a strivit două armate trimise în Grecia de Mitridate. Imediat după aceea, Sulla s-a întâlnit cu Mitridate însuşi. Amândoi aveau motive întemeiate să ajungă la un acord. Mitridate, ştiind că jocul s-a încheiat, era disperat să-şi păstreze regatul. Sulla, neliniştit din cauza duşmanilor săi din Italia, dorea să se întoarcă acasă. În schimbul acceptării controlului asupra potenţialului său ofensiv şi al predării tuturor teritoriilor cucerite, uciderea a optzeci de mii de italieni a fost răsplătită de Sulla cu un mic sărut pe obraz. Nimeni nu a scăpat vreodată aşa nevătămat dintr-un război cu Republica. Chiar dacă a fost înfrânt, Mitridate a rămas pe tronul său din Pont. Urma să vină vremea când Roma avea să regrete că nu l-a terminat de tot.

Aşa cum stăteau lucrurile, ţinta imediată a răzbunării

lui Sulla au constituit-o nefericiţii greci. În provincia Asia, dominaţia romană a fost reimpusă rapid. Sulla, pozând drept răzbunător al compatrioţilor săi ucişi, în ciuda sărutului dat lui Mitridate, a strâns şurubul cu plăcere. Nu numai că oraşele au fost împovărate cu plata din urmă pe cinci ani a birurilor, dar li s-a impus să plătească şi costurile totale ale războiului şi să găzduiască garnizoanele trimise să le oprime. Sulla, căruia îi plăcea să pretindă că termenii erau generoşi, a luat cea mai mare parte a tributului şi în anul 84 s-a întors în Grecia. Acum când Atena nu mai era înarmată împotriva lui, el îşi putea afişa respectul faţă de moştenirea ei culturală în maniera tradiţională a generalilor romani victorioşi – furând-o. Coloanele din templul lui Zeus au fost dărâmate pentru a fi transportate la Roma. Atleţii au fost îndepărtaţi, dovezi ale triumfului lui Sulla, lipsind Jocurile Olimpice de celebrităţile lor, încât doar probele de sprint au putut avea loc. Cea mai satisfăcătoare pentru simţul umorului lui Sulla a fost jefuirea pe scară mare a bibliotecilor din Atena, pe care le-a golit de tot ce deţineau. De acum înainte, oricine dorea să-l studieze pe Aristotel, trebuia s-o facă la Roma. Răzbunarea lui Sulla pe filosofia ateniană a fost o plăcere.

Chiar şi aşa, capacitatea sa de răzbunare nu a fost încă testată până la limită. După cum sublinia cu mândrie într-o scrisoare adresată Senatului, în doar trei ani, el a recucerit întreg teritoriul anexat de Mitridate. Grecia şi Asia au recunoscut din nou puterea Romei. Sau aşa îi plăcea lui Sulla să pretindă. De fapt, el nu mai reprezenta Republica. Guvernul instalat de el la Roma a căzut. Sulla însuşi a fost condamnat la moarte *in absentia*, proprietăţile sale distruse, iar familia obligată să fugă. Nu exista nimeni în Estul năruit care să se poată îndoi cum va reacţiona Sulla la aceste insulte. Acum când Grecia a fost îmblânzită, el era gata să se întoarcă acasă. Încrezător încă în norocul lui şi în protecţia lui Venus, Sulla s-a pregătit să-şi îmbarce trupele şi să-şi îndrepte răzbunarea spre oraşul său natal.

Încă o dată, Roma îi aştepta sosirea înfiorându-se.

ÎNTOARCEREA băştinaşului

Sulla Redux

Pe 6 iulie 83 î.Hr., cea mai mare şi mai sacră clădire din Roma a fost lovită de trăsnet. Vechiul templu al lui Jupiter se profila pe vârful colinei Capitoliului. Aici, sub un tavan placat cu aur, printre trofee de statui şi scuturi, apărătorul Romei îşi avea altarul. În zilele îndepărtate ale regilor, excavatoarele care au săpat pentru fundaţia templului au găsit un cap de om. Augurii, invitaţi să interpreteze această minune, au explicat că ea prevestea viitorul Romei în calitate de cap al lumii. Cine se putea îndoi deci că Jupiter era cel care a dus Republica pe culmile gloriei? Nu e de mirare că Senatul a ales să-şi ţină prima întrunire din fiecare an în sanctuarul zeului. Aici puterea romană se afla sub cea mai puternică influenţă a divinului.

Dar acum Jupiter a hotărât să-şi distrugă propriul templu cu un trăsnet, ceea ce nu a însemnat nimic promiţător. Aproape că n-a mai fost nevoie de *Cărţile Sibylline* pentru a dezvălui asta – cu atât mai bine, pentru că şi ele au căzut pradă focului. Dar care a fost cauza mâniei zeului? Pe când mulţimea s-a adunat să privească dezastrul, flăcările aruncau scântei şi fum deasupra Forului. Aceasta era inima Romei, întinzându-se între Capitoliu, colina zeilor, şi Palatin, colina puterii. Forul, alături de Circ, era unul dintre cele două spaţii deschise dintre zidurile oraşului unde cetăţenii Romei se puteau amesteca liber. În ultimii ani, a început să devină tot mai impunător, au dispărut negustorii de piaţă şi au apărut magazine luxoase, dar totuşi, mai mult decât oricare alt loc din oraş, simboliza unitatea poporului roman. Aşa au stat lucrurile din vremuri străvechi. Iniţial un teren mlăştinos, a fost drenat ca să ofere un spaţiu de întâlnire pentru locuitorii aflaţi în război de pe colinele învecinate. Cu această destinaţie, a constituit locul unde romanii au învăţat pentru prima oară să-şi rezolve problemele în calitate de cetăţeni. Ca şi oraşul însuşi, Forul a fost o harababură de monumente discordante, atât un muzeu al

istoriei Republicii, cât şi centrul vieţii oraşului. Avocaţii îşi pledau cazurile, bancherii negociau împrumuturile, vestalele virgine întreţineau focul zeiţei lor şi toată lumea venea să stea de vorbă sau să se arate. Totuşi, politica domina Forul. Mulţimea care privea distrugerea templului lui Jupiter obişnuia să se adune la poalele Capitoliului. Aici se afla Comitium[18], unde cetăţenii veneau să-i asculte pe oratori adresându-li-se din Rostra[19], tribuna curbată a vorbitorilor, făcută din prora vaselor capturate de mult. Chiar alături se afla Curia, unde se întrunea Senatul, şi puţin la sud de aceasta, templul lui Castor şi Pollux, în faţa căruia tribunii convocau adunările ca să dezbată şi să voteze legile. De-a lungul acestei axe de clădiri şi spaţii deschise se găsea marele teatru al vieţii politice a Republicii, expresia cea mai pregnantă din Roma a libertăţilor şi valorilor cetăţenilor ei. Cu atât mai rău prevestitor atunci cu cât, pe măsură ce focul de pe Capitoliu se dezlănţuia, colora Forul de dedesubt într-un roşu închis. Roşu: culoarea lui Marte, zeul războiului şi al vărsării de sânge.

Sulla avea să pretindă ulterior că Bellona, echivalentul feminin al lui Marte, i-a transmis un avertisment cu privire la catastrofă. La scurt timp după ce a acostat în Italia, unul dintre sclavii săi a căzut într-o transă profetică, dezvăluind că, dacă victoria nu era imediată, Capitoliul avea să fie distrus de foc. Superstiţiile lui Sulla nu l-au împiedicat să fie un maestru al propagandei şi această poveste, fără îndoială repetată cu insistenţă, a servit foarte bine la desconsiderarea cauzei rivalilor săi. Amintea cu siguranţă publicului că Sulla, înainte de a pleca spre Grecia, l-a dus pe consulul Cinna pe Capitoliu şi acolo l-a pus să jure că nu-l va ataca în absenţa

18 Comitium, vechiul centru politic al Romei, locul unde se întrunea în Roma republicană comitia, adunarea poporului; comitia reprezenta organele constituţionale ale statului roman, în competenţa cărora intra votarea legilor, alegerea magistraţilor, unele sarcini administrative, juridice şi religioase - n.r.

19 Rostra era platforma vorbitorilor în Forul Roman - n.r.

sa. Cinna şi-a încălcat cuvântul aproape imediat. Nu e de mirare că incendiul de pe Capitoliu a venit pentru Sulla ca un dar divin. De acum înainte, cum îşi pregătea represaliile, el l-a putut indica drept dovadă că şi zeii doreau răzbunare.

De fapt, încălcarea iniţială a jurământului de către Cinna a fost în egală măsură un act de autoapărare şi unul de trădare. În climatul politic dezumanizat pe care Sulla l-a lăsat în urmă, rivalităţile au continuat să degenereze tot mai mult în violenţă. O dispută privind acel coşmar veşnic, dreptul de vot al italienilor, a fost suficientă pentru a-i împinge pe cei doi consuli din anul 87 într-un război deschis. Cinna, expulzat din Roma de Octavius, colegul lui de consulat, a căutat imediat modalităţi de a-şi forţa întoarcerea. Primul pas a fost să vrăjească legiunea aflată încă în tabăra de la Nota, care, drept urmare, pentru a doua oară în ceva mai mult de un an, a ridicat asediul şi s-a îndreptat spre Roma. Dar Cinna a adunat şi alţi aliaţi. Cel mai teribil a adus nu o legiune, ci magia numelui său. După multe luni de exil în Africa, după ce a meditat printre ruinele Cartaginei, Gaius Marius s-a întors.

Recrutând o armată personală de sclavi pe când călătorea prin Italia, el şi-a unit forţele cu Cinna, apoi a atacat Roma. Oraşul a căzut cu uşurinţă. Marius, bolnav de amărăciune şi de furie, a început o epurare sângeroasă a duşmanilor săi. Octavius, refuzând să fugă, a fost ciopârţit în scaunul lui de consul, iar capul i-a fost adus lui Cinna, care l-a expus triumfal pe Rostra. Alţi oponenţi ai lui Marius fie au fugit, fie au fost masacraţi cu o violenţă ieşită din comun. Între timp, cu bandele sale de sclavi care bântuiau încă prin oraş, bătrânul a fost până la urmă ales în funcţia de consul pentru a şaptea oară, aşa cum i s-a profetizat atâta timp. De îndată ce şi-a preluat postul însă, s-a dedat la petreceri crunte, cu excese de băutură, şi a avut parte de coşmaruri. Peste două săptămâni, era mort.

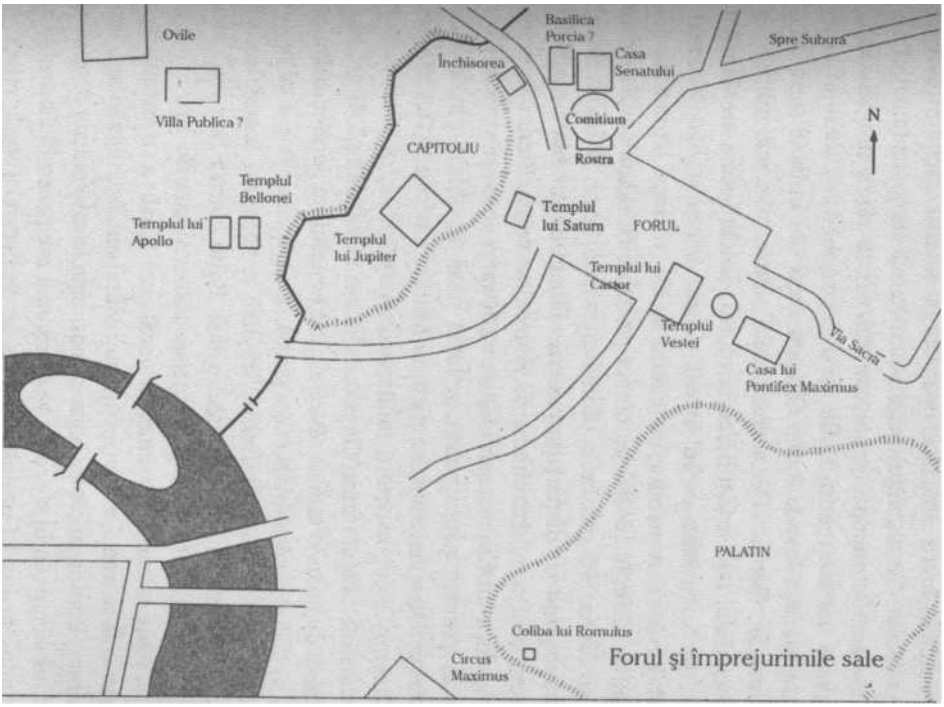

Acest lucru l-a lăsat pe Cinna liderul incontestabil al regimului. Cu dispreţul celui puternic faţă de precedente, el s-a menţinut în funcţia de consul trei ani la rând, pregătindu-se pentru întoarcerea lui Sulla. Apoi, în anul 84, cu Sulla aflat pe punctul de a invada Italia, Cinna a decis să-i ia locul şi să ducă lupta în Grecia. De această dată totuşi, retorica militară a consulului nu i-a fost de niciun folos. Soldaţii săi s-au răzvrătit şi, în tulburările ce-au urmat, Cinna însuşi a fost asasinat. Majoritatea romanilor, temându-se de sosirea legiunilor lui Sulla, călite în bătălii, au crezut probabil că, odată cu dispariţia lui Cinna, va exista o ultimă şansă de pace. Totuşi, Sulla, respingând cu dispreţ propunerile făcute de membrii neutri ai Senatului, a refuzat chiar şi să ia în calcul reconcilierea. În ciuda pierderii lui Cinna, marianiştii au păstrat puterea şi ambele părţi s-au pregătit acum pentru o luptă până la ultima picătură de sânge. Duşmănia ancestrală a lui Marius a trecut la fiul său, un playboy celebru pentru înfăţişarea sa agreabilă, al cărui stil de

viaţă nu a făcut nimic să reducă din ura sa filială faţă de cel mai mare duşman al tatălui său. Pe când templul lui Jupiter ardea pe Capitoliu, tânărul Marius s-a grăbit să ajungă acolo şi a salvat nu statuia zeului, nu profeţiile Sibyllei, ci tezaurul templului, cu care putea plăti mai multe legiuni. Peste câteva luni, era ales consul pe anul 82. Avea numai douăzeci şi şase de ani.

Până acum, o asemenea încălcare făţişă a constituţiei a devenit normă. Senatorii care au îndurat ani de zile zădărnicirea ambiţiilor lor de către Cinna şi marionetele sale puteau doar să-şi facă sânge rău în tăcere la vederea unui asemenea tânăr umblând ţanţoş în jurul Forului cu garda sa de lictori. Totuşi, oricât de nepopulari erau fără îndoială marianiştii, alternativa nu prea inspira optimism. Sulla avea încă o aură sinistră, moştenirea propriului său trecut îndelungat de violenţă. Nu a făcut nimeni nicio mare tentativă de a-l susţine. Pretenţia lui de a reinstaura Republica a fost tratată în cel mai bun caz cu suspiciune. Armatele au blocat drumurile către Roma şi nu s-au retras.

Totuşi, Sulla nu mai era un paria printre semenii săi, aşa cum a fost cu ocazia primului marş către Roma din anul 88, când l-a însoţit un singur ofiţer. Peste cinci ani, anturajul îi era plin de nobili. Mulţi dintre aceştia urmăreau răzbunarea personală împotriva marianiştilor. Ieşea în evidenţă un membru al uneia dintre cele mai celebre familii din Roma, Marcus Licinius Crassus, al cărui tată a condus opoziţia faţă de Marius şi a fost executat din acest motiv. În epurările care au urmat, fratele lui Crassus a fost şi el ucis, iar proprietăţile din Italia ale familiei, confiscate. Acestea erau considerabile: tatăl lui Crassus a combinat o carieră politică strălucită cu un interes faţă de comerţul de import-export, complet străin calităţii de senator. Nu degeaba familia era poreclită „Cea bogată”: Crassus a moştenit de la tatăl său recunoaşterea faptului că avuţia era baza cea mai sigură a puterii. Mai târziu, el avea să fie celebru pentru afirmaţia că nicio avere nu e destul de mare pentru cel ce vrea să fie primul în stat, dacă din veniturile ei nu poate întreţine o armată.1 Acesta

a fost un raţionament bazat pe experienţa tinereţii. Fugind de ucigaşii familiei sale, tânărul Crassus s-a îndreptat spre Spania, unde răstimpul petrecut de tatăl său în calitate de guvernator a fost extrem de profitabil. Chiar ascunzându-se pe o plajă îndepărtată, fugarul a putut trăi pe picior mare, cu servitori care-i aduceau mâncare şi sclave tinere în peşteră. Apoi, după mai multe luni de subzistenţă din asemenea provizii, vestea morţii lui Cinna l-a încurajat pe Crassus să-şi ceară integral moştenirea. Deşi era un cetăţean privat, a făcut gestul fără precedent de a-şi recruta propria armată, o forţă uriaşă de aproximativ două mii cinci sute de oameni. Crassus a condus-o apoi în jurul bazinului mediteranean, încercând alianţe cu diferite facţiuni ostile lui Marius, înainte de a naviga în sfârşit spre Grecia şi a împărtăşi soarta lui Sulla, care, deloc surprinzător, l-a primit pe nou-venit cu braţele deschise.

Cea mai caldă primire i-a fost totuşi rezervată unui comandant de armată, chiar mai tânăr şi mai strălucit decât Crassus. Sulla a trecut în Italia şi înainta spre nord, când i-a fost adusă vestea că o altă armată privată, adunată pentru el, venea spre sud, ca să-l întâlnească. Drumurile fiind blocate de diverse forţe marianiste, Sulla era neliniştit că întăririle pot fi învinse, dar tocmai când se grăbea să le salveze, a venit o altă veste: generalul novice a câştigat o serie de victorii strălucite; o armată consulară a fost pusă pe fugă. Acum armata îl aştepta pe Sulla pe drum, în formaţie completă, cu armele lucind, cu feţele pline de bucuria succesului. Sulla, aşa cum se şi intenţiona, a fost impresionat pe bună dreptate. Apropiindu-se de cortul generalului debutant, el a coborât de pe cal. Un tânăr stătea în picioare aşteptându-l, cu părul de aur ridicat într-o buclă pe frunte, cu profilul întors ca să semene cu Alexandru. L-a salutat pe Sulla cu *Imperator* – „General”, iar Sulla l-a salutat tot cu *Imperator*. A fost o onoare pentru câştigarea căreia chiar şi cel mai desăvârşit soldat avea nevoie de mulţi ani. Gnaeus Pompeius – Pompei – avea abia douăzeci şi trei de ani.

Trufie precoce, geniu în crearea propriei imagini şi o plăcere aproape infantilă pentru avantajele pe care i le oferea succesul: acestea aveau să fie caracteristicile definitorii ale gloriei lui Pompei. Sulla, care a încurajat vanitatea protejatului său cu un cinism impenetrabil, l-a intuit de la început. Era cât se poate de dispus să-l flateze pe tânăr dacă asta ajuta la a-i câştiga sprijinul. Pompei merita şi cerea să fie adulat. De la tatăl său, perfidul Pompeius Strabo, el a moştenit nu doar cea mai mare proprietate privată din Italia, ci şi o capacitate de a trece dintr-o tabără în alta. Spre deosebire de Crassus, Pompei nu avea nicio vrajbă personală cu regimul lui Marius. Înainte de sosirea lui Sulla, a fost văzut dând târcoale taberei lui Cinna. Evident că spectacolul revoltei care a cuprins-o l-a convins că e mult mai bine să-l sprijine pe Sulla. Pompei a avut întotdeauna un simţ aparte pentru descoperirea celor mai bune ocazii.

Ce au înţeles el şi Crassus a fost că războiul civil a modificat regulile jocului politic. Celor mai aprigi şi mai ageri din tânăra generaţie li s-a oferit o ocazie inegalabilă să-i depăşească pe cei mai în vârstă. Sulla, care îl privea pe tânărul Marius ca pe duşmanul său de moarte, a comentat cu tristeţe că, pe măsură ce el îmbătrânea, adversarii săi întinereau. La fel susţinătorii săi. Pompei mai ales îşi conducea armata cu nonşalanţa unui copil care a primit o jucărie. La romani, pasiunile tinereţii erau violente şi periculoase şi doar disciplina le putea îmblânzi. Pompei totuşi a fost lăsat să acţioneze liber. *Adulescentulus carnifex*, îl numeau duşmanii: „călăul adolescent11. Fiindcă nu a trebuit să-şi însuşească niciun obicei sau lege în scurta sa carieră, Pompei putea ucide fără s-o respecte pe niciuna.

Un singur om îl putea ţine în frâu, desigur – totuşi exemplul oferit de Sulla era de o cruzime care o punea în umbră chiar şi pe cea a „călăului adolescent11. Se pare că în mod deliberat el a provocat o ultimă revoltă a samniţilor, masacrându-i de câte ori a avut ocazia, pozând drept apărător al Romei, nu comandant de armată. Încă o dată,

Samnium şi Campania au fost prădate fără milă şi încă o dată, pentru ultima oară în istorie, samniţii şi-au pus splendidele lor armuri şi coifurile înalte şi au coborât la câmpie. Au aderat la o cauză a lui Marius aflată deja pe punctul de a pieri. Până în 83, după un an de război civil, un consul a fugit deja din Italia în Africa, iar celălalt, tânărul Marius, a fost reţinut în oraşul de munte Praeneste, la aproximativ treizeci de kilometri la est de Roma. Samniţii, luptându-se cu un Sulla imaginar, au încercat la început să meargă să-l elibereze pe Marius, dar apoi, înţelegând dintr-odată că Roma era neprotejată în spatele lor, au cotit-o brusc şi s-au îndreptat spre capitală. Sulla, luat prin surprindere, i-a urmărit cu o viteză nebună. Când samniţii au putut fi văzuţi de pe zidurile Romei, comandantul lor le-a ordonat să distrugă oraşul. „Credeţi că aceşti lupi, care au furat cu atâta cruzime libertăţile Italiei, vor dispărea vreodată înainte ca pădurea care-i adăposteşte să fie distrusă? 11, 3 a strigat el. Dar tocmai pe când samniţii au început să se adune în faţa Porţii Collina[20], cu bocetele femeilor răsunându-le în urechi din oraşul îngrozit, Sulla se apropia. Deja până la prânz, avangarda cavaleriei sale a început să hărţuiască liniile inamice şi, până după-amiază târziu, neascultând sfatul ofiţerilor săi, Sulla era gata să-şi arunce în luptă armata epuizată. Întreaga seară şi o bună parte din noapte, lupta a slăbit şi s-a intensificat. Crassus a nimicit aripa samnită stângă, dar Sulla şi-a descoperit propria aripă distrusă şi trupele în pericol de a fi zdrobite de porţile cetăţii. Totuşi, norocul mai ţinea cu el. Rugându-se zeilor care i-au fost întotdeauna protectori, şi-a adunat oamenii şi, până în zori, când a ajuns în sfârşit la el vestea succesului lui Crassus, victoria a fost a lui.

Baia de sânge de la Poarta Collina a avut un caracter decisiv. Duşmanii nu mai aveau armate rămase în Italia cu care să continue războiul. Pe când începeau să se adune prizonierii samniţi, Sulla[21] a devenit stăpânul absolut şi

20 Situată pe colina Quirinal - n.r.

21 Bătălia de la Porta Collina a avut loc între 1-2 noiembrie 82 î.Hr.

necontestat al Romei.

Sulla Felix

Au fost luaţi trei mii de prizonieri la Poarta Collina. Alţi trei mii, rezervele samnite, s-au predat la promisiunea lui Sulla de salvconduct. Dar, de îndată ce au ieşit din fortăreaţă, au fost înconjuraţi şi conduşi alături de ceilalţi captivi samniţi. Aceştia erau deja întemniţaţi pe *Campus Martius* (Câmpul lui Marte), zona joasă care se întindea la nord de zidurile Capitoliului. Chiar şi înfrânţi, samniţii erau ţinuţi în afara Romei.

Lipsa de scrupule a lui Sulla în această privinţă a fost o adevărată ironie. Până când propriile sale legiuni au încălcat tabuul în 88 î.Hr., singurii bărbaţi înarmaţi care au pătruns vreodată în oraş au fost cetăţenii mărşăluind în parade triumfale. Altfel, Roma a fost întotdeauna interzisă militarilor. Căci, pe vremea regilor, civilii trebuiau prima dată să se adune pe *Campus Martius* înainte de a depune jurământul ce-i transforma în soldaţi. Aici ei erau ordonaţi în funcţie de avere şi statut, întrucât, pe vreme de război, ca şi pe vreme de pace, fiecare cetăţean trebuia să-şi cunoască locul. În vârful ierarhiei, se aflau cei suficient de bogaţi ca să-şi permită propriii cai, *equites*, sub clasa cavalerilor, erau alte cinci clase de infanterie; la baza piramidei, se găseau cetăţenii prea săraci să-şi cumpere măcar o praştie şi câteva pietre, *proletarii*. Aceste şapte clase erau împărţite la rândul lor în alte unităţi, cunoscute drept „centurii”. Statutul se putea stabili astfel cu precizie extremă. La multă vreme după ce „clasele” şi „centuriile” au încetat să asigure baza armatei, romanii nu s-au putut hotărî să abandoneze un sistem atât de bun. În schimb, el a rămas în inima vieţii lor politice.

Evident, erau puţini cetăţeni care nu au visat să se caţere pe scară, secol după secol, către treapta cea mai de sus. Cu cât un roman urca mai mult, cu atât mai numeroase perspective noi se deschideau ca să-l tenteze. După ce ajungea cavaler, de exemplu, calitatea de membru al Senatului devenea imediat o posibilitate; după ce intra

---

unde Sulla a înfrânt armatele samniţilor conduşi de Telesinus - n.r.

în Senat, se putea arăta perspectiva amăgitoare a unei magistraturi înalte, de pretor sau chiar de consul. Era tipic pentru Republică faptul că privilegiul cel mai mare pe care îl putea acorda unuia dintre cetăţenii săi consta în şansa de a se supune votului celorlalţi şi de a cuceri o glorie şi mai mare. Tipic era şi faptul că semnul eşecului îl constituia pierderea clasei moştenite de la tată.

Pe *Campus Martius* existau doar câteva structuri în spaţiul vast, plat şi deschis. Dintre acestea, cea mai întinsă era o împrejmuire plină cu bariere şi culoare, de tipul folosit pentru a închide vitele. Romanii o numeau *Ovile* sau „ţarc de oi”. Aici aveau loc alegerile pentru diverse magistraturi. Votanţii erau dirijaţi pe culoare în blocuri separate. Ţinea de natura Republicii să devină tot mai complexă, iar organizarea acestor blocuri varia în mod confuz de la alegeri la alegeri. Ca să voteze pentru tribuni, de pildă, cetăţenii erau împărţiţi în triburi. Acestea aveau origini fabulos de îndepărtate şi au fost adaptate de-a lungul timpului, în manieră tipic romană, pe măsură ce Republica se extindea şi se modifica. Odată cu acordarea cetăţeniei romane italienilor, ele au fost reorganizate încă o dată pentru a face faţă influxului de noi cetăţeni. Fiecare membru al fiecărui trib avea drept de vot, dar, pentru că trebuia să voteze personal la Ovile, efectul practic a fost faptul că doar provincialii cei mai bogaţi îşi puteau permite să călătorească la Roma ca să-şi exercite acest drept. Ceea ce servea inevitabil la devierea votului în favoarea celor bogaţi. Majorităţii romanilor acest lucru li se părea corect. La urma urmei, cei bogaţi contribuiau cel mai mult la dezvoltarea Republicii şi astfel era general acceptat că opiniile lor trebuie să aibă cea mai mare greutate. Disproporţiile în puterea de vot erau un alt câştig al rangului.

Totuşi, nicăieri acest principiu nu a fost mai clar exprimat decât în alegerile pentru cele mai înalte magistraturi. Aici, funcţiile iniţiale ale claselor şi centuriilor aveau încă o fantomatică viaţă de apoi. Cetăţenii se adunau să voteze consulii în acelaşi fel în care

strămoşii lor cei mai îndepărtaţi se strângeau să meargă la război. Ca în vremurile regilor, o trompetă militară suna în zori ca să-i convoace pe *Campus Martius*. Un steag roşu flutura pe Colina Ianiculum, dincolo de Tibru, semnalând că nu se văd duşmani. Atunci cetăţenii se aliniau ca pentru luptă, cu cei mai bogaţi în frunte şi cei mai săraci la coadă. Aceasta însemna că întotdeauna clasele superioare treceau primele prin Ovile. Şi nici nu era singurul lor privilegiu. Voturile lor aveau atâta greutate, încât serveau de obicei la a decide rezultatul alegerilor, în consecinţă, adesea nu prea avea rost participarea la vot a celorlalte clase. Nu numai că voturile lor valorau cât o fracţiune din cele ale cavalerilor, dar erau doar rareori chemaţi să le înregistreze. Fiindcă nu primeau nicio compensaţie financiară pentru o zi petrecută la coadă în afara locurilor de votare, majoritatea săracilor hotărau că au ceva mai bun de făcut cu timpul lor. Cavalerii erau fără îndoială de acord.

Cu toate acestea, pentru cei care îşi permiteau să se lase copleşiţi de febra alegerilor, tensiunea din ziua votului era una dintre marile emoţii ale vieţii civile romane. Candidaţii în togile lor special înălbite, mulţimea susţinătorilor care mişunau în jur, tumultul de strigăte şi înjurături, totul contribuia la crearea unui sentiment specific ocaziei. Seara târziu, mesagerii anunţau rezultatele – moment în care candidaţii reuşiţi erau salutaţi cu un mare vuiet şi escortaţi în mijlocul ovaţiilor de la Ovile către Capitoliu. Majoritatea votanţilor preferau să stea şi să aştepte spectacolul acestui punct culminant. Într-o zi fierbinte, totuşi, cu nori de praf maroniu, ridicaţi de mulţime, era nevoie de rezistenţă pentru aşa ceva. Existau prea puţine distracţii publice pe *Campus Martius*. Majoritatea votanţilor plictisiţi se duceau la *Villa Publica*, un complex de clădiri guvernamentale, înconjurat cu ziduri, aflat chiar în dos de Ovile. Aici puteau pălăvrăgi, îşi puteau face vânt cu evantaiele şi puteau sta la umbră.

Şi tot aici a ordonat Sulla, după bătălia de la Poarta Collina, să fie aduşi captivii samniţi. Ei au fost închişi

dincolo de arcadele clădirii centrale, un edificiu pătrat, cu două etaje, cu încăperile extraordinar de nepotrivite ca să servească drept celule pentru prizonierii de război. Splendoarea statuilor şi a picturilor care împodobeau aceste încăperi reflecta rolul lor decisiv în viaţa Republicii, căci Villa Publica era locul unde se menţineau şi se revizuiau ierarhiile societăţii romane. Din cinci în cinci ani, fiecare cetăţean trebuia să se înregistreze aici. Mai trebuia să declare numele soţiei, numărul de copii, averea şi proprietăţile, de la sclavi şi bani peşin până la bijuteriile şi hainele soţiei. Statul avea dreptul să ştie tot, întrucât romanii credeau că „nu trebuie lăsată nejudecată şi necercetată nici căsnicia, nici copiii, nici felul de viaţă, nici modul cum se ospătează cetăţenii, spre a se vedea ce dorinţe şi ce preferinţe are fiecare”.4 Cunoaşterea, cunoaşterea importună asigura Republicii bazele. cele mai solide. Clasele, centuriile şi triburile, tot ce îngăduia unui cetăţean să fie aşezat lângă semenii săi, era stabilit de cens. Odată ce informaţiile brute au fost comparate de scribi, urmau să fie atent cercetate de doi magistraţi, care aveau puterea să promoveze sau să retrogradeze fiecare cetăţean în funcţie de valoarea sa. Funcţia acestor magistraţi, cenzura, era cea mai prestigioasă din Republică; chiar mai mult decât funcţia de consul, ea constituia punctul culminant al unei cariere politice. Atât de delicate erau îndatoririle unui cenzor, încât li se puteau încredinţa doar celor mai în vârstă şi mai respectabili cetăţeni. Menţinerea a tot ce structura Republica depindea de judecata lor. Puţini romani puneau la îndoială faptul că, dacă censul nu se făcea în mod adecvat, atunci întreaga ţesătură a societăţii lor se destrăma. Nu e de mirare că era considerat de toată lumea „suveranul şi apărătorul păcii”.5

Închizându-şi prizonierii de război acolo unde i-a închis, Sulla şi-a demonstrat încă o dată gustul pentru ironie chiar şi în cele mai sumbre împrejurări. Ironia avea să devină şi mai lugubră. În umbra Capitoliului, dar destul de aproape de Villa Publica, se afla templul Bellonei. Sulla a transmis Senatului ordin să se întâlnească cu el acolo. Pe

când se grăbeau să i se supună, senatorii au privit în sus şi au văzut ruinele carbonizate ale templului lui Jupiter pe colină, mult deasupra lor. Bellona a fost cea care l-a avertizat pe Sulla că trebuie să câştige rapid victoria, altfel avea să vadă Capitoliul distrus. Alegând templul ei ca loc din care să se adreseze Senatului, Sulla a amintit limpede auditoriului că stă în faţa sa ca favorit al zeilor, trimis de aceştia ca să fie salvatorul Romei. Ce însemna asta practic avea să se vadă în mod violent. După ce Sulla şi-a început cuvântul, descriind victoria asupra lui Mitridate, senatorii au auzit strigătele înăbuşite ale prizonierilor samniţi. Sulla a continuat, în aparenţă ignorând ţipetele, până când în cele din urmă s-a oprit şi a ordonat senatorilor să nu se lase distraşi de la ceea ce avea el să le spună şi „să nu se ocupe de ceea ce se întâmplă afară”, a explicat el cu dispreţ, „pentru că la ordinul lui sunt pedepsiţi nişte netrebnici.1 6

Masacrul a fost total. În spaţiul strâmt din abator, trupurile s-au îngrămădit unele peste altele. Odată ce execuţiile s-au terminat, cadavrele au fost târâte pe *Campus Martius* şi aruncate în Tibru, poluând malurile şi podurile, până când „în sfârşit curenţii râului au purtat o fâşie lată de sânge în largul mării de azur”.7 Petele din Villa Publica însă nu s-au şters aşa uşor. Censul s-a ţinut acolo cu doar trei ani înainte. Acum camerele în care s-au completat registrele erau murdare de sânge. Simbolismul era şocant şi evident: Sulla făcea rar un gest fără să-i calculeze precis efectul. Spălând cu sânge Villa Publica, el a anunţat în mod dramatic ce operaţie intenţiona să aplice Republicii. Dacă censul era ilegal, atunci la fel erau şi ierarhiile de statut şi prestigiu pe care le stabilea. Vechile baze ale statului erau instabile, aproape de prăbuşire. Sulla, trimis al zeilor, avea să rezolve problemele, indiferent ce vărsare de sânge cerea acest lucru.

În amestecul de superstiţie şi paradă de putere bintă a fost un spectacol caracteristic lui Sulla. Nu s-a găsit nimeni în Senat care să vrea – sau să fie suficient de nebun – să i se opună. Chiar şi duşmanii cei mai înverşunaţi ai lui

Sulla nu au avut de ales decât să recunoască dimensiunile fără precedent ale triumfului său. Pentru Sulla însuşi, succesul a fost întotdeauna dovada cea mai sigură a binecuvântărilor Fortunei. De aceea, el a preferat să-şi subestimeze rolul jucat în victoria de la Poarta Collina şi să-l supraestimeze pe cel al lui Crassus: nu fiindcă era modest, ci fiindcă, dimpotrivă, dorea să se prezinte ca favorit ai Fortunei – un om al destinului. Scriitorii antici nu ştiau bine dacă trebuia să atribuie acest lucru convingerii sau cinismului – deşi în cazul lui Sulla cele două păreau întotdeauna perfect compatibile. Ce e sigur totuşi este faptul că, atribuind victoria sa zeilor, omul care a pornit primul împotriva Romei şi care a devastat Italia cu „lupte, incendii şi omoruri multe” 8 a urmărit să se absolve pe sine de vina pentru nenorocirile Republicii. De aceea, exhumarea cenuşii lui Marius de către Sulla şi împrăştierea ei în râul Anio a fost un act de propagandă calculată, ca şi de răzbunare meschină. Lupta pe viaţă şi pe moarte cu marele său rival, însăşi vrajba care a adus Republica în această situaţie periculoasă, a fost prezentată drept război de apărare a Republicii. Doar aşa putea Sulla să-şi justifice poziţia de supremaţie cucerită prin forţă pentru el însuşi. Chiar Marius, în nebunia sumbră a ultimelor sale luni, a avut grijă să se acopere cu legitimitatea jalnică a celui de-al şaptelea mandat de consul. Sulla a fost totuşi prea viclean ca să încerce un astfel de simulacru. El ştia că nu are rost să se mulţumească cu o magistratură convenţională. Dacă era să ascundă caracterul brut al puterii sale, atunci trebuia să caute altundeva o deghizare potrivită.

Înainte de a putea face asta totuşi, a trebuit să fie absolut sigur de victoria sa. Părăsind Roma, s-a îndreptat direct către oraşul vecin Praeneste, ultima fortăreaţă a cauzei lui Marius. Pe drum, a ajuns la el vestea că oraşul s-a predat, iar fiul lui Marius a murit. Roma era acum fără consuli. Faptul că Sulla a fost cel care i-a distrus pe cei doi conducători ai statului a servit la sublinierea anormalităţii constituţionale a poziţiei sale. Sulla însuşi s-a bucurat prea

mult din cauza autoîncrederii ca să-i pese. A sărbătorit distrugerea familiei duşmanului său acordându-şi titlul de Felix – „Cel Fericit”. Aceasta a fost întotdeauna o poreclă secretă îndrăgită, dar acum Sulla a decis s-o afişeze public. Procedând astfel, a semnalat că nu va fi nicio aglomeraţie de votanţi în Ovile care să-i valideze autoritatea. Norocul l-a adus pe Sulla la putere şi norocul – faimosul noroc al lui Sulla – va salva şi Republica. Până când avea să se realizeze lucrarea favoritului ei şi să se reinstaureze constituţia, Fortuna avea să guverneze ca stăpână a Romei.

Dominaţia ei s-a dovedit sângeroasă. Ruinarea a tot ce era măreţ, înălţarea a tot ce era insignifiant, acestea au fost dramele cu care se delecta Fortuna. La fel şi Republica, desigur, în felul ei. Totuşi, constituţia, ingenios şi echilibrat concepută cum era, împiedica orice schimbare violentă. Nu erau pentru romani execuţiile în masă şi deposedarea de averi a opozanţilor, lucruri care se întâmplau periodic în oraşele greceşti. Sulla, capturând Atena, a răsturnat un regim ce se baza tocmai pe asemenea tactici. Acum, capturând Roma, se pregătea să le copieze. În practica terorii politice, ca şi în multe altele, Atena, „şcoala Greciei”, putea fi încă sursă de inspiraţie.

Detaşamentele morţii s-au răspândit prin Roma tocmai când samniţii erau măcelăriţi în Villa Publica. Sulla însuşi nu a făcut nicio încercare de a le înfrâna. Chiar susţinătorii săi, obişnuiţi cu vărsările de sânge, au fost îngroziţi de masacrul ce-a urmat. Unul dintre ei a îndrăznit să întrebe când vor fi opriţi criminalii. Sau măcar, a adăugat el repede, „arată-ne pe cine ai să pedepseşti”.9 Sulla, cu o amabilitate sarcastică, a afişat prompt o listă în For. Pe ea se afla întreaga conducere a regimului lui Marius. Toţi erau condamnaţi la moarte. Proprietăţile li se confiscau, iar fiilor şi nepoţilor li se interzicea să candideze în alegeri. Oricine contribuia la protejarea lor avea parte tot de condamnarea la moarte. O bună parte din elita politică a Romei era destinată rapid anihilării.

Au urmat alte liste, Sute, poate mii, de nume apăreau

acolo, într-o grotescă parodie de cens, au început să se strecoare şi numele celor fără simpatii pentru Marius, dar a căror avere şi statut îi transformau în ţinte tentante. Curioşii care se adunau în For să vadă listele îşi putea găsi uşor numele afişate. Vile, grădini, piscine, toate deveneau acum potenţiale garanţii ale morţii. Peste tot, vânătorii de recompense îşi urmăreau prada. Capetele tăiate ale victimelor erau aduse înapoi la Roma, iar Sulla, odată ce le-a văzut şi a dat premiul promis, păstra specimenele mai valoroase ca trofee la el acasă.

Un asemenea sistem îngrozitor de calcul se putea folosi uşor în mod abuziv. Nimeni nu l-a exploatat mai profitabil decât Crassus, care avea un simţ aparte pentru câştig, ca un om ce-a avut el însuşi parte de confiscări. Fiind generalul care l-a salvat pe Sulla la Poarta Collina, el se afla într-o poziţie privilegiată şi-şi permitea o purtare agresivă şi arogantă. A pretins daruri, a luat proprietăţi pe nimic. În cele din urmă totuşi, când Crassus a adăugat în mod prea flagrant pe o listă de prescripţie numele unui milionar nevinovat, Sulla şi-a pierdut răbdarea. În scandalul ce-a urmat, relaţiile dintre cei doi bărbaţi s-au degradat iremediabil, iar Sulla i-a retras protecţia fostului său ofiţer. Crassus era deja atât de bogat, încât îşi putea permite să nu-i pese.

În ceea ce-l priveşte pe Sulla, strategul principal, el provoca întotdeauna certurile doar ca pe o chestiune de politică. Punându-şi la punct propriul aliat în mod public, se putea ezenta pe sine însuşi ca epuratorul altruist al Republicii, spălând-o cu sânge fără să se gândească la interesul personal. În ciuda şocului ostentativ provocat de avariţia lui Crassus, au fost totuşi puţini cei care s-au lăsat convinşi. Politica lui Sulla a constat întotdeauna în nimicirea duşmanilor şi ocrotirea prietenilor. Crassus era mult prea puternic şi ambiţios ca să servească drept parazitul cuiva, însă aceia pe care Sulla nu-i considera o ameninţare erau corespunzător răsplătiţi. Adesea el personal vindea proprietăţi la preţuri ridicol de mici. Politica sa era în mod deliberat de ruinare a opozanţilor

prin îmbogăţirea susţinătorilor. „Nu s-a pus capăt omorurilor înainte ca Sulla să-şi fi încărcat de bogăţii pe toţi oamenii săi”. 10

Deşi generos, cel care a profitat totuşi cel mai mult de pe urma prescripţiilor a fost Sulla însuşi. Săracul nevoit odată să înnopteze în aziluri mizerabile era acum mai bogat decât orice roman din istorie. S-a întâmplat că, în timpul aplicării prescripţiilor, un senator condamnat la moarte a fost găsit ascunzându-se în casa unuia dintre foştii săi sclavi. Libertul a fost adus imediat în faţa lui Sulla pentru a fi condamnat. Cei doi s-au recunoscut ţie loc. Cu mult timp înainte, au locuit cu chirie în acelaşi bloc, iar sclavul eliberat, pe când era târât spre locul de execuţie, i-a strigat lui Sulla că odată diferenţa între ei era mică. El a vrut ca totul să sune ca o injurie, ca un ţipăt de sfidare, dar e probabil ca Sulla să nu fi interpretat lucrurile aşa. Nimic nu putea ilustra mai bine distanţa pe care a parcurs-o. Nimic nu putea demonstra mai bine că era cu adevărat *Felix*.

Sulla Dictator

Sulla a vrut să distrugă, dar să şi construiască. În timp ce străzile Romei se umpleau de sânge, el vorbea cu voce tare despre repunerea în drepturi a Republicii. Ca întotdeauna în cazul) ui, oportunismul a fost reversul unei convingeri imperturbabile. Seria de războaie şi revoluţii prin care şi-a croit drum cu atâta sălbăticie nu a făcut nimic ca să diminueze conservatorismul său profund. Sulla avea dispreţul pentru nou al adevăratului patrician. Departe de a dori să impună concetăţenilor săi un model nou şi radical de autocraţie, el s-a întors spre trecut ca să caute soluţii pentru criza cu care se confrunta Roma.

Cel mai urgent, el trebuia să-şi clarifice propria poziţie. Chiar cu prescripţia duşmanilor, Sulla tot refuza să se supună judecăţii votanţilor. Din fericire, exista la îndemână un precedent convenabil. Străvechea istorie a Republicii oferea într-adevăr exemple de cetăţeni care au deţinut puterea absolută fără să fi fost aleşi. În momentele de criză deosebită, autoritatea consulilor a fost uneori

suspendată şi un singur magistrat numit să preia controlul statului. O asemenea funcţie se potrivea perfect cu dorinţele lui Sulla. Faptul că era o fosilă constituţională nu-l îngrijora câtuşi de puţin. Strecurând aluzii neplăcute şi ameninţătoare, el a convins Senatul să dezgroape vechea funcţie şi să-l numească pe el titular. Rezultatul a fost nu doar că s-a legalizat supremaţia lui, ci şi că i s-a acordat acesteia patina tradiţiei. La urma urmei, cum puteau romanii să se considere ameninţaţi de o magistratură atât de autentic republicană ca dictatura?

De fapt, a fost privită întotdeauna cu suspiciune. Spre deosebire de funcţia de consul, împărţită între doi cetăţeni de ranguri egale, puterile unificate ale dictaturii constituiau în mod inerent o ofensă la adresa idealurilor republicane. De aceea, funcţia a fost temporar suspendată. Chiar în zilele sumbre ale războiului cu Hannibal, numirea cetăţenilor în această funcţie s-a făcut pentru perioade foarte scurte, fixe, de timp. Ca şi vinul pur, dictatura avea un gust intoxicant şi periculos. Totuşi Sulla, căruia îi plăceau alcoolul şi puterea în egală măsură, era mândru de înclinaţia pentru amândouă. A refuzat o limită a timpului de ocupare a funcţiei. În schimb, avea să rămână dictator până la „restaurarea republicii”.11 Ce însemna asta avea să aprecieze singur.

Un consul avea doisprezece lictori. Sulla avea douăzeci şi patru. Fiecare purta pe umeri nu doar *fasces*, ci şi, legată laolaltă cu nuielele şi simbolizând puterea unui dictator asupra vieţii şi a morţii, o secure. Nimic nu putea indica mai limpede disproporţia de statut ce exista acum între Sulla şi colegii lui magistraţi. S-a grăbit să răspândească mesajul. De îndată ce a fost numit dictator, a ordonat organizarea de alegeri pentru funcţiile de consuli. Ambii candidaţi au fost selectaţi de el. Când unul dintre generalii săi, eroul de război care a capturat Praeneste, nimic mai puţin, a încercat să candideze, Sulla l-a avertizat să renunţe şi apoi, când el a refuzat, a ordonat să fie ucis în public în For. Mai mult decât oricine altcineva, Sulla avea motive să aprecieze cât de periculoşi pot fi eroii de

război.

A fost o ironie care a umbrit întregul program al reformelor sale. Sarcina lui Sulla ca dictator era să garanteze că în viitor nimeni nu va mai face niciodată ceea ce a făcut el şi anume să conducă o armată împotriva Romei. Totuşi, nu se ştie sigur dacă Sulla însuşi a privit acest lucru ca pe un paradox. Dacă, aşa cum propaganda sa insista fără încetare, el nu era vinovat de provocarea războiului civil, atunci greşeala trebuia să fie în altă parte. Şi dacă, aşa cum tot propaganda sa insista, ambiţia i-a tentat pe Marius şi pe Sulpicius să pună în pericol Republica, atunci corupţia din instituţiile Republicii a fost cea care le-a permis să reuşească. Sulla era prea roman ca să-şi imagineze că dorinţa de a fi cel mai bun poate fi vreodată, ea în sine, o crimă. El cu siguranţă nu a avut intenţia de a reprima inveterata sete de glorie a conaţionalilor săi. În schimb, a intenţionat s-o canalizeze astfel încât, din nou, mai degrabă decât să distrugă statul, să poată servi la sporirea gloriei Romei.

Complexităţile, ambiguităţile şi paradoxurile constituţiei l-au înfuriat pe noul dictator. Sulla le-a considerat portiţe şi s-a străduit să le închidă. Nu avea să lase nicio posibilitate pe care un viitor Marius să o poată exploata. În schimb, ambiţia urma să fie strict controlată. Fiecare magistratură trebuia să aibă o limită de vârstă. Lui Sulla, care şi-a petrecut anii tinereţii alergând după femei uşoare, trebuie că-i plăcea şansa de a face discriminări împotriva tinerilor cu realizări spectaculoase.

Conform legislaţiei sale, nimeni sub vârsta de treizeci de ani nu avea voie să candideze în alegeri nici măcar pentru o magistratură inferioară. Aceasta, funcţia de chestor, permitea candidatului reuşit să servească timp de un an ca asistent al unuia dintre magistraţii superiori şi să înveţe din exemplul celui mai în vârstă. Unor chestori li se puteau da chiar şi responsabilităţi independente, de organizare a finanţelor Republicii, de familiarizare cu disciplina şi îndatoririle puterii. Era o pregătire importantă, căci cetăţeanul care a ocupat funcţia de

chestor avea voie, odată ce a ajuns la vârsta de treizeci şi nouă de ani, să vizeze o altă onoare, chiar mai prestigioasă: cea de pretor. Dacă era ales în această funcţie, avea să ocupe, timp de un an, un post inferior doar consulilor. Un pretor avea responsabilităţi şi privilegii uriaşe: pe lângă sarcina imensă de a administra legile Republicii, avea şi dreptul de a convoca o sesiune a Senatului şi de a-i prezida dezbaterile. În noua organizare a lui Sulla, totuşi, atracţia reală a funcţiei de pretor era faptul că servea acum ca treaptă obligatorie pe scara ce ducea, rang după rang, către însăşi funcţia de consul. Aceasta rămânea punctul culminant, premiul cel mare. Ca întotdeauna, doar puţini îl câştigau, dar scopul reformelor lui Sulla era să garanteze că, pe viitor, cei victorioşi se dovedesc demni de funcţia lor. Nu vor mai exista scandaluri, precum cariera tânărului Marius. De la chestor la pretor apoi la consul, doar o singură cale către putere, fără nicio scurtătură.

Efectul deliberat al acestei legislaţii era de a încuraja vârsta de mijloc. Astfel ea se armoniza cu instinctele romane fundamentale. Trebuia ca oamenii de stat să fie de vârstă mijlocie. Conducătorii greci s-au înfăţişat ca anormal de tineri, însă portretele din timpul Republicii sugerează un gust accentuat pentru riduri, păr rar şi obraji căzuţi. Nu a fost o coincidenţă faptul că organismul tradiţional de conducere al Romei, Senatul, îşi trăgea numele de la *senex* – „bătrân11 – nici că senatorilor le plăcea să se onoreze cu titlul de „Părinţi11[22]. Idealul unei adunări cu o experienţă bogată şi multă înţelepciune, acţionând ca o frână pentru elementele iresponsabile, cum sunt tinerii sau săracii, era drag oricărui suflet conservator. În mitologia Republicii, Senatul a fost cel care a condus Roma spre măreţie, triumfând asupra lui Hannibal, supunând regi, cucerind lumea. Sulla, deşi a desconsiderat Senatul de fiecare dată, a făcut din restabilirea autorităţii acestuia scopul major al carierei sale.

22 Patres conscripti - n.t.

Munca de refacere trebuia îndeplinită urgent. Războiul civil şi prescripţiile au lăsat augustul organism într-o stare incertă. Sulla, după ce a jucat un rol major în reducerea numărului de membri de la trei sute la doar o sută, i-a promovat pe nou-veniţi cu o asemenea asiduitate, încât, în momentul când a terminat, Senatul era mai mare decât oricând în istoria sa. Cavalerii din toate sferele – întreprinzători, italieni, ofiţeri îmbogăţiţi din jafuri – erau îngrămădiţi în grabă în clădirea Senatului. În acelaşi timp, şi şansele de avansare în cadrul Senatului erau extinse. Pe baza reformelor lui Sulla, numărul funcţiilor de pretor oferite în fiecare an a crescut de la şase la opt, al celor de chestor de la opt la douăzeci – o încercare conştientă de a asigura infuzia regulată de sânge proaspăt în eşaloanele superioare ale puterii. Deloc surprinzător, vechea nobilime era îngrozită de asemenea măsuri. Snobismul roman avea totuşi dexteritate în a-i pune la locul lor fie nou-veniţi. Senatorii, ca oricine altcineva din Republică, se supuneau unor reguli de fler ale ierarhiei. Rangul structura ordinea în care erau invitaţi să vorbească, iar senatorii de categorie inferioară aveau rareori şansa de a lua cuvântul. Chiar oameni care au fost odată critici declaraţi ai Senatului s-au pomenit mai degrabă promovaţi în acest organism decât reduşi la tăcere. Sulla, deloc cunoscut pentru generozitate faţă de duşmani, părea să fi decis că există unii opozanţi pe care era mai înţelept să-i coopteze.

Unii, desigur, rămâneau încă ostracizaţi. Sulla privea cu dispreţ aspiraţiile mulţimii. Pe cei care le reprezentau îi privea cu o silă făţişă. Chiar pe când construia autoritatea Senatului, Sulla a mutilat funcţia de tribun atât de necruţător cum s-a dovedit în toate vendetele sale. Nu a uitat niciodată că Sulpicius a fost tribun. Fiecare reducere din puterea tribunilor era un act delicat de răzbunare personală. Ca să fie sigur că tribunii nu mai pot propune niciodată legi care să atace un consul, aşa cum a făcut Sulpicius, Sulla le-a interzis cu totul propunerea de legi. Pentru ca intriganţii ambiţioşi să nu mai fie atraşi de funcţia de tribun pe viitor, i-a blocat orice posibilitate de a

construi o carieră. Cu o maliţiozitate atent nuanţată, Sulla a interzis oricui a deţinut funcţia de tribun să ocupe alte posturi. Chestorii şi pretorii puteau visa să devină consuli, dar nu tribunii, tribunii nu mai puteau. Funcţia lor era o treaptă pe o scară ce nu ducea nicăieri. Răzbunarea, ca întotdeauna la Sulla, avea farmecul ei.

Unu] dintre vechii stâlpi ai constituţiei s-a prăbuşit. Chiar şi susţinătorii conservatori ai lui Sulla din Senat păreau a fi şocaţi. Nimeni nu a încercat vreodată o asemenea acţiune demolatoare. Dictatorul însuşi şi-a prezentat reformele ca pe o restaurare, eliminarea dezordinii. Totuşi dezordinea era esenţa Republicii. S-a întins peste tot unde Sulla a dorit să privească. Se putea vedea chiar în aspectul Romei înseşi. Sulla, a cărui reacţie invariabilă la provocări era să lanseze o singură lovitură rapidă, mortală, a dovedit imediat la fel de multă nerăbdare faţă de structura urbană ca şi faţă de marianişti sau de funcţia de tribun. Nemulţumit de înghesuiala din oraş, pur şi simplu a redus din *pomerium*, primul om din istoria Romei care a făcut aşa ceva. Cu acelaşi sânge rece, a dărâmat înghesuita, dar venerabila clădire a Senatului şi a reconstruit-o pe măsura proporţiilor noului său Senat, de mari dimensiuni. Senatorii nu au manifestat prea multă recunoştinţă. Peste decenii, ei încă regretau clădirea iniţială, sacră datorită eroilor din istoria Republicii, şi se plângeau că „pare mai mică, acum după mărirea ei”.13 Sulla îşi putea permite să respingă toate aceste nemulţumiri cu o dispreţuitoare ridicare din umeri. Doar pe Capitoliu el a fost inhibat de ceea ce s-a consfinţit prin tradiţie. Tempul lui Jupiter putea să ardă până în temelii, însă ideea a rămas. Cum un nou templu s-a ridicat din cenuşă, coloanele gigantice prădate de Sulla în Atena sclipeau din cadrul sacrosanctei structuri iniţiale. Grandiosul se înălţa cu stângăcie pe străvechile fundaţii. Cu greu dictatura lui Sulla şi-ar fi putut ridica un monument mai potrivit.

Cu mult înainte de terminarea marelui templu al lui Jupiter, Sulla a demisionat totuşi din funcţie. Într-o

dimineaţă, pe la sfârşitul anului 81 î.Hr., a apărut dintr-odată în For fără lictori. Omul răspunzător de moartea mai multor cetăţeni decât oricare roman din istorie a renunţat la avantajele puterii supreme, „fără a se teme nici de cei de acasă, nici de cei fugiţi... Semeţia şi norocul erau neasemuit de mari la acest bărbat de stat”.14 încă o dată îndrăzneala îi era justificată. Sulla a rămas o figură înspăimântătoare. Doar cu o singură ocazie a îndrăznit cineva să-l critice în faţă, un tânăr care l-a fluierat în For; apoi, nereuşind să-l scoată din fire, l-a huiduit tot drumul până acasă. Altfel, teroarea provocată de numele lui Sulla se menţinea vie.

În anul care a urmat demisiei sale din funcţia de dictator, Sulla a fost consul; în anul care a urmat după aceea, nu a mai ocupat niciun post. Eliberat de responsabilităţile oficiale, el s-a întors la traiul dezmăţat din tinereţe. A fost un stil de viaţă pentru care nu şi-a pierdut niciodată talentul. Ca dictator, a organizat cele mai mari chermeze din istoria Romei. Toată lumea din oraş era invitată. Frigăruile sfârâiau pe străzi, vinuri de calitate curgea din fântânile publice. Cetăţenii se ghiftuiau şi apoi, când nimeni nu mai putea mânca sau bea nimic, animale întregi sacrificate pentru came erau aruncate cu o risipă delirantă în Tibru. În calitate de cetăţean privat, Sulla a organizat petreceri inevitabil mai intime, beţii de zile întregi cu vechea sa lume boemă. Deşi a urcat ameţitor de sus, Sulla a rămas la fel de loial în prietenie pe cât era de implacabil în duşmănie. Actori, dansatori, scribi zdrenţăroşi, toţi au fost oameni de nimic alungaţi de pe proprietăţile proscrişilor, Celor fără talent li s-au dat bani ca să nu mai joace niciodată. Cei cu talent au fost protejaţi, chiar dacă au trecut de culmea gloriei. Cu toate că era un cinic violent, Sulla era totuşi capabil să flateze şi să răsfeţe un favorit al său, homosexual travestit trecut de prima tinereţe, „Metrobius, care impersona rolul de femeie, deşi era bătrân, îl iubea într-atât, încât nu se ruşina s-o spună”. I5

Desigur, n-a fost nevoie de muşchi pentru ca Marius

să se dovedească bărbat: nici de probe pe Campus Martius pentru Sulla. Când s-a retras în vila sa din Campania, s-a bucurat de această retragere. A restabilit Republica, iar rezultatul eforturilor sale a fost pacea. Criza s-a sfârşit. Cine s-ar fi putut îndoi, văzându-l pe Sulla în tunica lui grecească, plimbându-se împreună cu alţi turişti pe străzile lăturalnice din Napoli, că vremurile bune s-au întors?

Totuşi, în Italia, ca şi la Roma, vremurile bune s-au bazat pe violenţă şi vărsare de sânge. Nu departe de proprietatea lui Sulla se ridicau dealurile din Samnium, nivelate într-o politică de extirpare deliberată. În jur, împrăştiate pe întreaga Câmpie a Campaniei, se aflau oraşe încă marcate de rezistenţa în faţa lui Sulla. Chiar şi Napoli a fost cucerit de legiunile sale. Şi Nota, până la urmă, a cedat. Aflată sub asediu aproape un deceniu, fortăreaţa rebelilor a rezistat până în anul 80 î.Hr., călită de acelaşi spectacol al atrocităţilor care a convins alte oraşe să-şi dea foc mai degrabă decât să se predea. Ca să pedepsească Nota şi să asigure o forţă de ocupaţie permanentă, Sulla a introdus o colonie de veterani de-ai să-i în oraş, una dintre numeroasele aşezări similare impuse peste tot în Campania şi Samnium. Triumfând chiar şi în cea mai îndărătnică fortăreaţă a duşmanilor săi, Sulla a sărbătorit dând Notei un nou şi umilitor nume – Colonia Felix. Un singur act de apropiere i-a oferit o plăcere mai mare. De la domeniul său în josul coastei se afla celebra vilă a lui Marius, ridicată pe promontoriu ca o tabără militară, un altar pentru gloria şi mândria masculină a bătrânului soldat. Sulla a vândut-o ieftin propriei sale fiice, Cornelia. El a crezut întotdeauna că e bine să presari sare pe o rană deschisă.

Această pornire de cruzime nu va fi uitată, nici iertată vreodată. Sulla a oferit romanilor o primă impresie despre ce ar putea însemna să fie supuşii unui autocrat, şi aceasta s-a dovedit a fi înfricoşătoare şi salutară. A fost o descoperire imposibil de infirmat vreodată. După proscripţii, nimeni nu s-a îndoit care aveau să fie

consecinţele extreme ale gustului roman pentru competiţie şi glorie, nu doar pentru duşmanii Romei, ci şi pentru cetăţenii ei. Ceea ce odată era de neimaginat acum stătea la pândă în spatele fiecărui roman: „Sulla a putut s-o facă, eu nu voi putea?” 16

Generaţia care i-a urmat avea să dea propriul răspuns la această întrebare. Procedând astfel, ei au stabilit cum era mai bine să fie judecat Sulla: a fost el salvatorul sau distrugătorul constituţiei? Oricât de fioros s-a dovedit, dictatorul s-a străduit de asemenea să refacă Republica, să se asigure că nu va avea succesor. Istoricii din generaţiile viitoare, deprinşi cu autocraţia perpetuă, au găsit ciudată ideea renunţării de bunăvoie la puterea supremă. Totuşi Sulla a făcut-o. Nu e de mirare că propriii lui contemporani l-au considerat o figură atât de surprinzătoare şi de contradictorie. Când a murit – cel mai probabil din cauza unei boli de ficat – nu au putut nici măcar să cadă de acord ce să facă cu trupul. Un consul a vrut să-i organizeze funeralii de stat, celălalt să-l priveze cu totul de onoruri funerare. Cel mai bine, ameninţarea cu violenţa a ajutat la rezolvarea disputei. O uriaşă escortă de veterani s-a adunat ca să-şi aducă generalul mort din Campania, iar romanii s-au pomenit „că se temeau încă de armată şi de corpul lui neînsufleţit, nu mai puţin decât ca atunci când era în viaţă”.17 De îndată ce trupul i-a fost pus pe un imens rug funerar pe Campus Martius, un vânt puternic a început să bată în rafale peste câmpie, înteţind focul. Şi de îndată ce cadavrul i-a fost mistuit de flăcări, a început să plouă.

Sulla a avut noroc până în ultima clipă.

FAIMA E STIMULENTUL

Evoluţia unui patrician

Viaţa unui tânăr nobil roman era plină de şanse ca şi de riscuri. Războiul civil a intensificat ambele extreme. Sub domnia lui Sulla, un tânăr se putea trezi la apogeul vieţii de adult. Unii profitau în mod spectaculos. Cel mai uluitor a fost exemplul lui Pompei, care a continuat să pozeze şi să-şi dea importanţă, perfect indiferent la

legislaţia lui Sulla îndreptată împotriva băieţilor-minune. Chiar pe când dictatorul interzicea oricui sub vârsta de treizeci de ani să deţină o funcţie politică, tânărul său ofiţer învingea o armată de marianişti înrăiţi din Africa şi era numit de trupele sale „Cel Mare”. Pompei era totuşi excepţional şi se mândrea cu asta. Alţii din generaţia sa au avut mai puţin noroc. Poliţia secretă a lui Sulla nu respecta nici tinereţea, nici descendenţa. Astfel, de exemplu, pentru că Marius a intrat în familia Iuliilor prin căsătorie, moştenitorul acestei vechi familii de patricieni s-a pomenit hărţuit. La numai nouăsprezece ani, un tânăr ale cărui relaţii de familie ar fi trebuit să-i asigure o avansare perfectă, a trebuit să se ascundă prin poduri cu fân din munţi şi să-i mituiască cu disperare pe vânătorii de recompense. A fost o experienţă pe care nu avea s-o uite niciodată. În anii viitori, s-a dovedit neobişnuit de hotărât să ţină sub control capriciile Fortunei. Nu mai puţin decât Pompei, tânărul Iulius Caesar a ieşit din anii dominaţiei lui Sulla călit înainte de vreme.

În acest sens, amândoi se dovedeau a fi produsul propriei educaţii. Duritatea era un ideal roman. Forţa de care avea nevoie ca să urmărească gloria sau să îndure dezastrul reprezenta semnul definitoriu al unui cetăţean. îi era inculcată încă din momentul naşterii. Prima reacţie a părinţilor romani faţă de nou-născuţii lor părea a fi fost mai puţin de tandreţe şi mai mult de şoc pentru că putea exista ceva atât de moale şi neajutorat. „Dar copilaşul? vâslaş aruncat pe talazuri cumplite, / Zace, e gol pe pământ, nu vorbeşte, cu totu-i lipseşte/ Sprijin în viaţă, când firea, smulgându-l cu munci din al mamei/ Sin, îl făcu să ajungă aci pe tărâmul luminii.1 1 Pentru romani, o asemenea condiţie era aproape scandaloasă. Copiii erau cu siguranţă prea slabi pentru a fi idealizaţi, iar cel mai important elogiu ce se putea aduce unui copil era să fie comparat cu un adult. Rezultatul este, cel puţin în concepţia modernă, un gol curios şi frustrant în biografiile antice. Niciodată marile figuri ale Republicii nu apar mai reci sau mai îndepărtate de noi decât atunci când le sunt

descrişi primii ani de viaţă. Ni se oferă imagini ale lor ca minuni de rezistenţă fizică sau de învăţătură – rigizi, plini de sine, neverosimili. Poveştile care-i prezintă ca pe nişte copii mai degrabă decât ca pe nişte miniadulţi sunt puţine şi rare în timp. Cu cât este figura mai importantă, cu atât e mai probabil ca imaginea sa din copilărie să apară mai nefirească. Primii ani ai unui bărbat precum Caesar sunt efectiv o foaie albă. Orice încercare de a-i recrea trebuie să depindă, chiar mai mult decât e cazul de obicei în istoria antică, de supoziţii şi generalizări. Totuşi, merită încercat. Romanii ştiau, ca orice psiholog, că „pot cunoaşte foarte uşor voinţa naturii cercetând copilăria”. În copilărie se forma viitorul cetăţean.

Ce putem spune prin urmare cu siguranţă despre copilul care avea să distrugă Republica într-o bună zi? Gaius Iulius Caesar s-a născut pe 13 iulie 100 î.Hr., la şase ani după Pompei, la cincisprezece după Crassus. A avut parte de ritualuri încă din primele clipe. Un roman nu devenea cetăţean prin naştere. Stătea în puterea oricărui tată să respingă un copil nou-născut, să ceară ca fiii nedoriţi, şi mai ales fetele, să fie lăsaţi în voia sorţii.

Înainte de a fi alăptat la sân, copilul Caesar trebuia ridicat în braţe de tată, pentru a se şti că băiatul a fost acceptat ca fiind al său şi era astfel roman. Peste nouă zile, i s-a dat un nume. Spiritele rele au fost alungate din casă cu mătura. Viitorul băiatului s-a citit în comportarea păsărilor care treceau. O capsulă de aur purtătoare de noroc, *bulla*, s-a pus la gâtul copilului Gaius, ca să rămână acolo până creştea şi devenea cetăţean plin.

Nu era permisă nicio întârziere în pregătirea pentru acel moment. Romanilor le lipsea un cuvânt special pentru „bebeluş11, reflectând presupunerea lor că un copil nu era niciodată prea mic pentru a fi călit. Nou-născuţii erau înfăşaţi strâns ca să ia forma adulţilor, trăsăturile le erau frământate şi modelate, iar băieţilor li se trăgeau prepuţurile ca să se întindă. Moralitatea republicană de modă veche şi medicina greacă de modă nouă au colaborat prescriind un regim drastic de diete şi băi reci. Rezultatul

acestei educaţii severe a fost creşterea şi mai drastică a unei rate a mortalităţii infantile deja devastatoare. S-a estimat că doar doi copii din trei supravieţuiau în primul an şi că doar 50% ajungeau la pubertate. Moartea copiilor constituia un factor constant în viaţa de familie. Părinţii erau încurajaţi să facă faţă acestor pierderi cu un calm împietrit. Cu cât copilul era mai mic, cu atât mai puţine emoţii trebuiau afişate, astfel încât devenea ceva obişnuit să se susţină că „dacă un copil mic moare în leagăn, moartea lui nici nu trebuie jelită”.3 Totuşi, reţinerea nu însemna neapărat indiferenţă. Există o mulţime de dovezi de pe pietrele tombale, din poezie şi din corespondenţa privată care sugerează profunzimea iubirii părinţilor romani. Rigorile impuse unui copil nu constituiau rezultatul unei cruzimi intenţionate. Departe de asta: cu cât părinţii erau mai severi, cu atât mai iubitori se presupunea că sunt.

Educaţia lui Caesar a fost celebră prin stricteţe, iar generaţiile viitoare de romani şi-o vor aminti astfel pe mama lui, Aurelia, ca Pe un părinte model; în aşa măsură, încât se spune că şi-a alăptat copiii la sân. Era binecunoscut faptul că femeile din clasele superioare făceau rareori aşa ceva, cu toate că intra în îndatoririle lor civice, întrucât, precum ştia toată lumea, laptele conţinea caracterul femeii care îl furniza. Cum se putea compara vreodată laptele unei sclave cu acela al unei femei romane născute libere? Aristocraţii iresponsabili care îşi dădeau sugarii la doică în mod limpede compromiteau viitorul copiilor. Şi totuşi o făceau. Era un simptom clar şi şocant al degenerării din acele vremuri. Faptul că Aurelia se lăuda că s-a dedicat creşterii copiilor avea o rezonanţă trufaş anacronică.

Şi fiind un exemplu de mamă republicană, de îndată ce şi-a înţărcat copiii, a şi început educarea lor. Gaius nu a captat întreaga atenţie a mamei sale. Pe lângă acest fiu, ea mai avea două fiice, Iulia Maior şi Iulia Minor. Romanii credeau că fetele trebuie formate la fel de mult ca băieţii. Se prescriau exerciţii fizice şi intelectuale şi pentru unii, şi

pentru alţii. Un băiat îşi pregătea trupul pentru război, o faţă pentru naşteri, dar amândoi erau antrenaţi până la epuizare. La romani, autocunoaşterea venea din aprecierea limitelor rezistenţei. Doar probând care sunt acestea, putea fi pregătit un copil pentru viaţa adultă.

Nu e de mirare că, se pare, copiii romani aveau puţin timp de joacă. Mult mai puţine jucării au fost găsite din perioada Republicii decât din cea care a urmat prăbuşirii sale, când presiunea de a educa buni cetăţeni a început să scadă. Chiar şi aşa, copiii erau copii: „De îndată ce au crescut puţin, se bucură de jocuri, fie ele obositoare* încât nu-i poţi opri nici cu biciul 11.4 Fetele îşi aveau desigur păpuşile, întrucât exista obiceiul de a le dedica lui Venus ca parte a ritualurilor de căsătorie. Băieţii însă se jucau obsesiv cu titirezii. Zarurile par a fi fost o manie universală. La nunţi, mirele obişnuia să arunce copiilor monede sau nuci, care puteau fi apoi mize la diverse jocuri. Caesar avea să vorbească într-o zi de aruncarea zarurilor, pe când se confrunta cu cea mai gravă criză din viaţa lui, iar gustul pentru metaforă provenea desigur din copilărie. Chiar şi atunci când arunca zarurile era supravegheat de neîndurătoarea Aurelia, preocupată în aceeaşi măsură de joaca şi de învăţătura lui: „Şi nu numai studiile şi îndeletnicirile, ci şi recreaţiile şi jocurile copiilor erau conduse cu o anumită sfinţenie şi delicateţe11.5

Poate de la mama sa a învăţat Caesar pentru prima oară una dintre cele mai mari arte ale sale, aceea de a deosebi un risc acceptabil de un joc nechibzuit.

Dacă a fost aşa, atunci aceasta serveşte la sublinierea unei omisiuni izbitoare în relatările despre copilăria lui Caesar – menţionarea influenţei tatălui său. Supraveghind aşa îndeaproape educaţia fiului ei, Aurelia, deşi a fost un părinte model, s-a expus riscului de a-şi jigni soţul. Se poate ca libertăţile acordate femeilor romane să fi fost excepţionale conform standardelor vremii, însă autoritatea unui tată roman era mai mult de atât. Puterile sale de viaţă şi de moarte nu se sfârşeau cu acceptarea unui copil în familie. Fiicele, odată plecate prin căsătorie,

puteau rămâne foarte bine în grija sa, în timp ce fiii, indiferent la ce vârstă ajungeau, indiferent câte funcţii ocupau, nu încetau niciodată să depindă de el. Nu exista niciun tată la fel de patriarhal precum cel roman. Aşa cum s-a întâmplat invariabil în timpul Republicii, drepturile presupuneau totuşi şi obligaţii. La cens, fiecare cap de familie era întrebat dacă s-a căsătorit cu scopul de a avea copii. Ţinea de obligaţia patriotică a unui cetăţean să contribuie la viitoarea mână de lucru a oraşului său. Mai imediată totuşi şi fără îndoială mult mai acut resimţită era datoria unui tată faţă de prestigiul familiei. Statutul în Republică nu se moştenea. În schimb, trebuia recâştigat de fiecare generaţie. Fiul care nu egala rangul şi realizările strămoşilor, fata care neglija să-şi influenţeze soţul în interesul tatălui sau al fraţilor ei – amândoi aduceau ruşinea publică asupra familiei. Era răspunderea lui *pater familias* să se asigure că o asemenea nenorocire nu se întâmplă niciodată. În consecinţă, creşterea copiilor, ca şi de fapt oricare alt aspect al vieţii în Republică, reflecta gustul inveterat al romanilor pentru competiţie. Buna educaţie asigurată moştenitorilor, insuflarea unei mândrii îndreptăţite faţă de obârşia lor şi dorinţa de glorie, acestea erau realizări demne de un bărbat.

Ambiţiile lui Caesar erau ca într-o zi să devină stăpânul absolut al Republicii. Tatăl său trebuie să fi avut o influenţă în făurirea lor. Existau anumite lucruri la Roma pentru a căror învăţare era nevoie de un bărbat. Cele mai valoroase lecţii Gaius le-a luat nu la picioarele mamei sale, ci stând alături de tatăl lui pe când îşi întâmpina aliaţii politici sau colindând Forul sau auzind bârfe la banchetul unui senator. Doar respirând direct aromele subtile ale puterii putea spera un băiat să-şi dezvolte un simţ al multiplelor complexităţi ale Republicii. Tatăl lui Caesar avea multe relaţii, iar numele lui deschidea numeroase uşi. În schimb, avea şi el casa deschisă. Romanii nu prea cunoşteau conceptul de spaţiu privat. Casa din oraş a unui aristocrat era mai puţin un refugiu domestic şi mai mult o scenă pe care se putea expune şi unde putea fi admirat, o

proiecţie în piatră a felului cum dorea să fie văzut. Indiferent cât de departe se afla reşedinţa familiei Iuliilor de centrele puterii, înconjurată de tavernele şi de mahalalele din înclinată Subura, oferea totuşi tatălui lui Caesar un sediu formidabil. Petiţionarii şi clienţii umpleau holul. Relaţia unor asemenea protejaţi cu patronul lor constituia un alt curent ce trebuia cunoscut de acela care aspira să devină politician. Exploatat corespunzător, sprijinul clienţilor se putea dovedi crucial pentru ambiţiile sale. Un aristocrat roman se străduia întotdeauna să aibă grijă de ai săi. Cu cât devenea mai influent, cu atât mai mulţi clienţi erau atraşi inevitabil de strălucirea sa. După 92 î.Hr., anul când tatăl lui Caesar a devenit pretor, suita sa a început să-l evidenţieze ca pe o persoană importantă. Dar era suficient de importantă ca să satisfacă aşteptările fiului său de opt ani?

Acestea erau imense. Într-o anumită măsură considerată excesivă chiar de standardele romane, Caesar nu a lăsat să-i scape nicio ocazie de a insista asupra respectului datorat originii sale. Ideea descendenţei lui din Venus i-a fost insuflată încă din primii ani de viaţă. Casa familiei avea aspectul unui altar închinat numelui Iuliilor. Dincolo de un portic destinat să păstreze trăsăturile unui templu, pereţii atriului erau împodobiţi cu imagini înfricoşătoare, măştile mortuare din ceară ale magistraţilor, care stăteau mărturie a onorurilor dobândite de membrii familiei în trecut. Linii pictate legau portretele, mergând înapoi în timp, până la un erou troian şi dincolo de el, la o zeiţă. Observatorii străini nu aveau dubii cu privire la efectul unui asemenea spectacol asupra unui copil sensibil. „Pentru un tânăr doritor de glorie şi de virtute, e lucru de seamă să vadă o privelişte neîntrecută în frumuseţe ca aceasta” 6. Romanii înşişi descriau spiritul copiilor ca arzând intens precum flăcările.7 în mod similar, totuşi, un moştenitor al unei mari case, care se dovedea nedemn de moştenirea sa, era un personaj vrednic de dispreţ. „E neplăcut când trecătorii exclamă: «O, casă veche, cine te-a stăpânit/ şi cine te stăpâneşte.» „În cazul

lui Caesar, contemplarea străvechii glorii a familiei putea doar să accentueze recenta ei sete de onoruri. Tatăl lui a fost pretor, dar nu consul. îl urma un alai de clienţi ori de câte ori mergea prin For, dar nu putea apela la oraşe întregi sau chiar la provincii pline de clienţi de-ai săi, aşa cum puteau familiile cele mai importante. Familia lui Pompei, de pildă, oricât de *arriviste* a fost ea, a putut mobiliza o seamă de teritorii din estul Italiei. Perfidul şi sângerosul Strabo a fost un părinte exemplar. Pompei a învăţat să citească tocmai studiind un elogiu adus realizărilor tatălui său. Nu ştim în schimb nimic despre ce a citit tânărul Caesar, ci doar ce a scris. Temele acestor compoziţii trebuie să fi fost recunoscute de contemporanii săi ca semnificative, altfel amintirea lor nu s-ar fi păstrat. Una a fost scrisă „laudă lui Hercules" 9, cel mai mare erou grec, fiul secret al lui Jupiter, ale cărui realizări i-au asigurat până la urmă nemurirea. Alta spunea povestea lui Oedip.

Oricare ar fi fost părerile exacte ale lui Caesar despre tatăl său – şi e periculos să dezbaţi ceva fără o bază – un lucru e sigur: avea la îndemână un model mult mai impresionant. După ce a ocupat timp de un an funcţia de pretor, tatăl lui Caesar a fost numit guvernator al Asiei. Era un post extraordinar. Numai nişte sfori trase din culise puteau contribui la obţinerea sa. Mitridate urma să-şi înceapă invazia, însă Marius vâna deja un gen de comandă militară în Orient. Avansarea bruscă a rudelor soţiei sale purta amprenta generalului. În timp ce revolta italienilor mai întâi şi apoi războiul civil au cuprins Republica, Marius a continuat să servească drept patron al rudelor sale din familia

Iuliilor. Chiar înainte de moarte, în timpul celui de al şaptelea consulat pătat de sânge, el a plănuit să-l strecoare pe tânărul Caesar printre preoţii lui Jupiter, un post pe care era nevoie de un patrician şi care a rămas liber prin sinuciderea forţată a ocupantului dinainte. Întrucât Caesar avea doar treisprezece ani, funcţia a trebuit păstrată pentru el, însă deja, cu toate că era doar un copil, el a fost

implicat direct în iureşul războiului civil.

În anul 84, tatăl lui Caesar a murit – din ce cauză nu ni se spune. În acelaşi an, Caesar însuşi şi-a lăsat deoparte *bulla*, şi-a învelit trupul în faldurile grele ale unei togi de adult şi a devenit în mod oficial major. Consulul Cinna, omul cel mai puternic din Roma după moartea lui Marius, s-a mişcat rapid. Funcţia de preot a lui Caesar a fost confirmată oficial. Tânărul de şaisprezece ani trebuie să fi fost deja o figură impresionantă, pentru că Cinna i-a oferit şi mâna fiicei sale Cornelia. Caesar era logodit pe atunci, dar niciun tânăr nu ar fi ratat şansa de a-l avea ca socru pe suveranul Republicii. Căsătoria la Roma era o treabă lipsită, în mod obişnuit, de sentimentalism. Dragostea nu avea nicio însemnătate, politica fiind totul. Femeile din lumea bună, mai ales dacă se dovedeau fertile, deveneau mize importante în jocul de zaruri al avansării. Deoarece la fete se renunţa mult mai probabil la naştere decât la băieţi, era o criză permanentă de logodnice potrivite. „Fată bătrână” este un alt cuvânt modern, ca şi „bebeluş”, fără echivalent în latină. Atât de nerăbdători erau taţii să profite de vârsta de căsătorie a fiicelor lor, încât fetele ajungeau în mod obişnuit la majorat cu trei sau patru ani înainte de fraţii lor. În clipa când o fată îşi sărbătorea cea de-a douăsprezecea aniversare, ea se putea aştepta să primească tradiţionalul văl galben al miresei. Dacă o soţie rămânea sub autoritatea tatălui ei – şi majoritatea femeilor bogate rămâneau – atunci loialitatea sa faţă de soţ se putea dovedi, în cel mai bun caz, superficială. Căsătoriile se făceau şi se desfăceau cu o viteză aiuritoare, căci o răsturnare bruscă de alianţe putea necesita un divorţ la fel de rapid. Atâta timp cât Caesar o avea pe Cornelia soţie, el putea fi sigur de favorurile lui Cinna. Un bărbat nu trebuia să-şi iubească soţia ca s-o aprecieze.

Când Cinna a fost linşat de soldaţii săi răzvrătiţi, Cornelia a început brusc să pară o povară. De îndată ce Sulla i-a anihilat pe marianişti şi a nimicit ultimele rămăşiţe ale regimului lui Cinna, ea s-a transformat în ceva şi mai rău. Ca nepot al lui Marius şi ginere al lui Cinna,

Caesar nu prea avea şanse să se recomande noului dictator. Chiar şi aşa, numele său nu a apărut pe primele liste de proscripţie. Deşi protejat al marianiştilor, Caesar avea strânse legături şi cu Sulla. Caracterul polimorf al Republicii dădea frecvent naştere unor loialităţi contradictorii. Lumea aristocratică, în mod special, era mică, iar reţeaua complexă a alianţelor de căsătorie putea sfârşi prin a-i încurca până şi pe cei mai înverşunaţi rivali. Mama lui Caesar provenea dintr-o familie care i-a asigurat lui Sulla pe unii dintre cei mai influenţi susţinători. A fost o asociere care avea să-i salveze viaţa lui Caesar.

În loc să-l ucidă, Sulla s-a mulţumit să-l priveze pe tânărul preot al lui Jupiter de funcţie şi să-i ceară să divorţeze de Cornelia. În mod surprinzător, Caesar a refuzat. Tocmai acest act cvasisuicidar de sfidare l-a obligat să fugă din Roma, cu un preţ pus pe capul său. Doar intervenţiile repetate ale rudelor Aureliei l-au convins până la urmă pe Sulla să-l ierte pe insolentul tânăr. Dictatorul a cedat ridicând resemnat din umeri şi avertizând că băiatul are în el o mulţime de Marius. Dacă Caesar semăna cu cineva, totuşi nu semăna cu Marius. Refuzul de a divorţa de Cornelia a necesitat nu doar curaj, ci şi loialitate, o doză masivă de trufie de patrician şi o voinţă de a se lăsa în voia propriului noroc. Acestea erau calităţi pe care Sulla, dintre toţi oamenii, le putea aprecia cu siguranţă, fără să aibă încredere în ele.

Trebuie să-i fi fost limpede lui Caesar că nu avea să fie niciodată în totală siguranţă cât timp Sulla rămânea în viaţă. S-a decis să plece în străinătate, dar acesta nu era pur şi simplu un exil. Acum, când calea de avansare rapidă pe scara politică i-a fost închisă, Caesar a trebuit să-şi facă pentru sine însuşi un nume prin mijloace mai convenţionale. Ca preot al lui Jupiter îi era interzis să călărească, să se întâlnească cu trupe înarmate sau chiar să părăsească Roma pentru mai mult de două zile deodată.

Pentru un bărbat precum Caesar, un călăreţ strălucit, un obişnuit al exerciţiilor militare pe Câmpul lui Marte, plin de energie şi vioiciune, asemenea tabuuri arhaice s-au

dovedit sufocante, întreaga sa educaţie l-a obişnuit să privească gloria ca pe un drept al său din naştere. Acum, graţie lui Sulla, avea şansa să-şi urmeze dorinţele.

Acestea l-au condus în Asia. Caesar a plecat într-acolo ca ofiţer superior. O carieră politică îi era imposibilă oricărui roman care nu a fost prima dată soldat şi nu a participat la cel puţin câteva acţiuni militare. Orientul i-a promis lui Caesar o mulţime. Mitridate, marele supravieţuitor, îşi lingea rănile şi îşi refăcea puterile. Pe insula Lesbos din Marea Egee, oraşul Mitilene rezista încă la duritatea condiţiilor de pace impuse de Sulla. Peste tot domnea confuzia militară şi diplomatică. Era o situaţie perfectă pentru un tânăr pus pe căpătuială.

Caesar pare să fi făcut imediat senzaţie. La Roma, gusturile sale superrafinate în materie de îmbrăcăminte l-au surprins pe Sulla, care a comentat dezaprobator cu privire la obiceiul tânărului de a-şi purta cureaua prea largă. Totuşi, la curţile regilor din Est, cei care se îmbrăcau elegant erau foarte admiraţi, iar autorităţile din provincii au înţeles rapid că acest dandy patrician era perfect pentru misiuni diplomatice. În consecinţă, Caesar a fost trimis la Nicomede, regele Bithyniei – care s-a arătat cu adevărat fermecat de oaspetele său roman. Poate prea fermecat. Se crede că Nicomede şi-a demonstrat aprecierea faţă de Caesar luându-şi-l ca amant, un scandal care avea să le ofere timp de decenii subiect de bârfă duşmanilor lui Caesar, mereu recunoscători pentru asta. Totuşi, indiferent ce a presupus, misiunea lui a fost un succes. Nu numai că s-a purtat frumos cu Nicomede ca să-i câştige favorurile, dar a reuşit şi să împrumute o bună parte din flota lui. Ducând-o până la Lesbos, s-a alăturat asaltului asupra oraşului Mitilene, misiune de care s-a achitat cu o vitejie incontestabilă. Pentru că a salvat un mare număr de concetăţeni în luptă, i s-a atribuit o onoare specială, coroana civică, o cunună din frunze de stejar care servea drept însemn al valorii. De acum înainte, ori de câte ori Caesar intra în Circ ca să privească jocurile, trebuia ca până şi senatorii să se ridice în picioare să-l salute. Astfel a

devenit o figură familiară poporului, iar numele său cunoscut de multă lume. Vestea faptelor sale s-a răspândit în toată Roma. Era o onoare la care visa flecare cetăţean.

Dar dacă gloria militară constituia calea cea mai sigură de a cuceri inimile oamenilor, Caesar era mult prea clarvăzător ca să-şi imagineze că asta ajungea. Chiar dacă era deja anul 80 î.Hr. şi Sulla şi-a instaurat dictatura, Caesar nu s-a grăbit să se întoarcă pentru a se bucura de aclamaţiile Circului. În schimb a rămas în est, angajat în armată, studiind cum funcţiona administraţia din provincii şi dobândind o reputaţie, printre superiorii săi, de persoană de încredere. Doar în 78, după ce a fost sigur de moartea lui Sulla, s-a întors în sfârşit la Roma. Într-un oraş terorizat încă de umbra dictatorului dispărut, Caesar părea o pată de culoare. „Multe dovezi de dragoste din partea poporului primea şi pentru bunătatea bineţelor şi legăturilor sale cu oamenii, fiindcă era neobişnuit de îndatoritor pentru vârsta sa”. 10 Deşi era fermecător fără să facă niciun efort, aceasta era totuşi o declaraţie de intenţie politică. Cei care plăceau mulţimii se evidenţiau ca *populares*. Marius a fost unul dintre aceştia, Sulpicius de asemenea. Întregul program politic al lui Sulla a reprezentat o încercare de a încheia tradiţia lui *popularis* – tradiţia al cărei moştenitor se considera Caesar.

Nu i-a luat mult să pretindă acest lucru în public. În anul de după întoarcerea sa din Orient, a iniţiat o îndrăzneaţă urmărire judiciară a unuia dintre foştii ofiţeri ai lui Sulla. Regimul instaurat de Sulla încă avea controlul asupra puterii, iar ofiţerul, în mod previzibil, a fost achitat, însă prestaţia lui Caesar s-a dovedit atât de eficientă, încât l-a transformat peste noapte într-unul dintre cei mai admiraţi oratori din Roma. Deja erou de război, experimentat în politica practică a diplomaţiei şi a provinciilor, Caesar era acum şi un personaj public. Nu avea încă douăzeci şi patru de ani.

Întreaga serie a talentelor lui Caesar şi energia cu care şi le-a dezvoltat l-au evidenţiat ca pe un om cu un viitor strălucit. Era limpede că faima îl atrăgea. Chiar şi

aşa, excepţional fiind.

Caesar nu reprezenta o aberaţie. Republica l-a educat şi i-a canalizat toate ambiţiile şi aspiraţiile. În ciuda anarhiei din deceniul anterior, loialitatea romanilor faţă de tradiţiile lor civice a rămas neschimbată. Se săturaseră de război civil. Onoarea familiei şi convingerile personale se poate să-l fi evidenţiat pe Caesar ca inamic al regimului lui Sulla, dar el nu era pregătit să i se opună prin mijloace neconstituţionale. Această încercare se făcuse deja. De îndată ce s-a împrăştiat în vânt cenuşa lui Sulla, unul dintre consuli a organizat o revoltă împotriva întregului său regim. Aceasta a fost rapid şi violent înăbuşită. Dacă Caesar ar fi participat, aşa cum i s-a lansat invitaţia, cariera lui ar fi luat fără îndoială sfârşit. Totul ar fi fost pierdut la o singură încercare. Caesar nu era interesat de o asemenea şansă. În schimb, aşa cum au făcut generaţii de aristocraţi înaintea lui, el s-a pregătit pentru ascensiunea către vârful piramidei, pentru urcarea din funcţie în funcţie. Niciuna dintre realizările sale din tinereţe nu avea valoare decât ca bază pentru o asemenea încercare. Republica a dat întotdeauna frâu liber dorinţei de glorie a cetăţenilor ei. Departe de a o distruge, acest lucru a înălţat-o până la faima de cuceritoare a lumii. Începutul carierei lui Caesar pare a indica faptul că, în ciuda traumelor provocate de războiul civil şi de dictatură, nimic nu s-a schimbat cu adevărat.

În jurul terenului de curse

Ceea ce noi descriem drept construirea unei cariere romanii numeau *Cursus*. Era un cuvânt cu mai multe nuanţe. La nivelul de bază, putea fi folosit pentru orice călătorie, în special una urgentă. În cercurile sportive avea totuşi o conotaţie mai specială: nu doar teren de curse, ci numele dat chiar curselor de care, cel mai popular eveniment ce se desfăşura în *Circus Maximus*, acel important loc de propagare a opiniei publice. A numi un nobil alergător era o insultă – aproape la fel de gravă ca a-l numi gladiator sau bandit – totuşi, înrădăcinată în limbajul amatorului de curse, comparaţia persista, o idee despre

ceea ce constituia poate un adevăr neplăcut. În Republică, sportul era politic, iar politica, un sport. Aşa cum alergătorul versat trebuia să înconjoare *metaie*, stâlpii de la capetele terenului, tur după tur, ştiind că o singură greşeală – agăţarea unui *meta* cu butucul roţii sau încercarea de a-l înconjura prea repede – îl putea face să-şi scape de sub control vehiculul ce alerga cu viteză, la fel şi nobilul trebuia să-şi rişte reputaţia la fiecare alegere. În aclamaţiile şi huiduielile spectatorilor, alergătorul şi nobilul în egală măsură îşi făceau cursa pentru glorie, ştiind că riscul eşecului era ceea ce dădea valoare succesului. Atunci, de îndată ce se încheia, cu linia de sosire atinsă sau funcţia de consul câştigată, apăreau noi concurenţi, iar cursa începea din nou.

„Multora le este deschis drumul spre onoruri.1*11 Aceasta era maxima de consolare – fără a fi neapărat adevărată. Pentru că pista din Circ era îngustă, doar patru care puteau concura deodată. Şi în alegeri exista un teren similar de restrâns. Gloria nu se găsea în cantităţi infinite. Doar un număr limitat de magistraturi puteau fi ocupate în fiecare an. Sulla, mărind numărul de funcţii anuale de pretori de la şase la opt, a încercat să sporească şansele oferite. Dar, pentru că a neutralizat în acelaşi timp funcţia de tribun şi a dublat dimensiunile Senatului, moştenirea sa a fost de fapt creşterea competiţiei. „Toţi vrând să treacă drept genii, cu toţi năzuind la nobleţe, / Ziua şi noaptea luptând cu o râvnă ce tihnă nu ştie, / Ca să ajungă la culmi de putere ori de avuţie** – acesta era spectacolul oferit de *Cursus*. În deceniile următoare, avea să devină tot mai sălbatic, mai sângeros şi mai frenetic.

Ca întotdeauna, familiile consacrate dominau competiţia. Situaţia care l-a chinuit pe Caesar, aceea de a aparţine unei familii cu puţine consulate pe numele său, nu era mai puţin apăsătoare decât cea a unui fiu de consul. Cu cât erau mai mari vechile triumfuri ale unei case, cu atât mai înfricoşătoare era ideea că acestea se pot termina. Pentru cineva din afară, poate părea că tot ce avea de făcut un nobil era să stea în pat ca să ajungă „la cele mai

înalte la onoruri […] fără […] nicio osteneală**13 – dar nimic nu se dădea nimănui în acest fel la

Roma. Statutul de nobil se transmitea nu prin sânge, ci prin realizări. Viaţa unui nobil era o serie de încercări grele sau nu era nimic. Dacă un nobil nu obţinea o magistratură superioară sau – şi mai rău – pierdea cu totul calitatea de membru al Senatului, aura începea imediat să-i pălească. Dacă treceau trei generaţii fără succese notabile, atunci chiar şi un patrician putea afla că are un nume cunoscut doar „istoricilor şi învăţaţilor şi deloc omului de pe stradă, votantul obişnuit”.14 Nicio mirare atunci că marile familii îi urau atât de mult pe intruşii din Senat. Alegerea acestor *arrivisâes* în funcţia de chestori, prima şi cea mai de jos treaptă din *Cursus*, puteau s-o tolereze, dar accesul către magistraturi superioare – de pretor şi consul – era apărat cu ferocitate. Aceasta făcea sarcina unui parvenit ambiţios – un *homo novus*, cum îl numeau romanii – cu atât mai grea. Totuşi, nu a fost niciodată imposibilă. Cum vechi familii ieşeau din cursă distruse, tot la fel familii noi se puteau găsi în poziţia opusă de a le depăşi. Electoratul era capricios. Uneori, doar uneori, talentul putea fi preferat unui nume celebru. La urma urmei, aşa cum oamenii noi îndrăzneau să sublinieze din când în când, dacă magistraturile erau ereditare, ce rost mai aveau alegerile? 15

Marius desigur oferea marele exemplu al unui om de rând care a reuşit. Dacă era suficient de rapidă, o carieră militară îi putea foarte bine oferi unui om atât glorie, cât şi avere. Totuşi, fără relaţii era greu de obţinut comanda unei armate. Roma nu avea academie militară. Ofiţerii superiori erau în general tineri aristocraţi experţi în a trage sforile. Caesar nu ar fi avut niciodată ocazia de a-şi câştiga coroana civică dacă nu era patrician. Chiar după ce a fost obţinut, un post militar putea crea probleme. Campaniile lungi, de genul celor care puteau aduce o glorie spectaculoasă unui om nou, îl ţineau şi departe de Roma. Niciun om pus pe căpătuială nu-şi putea permite absenţe pe termen lung. Ambiţioşii novici în jocul politic îşi făceau

în general datoria alături de legiunile lor şi poate chiar dobândeau câteva cicatrici onorabile, dar puţini îşi creau un nume în acest fel. Asta se lăsa de obicei membrilor cunoscuţi ai nobilimii. În schimb, pentru *homo novus*, cea mai probabilă cale profesională pe

Cursus spre triumf, spre gloria finală a consulatului şi spre intrarea sa şi a descendenţilor săi în rândurile elitei, era dreptul.

La Roma, acesta constituia un subiect de un interes mistuitor. Cetăţenii ştiau că sistemul lor juridic era ceea ce îi definea şi le garanta drepturile. În mod justificat, erau foarte mândri de el. Dreptul reprezenta singura activitate intelectuală care, simţeau ei, îi îndreptăţea să le râdă în nas grecilor. Romanilor le făcea nesfârşită plăcere să sublinieze „cât de incult este tot dreptul civil al altora faţă de al nostru şi aproape ridicul”. 16 în copilărie, băieţii îşi antrenau mintea pentru practicarea dreptului cu aceeaşi intensitate şi concentrare cu care îşi antrenau trupul pentru război. La maturitate, practicarea dreptului era profesia civilă pe care un senator o considera demnă de statutul său. Aceasta se datora faptului că dreptul nu era ceva distinct de viaţa politică, ci o extensie a sa, adesea funestă. Nu exista procuratură de stat. În schimb, toate cazurile trebuiau aduse în instanţă de persoane private, astfel încât devenea foarte simplu ca disputele să-şi dea frâu liber în tribunale. Urmărirea unui rival se putea dovedi foarte bine o lovitură de graţie. Oficial, pedeapsa pentru un acuzat găsit vinovat de o infracţiune gravă era moartea. În practică, pentru că Republica nu avea forţe de poliţie sau sistem carceral, unui condamnat i se permitea să plece în exil şi chiar să trăiască în lux, dacă a reuşit să-şi pună deoparte la timp averea mobilă. Cariera politică, totuşi, îi era încheiată. Infractorilor nu doar li se retrăgea cetăţenia, ci puteau fi omorâţi, fără ca cineva să fie pedepsit, dacă mai puneau vreodată piciorul în Italia. Fiecare roman care intra în *Cursus* trebuia să fie conştient că aceasta îi putea fi soarta. Doar în cazul când câştiga o magistratură, avea imunitate faţă de urmăririle din partea

rivalilor şi atunci numai pe perioada mandatului. În clipa când acesta se încheia, duşmanii se puteau repezi asupra sa. Mita, intimidarea, uneltirile neruşinate – se încerca orice pentru a scăpa de o urmărire judiciară. Dacă se ajungea totuşi la tribunal, atunci niciun şiretlic nu era prea josnic, nicio dezvăluire prea scandaloasă, nicio calomnie prea dură. Chiar mai mult decât alegerile, un proces era o luptă pe viaţă şi pe moarte.

Pentru romani, cu înclinaţia lor inveterată spre rivalităţi pasionate şi senzaţionale, aceasta făcea din drept un sport palpitant, cu spectatori. Tribunalele erau deschise marelui public. Două instanţe permanente se aflau în For şi altele temporare puteau fi ridicate dacă împrejurările o cereau. Drept urmare, entuziastul perspicace avea întotdeauna o gamă largă de procese din care să aleagă. Oratorii îşi puteau aprecia situaţia prin participarea publicului. Acesta doar îi încuraja pe histrionii care oricum făceau parte integrantă dintr-un proces roman. Atenţia deosebită acordată subtilităţilor din lege era privită ca o strategie măruntă a unui spirit de mâna a doua, din moment ce fiecare ştia că doar „aceia care nu reuşesc ca oratori recurg la studierea dreptului”. Elocvenţa era adevărata măsură a talentului juridic. Capacitatea de a seduce mulţimea, spectatori ca şi juraţi şi judecători, de a-i face să râdă sau să plângă, de a-i distra cu procedeele obişnuite ale comediei sau de a le frânge inima, de a-i convinge şi a-i ului şi a-i face să vadă altfel lumea, aceasta era arta unui mare avocat. Se spunea că un roman ar

pierde mai degrabă un prieten decât o vorbă reuşită. Dimpotrivă, nu se simţea câtuşi de puţin stânjenit la afişarea unor emoţii nestăvilite. Inculpaţilor li se spunea să poarte haine de doliu şi să arate cât mai jalnic Rudele izbucneau din când în când în lacrimi. Marius, ni se spune, a plâns atât de convingător la procesul unui prieten, încât juraţii şi judecătorul au început să lăcrimeze şi ei şi au votat eliberarea acuzatului.

Poate nu e surprinzător faptul că romanii aveau

acelaşi cuvânt, *actor*, atât pentru avocat, cât şi pentru actorul de pe scenă. Din punct de vedere social, prăpastia dintre ei era imensă, dar ca tehnică nu se prea deosebeau. Cel mai de seamă orator al Romei din deceniul care a urmat morţii lui Sul la Quintus Hortensius Hortalus, era notoriu pentru imitarea gesturilor unui mim. Ca şi Caesar, el era un filfizon celebru, care „se îmbrăca întotdeauna cu multă eleganţă şi avea o ţinută supravegheată şi bine pusă la punct”, 19 îşi folosea mâinile şi mişcarea circulară a braţelor ca pe nişte prelungiri ale vocii. Făcea toate acestea cu o asemenea graţie, încât vedetele scenei romane stăteau în public ori de câte ori vorbea, studiindu-i şi copiindu-i fiecare gest. Ca şi actorii, oratorii erau celebrităţi, urmărite şi bârfite. Hortensius însuşi era poreclit „Dionysia”, după o celebră dansatoare, însă el îşi permitea să ignore asemenea insulte. Prestigiul câştigat ca orator de frunte al Romei merita oricâte ironii.

Evident, au existat întotdeauna opozanţi care căutau să-i înşface coroana. Nu stătea în firea romanilor să tolereze un rege – sau o regină – mult timp. Faima lui Hortensius s-a creat în anii dictaturii lui Sulla, când tribunalele au fost reduse la tăcere. Angajat în susţinerea autorităţii Senatului, el s-a identificat cu noul regim. Prietenia sau dictatorul a fost atât de mare, încât Hortensius a ţinut discursul funerar al lui Sulla. * în deceniul următor, autoritatea sa ca membru important al Senatului a servit inevitabil la sprijinirea reputaţiei sale juridice. Dar în anii ’70 î.Hr., faima lui Hortensius a ajuns să fie ameninţată, nu de un coleg membru al Senatului, nici măcar de un membru al nobilimii, ci de un om care era un parvenit în toate privinţele.

Ca şi Marius, Marcus Tullius Cicero provenea din orăşelul de munte Arpinum – şi tot ca Marius, era plin de ambiţie. Aici se opreau asemănările. Deşirat şi slab, cu un gât lung şi subţire, Cicero nu avea să fie niciodată un mare soldat. În schimb, încă din copilărie, el a plănuit să devină cel mai mare orator din Roma. A fost trimis în capitală în anii ’90, copil fiind, iar aptitudinile sale oratorice erau deja

atât de marcate, încât părinţii colegilor de studii veneau la şcoală să-l asculte declamând. Povestea putea să provină de la însuşi copilul-minune şi chiar pentru romani – care nu au privit niciodată modestia ca pe o virtute – aroganţa lui Cicero era ceva monstruos. Totuşi nu lipsită de justificare. Vanitatea sa reprezenta în aceeaşi măsură irascibilitate şi autopromovare. Ud om foarte sensibil, Cicero oscila între conştiinţa propriilor mari talente şi paranoia că snobismul îi putea împiedica pe alţii să le privească aşa cum se cuvenea. De fapt, potenţialul său era atât de evident, încât a fost depistat rapid de unele dintre cele mai influente personaje din

— Aproape sigur. Dovezile nu sunt pe deplin concludente.

Io.

Roma. Unul dintre acestea, Marcus Antonius, i-a oferit tânărului Cicero un model deosebit de încurajator. În ciuda faptului că provenea el însuşi dintr-o familie obişnuită, talentele oratorice ale lui Antonius au reuşit să-l ridice până la funcţiile de consul şi de cenzor, ca şi la statutul de vorbitor important din elita senatorială. Făcea parte dintr-o clică de oratori care domina atât tribunalele, cât şi Senatul în anii ’90, purtătorul de cuvânt al unui conservatorism agresiv, opunându-i-se în mare măsură lui Marius şi oricui ameninţa *statu-quo*-ul tradiţional. Cicero, care a avut întotdeauna o înclinaţie spre venerarea eroilor, nu l-a uitat niciodată. Antonius şi colegii săi au avut o influenţă creatoare asupra a ceea ce era deja o pasiune pentru vechea ordine a Republicii. În ciuda faptului că aceeaşi ordine a aşezat atât de multe obstacole pe calea promovării sale, Cicero nu a ezitat niciodată în credinţa lui că ea întruchipa apogeul perfecţiunii constituţionale. În anii ’80, când Republica a început să alunece către războiul civil, această convingere s-a consolidat.

Antonius însuşi a fost ucis în urma *putsch*-ului lui Marius din 87 î.Hr. Capul i-a fost expus în For, iar trupul dat la păsări şi la câini. Cei mai buni oratori din generaţia sa au murit odată cu el. De pe scenă a dispărut competiţia,

dar Cicero, speriat de omorârea protectorilor săi, a ales să-şi ţină capul plecat. Şi-a petrecut anii războiului civil studiind şi perfecţionându-şi aptitudinile retorice şi în 81, când avea deja peste douăzeci de ani, a pledat în sfârşit în primul său proces. Sulla tocmai a demisionat din funcţia de dictator, dar Cicero tot a trebuit să se mişte cu prudenţă. La un an după debutul său în justiţie, a acceptat să-l apere pe fiul unui proprietar de pământ din Umbria, acuzat de paricid. Cazul era foarte delicat din punct de vedere politic. Aşa cum avea să denionstreze Cicero, numele bărbatului ucis fusese trecut ilegal fie o listă de prescripţie de unul dintre liberţii favoriţi ai lui Sulla, care a inventat apoi acuzaţia de paricid ca să-şi acopere urmele. Inculpatul a fost achitat pe drept. Sulla nu a făcut nimic ca să arate că asta nu-i plăcea. Reputaţia lui Cicero s-a creat.

Dar nu încă spre propria lui satisfacţie. Ţintind către culmile politice, el ştia că trebuie prima dată să pună mâna pe coroana oratorică a lui Hortensius. Drept urmare, s-a lansat în munca de apărare, preluând alte cazuri importante şi folosind instanţa pentru a-şi testa limitele emoţionale şi fizice, „folosindu-mi r … 20 toată puterea vocii şi efortul întregului trup”. După doar doi ani de viaţă publică, s-a aflat în pragul prăbuşirii. Avertizat de doctori că suprasolicitarea gâtului putea avea consecinţe fatale.

Cicero şi-a luat concediu şi s-a îndreptat spre Grecia. Timp de şase luni a stat la Atena, vizitând oraşul şi bucurându-se de un loc al filosofiei recreaţionale. Cetatea purta încă cicatricile lăsate de legiunile lui Sulla, dar pentru romani, Atena rămânea în mod inviolabil leagănul frumuseţii şi al culturii. Turiştii au reînceput să se întoarcă acolo chiar înainte ca sângele să se usuce pe străzi.

Printre ei se afla un vechi coleg de şcoală al lui Cicero, Titus

Pomponius, un refugiat prudent din calea crimelor judiciare de la Roma. Recunoscând preţurile cele mai mici de pe piaţă.

Pomponius şi-a investit moştenirea în proprietăţi imobiliare din provincii, apoi a folosit profiturile pentru a

finanţa o viaţă de huzur cultural la umbra Partenonului. Opt ani mai târziu, tot nu avea nici cea mai mică intenţie să revină la Roma. Prietenii l-au numit „Atticus”, o poreclă care sugerează cât de distinctiv era perceput a fi stilul său de viaţă ca expatriat. Chiar şi aşa, era o frunză-n vânt. „Atticus” nu a fost singurul cetăţean înstărit care a trăit un deceniu de violenţă şi de prăbuşire politică şi a decis că nu e nicio ruşine să duci o viaţă tihnită în izolare.

Uneori Cicero era tentat să accepte. Putea foarte bine să recunoască: „chinuitoare este fără îndoială ambiţia şi lupta pentru onoruri”. Dar, fie că problema sa a fost pur fizică, fie că a fost vorba de mai mult de atât, el şi-a păstrat convingerea fierbinte că viaţa publică este idealul. Părăsind Atena, a traversat Marea Egee către Asia. Acolo l-a întâlnit pe Rutilius Rufus, vechiul duşman al *publicani-\ox*, aflat încă în exil la cincisprezece ani după condamnarea sa în cel mai notoriu scandal din istoria juridică a Romei. Rutilius constituia o lecţie vie despre cât de periculos poate fi să sprijini vechile valori în faţa lăcomiei prădalnice a oficialilor corupţi şi totuşi, în ciuda hăituirii sale, el nu şi-a pierdut speranţa în Republică. Timp de mai multe zile, bătrânul şi-a întreţinut oaspetele cu poveşti despre figurile eroice din tinereţea sa, apoi l-a trimis mai departe să-l viziteze pe prietenul său, filosoful Posidonius, pe insula Rhodos. Conversaţia marelui înţelept era chiar mai motivaţională decât a lui Rutilius. Posidonius nu şi-a pierdut deloc încrederea în destinul imperial al Romei, nici în virtuţile tradiţionale pe care ea le putea aduce în îndeplinirea unei asemenea misiuni: „Fermitate extremă; cumpătare; o lipsă de ataşament faţă de bogăţiile materiale; o religie minunată în devotamentul său faţă de zei; o comportare corectă; grijă şi atenţie faţă de dreptate în relaţiile cu alţi oameni”. 2 Şi lista continua astfel. Cicero, care a visat întotdeauna să fie tipul cel mai tradiţional de erou roman, a fost zguduit. Ce era o durere de gât ca să stea în calea împlinirii unui asemenea destin? Printr-o coincidenţă fericită, cea mai renumită şcoală de oratorie din lume se afla tot pe insula Rhodos. Retorul

Molon, care o conducea, era un reprezentant tipic al unei noi tagme de profesori celebri care au început să-şi adapteze cursurile pentru a corespunde nivelului ridicat al elevilor de la Roma. Cicero a ajuns în curând elevul-vedetă al lui Molon. Încurajându-l să adopte un mod mai reţinut de a vorbi, profesorul a sfârşit printr-o stare teatrală de disperare, lamentându-se că până şi în domeniul oratoriei Grecia a fost depăşită de Roma. Cicero, un veşnic amator de linguşeli, a fost încântat. „Şi aşa m-am întors acasă după doi ani nu doar cu mai multă experienţă”, îşi amintea el ulterior, „ci aproape un alt om. Iritarea excesivă din gât mi-a trecut, stilul îmi era mai puţin frenetic, plămânii mai puternici – şi chiar m-am îngrăşat”.

Cu energia şi încrederea în sine complet refăcute, el şi-a reluat practica juridică în For, unde a continuat să vorbească în numele apărării. A câştigat onoruri binemeritate şi a adunat obligaţii. Cicero a început să acopere golul dintre e şi Hortensius. În acelaşi timp, a avansat rapid în *Cursus*. La treizeci de ani, vârsta minimă legală, el a fost ales chestor, funcţia inferioară dintre marile funcţii ale Republicii, e adevărat, dar constituind totuşi un început, chiar unul impresionant, ţinând seama de originea sa. Provincialul din Arpinum nu era acum doar un magistrat al poporului roman, ci şi un membru al Senatului. Repartizat în Sicilia, a petrecut un an acolo, încercând să profite de exemplul lui Rutilius, câştigând respectul locuitorilor din provincie şi organizând eficient transporturi de grâne spre Roma. Strălucitul tânăr chestor, cu obişnuita sa lipsă de modestie, şi-a imaginat că printre concetăţenii săi se vorbea prea puţin despre altceva. Acostând la Puteoli în drum spre casă, Cicero a descoperit însă cu groază că nimeni nici măcar nu şi-a dat seama că el a fost plecat. În mod caracteristic, a reuşit totuşi să profite de pe urma acestei lecţii:

Cred acum că am avut de câştigat de pe urma incidentului mai mult decât dacă toată lumea m-ar fi felicitat. Am înţeles că poporul roman are predispoziţie spre surzenie, dar că vederea îi e ageră şi pătrunzătoare şi

aşa am încetat să mă îngrijorez în legătură cu ce ar putea oamenii să audă despre mine, dar am avut grijă să mă vadă personal în fiecare zi. Am trăit sub ochii lor, am fost mereu în For. Nici somnul, nici zdrahonul de la uşa mea nu au împiedicat pe nimeni niciodată să intre la mine.24

Pentru cei angajaţi în *Cursus*, expunerea era totul. Un *homo novus* trebuia să-şi facă o reclamă agresivă, altfel nu era nimic. A fost o lecţie pe care Cicero nu avea s-o uite niciodată.

El prindea acum rapid rădăcini la Roma. Oamenii importanţi înţelegeau faptul că estimarea de către Cicero a propriilor talente nu era doar vanitate insuportabilă şi că geniul său de avocat era cu adevărat ceva excepţional. Cu cât această percepţie câştiga teren, cu atât mai mult putea Cicero să înceapă a studia perspectiva unei breşe reale, pentru a trece de halta magistraturilor minore şi a pătrunde acolo unde în mod normal era de aşteptat ca doar aristocraţia să avanseze. Spre a realiza acest lucru, însă, trebuia prima dată să-şi creeze un prestigiu solid de orator. Hortensius trebuia răsturnat şi nu doar răsturnat, ci şi definitiv înfrânt. „Fiindcă îţi place aşa de mult să domneşti

* 25 t şi să fii stăpân pe tribunalele noastre41, acest lucru trebuia încheiat public.

Aşa că, atunci când Cicero s-a întâlnit până la urmă personal cu Hortensius, într-un caz de mare scandal, în care abundau detalii picante, miza nu putea fi mai mare. Acuzatul era un fost guvernator al Siciliei, Gaius Verres, iar Cicero, încălcând un obicei de o viaţă, acuzatorul. Era un risc, dar un risc calculat. Chiar în istoria modestă a administraţiei romane în provincii, Verres apare ca o pată spectaculoasă. Trădarea şi cupiditatea au fost semnele distinctive ale carierei sale. Susţinător al marianiştilor atâta timp cât aceştia s-au aflat la putere, el a simţit curând de unde bate vântul şi a trecut de partea lui Sulla împreună cu caseta sa de bani de comandant. Bucurându-se de favorurile noului regim, Verres s-a pomenit, după cum era de aşteptat, cu o serie de posturi tot mai rentabile

în străinătate. Dacă într-adevăr, aşa cum susţinea Cicero, „este dintre oamenii aceia în care nu găseşti nimic decât crimele cele mai mari şi o avere tot aşa de mare”, cu siguranţă pare să fi avut un simţ aparte pentru avantajele imediate – vapoare, testamente disputate, fiicele gazdelor sale. Specialitatea reală a lui Verres erau totuşi antichităţile. Anii în care s-a jefuit lumea greacă au creat claselor superioare de la Roma un imens entuziasm pentru arta de calitate. Oficial, aceasta era desconsiderată ca fiind de o libertate decadentă, dar, în culise, sus-puşii Romei căutau cu frenezie orice pictură sau sculptură de valoare care se vindea bine. Acum, când zilele prădării oraşelor greceşti se încheiaseră, s-a dezvoltat prima piaţă de artă din lume pentru a umple golul. Preţurile au urcat corespunzător, iar comercianţii au făcut averi. Contribuţia lui Verres a constat în aducerea metodelor de gangster în acest comerţ. Pe când producea falsuri în masă, folosea o echipă de experţi, „copoi”, 27 pentru a depista capodoperele autentice. Verres avea un talent de a face oferte pe care nimeni nu îndrăznea să le refuze. Un bătrân locuitor din provincii, care a încercat să-l înfrunte pe guvernator, a fost dezbrăcat şi legat de o statuie ecvestră în piaţa principală a oraşului. Pentru că era în plină iarnă, iar statuia era de bronz, bătrânul s-a răzgândit curând. Alţi inşi care i-au creat probleme, chiar cetăţeni romani, au fost pur şi simplu crucificaţi.

Acesta era deci omul pe care Cicero a decis să-l acuze. În ciuda trecutului inculpatului, el ştia că acest caz nu avea să fie o victorie uşoară. Verres avea prieteni în locuri importante şi o largă sferă de influenţă. Când Cicero s-a dus în Sicilia ca să conducă ancheta personal, a descoperit că martorii aveau tendinţa suspectă de a amuţi sau de a dispărea. Din fericire, în urma ocupării funcţiei de chestor, el avea o mulţime de relaţii proprii în Sicilia. Dovezile se aflau peste tot, chiar în tăcerea locuitorilor din sate, a ţăranilor ruinaţi de jafurile lui Verres. În mod limpede, ca procuror, Cicero s-a bucurat de ceea ce a găsit, dar ca om de stat aspirant, era în acelaşi timp îngrozit.

Corupţia lui Verres lovea în două dintre cele mai ferme convingeri ale sale: că Roma era benefică pentru lume şi că activităţile Republicii erau benefice pentru Roma. De aceea, Cicero putea susţine cu o expresie perfect serioasă că miza în procesul ce urma era apocaliptică. „Nu e loc până la marginile oceanului, oricât de depărtat, oricât de ascuns, în care să nu fi pătruns în zilele noastre excesele şi nedreptăţile oamenilor noştri”, a avertizat el. Dacă Verres nu era condamnat, atunci „se va isprăvi cu republica noastră, dacă ticăloşii ar scăpa de judecată şi de pedeapsă din cauza exemplului altor ticăloşi”. Deşi totul depăşea magnific orice închipuire, era vorba de mai mult decât o simplă dorinţă avocăţească de a speria. De dragul idealurilor sale politice şi al respectului de sine, Cicero a trebuit să creadă ce spunea. Dacă *Cursus* răsplătea mai degrabă cupiditatea decât patriotismul şi dacă un om ca Verres putea ieşi învingător în lupta cu un om ca el însuşi, atunci Republica era putredă pe dinăuntru. Acesta era un argument de care Cicero se va agăţa toată viaţa: că propriul succes trebuia privit ca măsură a sănătăţii Romei. Principiile autentice fuzionau perfect cu egoismul nemăsurat.

Nu i-a luat mult lui Hortensius ca să înţeleagă cu ce se confrunta. În loc să pledeze bazându-se chiar pe termenii lui Cicero, el a încercat să amâne procesul. A fost stabilită până la urmă o dată tocmai înainte de intrarea tribunalelor într-o lungă vacanţă. Pentru acuzare, acesta era un recul poate devastator. Convenţiile ce guvernau modul de adresare al unui avocat cereau timp şi, dacă Cicero le respecta, procesul putea trena luni de zile. Cu cât continua mai mult, cu atât mai multe ocazii de mituire şi de constrângere putea avea Verres. Când a început procesul, acuzatul a avut toate motivele să jubileze. Cicero a pregătit totuşi o ambuscadă devastatoare. În loc să urmeze ritualurile obişnuite ale tribunalelor, el a făcut pasul fără precedent de a-şi expune dovezile imediat într-o serie de discursuri scurte. Hortensius a trebuit să-l audă doar pe primul ca să înţeleagă că jocul a luat sfârşit. A

renunţat la dreptul la replică, iar procesul s-a întrerupt imediat. Verres, nedorind să aştepte inevitabila condamnare, a fugit cu colecţia sa de artă la Marsilia. Cicero a sărbătorit publicând întregul text al discursurilor pe care ar fi vrut să le ţină, fără îndoială frumos adaptate pentru consumul public şi, în plus, cu câteva înţepături bine ţintite la adresa lui Hortensius. Vestea a fost transmisă în întreaga Romă: regele şi-a pierdut coroana; dominaţia lui Hortensius asupra tribunalelor a ajuns la sfârşit.

Supremaţia lui Cicero avea să dureze o viaţă. Avantajele pe care i le-a adus acest lucru în materie de influenţă şi relaţii au fost imense. Au existat şi câteva câştiguri imediate. La începutul pledoariei sale, Cicero a pretins că nu-l interesează beneficiul personal. Acest lucru a fost extrem de fals. Aşa cum Cicero ştia foarte bine, un procuror avea dreptul să ceară rangul oricărui inculpat pe care-l aducea cu succes în justiţie. Verres fusese pretor şi, odată condamnat, toate avantajele statutului său treceau direct la Cicero. Printre acestea se afla dreptul de a vorbi în dezbateri înaintea senatorilor nepretorieni. Pentru un om cu elocvenţa lui Cicero, acesta era un privilegiu crucial. Arta sa oratorică putea începe acum să-şi ţeasă magia nu doar în tribunale, ci şi în chiar inima politicii.

Desigur, mai avea un drum lung de parcurs, dar a făcut paşi mari. „Gândeşte-te ce oraş e ăsta, gândeşte-te la natura ţelului tău şi la cine eşti tu”, l-a sfătuit fratele său. „În fiecare zi, când te îndrepţi spre For, trece-ţi aceste gânduri prin minte: «Sunt un * 29

homo novust Doresc funcţia de consul! Asta e Roma!»”.

Răsplata supremă nu mai era un vis imposibil.

Taurul şi băiatul

De-a lungul anilor ’70 î.Hr., Capitoliul a rămas un şantier. Marele templu al lui Jupiter se ridica din propria cenuşă la mult timp după ce rămăşiţele pământeşti ale lui Sulla fuseseră împrăştiate în vânt. Fiind cel mai măreţ *grand projet* al Republicii, era de neconceput ca un

asemenea monument să fie construit în grabă şi lipsit de soliditate. Chiar înainte de terminarea sa, Cicero l-a putut numi „cel mai strălucit şi mai frumos monument” din oraş. Tot la fel cum distrugerea templului dinainte a fost un semn prevestitor al războiului civil, cel nou, vizibil pentru oricine trecea prin For, constituia dovada faptului că zeii zâmbeau Romei din nou. Pacea a revenit, iar Republica însăşi a fost restaurată.

Sau aşa doreau adepţii lui Sulla să creadă toată lumea. De aceea, păstrau cu atâta grijă controlul asupra Capitoliului în propriile mâini. După moartea lui Sulla, responsabilitatea oficială a templului a trecut la asociatul său cel mai de seamă, Quintus Lutatius Catulus. Acesta era întruchiparea măreţiei senatoriale. O origine remarcabilă, combinată cu o reputaţie de integritate severă şi de modă veche, i-au asigurat o autoritate fără egal în Senat. Era în mod firesc moştenitorul eminent al lui Sulla. Totuşi, chiar şi loialitatea lui Catulus avea limite. Sulla intenţionase să-şi imortalizeze numele pe arhitrava gigantică a templului, însă Catulus avea alte planuri. În locul numelui lui Sulla, şi l-a înscris pe templu pe al său.

Reputaţia lui Catulus pentru probitatea sa austeră nu pare a fi fost afectată de acest act de mare egoism. Dimpotrivă, de fapt. Amintirea lui Sulla era pătată, iar numele lui considerat malefic. Promovându-se pe sine însuşi pe socoteala conducătorului său dispărut, Catulus recunoştea efectiv acest lucru. Devotamentul său faţă de moştenirea lui Sulla a rămas neatins, însă modul în care a fost impus Republicii, prin constrângere, a constituit o povară evidentă pentru orice conservator autoproclamat. împreună cu Hortensius, care îi era nu doar cel mai apropiat aliat politic, ci şi cumnat, Catulus a încercat să păstreze un ideal care privea înapoi cu mândrie, un ideal în care un popor roman profund îndatorat este condus către onoare şi glorie de către Senat. La rândul său, Senatul avea să fie condus de oameni ca el, întruchipări ale vechii ordini a Romei, animaţi de tradiţiile rigide ale strămoşilor lor. Republica avea totuşi multe tradiţii

diferite, confuze şi derutante, şi care nu se pretau la codificări. În trecut, provocarea pentru un cetăţean a fost întotdeauna de a înfrânge vârtejul contracurenţilor lor, dar Sulla, văzând unde pot să ducă, a încercat în schimb să le îmblânzească şi – în unele cazuri – să le stăvilească fluxul. Ca un uriaş sistem de diguri, legislaţia sa a servit la canalizarea a ceea ce anterior fusese necontrolat. Ritualul şi un sentiment comun al datoriei şi al obligaţiei, acestea au definit Republica timp de secole. Obiceiurile nescrise au fost totul. Acum asta s-a schimbat. Chiar dacă erau tradiţionalişti implacabili, oameni precum Catulus erau şi moştenitori ai revoluţiei.

În spatele zăgazurilor ridicate de Sulla, exista totuşi o presiune constantă care provoca agitaţie. Ataşamentul cetăţenilor faţă de vechile lor drepturi nu era uşor de deviat, iar legislaţia împotriva tribunatului în mod special irita multă lume. În 75 î.Hr., la numai trei ani după moartea lui Sulla, legea crucială care interzicea tribunilor să ocupe alte funcţii mai înalte a fost anulată. În ciuda unei consolidări disperate a barajelor de către susţinătorii lui Sulla, o mare majoritate a senatorilor a sfârşit prin a sprijini măsura. Unii au cedat în faţa unei mişcări violente de protest, alţii s-au lăsat influenţaţi de ambiţii personale sau de dispute între duşmani sau de obligaţii sau de factori complet obscuri. Motivele nu au fost niciodată transparente la Roma. Cum ordinea tradiţională a Republicii a început să se reafirme, la fel s-a întâmplat şi cu vechea imprevizibilitate a politicii romane. Visul lui Sulla – că trebuie să existe o singură cale publică spre putere – se prăbuşea împreună cu regimul său.

Cum se face, de exemplu, că până şi Catulus, care avea un prestigiu imens, a putut fi eclipsat uneori în Senat de un cameleon notoriu ca Publius Cethegus? Ca şi Verres, Cethegus a trecut în tabăra lui Sulla la timp pentru a-şi salva pielea. În timpul asediului oraşului Praeneste, el şi-a convins foştii colegi să se predea, apoi, cu sânge rece, i-a dat pe mâna trupelor de şoc ale lui Sulla pentru a fi executaţi. Rasaţii precum Catulus l-au privit cu dezgust,

dar Cethegus nu era omul căruia să-i pese. În loc să concureze pentru onoruri publice, aşa cum era de aşteptat din partea unui nobil roman, el se târguia în culise, mituind, linguşind, complotând pentru a obţine controlul asupra unei mari părţi din voturile senatorilor. Aceasta era o armă politică de care şi cei mai infatuaţi aristocraţi puteau ţine seama. De fiecare dată când trebuia fixată o întâlnire sau un proiect de lege trebuia modificat, vizitatorii de la miezul nopţii începeau să se perinde pe la uşile lui Cethegus.

Ideea că puterea poate fi separată de glorie era înşelătoare pentru majoritatea romanilor, şi neliniştitoare. În oricare alegeri, reputaţia urâtă a lui Cethegus se dovedea ucigătoare pentru speranţele sale. Prestigiul lui era al unui lobbyist şi nimic mai mult. Niciun roman care urmărea să ajungă consul nu-şi permitea să stea în camerele dosnice şi dubioase unde se furişa Cethegus. Aristocraţii cunoscuţi puteau fi uneori obligaţi să-l angajeze, însă reţinerea lor în a copia modelul său de carieră le exprima hotărât dispreţul. Totuşi exista un nobil, de origine aleasă şi cu un prestigiu plin de aroganţă, aproape ameninţător, care l-a depăşit deja de mult pe Cethegus în arta murdară a manevrelor politice şi care nu a avut niciodată niciun fel de scrupule în a face asta, care s-a strecurat cu aceeaşi uşurinţă printre umbrele şi luminile orbitoare ale vieţii publice, asemenea celor care „fac orice, se pun în slujba oricui, numai să ajungă unde vor”. Şi ce dorea Marcus Crassus era clar: să fie cetăţeanul cel mai important din stat.

În anii de după moartea lui Sulla, deşi mai urma să câştige funcţia de pretor, să devină consul, erau persoane care-l vedeau pe Crassus apropiindu-se deja de realizarea acestei ambiţii. Cearta cu Sulla s-a dovedit doar un obstacol temporar, într-adevăr, într-un anumit fel a folosit la creşterea prestigiului lui Crassus. Spre deosebire de Catulus, el a stat la un pas de regimul dictatorului. Aşa a preferat să acţioneze, fără legături sau obligaţii faţă de nicio altă cauză decât a sa. Principiile erau pentru Crassus

simple gambituri într-un joc vast şi complex, ce trebuiau adoptate şi apoi sacrificate după cum cerea strategia. În loc să rişte a-şi lăsa amprentele pe ceva, el folosea intermediari ca să testeze limitele în numele său. Avea resurse inepuizabile de asemenea subordonaţi binevoitori. Crassus cultiva cu asiduitate oameni puşi pe căpătuială. Fie că dorea să contribuie la promovarea lor în funcţii înalte sau doar să-i aibă la dispoziţie ca pe nişte fraieri sau nulităţi, îi trata pe toţi cu aceeaşi amabilitate ameninţătoare, ţinând casa deschisă, evitând ifosele, amintindu-şi numele fiecărui om pe care l-a întâlnit vreodată. La tribunal, pleda neobosit pentru inculpaţii de la care putea obţine mai târziu ceva în schimb. O datorie la Crassus avea întotdeauna o dobândă foarte mare.

Nu degeaba a funcţionat ca bancher al Senatului. Crassus avea fonduri mai mari decât oricine altcineva din Republică. Sclavii, minele şi bunurile imobiliare rămâneau principalele sale investiţii, dar nu considera nicio şmecherie prea josnică dacă contribuia la vistieria lui. Ori de câte ori o casă lua foc, Crassus conducea rapid brigada sa privată de pompieri la locul cu pricina, apoi refuza să stingă flăcările până când proprietarul nu-i vindea clădirea ieftin. Acuzat că s-a culcat cu o vestală virgină – o infracţiune cât se poate de profanatoare – a protestat că doar a sedus femeia pentru a-i smulge proprietatea şi a fost crezut. În ciuda reputaţiei de avar, Crassus trăia totuşi simplu şi, atunci când interesele nu-i erau în joc, se putea dovedi notoriu de zgârcit. Unui filosof, Alexandru, căruia Crassus i-a oferit în silă ospitalitate, i s-a împrumutat o pelerină pentru călătorie şi apoi i s-a cerut s-o dea înapoi. Alexandru, fiind grec, nu avea drept de vot. Dacă ar fi fost cetăţean, ar fi fost încurajat să împrumute mult mai mult decât o pelerină. Cu cât statutul era mai important, cu atât mai spectaculos era încurajat să intre în datorii. Banii reprezentau fără îndoială instrumentul puterii preferat de Crassus. Firele de aur pe care le ţesea au prins în plasa lor întreaga Republică. Prea puţine lucruri se puteau întâmpla în Roma despre care Crassus să nu afle imediat, sensibil

cum era la fiecare freamăt, la fiecare mişcare a fiecărei muşte prinse în pânza sa.

Nu e de mirare că le inspira concetăţenilor săi o groază aparte. Cei care luptau împotriva legilor lui Sulla atacau cu violenţă alte figuri publice, dar niciodată pe Crassus. Întrebat de ce, un tribun l-a comparat nu cu un păianjen, ci cu un taur cu fân pe coame – „romanii aveau obiceiul", cum explică Plutarh, „ca să pună fân într-unul din coarnele taurului care împungea, pentru ca cei care-i ieşeau în cale să se ferească".32 Un asemenea respect era ceea ce Crassus dorea cel mai mult. El a înţeles mai bine decât oricine altcineva din Roma lecţia războaielor civile: că toate însemnele exterioare ale gloriei nu sunt nimic comparativ cu superioritatea printre iniţiaţi. Într-o societate ca Republica, unde puterea stârnea rapid invidie şi pizmă, supremaţia era un statut periculos. Doar dacă inspira teamă fără prea multe resentimente putea spera să reziste. În arta menţinerii unui asemenea echilibru, Crassus excela.

Totuşi, spre necazul lui, s: a pomenit eclipsat de un rival căruia se pare pur şi simplu că legile gravităţii politice nu i se aplicau. Cel care a atras ca întotdeauna atenţia a fost Pompei. Acolo unde Crassus a uneltit ca să se bucure de substanţa puterii, Pompei nu a încetat niciodată să se bucure de strălucirea şi răsunetul spectacolului oferit de aceasta. Dar, jucând rolul generalului, a devenit rapid autentic, şi nu doar ca general, ci ca răsfăţat al Romei. „Măcelarul adolescent" avea farmecul unui inocent. „Pompei avea o faţă cum nu se poate mai sfioasă", ni se spune: „roşea totdeauna în prezenţa altora". Marelui public, asemenea îmbujorări îi aminteau cu drag de tinereţea eroului, de modestia băiatului, care păreau cu atât mai demne de stimă când erau comparate cu evoluţia sa fără egal. Care cetăţean nu a îndrăznit să se imagineze pe sine însuşi procedând ca Pompei, profitând din plin de şansele gloriei şi urcând spre înălţimi? Indulgenţa romanilor faţă de cariera sa trăda profunzimea afecţiunii lor. Departe de a le provoca gelozia, Pompei le-a îngăduit

să-şi trăiască – chiar dacă indirect – cele mai secrete fantezii şi vise. Faima lui Pompei era ceva ce Sulla însuşi a fost obligat să respecte. Nimeni altcineva nu a testat limitele răbdării dictatorului ca Pompei, fiul răsfăţat şi preferat. După ce a înfrânt armatele marianiştilor în Africa, a revenit în Italia şi a refuzat un ordin direct de lăsare la vatră a legiunilor – nu cu vreo intenţie de a răsturna regimul lui Sulla, ci pentru că, asemenea unui copil care a pus ochii pe o jucărie nouă şi ispititoare, a dorit un triumf. Sulla, fie cu ironie, fie cu admiraţie, a acceptat să confirme titlul atribuit protejatului său de trupele acestuia: „Magnus" – „Cel Mare". Ideea de a acorda însă onoarea supremă a unui triumf unui om care nu era nici măcar senator l-a descumpănit. Ca întotdeauna, Pompei a răspuns la condescendenţă cu obrăznicie. „Mai mulţi se închină la soare când răsare decât când apune", 34 i-a spus el în faţă bătrânului dictator. Sulla, plictisit, a cedat până la urmă. Pompei, roşind aşa cum se cuvenea, a trecut călare, triumfător, pe străzi, cu prăzile sale de război în faţă, aclamat puternic de admiratorii lui. Şi nu avea încă douăzeci şi cinci de ani.

După o emoţie ca asta, efortul şi plictiseala unei cariere politice convenţionale nu erau deloc tentante. Pompei cel Mare nu alerga după funcţii de chestor. După ce l-a ajutat pe Catulus să reprime revolta armată care a urmat morţii lui Sulla, a făcut figura lui preferată de a refuza să-şi lase trupele libere. Din nou, nu cu intenţia de a organiza el însuşi o lovitură de stat, ci pentru că se distra prea mult în calitate de general, ca să fie pregătit să renunţe la legiunile sale. În schimb, a cerut să fie trimis în Spania. Provincia era încă infestată cu rebeli marianişti, iar ce a făcut Senatul, confirmând comanda lui Pompei, nu a fost să cedeze pur şi simplu şantajului. Războiul împotriva rebelilor promitea să nu fie deloc strălucit, ci plin de pericole şi cu prea puţine recompense. Catulus şi colegii lui au fost fericiţi să-l vadă pe Pompei plecat.

Şi Crassus trebuie să fi sperat ca tânărul său rival să se îndrepte spre un eşec. Încă o dată însă Pompei a avut

insuportabil de mult succes. Cu toate că războiul s-a dovedit într-adevăr chinuitor, armatele rebele au fost treptat înfrânte. Crassus, care nu a încetat niciodată să considere titlul lui Pompei – Magnus – o glumă, a început să-l audă folosit cu tot mai puţină ironie de toată lumea din jur. În 73 î.Hr., anul când Crassus a devenit pretor, Pompei era ocupat cu stingerea ultimelor focare ale rebeliunii şi cu liniştirea Spaniei spre imensul său avantaj. În provincia care i-a oferit lui Crassus prima armată, Pompei punea acum şi bazele unei clientele. Curând s-a întors la Roma, încununat de glorie, cu armata sa de veterani experimentaţi în spate. Fără îndoială că a cerut un al doilea triumf. După aceea, cine putea spune ce avea să urmeze?

Crassus, confruntat cu o ameninţare ca Pompei, pare a-şi fi reevaluat strategia. Deşi avea el însuşi un prestigiu imens, acesta a rămas pe jumătate în umbră. Acum era momentul să obţină deplina aprobare publică. Crassus nu era Cethegus. El ştia foarte bine că puterea fără glorie a fost întotdeauna limitată, mai ales la concurenţă cu un rival ca Pompei. Avea nevoie el însuşi de o victorie zdrobitoare şi rapidă. Dar unde? Şi împotriva cui? Duşmanii potriviţi erau în număr frustrant de mic.

Şi atunci, ca o furtună pornită din senin, i s-a ivit ocazia.

Umbra gladiatorului

La jumătatea acelei veri a anului 73, a avut loc o evadare dintr-o şcoală de gladiatori din Campania. La fel ca fructele de mare şi locuinţele de lux, asemenea şcoli au devenit o afacere tot mai importantă în zonă. Gladiatorii erau în foarte mare măsură o specialitate internă. Cu mult înainte de intrarea în scenă a Romei, mormintele din Campania şi Samnium au fost cadrul unor dueluri între războinici înarmaţi, organizate în onoarea spiritelor celor morţi, veşnic însetaţi. Chiar şi atunci când ritualurile vărsării de sânge au început să fie comercializate printr-un interes tot mai mare al romanilor faţă de ele, gladiatorii au continuat să se îmbrace în stilul războinicilor samniţi,

purtând coifuri cu boruri şi creste care se mişcau dizgraţios. Pe măsură ce trecea timpul şi independenţa samniţilor devenea o amintire, imaginea acestor luptători a ajuns să pară tot mai exotică – precum aceea a animalelor pe cale de dispariţie, într-o grădină zoologică.

Pentru romanii înşişi, impresia de insolit pe care o lăsa lupta de gladiatori a făcut întotdeauna parte integrantă din farmecul său. Cum războaiele Republicii aveau loc tot mai departe de Italia, a existat teama că spiritul marţial al poporului poate începe să dispară. În anul 105 î.Hr., consulii care au organizat primele jocuri finanţate de stat la Roma au avut drept scop să ofere mulţimii un mic exemplu de luptă barbară. De aceea, gladiatorii nu au fost niciodată înarmaţi ca legionarii, ci întotdeauna în stilul grotesc al duşmanilor Republicii – dacă nu samniţi, atunci traci sau gali. Totuşi, acest spectacol de sălbăticie, pus în scenă în For, în chiar inima Romei, a inspirat emoţie şi admiraţie, ca şi dezgust şi dispreţ. Claselor superioare le-a plăcut să susţină că jocurile există pentru *plebs*, însă exemplul de curaj al unui gladiator putea afecta pe oricine. „Chiar şi atunci când erau doborâţi, şi desigur când erau încă în picioare şi luptau, ei nu se făceau de ruşine”, se entuziasma rafinatul Cicero. „Şi să presupunem că un gladiator a fost pus la pământ, vezi vreodată pe cineva sucindu-i gâtul după ce i s-a ordonat să-i dea lovitura de graţie7” 35 Aici, în gestul unui sclav străin învins, se materializa tot ce romanii admirau mai mult.

Deşi reflexia era deformată, gladiatorul reprezenta o oglindă aşezată în faţa mulţimii care privea. El permitea romanilor să vadă consecinţa dorinţei lor de glorie, în forma sa brută, extremă şi degradată. Diferenţa între un senator care-şi făcea campanie pentru alegerea în funcţia de consul şi un gladiator care lupta pentru viaţa sa era doar de grad. Romanii au ajuns să freamăte la ambele spectacole. Într-o societate ca Republica, fascinaţia în faţa violenţei din arenă era ceva natural. Cu cât această reprezentaţie sângeroasă se dovedea mai exagerată, cu

atât mai mult plăcea romanilor. Însă masacrul le servea şi drept avertisment de moarte. Lupta gladiatorilor era dovada a ceea ce se putea întâmpla dacă spiritului de competiţie i se dădea frâu liber, dacă oamenii începeau să lupte între ei nu ca romani, constrânşi de tradiţii şi obligaţii, ci ca brute. Sânge pe nisip, cadavre trase cu cârligele. Dacă structura Republicii se prăbuşea, aşa cum aproape s-a întâmplat în anii războiului civil, atunci asta putea fi soarta tuturor, cetăţeni ca şi sclavi.

Acesta era alt motiv pentru care şcolile de pregătire au avut tendinţa să se concentreze în Campania, la o distanţă sigură de Roma. Romanii recunoşteau sălbăticia din sufletul gladiatorului şi se temeau s-o vadă în mijlocul lor. În vara anului 73 î.Hr., chiar dacă numărul celor evadaţi a fost mult sub o sută, romanii au trimis totuşi un pretor să trateze cu ei, împreună cu o armată de trei mii de oameni. Cum fugarii s-au refugiat pe coastele Vezuviului, romanii au decis să-i determine să plece de acolo înfometându-i. Gladiatorii ştiau însă totul despre aplicarea unei lovituri în punctul slab al duşmanului. Ajungând pe coastele vulcanului acoperite cu viţă sălbatică, ei au împletit scări din vrejuri, apoi au coborât o pantă foarte abruptă şi i-au atacat pe romani din spate. Tabăra a fost cucerită, legionarii înfrânţi. Gladiatorilor li s-au alăturat imediat alţi dezertori. Lanţurile de la picioare au fost topite şi transformate în săbii. Au fost prinşi şi dresaţi cai sălbatici, s-a format o unitate de cavalerie. Împrăştiindu-se în toată Campania, sclavii au început să devasteze o regiune care abia a început să-şi revină după jafurile lui Sulla. Nota a fost asediată din nou şi prădată. Alte două armate romane, învinse. Tabăra unui alt pretor, atacată. Fasciile, capturate, chiar şi calul.

Ceea ce a început ca o forţă de gherilă formală se constituia acum într-o armată uriaşă şi disciplinată de aproximativ 120.000 de oameni. Meritul era al conducătorului evadării iniţiale, un trac pe nume Spartacus. Înainte de înrobire, el le-a servit romanilor ca mercenar, combinând fizicul unui gladiator cu un spirit

pătrunzător şi rafinat. El a recunoscut că dacă rebelii ar rămâne în Italia, anihilarea lor de către stăpânii şocaţi ar fi o chestiune de timp, astfel că, în primăvara lui 72, el şi armata lui s-au îndreptat înspre Alpi. Au fost urmăriţi de Gellius Publicola, umoristul ale cărui glume pe socoteala filosofilor atenieni i-a amuzat pe prietenii săi cu ani în urmă şi care tocmai a fost ales

Ki.

consul. Înainte ca el să poată lupta cu Spartacus, sclavii s-au întâlnit totuşi cu forţele romane staţionate pentru apărarea frontierei de nord şi le-au distrus. Drumul peste Alpi şi spre libertate era acum larg deschis. Dar sclavii au refuzat să-l urmeze. În schimb, întâlnind şi respingând armata lui Gellius, au făcut cale întoarsă spre sud, spre ţinuturile stăpânilor lor şi spre tot ce au încercat anterior să părăsească.

Romanii au rămas perplecşi din cauza acestui *volte face*. O explicaţie pe care ei au oferit-o a fost încrederea exagerată: „sclavii erau proşti şi, nebuneşte, au avut prea multă încredere în numărul mare de oameni care se înghesuiau să li se alăture11.36 De fapt, ar fi fost greu pentru rebeli să nu fie copleşiţi atunci când au descoperit câţi sclavi mai erau în Italia. Fiinţele omeneşti nu au constituit segmentul cel mai puţin semnificativ din bogăţia prădată de Republică în timpul războaielor sale de cucerire. Singura piaţă înfiinţată de supremaţia romană a îngăduit mutarea prizonierilor în jurul Mediteranei la fel de uşor ca a oricărui alt tip de marfă, rezultatul fiind o explozie a comerţului cu sclavi, un transfer de populaţii fără precedent în istorie. Sute de mii, poate milioane de oameni au fost dezrădăcinaţi din ţările lor şi aduşi în centrul imperiului, spre a trudi pentru noii lor stăpâni. Chiar şi cel mai sărac cetăţean putea avea un sclav. În casele bogate, excesul de forţă de muncă i-a obligat pe stăpânii de sclavi să găsească munci tot mai exotice în care să se specializeze aceştia, cum ar fi ştergerea prafului de pe busturi sau scrierea de invitaţii sau îngrijirea hainelor purpurii. Prin însăşi natura lor, asemenea sarcini

erau desigur alese. Munca majorităţii sclavilor era infinit mai chinuitoare, în special la ţară, unde condiţiile lăsau cât se poate de mult de dorit. Oamenii se cumpărau la grămadă, se însemnau cu fierul roşu şi se legau în lanţuri, apoi erau puşi la muncă din zori până la asfinţit. Noaptea erau încuiaţi în barăci imense, înghesuite. Nu li se îngăduia niciun dram de intimitate sau demnitate. Erau hrăniţi atât cât să nu moară de foame. Epuizarea se remedia cu biciul, în vreme ce insubordonarea era tratată de specialişti în tortura – şi chiar execuţia – sclavilor aroganţi. Ologii sau cei îmbătrâniţi prematur se puteau aştepta să fie aruncaţi deoparte, precum vitele bolnave sau carafele de vin sparte. Stăpânilor nu le prea păsa dacă supravieţuiesc sau mor de foame. La urma urmei, aşa cum agronomilor romani le plăcea să reamintească cititorilor lor, nu avea rost să se risipească bani pe unelte inutile.

Această exploatare a stat la baza a tot ce era mai nobil în Republică – cultivarea cetăţeniei, pasiunea pentru libertate, groaza de umilinţă şi dezonoare. Nu doar pentru că timpul liber care îi permitea unui cetăţean să se dedice Republicii depindea de munca silnică a altora. Sclavii satisfăceau şi o nevoie mai rafinată, mai periculoasă. „Nicio mare nenorocire nu vine fără un folos”, fiecare roman considera acest lucru de la sine înţeles. Orice statut era relativ. Ce valoare avea libertatea într-o lume în care toţi erau liberi? Chiar şi cel mai sărac cetăţean se putea considera cu mult deasupra celui mai bine tratat sclav. Moartea era de preferat unei vieţi lipsite de libertate: întreaga istorie a Republicii a servit la dovedirea acestui lucru. Dacă un om îngăduia să fie înrobit, atunci cu siguranţă îşi merita soarta. Aceasta era logica de fier care împiedica pe oricine să pună la îndoială cruzimea cu care erau trataţi sclavii şi cu atât mai puţin legitimitatea sclaviei înseşi.

Era o logică pe care o acceptau şi sclavii. Nimeni nu a obiectat vreodată faţă de ierarhia celor liberi şi a celor neliberi, doar faţă de poziţia sa în cadrul ei. Ceea ce doreau rebelii nu era să distrugă sclavia ca instituţie, ci să

câştige privilegiile foştilor lor stăpâni. Aşa s-a întâmplat că i-au forţat uneori pe prizonierii lor romani să participe la luptele de gladiatori: „Cei care au oferit odată spectacolul au devenit spectatori”. Doar Spartacus însuşi pare a fi luptat pentru un ideal adevărat. A fost singurul dintre conducătorii de revolte ale sclavilor din istoria antică ce-a încercat să impună o formă de egalitarism tovarăşilor săi, interzicându-le să deţină aur şi argint şi împărţindu-le prada de război în mod egal. Dacă aceasta a fost o încercare de Utopie, atunci a eşuat. Ocaziile de piraterie sălbatică au fost pur şi simplu prea tentante pentru ca majoritatea rebelilor să reziste. Aici, credeau romanii, se afla o altă explicaţie a eşecului sclavilor de a fugi când au avut şansa. Ce erau mlaştinile şi pădurile din ţările lor comparativ cu tentaţiile Italiei? Visurile de libertate ale rebelilor au venit mult după dorinţa lor de a jefui. Pentru romani, aceasta a constituit dovada concludentă a „firii lor servile”.39 De fapt, sclavii urmăreau doar să trăiască aşa cum trăiau stăpânii lor, din rezultatele muncii altora. Chiar în timpul violenţelor, ei continuau să fie oglinda idealurilor romane.

Nu a fost de mirare că romanii înşişi, care recunoşteau ceea ce merita să fie jefuit, au început să intre în panică. Odată cu înfrângerea armatei lui Gellius şi cu angajarea în străinătate a tuturor celorlalte legiuni ale Republicii, capitala s-a pomenit dintr-odată expusă pericolelor. Crassus, care nu s-a lăudat degeaba că este suficient de bogat pentru a-şi înfiinţa propria armată, a intrat acum în acţiune. Susţinătorii săi din Senat s-au mobilizat. După o dezbatere furtunoasă, consulii au fost privaţi de cele două legiuni ale lor, iar lui Crassus i-a fost atribuită comanda unică. Noul generalisim a lansat imediat o campanie de recrutare, mărind de patru ori dimensiunea forţelor aflate la dispoziţia sa. Întrucât a câştigat şansa de a se consacra drept salvator al Republicii, nu a intenţionat s-o piardă. Când două dintre legiunile sale, încălcându-i direct ordinele, s-au confruntat cu Spartacus şi au suferit o nouă înfrângere, reacţia lui Crassus a fost de a reînfiinţa

vechea şi teribila pedeapsă cu decimarea. Fiecare al zecelea om a fost omorât în bătaie, cei supuşi împreună cu cei recalcitranţi, cei viteji împreună cu cei laşi, în timp ce tovarăşii lor erau forţaţi să privească. S-a reimpus disciplina militară. În acelaşi timp, a fost transmis un avertisment tuturor sclavilor tentaţi să i se alăture lui Spartacus că nu se pot aştepta la niciun fel de îndurare din partea unui general dispus să impună asemenea sancţiuni propriilor oameni. Necruţător cum era, Crassus nu a făcut niciodată nimic fără să calculeze precis efectul. Dintr-o singură lovitură violentă, milionarul devorator de averi şi-a transformat imaginea în aceea de adept rigid al valorilor de modă veche. Aşa cum Crassus ştia perfect, tradiţiile disciplinei romane au produs întotdeauna impresie bună asupra votanţilor.

Cu autoritatea consolidată de acum, Crassus a trecut la împrejmuirea capitalei. Spartacus a răspuns retrăgându-se şi mai mult spre sud. El ştia că acolo era cel mai probabil să găsească noi recruţi. Lăsând în urmă prosperitatea din oraşele Italiei centrale, armata sa a început să traverseze o serie monotonă de vaste proprietăţi funciare. La câmpie, totul era pustiu, vedeai doar sclavi legaţi în lanţuri, care trudeau din greu, în timp ce în zonele înalte, nu întâlneai pe nimeni decât ocazional sclavul străin, care mâna cirezi sau turme imense pe imaşurile altfel goale. Ceea ce fusese odată un peisaj cu oraşe şi sate înfloritoare era acum *Italiae solitudo* – „pustietatea Italiei”. împingându-i pe rebeli tot mai spre sud prin acest deşert, şi departe de Roma, Crassus a reuşit până la urmă să-i izoleze în călcâiul peninsulei. Acum când iama se apropia, ca să fie sigur că această pradă nu poate scăpa, Crassus a ridicat o baricadă ce se întindea de la un ţărm la altul. Spartacus s-a pomenit prins în capcană. S-au făcut două încercări disperate de a lua cu asalt şanţurile şi zidurile legionarilor. Ambele au fost respinse, spre imensa uşurare a lui Crassus, căci el, ca şi prada sa, a început să-şi piardă speranţa. Timpul trecea. Un duşman mult mai ameninţător decât Spartacus se ivea la orizont. După cinci

ani petrecuţi în Spania, Pompei revenea acasă.

Când a aflat acest lucru, Spartacus a încercat să profite de tulburarea lui Crassus, oferindu-se să negocieze. Acesta a refuzat cu dispreţ. Spartacus a reacţionat crucificând un prizonier roman chiar în faţa baricadelor. Întreaga zi, ţipetele muribundului au fost purtate de vântul îngheţat către concetăţenii săi. Apoi, când s-a înserat şi a început viscolul, Spartacus a făcut a treia încercare de a forţa baricadele. De data aceasta a reuşit să se elibereze. Fugind de Crassus, a început să înainteze în zigzag spre nord. Crassus, cu un ochi la rebeli şi cu altul la Pompei, care se tot apropia, l-a urmărit cu o viteză nebună, doborându-i pe cei rămaşi în urmă într-o serie de ciocniri succesive tot mai violente. Până la urmă, rebelii au fost încolţiţi din nou, iar Spartacus s-a întors şi s-a pregătit de luptă, în faţa oamenilor săi aliniaţi, el şi-a înjunghiat calul, eliminând posibilitatea continuării retragerii, dăruindu-se victoriei sau morţii. Apoi sclavii au început lupta. Spartacus însuşi a condus un atac disperat împotriva cartierului general al lui Crassus, dar a fost ucis înainte de a ajunge acolo. Grosul armatei rebelilor a pierit împreună cu generalul lor. Marea revoltă a sclavilor s-a încheiat. Crassus a salvat Republica.

Atâta doar că, în ultima clipă, gloria i-a fost răpită. Cum Pompei se îndrepta spre sud, către Roma, cu legiunile sale, el s-a întâlnit cu cinci mii de rebeli fugari după înfrângerea finală a lui Spartacus. Extrem de operativ, i-a măcelărit până la ultimul, apoi a scris Senatului, lăudându-se cu realizarea sa de a fi pus capăt revoltei. Se poate imagina uşor ce a simţit Crassus. Într-o încercare de a contracara monopolizarea gloriei de către Pompei, el a ordonat ca toţi prizonierii capturaţi să fie crucificaţi pe Via Appia. Pe o distanţă de peste o sută şaizeci de kilometri pe cel mai aglomerat drum al Italiei, din patruzeci în patruzeci de metri, se afla câte o cruce cu trupul unui sclav bătut în cuie pe ea, înspăimântătoare anunţuri care făceau cunoscută victoria lui Crassus.

Pentru majoritatea romanilor însă, războiul cu

Spartacus a fost stânjenitor. Comparativ cu succesul lui Pompei de a fi măcelărit într-un război mii de membri ai unor triburi din provincii îndepărtate, gestul salvator al lui Crassus din preajma Romei era ceva demn de uitare. De aceea, deşi pentru amândoi s-a propus cununa de lauri, Crassus a trebuit să se mulţumească cu o paradă de rangul doi, făcând turul străzilor Romei nu într-un car, ci pe jos. Desigur că Pompei nici nu a păşit pe caldarâm. Doar ce era mai bun pentru eroul poporului. În timp ce Pompei, mândru ca un tânăr Alexandru, a mers într-un car tras de patru cai albi, cu alaiurile de prăzi de război şi prizonieri şerpuind înaintea lui pe străzi, cu admiratorii aclamându-l frenetic, Crassus nu a putut decât să privească şi să spumege.

Totuşi, a avut grijă să nu-şi arate resentimentele. Ovaţiile mulţimii, oricât erau de plăcute în sine, constituiau doar un mijloc pentru atingerea unui scop, iar acest scop îl reprezenta întotdeauna pentru Crassus substanţa puterii. Infinit mai mult decât un triumf el îşi dorea funcţia de consul. Cum alegerile se apropiau rapid, el a făcut o mişcare abilă în stilul său caracteristic, sugerându-i marelui său rival să candideze pe aceeaşi listă. Pompei, care era la fel de neliniştit din cauza abilităţilor politice ale lui Crassus pe cât era Crassus din cauza popularităţii lui Pompei, a acceptat pe loc. Au câştigat foarte firesc amândoi fără să concureze unul cu celălalt.

Pompei avea treizeci şi şase de ani când a devenit conducătorul ţării sale, mult sub vârsta minimă stabilită de Sulla. Unic pentru un consul, el nu a fost vreodată nici măcar senator, îngrijorat că ar putea să facă gafe, a trebuit să-şi roage un prieten să-i scrie un ghid al Senatului pentru impostori. Chiar şi aşa, lipsit de experienţă, Pompei nu era omul care să meargă tiptil. Impetuozitatea a fost cea care l-a ridicat pe culmile gloriei militare şi impetuozitatea a fost ceea ce a adus el pe câmpul de luptă al politicii. De îndată ce a ajuns consul, a prezentat un proiect de lege prin care reda libertatea tribunilor şi toate vechile lor privilegii abolite de Sulla. Piatra de temelie a

legislaţiei impuse de dictatorul dispărut a fost astfel demontată cu uşurinţă şi un element colorat şi potenţial destabilizator, restabilit în viaţa politică a Republicii. Mulţimile, care cereau tocmai o asemenea măsură de aproape un deceniu, au intrat din nou în delir.

De această dată, totuşi, Crassus s-a alăturat aplauzelor. Nedorind să rateze recunoaşterea meritului de a fi redat poporului vechile drepturi, a avut grijă să sprijine reforma. Chiar şi Catulus, simţind de unde bate vântul, a renunţat să se opună. Aceasta nu a însemnat aprobarea lui Pompei de către Senat. Nici vorbă. Faima lui şi caracterul nelegitim al funcţiei sale de consul au constituit o ofensă serioasă la adresa conducătorilor tradiţionalişti ai Senatului. Aceasta i-a permis lui Crassus, a cărui funcţie era perfect legală, să se prezinte drept partizan al lor. Aşa cum a făcut întotdeauna cu plăcere, a ales să parieze pe mai mulţi cai deodată. Pe de o parte, a cheltuit bani mulţi pe banchete publice uriaşe şi provizii gratuite de cereale pentru săraci, iar pe de altă parte, a turnat otravă în urechile colegilor săi din Senat, ponegrindu-l pe Pompei ca pe un demagog periculos şi uneltind pentru blocarea altor măsuri care ar fi fost pe placul mulţimii. Drept urmare, în loc să colaboreze pentru binele Republicii, aşa cum trebuiau să procedeze consulii, Pompei şi Crassus au sărit curând, în mod deschis, unul la gâtul celuilalt.

Nimic nu agita mai mult mulţimea într-o arenă decât spectacolul unui duel între doi gladiatori dotaţi cu arme şi abilităţi diferite. Cea mai apreciată formă de luptă era între un spadasin, blindat magnific cu platoşă şi coif, şi un sprinten purtător de trident, al cărui scop era să-l prindă pe spadasin într-o plasă. Pompei şi Crassus ofereau un spectacol similar: doi adversari atât de diferiţi şi totuşi atât de potriviţi, încât niciunul nu putea stabili un avantaj faţă de celălalt. În loc să-i distreze pe romani, duelul i-a şocat şi i-a deranjat. Sclavii se puteau lupta până la moarte, dar nu consulii poporului roman. Un gladiator putea tăia gâtul unui duşman învins, dar ca unul dintre cei doi conducători ai statului să-şi termine colegul era un afront adus tuturor

idealurilor Republicii. Până la urmă, se pare că Pompei şi Crassus au înţeles că sunt amândoi la fel de discreditaţi prin disputa lor. Către sfârşitul anului în care au ocupat funcţiile de consuli, pe când prezidau o adunare publică în For, un cetăţean i-a întrerupt brusc şi a cerut permisiunea de a povesti un vis. I s-a acordat. „Jupiter", a comunicat cetăţeanul, „arătându-mi-se, mi-a poruncit să vă spun în adunarea poporului să nu lăsaţi pe consuli să depună magistratura mai înainte de a fi prieteni". 40 A urmat o pauză lungă. Atunci Crassus s-a îndreptat spre Pompei şi i-a dat mâna. Şi-a elogiat rivalul. Cei doi s-au împăcat.

Episodul pare în mod suspect o înscenare, dar asta nu-l face mai puţin semnificativ. La un deceniu după moartea lui Sulla, ideea că oricine putea repeta ce a făcut el şi că se putea ridica deasupra statului îi umplea încă pe romani de groază. Oricât de puternici erau amândoi, şi Pompei, şi Crassus, niciunul nu-şi putea permite să fie considerat mai puternic decât celălalt. Aceasta era lecţia pe care Republica încă insista, chiar dacă inculca cetăţenilor săi dorinţa de a fi cei mai buni. Succesul era demn de laudă şi onoruri, însă succesul excesiv era periculos şi ameninţător pentru stat. Indiferent cât de mare putea deveni un cetăţean, indiferent cât de mare putea el dori să devină, cea mai reală măreţie dintre toate aparţinea totuşi Republicii romane înseşi.

UN OSPĂŢ CU HOITURI

Proconsulul şi regii

Pentru romani, calitatea ameţitoare a puterii era cea care o: făcea atât de periculoasă. A dirija treburile propriilor concetăţeni şi a-i conduce în război reprezentau responsabilităţi teribile, capabile să sucească oricui capul. La urma urmei, pe ce altceva s-a bazat Republica dacă nu pe unica şi importanta înţelegere a faptului că gustul autorităţii regale creează dependenţă şi corupe? Exceptând desigur cazul Romei, acum stăpână a lumii şi arbitru al naţiunilor, unde autoritatea consulilor[23] o

23 Consul, cel mai înalt magistrat al Romei Republicane. Puterea instituţiei de Consulat era împărţită între doi indivizi şi asta pe perioada

depăşea cu mult pe cea a oricărui rege. Cu atât mai necesar atunci să se insiste asupra neajunsurilor care le-au îngrădit întotdeauna funcţia.

Şi totuşi, datorită autorităţii mereu crescânde a Republicii, romanii s-au confruntat cu o dilemă. Acum când erau cetăţenii nu ai unui mic oraş-stat, ci ai unei supraputeri, solicitările impuse atenţiei lor păreau a nu se mai sfârşi. Războaiele izbucneau peste tot. Cu cât duşmanul era mai îndepărtat şi mai nesupus, cu atât mai mari erau solicitările logistice impuse consulilor. În împrejurări extreme, Senatul nu prea avea de ales decât să numească un magistrat care putea să-i ia locul, care putea fi, cum spuneau romanii, *pro consule*[24]. Întrucât imperiul

Republicii s-a extins în tot secolul al II-lea î.Hr., s-a recurs la proconsuli tot mai mult. Prin natura îndatoririlor lor, ei puteau ajunge să participe la o campanie pentru o perioadă mult mai lungă decât singurul an deja stabilit. Pompei, de exemplu, a stat cinci ani în Spania. Războiul a fost desigur câştigat, dar nu fără a-i înfuria pe conservatorii de la Roma. Vedetismul lui Pompei nu a făcut decât să confirme aversiunea Senatului faţă de însărcinările extravagante ale puterii proconsulare. Situaţia din Spania a fost disperată, dar altfel, dacă interesele Romei nu erau imediat ameninţate, senatorii preferau să tolereze oricâtă anarhie la nivelurile inferioare decât să atribuie unuia dintre ei împuternicirea de a o elimina.

Aceasta a fost situaţia şi în provincia Asia. Acolo, războiul împotriva lui Mitridate a lăsat în urmă sărăcie şi haos. Oraşele gemeau sub biruri punitive; structura socială aproape se prăbuşea; de-a lungul frontierei, prinţişori fără importanţă mârâiau şi muşcau. Deasupra rănilor provinciei distruse, muştele romane bâzâiau insistent, nu doar tinerii

---

unui singur an, după care erau alegeri noi - n.r.

24 Proconsul(i) [lat. pro consule], un consul al cărui puteri au fost extinse pentru o perioadă definită după termenul obişnuit de 1 an. La mijlocul perioadei republicane puterile proconsulare erau conferite cetăţenilor - n.r.

ofiţeri ambiţioşi ca Iulius Caesar, ci şi reprezentanţii *publicării*lor, ruinaţi de Mitridate, atraşi acum din nou de mirosul de sânge proaspăt. Cu toate acestea, Asia rămânea provincia cea mai bogată a Romei – şi tocmai asta a împiedicat Senatul să impună regiunii un aranjament echitabil. În cine se putea avea încredere ca s-o administreze? Nimeni nu l-a uitat pe ultimul proconsul numit să rezolve problemele din Orient. Chiar şi asupra susţinătorilor săi, Sulla arunca o umbră de avertizare.

Toată lumea din Roma ştia însă că războiul împotriva lui Mitridate era o treabă neterminată. Dornic să revină în Italia şi să câştige războiul civil, Sulla a răpit în mod conştient dreptul Republicii la răzbunare totală: decizia lui de a-l cruţa pe ucigaşul a optzeci de mii de italieni, când l-ar fi putut distruge, a fost un pur expedient. I-a iritat în mod deosebit pe cei care s-au simţit implicaţi în această strategie. De aceea, ofiţerii lăsaţi în urmă de Sulla au continuat să-l atace periodic pe Mitridate, încercând să provoace o reacţie din partea lui. Tot de aceea, autoritatea senatorială, condusă de acei adepţi înverşunaţi ai lui Sulla.

Catulus şi Hortensius, a refuzat să ratifice tratatul de pace pe care propriul lor generalisim îl semnase. Când mesagerii lui Mitridate au ajuns la Roma, li s-a prezentat scuza că Senatul nu are timp să-i primească. Lună după lună, solii au fost lăsaţi să fiarbă în suc propriu.

Toate acestea nu i-au lăsat lui Mitridate nicio îndoială că romanii doreau să-l vadă doborât. Nu că el ar fi renunţat vreodată la propriile ambiţii. Asia părea să ofere la fel de multe ocazii de câştiguri substanţiale ca întotdeauna. Departe de ochii curioşi ai observatorilor romani, Mitridate îşi reconstruia încet capacitatea de ofensivă, care a fost distrusă de sancţiunile impuse de Sulla. În tot acest timp, el a privit spre străinătate, în direcţia duşmanului său, ca să se inspire. Armurile împodobite cu pietre preţioase şi armele aurite au ieşit din ţară, disciplina şi eficienţa în stil roman au intrat. Mitridate a început să-şi înarmeze infanteria cu *gladius*, sabia spaniolă, scurtă, cu tăiş dublu, pe care legionarii au

adoptat-o cu un secol şi mai bine în urmă. Rănile crâncene făcute de această armă, folosită ca să înjunghie şi să taie organele vitale, a provocat întotdeauna o groază cumplită în Orient. Acum Mitridate urmărea să şi-o însuşească.

În acest scop, în vara anului 74 î.Hr., el s-a adresat rebelilor marianişti din Spania şi le-a obţinut ajutorul pentru echiparea şi pregătirea armatei sale. Când s-a aflat, vestea a provocat furie şi groază la Roma. Republica nu era niciodată atât de periculoasă ca atunci când credea că siguranţa îi este în joc. Romanii porneau rareori la război, chiar şi împotriva celui mai neînsemnat duşman, fără a se convinge cumva înainte că atacurile lor preventive sunt defensive. Mitridate, desigur, nu era un duşman neînsemnat. Asia părea din nou expusă unui risc real. Valul de furie a fost atât de puternic, încât a devenit inevitabil să se aprobe în sfârşit comanda armatei din est. Dar trebuia să se găsească un răspuns la riscanta întrebare: cui?

În 74, partizanii lui Sulla aveau încă suficient control asupra Senatului pentru a se opune oricui se putea dovedi prea arogant. Aceasta l-a exclus pe Pompei, care era oricum încă angajat în

Spania, şi pe Crassus, preocupat de campania sa pentru funcţia de pretor[25]. Din fericire pentru Catulus şi aliaţii săi, unul dintre ai lor era consul în acel an. Lucius Lucullus era cel mai capabil şi impresionant dintre toţi marii nobili care şi-au legat soarta de dictator şi de regimul lui. Cariera sa a fost oricum tumultuoasă de la început. Provenea dintr-o veche familie, cunoscută mai ales pentru căsătoriile nereuşite şi pentru duşmăniile moştenite la nesfârşit. Mama sa a fost nestăvilit de infidelă, iar tatăl s-a implicat într-o serie de vendete, care au culminat cu condamnarea şi exilul său. Lucullus a moştenit duşmănia ancestrală şi şi-a făcut prima dată un renume târându-l la tribunal pe acela care i-a condamnat tatăl. O asemenea intransigenţă avea să se dovedească o

25 Pretori [lat. praetor], iniţial au fost judecători dar puteau convoca Senatul şi adunările; ei îşi asumau îndatoririle administrative ale consulilor atunci când aceştia lipseau din Roma. - n.r.

trăsătură solidă a caracterului său. Putea fi luată mult prea uşor drept rigiditate, căci Lucullus nu era binecuvântat cu capacitatea de a se apropia de oamenii simpli şi, în loc să încerce să cumpere popularitate, se mulţumea foarte strict să fie privit ca distant şi reţinut. Dar era şi un om milostiv şi foarte cultivat, filosof şi istoric, cunoscător al culturii greceşti şi cu adevărat preocupat de bunăstarea supuşilor Romei, împătimit în ură, era în acelaşi timp pasionat în loialităţi şi credinţe. îi era deosebit de devotat lui Sulla şi amintirii sale. Lucullus a fost aproape sigur unicul ofiţer dispus să-l însoţească pe Sulla în primul său marş către Roma. În războiul împotriva lui Mitridate, el a menţinut, cu integritate şi abilitate, echilibrul între datoria faţă de ordinele generalului şi dorinţa de a-i proteja pe nefericiţii greci. Drept urmare, lui i-au fost dedicate memoriile dictatorului, el a fost executorul său testamentar şi tutorele copiilor săi. Spre deosebire de Pompei sau Crassus, în Lucullus se putea avea încredere că va rămâne fidel prietenului său dispărut.

Partizanii lui Sulla s-au mobilizat astfel foarte rapid pentru a-l susţine. Şi alte facţiuni puternice s-au grăbit să-l sprijine. Chiar înainte de a câştiga funcţia de consul, Lucullus a intrat prin căsătorie în cea mai importantă dintre dinastiile de patricieni din Roma. Familia Claudia era renumită pentru aroganţă şi îndărătnicie, dar se putea lăuda şi cu o jumătate de mileniu de mari realizări, cu un trecut marcat de o statornicie fără egal în Republică. Nicio familie nu avea mai multe portrete-măşti în salon sau mai mulţi clienţi ereditari, nici nu era implicată în mai multe chestiuni profitabile din străinătate. Prestigiul familiei Claudia era atât de mare, încât putea transforma chiar şi un aristocrat cu arborele genealogic al lui Lucullus într-un arivist frenetic. Acesta şi-a dorit atât de mult să se căsătorească cu cineva din familia Claudia, încât a acceptat chiar să renunţe la dotă. Soţia sa, în cea mai bună tradiţie a familiei lui Lucullus, s-a dovedit curând extrem de infidelă, dar Lucullus a calculat probabil că ea era un preţ care merita să fie plătit pentru a-i avea familia de

partea sa. Nici rudele soţiei nu erau mai puţin practice în propriile lor calcule. Capul familiei, Appius Claudius Pulcher, moştenise doar recent acea poziţie, după moartea tatălui său, şi mai avea doi fraţi şi trei surori de întreţinut, ca şi propriile ambiţii. Sublim de autoritar şi oportunist, Appius a recunoscut că Lucullus era relaţia cea mai potrivită pentru o carieră strălucită în Orient. Mezinul familiei, Publius Claudius, avea şi el aspiraţii militare. Tocmai a împlinit optsprezece ani, vârsta tradiţională pentru ca un tânăr roman să-şi înceapă serviciul ca soldat. Claudius, ca şi Appius, ţintea gloria.

Înainte ca ei şi cumnatul lor să poată pomi spre Asia, Lucullus trebuia totuşi confirmat drept comandant. Chiar cu sprijinul lui Catulus şi al familiei Claudia, el a aflat că o majoritate a senatorilor rămânea împotriva sa. Disperat, a înţeles că nu are alternativă decât să tatoneze terenul în privinţa lui Publius Cethegus, conspiratorul Senatului. Prea mândru ca s-o facă direct, Lucullus a optat pentru răul cel mai mic, acela de a o seduce pe amanta lui Cethegus şi de a o convinge să-şi aducă iubitul la bord. Complotul a funcţionat: Cethegus a început să intervină şi să constrângă în favoarea lui Lucullus. Grupul său de senatori supuşi a fost pus în mişcare şi s-a ieşit din impas. Lui Lucullus i s-a atribuit până la urmă comanda armatei.

Cu el a plecat şi colegul său, consulul Marcus Cotta. Acesta a fost fie un compliment adus reputaţiei teribile a lui Mitridate, fie, mai probabil, un semn că Senatul nu a ajuns încă să încredinţeze responsabilitatea războiului unui singur om. Oricare a fost motivul, aranjamentul a eşuat rapid. În timp ce Lucullus se pregătea să invadeze Pontul, Cotta a reuşit să piardă o întreagă flotă în faţa lui Mitridate, apoi puţin a lipsit să-şi piardă şi armata, sfârşind în mod degradant sub blocadă într-un port din Bosfor. Mitridate era acum suficient de aproape de provincia Asia ca s-o poată ataca. Spre indignarea oamenilor săi, Lucullus, din loialitate, şi-a anulat propria invazie şi s-a întors ca să-şi salveze colegul incompetent. La vestea apropierii sale, Mitridate a ridicat asediul, nu ca

să se retragă, ci ca să înceapă o adevărată invazie a Asiei. Avea toate motivele să se simtă încrezător: noua sa armată-model a oprit deja un consul şi depăşea ca număr cele cinci legiuni ale lui Lucullus cu aproape patru la unu. Mitridate s-a gândit probabil că are toate şansele să-i arunce din nou pe romani în mare.

Oricum Lucullus a refuzat să muşte momeala. În loc să mizeze totul pe un atac frontal, a hărţuit armata pontică, tăindu-i rezervele de hrană: „ataca la pântece".1 Odată cu venirea iernii, Mitridate a fost obligat să se retragă, lăsând în urmă rămăşiţe din maşinile sale de asediu şi mii de oameni. Apoi, în primăvara anului următor, Lucullus a lovit din nou. De această dată, el şi-a putut începe invazia în Pont nedistras de niciun eveniment colateral. În următorii doi ani, a distrus sistematic puterea lui Mitridate. Până în anul 71 î.Hr., aproape întregul regat se afla în mâinile lui Lucullus şi o nouă provincie era gata să fie absorbită de imperiul roman. Războiul împotriva lui Mitridate părea a se sfârşit în mod triumfător.

Doar că Mitridate, încă ferm în nesupunerea sa, a reuşit să-i scape lui Lucullus printre degete. Un om cu un asemenea instinct de autoconservare, care şi-a educat corpul ca să tolereze otrava, nu avea să accepte niciodată cu uşurinţă înfrângerea. În schimb, zădărnicind orice încercare a romanilor de a-l captura, a traversat munţii către Armenia învecinată, unde s-a lăsat în seama puternicului său rege, Tigranes. Lucullus l-a trimis imediat pe Appius să ceară predarea lui Mitridate. Aceasta a constituit prima misiune oficială a Romei în Armenia, un regat care a încurcat rareori calculele Republicii până acum, căci s-a aflat întotdeauna departe de sfera de influenţă a Romei, iar importanţa pe care a ajuns s-o aibă a fost un fenomen recent. În ceva mai mult de un deceniu, Tigranes s-a consacrat ca putere dominantă în ceea ce este acum Irakul, adoptând titlul bombastic de „rege al regilor" şi întregul ritual fastuos al unei curţi orientale. Oriunde se ducea călare, era însoţit de patru regi clienţi, care gâfâiau în timp ce alergau să ţină pasul cu calul său. Ori de câte

ori se aşeza, aceiaşi regi stăteau în picioare lângă tronul lui, gata să sară ca sclavii la ordinul stăpânului lor. În mod firesc, nimic din toate aceste fleacuri nu a produs niciun fel de impresie asupra lui Appius. Când l-a întâlnit pe Tigranes, el l-a tratat pe regele regilor aşa cum trata familia Claudia pe oricine – cu un dispreţ plin de trufie. Tigranes, neobişnuit să fie ridiculizat de nimeni, cu atât mai puţin de un străin care abia avea douăzeci de ani, s-a simţit jignit. A refuzat să-l predea pe Mitridate. Răceala diplomatică a crescut şi mai mult atunci când Appius, sfidând toate normele internaţionale de politeţe, a strâmbat din nas la darurile oferite de Tigranes şi a acceptat cu dispreţ o singură cupă.

Astfel că Lucullus, fără nicio împuternicire oficială, s-a pomenit în război cu o ţară de care puţină lume de la Roma a auzit vreodată. În ciuda faptului că era sfârşitul toamnei, el a acţionat cu hotărârea sa obişnuită. Înfruntând puhoaiele Eufratului, a înaintat spre est. Ţinta sa a fost Tigranocerta, un oraş pe care regele armean nu numai că l-a construit cu drag din temelii, dar l-a onorat şi cu propriu-i nume regal. La vestea că exemplara sa capitală se află sub asediu, Tigranes a venit ca o furtună pentru a o elibera. Exact pe asta a contat Lucullus, în ciuda faptului că se afla acum mai departe de Roma decât oricare general roman din istorie şi legiunile sale erau, ca de obicei, depăşite mult ca număr. Tigranes însuşi, când a văzut dimensiunea jalnică a forţei care i se opunea; a glumit că romanii „dacă au venit ca soli, sunt foarte mulţi, dar dacă au venit ca

2

soldaţi, sunt foarte puţini11. Sarcastica remarcă regală a provocat multă voioşie linguşitoare, însă zâmbetul avea să se şteargă rapid de pe chipul lui Tigranes. Într-una dintre cele mai uluitoare victorii din analele Republicii, Lucullus nu doar a anihilat armata armeană, ci a cucerit Tigranocerta şi efectiv a nimicit-o. Cu obişnuita lor operativitate sălbatică, romanii au golit oraşul, Lucullus luând tezaurul regal, iar oamenii lui tot ce-a mai rămas. Apoi oraşul a fost făcut una cu pământul. Tigranes, fugar

în propriul regat, nu a putut interveni. Din splendidele monumente şi palate ridicate recent de regele regilor întru gloria sa nu a rămas aproape nicio piatră.

Însă distrugerea – şi profitul – nu au fost atât de totale pe cât s-ar fi putut. Pe baza regulilor acceptate ale războiului, ar fi fost perfect justificat ca Lucullus să înrobească populaţia învinsă. În schimb, el a lăsat-o liberă. Mare parte fusese transportată forţat la Tigranocerta şi, trimiţând-o înapoi acasă, Lucullus a intenţionat să stimuleze mişcări separatiste în regatul lui Tigranes. A fost o politică prin care se combina şiretenia şi omenia în egală măsură. Niciun roman nu a pus vreodată la îndoială faptul că cei învinşi trebuie să plătească pentru privilegiul de a fi cuceriţi, dar Lucullus a combinat interesul pentru jaf cu un puternic sentiment de *noblesse oblige*. El cu siguranţă nu se considera un reprezentant al negustorilor de sclavi sau al *publicanilor*, categorii pentru care nu avea decât un dispreţ aristocratic. Deja înainte de a porni războiul împotriva lui Tigranes, s-a preocupat de extorcările care au desfigurat Asia pentru atâta timp. Dobânzile au fost reduse drastic. Cele mai scandaloase abuzuri ale cămătarilor au fost condamnate. S-au impus cu rigoare reguli. Drept urmare, despăgubirile care au lăsat oraşele greceşti din Asia cu datorii imense au început în sfârşit să fie plătite. În doar patru ani, erau toate lichidate.

Vechile idealuri ale aristocraţiei au înzestrat întotdeauna imperiul Republicii cu conştiinţă, dar în figura lui Lucullus paternalismul tradiţional al unui senator s-a combinat cu o interpretare nouă şi radicală a misiunii Romei de globalizare. Pasiunea lui pentru cultura greacă i-a permis să vadă clar că dominaţia romană nu avea niciun viitor pe termen lung în Orient dacă grecilor nu li se dădea măcar un rol în acest sens. Îngăduinţa faţă de populaţia din Tigranocerta a reflectat o politică de consecvenţă. În Pont, Lucullus nu doar a cruţat oraşele greceşti care i-au rezistat, ci a şi plătit pentru refacerea lor odată ce au fost cucerite. împiedicând a fi distruse, el a investit în viitorul lor şi în siguranţa şi sănătatea pe termen lung a

imperiului.

În mod firesc, aceasta nu a contribuit cu nimic la potolirea strigătelor de indignare de la Roma. Degrevarea de datorii a locuitorilor din provincii nu a fost o politică agreată de marile afaceri. Atâta timp cât faptele sale din provincii erau amintite ca succese strălucite, Lucullus nu putea fi contestat, însă cucerirea Tigranocertei a marcat punctul culminant al carierei sale şi, din acel moment, el a devenit tot mai vulnerabil la criticile privind autoritatea sa. Chiar dacă victoria asupra lui Tigranes a fost spectaculoasă, el a eşuat în primul său obiectiv: Mitridate se bucura de libertate. Pe tot parcursul anului 68 î.Hr., Lucullus a alergat după himere prin regiunile pustii ale Armeniei, hărţuit de un duşman care ştia acum că are altceva mai bun de făcut decât să-l întâlnească faţă în faţă. Tot mai mult, triumfurile păreau a-i scăpa printre degete. La Roma, lobby-ul financiar nu mai ezita să-şi dezlănţuie propriii politicieni asupra lui. Diferiţi tribuni au început să-l priveze pe Lucullus de provinciile sale, una după alta, muşcându-l ca lupii aflaţi pe urma unei fiare rănite. În Pont, Mitridate cel de neînfrânt a apărut cu o altă armată şi a câştigat o serie de victorii rapide asupra garnizoanelor romane. Între timp, Lucullus însuşi era izolat departe de locul acestor dezastre, în sudul Armeniei, încercând zadarnic să încheie mulţumitor războiul împotriva lui Tigranes. Oraşul Nisibis, important din punct de vedere strategic, a fost capturat, iar Lucullus s-a pregătit să se stabilească acolo pe perioada iernii. Dar cea mai gravă ameninţare pentru poziţia sa nu mai venea din partea lui Tigranes. În schimb, aşa cum avea să descopere curând, apărea din propria-i tabără.

În acea iarnă a anului 68, Lucullus a fost înconjurat de soldaţi care îl însoţiseră timp de şase ani. Supuşi unei discipline nemiloase, plătiţi cât să nu moară de foame, au mărşăluit prin munţi şi deserturi, rătăcind înainte şi înapoi, peste o mie şase sute de kilometri. Multora dintre ei – unii şi-au făcut serviciul în Orient timp de aproape două decenii – casa le părea probabil cea mai vagă

amintire. Totuşi, visau cu toţii să se întoarcă acolo. De aceea luptau: nu doar ca să se pună la încercare pe ei înşişi, în stilul roman consacrat, împotriva sălbăticiei duşmanului şi temerii de o moarte violentă, ci ca să recâştige un statut pe care sărăcia i-a făcut să-l piardă. Respectul concetăţenilor era în aceeaşi măsură o obsesie pentru cel proscris, ca şi pentru cel bogat. Doar războiul i-a îngăduit să demonstreze ceea ce până şi cei mai snobi recunoşteau, că „nu există nicio condiţie atât de umilă, încât să nu poată fi sensibilă la farmecul gloriei”.3 Şi – desigur – al prăzilor de război.

Armatele Republicii nu au fost întotdeauna pline de voluntari săraci. Când cetăţenii se adunau în vederea alegerilor pe Campus Martius, ordonaţi strict în funcţie de avere, păstrau amintirea unui timp în care erau recrutaţi oameni din toate clasele, iar o legiune reprezenta cu adevărat Republica în război. Ca o ironie, în acele zile rememorate cu nostalgie, doar cei lipsiţi de proprietăţi erau excluşi de la recrutare. Aceasta a reflectat prejudecăţi adânc înrădăcinate: printre romani, ţinea de o înţelepciune dobândită ideea că „oamenii care îşi au rădăcinile în pământ sunt cei mai viteji şi mai duri soldaţi”.4 Ţăranul cu palmele bătătorite, ţinând la bucata lui de pământ, a făcut obiectul unei mari afecţiuni şi mândrii patriotice. Deloc surprinzător, căci Republica a dobândit măreţie pe spinarea sa. Timp de secole, atotcuceritoarea infanterie romană a constat din ţărani liberi, cu săbiile scoase din paie, cu plugurile lăsate-n urmă, urmându-şi cu obedienţă magistraţii la război. Atâta timp cât puterea Romei s-a limitat la Italia, campaniile aveau o durată rezonabil de scurtă. Dar, odată cu extinderea intereselor Republicii peste mări, ele s-au prelungit adesea la ani. În timpul absenţei unui soldat, proprietatea sa putea deveni o pradă uşoară.

Fermele mici au fost tot mai mult înghiţite de cei bogaţi. În locul unei reţele de terenuri şi vii lucrate de oameni liberi, mari porţiuni ale Italiei au fost incluse în vaste proprietăţi, „pustietatea11 prin care a mers

Spartacus. Desigur, nu era cu adevărat pustietate, fiind plină de sclavi legaţi în lanţuri, dar îi lipseau cetăţenii născuţi liberi. Văzând „câmpia pustie, iar pe plugari că închiriau sclavi străini şi barbari11, 5 Tiberius Gracchus a fost atât de şocat, încât şi-a lansat proiectul de reformă. I-a avertizat pe concetăţenii săi că bazele măreţiei lor militare se erodau. Fiecare ţăran care şi-a pierdut ferma era un soldat pierdut pentru Roma. Generaţiilor de reformatori, nefericirea celor sărăciţi le părea o prevestire a destinului întregii Republici. Criza agriculturii italiene era atât de copleşitoare, încât s-a dovedit de fapt insolubilă, dar criza recrutării militare cel puţin necesita o reformă clară. În 107, Marius a cedat în faţa inevitabilului: armata s-a deschis fiecărui cetăţean, indiferent dacă avea proprietăţi sau nu. Armele şi armurile au început să fie asigurate de stat. Legiunile au devenit profesioniste.

Începând din acel moment, deţinerea unei ferme nu a mai fost condiţia necesară pentru serviciul militar, ci recompensa. De aceea, atunci când au început să se audă primele murmure de revoltă în iarna anului 68, ele s-au legat toate de felul cum veteranii lui Pompei, doar pentru că au luptat cu rebelii şi sclavii, „stau acasă cu soţiile şi cu copiii, cultivă ţarini rodnice11. Lucullus, dimpotrivă, îşi priva oamenii de prăzile de război. Acuzaţia era evident neadevărată – Tigranocerta căzuse şi fusese prădată doar în anul anterior – dar a fost crezută de multă lume. La urma urmei, nu era Lucullus notoriu pentru zgârcenie? Nu a împiedicat el jefuirea oraşelor greceşti din Pont? Oamenii lui, „străbătând tot pământul 11, nu „îşi vor petrece viaţa fără să recolteze nimic din această expediţie, ci vor însoţi doar carele şi cămilele lui Lucullus, care gem de cupe de aur şi de pietre scumpe11? 6

Disciplina în legiunile profesioniste a fost şi mai severă decât fusese în armata de cetăţeni din trecut. Sentimentele de revoltă nu se exprimau uşor. Din fericire pentru soldaţii nemulţumiţi, exista un purtător de cuvânt la îndemână. Pentru Lucullus, identitatea sa nu putea însemna în mai mare măsură o trădare. Tânărului Claudius

Pulcher, spre deosebire de fratele său mai mare, Appius, nu i s-au încredinţat misiuni extraordinare în străinătate. Nici nu a fost avansat rapid, aşa cum credea că i se cuvine prin dreptul acordat de zei, în calitate de membru al familiei Claudia. Jignit de lipsa de respect pe care a perceput-o, Claudius a aşteptat ocazia de a-şi lovi cumnatul pe la spate. Răzbunarea, când a venit, a fost cinică. Vlăstarul patrician al celei mai sus-puse familii din Roma a început să se prezinte ca „prieten al soldaţilor”.7 Această tentativă de aţâţare a mulţimii a avut un efect imediat şi devastator: întreaga armată a lui Lucullus a intrat în grevă.

Retragerea mâinii lor de lucru a fost întotdeauna sancţiunea cea mai grea – de fapt singura – pentru plebeii nemulţumiţi. Într-o tabără aflată chiar la limitele civilizaţiei, departe de frontierele imperiului, cu atât mai mult de Roma însăşi, istoria primordială a Republicii se relua. Însă lumea în care răsculaţii îşi puneau în scenă revolta nu mai era cea a strămoşilor lor. Propriile lor interese erau aproape cel mai neînsemnat lucru aflat în joc. Rebeliunea nu doar s-a încurcat fără speranţă în hăţişul rivalităţilor aristocrate, ci a şi pus în pericol vaste teritorii locuite de milioane de supuşi ai Romei şi a trimis reverberaţii în întregul Orient. Importanţa potenţială a unui proconsul consta în aceea că, şi în momentul catastrofei, întreaga lume putea părea copleşită de jocul de umbre al căderii sale. Cum legionarii se aflau în repaus, li s-a adus vestea că Mitridate s-a întors în Pont şi şi-a cerut regatul înapoi. Iar Lucullus cel rezervat şi trufaş a mers din cort în cort, luând mâna fiecărui soldat cu un gest de implorare, cu lacrimile curgându-i pe obraji.

Războiul împotriva terorii în lunile care au urmat revoltei soldaţilor săi, pe când Lucullus se străduia să trateze simultan cu Mitridate şi cu răsculaţii, un zâmbet neobişnuit i-a apărut pe faţă când a aflat că piraţii l-au luat prizonier pe Claudius. „Prietenul soldaţilor” a dispărut repede din tabăra lui Lucullus. Îndreptându-se spre vest, a ajuns în Cilicia, o provincie romană de pe coasta de sud-est

a Turciei. Un alt cumnat al său, Marcius Rex, soţul surorii celei mici a lui Claudius, era guvernator acolo. Marcius, căruia îi displăcea Lucullus şi care a fost foarte bucuros să-i dea cu tifla, l-a răsplătit pe tânărul rebel cu comanda unei flote de război. În timp ce patrula cu aceasta, Claudius a fost prins.

Capturarea de către piraţi a devenit recent un pericol profesional pentru aristocraţii romani. Cu opt ani înainte, Iulius Caesar a fost răpit când se afla pe drum spre şcoala de perfecţionare a lui Molon. Când piraţii au cerut o răscumpărare de douăzeci de talanţi, Caesar a pretins cu indignare că el face cel puţin cincizeci. Şi-a avertizat răpitorii că îi va prinde şi-i va crucifica odată ce va fi eliberat, o promisiune pe care şi-a ţinut-o, desigur. Tratativele lui Claudius cu piraţii au avut o contribuţie mai puţin măgulitoare la reputaţia sa. Când i-a scris regelui Egiptului cerându-i suma pentru răscumpărare, răspunsul a constat în plata derizorie a doi talanţi, spre amuzamentul copios al piraţilor şi furia captivului. împrejurările finale ale eliberării lui Claudius s-au pierdut în ceaţa unui scandal. Duşmanii săi – care erau mulţi – au susţinut că preţul a fost virginitatea sa anală.

Orice câştiguri le puteau aduce răpirile, acestea erau totuşi doar o activitate suplimentară pentru piraţi. Actele de intimidare calculate garantau faptul că pot extorca şi fura aproape după voie, pe uscat ca şi pe mare. Nivelul jafurilor era egalat de pretenţiile pe care le aveau. Şefii lor „pretindeau pentru ei statutul de regi şi tirani, iar pentru oamenii lor, acela de soldaţi, crezând că dacă-şi unesc resursele, vor fi invincibili”. În simplitatea cupidităţii lor şi în dorinţa de a face din lumea întreagă prada lor, era mai mult decât o parodie a Republicii înseşi, o fantomatică imagine în oglindă pe care romanii au considerat-o extrem, de tulburătoare. Neclaritatea organizării piraţilor şi operaţiile lor difuze au făcut din ei un duşman diferit de oricare altul. „Piratul nu e socotit în numărul duşmanilor de război, ci este un duşman comun al tuturor14, se plângea Cicero. „Cu acesta nu trebuie să fie nicio legătură

de încredere şi niciun jurământ comun”. 9 Cum putea fi imobilizat vreodată un asemenea adversar, ba chiar distrus? A încerca însemna a lupta cu fantomele. „Ar fi un război fără precedent, dus fără reguli, în ceaţă”; 1H un război care părea să nu promită a se sfârşi.

Totuşi, pentru un popor care se lăuda cu refuzul de a tolera lipsa de respect, aceasta era o politică de defetism neobişnuit. E adevărat că micile golfuri stâncoase ale Ciliciei şi locurile fortificate din munţi, care se întindeau în spatele lor, erau aproape imposibil de controlat. Zona a fost întotdeauna un ţinut al bandiţilor. Ca o ironie, totuşi, tocmai supremaţia Romei în Orient a permis piraţilor să mişune departe de forturile lor. Lovind fiecare putere regională care-i putea ameninţa interesele şi totuşi refuzând să preia sarcina administrării directe, Republica a lăsat terenul liber pentru triumful tâlhăriei. Oamenilor terorizaţi de cele două calamităţi, neputinţa politică şi lipsa legilor, piraţii le-au adus cel puţin ordinea escrocheriei cu protecţia. Unele oraşe le plăteau tribut, altele le ofereau adăpost. Cu fiecare an care trecea, tentaculele piraţilor se întindeau tot mai mult.

Doar o dată, în anul 102, romanii au fost provocaţi să se ocupe direct de această ameninţare. Marele orator Marcus Antonius, eroul lui Cicero, a fost trimis în Cilicia cu o armată şi o flotă. Piraţii au fugit rapid din fortăreţele lor, Antonius a proclamat o victorie decisivă, iar Senatul i-a atribuit pe merit un triumf. Însă piraţii s-au regrupat pur şi simplu pe insula Creta şi s-au întors curând la vechile lor adăposturi, la fel de prădalnici ca înainte. De această dată, Republica a decis să închidă ochii. Un război total împotriva piraţilor promitea să fie la fel de lipsit de speranţă ca întotdeauna, însă existau şi grupuri puternice de interese la Roma care încurajau cu hotărâre pasivitatea. Cu cât economia era mai suprasaturată de sclavi, cu atât mai dependentă devenea de ei. Chiar şi atunci când Republica nu se afla în război, această dependenţă tot trebuia întreţinută. Piraţii erau furnizorii cei mai consecvenţi. Se spunea că, în marele port liber Delos, se

putea face schimb de până la zece mii de sclavi într-o singură zi. Încasările la acest ameţitor nivel al comerţului îi îmbogăţea pe căpitanul de piraţi şi pe plutocratul roman în egală măsură. Pentru lobby-ul afacerilor, profitul însemna mai mult decât lipsa de respect.

Mulţi romani, mai ales din straturile superioare ale aristocraţiei, au fost în mod firesc înspăimântaţi de această pată de pe bunul renume al Romei. Lucullus a fost pur şi simplu singurul care a avut îndrăzneala de a lua atitudine împotriva acestui lucru. Dar Senatul a fost multă vreme în cârdăşie cu clasele de afaceri. De aceea, poate, cel mai lucid critic al aviditătii Republicii de şeptel uman nu a fost roman, ci grec. Posidonius, filosoful care a proslăvit imperiul Republicii ca apariţie a statului universal, a recunoscut în sclavia ajunsă la o scară monstruoasă, partea întunecată a viziunii sale optimiste. În călătoriile lui, a văzut sirieni trudind în minele spaniole şi gali în lanţuri pe moşiile Siciliei. A fost şocat de condiţiile inumane pe care le-a întâlnit. Desigur, nu i-a trecut niciodată prin minte să se opună sclaviei ca instituţie. Ce l-a îngrozit totuşi cu adevărat a fost brutalizarea a milioane şi milioane de oameni şi pericolul ca acest lucru să năruiască toate marile sale speranţe legate de Roma. Dacă Republica, în loc să rămână fidelă idealurilor aristocrate pe care Posidonius le admira atât de mult, a îngăduit ca misiunea sa globală să fie coruptă de marile afaceri, atunci el se temea că imperiul va degenera într-o anarhie şi cupiditate generalizate. Supremaţia Romei, în loc să anunţe o epocă de aur, putea prevesti o beznă universală. Corupţia din Republică ameninţa cu descompunerea lumii.

Ca un exemplu a ceea ce îl îngrozea, Posidonius indica o serie de revolte ale sclavilor, dintre care cea a lui Spartacus a fost doar cea mai recentă. Putea la fel de bine să amintească piraţii. Banditii, ca şi prada lor, erau cel mai probabil oameni care fugeau de mizeria vremurilor, de biruri, de războaie şi nedreptate socială. Rezultatul, în întreg bazinul mediteranean, oriunde au ajuns împreună oameni din culturi diferite, fie în barăci de sclavi, fie pe

vase de piraţi, a fost o dorinţă disperată de a vedea venind apocalipsa atât de temută de Posidonius. Dezrădăcinarea şi suferinţa au servit la diminuarea cultului zeilor tradiţionali, dar au oferit un teren fertil pentru mistere. Ca şi profeţiile Sibyllei, acestea au avut tendinţa de a contopi multe influenţe diferite: credinţele greceşti, persane şi iudaice. Prin natura lor, erau tainice şi instabile, invizibile pentru cei ce scriau istoria – dar unul cel puţin avea să lase o urmă permanentă. Mithras, ale cărui ritualuri le celebrau piraţii, avea să ajungă venerat în întregul imperiu roman, însă cultul său a fost practicat prima oară de duşmanii Romei. Misterioase legături duceau la Mitridate, al cărui nume însemna „atribuit de Mithra”. Mithras însuşi a fost iniţial o zeitate persană, dar în forma celebrată de piraţi, semăna cel mai mult cu Perseu, un erou grec, din care Mitridate pretindea în mod semnificativ că se trage. Perseu, ca şi Mitridate, fusese un rege puternic, care a unit Vestul cu Estul, Grecia cu Persia, orânduiri mult mai vechi decât dominaţia parvenită a Romei. Pe monedele lui Mitridate apărea o semilună şi o stea, vechiul simbol de pe sabia eroului grec. Aceeaşi sabie putea fi văzută în mâna lui Mithras, pătrunzând adânc în pieptul unui taur gigantic.

Într-o formă denaturată a mitului persan originar, taurul a devenit simbolul Marelui Vrăjmaş, Principiul Răului: aşa vedeau piraţii Roma? Vălul de taină care acoperea misterele lor făcea imposibil de ştiut sigur. Ce e lipsit de echivoc totuşi este faptul că alianţa între piraţi şi Mitridate, care a fost foarte strânsă, a depăşit cu mult simpla nevoie. Şi ce mai e sigur este că piraţii, preocupaţi de jafuri cum erau, s-au considerat duşmanii a tot ce întruchipa Roma. Nu se pierdea nicio ocazie de a se călca în picioare idealurile Republicii. Dacă se descoperea că un prizonier este cetăţean roman, piraţii se prefăceau prima dată că se sperie de el, târându-se la picioarele lui şi îmbrăcându-l în togă; doar când purta simbolul cetăţeniei sale, ei coborau o scară în mare şi îl invitau să înoate înapoi spre casă. Partidele de jaf vizau în mod deliberat

magistraţii romani şi simbolurile puterii lor. Fiindcă Antonius a furat comori pentru a le etala triumfător la Roma, piraţii l-au lovit la rândul lor, răpindu-i fiica din vila ei de pe coastă. Acestea erau ultraje atent calculate, reflectând o subtilă cunoaştere a psihologiei romanilor. Ele atingeau chiar esenţa prestigiului Republicii.

Onoarea cerea desigur o reacţie – dar tot mai mult o cereau şi interesele comerciale. Negustoria romană, după ce a sprijinit un monstru, a început să se pomenească ameninţată de propria creaţie. Autoritatea crescândă a piraţilor pe mare le-a permis să blocheze drumurile navigabile. Aprovizionarea cu orice, de la sclavi la cereale, s-a redus evident la minimum, iar Roma a început să sufere de foame. Totuşi Senatul ezita. Pirateria a crescut atât de mult, încât era limpede că nimic mai modest decât o autoritate pe întregul bazin mediteranean nu se dovedea suficientă pentru a o elimina. Multor senatori asta li s-a părut a fi o funcţie de proconsul dusă prea departe. În final, unui al doilea Marcus Antonius, fiul marelui orator, i s-a atribuit comanda în anul 74 î.Hr., însă principala sa calitate nu era nicidecum un talent ereditar de a lupta cu piraţii. L-a recomandat mai degrabă tocmai incompetenţa sa – aşa cum s-a observat cu ironie, „nu e mare lucru, promovarea celor de a căror putere nu avem motive să ne temem”.11 Prima măsură a lui Antonius a fost să tolereze o piraterie avantajoasă pentru sine în jurul Siciliei; a doua să se lase complet înfrânt de piraţii din jurul Cretei. Prizonierii romani au fost puşi în lanţurile pe care le-au adus pentru a-i lega ei pe piraţi, apoi lăsaţi să spânzure de vârful vergii de pe vasele piraţilor.

Nici măcar această pădure de spânzurători pe valuri nu a constituit cel mai umilitor simbol al neputinţei supraputerii. În anul 68 î.Hr., când Lucullus a pornit-o spre est, împotriva lui Tigranes, piraţii au răspuns începând un atac asupra sufletului însuşi al Republicii. La Ostia, unde Tibrul întâlneşte marea, la abia douăzeci şi patru de kilometri de Roma, piraţii au intrat în port şi au ars flota de război consulară care se afla ancorată acolo. Portul

capitalei înfometate a luat foc. Foamea a cuprins

Roma. Cetăţenii lihniţi s-au îndreptat spre For, cerând să se acţioneze în acest moment de criză şi să se numească un proconsul care s-o rezolve – nu un tigru de hârtie ca Antonius, ci un om care să poată duce treaba până la capăt. Chiar şi acum, Senatul refuza să cedeze. Catulus şi Hortensius au înţeles perfect pe cine doreau concetăţenii lor. Ei ştiau cine aştepta în culise.

De când a ocupat funcţia de consul, Pompei tăcea intenţionat. Manifestarea sa de modestie, ca toate manifestările sale, era atent pusă în scenă pentru efect. „Prin Firea lui era înclinat să simuleze o profundă lipsă de interes faţă de lucrurile pe care şi le dorea”, un gambit abil în cel mai potrivit moment, dar mai ales atunci când ambiţiile sale ţinteau la fel de sus ca acum. În loc să se laude singur, a adoptat stratagema lui Crassus de a-i angaja pe alţii care să facă acest lucru în numele său. Caesar a fost unul dintre aceştia, o voce singulară în favoarea lui Pompei în Senat – mai puţin dintr-un mare entuziasm faţă de Pompei şi mai degrabă fiindcă vedea clar cum vor cădea zarurile. Acum când s-a renunţat la reformele lui Sulla, tribunii au reintrat în joc. Nu degeaba, în timpul consulatului său, le-a restabilit Pompei vechile puteri. Tribunii l-au ajutat să demonteze autoritatea lui Lucullus, iar în 67 î.Hr., un tribun a propus ca eroului poporului să i se acorde o deplină libertate de a lupta cu piraţii. În ciuda unui apel înflăcărat din partea lui Catulus de a nu fi instituită „o magistratură extraordinară […] sub jurisdicţia căreia ar intra toată lumea […] şi cei din Italia, şi cei din afara Italiei”, cetăţenii au ratificat cu entuziasm proiectul de lege. Lui Pompei i s-a atribuit forţa fără precedent a 500 de vase şi 120.000 de oameni, odată cu dreptul de a recruta şi mai mulţi dacă e nevoie. Autoritatea sa a acoperit întregul bazin mediteranean, toate insulele şi s-a extins optzeci de kilometri pe uscat. Niciodată până atunci nu s-au concentrat atât de mult resursele Republicii în mâinile unui singur om.

În toate sensurile, numirea lui Pompei a fost un salt

în necunoscut. Nimeni nu prea ştia la ce să se aştepte, nici măcar susţinătorii săi. Decizia de a face o mobilizare la o asemenea scară a fost în sine un gest de disperare, iar pesimismul cu care au privit romanii chiar şi perspectivele favoritului lor s-a reflectat în durata mandatului său: trei ani. Aşa cum s-a dovedit, curăţarea mărilor de piraţi, capturarea ultimului lor adăpost şi lichidarea unei ameninţări care a terorizat Republica timp de decenii i-au luat noului proconsul doar trei luni. A fost o victorie strălucită, un triumf pentru Pompei însuşi şi o demonstraţie surprinzătoare cu privire la rezervele de forţă pe care le avea Roma. Chiar şi romanii se pare că au fost puţin şocaţi. Sugera că, oricât de ezitantă era reacţia lor iniţială la o provocare, nu exista nimic care să-i oprească, dacă li se forţa răbdarea. Campaniile de teroare erau controlabile. Roma rămânea o supraputere.

Totuşi, deşi victoria lui Pompei a demonstrat încă o dată că Republica putea face cam ce voia, nu s-a folosit sălbăticia obişnuită pentru a dovedi asta. Într-o manifestare de îngăduinţă aproape la fel de surprinzătoare ca şi victoria sa, Pompei nu numai că s-a abţinut de la crucificarea prizonierilor săi, dar le-a şi cumpărat loturi de pământ şi i-a ajutat să devină fermieri. Tâlhăria, a recunoscut el deschis, s-a născut din dezrădăcinare şi revoltă socială. Atâta vreme cât Republica era răspunzătoare de aceste condiţii, continua să existe o ură intensă împotriva Romei. Totuşi, aproape nu mai trebuie subliniat că reabilitarea criminalilor nu era o strategie obişnuită a Romei. Poate e semnificativ faptul că Pompei, la jumătatea campaniei sale împotriva piraţilor, a găsit timp să-l viziteze pe Posidonius pe insula Rhodos. Ştim că a asistat la una din conferinţele lui Posidonius şi că a vorbit în particular cu el după aceea. Întrucât nu intra în sarcina filosofilor să conteste prejudecăţile romanilor, ci să le dea o strălucire intelectuală, putem fi siguri că Pompei nu a auzit nimic din ce nu voia să audă – însă Posidonius l-a ajutat probabil măcar să-şi clarifice opiniile. Posidonius însuşi a fost foarte impresionat de protejatul său. În

Pompei el credea că a găsit în sfârşit răspunsul la rugăciunile sale: un aristocrat roman demn de valorile clasei sale. „Să acţionezi strălucit”, l-a sfătuit el pe proconsulul care pleca, „şi să stai mai presus decât alţii”, o povaţă concisă din Homer, pe care Pompei era încântat s-o accepte.14 Acesta a fost spiritul în care i-a iertat pe piraţi. Aşa s-a făcut că oraşul în care i-a lăsat să se stabilească s-a numit Pompeiopolis: clemenţa şi generozitatea lui aveau să contribuie veşnic la faima numelui său. Neînduplecat în război, indulgent pe timp de pace, nu e de mirare că Posidonius l-a salutat ca pe eroul momentului.

Însă Pompei, lacom ca întotdeauna, voia mai mult. Nu era destul să fie noul Hector. Încă din copilărie, răsucindu-şi bucla în faţa oglinzii, visa să fie noul Alexandru. Acum era decis să profite de şansa pe care o avea. Orientul se întindea în faţa sa şi, odată cu el, perspectiva unei glorii necunoscute până atunci de niciun cetăţean roman.

Noul Alexandru într-o zi din primăvara anului 66 î.Hr., Lucullus privea un nor de praf ridicându-se la orizont. Deşi şi-a instalat tabăra la marginea unei păduri, câmpia care se întindea în faţa sa era arsă şi fără niciun copac. Când a văzut până la urmă un şir nesfârşit de trupe apărând din praf, a remarcat că lictorii generalului comandant şi-au înfăşurat nuielele în lauri şi că frunzele erau uscate. Proprii săi lictori s-au dus în întâmpinarea nou-veniţilor şi, într-un gest de bun sosit, le-au dat lauri proaspeţi. În schimb au primit cununile ofilite.

Printr-un asemenea semn au confirmat zeii ceea ce toată lumea ştia deja. De la răscoala din iarna trecută, Lucullus şi-a văzut autoritatea pălind pe zi ce trecea. Abia dacă mai vorbea cu oamenii săi şi, fiind cu siguranţă incapabil să aibă încredere în ei în luptă, el şi-a târât armata într-o retragere lentă din Armenia. Lingându-şi rănile în regiunile muntoase aflate la vest de Pont, a fost obligat să privească neajutorat cum Mitridate îşi consolidează din nou poziţia în vechiul lui regat. Totuşi, aceasta nu a fost cea mai groaznică agonie. Înlocuitorul lui

Lucullus era chiar omul care şi-a dorit întotdeauna cel mai mult funcţia de proconsul şi care s-a înţeles cu financiarii şi tribunii supuşi lor să-i submineze autoritatea.

În urma victoriei asupra piraţilor, a fost puţină lume pregătită să stea în calea lui Pompei cel Mare. Majoritatea senatorilor, recunoscând învingătorul, şi-au abandonat îndoielile şi au votat pentru a i se acorda puteri mai multe şi chiar fără precedent. Nu urma doar să comande cea mai mare forţă trimisă vreodată în Orient, ci i se dădea şi dreptul să intre în război şi să facă pace când dorea, la faţa locului. Lucullus, dimpotrivă, a fost lăsat fără nimic. O bună parte dintre aliaţii săi de altă dată, inclusiv doi foşti consuli şi o mulţime de nume vechi, au acceptat rapid să-l servească pe noul proconsul. Lucullus, privind cum cununile sale de lauri proaspeţi erau înmânate lictorilor lui Pompei, a recunoscut multe persoane cu adevărat aristocratice în alaiul duşmanului său. I-au susţinut privirea sau, stânjenite, s-au uitat în altă parte? Triumf, eşec – pentru romani, ambele ofereau un spectacol irezistibil.

Deloc surprinzător, întâlnirea dintre Lucullus şi Pompei s-a desfăşurat la început într-o atmosferă de politeţe rece, pentru a degenera curând într-o partidă de injurii. Pompei l-a ironizat pe Lucullus pentru incapacitatea sa de a-l termina pe Mitridate. Lucullus a ripostat descriindu-l necruţător pe înlocuitorul său ca pe o pasăre ce se hrăneşte cu hoituri, însetată de sânge, şi care se aşază întotdeauna doar pe cadavrele din războaie duse de oameni mai buni. Insultele au devenit atât de violente, încât a trebuit ca, în final, cei doi generali să fie despărţiţi, însă Pompei era proconsulul şi a putut astfel să dea lovitura de graţie. I-a luat lui Lucullus legiunile rămase, apoi şi-a continuat drumul, lăsându-l să-şi vindece demnitatea rănită şi să-şi urmeze, ca simplu cetăţean din nou, calea înapoi spre Roma.

Totuşi, insulta lui a lezat cel mai tare. Evenimentele aveau să confirme faptul că, precum se mândrea, Pompei i-a distrus atât pe Mitridate, cât şi pe Tigranes, iar în iuţeala

cu care se fixa asupra prăzii era într-adevăr ceva din pasărea care se hrăneşte cu hoituri şi care simte mirosul de sânge adus de vânt. Pentru ultima oară, Mitridate a fost alungat din regatul său. Ca de obicei, a dispărut în munţi, însă, deşi a fugit din nou de urmăritorii săi, tot ce-a lăsat acum ca să-i ameninţe era o fantomă, numele lui. Tigranes, recunoscând că are de a face cu o forţă copleşitoare şi nedorind să se refugieze în munţi, s-a grăbit să se adapteze la aranjamentul lui Pompei. Sosind în tabăra romană, a fost obligat să descalece şi să-şi predea sabia. Mergând pe jos până unde aştepta Pompei, şi-a scos diadema regală, apoi a îngenuncheat în aur şi purpură, pentru a se târî în praf. Totuşi, înainte să se prosterneze, Pompei i-a luat mâinile şi l-a ridicat în picioare. L-a invitat pe rege cu blândeţe să stea alături de el. Apoi, pe un ton politicos, a început să prezinte acordul de pace. Armenia avea să devină o colonie romană. Tigranes avea să-şi predea fiul ca ostatic. În schimb, avea voie să-şi păstreze tronul, dar nimic altceva. Nefericitul rege a acceptat în grabă condiţiile. Pentru a sărbători, Pompei l-a invitat apoi pe Tigranes în cortul său de campanie la cină. Acesta era modelul de comportare a unui general roman: după afirmarea nemiloasă a puterii Republicii, aruncarea cu graţie a firimiturilor de la masă.

Geniul lui Pompei de a poza şi-a găsit scena perfectă în est. Cu conştiinţa acută a faptului că istoria stă cu ochii pe el, marele om a făcut rareori ceva fără a-şi prezenta profilul din acest unghi. Aşa cum a procedat Alexandru, a adus cu el chiar un istoric obedient, care să consemneze fiecare act de eroism, fiecare faptă generoasă. A luptat în campanii aşa cum s-a comportat cu regii, având grijă să ofere un exemplu senzaţional. Nu era suficient să-i învingă pe orientalii recalcitranţi. Trebuia să aibă de a face cu şerpi otrăvitori, să urmărească amazoane, să se îndrepte spre est, spre marele ocean care încercuia lumea. Şi în tot acest timp, neinhibat de şicanele supărătoare ale Senatului, se putea juca cu teritoriile de parcă erau jetoane pe o masă de tripou, rearanjându-le cum îi plăcea,

distribuind coroane, desfiinţând tronuri, stăpân încă adolescent asupra destinului a milioane de oameni.

Nu înseamnă că Pompei a uitat vreodată că era magistrat al poporului roman. La urma urmei, un cetăţean era la fel de mare ca şi gloria pe care o aducea Republicii. Mândria cea mai de seamă a lui Pompei a fost „primirea Asiei ca provincie de frontieră şi redarea ei patriei ca teritoriu intern”.15 A umilit regi, a dispus de regate, a organizat campanii la capătul lumii – totul a avut drept scop strategic această realizare. Când Pompei l-a ridicat pe Tigranes din praf, a procedat astfel în calitate de protector serios al intereselor Republicii. Altfel scena ar fi fost lipsită de strălucire eroică. Vorbăria privind regalitate a folosit foarte bine la impresionarea barbarilor, dar singura sa valoare reală a constat în faptul că a servit drept fundal pentru noile virtuţi ale Romei. Nu e de mirare că imitarea lui Alexandru de către Pompei, oricât dispreţ a provocat din partea unor rivali precum Crassus, a fost agreată de vasta majoritate a concetăţenilor săi. Ei au recunoscut-o din instinct drept ceea ce era: nu o manifestare a intoleranţei faţă de Republică, ci dimpotrivă o afirmare a demnităţii şi a valorii sale superioare.

Căci amintirea măreţiei lui Alexandru le-a servit întotdeauna romanilor drept reproş. Chiar mai rău, a oferit o sursă de inspiraţie duşmanilor. În Orient, modelul de regalitate instituit de Alexandru nu şi-a pierdut niciodată farmecul. Timp de peste un secol, a fost metodic denigrat de Roma, totuşi a rămas singurul sistem credibil de guvernare ce se putea opune republicanismului noilor cuceritori ai lumii. De aici, interesul din partea unor monarhi ca Mitridate, care nu erau nici măcar greci, şi, cel mai uimitor, din partea bandiţilor şi a sclavilor răsculaţi. Când piraţii s-au autonumit regi şi au etalat pânzele aurii şi tendele purpurii ale monarhiei, aceasta nu a fost doar vanitate, ci şi un act deliberat de propagandă, o declaraţie publică a opoziţiei lor faţă de Republică. Ei ştiau că mesajul va fi interpretat corect, căci, invariabil, ori de câte ori ordinea lucrurilor a ameninţat să se dea peste cap în

deceniile anterioare, răscoala a fost semnalată de un sclav cu o coroană. Comunismul lui Spartacus a fost cu atât mai singular datorită faptului că liderii revoltelor anterioare ale sclavilor, aproape fără excepţie, au intenţionat să ridice tronuri pe cadavrele stăpânilor lor. Majoritatea, ca piraţii, au adoptat doar însemnele monarhiei, însă au existat unii care au adus la viaţă lumea fantastică a poveştilor şi au pretins că sunt fiii de mult pierduţi ai regilor. Aceasta a fost, într-o lume guvernată de o republică, ceea ce revoluţia a ajuns să însemne. Pretenţiile regale ale sclavilor au alimentat în mod natural dedesubturile zbuciumate ale unei epoci tulburi, profeţiile, pe care propaganda lui Mitridate le-a exploatat atât de strălucit, cu privire la venirea unui rege universal, a unei noi monarhii mondiale, ca şi la soarta blestemată a Romei.

Astfel, când Pompei s-a prezentat ca noul Alexandru, el şi-a însuşit un vis în egală măsură al potentaţilor, ca şi al sclavilor. Dacă exista vreun roman calificat să aprecieze aşa ceva, atunci Pompei era acesta. Învingător al piraţilor şi protector al lui Posidonius, el era perfect conştient de legăturile ameninţătoare ce existau între regalitate şi revoluţie, între aroganţa micilor prinţi orientali şi resentimentele celor sărăciţi. După ce a eliminat ameninţarea reprezentată de piraţi, scopul său era acum de a elimina ameninţări similare oriunde mocneau în întregul Orient. O zonă anume părea să-i necesite intervenţia. Timp de decenii, Siria a servit drept teren prielnic pentru anarhie şi imagini violente de apocalipsă. În prima mare revoltă a sclavilor împotriva dominaţiei romane, în Sicilia, în anul 135, conducătorul revoltei şi-a numit chiar tovarăşii „sirieni” şi pe sine „Antioh”, acesta din urmă un titlu plin de rezonanţă. Regii cu acest nume au cârmuit odată un mare imperiu, succesor al celui condus de Alexandru însuşi, întinzându-se, la apogeul său, până la porţile Indiei. Acele zile de glorie dispăruseră de mult. Tot ce i s-a lăsat dinastiei a fost centrul, Siria, fiind tolerată de Republică tocmai pentru că era slabă. Chiar şi aceasta, în anul 83, a fost furată de Tigranes şi doar

Lucullus, reînviind ceea ce părea dincolo de orice speranţă de reînviere, a aşezat un Antioh înapoi pe tronul sirian. Pompei, încântat de ocazia de a schimba orice a făcut predecesorul său, a refuzat cu hotărâre să-l recunoască pe noul rege. Însă ura personală, dacă a adăugat plăcere la această decizie, nu o explica. Antioh era prea slăbit, dar şi prea periculos ca să i se permită să supravieţuiască. Regatul îi era cuprins de haos, un punct focal pentru revoluţia socială, în timp ce strălucirea numelui său continua să emane o vrajă hipnotică şi subversivă. Dacă Siria era lăsată aşa cum era, o rană purulentă în coasta provinciilor Romei, atunci exista pericolul constant ca otrava să infecteze un nou Tigranes, o nouă generaţie de piraţi sau de sclavi rebeli. Aşa ceva Pompei nu putea să tolereze. În consecinţă, în vara anului 64, el a ocupat Antiohia, capitala Siriei. Antioh, al treisprezecelea rege cu acest nume care a ocupat tronul, a fugit în deşert, unde a fost ucis mişeleşte de o căpetenie arabă. Spectrul regatului său a primit până la urmă lovitura de graţie.

În locul lui s-a ridicat un nou imperiu. În locul izolaţionismului tradiţional al Senatului, Pompei a adoptat o nouă doctrină. Oriunde interesele de afaceri ale Romei erau ameninţate, Republica intervenea – şi, dacă se dovedea necesar, impunea o guvernare directă. Ceea ce fusese odată o bază în Orient avea să fie acum o mare de provincii. Dincolo de ele, urma să se întindă un număr tot mai mare de state-client. Toate aveau să fie docile şi obediente şi aveau să plătească un tribut regulat. Aceasta urma să însemne de aici încolo *pax Romană*[26]. Pompei, care şi-a câştigat funcţia de proconsul cu sprijinul lobby-ului financiar, nu avea intenţia să repete greşeala lui Lucullus, aducându-i vreo ofensă. Dar, în vreme ce el era fericit să se identifice cu interesele finanţelor, avea grijă şi să nu pară a fi instrumentul acestora. Epoca exploatării

26 Pax Romana, termenul pentru “pacea romană” care convenţional reprezintă perioada de la sfârşitul războiaelor civile republicane, începând cu ascensiunea lui Augustus în 27 î.Hr. şi până la 180 î.Hr. şi moartea lui Marcus Aurelius - n.r.

neînfrânate se încheiase. Birocraţia nu mai avea să fie complet liberă. Pe termen lung, aşa cum chiar lobby-ul afacerilor avea să ajungă să recunoască, aceasta era o politică ce promitea la fel de multe câştiguri ca şi înainte. Nu era cu siguranţă interesul nimănui să ucidă găina care făcea asemenea splendide ouă de aur.

Marea realizare a proconsulatului lui Pompei avea să demonstreze că problemele de afaceri se puteau armoniza cu adevărat cu idealurile elitei senatoriale. A creat un model de dominaţie romană care avea să reziste timp de secole. Deloc întâmplător, l-a ridicat pe Pompei însuşi pe culmea gloriei şi a bogăţiei. Conducătorii-clienţi care sporeau suita Romei o sporeau şi pe a sa. În toamna lui 64, Pompei s-a îndreptat spre sud de Antiohia ca să mai adune câţiva. Prima sa ţintă a fost dificilul regat al Iudeii. Ierusalimul a fost ocupat. Templul, în ciuda unei rezistenţe disperate, a fost cucerit. Pompei, intrigat de relatări cu privire la zeul ciudat al iudeilor, a ignorat protestele preoţilor scandalizaţi şi a intrat în sanctuarul Templului. A rămas perplex găsindu-l pustiu. Există prea puţine îndoieli legate de cine credea Pompei că e mai onorat de această întâlnire, Iehova sau el însuşi. Nedorind să-i irite şi mai mult pe evrei, el a lăsat Templului comorile, iar Iudeii un regim condus de un înalt preot obedient. Pompei a pornit apoi spre sud, intenţionând să traverseze deşertul către Petra[27], dar nu avea să ajungă niciodată la oraşul roşu. La jumătatea drumului, l-a oprit o veste dramatică: Mitridate a murit. Bătrânul rege nu a renunţat niciodată la sfidare, dar când chiar fiul său s-a întors împotriva lui şi l-a încercuit în propriile dormitoare, marele duşman al Romei a fost în sfârşit încolţit. După ce a încercat în zadar să se otrăvească, a fost în final lichidat de unul dintre puţinele lucruri faţă de care nu şi-a cultivat imunitatea, vârful sabiei unui gardian loial. La Roma, vestea a fost salutată cu zece zile de mulţumiri publice aduse zeilor. Pompei însuşi, după ce a anunţat vestea legiunilor sale care ovaţionau, s-a grăbit să ajungă în Pont, unde trupul lui

27 Azi în Iordania - n.r.

Mitridate a fost adus de fiul său. Neinteresat să vadă cadavrul, Pompei s-a mulţumit să scormonească în lucrurile regelui dispărut. Printre ele, a găsit o mantie roşie care i-a aparţinut lui Alexandru. Gândindu-se la triumful său, a încercat-o imediat să vadă dacă mărimea i se potriveşte.

Puţini ar fi negat că îi aparţinea de drept. Realizările sale erau mai remarcabile decât oricare din istoria Romei. Totuşi, pe când marele om se pregătea să se îndrepte în sfârşit spre casă, cu Orientul până la urmă pacificat, cu imensa lui îndatorire îndeplinită, erau puţini concetăţeni ai săi care să nu fie neliniştiţi la perspectiva revenirii lui. Averea sa depăşea orice vis de avar – chiar şi pe al lui Crassus. Gloria îi era atât de orbitoare, încât eclipsa orice adversar. Putea un roman să devină noul Alexandru rămânând în acelaşi timp cetăţean? în ultimă instanţă, doar Pompei însuşi putea răspunde la întrebare – dar existau o mulţime, dintre cei care îl aşteptau, pregătiţi să se teamă de ce era mai rău. Multe s-au întâmplat la Roma în timpul absenţei de cinci ani a lui Pompei. Încă o dată, Republica se afla în criză. Numai timpul avea să spună dacă revenirea lui Pompei acasă urma să contribuie la rezolvarea ei sau să ducă la o criză şi mai mare.

DATORIA FAŢĂ DE PLĂCERE

Umbre în heleşteu în vreme ce Pompei se impunea în faţa Orientului, omul pe care l-a înlocuit şi-a permis cea mai spectaculoasă supărare din istorie.

Lucullus avea toate motivele să se simtă jignit. Duşmanilor săi nu le-a ajuns că i-au luat puterea, ei au continuat să-l hărţuiască după întoarcerea sa la Roma. Gestul cel mai răzbunător a fost că i-au blocat triumful. Procedând astfel, i-au furat tributul cel mai de seamă pe care Republica îl putea plăti unuia dintre ai săi. Condus pe străzile ce-şi manifestau recunoştinţa, în vuietul aplauzelor şi al aclamaţiilor asurzitoare, un general în ziua triumfului său devenea ceva mai mult decât un cetăţean, chiar mai mult decât un om. Nu era doar îmbrăcat în aurul şi purpura unui rege, ci faţa îi era pictată în roşu, asemenea

celei mai sfinte statui din Roma, cea a lui Jupiter din marele templu de pe Capitoliu. împărtăşirea din divin constituia un lucru glorios, ameţitor, periculos, şi, în timpul câtorva ore scurte când i se îngăduia, generalul oferea un spectacol de splendoare şi înălţare. Pentru poporul roman care stătea pe marginea străzilor ca să-l ovaţioneze, el reprezenta garanţia vie a faptului că ambiţia putea fi cu adevărat sacră, că, în lupta de a ajunge cel mai sus şi de a realiza lucruri măreţe, un cetăţean îşi făcea datoria faţă de Republică şi de zei.

Prea puţini puteau contesta faptul că învingătorul de la Tigranocerta merita o asemenea onoare. Chiar Pompei, deposedându-l pe Lucullus de legiuni, i-a lăsat câteva mii de oameni pentru procesiunea triumfală. Totuşi în Republică nu era nimic care să inspire atâta respect şi care să nu fie în acelaşi timp afectat şi de cotidianul sordid. Aceia care au profitat de intrigă – aşa cum a făcut Lucullus când şi-a câştigat prima oară funcţia de proconsul – se puteau aştepta să şi sufere de pe urma ei. Acestea erau regulile după care juca orice politician. Atacul din partea duşmanilor era proporţional cu statura omului. Perspectiva a ceea ce Lucullus putea realiza în calitate de civil i-a umplut pe adversarii săi de teamă, tot la fel cum le inspira mari speranţe aliaţilor. În culise, diverşi înalţi demnitari au făcut tot ce au putut ca să răstoarne opoziţia tribunilor şi să se asigure că lui Lucullus i se acordă triumful, însă oricât de reală era furia lor şi oricât de puternic se auzeau strigătele de scandal, ei aveau propriile motive egoiste de a face campanie în numele lui. Nicio prietenie nu era complet lipsită de calcule politice la Roma.

Însă Catulus şi susţinătorii săi, care se bazau pe Lucullus să-i ia locul ca lider al cauzei lor, aveau să fie dezamăgiţi. Cu umilinţă după umilinţă, ceva în Lucullus părea a fi cedat. Omul care a petrecut şase ani înfiorători urmărindu-l pe Mitridate şi-a pierdut între timp entuziasmul pentru luptă. El a lăsat altora câmpul de bătălie politică şi s-a dedat în schimb, cu toată ostentaţia,

plăcerilor.

În Orient, ca o afirmare triumfătoare a puterii Republicii, Lucullus a jefuit palatele şi grădinile lui Tigran, până n-a mai rămas nici urmă din ele. Acum, revenind în Italia, a încercat să întreacă toate minunile pe care le-a distrus. Pe un deal din afara zidurilor cetăţii, a construit un parc cu dimensiuni necunoscute la Roma, o abundenţă de pavilioane, de fântâni şi plante exotice, multe dintre ele aduse din Orient, inclusiv o amintire din Pont, cea mai durabilă dintre toate moştenirile lăsate de el ţării, cireşul. La Tusculum, vila sa de vară s-a extins pe kilometri întregi. Cel mai spectaculos, de-a lungul golfului Neapolelui, unde Lucullus avea nu mai puţin de trei vile, a construit terase aurite pe piloţi, palate fantastice care sclipeau deasupra mării. Una dintre aceste vile i-a aparţinut lui Marius, tocmai proprietatea în care bătrânul general a refuzat să se retragă, visând şi mai multe campanii, şi mai multe triumfuri. Lucullus, care a cumpărat vila la un preţ record de la fiica lui Sulla, părea hotărât să transforme vila şi tot ce mai avea în monumente închinate deşertăciunii ambiţiei. Extravaganţele sale au fost deliberat materializate pentru a contrazice toate idealurile Republicii. Odată, el a trăit respectând virtuţile clasei sale. Acum, retrăgându-se din viaţa publică, le-a călcat în picioare. Era ca şi cum, amărât din cauza pierderii puterii mai întâi şi apoi a onoarei, Lucullus şi-ar fi îndreptat dispreţul asupra Republicii înseşi.

În locul unui triumf, el şi-a etalat poftele fabuloase. Sulla, pentru a-şi sărbători victoriile, a omenit întreaga Romă, însă Lucullus, cheltuind mai mult aur, a petrecut excesiv în particular – şi chiar solitar. Odată, când cina singur şi servitorul i-a oferit o masă simplă, a strigat cuprins de indignare: „Ce spui, omule, nu ştiai că astăzi Lucullus cinează la Lucullus?” 1 Propoziţia a fost mult repetată, s-a clătinat la fel de mult din cap, căci nimic nu era mai scandalos pentru romani decât reputaţia de a aprecia *la haute cuisine*. Bucătarii celebri au fost consideraţi multă vreme un simptom deosebit de periculos

al decadenţei. La începuturile Republicii, când totul era virtuos şi simplu, după cum le plăcea istoricilor să pretindă, bucătarii „erau socotiţi că fac parte din rândurile celor mai dispreţuiţi sclavi”, dar de îndată ce romanii au cunoscut huzurul din Orient, „ajung acum să fie preţuiţi, iar slujba lor umilă să fie socotită artă culinară”. Într-un oraş inundat de bani noi şi fără tradiţia de a cheltui mult, bucătăria a devenit rapid o modă devastatoare. Nu doar bucătari, ci tot mai multe ingrediente exotice au fost aduse la Roma pe valuri neîntrerupte de aur. Pentru cei care susţineau valorile tradiţionale ale Republicii, această manie ameninţa cu ruina morală, ca şi financiară. Alarmat, Senatul a încercat prin urmare s-o oprească. În anul 169, servirea de hârciogi la dinee a fost interzisă, iar ulterior, Sulla însuşi, într-un frumos spectacol de ipocrizie, a grăbit adoptarea de legi similare în favoarea mâncărurilor simple, ieftine. Toate s-au dovedit simple diguri de nisip. Excentricitatea a şters totul în calea sa. Milionarii erau tot mai tentaţi să coboare în bucătării, să li se alăture bucătarilor pentru a încerca propriile reţete, gustând mâncăruri din ce în ce mai bizare. Acesta a fost apogeul atins de Sergius Orata, cu rezultate atât de profitabile, însă stridiile nu au dus lipsă de rivali în jocul culinar. Scoici, iepuri graşi de câmp, vulve de scroafe, toate au ajuns brusc şi furtunos la modă, din acelaşi motiv: în faţa cărnii moi ameninţate cu putrefacţia rapidă, dar care se menţinea suculentă, snobul roman cădea în extaz.

Cea mai apreciată, cea mai apetisantă, cea mai savuroasă dintre toate era carnea de peşte. Aşa a fost întotdeauna. Romanii populau lacurile cu puiet de când exista oraşul lor. În secolul al III-lea î.Hr., Roma a ajuns înconjurată de iazuri. Peştele de apă dulce, fiind mult mai uşor de prins, era totuşi mult mai puţin apreciat decât speciile ce se găseau doar în mare – şi cum gastronomia romană a devenit tot mai exotică, acestea au ajuns cele mai râvnite. În loc să depindă de negustori pentru aprovizionarea cu calcan sau ţipar, cei superbogaţi au început să construiască iazuri cu apă sărată. Evident,

cheltuielile exorbitante pentru întreţinerea lor nu făceau decât să le sporească farmecul.

Această extravaganţă se justifica prin vechiul principiu că un cetăţean trebuie să trăiască din roadele pământului său. Nostalgia romanilor pentru viaţa la ţară trecea peste toate graniţele sociale. Chiar şi cele mai luxoase vile serveau şi ca ferme. Inevitabil, în cadrul elitei urbane, aceasta tindea să încurajeze o formă de prefăcătorie pe care Maria Antoaneta ar fi putut s-o recunoască. O fandoseală preferată consta în a instala canapele în magazia de fructe a unei vile. O gazdă deosebit de neruşinată, dacă nu se obosea să cultive şi să culeagă propriile fructe, le putea transporta de la Roma, aranjându-le apoi frumos în magazie pentru delectarea oaspeţilor. Piscicultura avea o calitate la fel de ireală. Producerea indigenă a peştelui a ajuns la un preţ ameţitor. Aşa cum agronomii au subliniat rapid, lacurile făcute pe lângă casă „sunt mai atractive pentru ochi decât pentru buzunar, pe care tind să-l golească în loc să-l umple. Este scump să le construieşti, scump să le populezi, scump să le întreţii”. Pretenţia că piscicultura are ceva de a face cu economia a devenit tot mai imposibil de justificat. În anul 92 î.Hr., un cenzor, un magistrat ales să apere idealurile severe ale Republicii, a izbucnit în lacrimi la moartea unei mrene cu nouă ochi. S-a necăjit, se spunea, nu din cauza unui dineu ratat, ci „o plânse ca pe propria-i fiică”.4

Treizeci de ani mai târziu, nebunia a atins proporţii de masă. Hortensius, în loc să vadă cum i se mănâncă unul dintre barbunii îndrăgiţi, cumpăra de la Puteoli dacă avea vreodată nevoie de peşte la masă. Aşa cum unul dintre prietenii săi comenta cu surprindere: „Îl faci mai degrabă să te lase să-i iei din grajd catârii de la trăsură şi să-i păstrezi, decât să scoţi un barbun mustăcios din heleşteu11.5 în piscicultură, ca şi în oricare altă formă de extravaganţă, Lucullus a atins totuşi cele mai uluitoare standarde de notorietate. Heleşteiele sale au fost recunoscute de toată lumea ca fiind minuni şi scandaluri ale vremii. Pentru a le aproviziona permanent cu apă

sărată, a tăiat tuneluri prin munte; iar pentru a regla efectul de răcire al mareelor, a construit diguri până departe în mare. Talentele puse odată în slujba Republicii nu puteau fi irosite mai spectaculos sau mai provocator. *Piscinarii* i-a numit Cicero pe Lucullus şi Hortensius – „iubitori de peşti". Era un cuvânt creat pe jumătate din dispreţ, pe jumătate din disperare.

Căci Cicero, cu acuitatea unui om care dorea cu disperare tot ce Lucullus arunca, putea pătrunde în esenţa maniei heleşteielor. Aceasta dezvăluia o boală a Republicii înseşi. Viaţa publică a Romei se baza pe datorie. Înfrângerea nu reprezenta o scuză pentru renunţarea la obligaţiile care au contribuit la măreţia Republicii. Principala calitate a unui cetăţean era de a-şi apăra poziţia, chiar cu preţul vieţii, iar în politică, la fel ca şi în război, retragerea unui singur om ameninţa întreaga linie de luptă. Cicero, deşi a pus mâna pe coroana de orator a lui Hortensius, nu a avut dorinţa de a-şi vedea rivalul retrăgându-se. *Homo novus* s-a identificat perfect cu principiile pe care le-au reprezentat întotdeauna marii aristocraţi, ca Hortensius şi Lucullus. Pe când se apropia tot mai mult, cu paşi prudenţi, de onoarea supremă de consul, s-a îngrozit să vadă oameni pe care-i considera aliaţii săi fireşti stând lângă heleşteiele lor, hrănindu-şi barbunii mustăcioşi cu mâna, lăsând Republica în bătaia vântului.

Dar pentru Hortensius, ca şi pentru Lucullus, conştiinţa faptului de a fi fost învinşi, de a deţine doar locul al doilea, era o agonie mistuitoare. Retragerea oratorului nu a fost la fel de totală ca şi aceea a proconsulului, dar a fost, în felul ei, exact la fel de însemnată. Tot mai mult, tribunalele în care Cicero l-a înfrânt public pe Hortensius au ajuns să-i servească acestuia din urmă drept scenă pentru excentricităţile sale. Un om care i-a atins uşor toga şi i-a stricat aranjarea faldurilor a fost acuzat pentru compartament jignitor. La fel de spectaculos, în mijlocul unui proces, Hortensius a cerut o amânare, explicând că doreşte să se grăbească

spre proprietatea sa pentru a supraveghea irigarea platanilor cu vin de calitate. Adversarul său cu acea ocazie, ca şi cu multe altele, a fost Cicero. Extravaganţa debordantă era o arenă în care parvenitul nu prea putea concura.

Aşa s-a întâmplat că vechea dorinţă de glorie a romanilor a devenit patologică. Lucullus, despicând munţii pentru peştii lui, şi Hortensius, servind păuni pentru prima oară la un banchet, au fost amândoi încă angajaţi în vechea şi familiara întrecere pentru cine e cel mai bun. Dar nu îi mai anima dorinţa de onoare. În schimb, era ceva foarte asemănător cu dezgustul de sine. Lucullus, ni se spune, şi-a risipit averea cu aparent dispreţ, tratând-o „ca pe un sclav şi barbar", ce trebuiau sacrificaţi.6 Contemporanii săi au fost îngroziţi şi consternaţi, ceea ce nu e de mirare. Neînţelegându-i cum trebuie starea, au explicat-o drept nebunie. Plictisul era o boală necunoscută Republicii. Dar nu şi generaţiilor următoare. Seneca, scriind în timpul domniei lui Nero, într-o perioadă când idealurile Republicii se atrofiaseră de mult, când a fi cel mai bun însemna a risca o execuţie imediată, când tot ce i s-a lăsat nobilimii a fost de a-şi ţine capul plecat şi de a tinde spre plăceri, a putut distinge simptomele foarte bine. „Ei începură să caute o mâncare", scria el despre oameni ca Lucullus şi Hortensius, „care să le aţâţe, nu să le

— 7

potolească foamea". Iubitorii de peşti, stând lângă heleşteiele lor şi privind în adâncul acestora, umăreau umbre mai întunecate decât credeau.

Oamenii de lume

Viaţa de plăceri nu trebuia să fie un stigmat al înfrângerii. Ceea ce pentru marii nobili era veninul dulce al retragerii altora le putea oferi foarte bine oportunităţi. La doar câţiva kilometri în jos pe coastă de la vila lui Lucullus din Napoli, se afla legendara staţiune maritimă Baiae. Aici, în albastrul strălucitor al golfului, se întindeau pilon aurit după pilon aurit, înghesuind peştii, după cum spuneau scriitorii umorişti. Pentru romani, Baiae era

sinonim cu luxul şi păcatul. O vacanţă acolo a fost întotdeauna un izvor de plăceri vinovate. Niciun om de stat nu accepta vreodată de bunăvoie să-şi petreacă timpul într-un oraş atât de notoriu şi totuşi în fiecare sezon protipendada părăsea Roma, îndreptându-se spre sud şi spre tentaţiile sale. Aceasta făcea ca Baiae să fie un loc fierbinte pentru cei dornici să urce pe scara socială. Fie la celebrele băi de sulf, fie cu o specialitate de mâncare locală, stridii cu cochilia purpurie, staţiunea oferea nepreţuite căi de acces către înalta societate. Baiae era un oraş al petrecerilor, iar muzica şi râsul erau purtate prin aerul nopţilor calde, venind dinspre vile, de pe plajă sau de pe iahturile din golf. Nu e de mirare că locul stârnea furia moraliştilor. Oriunde curgea vinul şi hainele începeau să se desfacă, începeau şi convenienţele tradiţionale să cedeze. Un chipeş oportunist, abia ajuns la majorat, se putea pomeni vorbind familiar cu un consul. Se încheiau târguri, se găseau protectori. Farmecul şi frumuseţea asigurau avantaje periculoase. Baiae era un loc bun pentru scandal, orbitor ca aspect, dar veşnic umbrit de zvonurile privitoare la corupţie: înecat în vin, îmbătat de parfum, un teren propice pentru orice fel de ambiţie şi perversiune şi – poate cel mai şocant – pentru intrigile unor femei puternice.

Regina staţiunii şi întruchiparea farmecului ei unic, chiar dacă uşor indecent, a fost cea mai mare dintre cele trei surori din familia Claudia, Claudia Metella. Ochii ei, negri şi scânteietori, mari şi rotunzi, făceau invariabil ca bărbaţilor romani să li se taie genunchii, în timp ce jargonul ei a creat stilul unei întregi generaţii. Chiar numele pe care l-a adoptat, o contragere a aristocraticului „Claudia”, reflecta un gust pentru oamenii de rând, care l-a influenţat pe fratele ei mai mic, având efecte

Q

spectaculoase. Folosirea căutată a accentului claselor de jos a fost multă vreme un semn al politicianului *popularis* – duşmanul lui Sulla, Sulpicius, fiind notoriu pentru asta – dar acum, cu Claudia, vocalele plebee au

devenit foarte la modă.

Desigur, într-o societate atât de aristocrată precum aceea a Republicii, era nevoie de sânge albastru ca să facă o modă din frecventarea cartierelor sărace – Claudia, prin căsătorie ca şi prin naştere, se afla în inima societăţii romane. Soţul ei, Metellus Celer, provenea din singura familie capabilă să rivalizeze ca prestigiu şi aroganţă cu familia Claudia însăşi. Fabulos de fecunzi, membrii familiei Meteliilor au apărut pe neaşteptate peste tot, adesea chiar în taberele adverse. Aşa se face, de exemplu, că, în timp ce unul dintre ei l-a detestat pe Pompei atât de mult, încât a ajuns aproape să-l atace pe proconsul cu o întreagă flotă de război, soţul Claudiei a petrecut o bună parte din anii ’60 î.Hr. În serviciul activ ca unul dintre legaţii lui Pompei. Marea doamnă a suportat fără îndoială această despărţire cu resemnare. Prima ei loialitate a fost faţă de propriul clan. Familia Claudia, spre deosebire de familia Metella, a fost întotdeauna cunoscută drept unită; Claudius şi cele trei surori ale sale au fost chiar notorii pentru acest lucru.

Lucullus, înverşunat şi decis să-şi ruineze rudele prin alianţă, a făcut publice zvonurile despre incest. La întoarcerea din Orient, şi-a acuzat deschis soţia că se culcă cu fratele ei şi a divorţat de ea. Sora cea mai mare şi cea mai dragă a lui Claudius, care l-a lăsat în patul ei pe când era doar un copil cu spaime nocturne, şi-a considerat inevitabil şi propriul nume pătat de o asemenea acuzaţie. La Roma, severitatea era reflecţia unui gust aparte pentru fantezia şocantă. Tot la fel cum i-a frisonat fără încetare pe contemporanii lui Caesar să se gândească la el ca la partenerul de pat al regelui Bithyniei, plăcerea duşmanilor lui Claudius de a-l acuza de incest nu a pălit niciodată. Nu iese fum fără foc – şi probabil că a fost ceva neobişnuit în relaţiile lui

Claudius cu cele trei surori ale sale dacă gurile rele au ajuns să vorbească. În întreaga sa carieră, el a afişat înclinaţia de a împinge experienţele la extrem, aşa că e perfect posibil ca bârfitorii să fi ştiut despre ce vorbeau. La fel de plauzibil, totuşi, zvonurile ar fi putut fi alimentate de

modurile în care Claudia îşi folosea statutul de frumuseţe în societate. „În sufragerie era din

Q

Cos, în dormitor din Nota”: această galantă descriere a ei de către un fost amant sugerează grija cu care ea îşi exploata farmecul sexual. Pentru orice femeie, chiar pentru una de rangul Claudiei, a cocheta cu politica semăna cu mersul pe sârmă. Moralitatea romană nu privea cu ochi buni emanciparea femeilor. Frigiditatea era idealul marital cel mai important. Se înţelegea de la sine, de pildă, că „nu e nevoie ca soaţa să facă mişcare şi zbucium” 10 – orice depăşea o imobilitate demnă, rigidă se considera că ţine de prostituţie. Tot la fel, o femeie a cărei conversaţie era spirituală şi liberă se expunea unei acuzaţii identice. Dacă îşi agrava delictele angajându-se în intrigi politice, nu prea putea fi privită decât ca un monstru de depravare. Văzute într-o asemenea lumină, acuzaţiile de incest aduse Claudiei abia dacă surprindeau. Într-adevăr, o evidenţiau ca pe un participant la jocul politic.

Doar misoginismul, totuşi, oricât era de nestăvilit şi de implacabil, nu explică în totalitate vehemenţa abuzurilor provocate de amfitrioanele din înalta societate, precum Claudia. Femeile nu aveau de ales decât să-şi exercite puterea în culise, pe ascuns, provocându-i şi seducându-i pe cei pe care voiau să-i influenţeze, ademenindu-i în ceea ce moraliştii denunţau rapid ca o lume feminină a bârfei şi a senzualităţii. Pentru lumea deja necruţător diferenţiată a ambiţiilor masculine, aceasta însemna o nouă şi periculoasă complicaţie. Calităţile necesare pentru a profita de ea erau tocmai cele mai dispreţuite dintotdeauna în Republică. Cicero, fără a fi structural un om de lume, le-a enumerat indecent în detaliu: o înclinaţie spre „desfrâu”, „intrigi amoroase”, „pierderea nopţilor în vacarmul muzicii”, „sexul în grup” şi „cheltuieli până la ruină”.11 Dezonoarea finală, definitivă şi indiciul absolut al depravării era să dansezi bine. În ochii tradiţionaliştilor, nimic nu putea fi mai scandalos. Un oraş care îngăduia o cultură a dansului se afla la un pas de

catastrofa. Cicero putea susţine chiar, cu un aer perfect impasibil, că aceasta a dus la distrugerea Greciei. „Odinioară11, tuna el, „în vechea Grecie erau pedepsite asemenea manifestări şi se ştia cu mult înainte cum se strecoară pe nesimţite corupţia în sufletele cetăţenilor prin mijlocirea înclinaţiilor rele şi a învăţăturii rele; consecinţa era distrugerea totală a statelor.11*2 După standardele acestui diagnostic, Roma se afla cu adevărat în pericol. Pentru lumea petrecerilor, însemna că te-ai distrat bine o noapte întreagă, dacă, după ultima modă a oraşului, te îmbătai zdravăn şi apoi, în acompaniamentul „ţipetelor şi urletelor, al chiuielilor fetelor şi al muzicii asurzitoare11, te dezbrăcai şi dansai aprig pe masă.

Politicienii romani s-au deosebit unii de alţii întotdeauna mai mult prin stil decât prin probleme politice. Extravaganţa crescândă a scenei petrecerilor de la Roma îi diferenţia şi mai puternic. În mod limpede, pe tradiţionalişti îi deranja teribil faptul că mulţi dintre liderii lor au cedat tentaţiilor luxului: oameni ca Lucullus şi Hortensius nu erau în măsură să-i certe pe alţii. Chiar şi aşa, vechea cumpătare încă rezista în Republică, într-adevăr, pe fundalul exceselor care erau la modă, această moderaţie părea a avea totuşi influenţă asupra unei noi generaţii de senatori. Chiar dacă înota în aur, Senatul rămânea un organism conservator din instinct, care nu dorea să-şi vadă imaginea reală, preferând să-şi închipuie că este încă un model de corectitudine. Politicienii capabili să-şi convingă colegii senatori că asta era mai mult decât o simplă fantezie puteau acumula un prestigiu considerabil. Seriozitatea şi austeritatea continuau să fie acceptate.

Altfel este greu de explicat autoritatea remarcabilă a unui om care, la jumătatea anilor ’60 î.Hr., abia a împlinit treizeci de ani şi deţinea o funcţie nu mai mare decât cea de chestor. La o vârstă când majoritatea senatorilor tăceau cu respect ascultându-i pe cei mai în vârstă, Marcus Porcius Cato avea o voce care bubuia în sala Senatului. Aspră şi necizelată, ea părea să vină direct din zilele de început ale Republicii, severe şi virtuoase. Ca ofiţer, Cato a

aplicat „el însuşi ordinele pe care le dădea altora. S-a asemănat şi la port şi la felul de viaţă şi la marşuri mai mult cu ostaşii decât cu comandanţii”. 14 în calitate de civil, a făcut o modă din a dispreţui moda, purtând negru pentru că întreaga lume a petrecerilor etala purpuriul, mergând pe jos pretutindeni, fie în plin soare arzător, fie pe o ploaie îngheţată, desconsiderând orice formă de lux, uneori nesinchisindu-se să-şi pună nici măcar pantofii. Dacă era mai mult decât o doză de afectare în toate acestea, atunci era şi expresia unui scop moral serios asumat, o incoruptibilitate şi o putere interioară cu care romanii încă doreau să se identifice, dar despre care presupuneau mai degrabă că se limitează la cărţile de istorie. Pentru Cato însă moştenirea trecutului era ceva extrem de sfânt. Datoria şi slujirea concetăţenilor reprezentau totul. Doar după ce a studiat temeinic responsabilităţile unui chestor, a fost pregătit să participe la alegeri. Odată ocupând funcţia, probitatea şi sârguinţa lui s-au dovedit atât de mari, încât se spunea că „Porcius Cato conferise cvesturii prestigiul consular”.15 Chinuit de sentimentul propriei corupţii, Senatul nu era încă atât de degenerat, încât să nu se lase impresionat de un asemenea om.

Marilor demnitari din generaţia anterioară în special, Cato le-a servit drept model. Ei au văzut rapid în el viitorul Republicii. Lucullus, de pildă, dornic să transmită torţa unui succesor, a ales să-şi celebreze divorţul căsătorindu-se cu sora vitregă a lui Cato. Noua soţie era mai bună decât fosta doar în sensul că aventurile ei nu erau incestuoase, dar nefericitul Lucullus, împovărat din nou cu o femeie de lume drept soţie, s-a abţinut ani de zile să divorţeze de ea, din respect faţă de Cato. Nu însemna că acesta era gata să acorde vreo favoare specială cumnatului său; nici vorbă. Dacă el credea că binele Republicii se afla în joc, îi acuza pe prietenii lui Lucullus şi se lupta într-adevăr cu oricine considera el că merită o lecţie de virtute. Ocazional, a mers atât de departe, încât l-a admonestat pe Catulus. Cato nu era dispus să participe la intrigile pe care

oricine altcineva le considera de la sine înţelese, o manifestare a inflexibilităţii sale, care adesea îi deruta şi-i înfuria pe aliaţii lui. Cicero, care îl admira enorm pe Cato, a făcut totuşi observaţia răutăcâoasă că „el vorbeşte ca despre Statul lui Plato şi nicidecum despre cele ce se petrec în scursoarea lui Romulus”.16 Asemenea critici subestimau în mod serios perspicacitatea politică a lui Cato. Într-adevăr, în multe feluri, strategia sa reprezenta polul opus faţă de cea a lui Cicero, care şi-a făcut o carieră din testarea limitelor compromisului. Cato s-a ghidat după principiile proprii, nu după ale altcuiva. Trăgându-şi forţa din tradiţiile austere ale Republicii, el s-a erijat într-un reproş viu faţă de frivolităţile epocii sale.

A fost o tactică deliberată din partea lui Cato să-şi facă duşmanii să pară, comparativ cu exemplul său impunător, mai vicioşi şi mai molatici. A alerga după femei şi a fi beat nu exprimau bărbăţia la romani; dimpotrivă. Indulgenţa ameninţa vigoarea. Gladiatorii, în săptămâna dinaintea unei lupte, aveau nevoie să li se fixeze prepuţurile cu bolţuri metalice spre a-i împiedica să aibă relaţii sexuale, însă cetăţenii trebuiau să se bazeze pe autocontrol. A ceda în faţa senzualităţii însemna a înceta să mai fi bărbat. Aşa cum o femeie dominatoare precum Claudia putea fi descrisă ca un vampir ce „îi stoarce […] de vlagă” 17 pe cei care îi cădeau în plasa farmecelor, desfrânaţii de bani gata precum Claudius erau ridiculizaţi ca persoane inferioare femeilor. Cu nedomolită plăcere, aceeaşi acuzaţie era repetată mereu şi mereu.

— Totuşi, deşi aceste abuzuri reflectau prejudecăţi profunde, aveau ceva îndrăzneţ şi strident. Niciun roman nu se deranja vreodată să lovească un duşman de care nu se temea. Semnele efeminării erau şi semne ale inteligenţei, ale superiorităţii, ale iscusinţei. Moda servea aceleiaşi funcţii dintotdeauna: aceea de a face diferenţa între cei care o urmau şi turma obişnuită. Într-o societate competitivă ca Republica, aceasta îi atribuia un farmec vizibil şi imediat. Roma era plină de tineri ambiţioşi, toţi căutând cu disperare simbolurile statutului public. A face

parte din societatea elegantă însemna tocmai a etala asemenea simboluri. Astfel, victimele modei adoptau semne secrete, gesturi misterioase, cum ar fi scărpinatul în cap cu un singur deget. Îşi lăsau barbişon; tunica le flutura până la gleznă şi la încheietura mâinii; toga avea textura şi transparenţa vălurilor şi

J g o purtau, cu o expresie mult repetată, „descinsă11.

Era desigur tocmai felul cum se îmbrăcase Iulius Caesar în deceniul anterior. Este o corespondenţă revelatoare. În anii ’60 ca şi în anii ’70, Caesar a continuat să aibă renumele celui mai elegant bărbat din Roma. Cheltuia bani aşa cum îşi purta toga, cu o strălucire nonşalantă. Cea mai rafinată ispravă a sa a fost să comande construirea unei vile la ţară, iar în clipa când s-a terminat înălţarea ei, s-o dărâme pentru că nu se încadra în standardele lui exigente. Extravaganţe ca aceasta i-au făcut pe mulţi dintre adversarii săi să-l dispreţuiască. Totuşi, Caesar stabilea regulile într-un joc foarte riscant. A fi favoritul societăţii elegante nu era puţin lucru. Riscul desigur consta în faptul că aceasta putea duce la ruină – nu doar financiară, ci şi politică. Cei mai ageri duşmani ai lui au remarcat totuşi că el nu a lăsat niciodată petrecerile să-i pună sănătatea în pericol. Obişnuia să mănânce la fel de frugal precum Cato. Bea rar. Dacă apetiturile sexuale îi erau notorii, îşi alegerea partenerele pe termen lung cu atenţie rece şi meticulozitate. Cornelia, soţia sa, a murit în 69 î.Hr., iar Caesar, căutându-şi o nouă mireasă, şi-a fixat privirea exact asupra nepoatei lui Sulla, Pompeia. În întreaga sa carieră, Caesar s-a dovedit extrem de conştient că este nevoie de multă inteligenţă, ceea ce s-a văzut în alegerea amantelor, ca şi a soţiei. Marea iubire a vieţii sale a fost Servilia – care s-a întâmplat să fie sora vitregă a lui Cato şi deci cumnata lui Lucullus. În plus, ea a fost şi verişoara lui Catulus. Cine ştie ce confidenţe de familie i-a făcut Servilia iubitului său?

Nu e de mirare că duşmanii lui Caesar au devenit prudenţi în legătură cu resursele sale de farmec. Aşa cum

a considerat normal să cheltuiască o avere pe o singură perlă pentru Servilia, şi-a dedicat viitorul seducerii concetăţenilor săi. Mai revoltător decât tot ce a făcut oricine altcineva înainte, el a transformat spiritul petrecerilor într-o dimensiune a vieţii publice. În 65 î.Hr., la vârsta de treizeci şi cinci de ani, a devenit edil. Nu era o magistratură obligatorie pentru cei ce aspirau la funcţia de consul, dar era totuşi cunoscută, întrucât edilii răspundeau de organizarea jocurilor publice. Ca atare, reprezenta o ocazie potrivită pentru un om al spectacolului precum Caesar. Pentru prima oară, gladiatorii purtau armuri de argint. Strălucind magnific, peste trei sute de perechi de gladiatori s-au luptat spre distracţia cetăţenilor. Desfăşurarea de forţe ar fi fost şi mai impresionantă, dacă duşmanii lui Caesar nu ar fi adoptat legi care le-au limitat numărul. Senatorii recunoşteau mituirea neruşinată şi mai ştiau că asta nu se întâmplă fără să se aştepte ceva în schimb.

În marele joc al ascensiunii personale, desfrânarea lui Caesar era un gambit de mare risc, însă deliberat. Duşmanii îl puteau condamna ca pe un dandy efeminat, dar trebuiau să recunoască în el şi un adversar politic tot mai important. Caesar însuşi, din când în când, le amintea asta. Ca edil, a răspuns nu doar de jocuri, ci şi de întreţinerea locurilor publice. Într-o dimineaţă, Roma s-a trezit cu toate trofeele lui Marius, de multă vreme o persoană neagreată, readuse la locul lor. Administraţia formată din adepţi ai lui Sulla a fost înspăimântată. După ce Caesar şi-a recunoscut cu sânge rece responsabilitatea, Catulus a mers atât de departe, încât l-a acuzat de atacarea Republicii cu un berbec. Caesar, făcând pe nevinovatul, a răspuns el însuşi cu duritate. Nu a fost Marius un erou la fel de mare ca şi Sulla? Nu era timpul ca facţiunile rivale să îngroape securea războiului? Nu erau ei toţi la urma urmei cetăţeni ai aceleiaşi republici? Mulţimea, adunată pentru a-l sprijini pe Caesar, şi-a strigat răspunsul: „Ba da!” Catulus a bombănit neputincios. Trofeele au rămas pe loc.

Episoade ca acesta au demonstrat că tradiţia *popularis*, înfrânată, dar nu distrusă de Sulla, a început să reînvie. A fost o realizare remarcabilă – dar a costat. Pentru *plebs*, care îl idolatriza pe Caesar, generozitatea era cheia farmecului său, însă duşmanii sperau în mod raţional că s-ar putea dovedi şi ruina sa. Aşa cum Cato a fost celebru pentru austeritate, Caesar a fost notoriu pentru datorii. Oricine ştia că avea să sosească un moment al scadenţelor. Şi a sosit, aşa cum se prevedea, în anul 63 î.Hr. Caesar, încercând să pătrundă în primele rânduri ale

Senatului o dată pentru totdeauna şi să-şi retuşeze imaginea şifonată, cu o nuanţă de prestigiu mai tradiţional, a ales să-şi pună în joc întreaga carieră o singură dată în vederea alegerilor. Postul de mare pontif al Romei, *pontifex maximus*, tocmai se eliberase. Era cea mai prestigioasă funcţie din Republică. Omul ales o păstra până la moarte. În afară de imensa autoritate morală pe care o conferea, aducea şi un palat pe Via Sacra, în For. Dacă Caesar devenea *pontifex maximus*, el se afla literalmente în centrul Romei.

Rivalul său în aceste alegeri a fost nimeni altul decât cel mai mare dintre toţi înalţii demnitari, Quintus Lutatius Catulus. În condiţii normale, Catulus s-ar fi considerat învingător. Faptul în sine al candidaturii lui Caesar a fost un scandal. *Pontifex maximus* fusese socotit întotdeauna un post potrivit pentru un distins fost consul şi nicidecum pentru un politician pus pe căpătuială. Caesar nu era totuşi omul care să renunţe din cauza unui detaliu minor de tradiţie ca acesta. În schimb, a optat pentru strategia invariabilă pe care o folosea când se confrunta cu o problemă: intervenea cu bani. Electorii erau mituiţi la o scară monstruoasă. Până acum, Caesar şi-a depăşit creditul. În ziua când trebuia să se anunţe rezultatul alegerilor, el şi-a luat rămas-bun de la Aurelia, apoi i-a spus: „Mamă, azi îţi vei vedea fiul mare pontifice sau exilat”. 19

Aşa cum s-a dovedit, el s-a mutat într-adevăr din Subura – dar nu în exil, ci în noul său palat pe de Via

Sacra. Caesar a reuşit. A fost ales mare pontif. Din nou, extravaganţa lui a produs rezultate spectaculoase. A îndrăznit să joace cu mize uriaşe – împotriva *statu-quo-ul*\ *x*\ şi a celor mai vechi tradiţii ale Republicii înseşi – şi a câştigat.

Conspiraţia lui Caelius

Erau foarte mulţi cei care jucau şi nu câştigau. Strategia lui Caesar de extravaganţă declarată a fost periculoasă. Promisiunea de măreţie viitoare a concurat cu ruina. Banii puteau fi risipiţi, dar niciodată potenţialul. Pierderea unor alegeri, necâştigarea unui post cu multe avantaje puteau duce la năruirea unei întregi cariere.

Nu e de mirare că aristocraţii din provincii, chiar dacă încurajau ambiţiile fiilor lor, se şi temeau puţin de ele. A trimite un moştenitor la Roma era un risc calculat. Tinerii reprezentau prăzi uşoare pentru rechinii financiari. Dacă un tată era prudent, el încerca să găsească protectori în capitală, mentori care nu doar să-i instruiască fiul în privinţa căilor labirintice ale Republicii, ci şi să-l apere de numeroasele tentaţii ale oraşului. Mai ales pentru familiile care nu au avut niciodată funcţii la Roma, era esenţial să dobândească ce e mai bun. Aşa s-a întâmplat, de exemplu, că, atunci când un bancher pe nume Caelius Rufus a reuşit să obţină pentru fiul lui sprijinul nu doar al lui Crassus, ci şi al lui Cicero, tânărul Caelius a fost imediat evidenţiat ca o speranţă strălucită. Aceasta, în schimb – ca o ironie – a servit la a-i asigura un credit important. Când cămătarii au venit în roiuri, Caelius i-a primit cu braţele deschise. Chipeş, spiritual şi lipsit de scrupule, tânărul a adoptat curând un stil de viaţă care-i depăşea cu mult posibilităţile. A fost prea ambiţios pentru a-şi neglija educaţia, şi de când studia sub paza celor doi gardieni, şi-a creat reputaţia unuia dintre cei mai buni trei dansatori din Roma. Noi cercuri i se deschideau – cercuri în care Cicero nu intenţiona să ajungă. Pe măsură ce prindea rădăcini pe scena petrecerilor, Caelius a început să cadă sub vraja unei întregi noi categorii de cunoştinţe.

Şi mai ales a unui patrician suspect, pe nume Lucius

Sergius Catilina. Caesar nu a fost singurul care şi-a clădit cariera pe o extravaganţă cumplită, nici singurul aristocrat care suferea din cauza pereţilor goi din atriul său. Străbunicul lui Catilina a fost un cunoscut erou de război, care a luptat împotriva lui Hannibal cu o proteză de fier în locul mâinii, însă din punct de vedere politic, strămoşii lui l-au stânjenit. Chiar şi aşa, deşi nu a existat niciun consul în familie timp de aproape patru sute de ani, statutul de patrician al lui Catilina i-a asigurat prestigiu. A putut fi acceptat, de exemplu, de Catulus cel atât de snob. Prietenia lor a fost literalmente pecetluită cu sânge. În zilele întunecate ale prescripţiilor, Catilina l-a ajutat pe Catulus să-l pedepsească pe ucigaşul tatălui său. Nefericitul a fost condus cu biciul pe străzi până la mormântul tatălui lui Catulus, oasele i-au fost zdrobite cu bâtele, faţa mutilată şi doar apoi eliberat de suferinţă prin decapitare. Pentru Catulus, această barbarie a constituit un act sălbatic de respect filial, o jertfă de sânge adusă sufletului fără odihnă al tatălui său. Catilina nu avea o asemenea scuză. După crimă, a fluturat capul tăiat – care se presupune că respira încă – din nou pe străzile Romei. Chiar şi după standardele războiului civil, aceasta se considera o comportare dezgustătoare. Deşi nu s-a dovedit nimic vreodată într-un tribunal, acuzaţiile de crimă, ca să nu mai amintim de adulter şi sacrilegiu, aveau să-l urmărească pe Catilina tot restul carierei. E adevărat că reputaţia sa sinistră nu a fost întotdeauna un handicap: în cercurile mai desfrânate, s-a combinat cu eleganţa şi accesibilitatea sa, pentru a face din el un personaj de un farmec ameninţător. Dar, în timp ce asta a servit la a-i asigura un număr considerabil de alegători, i-a provocat şi o neplăcere tactică. „El căuta mai ales prieteniile celor tineri”: cât timp putea Catilina continua să procedeze aşa fără a-şi îndepărta aliaţi precum Catulus, ca să nu mai amintim de majoritatea senatorilor, care deja nu mai aveau încredere în el?

Încercând imposibilul, s-a îndreptat spre Crassus pentru a cere ajutor – sau cel puţin aşa spune bârfa

politică. Nimeni nu putea fi sigur, evident. Intrigile lui Crassus erau invariabil învăluite în umbră. Dar un lucru putea fi cert: Crassus, în anii ’60 î.Hr., era un om îngrijorat. Încă o dată se confrunta cu perspectiva de a fi depăşit de Pompei. Vechiul său rival nu avea doar să se întoarcă în curând în fruntea unei armate experimentate, ci avea să fie şi uluitor de bogat: pentru prima oară în cariera sa politică, Crassus se trezea ameninţat cu pierderea statutului de cel mai bogat om din Roma. Nu e de mirare că îşi căuta un sprijin. Despre Catilina, care avea ambiţii uriaşe şi datorii şi mai uriaşe, a considerat probabil că merită să mizeze pe el.

Crassus nu urmărea doar alegerea unui consul fidel. Catilina promitea şi alte avantaje. Era cunoscut la periferia sordidă a vieţii politice: printre bandele de delincvenţi din înalta societate, care bântuiau prin Subura; în saloanele femeilor desfrânate, unde se ţeseau tot felul de intrigi; printre cei plini de datorii, cei deziluzionaţi şi cei zbuciumaţi; pe scurt, oriunde respectabilitatea devenea dezonoare. Pentru Crassus cel cumpătat, fost consul, o asemenea lume depăşea clar orice limită, deşi Cicero comenta înţepător că acesta ar dansa în For dacă aşa ar obţine o moştenire. Poate că era adevărat – dar atâta timp cât Crassus îl avea pe Catilina drept protejat, care pescuia în apele tulburi ale lumii interlope, avea acces în saloane, complota cu radicalii noaptea târziu prin baruri, cea aflată în pericol era demnitatea ciracului.

Este imposibil de stabilit rolul exact al lui Caelius în toate acestea. E de conceput desigur că el l-a întâlnit prima oară pe Catilina prin intermediul lui Crassus, ale cărui sumbre abilităţi politice Caelius la studiase direct. Este posibil să le fi făcut cunoştinţă chiar Cicero. În 65 î.Hr., Catilina a ajuns să plătească pentru o perioadă în care a fost guvernatorul rapace al Africii, când Claudius, revenind la Roma din Orient şi dornic fiind să se remarce în tribunale, l-a acuzat de extorcare. În acelaşi timp, Cicero, *homo novus*, se autoîncuraja să încerce să candideze pentru funcţia de consul. El ştia că şi Catilina

plănuia să candideze şi astfel s-a gândit să-l apere în viitorul proces, sperând că vor putea candida amândoi în anul următor pe o listă comună. Catilina a refuzat totuşi oferta cu un zâmbet dispreţuitor de patrician. Procesul a durat câţiva ani. După cum se putea prevedea, a fost achitat rapid, probabil la înţelegere cu Claudius, aproape sigur cu ajutorul unei mite uriaşe din partea lui Crassus. Era acum liber să candideze pentru funcţia de consul în 63 î.Hr. Catilina şi Cicero aveau să concureze unul cu altul.

Caelius s-a aflat de partea protectorului său în întreaga campanie electorală. Pentru un tânăr politician, care era el însuşi un *homo novus*, trebuie să fi fost o experienţă năucitoare. Alegerile s-au dovedit cele mai imprevizibile din toţi anii. Întreaga carieră a lui Cicero a constituit o pregătire în acest scop, însă Catilina, la fel de disperat, încerca să îndrepte patru secole de eşecuri familiale. Snobismul a reprezentat baza întregii lui campanii. A fost organizată în colaborare declarată cu un alt nobil, Antonius Hybrida, un om atât de desfrânat şi de violent, încât părea greu de crezut că era fiul marelui erou al lui Cicero, Marcus Antonius. Confruntată cu doi candidaţi la fel de îndoielnici, aristocraţia a respirat adânc, şi-a astupat nasul şi a votat pentru varianta cea mai puţin rea. Tot la fel au procedat, dar cu mult mai mult entuziasm, clasele cavalerilor. Cicero a câştigat detaşat. Hybdrida l-a învins pe Catilina, rămas pe al treilea loc.

Pentru orice patrician, aceasta ar fi constituit o umilinţă. Pentru Catilina, era o ameninţare cu dezastrul: datoriile îl copleşeau, iar Crassus mai ales nu avea niciun interes să sprijine un învins. Totuşi Catilina nu a abandonat speranţa. Pe când Cicero, îmbrăcat în toga tivită cu purpuriu, însoţit de lictori, consul al poporului roman în sfârşit, îşi începea anul în funcţie, Catilina îşi lingea rănile şi îşi punea la cale revenirea. Creditul avea să-i ajungă până la următoarele alegeri, astfel că el continua să împrumute, cheltuind totul ca să mituiască. În acelaşi timp, în loc să ascundă amploarea datoriilor, a început să se laude cu ele deschis. Acesta era un risc imens, dar, în

împrejurările date, trebuia să şi-l asume. Mizeria datoriilor depăşea cu mult sărăcia poleită a propriului său cerc. Italia clocotea din cauza resentimentelor celor oprimaţi, fie din locuinţele umile ale Romei, fie din zonele aride de la ţară, unde veteranii lui Sulla, îndatoraţi până la moarte, zgâriau în ţărână şi îşi aminteau zilele bune ale războiului civil. La întâlnirile private, Catilina a început să le promită celor săraci că va fi apărătorul lor. La urma urmei, aşa cum a subliniat el: „Cine era cel mai îndreptăţit să fie conducătorul şi protectorul celor disperaţi, dacă nu un om care era el însuşi neînfricat şi disperat? 1*22

Cicero, care îl urmărea cu atenţie pe Catilina, dorea foarte mult să ia un asemenea discurs incendiar drept ceea ce părea a fi. Era posibil, a început el să se întrebe, ca, după ce a obţinut onoarea funcţiei de consul, să i se acorde acum onoarea şi mai mare de a salva Republica de revoluţie? Perspectiva îl umplea de consternare şi totodată de o uluitoare încântare. El şi Catilina, pândindu-se unul pe altul, aveau amândoi un interes întemeiat de a ridica miza, de a face fiecare să i se cutremure propriul public.

Dar când, în sfârşit, cei doi s-au confruntat deschis în Senat, Catilina a îngăduit ca aversiunea sa faţă de parvenitul amator de bârfe dinaintea lui să-l împingă într-un act fatal de bravadă. „Ce lucru grozav fac eu”, a comentat el, nu destul de enigmatic, „dacă, deoarece sunt două corpuri, unul slăbănog şi neputincios, dar cu cap, iar altul fără cap, dar puternic şi mare, eu pun cap acestuia din urmă?” Colegii săi aristocraţi, „capul” din ghicitoarea lui Catilina, au rămas ameninţător de serioşi, învăluite în metafore sau nu, sentimentele revoluţionare nu se acceptau în Senat. Catilina a pierdut efectiv pentru a doua oară succesiv alegerile. Cicero, patrulând pe Campus Martius în ziua votului, a avut grijă să poarte o platoşă pe sub togă şi a avut şi mai mare grijă ca votanţii s-o vadă. Când s-au anunţat rezultatele şi s-a aflat de înfrângerea lui Catilina, cămătarii s-au adunat ca să-i ciugulească din cadavru.

Asemenea lui Caesar care şi-a făcut campanie pentru

a fi ales *pontifex maximus*, Catilina a mizat totul pe o singură carte. El a pariat că poate să joace rolul lui Ianus, arătând o faţă elitei senatorilor şi cavalerilor şi alta celor săraci, îndatoraţi, expropriaţi. A pierdut pariul. Dar dacă oficialităţile i-au întors spatele lui Catilina, lumea sărmană nu a făcut-o. El a creat speranţe poate mai mari şi mai nebuneşti decât a crezut. La ţară, unde ţăranii începeau să se înarmeze cu coase şi săbii ruginite, la Roma, unde demonstraţiile se transformau tot mai des în revolte, chiar în Senat, unde cei care au pierdut în marele joc al avansărilor se înfuriau din cauza datoriilor şi a dezamăgirilor, discursurile despre revoluţie ardeau ca scânteile în aer. Acolo, luând parte la discuţiile aprinse, se afla Marcus Caelius.

De ce? Erau datoriile tânărului deja atât de mari, încât era gata să-şi rişte toate speranţele de avansare legală luând parte la revoluţie? Sau îl tentau emoţiile, zvonurile despre conspiraţie? Sau idealismul? Un entuziasm pentru cauza lui Catilina pare desigur să fi radicalizat mulţi tineri străluciţi. Tensiunile dintre generaţii puteau foarte bine să-i ridice pe taţi împotriva fiilor. Un senator a preferat să-şi ucidă moştenitorul decât să-l vadă alături de Catilina, în ciuda faptului că, asemenea lui Caelius, tânărul era „deosebit de talentat, citit şi chipeş1.24 Chiar şi Cicero a fost obligat să recunoască faptul că totuşi Catilina era „încă în stare să întreţină loialităţile multor oameni de calitate mimând fervoarea morală11. Astfel, Caelius se poate să fi continuat a-l sprijini din motivul cel mai josnic sau cel mai nobil sau din ambele. Dar mai există o posibilitate: Caelius să nu-l fi sprijinit pe Catilina deloc, încăpăţânat fiind, era în stare şi de un cinism calculat. Poate că îi asigura protectorului său un informator bine plasat.

Cicero avea cu siguranţă încă nevoie de spioni bine plasaţi, în urma eşecului lui Catilina în alegeri, prezicerile consulului cu privire la revoluţie au devenit tot mai alarmiste. Oamenii începeau să ceară dovezi. Şi atunci, dintr-odată, pe când agitaţia cădea în derizoriu, un pachet

de scrisori a fost adus acasă la Cicero. Ele dezvăluiau planurile lui Catilina privitoare la un masacru general. Omul care a predat aceste documente incriminatoare a fost nimeni altul decât Crassus. Pretindea că

26

I-au fost înmânate portarului său de către un „om necunoscut11. Când Cicero a citit scrisorile în faţa Senatului în dimineaţa următoare, panica a cuprins oraşul. S-a declarat stare de urgenţă, iar Republica i-a fost încredinţată lui Cicero. Crassus, după ce şi-a vândut public protejatul, a dispărut în umbră. Citind relatări despre această poveste neverosimilă, este greu de ignorat concluzia că, în acea toamnă a anului 63, Catilina nu a fost unicul conspirator. Cine putea fi „omul necunoscut11? Ştim o singură persoană apropiată atât de Cicero cât şi de Crassus şi Catilina. Aceasta era Caelius.

Speculaţie nebunească, desigur. Este posibilă oricare dintre explicaţiile de mai sus sau chiar toate. Dar nu e suficient să dai vina pentru acest mister doar pe lipsa surselor. Aici se reflectă şi ceva fundamental legat de Republica însăşi. Dorinţa de glorie a romanilor, care a ars puternic în ei şi le-a luminat oraşul şi chiar întregul imperiu cu flacăra sa, a lăsat şi umbre nesigure şi înşelătoare. Fiecare politician ambiţios avea nevoie de abilităţile unui conspirator. Când Cicero s-a întâlnit cu Catilina pentru ultima oară, faţă în faţă în Senat, el a disecat intrigile duşmanului său cu o genialitate juridică, expunându-le analizei muşcătoare a urii sale, alegând detaliile privitoare la conspiraţie în aşa fel, încât Catilina a fugit chiar în acea noapte. Ulterior, Cicero avea să-l considere mereu ca pe cel mai bun moment al său, când a atins „măreaţa şi nemuritoarea glorie”, aşa cum s-a exprimat el cu modestie. Imaginea lui însuşi ca protector neînfricat al Republicii, patriot pur şi simplu, avea să-i asigure punctul de reper pentru tot restul carierei. A fost o perspectivă pe care Catilina, deloc surprinzător, nu a împărtăşit-o. Înainte de a părăsi Roma, el i-a scris lui Catulus, susţinându-şi încă nevinovăţia, plângându-se cu

amărăciune că a fost trimis în exil prin intrigi, îndreptându-se spre nord, intenţionând aparent să se retragă la Marsilia, s-a abătut de fapt pentru a prelua comanda unei armate pestriţe, de ţărani şi veterani de război. Între timp, la Roma, au început să apară mai multe detalii înfricoşătoare ale comploturilor sale, prezentate Senatului la intervale bine gândite: galii din nordul Italiei aveau să se revolte cu furie; sclavii urmau să fie eliberaţi; oraşul însuşi avea să fie incendiat, întreaga Romă era cuprinsă de isterie. Cicero era eroul momentului. Totuşi, mai puteau fi auzite câteva voci nonconformiste. Criza a fost creată, şopteau ele. Catilina avusese dreptate. Cicero l-a împins la revoltă, Cicero şi trufia sa, Cicero parvenitul, însetat de glorie.

Desigur, aşa cum se întâmplă invariabil cu teoriile privind conspiraţiile, dovezile solide lipseau. Nu exista nimeni care să-l supună pe Cicero la genul de interogatoriu la care l-a supus el pe Catilina. Adevărul a rămas ascuns într-o pâclă a dezinformării. Era evident că Cicero s-a folosit de trucuri murdare ca să-şi alunge duşmanul, dar cât de departe a putut să ajungă e imposibil de spus. Totuşi, într-un anumit sens, el ar fi fost mai puţin roman dacă nu complota ca să-şi împingă duşmanul peste bord. Fiecare consul visa să-şi încheie în glorie perioada de ocupare a funcţiei. Aşa se desfăşura jocul avansării. Cicero poate că nu s-a comportat conform standardelor propriei propagande, dar – în afară de Cato – cine a făcut-o vreodată?

Catilina a fost cel care, la urma urmei, a ridicat prima dată miza. Războiul civil a arătat cât de rapid poate creşte violenţa.

Într-o societate competitivă precum cea a Romei, era la fel de periculos să vorbeşti despre evitarea constituţiei, pe cât era să apropii o flacără de o cutie din lemn uscat. Aceasta explică de ce Cicero dorea atât de mult să ridice apărătoare de foc în jurul lui Catilina. El se temea că, în cazul când conspiratorii nu sunt izolaţi, conflagraţia poate scăpa de sub control. E destul de sigur că, de îndată ce

Catulus a recunoscut că într-adevăr Catilina a complotat ca să distrugă Republica, el a încercat să-l vândă şi pe Crassus şi, pentru siguranţă, şi pe Caesar. Cicero se poate să fi avut propriile suspiciuni în această privinţă, însă gestul lui Catulus a fost tocmai genul pe care voia cu disperare să-l evite. Nu dorea să vadă un om precum Crassus încolţit.

Pe 5 decembrie, în timp ce zvonurile care creau panică luau amploare cu fiecare oră, el a convocat o întrunire de criză a Senatului. Toţi instigatorii conspiraţiei din Roma au fost identificaţi şi arestaţi, a anunţat el. Nici numele lui Crassus, nici al lui Caesar nu apărea pe listă. Chiar şi aşa, marea dezbatere ce-a urmat a avut ca temă cel puţin în aceeaşi măsură duşmăniile şi ambiţiile diverşilor vorbitori, ca şi conspiraţia în sine. Pe tapet se afla întrebarea: ce e de făcut cu complicii lui Catilina? Mulţi erau de familie bună şi cele mai severe legi ale Republicii interziceau executarea oricărui cetăţean fără un proces corect. Dar starea de urgenţă îi permitea lui Cicero să renunţe la o asemenea dispoziţie? Caesar, încă neliniştit că isteria îl putea distruge şi pe el, a propus o soluţie nouă şi anume conspiratorii să fie întemniţaţi pe viaţă; Cato, opunându-i-se, a cerut executarea lor. Aici, în încleştarea dintre aceşti doi oameni atât de asemănători ca talent, atât de opuşi în caracter, se afla începutul unei lupte ce avea să zdruncine până la urmă Republica. Deocamdată, Cato a ieşit învingător. Majoritatea din Senat a fost de acord cu el că siguranţa Romei conta mai mult decât drepturile cetăţenilor individuali. Şi, în plus, cine a mai auzit vreodată de întemniţare ca pedeapsă? Conspiratorii au fost condamnaţi la moarte.

Printre ei se afla un fost consul. Sub privirile unei mulţimi derutate şi înspăimântate, el a fost condus prin For, cu Cicero alături, plin de o îngâmfare sumbră, cu alţi patru senatori venind imediat în urma lor. În umbrele înserării care se întindeau peste oraş, cei cinci prizonieri au coborât în bezna unei celule subterane. Aici au fost executaţi prin strangulare. Cicero, ieşind din întuneric, a

anunţat scurt în faţa mulţimii moartea lor. Mulţi dintre cei aflaţi în For erau prieteni cu cei executaţi; ei acum au plecat pe nesimţite, însă în tot oraşul vestea a fost salutată cu explozii de aplauze. O mulţime de torţe luminau drumul care ducea de la For până la casa lui Cicero. Pe tot acest parcurs, consulul a fost însoţit de un grup alcătuit din cele mai importante nume ale Romei. Toţi îl aclamau ca pe salvatorul ţării. Desigur că nici în cele mai îndrăzneţe vise ale sale nu ar fi putut provincialul din Arpinum să-şi imagineze vreodată o asemenea zi.

Ce i-a impresionat pe colegii lui nu a fost doar faptul că el părea a fi salvat Republica, ci că a făcut acest lucru cu relativ puţină vărsare de sânge. Cicero însuşi a dorit cu disperare să menţină un zid antifoc în jurul conspiraţiei. El a refuzat, de pildă, să-l cerceteze pe colegul său, consulul Antonius Hybrida, în ciuda faptului că acesta fusese unul dintre prietenii cei mai buni ai lui Catilina. Cicero şi-a mituit colegul oferindu-i funcţia de guvernator al Macedoniei, o provincie bogată care i-ar fi dat posibilitatea să-şi plătească toate datoriile, şi comanda războiului împotriva lui Catilina. Întrucât Hybrida nu era doar suspectat că a jucat dublu cu rebelii, fiind pe deasupra un laş şi un alcoolic, aceasta a provocat multă nelinişte. Aliaţii lui Pompei au început să facă presiuni pentru rechemarea sa. Ceea ce i-a provocat o criză de furie lui Cato, care a anunţat că mai degrabă ar muri decât să vadă că lui Pompei i se încredinţează autoritate în Italia. Dar dacă cineva a stat cu adevărat în calea lui Pompei, acesta a fost Cicero. Perspectiva unei Rome divizate în facţiuni armate, rivalitatea dintre ele dezvoltând tot mai multă violenţă, degenerând în final în război civil declarat, constituia cel mai negru coşmar al lui. Nimic nu i-ar fi oferit lui Pompei o scuză mai bună pentru a interveni cu legiunile sale. În acest sens a salvat Cicero într-adevăr Republica, mai puţin de Catilina şi poate mai mult de ea însăşi.

În vara anului 62 î.Hr., cu numai câteva luni înainte de presupusa revenire a lui Pompei în Italia, armata improvizată a lui Catilina a fost în sfârşit încolţită şi

distrusă. Hybrida, îmbolnăvindu-se diplomatic, şi-a petrecut întreaga perioadă a bătăliei în cort, apoi a fugit în Macedonia, să-şi ridice recompensa, dispărând astfel discret. El nu a fost singurul care s-a retras tactic din Roma. Fugeau şi participanţii mai umili la conspiraţie. Printre ei, Caelius, care s-a dus în Africa, unde tatăl său avea proprietăţi mari, cu personal angajat pentru apărare, însă Caelius era departe de a-şi fi abandonat cariera politică. Timp de un an, a servit ca aghiotant al noului consul din Africa şi a făcut asta cu mare succes. Indiferent care a fost rolul precis al lui Caelius în conspiraţie, el îşi avea încă viitorul în faţă. A cunoscut destul de bine viaţa publică pentru a şti că nimic nu e veşnic în ea. Alianţele se puteau crea, schimba şi dispărea. Eroii dintr-un an puteau fi mişeii din următorul. Într-o clipită, peisajul politic se putea modifica în totalitate.

Şi aşa avea să se întâmple curând, în mod dramatic.

Scandalul

La fiecare început de decembrie, femeile din familiile nobile ale Republicii se adunau pentru a celebra ritualurile misterioase ale zeiţei Bona Dea. Sărbătoarea era strict interzisă bărbaţilor. Chiar şi statuile lor trebuiau acoperite cu această ocazie. O asemenea taină alimenta o mulţime de fantezii masculine bolnăvicioase. Fiecare cetăţean ştia că femeile sunt structural depravate şi imorale. Cu siguranţă că o sărbătoare interzisă bărbaţilor trebuia să fie scena unui abandon lubric. Nu că vreun bărbat ar fi îndrăznit vreodată să arunce o privire ca să-şi confirme această bănuială palpitantă. A fost una dintre idiosincraziile religiei romane că până şi aceia care râdeau pe ascuns de ea aveau tendinţa s-o privească cu teamă. Bărbaţii o onorau pe Bona Dea la fel de mult ca şi femeile. Ea era una dintre protectorii divini ai Romei. Era limpede că dacă se profanau ritualurile ei, sacrilegiul putea ameninţa siguranţa tuturor.

În iarna anului 62 î.Hr., matroanele aveau un motiv anume să se roage pentru îndurarea zeiţei. Catilina murise, însă temerile şi zvonurile circulau încă prin For.

După o hoinăreală pe traseul turistic din jurul Greciei, Pompei a ajuns în sfârşit pe coasta Adriaticii. Se spunea că va ajunge în Italia înainte de sfârşitul lunii. Cum avea să fie, pentru alţi nobili ambiţioşi, să trebuiască a trăi ca pigmeii în umbra lui Pompei cel Mare? Era o problemă de interes pentru cele două femei care prezidau ritualurile zeiţei: Aurelia, mama lui Caesar, şi Pompeia, soţia lui. *Pontifex maximus* însuşi, deşi şi-a oferit palatul pentru această ocazie, nu era desigur prezent. împreună cu toţi ceilalţi bărbaţi din casă, liberi şi sclavi deopotrivă, Caesar s-a retras pe timpul nopţii.

Palatul a început să se umple de fum de tămâie şi de muzică, iar marile doamne au început să sosească. Acum, pentru câteva ore, femeile din cetate erau cele care aveau în mână siguranţa Romei. Nu le mai chema nimeni să se ascundă în umbră, temându-se de priviri indiscrete. Totuşi, una dintre servitoarele Aureliei, căutând muzică, a observat o flautistă care făcea exact asta. S-a apropiat de ea; flautista a dat înapoi. Când servitoarea a întrebat-o cine e, ea a scuturat din cap, apoi a murmurat numele Pompeiei. Servitoarea a scos un ţipăt strident. Chiar dacă străina purta o tunică cu mâneci lungi şi pieptar, vocea îi era inconfundabil masculină. S-a iscat un vacarm. Aurelia, înnebunită, acoperind statuile sacre ale zeiţei, a suspendat ritualurile. Celelalte femei au pornit în căutarea intrusului necuviincios. L-au găsit până la urmă, ascuns în camera uneia dintre servitoarele Pompeiei. I-au scos vălul falsei flautiste şi a apărut… Claudius.

Aşa a fost cel puţin povestea care s-a răspândit imediat ca focul în toată Roma. Bârfa a cuprins oraşul. Prietenii ca şi duşmanii lui Claudius s-au grăbit să facă schimb de detalii obscene. Dacă purtarea unui barbişon sau atingerea capului cu un deget puteau fi considerate semne de efeminare, atunci Claudius, îmbrăcându-se în haine de femeie şi venind nepoftit la un ritual sacru, a dus clar insulta până la un nivel cu totul nou. Peste noapte, el a devenit sărbătoritul oricărui dandy cu centura prinsă neglijent şi sperietoarea oricărui conservator din Roma.

Prins la mijloc, profund stânjenit de întreaga poveste, era Caesar. Evident, el trebuia să se prefacă jignit. Claudius nu doar a violat casa pontificală, dar s-a mai zvonit că intenţiona s-o violeze pe Pompeia însăşi. Se ştie că la Roma soţii înşelaţi îşi puneau sclavii să-i bată pe bărbaţii adulteri, să-i violeze, chiar să-i castreze; Caesar ar fi avut măcar o justificare pentru a-l târî pe Claudius prin tribunale. Dar *pontifex* avea o problemă de imagine: în ciuda poziţiei sale religioase înalte, el însuşi rămânea un subiect de bârfă fierbinte, desfrânatul care fusese etichetat „bărbatul tuturor femeilor şi femeia tuturor bărbaţilor14. Adoptarea de către Caesar a tonului majorităţii morale l-ar fi expus şi mai mult ridicolului, în afară de faptul că şi l-ar fi făcut pe Claudius duşman şi şi-ar fi îndepărtat lumea plăcerilor, alcătuită din susţinătorii săi fireşti. La urma urmei, el plănuia să candideze pentru funcţia de consul în câţiva ani. Claudius avea mult prea multe relaţii şi era mult prea capricios ca să rişte să-l supere. În final, Caesar a rezolvat dilema divorţând de Pompeia, dar refuzând să spună de ce: „Soţia lui Caesar trebuie să fie neapărat în afara oricărei bănuieli”, a fost singurul său comentariu delfic. Apoi, înainte de a se mai putea exercita alte presiuni asupra sa, a plecat în Spania, unde urma să fie guvernator. Faptul că a sosit în noua lui provincie înainte ca Senatul să fi avut măcar timp să-i confirme numirea a fost o dovadă a dorinţei sale de a se îndepărta de Roma.

Plecarea lui Caesar nu a contribuit cu nimic la diminuarea obsesiei privind scandalul. Isteria neîntreruptă din jurul isprăvii lui Claudius a eclipsat chiar şi vestea sosirii lui Pompei. Aceasta, contrar temerilor multor oameni, a trecut fără mari tulburări. În loc să vină spre Roma cu intenţii războinice, proconsulul şi-a demobilizat armata, apoi s-a întors în capitală „fără arme şi mergând numai cu câţiva prieteni, ca şi când venise dintr-o altă

călătorie44. Manifestările de simplitate ale lui Pompei erau întotdeauna ostentative. Mulţimea care se afla pe marginea drumului l-a aclamat, aşa cum se

cuvenea, cu voci răguşite. Rivalii de la Roma s-au lăsat totuşi mai greu impresionaţi. Acum când nu mai trebuia să se teamă de Pompei, se puteau concentra asupra activităţii mult mai plăcute de a-i reduce faima. Spre încântarea tuturor, primul lui discurs public a fost un eşec.

Combinaţia sa de emfază şi falsă modestie le-a oferit duşmanilor o ţintă irezistibilă. Când, plin de sine, el a propus Senatului să-l suprime pe Catilina, Crassus a sărit imediat în picioare, ridicându-l în slăvi pe Cicero, lăudându-l în termeni ridicol de exageraţi, susţinând că el nu şi-a privit niciodată soţia sau casa fără să-i mulţumească lui Cicero pentru existenţa lor neîntreruptă. Cicero, neînţelegând deloc ironia, a fost impresionat. El l-a idolatrizat întotdeauna pe Pompei şi a fi lăudat astfel în prezenţa acestui mare om a fost o fericire. Totuşi, a trebuit chiar şi el să recunoască faptul că eroul său, ascultând

discursul lui Crassus, a părut puţin „emoţionat11.

Acest lucru nu a prea surprins. Pompei a auzit recent multe de la Cicero. Cu un an în urmă, în timp ce mai era în Grecia, o scrisoare uriaşă a aterizat pe biroul lui, o laudă de sine de lungimea unei cărţi, în care fostul consul şi-a îngăduit să-şi compare realizările cu cele ale noului Alexandru. Răspunsul lui Pompei a fost ucigător. Pentru Cicero, a cărui îngâmfare masca încă nesiguranţe chinuitoare, faptul că eroul său l-a respins cu atâta răceală a fost extrem de dureros. S-a consolat cu gândul că Pompei era gelos, însă riposta i-a rănit nu doar vanitatea, ci şi întreaga viziune asupra viitorului Romei. Aşa cum s-a întâmplat adesea cu Cicero, cele două au mers mână în mână. Da, el a fost cel care a salvat Republica, dar, cum a recunoscut cu modestie, nu ar fi putut s-o facă niciodată fără sprijinul concetăţenilor săi. Anul când a ocupat funcţia de consul a fost pentru ei, ca şi pentru el, perioada cea mai bună. Desigur, acest sentiment al unui scop comun se putea menţine. Ce era, la urma urmei, o republică dacă nu un parteneriat între interes şi dreptate? Evident, Cicero însuşi, ca „salvator al ţării sale”, trebuia să rămână la

cârmă, dar a acceptat cu graţie ca şi alte figuri importante, Pompei în special, să-şi aibă de jucat rolurile lor. Toţi cetăţenii – senatori, cavaleri şi săraci în egală măsură – aveau să trăiască în armonie. Interesul personal avea să fie subordonat intereselor Romei.

Ca manifest, desigur că viziunea aceasta era utopică. Aproape ca şi cum Cicero însuşi ar fi fost imun la ambiţie. Libertatea – şi ocazia ca un străin să ocupe funcţia de consul – era suprimată de o societate unde fiecare îşi cunoştea locul. Era un paradox care avea să-l tortureze pe Cicero toată viaţa. Planul său de viitor, oricât de nepractic, a fost rezultatul unei reflecţii dure. Cicero se considera cu mândrie moştenitorul celor mai nobile tradiţii ale Romei. Cea mai importantă era echilibrul străvechi între ambiţie şi datorie. Dacă acesta se răsturna, atunci criminalii puteau începe să urce, iar tiranii să apară. Catilina a fost oprit – însă nu se putea să nu aibă succesori. Era esenţial să fie distruşi şi ei. La urma urmei, ce speranţe existau pentru Republică dacă cei mari nu erau cei buni?

Pasiunea cu care Cicero exprima asemenea opinii nu-l încuraja să privească cu indulgenţă pozna lui Claudius. Desigur că doar un Catilina în formare putea comite o asemenea crimă şocantă. La agitaţia crescândă a lui Cicero se adăuga sentimentul că, exact ca în zilele de gloriei ale consulatului său, Senatul îşi strângea rândurile. În ciuda faptului că nu exista nicio lege împotriva violării ritualurilor zeiţei, începea să apară o puternică tendinţă de a o considera o crimă. S-a votat. S-a acceptat judecarea lui Claudius. Dimensiunile majorităţii au reflectat nu doar o furie reală, ci şi, ca întotdeauna la Roma, veninul urii personale. Claudius nu ducea lipsă de duşmani. Cel mai mare dintre ei era desigur Lucullus. A fost nevoie de ocazii speciale pentru a-l scoate din heleşteiele lui. Una a constituit-o triumful său din anul 63, pe care Cicero, în calitate de consul, a reuşit în final să-l aprobe. Lucullus a folosit evenimentul ca pe un prilej de a marca puncte. Conturile sale au fost purtate pe panouri uriaşe pe străzi, afişând precis cu cât şi-a plătit soldaţii – suma princiară de

nouă sute cincizeci de drahme fiecare. Era limpede că lovitura de pumnal a revoltei nu a încetat să doară. Acum, după doi ani, Lucullus a reapărut plin de elan. Simţea sângele lui Claudius. Pregătindu-se pentru proces, el şi-a reluat toate vechile resentimente: revolta, incestul cu soţia sa. L-a convins şi pe Hortensius să acţioneze şi să reprezinte acuzarea. A început să se adune un număr impresionant de martori. Remarcabilă printre aceştia a fost Aurelia. Indiferent de îndoielile fiului său, ea dorea foarte mult să confirme că, da, l-a văzut de Claudius în casa ei în noaptea fatidică.

Însă Claudius avea şi el prieteni puternici. Reprezenta apărarea una dintre cele mai ilustre figuri din Senat, tocmai un fost consul, Gaius Scribonius Curio. Urmând procedura standard, Curio, de îndată ce a acceptat cazul, a început să fabrice un alibi pentru clientul său. A fost găsit un cavaler dispus să depună mărturie că ziua ritualurilor pentru Bona Dea Claudius şi-a petrecut-o împreună cu el, la o sută cincizeci de kilometri de scena presupusului delict. Era acum rândul lui Hortensius să desfiinţeze această dovadă. Nu i-a luat mult. A fost găsit un martor al acuzării, şi chiar unul impresionant. A reieşit că, în acea zi a sărbătorii zeiţei, Cicero a fost cu Claudius, nu la o sută cincizeci de kilometri depărtare, ci în inima Romei.

Avea el totuşi să depună mărturie în acest sens? Cu toată oroarea lui Cicero faţă de presupusa comportare a lui Claudius, era o decizie dificilă. Nu se cunoştea niciun fel de duşmănie între cei doi. Pe durata consulatului lui Cicero, Claudius i-a fost chiar gardă de corp. În plus, erau acum vecini. Cicero a urcat recent – la propriu. După ce a ocupat funcţia de consul, a cumpărat o casă splendidă pe Palatin, împrumutând sume mari pentru asta, dar simţind că noul său statut justifica, mai mult decât era nevoie, cheltuiala. El era, la urma urmei, salvatorul Republicii. Din porticul palatului său în formă de plop, vedea acum Forul, o privelişte unică în lume. Printre vecini se număra nu doar Claudius, ci şi fascinanta sa soră. Cicero era mândru

de apropierea lui de cea mai nobilă familie din Roma, atât de mult încât soţia sa a acuzat-o pe Claudia că a încercat să-l seducă.

Conform zvonurilor, Cicero a fost sâcâit fără îndurare în acest sens, încât a decis să depună mărturie împotriva lui Claudius doar ca să aibă linişte. Soţia sa a vorbit degeaba. Până la urmă, o ocazie de a se apropia de crema elitei senatoriale a fost pur şi simplu prea tentantă pentru Cicero ca să reziste. Aparţia sa a creat pe bună dreptate senzaţie. Pe când înainta ca să-şi prezinte dovezile, lătratul suporterilor lui Claudius s-a intensificat progresiv. Bande aduse din mahalale au patrulat în jurul Forului săptămâni la rând, intimidându-i pe duşmanii lui Claudius, conduse de fiul susţinătorului lui Claudius, un tânăr considerat de

39

Cicero „fetiţa lui Curio”, dar totuşi un adversar periculos, impulsiv. Cu această ocazie însă tactica sa a dat greş. Nimic nu l-a încurajat pe Cicero mai mult decât sentimentul că e vedeta unui spectacol. Cum juraţii s-au grupat pentru a forma un scut uman în jurul lui, el şi-a prezentat dovezile cu o voce limpede, sigură. În ziua următoare, mulţimea s-a adunat în faţa casei sale pentru a-şi exprima aprobarea. Condamnarea lui Claudius părea definitivă. Juraţii au cerut la rândul lor gardă de corp.

Dar oricât de hotărâţi au fost în a-l apăra pe Cicero, aveau să dovedească mai puţină fermitate atunci când, peste câteva zile, un sclav misterios a început să bată la uşile lor. Li s-au oferit bani şi favoruri din partea femeilor sau a băieţilor din lumea bună, după cum preferau. Ostentaţia acestei abordări a avut un rezultat decisiv. Claudius a fost achitat cu treizeci şi unu de voturi la douăzeci şi cinci. Duşmanii săi au explodat de furie. Catulus, întâlnindu-l pe unul dintre juraţi, l-a întrebat cu mânie: „Pentru ce aţi cerut de la noi gardă de corp? Pentru a fi siguri că mita pe care aţi încasat-o va fi bine păzită? „33

Pentru toţi nobilii – mai ales pentru Lucullus – achitarea lui Claudius a fost o lovitură puternică. Pentru

Cicero însă a reprezentat un dezastru. Lipsit de resursele lui Catulus sau Hortensius, s-a pomenit acum confruntându-se cu un duşman pe care chiar şi Caesar a avut reţineri să-l provoace. În săptămânile ce au urmat procesului, el nu a îndreptat lucrurile agasându-l pe Claudius în Senat cu o serie de observaţii nechibzuite. Ceea ce a fost iniţial o animozitate tipică multor relaţii din Roma a început acum să ia rapid amploare, devenind o autentică duşmănie. Claudius se poate să nu fi fost egalul lui Cicero ca inteligenţă, dar în materie de vendete, avea să se dovedească în curând fără pereche.

Lui Cicero însuşi, catastrofa personală i se părea întotdeauna o criză a întregii Rome. Cu alte ocazii, el a recunoscut totuşi că violenţa vieţii politice era un semn al libertăţii sale. Averile creşteau, averile se risipeau; se creau alianţe, se destrămau alianţe. Acestea u erau ritmurile unei republici libere. Faptul că strălucirea consulatului său dispărea rapid a fost probabil supărător pentru Cicero, dar a constituit o sursă de satisfacţie tainică pentru majoritatea colegilor săi. Realizările erau apreciate la Roma, dar faima excesivă trezea teamă. Mulţi puteau împărţi puterea, dar niciun om nu putea deţine puterea supremă. Doar Sulla a făcut asta – şi a renunţat rapid.

Ce motive existau ca să se creadă că lucrul acesta se va schimba vreodată?

TRIUMVIRATUL

Gambitul lui Cato

Pe 28 septembrie 61 î.Hr., Pompei cel Mare străbătea Roma călare pentru a treia oară cu ocazia unui triumf. Chiar şi după standardele sale, era un spectacol de o măreţie fără egal. În centrul său, evident, se afla însuşi eroul cuceritor. Pentru spectatorii care nu puteau vedea ca de la tribuna centrală, era purtat în procesiune un bust imens, făcut în întregime din perle. Trăsătura sa predominantă era o buclă desăvârşită. Era aceeaşi pieptănătură pe care Pompei o afişase în primul său triumf, cu optsprezece ani în urmă. Rolul de copil-minune s-a dovedit unul prea greu ca să-l rateze. Pompei era atât de

sensibil în ceea ce priveşte vârsta, încât a aranjat începerea triumfului în ziua dinainte de aniversarea sa – cea de-a patruzeci şi cincea. Nu însemna că acesta reprezenta un detaliu pe care el a ales să-l facă cunoscut. Etalând mantia ca şi bucla lui Alexandru, nu a dorit să pară oaia îmbrăcată în miel. Se ştia că Alexandru a murit tânăr, la treizeci şi doi de ani. Pompei a petrecut deja un întreg deceniu având treizeci şi patru.

Doar având în urma sa o carieră construită pe căi mai scurte şi mai rapide putea un roman să sufere o criză a vârstei de mijloc de o asemenea natură. Majoritatea compatrioţilor lui Pompei au tânjit după vârsta de patruzeci de ani. Acesta era apogeul în viaţa unui cetăţean, iar pentru clasele superioare, momentul când putea candida în sfârşit la funcţia de consul. Romanilor cultul tinereţii li se părea tulburător şi străin, o amăgire spre care aveau înclinaţie mai ales regii. Potentaţii greci au încercat mereu să oprească timpul, fie păstrându-şi tinereţea în imagini de marmură, fie ridicându-şi singuri monumente pompoase. De la un roman se aştepta să ştie mai multe. La urma urmei, în ce consta forţa Republicii dacă nu în trecerea timpului? în fiecare an, un magistrat lăsa locul altui magistrat, iar un om care relua funcţia de prea multe ori, precum Cicero, devenea o figură ridicolă. Aşa cum apa se folosea la diluarea vinului, timpul trezea din beţia gloriei. Romanii, tocmai pentru că aveau o dorinţă mai mare de onoruri decât oricare alt popor din lume, erau cei mai vigilenţi faţă de pericolele acestora. Cu cât aveau gustul mai dulce, cu atât mai mare era primejdia de intoxicare. Limita unei magistraturi se stabilise la un an, cea a unui triumf la o zi sau două. Odată procesiunea încheiată, sărbătoarea trecută, trofeele atârnate în templele zeilor, tot ce rămânea în urmă era gunoiul de pe străzi. Pentru romani, cele mai adevărate monumente închinate gloriei nu erau făcute din marmură, ci din amintiri. Spectacolul, dacă nu era menit a aduce un afront insuportabil valorilor civice, trebuia să fie trecător, efemer, exact ca autoritatea magistratului care îl organiza.

Interzisă fiind marea arhitectură, romanii au făcut în schimb din sărbătoare o formă de artă.

Niciodată oraşul lor nu semăna mai mult cu capitala unui imperiu decât atunci când aspectul său ponosit era transformat într-un tărâm al fanteziei. Puteau fi ridicate teatre, împodobite cu coloane de marmură, având pardoseli de sticlă sau parchet cu intarsii, încărcate cu statui de bronz şi *trompe l'oeil* orbitoare – şi totuşi teatrele propriu-zise erau doar decoruri. Înălţate rapid pentru a organiza o sărbătoare, erau demolate brutal în clipa când aceasta se încheia. O singură dată, în anul 154, au aprobat cenzorii construirea unui teatru permanent, dar tocmai când era aproape gata, situat la poalele Palatinului, Senatul s-a înverşunat împotriva sa şi a fost demolat piatră cu piatră. Rezultatul, încă vizibil cu aproape un secol mai târziu, a fost o puternică neconcordanţă: Roma, stăpâna lumii, era lipsită de ceea ce chiar şi oraşele de provincie din Italia aveau: un teatru clădit din piatră.

Pentru mulţi cetăţeni, acesta a rămas un motiv de mândrie, o demonstrare convingătoare a virtuţilor republicane şi o garanţie a acelei „vitejii aparte care a distins întotdeauna poporul roman1.1 Pentru alţii, a fost un impediment. Pompei, de exemplu, străbătând Orientul cu un aer triumfal, a detestat să fie eclipsat de splendorile arhitecturii greceşti, privind-o ca pe un afront la adresa propriului său prestigiu şi al Romei. După ce a prădat totul, de la pivniţele cu vinuri până la brazii de balsam pentru triumful său, a pus capac jafului cerând să i se facă schiţe ale marelui teatru din Mitilene, plănuind să construiască altul la Roma, „dar mai mare şi mai mândru".2 Pe când se adunau rămăşiţele triumfului său, muncitorii lui Pompei se mutau pe *Campus Martius*. Plat, gol şi aproape de For, nu se putea imagina nimic mai tentant pentru un constructor – şi Pompei nu a rezistat niciodată tentaţiilor. Caracterul monumental al planurilor sale a fost evident de la început. El a pretins cu şiretenie că va construi un templu dedicat zeiţei Venus şi că scaunele erau concepute ca nişte trepte ce duc în sus spre

altar, dar nimeni nu s-a lăsat păcălit. Încă o dată, aşa cum s-a întâmplat în toată cariera lui Pompei, precedentul a fost desconsiderat cu o arogantă dezinvoltură. Nu că Pompei însuşi nu şi-ar fi făcut griji cât de puţin. Banii investiţi erau ai lui, la urma urmei. Pe ce altceva să-şi cheltuiască averea dacă nu pe un dar oferit poporului roman?

Cea mai mare parte a poporului roman, deloc surprinzător, a fost de acord. Dar, în vreme ce admiratorii lui Pompei se emoţionau în faţa dimensiunilor gigantice ale generozităţii eroului lor, colegii lui din Senat nu simţeau la fel. Acolo, mai ales la nivelurile superioare, suspiciunea creştea devenind paranoia. S-a observat că fundaţiile noului teatru se întindeau aproape până la o vile. Complexul terminat se înălţa deasupra locurilor de votare. Alegerile se ţineau practic în umbra lui Pompei. Republica însăşi părea în pericol. Acesta era strigătul care unea întotdeauna aristocraţia împotriva veleitarilor, şi aşa s-a întâmplat şi acum. Catulus, care a fost multă vreme principalul critic al carierei neconstituţionale a lui Pompei, a murit la scurt timp după procesul lui Claudius, probabil din cauza rezultatului, însă Cato a rămas un inflexibil campion al tradiţiei, fiind mai mult decât dispus să lupte cu Pompei, împreună cu invidiosul fără leac Crassus, el a creat o opoziţie de neclintit faţă de interesele lui Pompei, reducându-l brusc şi neaşteptat la neputinţă pe marele general aflat în plină glorie. Senatul a refuzat să ratifice aranjamentul său din Orient. Veteranilor lui li s-au refuzat fermele promise. Chiar şi victoria sa în faţa lui Mitridate i-a stârnit lui Cato zâmbete ironice, calificată drept „un război împotriva femeilor”.3

Pompei a reacţionat cu durere şi perplexitate. Nu a cucerit el 324 de naţiuni diferite? Nu a dublat el dimensiunile imperiului Romei? De ce refuza Senatul să-i dea ce i se cuvenea? Chiar dacă a folosit metode ilegale, în scopurile sale a fost un model al convenţiilor. Departe de a viza monarhia, aşa cum sugerau în mod descurajant duşmanii săi, Pompei nu tânjea decât să fie acceptat

printre oficialităţi. El îşi avea propriile nesiguranţe. Familia lui nu era veche. Prestigiul unui om precum Cato, ale cărui realizări reprezentau o frântură din ale sale, îl chinuia şi îi trezea un respect plin de invidie. Chiar şi atunci când reputaţia sa era la apogeu, la întoarcerea din Orient în 62 î.Hr., Pompei a demonstrat o dorinţă aproape obraznică de a şti că, la rândul său, Cato îl respecta. A mers atât de departe, încât a divorţat de soţia sa, deşi era sora celui mai apropiat aliat, Metellus Celer, şi a anunţat că el şi fiul său se vor căsători cu două nepoate ale lui Cato. Evident, din moment ce era cel mai căutat burlac din Roma, Pompei a presupus că acum Cato îşi va da obligatoriu acordul. Aşa credeau şi viitoarele mirese, dar de îndată ce ele au început cu emoţie să-şi facă planuri de căsătorie, unchiul lor le-a spus să nu se frământe degeaba. Strigătele de bucurie s-au transformat în lacrimi. Nicio femeie din casă nu a ezitat să le ia partea. Cato însă nu era omul care să se lase intimidat de crizele de nervi. „Spune-i lui Pompeius”, a declarat el cu duritate, „că Porcius Cato nu poate fi capturat prin femei”. 4 Jenat, peţitorul a s-a simţit umilit şi înşelat, fără niciun rezultat decât duşmănia lui Metellus, evident jignit. Încă o dată, simţul infailibil al lui Cato pentru înalta moralitate i-a permis să atingă şi perfecţiunea tactică. Pompei, poticnindu-se tot mai rău pe un teren necunoscut, a început să obosească din cauza şicanelor constante ale duşmanilor săi. În primăvara lui 60 părea că aproape a renunţat la luptă. Marele om nu făcea nimic toată ziua, i-a dezvăluit Cicero lui Atticus, doar stătea într-o tăcere melancolică şi „îşi admira în linişte faimoasa sa togă brodată*.5

Oricât ar fi fost Cato de mulţumit de asemenea relatări, a rămas totuşi în gardă. În ciuda ruinării carierei sale politice, Pompei era încă un duşman de temut. Era limpede pentru oricine că, dacă voia să elimine blocajul provocat cu atâta dibăcie de Cato şi Crassus, el avea nevoie de un aliat în funcţia de consul şi nu orice aliat, ci unul cu greutate, capabil să-l intimideze pe Cato. Exista clar un candidat pentru acest rol, dar în primăvara anului

60, el se afla departe, în Spania.

Caesar, spre uimirea multora, repurta mari succese de când era guvernator. Acest dandy cu hainele fluturând s-a dovedit un general înnăscut. Un mic şi rapid război în ceea ce este acum nordul Portugaliei nu i-a îngăduit doar să-şi plătească o bună parte din datorii, ci a determinat Senatul să-i acorde triumful. Chiar şi aceste succese au pălit în comparaţie cu veştile privind situaţia tot mai precară a lui Pompei. Caesar a recunoscut şansa vieţii sale. Ca să profite, trebuia totuşi să se grăbească. Candidaţii pentru funcţia de consul aveau obligaţia să se anunţe la Roma până la începutul lui iulie. Părăsindu-şi provincia înainte de sosirea succesorului său şi călătorind cu obişnuita sa viteză ameţitoare, Caesar a ajuns pe Câmpul lui Marte la timp. Acolo, în zgomotul şi praful ridicat de construcţiile lui Pompei, a trebuit totuşi să se oprească. Până când îşi sărbătorea triumful, rămânea oficial sub arme şi deci nu avea voie să intre în Roma. Caesar s-a instalat în Villa Publica, apoi a solicitat rapid dreptul de a candida pentru funcţia de consul prin procură – o cerere pe care Senatul, cu o zi înainte, a părut perfect dispus să i-o aprobe.

Cato însă nu. Ştiind că trebuia votat înainte de asfinţit, s-a ridicat în picioare şi a vorbit îndelung până s-a făcut noapte. Furios, Caesar s-a pomenit că trebuie să aleagă între triumf şi funcţia de consul. Nu a prea ezitat. Spre deosebire de Pompei, el nu a avut niciodată probleme să facă distincţia între substanţa şi umbra puterii. A intrat în Roma şi într-o cursă pe care ştia că o va câştiga.

Cato şi aliaţii săi ştiau şi ei. În lupta lor cu Pompei, aceasta a fost o schimbare bruscă şi îngrijorătoare. Faptul că Caesar se putea baza nu doar pe sprijinul lui Pompei, ci şi pe propria lui popularitate imensă, a servit la a face din el o dublă ameninţare. Nereuşind să blocheze intrarea vechiului său duşman în cursă, Cato a încercat acum să neutralizeze rapid efectele victoriei lui anticipate. Cel mai urgent era nevoie de asigurarea alegerii unui al doilea consul care să fie de încredere şi să poată contracara

măsurile lui Caesar. Bani din averea nemăsurată a lui Pompei inundau deja electoratul: era evident că va cheltui oricât ca să cumpere ambele funcţii de consul. Candidatul ales de Cato a fost ginerele său, un senator serios şi cam şters, pe nume Marcus Bibulus, care dintr-odată, spre încântarea lui, s-a pomenit în rolul de salvator al Republicii. Întreaga influenţă a duşmanilor lui Pompei a fost pusă în slujba sa. Situaţia i-a părut lui Cato atât de gravă, încât era chiar pregătit să treacă cu vederea când Bibulus, concurând cu agenţii lui Pompei, a început să mituiască el însuşi.

Banii s-au dovedit a fi fost bine cheltuiţi. La alegeri, Caesar a ieşit primul cu o majoritate covârşitoare, însă Bibulus a ajuns cu greu pe al doilea loc. Până aici, toate bune pentru Cato – dar acum, după ce a contracarat intrigile lui Pompei, a trebuit să oprească şi ambiţiile lui Caesar. Talentele militare ale consulului ales au fost remarcate de multă lume. Pentru Cato, perspectiva de a lăsa un asemenea vânător de glorie oriunde în apropierea unei alte provincii era intolerabilă. Dar cum să-l opreşti? Fiecare consul, de îndată ce îşi încheia mandatul, era de fapt numit guvernator. Însă Cato a început să se întrebe de ce, pe când erau atâtea frământări aproape de casă, consulii din 59 trebuiau trimişi în zonele cele mai îndepărtate ale imperiului. La urma urmei, după mai bine de un deceniu de la înfrângerea lui Spartacus, în Italia au rămas o mulţime de bandiţi şi de sclavi fugari. De ce să nu fie consulii, doar pentru un an, însărcinaţi cu exterminarea lor? Senatul s-a lăsat convins. Propunerea a devenit lege. În loc de o provincie, Caesar putea acum să aştepte cu nerăbdare să controleze stâne de oi din Italia.

Oricât de auster ar fi fost Cato, nu-i lipsea evident simţul umorului. Era desigur un gest periculos să facă dintr-un om precum Caesar ţinta unei glume, dar Cato, procedând astfel, pregătea o capcană. Dacă Caesar refuza să accepte decizia Senatului, atunci trebuia să recurgă la forţă ca s-o schimbe; era calificat drept un criminal, un al doilea Catilina; numele lui Pompei era şi el dezonorat prin

asociere, iar programul său obstrucţionat pentru totdeauna. Strategia lui Cato a constat în a se identifica întotdeauna cu constituţia şi de a-şi obliga duşmanii să joace rolul de infractori. Necruţător şi curajos cum era Caesar, cât de departe va îndrăzni să meargă? Oricare extremă violentă avea să se confrunte cu o formidabilă coaliţie. Alături de Caesar, colegul său de consulat îi promitea o neobosită opoziţie: Bibulus a fost eclipsat o viaţă întreagă de fermecătorul său rival, pe care drept urmare l-a detestat. În Senat, aliaţii lui Cato au format o majoritate puternică şi solidară. Pe Crassus şi pe blocul său puternic se putea de asemenea conta: dacă exista vreo constantă în lumea politicii romane, era faptul că, în orice, Crassus se afla în opoziţie cu Pompei. Cum lupta promitea să fie periculoasă, Cato se putea simţi foarte încrezător în victorie. Şi trebuia să fie – căci a ales să folosească Republica şi stabilitatea ei ca miză.

De la bun început deci, criza ameninţa anul decisiv al consulatului lui Caesar. Atitudinea Senatului, când s-a întrunit pentru a-l asculta prima oară pe noul consul, a fost marcată de nervozitate şi neîncredere. Caesar, cu extremă graţie, a încercat să-şi încânte publicul, însă Cato, inflexibil ca întotdeauna, a refuzat să se lase fermecat. Când Caesar a prezentat un proiect de lege echilibrat şi bine argumentat cu privire la aşezarea veteranilor lui Pompei, el a sărit ca ars, opunându-se. A vorbit mult, repetându-şi tactica favorită, până când Caesar l-a întrerupt făcând un semn cu capul lictorilor săi. Pe când Cato era condus afară, scaunele Senatului au început să se golească. Caesar a întrebat de ce pleacă senatorii. „Prefer să stau la închisoare cu M. Cato”, i-a aruncat în faţă unul dintre ei, „decât în Senat alături de tine”. 6 Caesar, ascunzându-şi furia, s-a văzut obligat să dea înapoi. Cato a fost eliberat. Cei doi s-au confruntat direct – iar Caesar a cedat.

Sau aşa se pare. De fapt, a reieşit clar în curând că retragerea lui Caesar a fost doar tactică. Abandonând cu totul clădirea Senatului, el a mutat chiar în For campania pentru proiectul său privind pământurile. După care, Roma

a început să se umple de veteranii lui Pompei. Duşmanii lui Caesar s-au pomenit tot mai deconcertaţi din cauza acestui fundal ameninţător. Atât de iritat a fost Bibulus, încât a comis gafa supremă de a le spune votanţilor că nu-i pasă deloc de părerea lor. Cato, privind, şi-a îngropat probabil faţa în mâini. Totuşi, el mai credea că Caesar bravează. Este adevărat că un proiect votat de popor avea forţa deplină a unei legi, dar totuşi, a te împotrivi dorinţelor declarate ale Senatului însemna a adopta tactica unui gangster. Dacă Caesar persista, avea să-şi piardă creditul în faţa colegilor, iar cariera i se încheia. Desigur că nimeni nu putea fi atât de nelegiuit, încât să rişte o asemenea soartă.

Oricum, planul îndrăzneţ al lui Caesar avea să iasă curând la iveală. În perioada dinaintea votării proiectului, el şi-a adunat susţinătorii celebri. Prea puţini au fost surprinşi atunci când Pompei a apărut pentru a pleda în favoarea aşezării veteranilor săi, însă identitatea celui de al doilea vorbitor s-a dezvăluit ca un trăsnet. De-a lungul unei întregi cariere marcate de şiretenie şi oportunism, Crassus a rămas fidel unui singur principiu: opoziţia faţă de ţelurile lui Pompei. Reieşea acum că şi acesta fusese un principiu exagerat. Crassus a justificat această schimbare radicală considerând-o acţiunea unui om de stat, întreprinsă în interesul Republicii – dar oricine ştia că el nu a făcut niciodată în viaţa lui o mişcare altruistă. În sufletul său rece şi calculat, nici măcar plăcerea urii se pare că nu putea concura cu patima pentru putere. Importanţa pe care nu a putut s-o dobândească niciodată singur o avea acum la îndemână. Cato, încolţit, şi-a descoperit toate mijloacele de apărare anulate. A început să înţeleagă rapid că, în timp ce lui Pompei şi Caesar singuri avea şanse să li se împotrivească, alăturarea lui Crassus la alianţa lor făcea din duşmanii săi stăpânii efectivi ai Romei. Cei trei puteau împărţi Republica aşa cum le plăcea, guvernând ca o troică, un „triumvirat41. Nu e de mirare că Caesar, degajat, părea să aibă atâta încredere în sine.

Cato şi Bibulus s-au aruncat într-o disperată luptă de ariergardă pentru a opri votarea legii privind pământurile. În ziua votului public, Bibulus a apărut în For ca să anunţe că a observat semne nefaste pe cer şi că votarea va trebui suspendată din acest motiv. Răspunsul lui *pontifex maximus* la această veste a constat în golirea unei găleţi cu balegă în capul lui Bibulus. De îndată ce nefericitul consul a început să-şi şteargă excrementele din ochi, el a văzut că o gardă de corp formată din veterani ai lui Pompei îi bătea pe lictorii săi şi îi strivea fasciile. Într-un cor de huiduieli, Bibulus şi Cato au fost expediaţi din For, după care s-a votat proiectul de lege, aşa cum era de aşteptat. Pentru a aplica legea, s-a înfiinţat o comisie, condusă de – cine altcineva?

— Pompei şi Crassus. La sfârşit, spre a-şi pecetlui victoria, Caesar a cerut Senatului să jure că va respecta noua lege. Intimidaţi şi dezorientaţi, adversarii săi s-au supus cu umilinţă. Doar doi oameni s-au împotrivit. Unul dintre ei a fost Metellus Celer, acum grav bolnav, dar având încă suficientă putere ca să-şi continue sfidarea la adresa celui care i-a insultat atât de crunt sora. Celălalt, inevitabil, a fost Cato. Pe amândoi i-a convins până la urmă Cicero să renunţe, acesta subliniind că exilul nu le-ar prea servi cauza: „Căci dacă Cato nu are nevoie de Roma, atunci are Roma de Cato”. 7

Totuşi, pe când Cato se pregătea să continue lupta, el nu a putut să nu reflecteze cu amărăciune asupra propriului rol jucat în această criză. împingându-i pe Caesar şi Pompei la extremă şi nereuşind să anticipeze dimensiunea cinismului lui Crassus, a contribuit în mare măsură la grăbirea loviturii de stat. „Tricefalul 11 a fost scos la iveală şi acum, când nu mai trebuia să stea în umbră, putea scormoni liber prin gunoaie. Pompei a obţinut ratificarea aranjamentului său din Orient, Crassus se distra profitabil cu legile impozitului, iar Caesar căuta o funcţie proconsulară. El s-a decis pentru guvernarea a doua provincii, Iliria, în Balcani, şi, chiar la frontiera de

nord a Italiei, *Gallia Togata*[28], „Galia cu togă”. Singura consolare a senatorilor îngrijoraţi la gândul că lui Caesar i se acordă trei legiuni practic la porţile Romei a fost faptul că niciuna dintre cele două provincii ale acestuia nu oferea posibilitatea unor cuceriri spectaculoase. Apoi, brusc, în primăvară, Metellus Celer a murit, iar Caesar a avut ocazia să pună mâna pe o a treia provincie – căci moartea lui Metellus nu doar a scos un ghimpe din coasta lui Pompei, ci a şi lăsat Galia Transalpină, de pe coasta îndepărtată a Alpilor, fără guvernator. Aceasta era o provincie atrăgătoare şi deci ameninţată de o mulţime de barbari, iar Caesar s-a făcut stăpân pe ea cu rapacitate. Funcţia i-a fost atribuită, pentru toate cele trei provincii, în mod stupefiant, pe cinci ani. Noului proconsul i se promitea cu adevărat un regal de glorie.

Pentru Cato, aceasta a reprezentat o înfrângere deosebit de amară. Coaliţia sa distrusă era incapabilă să i se opună. Când ura faţă de Pompei l-a determinat pe Lucullus să revină o ultimă dată, a fost respins de Caesar cu o asemenea ostilitate, încât a căzut şi a cerşit milă în genunchi. Faptul că un om atât de mare şi de mândru s-a umilit astfel a şocat pe toată lumea: poate că lacrimile pe care le-a vărsat în faţa lui Caesar au constituit primul simptom al demenţei senile ce l-a distrus treptat, provocându-i moartea cu doi ani mai târziu. Dacă a fost aşa, atunci tulburarea minţii lui Lucullus i-a părut lui Cato un semn prevestitor al şubrezirii Republicii. Era o boală de care s-a hotărât să nu moară şi el însuşi.

Niciun cetăţean adevărat nu putea suporta să fie sclav. Era un adevăr scris cu sânge în istoria Romei. După ce i s-a golit găleata cu balegă în cap, Bibulus s-a îndreptat spre colegul său, celălalt consul, a desfăcut pliurile togii împroşcate cu excremente şi şi-a dezvelit gâtul. Caesar, amuzat, nu a dat curs invitaţiei de a-l tăia – dar, în ciuda melodramei din gestul lui Bibulus, acesta i-a servit la refacerea onoarei. Cato şi aliaţii săi nu aveau reţineri să se ofere martiriului. Consulul s-a închis în casă, jucând cu

28 Galia Cisalpină - n.r.

succes, pentru tot restul anului, rolul de *refusenik*[29], în timp ce Cato a dus provocarea direct în For, determinându-şi duşmanii să facă tot ce-i mai rău. Amândoi au încercat intimidarea şi violenţa. Nu au reuşit doar să arunce o umbră de ilegalitate asupra legii lui Caesar, dar au distrus şi imaginea triumviratului din spatele ei. Nu putea fi dată o lovitură mai semnificativă în războiul propagandei. Caesar, de dragul carierei sale, a fost dispus să se joace cu constituţia, dar nici Pompei, nici Crassus nu doreau să fie consideraţi jefuitori ai Republicii. În ceea ce-i priveşte, ei respectau regulile: acea încurcătură de precedente, complexă, nescrisă, care îi lega pe toţi actorii în jocul politic. Cei puternici s-au unit încă din primele zile ale Republicii. Astfel, de pildă, atunci când Caesar a dorit să-şi consolideze alianţa cu Pompei, a făcut-o în cel mai tradiţional mod cu putinţă: dându-i mâna fiicei sale. Cato, totuşi, cu autoritatea morală a unui om care a refuzat să facă un pas similar, l-a acuzat imediat că e codoş. Insulte precum aceasta au făcut să curgă sânge. Deşi Crassus, semănând cu Macavity[30] ca întotdeauna, a ocolit multe abuzuri, Caesar şi Pompei au ajuns amândoi să fie tot mai înjuraţi. Au păstrat în mână frâiele puterii, dar asta, pentru un aristocrat roman, nu era niciodată de ajuns. El mai trebuia respectat, onorat, iubit.

Pentru Pompei, lipsa de popularitate era deosebit de greu de suportat. Omul care s-a bucurat o viaţă întreagă de adoraţia admiratorilor săi s-a pomenit acum „schilodit la trup” de pierderea prestigiului, „descompus sufleteşte”. Atât de jalnică era imaginea, încât Cicero i-a spus lui Atticus: „O! ce spectacol plăcut numai lui Crassus singur”.9 Evident, zâmbetul afectat al vechiului său

29 Protestatar. Cuvântul a intrat în limba engleză în timpul Războiului Rece, provenind din limba rusă şi se referea la cei cărora li se refuzau anumite drepturi umane, cu precădere interzicerea imigrării: ulterior sensul s-a folosit şi pentru cei ce refuzau să participe la activităţi obligatorii ca de exemplu refuzul efectuării serviciului militar - n.r.

30 Macavity, The Mystery Cat - poem de T. S. Eliot, din Old Possum ’s Books of Practicai Cats - tipul criminalului prea inteligent pentru a lăsa urme ale vinovăţiei - n.t.

duşman nu a îmbunătăţit deloc dispoziţia lui Pompei. Alianţa dintre cei doi a devenit tot mai tensionată. Nici Grassus, căutând în jur cadavre noi din care să ciugulească, nici Pompei, posomorât din cauza resentimentelor şi a autocompătimirii, nu se simţea loial faţă de celălalt. În câteva luni de la apariţia monstrului cu trei capete, două dintre acestea încercau să se muşte unul pe altul cu ură. Cato, urmărind spectacolul cu satisfacţie sumbră, începea să spere că Republica putea fi salvată până la urmă.

Adevărat, rămânea ameninţarea celui de al treilea cap. Caesar avea Galia care-l aştepta. Un război acolo, pe care era aproape obligat să-l înceapă, urma să-i ofere ocazia incomparabilă de a-şi reface reputaţia. Totuşi, tactica lui Cato i-a provocat un rău permanent şi lui Caesar. El lăsa în urma lui la Roma o moştenire de ură şi teamă. Indiferent câtă glorie câştiga în Galia şi indiferent cât aur, un grup de oponenţi avea să-l considere în continuare un criminal. Atâta timp cât rămânea proconsul, nu putea fi acuzat – dar nu putea sta veşnic în Galia. Cei cinci ani aveau să treacă, iar Cato aştepta, gata să acţioneze. O cerea justiţia, ca şi ţara. Dacă Caesar nu era distrus, atunci forţa triumfa asupra legii. O republică guvernată prin violenţă nu mai era republică deloc.

Claudius ridică miza

Sărbătoarea de iarnă în cinstea larilor protectori ai răspântiilor, Compitalia, a constituit întotdeauna ocazia unor festivităţi zgomotoase. Pentru cei săraci, îngrămădiţi în labirintul de străduţe lăturalnice care porneau întortocheat din fiecare stradă comercială din Roma, prilejul de a se întâlni, de a onora divinităţile care le protejau zona, era foarte important. Celor bogaţi însă ea le aducea necazuri. Senatul, iritat de orice părea să-i conteste autoritatea, a legiferat în anii ’60 î.Hr. practic dispariţia sărbătorii. Asociaţiile locale ale negustorilor, *collegia*, care au organizat întotdeauna petrecerile de pe străzi în timpul acestei sărbători, au fost principalele vizate de suspiciunile senatorilor. În 64, au fost interzise cu

totul. Sărbătoarea în sine a fost lăsată să lâncezească şi să moară.

Până în anul 59, Compitalia devenise deja atât de lipsită de ameninţări, încât Cicero a considerat-o nimic altceva decât un fond plăcut pentru o plimbare. Vechiul său prieten Atticus s-a întors din Grecia şi, în ianuarie, pentru a cinsti sărbătoarea, Cicero a sugerat să facă împreună un tur al răspântiilor oraşului. Cei doi aveau multe de discutat. Era prima lună a consulatului lui Caesar. Cu câteva săptămâni înainte, Cicero fusese abordat de un agent al triumviratului. Era el interesat, l-a întrebat agentul, să-şi unească forţele cu Caesar, Pompei şi Crassus? Cicero nu a apreciat această ofertă drept ceea ce era, o şansă de a guverna Roma – dar, chiar dacă ar fi procedat astfel, tot ar fi refuzat-o. El era învingătorul lui Catilina, la urma urmei. Cum putea să ia parte la o conspiraţie împotriva Republicii? Domnia legii era importantă pentru el – chiar mai importantă decât siguranţa sa personală. Cicero, care nu avea firea unui om neînfricat, ştia că hotărârea sa îl lăsa expus pericolelor. Ia gândeşte-te, i-a spus el melancolic lui Atticus, ce am refuzat: „Împăcarea cu inamicii, pacea cu mulţimea, liniştea pentru bătrâneţea mea”.10

Totuşi, nervii săi nu se prea aflau la limită, altfel nu ar fi sugerat niciodată un tur al răspântiilor. Labirintul de ulicioare înguste din Roma a fost locul unde Catilina a încercat să pornească revoluţia, iar la trei ani după moartea sa, spectrul datoriilor şi al foametei bântuia încă străzile care clocoteau. Pe când Cicero şi Atticus îşi croiau drum prin mizerie, nu se poate să nu fi observat semnele sărăciei. Aristocraţia nu ignora cu totul suferinţele nevoiaşilor. Cicero însuşi, când îi convenea, făcea cauză comună în mod elocvent cu ceea ce desconsidera în particular numind „gloată”. Alţii mergeau mult dincolo de cuvinte. Senatorul care a dublat distribuirea de cereale subvenţionate la Roma era nimeni altul decât omul de bază al autorităţilor, Marcus Cato. Desigur, chiar în timp ce promova bunăstarea, s-a asigurat că pare la fel de serios şi

de corect ca întotdeauna. Nu şi-a sedus concetăţenii, cum a procedat Caesar, nu i-a făcut să se simtă iubiţi. Diferenţele între politicieni erau mai puţin o chestiune de strategie şi mai mult una de imagine. Ar fi fost la fel de jignitor pentru Cato să fie etichetat drept demagog cum ar fi fost pentru o matroană să fie luată drept târfă.

De aceea răspântiile, despre care se ştia că sunt frecventate atât de demagogi, cât şi de prostituate, erau vizitate rar de lumea respectabilă; poate ca o ieşire ocazională, dar nimic mai mult.

Legătura cu răspântiile putea afecta grav bunul renume al unui cetăţean – sau al soţiei lui. Claudia Metella, de pildă, s-a pomenit cu porecla jignitoare „Quadrantaria14, 11 după târfele ieftine care îşi practicau meseria la colţ de stradă. Un amant respins cu

12

dispreţ a descris-o vânzându-se „pe la răspântii şi pe ulicioare11, în timp ce altul i-a trimis o pungă plină cu mărunţiş. Claudia putea fi expusă la asemenea calomnii din cauza reputaţiei sale de promiscuitate şi a gustului ei dezmăţat pentru modă, dar argoul nu constituia limita preferinţei sale pentru lumea răufăcătorilor. Lipsa de respect se pedepsea invariabil. Umilinţele se plăteau cu aceeaşi monedă. Glumeţului care a făcut darul de monede de aramă i-a pierit curând zâmbetul de pe faţă. Bătut în public şi violat în grup, a fost el cel folosit drept târfă.

Asupra nimănui nu a avut fascinantul amestec de stil şi violenţă al Claudiei o influenţă mai profundă decât asupra fratelui ei mai mic. Ce ar fi fost fatal pentru cariera unui politician obişnuit i-a folosit lui Claudius drept potenţială ancoră de salvare. Avea nevoie disperată de aşa ceva. Chiar dacă a fost achitat după acuzaţia de impietate, perspectivele sale au avut foarte mult de suferit din cauza dezvăluirilor de la proces. Pentru un membru al celei mai arogante familii din Republică, descoperirea faptului că propria clasă îi oferea atât de puţin sprijin a fost o umilinţă dureroasă. Aşa cum susţinea Lucullus, Claudius era la fel de sensibil la afronturile personale pe cât era de inventiv

în găsirea căilor de a se răzbuna pentru ele. Tratat cu răceală de Senat, a început să se apropie de mahalale. Cei săraci, la fel ca oricare altă clasă de romani, erau uşor orbiţi de farmecul snob, iar Claudius avea atât calităţi de star, cât şi o mare influenţă asupra maselor: un om capabil să provoace o revoltă în apărarea onoarei sale rănite era clar un demagog genial. Chiar şi aşa, Claudius trebuia să fie ales tribun înainte de a putea spera să conducă gloata – şi aici era o problemă. Cum putea un om care era patrician până în vârful unghiilor să deţină o funcţie rezervată exclusiv plebeilor? Doar devenind plebeu el însuşi – o mişcare atât de neortodoxă, încât, pentru a asigura adoptarea lui de către o familie plebee, era nevoie de un vot public, care, la rândul său, trebuia aprobat de un consul. Asta voia efectiv Caesar în anul 59, un om perfect conştient de talentul lui Claudius de a crea probleme. S-ar fi putut să vină vremea când triumviratul avea să găsească un rost bufonilor săi; dar între timp, Caesar era fericit să-l lase pe tribunul aspirant să fiarbă.

Atticus, un obişnuit al dineelor Claudiei şi cunoscând astfel bârfele din familie, era bine plasat pentru a transmite toate acestea prietenului său. Cicero respira uşurat şi asta pe bună dreptate. Totuşi, chiar şi cu Claudius redus la tăcere, el a aflat că trecutul continua să scape din frâu. Un impediment deosebit îl constituia fostul său coleg de consulat, Antonius Hybrida. După o perioadă marcată de corupţie şi stupiditate, petrecută în calitate de guvernator al Macedoniei, cameleonul partizan al lui Catilina a reapărut la Roma. A mai revenit în oraş, dornic să se remarce şi să-şi ascundă legătura cu Catilina, precocele Marcus Caelius. La ambele puncte, Hybrida i-a oferit o ţintă irezistibilă. În aprilie 59, Caelius a reprezentat acuzarea în procesul acestuia. El l-a atacat pe inculpat într-un discurs strălucit de inteligent, prezentându-l ca pe o ruşine pentru Republică, politica sa în calitate de guvernator fiind de a urmări sclavele şi de a-şi petrece tot timpul beat. Însă Cicero, din partea apărării, nu a gustat glumele protejatului său. Nu-l agrea pe

Hybrida, dar ştia că, pentru el, condamnarea fostului său coleg, omul a cărui armată a determinat înfrângerea finală a lui Catilina, va avea implicaţii îngrijorătoare pentru el. Execuţia rapidă a conspiratorilor nu i-a fost uitată şi nici iertată de multă lume. Când Hybdrida a fost condamnat pe bună dreptate, mahahalele au izbucnit în urale. Buchete de flori au apărut pe mormântul lui Catilina.

Pentru Cicero, dezastrul condamnării lui Hybrida a fost agravat de o fatală greşeală de calcul. În timpul procesului, într-un discurs furibund, el a îndrăznit să-i atace pe membrii triumviratului pe nume. Caesar, exasperat de acest zumzet de dezacord, a încercat imediat să-l oprească. Metoda se afla la îndemână. La câteva ore după discurs, Claudius a fost declarat plebeu. Cicero, intrând în panică, a părăsit rapid Roma. Stabilindu-se într-o vilă de pe coastă, l-a bombardat pe Atticus cu scrisori disperate, implorându-l să obţină de la Claudia veşti despre intenţiile fratelui ei. Apoi, către sfârşitul lunii, aventurându-se pe Via Appia, a dat peste un prieten care venea de la Roma şi care i-a confirmat că, da, Claudius candida într-adevăr pentru funcţia de tribun. Dar dacă asta era vestea proastă, exista şi una bună. Claudius, se pare, schimbător ca întotdeauna, s-a întors deja împotriva lui Caesar. Aceasta l-a determinat de îndată pe Cicero să-şi facă iluzii. Poate că cei doi duşmani ai săi, consulul şi viitorul tribun, vor sfârşi distrugându-se reciproc? Peste o săptămână, Cicero se afla în fruntea celor care-l ovaţionau pe Claudius. „Fără nicio îndoială, speranţa se pune numai în Publius”, îi spunea el lui Atticus. „Să fie, să fie ales tribun al plebei.1*13

Chiar şi după standardele lui Cicero, aceasta a fost o schimbare surprinzătoare. Totuşi, într-un oraş care clocotea de atâtea intrigi, nicio duşmănie nu putea fi socotită veşnică. Nimic nu a ilustrat mai bine acest lucru decât identitatea prietenului care l-a întâlnit pe Cicero pe Via Appia. Curio, cel mai apropiat aliat politic al lui Claudius, era la fel de lipsit de principii şi de oscilant ca şi prietenul său. De la orchestrarea intimidării lui Cicero cu

ocazia procesului lui Claudius, el a continuat să-şi păteze reputaţia cu scandaluri. Relaţia sa cu nepotul lui Hybrida, un tânăr robust şi chipeş, pe nume Marc Antoniu, a devenit subiectul de bârfă al Romei. Chiar şi după standardele epocii, nivelul datoriilor lor era considerat şocant. Se şoptea că Antoniu, în ciuda unei cefe de taur şi a corpului său musculos, se îmbrăca în haine de femeie pentru a juca rolul soţiei lui Curio. Când celor doi li s-a interzis să se mai întâlnească, Curio l-a introdus în casă pe prietenul lui prin acoperişul tatălui său – sau cel puţin aşa susţineau clevetitorii.[31] Apoi, în anul consulatului lui Caesar, bârfa şi dezaprobarea s-au transformat brusc în laudă. Curio, mult prea arogant ca să se plece în faţa oricui, a ridicat moralul întregului Senat prin sfidarea ostentativă a lui Caesar. Nu se mai vorbea acum despre el ca despre „fetiţa lui Curio”. În schimb, nechibzuinţa sa era identificată cu curajul unui patriot. Senatorii respectabili îl salutau în For. Circul îl ovaţiona în extaz.

Acestea constituiau dovezi de preţuire, pe care le dorea orice cetăţean. În umbra lăsată de triumvirat, sfidarea lui Curio a iluminat Republica. Nu a fost cu siguranţă o simplă fantezie din partea lui Cicero să spere că Claudius va fi tentat să împartă gloria cu prietenul său. Totuşi, s-a dovedit în curând a fi fost fantezie. Claudius a recunoscut, mult mai cinic şi mai pătrunzător decât oricine altcineva, întreaga dimensiune a oportunităţilor oferite de criză. Pentru moment cel puţin, structura Republicii a fost zguduită. Claudius, care întâlnea rar convenţionalul fără a-şi etala dispreţul faţă de el, se potrivea perfect în acest climat nou de anarhie. În loc să ia poziţie împotriva triumviratului, el s-a pregătit nu doar să-i copieze metodele, ci chiar să le împingă până la noi extreme. La urma urmei, cu o carieră politică tradiţională încheiată, nu avea nimic de pierdut. Claudius nu era interesat de elogiile

31 Mai precis, Cicero, şaisprezece ani mai târziu, în Filipice. Adevărul a fost rareori lăsat să stea în calea talentului lui Cicero pentru invectivă. Totuşi, pare cel puţin posibil ca relaţia dintre Antoniu şi Curio să fi fost suficient de intimă pentru a justifica izbucnirea scandalului.

miorlăitoare ale unor oameni precum Cicero. Ce dorea el, ca oricare membru al familiei sale arogante şi veleitare, era puterea. Dacă se câştiga asta, dovezile de preţuire aveau să urmeze cu siguranţă destul de curând.

Planul său era simplu: să cucerească gloata şi să preia controlul străzilor. Atât de criminală, atât de scandaloasă a fost politica asta, încât, în vremuri mai stabile, cu siguranţă că nici măcar Claudius nu ar fi îndrăznit s-o conceapă. Cu evenimentele din timpul consulatului lui Caesar, toxina fatală a violenţei a fost totuşi reintrodusă în Republică, otrava ei răspândindu-se rapid.

Triumviratul a dorit să-şi păstreze autoritatea; conservatorii din Senat au dorit să se elibereze; ambele părţi aveau nevoie de un aliat dispus să-şi murdărească mâinile. Claudius, prezentându-se ca fiind tocmai un asemenea om, a început, alternativ, să curteze şi să ameninţe cele două părţi. „Vânzându-se când unui client11, a râs Cicero cu dispreţ, „când altuia11 4 – o târfă, exact ca sora lui. Însă capriciile lui Claudius ascundeau o aprigă putere de concentrare. În ambiţiile sale, dacă nu în loialităţi, era extrem de constant. Dorea să se dovedească demn de numele familiei. Şi, în plus, desigur, dorea să-l vadă pe Cicero distrus.

În decembrie, Claudius şi-a preluat funcţia de tribun. S-a pregătit pentru acest moment cu mare atenţie. O mulţime de legi au fost prezentate poporului. Toate erau menite să placă mulţimii. Cea mai frapantă a fost o propunere de a înlocui furnizarea de cereale subvenţionate, instituită de Cato, cu un ajutor lunar. După cum era de aşteptat, mahalalele au clocotit de recunoştinţă, însă Claudius nu şi-a făcut iluzii că acest lucru în sine conta prea mult. Dintre numeroasele fundamente înşelătoare pe care un nobil îşi putea clădi cariera, niciunul nu era mai nesigur decât afecţiunea săracilor: aşa cum cu disciplină se făcea o armată, la fel cu lipsa ei se făcea gloata. Dar dacă se putea găsi o cale de a mobiliza mahalalele? A fost chestiunea pe care Claudius a

pus-o în discuţie pe ascuns, sub forma unui al doilea proiect de lege aparent inofensiv. El a propus să se reinstaureze Compitalia în deplină glorie; ca şi *collegia*. Pe toată întinderea vastă a Romei, oriunde erau răspântii, să reapară cluburile interzise. Claudius, cu fanfaronada lui de bandit, a epatat întotdeauna ca patron al lor. Acum, dacă se vota legea, erau legate de el pentru totdeauna. Oriunde exista o răspântie, el avea o bandă personală.

Aceasta era o noutate practic foarte importantă. Într-adevăr, era o noutate atât de importantă, încât Senatul nu a recunoscut-o ca atare. Ideea ca un nobil să aibă cu săracii relaţii strânse de obligaţii era complet străină spiritului roman, după cum nimeni nu-şi putea imagina consecinţele. Drept urmare, Claudius a considerat că e uşor să forţeze nota. A tratat cu dispreţ opoziţia, atâta câtă era, presând şi mituind. Chiar şi Cicero a fost cumpărat. Folosindu-l pe Atticus ca intermediar, Claudius a promis să nu-l acuze pentru execuţia conspiratorilor, iar Cicero, după multe ezitări, a acceptat în schimb să nu atace proiectele de lege ale duşmanului său. La începutul lui ianuarie 58, legile au fost votate. În aceeaşi zi, Claudius şi gorilele lui au ocupat templul lui Castor, aflat foarte aproape de centrul Forului. Aici aveau să se organizeze *collegia*. Spaţiul din jurul templului a început să se umple cu negustori şi meşteşugari de la răspântii, slăvind numele lui Claudius şi râzând de adversarii săi. Treptele până la templu au fost demolate, lăsând podiumul ca pe o fortăreaţă. *Collegia* au fost reorganizate pe principii paramilitare. Ameninţarea violenţei a devenit tot mai palpabilă. Apoi, dintr-odată, a izbucnit furtuna. Când unul dintre ofiţerii lui Caesar a fost acuzat şi a apelat la tribun cerând ajutor, bandele lui Claudius s-au adunat atacându-l pe judecător acolo unde stătea şi distrugând tribunalul. Procesul a fost abandonat definitiv. Ca exerciţiu de tâlhărie controlată, succesul său părea a fi depăşit chiar şi aşteptările lui Claudius.

Aceasta l-a descurajat cu siguranţă pe Cicero. Duşmanul său de moarte a dovedit nu doar un talent

alarmant pentru violenţa organizată, dar s-a şi aliniat public intereselor lui Caesar. De la încheierea consulatului său, noul guvernator al Galiei a stat la pândă dincolo de graniţele Romei, urmărind evenimentele din oraş. Acum el privea într-o tăcere studiată cum Claudius îşi pregătea răzbunarea. Călcând în picioare spiritul, dacă nu litera, acordului său cu Cicero, tribunul a propus un nou proiect de lege. Prezentat ca o declaraţie de principiu pur republicană, el prevedea ca orice cetăţean vinovat de uciderea altuia fără judecată să fie trimis în exil. Nu era nevoie să se menţioneze nume. Toată lumea cunoştea ţinta. Cu această lovitură abilă, Cicero a fost împins până la marginea prăpastiei.

Căutând cu disperare să urce înapoi, şi-a lăsat părul să crească, şi-a pus haine de doliu şi a făcut un tur al străzilor. Bandele lui Claudius l-au urmărit, aruncând cu injurii, pietre şi excremente. Hortensius, încercând să vină în sprijinul vechiului său rival, a fost încolţit şi aproape linşat. Oriunde s-a uitat, Cicero a văzut căile de salvare blocate. Consulii, senatori respectabili care în mod normal l-ar fi susţinut, au fost mituiţi cu funcţii profitabile în provincii. Senatul era terorizat. Caesar, atunci când Cicero a ajuns să se târască în cortul proconsulului, şi-a cerut scuze, dar a ridicat din umeri şi a spus că nu are ce face. Poate, a sugerat el mieros, Cicero doreşte să-şi reconsidere opoziţia faţă de triumvirat şi să preia un post pe lângă guvernatorul din Galia? Oricât de disperată era situaţia lui Cicero, asta ar fi fost o umilinţă prea mare. Chiar şi exilul era de preferat unei dezonoare abjecte. Pe scurt, Cicero s-a gândit să-şi ia revanşa, să-şi organizeze propriile bande de stradă, dar prietenii l-au convins să renunţe. Hortensius, acoperit încă de cicatrici şi vânătăi, l-a sfătuit să renunţe şi să plece. Uluit de dimensiunile catastrofei şi de viteza cu care l-a lovit, jignit de batjocura pichetelor din jurul casei, privind distrugerea realizărilor de o viaţă, Cicero stupefiat s-a pregătit de plecare. Doar în puterea nopţii a îndrăznit în sfârşit să se furişeze afară din casă. Călătorind pe jos pentru a evita să atragă atenţia

bandelor lui Claudius, s-a strecurat pe străzi către porţile oraşului. În zori, a fost în siguranţă pe Via Appia. În urma sa, dimineaţa, când focurile din vetre au început să se aprindă, Roma a pâlpâit şi apoi a dispărut într-o pâclă cafenie.

Când vestea a început să se răspândească prin oraşul care se trezea, Claudius a fost la fel de uluit ca oricine altcineva. Într-un acces de triumfalism, gloata sa a urcat pe Palatin şi a ocupat casa lui Cicero. Palatul nefericitului exilat, mândria şi bucuria lui, semnul cel mai vizibil şi mai public al rangului său, a fost distrus. Apoi demolatorii au intrat înăuntru. Sub privirile unui For plin de lume, casa a fost dărâmată cărămidă cu cărămidă, în vreme ce lângă ea, acoperind molozul cu umbra sa, casa lui Claudius se înălţa mândră şi neprofanată. Şi dacă acest gest de răzbunare era confundat cumva cu violenţa gloatei, în loc să fie luat drept pedepsirea justificată a unui duşman al poporului, tribunul s-a grăbit să propună un alt proiect de lege, care îl condamna oficial pe Cicero cu numele. Pe terenul unde s-a aflat odată palatul criminalului, s-a înălţat un templul închinat Libertăţii. Suprafaţa rămasă a fost anexată de Claudius. Totul a fost transcris pe o placă de bronz, pe care tribunul, cu o mină serioasă, a dus-o apoi pe Capitoliu şi a expus-o publicului. Aici avea să rămână pentru totdeauna, mărturie a gloriei sale şi a crimelor lui Cicero.

Nu e de mirare că lupta pentru preeminenţă în Republică devenea atât de aprigă, dacă recompensa era atât de plăcută.

Perioada de glorie a lui Caesar

Pe când Cicero părăsea cu greu Roma, plin de deznădejde, plecând într-un exil care avea să-l ducă până la urmă în Macedonia, Caesar s-a îndreptat spre nord. Acum când finalul de partidă între marele orator şi Claudius părea a se fi jucat, guvernatorul Galiei nu-şi mai putea permite să întârzie prin mahalalele capitalei. În Alpi ameninţa pericolul. Bande războinice germane au început să se reverse peste Rin, năvălind deja în valuri către frontiera Romei.

Caesar, călătorind ca de obicei cu o viteză nebună, s-a îndreptat direct spre punctul de maximă presiune. La opt zile după ce a părăsit Roma, a sosit la Geneva. Dincolo de Lacul Leman, un mare şi ameninţător convoi de care era oprit la graniţă. Helveţii, locuitori ai Alpilor, s-au săturat de locuinţele lor din munţi şi au vrut s-o pornească spre vest. Noul guvernator, recunoscând ocazia de milioane atunci când se ivea, a încercat să tragă de timp. În primul rând, i-a anunţat pe membrii triburilor că va analiza cererea lor de a traversa teritoriul roman – apoi a închis imediat graniţa. Încă cinci legiuni, două dintre ele formate de la zero, au fost deplasate acolo. Helveţii, văzând frontiera blocată, au început să meargă pe lângă ea, cu lungul lor convoi de care târându-se spre vest, 360.000 de bărbaţi, femei şi copii. Caesar i-a urmărit, trecând frontiera spre Galia liberă. Luându-i pe helveţi prin surprindere, le-a prins ariergarda într-o ambuscadă şi apoi, când ei l-au atacat pe Caesar la rândul lor, i-a înfrânt pentru a doua oară într-o bătălie sângeroasă. Supravieţuitorii au cerut să cadă la înţelegere. Caesar i-a trimis înapoi acasă.

A fost o victorie ameţitoare – şi complet ilegală. Noile şi importantele măsuri luate cu un an înainte intraseră în vigoare, fiind special concepute pentru a reduce abuzurile guvernatorilor de provincii şi a le restrânge ambiţiile. Autorul lor a fost nimeni altul decât Caesar în persoană. Acum, provocând o luptă cu un trib nesupus Republicii, pe un teritoriu neguvernat de Republică, el şi-a încălcat în mod flagrant propria lege. Duşmanii săi de la Roma au punctat asta foarte repede. Până la urmă, Cato va propune ca Caesar să fie predat triburilor pe care le-a atacat. Multor membrii ai Senatului aventura din Galia li s-a părut nejustificată şi nedreaptă.

Nu însă şi majorităţii cetăţenilor. Criminalul de război al unora era eroul altora. Migraţiile barbarilor au fost întotdeauna coşmarul romanilor. Ori de câte ori convoaiele începeau să huruie la nord, reverberaţiile ajungeau până în For. Pentru Republică nu exista sperietoare mai mare

decât galul cel înalt, palid, cu coamă ca de cal. Hannibal a ajuns călare până la porţile Romei şi şi-a aruncat suliţa peste ele, dar nu a reuşit niciodată să cucerească sediul Republicii. Doar galii au reuşit acest lucru. Cu mult timp în urmă, la începutul secolului al IV-lea î.Hr., o hoardă de barbari a năvălit pe neaşteptate peste Alpi, a pus pe fugă o armată romană speriată şi a intrat triumfal în Roma. Doar Capitoliul a rămas sacrosanct şi ar fi căzut şi acesta dacă gâştele sacre ale Iunonei nu ar fi alertat garnizoana în legătură cu acest atac neprevăzut. Atunci când galii, după ce au măcelărit, au jefuit şi au dat foc după voie, s-au retras la fel de repede cum au venit, au lăsat în urma lor un oraş hotărât să nu mai îndure niciodată asemenea infamii. Aceasta a făcut ca Roma să devină stăpâna lumii.

Chiar şi peste trei secole, amintirea galilor a rămas vie. În fiecare an, câini de pază erau crucificaţi, o pedepsire postumă a câinilor care nu au lătrat pe Capitoliu, în timp ce gâştele Iunonei, ca o răsplată continuă pentru ţipetele de alertă ale strămoaşelor lor, erau aduse să privească spectacolul pe perne de purpură şi aur. O măsură mai practică a fost punerea deoparte a unui fond de urgenţă care să fie folosit doar în cazul unei a doua invazii barbare. Chiar şi acum, când Republica era o supraputere, acest lucru era considerat o precauţie deosebit de rezonabilă. Când oamenii trăiau nu precum cetăţenii, ci pe jumătate ca bestiile, nu se putea cunoaşte momentul în care sălbăticia lor putea erupe dintr-odată. În vremuri de care unii îşi aminteau încă, o naţiune de uriaşi, trei sute de mii, se apreciază, au apărut brusc din pustietăţile nordului, distrugând totul în cale, monştri subumani de la marginea de gheaţă a lumii. Bărbaţii mâncau carne crudă; femeile atacau legionarii cu mâinile goale. Dacă Marius, în două victorii strălucite, nu ar fi reuşit să-i anihileze pe invadatori, atunci Roma şi lumea întreagă odată cu ea ar fi dispărut cu siguranţă.

Spaime de felul acesta nu se uitau uşor. Nu e de mirare că majoritatea cetăţenilor, când au auzit veştile despre înfrângerea helveţilor, nu s-au sinchisit de legile

care au fost încălcate pentru realizarea acesteia. La urma urmei, ce îndatorire mai importantă avea un proconsul decât să vegheze la siguranţa Romei? Caesar însuşi a respins cu prudenţă acuzaţia că ar fi urmărit gloria. Securitatea provinciei sale, ca şi a Italiei, era în joc. Atâta timp cât existau triburi turbulente dincolo de frontiera Romei, care nu cunoşteau convenţiile unui comportament civilizat, pericolul persista. După această logică, familiară unor întregi generaţii de romani, atacul asupra helveţilor putea fi considerat un act de autoapărare. La fel şi campania continuă a lui Caesar – căci, trimiţându-i înapoi acasă pe helveţi, spre a servi drept tampon între germani şi provincia sa, el s-a deplasat apoi către est ca să-i atace pe germanii înşişi. Faptul că regelui lor i s-a acordat titlul oficial de „prieten al poporului roman” nu a avut nicio influenţă asupra lui Caesar. Germanii au fost provocaţi cu succes să intre în luptă, au fost apoi învinşi şi alungaţi peste Rin. Acolo, în pădurile întunecoase şi umede, au avut libertatea să stea la pândă, dar nu lângă provincia lui Caesar – nici altundeva în Galia.

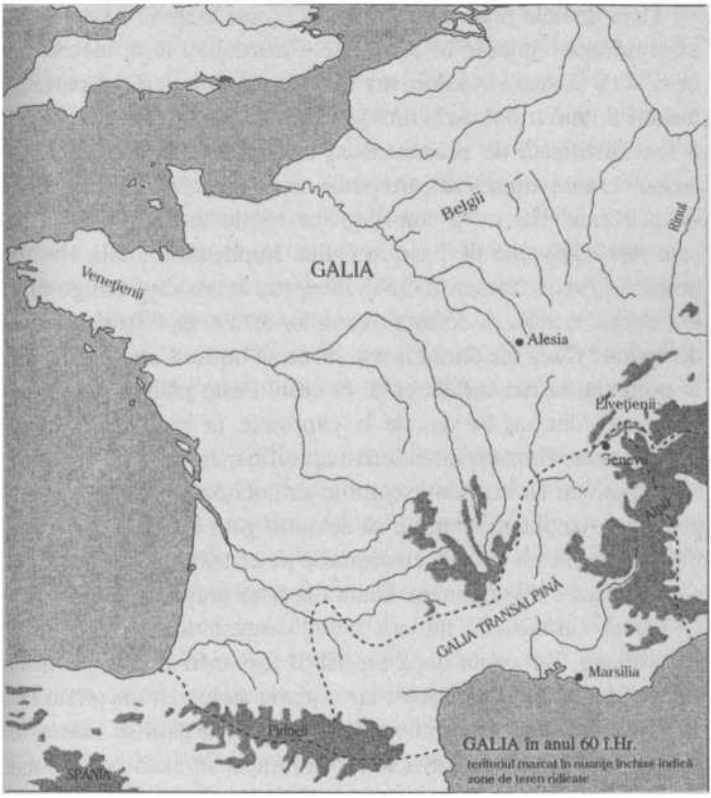

Deja ambele erau distruse. În acea iarnă 58 – 57 î.Hr., în loc să-şi retragă legiunile în provincie, Caesar le-a lăsat încartiruite la o sută şaizeci de kilometri la nord de frontieră, departe pe teritoriul unui trib aşa-zis independent. Din nou o măsură ilegală a fost justificată de proconsul ca un act de apărare anticipată. Acesta era un argument care poate că a mulţumit opinia publică de la Roma, dar nu a contribuit cu nimic la diminuarea unui sentiment crescând de furie în Galia. Implicaţiile totale ale noii politici duse de Caesar în Galia începeau acum să-şi atingă ţinta. Ce anume satisfăcea dorinţa romanilor de a avea o frontieră uşor de apărat? Dacă era Rinul la est, de ce să nu fie Canalul Mânecii la nord sau coasta Atlanticului la vest? Peste păduri şi câmpuri îngheţate, din sat în sat, de la căpetenie la căpetenie, circula acelaşi zvon: romanii intenţionau „pacificarea Galliei”.15 în timp ce războinicii

îşi lustruiau scuturile strălucitoare, bătute cu pietre preţioase, iar tinerii, dornici să se arate gata de luptă, traversau râuri acoperite cu gheaţă, cu armurile pe ei, triburile rivale căutau să-şi aplaneze divergenţele. Galia liberă se pregătea de război.

Ca şi Caesar. El nu era omul care să tolereze tulburări antiromane. Nu conta dacă un trib a fost înfrânt sau era liber. Republica pretindea respect, iar onoarea cerea ca un proconsul să-l inspire. După ce a provocat nesupunerea galilor, Caesar se simţea acum perfect justificat s-o înfrângă. În acea iarnă a mai recrutat două legiuni. Autoritar şi fără a ţine seama de Senat, el a dublat deja numărul trupelor alocate iniţial provinciei sale. Pe la sfârşitul iernii, când Caesar a părăsit tabăra, el avea alături o armată de opt legiuni, aproximativ patruzeci de mii de oameni.

Avea nevoie de toţi. Îndreptându-se spre nord, Caesar s-a aventurat pe teritorii nepătrunse vreodată de forţele romane. Erau bântuite de stafii, sinistre, umede şi reci, pline de noroaie şi de crime. Călătorii şopteau ceva despre ritualuri ciudate de sacrificare, ce aveau loc în poieni din adâncul pădurilor de stejari sau pe malul lacurilor cu ape negre, fără fund. Uneori, se spunea, nopţile erau luminate de torţe gigantice din răchită împletită, ridicate sub forma unor uriaşi, cu mâinile, picioarele şi pântecele pline de prizonieri care se zvârcoleau într-o orgie a morţii. Chiar şi cu ocazia sărbătorilor pentru care galii erau celebri, obiceiurile le erau barbare şi respingătoare. Omniprezentul Posidonius, care a călătorit prin Galia în anii ’90 î.Hr., făcând însemnări oriunde mergea, a observat că duelurile pentru cele mai bune bucăţi de carne erau ceva obişnuit şi că războinicii, chiar şi atunci când ajungeau să petreacă, nu se întindeau să mănânce, ca oamenii civilizaţi, ci se aşezau şi îşi lăsau mustăţile răsfirate să intre în grăsime şi sos. Martori cu ochii goi la aceste scene de voracitate, ele însele un spectacol încă şi mai dezgustător, erau capetele retezate ale duşmanilor războinicilor, trase în ţeapă sau

puse în nişe. Erau atât de mult folosite ca decoraţiuni în satele Galiei, încât, mărturisea Posidonius, aproape s-a obişnuit cu ele până la sfârşitul călătoriei.16

Legionarilor care avansau tot mai mult spre nord, pe drumuri desfundate, şerpuite, privind nervos prin perdele nesfârşite de copaci, li s-a părut probabil că intră pe un tărâm de un întuneric desăvârşit. De aceea purtau pe umeri pari şi suliţe. Tabăra pe care o ridicau după marşul din fiecare zi, întotdeauna la fel, noapte de noapte, le oferea nu doar siguranţă împotriva ambuscadelor, ci le şi amintea de civilizaţie, de casă. În mijlocul barbariei, se construiau un for şi două străzi drepte. Santinelele, iscodind întunericul din dosul palisadei, aveau mângâierea de a şti că, în spatele lor, cel puţin, se afla un colţ de teren străin care temporar era Roma.

Totuşi, ceea ce li se părea imposibil de barbar legionarilor a fost deja sintetizat şi trecut prin maşina inteligenţei lui Caesar. Generalul lor ştia precis încotro se îndrepta – şi nu înspre necunoscut. Poate că Caesar era primul care conducea legiunile dincolo de frontieră, dar au existat italieni care au rătăcit prin sălbăticia Galiei timp de decenii. În secolul al II-lea î.Hr., odată cu stabilirea garnizoanelor romane permanente în sudul ţării, băştinaşii din provincie au început să-şi dezvolte gustul pentru viciile cuceritorilor. Unul mai ales le-a mers drept la cap: vinul. Galii, care nu dăduseră niciodată până atunci de această băutură, nu aveau nici cea mai mică idee cum s-o folosească. În loc s-o dilueze cu apă, aşa cum făceau romanii, preferau s-o dea pe gât curată – trăgeau chiolhanuri şi „beau până ameţesc, şi cad cuprinşi de somn sau ajung aproape nebuni11.17 Negustorii, care au găsit acest fel de consum deosebit de profitabil, au început să-l încurajeze cât de mult au putut, călătorind dincolo de graniţele provinciei romane, până când, foarte rapid, întreaga Galie s-a abrutizat de băutură. Evident, având o piaţă de alcoolici de exploatat, negustorii au început să crească preţurile. Cum posibilitatea lor de a face asta depindea de faptul că băştinaşii nu-şi cultivau propriile vii,

Senatul, întotdeauna priceput când era vorba să-i jecmănească pe străini, a declarat ilegală vânzarea de viţă-de-vie „popoarelor de dincolo de Alpi”. Pe vremea lui Caesar, rata de schimb s-a stabilit la o carafă de vin pentru un sclav, ceea ce, măcar în privinţa italienilor, constituia o afacere de import-export fabulos de avantajoasă. Sclavii puteau fi vânduţi mai departe cu un preţ enorm, iar mâna de lucru suplimentară disponibilă pentru viticultorii romani facilita producerea de tot mai multe galoane de vin. Era un cerc virtuous care făcea pe toată lumea – cu excepţia sclavilor, desigur – fericită. Galii erau mereu beţi turtă, iar negustorii se îmbogăţeau.

Caesar, îndrăznind să-şi închipuie că se poate impune într-o ţară atât de vastă, de războinică şi de independentă precum Galia, era perfect conştient cât de multe le datorează exportatorilor italieni. Ei nu-i asigurau doar spioni. Germanii, după ce au văzut efectul vinului asupra galilor, au decis că, în ţara lor, „importarea vinului e cu desăvârşire interzisă, fiindcă, după părerea lor, vinul moleşeşte pe oameni”.19 Şi îi face arţăgoşi. Vinul era mai preţios pentru căpeteniile galilor decât aurul. Triburile îşi furau fără încetare unii altora sclavii, depopulând satele cu atacurile lor, întreţinând rivalităţi iraţionale, devastatoare – toate acestea făceau din ele o pradă uşoară pentru un om precum Caesar. Chiar şi atunci când spionii l-au informat că a apărut o confederaţie de 240.000 de oameni împotriva lui, el nu s-a lăsat tulburat. Şi asta în ciuda faptului că triburile din calea sa aparţineau belgilor, care, pentru că „ei sunt cei mai izolaţi de traiul bun şi civilizat din Provincia romană; la ei vin foarte rar negustori care aduc lucruri ce contribuie la moleşirea sufletelor”, au fost consideraţi cei mai viteji din Galia. Caesar i-a lovit cu putere, cu toată capacitatea pe care a avut-o. Cu cât avansa mai spre nord, cu atât alianţa belgilor se fragmenta. Triburile care s-au supus au fost tratate cu o generozitate ostentativă. Cele care au rezistat au fost distruse. Vulturii lui Caesar erau bine plasaţi pe coasta Mării Nordului. În acelaşi timp, veneau la el mesageri de la

Publius Crassus, aprigul fiu al triumvirului, cu vestea că legiunii aflate sub comanda sa i s-au supus toate triburile din vest. „Toată Gallia a fost pacificată”, scria Caesar triumfător.

Vestea a fost primită cu bucurie la Roma. În anul 63, lui Pompei i s-au acordat zece zile de recunoştinţă publică. Acum, în 57, lui Caesar i s-au acordat cincisprezece. Nici măcar cei mai înverşunaţi duşmani ai săi nu puteau nega cât de uluitoare îi erau realizările. La urma urmei, nimic din ce sporea prestigiul Republicii nu putea fi considerat o crimă, iar Caesar, învăţându-i pe gali să-i onoreze numele, a adus în orbita Romei oameni anterior pierduţi în întunericul barbariei. Aşa cum unul dintre vechii săi oponenţi a explodat în Senat, „regiuni şi neamuri necunoscute nouă din cărţi, sau din relatări directe, sau măcar din zvonuri, au fost acum străbătute de generalul nostru, de armata noastră şi de armele poporului roman”. Adevărată bucurie!

Totuşi, Caesar nu se putea destinde. Deşi incursiunea sa a fost profundă şi devastatoare, un singur atac nu prea era suficient pentru a reduce statutul Galiei la acela de provincie. Căci acum ţara era pregătită să recunoască prestigiul lui Caesar, însă supremaţia, la un popor irascibil şi cu o inveterată dorinţă de a câştiga, precum galii, stătea pe nisipuri mişcătoare. La fel ca la Roma, desigur. De aceea Caesar, chiar şi în pădurile umede din nord, trebuia să urmărească atent câmpul luptei politice din capitală. Evenimentele de la Roma nu stăteau pe loc doar pentru că el lipsea. Multe se schimbaseră deja. Nimic nu a ilustrat mai bine acest lucru decât identitatea omului care s-a ridicat în Senat şi a propus recunoştinţa pentru succesele lui Caesar în Galia. După un exil amar de optsprezece luni, Cicero a revenit la Roma.

Pompei pierde din nou în zilele sumbre dinainte de fuga sa în exil, disperat, oratorul s-a dus târându-se la Pompei, ca şi la Caesar. Pe Cicero l-au exasperat mult timp metehnele idolului său, însă nu l-a părăsit niciodată întru totul. În ciuda complicităţii evidente a lui Pompei la

crimele din timpul consulatului lui Caesar, Cicero a continuat să spere că totul va fi bine şi că marele om va fi readus pe calea legitimităţii. În ceea ce-l priveşte pe Pompei, el a fost flatat să joace rolul de patron al lui Cicero şi a binevoit să-l prevină pe Claudius că-şi duce vendeta prea departe. A fost un anumit patos în acest gest: la ora când popularitatea sa se afla în cădere liberă, iar el era huiduit pentru prima oară în viaţă, Pompei a găsit în veneraţia lui Cicero o amintire plăcută a zilelor bune de altă dată. Dorind cu disperare să se elibereze de îndoieli şi frustrări, i-a mărturisit chiar oratorului că îşi regretă rolul jucat în triumvirat – o dezvăluire pe care Cicero, extrem de emoţionat, a împărtăşit-o imediat tuturor prietenilor. Inevitabil, Caesar a auzit asta – şi i s-a confirmat ideea că Cicero trebuie să plece. Pompei, obligat să aleagă între socrul său şi prietenul său de încredere, a consimţit fără tragere de inimă. Pe când persecutarea lui Cicero de către Claudius a atins un punct culminant violent, el s-a retras stingherit în vila sa de la ţară. Refuzând să priceapă aluziile, Cicero l-a urmat. A fost informat de uşier că nu e nimeni acasă. Pompei, incapabil să stea de vorbă cu omul pe care l-a trădat, s-a strecurat afară pe uşa din dos.

O dată sigur de plecarea lui Cicero, marele om a intrat într-o nouă perioadă de reflecţie. Echivocul nu se potrivea cu imaginea sa despre sine. Încă nu a reuşit să atingă imposibilul, care l-a chinuit de la revenirea din est. Dorea respectul şi admiraţia semenilor săi şi autoritatea supremă la care credea că este îndreptăţit prin realizările sale – dar nu le putea avea pe amândouă. Acum, după ce a ales, a aflat că puterea fără dragoste are un gust amar. Dispreţuit de Roma, Pompei s-a întors la soţia sa pentru sprijin. S-a căsătorit cu fiica lui Caesar, Iulia, din cel mai convenţional motiv politic, dar nu a durat mult până s-a îndrăgostit lulea de tânăra sa soţie. Iulia în schimb i-a dat soţului ei adoraţia fără de care el nu putea prospera. Cedând pasiunii, cuplul a început să petreacă tot mai mult timp retras într-un cuib al dragostei la ţară. Concetăţenii lui Pompei, neobişnuiţi cu manifestările de afecţiune

conjugală, au râs pe ascuns, dezaprobându-l obscen. Şi gata scandalul. Resentimentul public faţă de Pompei a început să capete o nuanţă de dispreţ.

Nimeni nu era mai sensibil la această schimbare de opinie decât Claudius. Având un simţ aparte pentru slăbiciune, a început să se întrebe dacă Pompei, cu toată strălucirea reputaţiei sale şi cu veteranii lui loiali, nu era totuşi un om de paie – o bănuială mult prea tentantă ca să nu fie verificată imediat. Conştient că nimic nu se putea dovedi mai supărător pentru Pompei decât un nou atac asupra aranjamentului său din Orient – chestiunea care, la urma urmei, l-a obligat să intre în fatala alianţă cu Crassus şi Caesar, în primul rând – Claudius s-a repezit direct la jugulară. Prinţul Tigranes, fiul regelui Armeniei, se afla încă la Roma ca ostatic, la opt ani după ce tatăl său i l-a predat lui Pompei ca o garanţie de bună purtare. Claudius nu doar l-a răpit pe prinţ de sub nasul marelui om, ci, ca să adauge o nedreptate la insultă, l-a urcat ţie un vas care se îndrepta spre Armenia. Când Pompei a încercat să-şi ia înapoi ostaticul, susţinătorii săi au fost atacaţi şi bătuţi măr. Autorităţile, departe de a-i lua partea lui Pompei, s-au delectat cu spectacolul furiei sale neputincioase. Era desigur tocmai lucrul pe care Claudius conta. Chiar pe când bandele lui făceau mare tărăboi pe străzi, el s-a pomenit desfătându-se cu satisfacţia de a fi primit aprobarea Senatului.

Claudius, când i se oferea ocazia de a umili un duşman, nu avea nevoie de prea multe încurajări. Ca şi cu Cicero, acum cu Pompei, el simţea mirosul de sânge. Bandele sale au fost cuprinse desigur de frenezie. Ori de câte ori nefericitul Pompei se aventura în For, era primit cu un cor de insulte. Ceea ce nu era puţin lucru. Una dintre cele mai vechi legi ale Republicii definea proferarea de injurii ca fiind similară cu crima. În lumina unei asemenea tradiţii, Claudius lansa ameninţări cu moartea, iar

Pompei se speria de ele. El nu a mai fost niciodată obiectul unei asemenea batjocuri. Pasiunea sa pentru soţie a provocat o deosebită hilaritate. „Cine este cel mai

obsedat sexual general? 11, ţipa Claudius. „Cine-şi mângâie tâmpla cu degetele?”... După flecare întrebare, el făcea un semn mulţimii scuturându-şi faldurile togii, iar ciracii lui, ca un cor dresat, strigau răspunsul la unison: „Pompeius!” 23

„Cine-şi mângâie tâmpla cu degetele?” Pentru ca un bărbat care se îmbrăca în dansatoare să-l acuze pe cel mai mare general al Romei de efeminare trebuia tupeu. Cu atât mai mult cu cât numeroase persoane din cercul său intim erau de asemenea implicate în scandaluri sexuale. Marc Antoniu, scăpând din aventura cu Curio, a început să dea târcoale mult iubitei soţii a lui Claudius, Fulvia, o încălcare a codurilor prieteniei, care avea să-i ducă în curând pe cei doi la ameninţări reciproce cu moartea. Probleme similare s-au ivit şi în legătură cu o femeie faţă de care Claudius manifesta şi mai multă pasiune. Marcus Caelius a sărbătorit succesul condamnării lui Hybrida prin închirierea unui apartament de lux de la Claudius pe Palatin. Acolo a întâlnit-o pe Claudia. Spiritual, chipeş şi celebru pentru talentul său de dansator, Caelius s-a dovedit a fi chiar genul preferat al văduvei. Ambiţiosul Caelius nu avea nevoie de încurajări ca să se apropie de un membru al familiei Claudiilor, iar Claudia, al cărei soţ abia murise, a fost evident în dispoziţia necesară pentru a fi consolată. Desigur, stilul ei idiosincratic de a ţine doliu nu putea să provoace decât dispreţ. Aventurile marii doamne au rămas subiect de interes permanent pentru amatorii de scandaluri de la Roma şi o temă preferată pentru sloganurile jignitoare din For. Dar, indiferent ce se striga împotriva lui şi a surorii lui, Claudius a fost întotdeauna în stare să acopere. Acuzaţiile de imoralitate doar l-au provocat să facă denunţuri tot mai furibunde. Ipocrizia revoltătoare ce caracteriza toate acestea sporea distracţia. Şi aşa jignirile la adresa lui Pompei şi a desfrâului său continuau.

Desigur, Claudius fiind Claudius, nu s-a putut stăpâni să nu încerce cât de departe poate fi dusă intimidarea. În august, pe când Pompei traversa Forul ca să participe la o

şedinţă a Senatului, s-a auzit dinspre templul lui Castor un sunet de metal căzând pe piatră. Unul dintre sclavii lui Claudius a scăpat intenţionat un pumnal. Pompei, crezând că viaţa îi este în pericol, s-a retras imediat din For şi s-a baricadat în spatele porţii casei sale. Gloatele lui Claudius l-au urmărit şi s-au instalat afară. Tribunul a ameninţat că-i va face lui Pompei ce i-a făcut deja lui Cicero: să-i ocupe casă, s-o demoleze şi să construiască în loc un templu închinat Libertăţii. Pompei, spre deosebire de Cicero, nu a luat-o la fugă, ci s-a pomenit sub blocadă, incapabil să mai plece din casă – o răsturnare de situaţie năucitoare pentru cel mai important om din Republică. Din nou Senatul a privit cu satisfacţie şi mulţumire de sine. Crassus, cu care Claudius a avut grijă să rămână în relaţii excelente, a surâs şi el afectat, ca toată lumea. Pentru Claudius însuşi, a fost un moment de triumf ameţitor, aproape incredibil. Campion al aristocraţiei, patron al mahalalelor, el părea a fi stăpânul Romei.

Dar numai trecător. Folosind până la limită posibilităţile oferite de violenţa de stradă, Claudius a deschis drumuri pe care alţii se pregăteau deja să le urmeze. În decembrie 58, Claudius şi-a încheiat mandatul. Printre noii tribuni se afla un adept al lui Pompei, grosolan şi agresiv, Titus Annius Milo. Încurajat de patronul său, Milo l-a acuzat oficial pe Claudius pentru că a folosit violenţa, un caz simplu, dacă a existat vreodată un caz. Claudius, apelând la fratele său Appius, care era pretor în acel an, a reuşit să obţină anularea acuzaţiei şi a ordonat bandelor sale să jefuiască locuinţa lui Milo drept răzbunare. Dar noul tribun, ajutat de infinitele resurse ale lui Pompei şi conştient că era pierdut dacă nu răspundea la violenţă cu violenţă, a refuzat să se lase intimidat. A început să-şi recruteze propriile bande, nu aşa cum a făcut Claudius, mituind amatori din mahalale, ci aducând bărbaţi solizi, bine înarmaţi şi pregătiţi de pe proprietăţile lui Pompei şi cumpărând gladiatori pentru a le întări rândurile. Dintr-odată, monopolul lui Claudius asupra violenţei de stradă a luat sfârşit, o provocare la nivelul

căreia fostul tribun s-a ridicat cu o previzibilă plăcere. Conflictul dintre bande a crescut zilnic. În curând a devenit atât de violent, încât a trebuit ca toate instituţiile statului din For, inclusiv tribunalele, să-şi suspende activitatea. Zi după zi, în locurile publice ale Romei, valurile anarhiei urcau şi coborau.

Prin asemenea măsuri disperate s-a impus Pompei din nou, impunându-şi şi autoritatea, într-un oraş unde, luni de zile, a fost ţinut practic în arest la domiciliu. Totuşi, a trebuit ca Senatul, precum şi străzile, să-i respecte voinţa, iar Claudius, arogantul şi imposibilul Claudius, să guste din propriul medicament. Omul care reprezenta instrumentul pentru realizarea acestui lucru îşi frângea mâinile într-o mare nefericire dincolo de Adriatică. Pompei, după ce a refuzat să facă efortul de a-l salva pe Cicero cu un an în urmă, a început acum să străbată Italia, trâmbiţându-şi sprijinul pentru revenirea celui exilat. Clienţii de la ţară şi din oraşele din provincii au fost chemaţi la Roma. Toată vara anului 57 ei au inundat capitala. Între timp, Caesar, aflat departe în Galia, a fost convins să-şi dea acordul, fără tragere de inimă, pentru reîntoarcerea lui Cicero, iar un vot în Senat, cu 416 la 1, a susţinut de asemenea ideea. Vocea care s-a opus i-a aparţinut inevitabil lui Claudius. În august, votul public atâta aşteptat s-a ţinut în sfârşit pe Campus Martius. Claudius, încercând să-l perturbe, a fost condus afară cu un calm plin de dispreţ de către Milo, ale cărui bande au stat de pază toată ziua lângă Ovile. Atât de sigur era Cicero de rezultat, încât a pornit deja spre Italia în timp ce se vota, iar vestea rechemării sale oficiale i s-a adus pe când aştepta în Brundisium. Drumul de acolo, împreună cu Tullia, fiica sa adorată, care i-a lipsit atât de mult, a fost ca un vis ce devenea realitate. Susţinătorii care-l aclamau se aflau de o parte şi de alta pe Via Appia. Pe măsură ce se apropia de Roma, mulţimea se aduna ca să-l întâmpine. Aplauzele îl urmăreau oriunde se ducea. „Nu m-am întors doar acasă”, observa el cu modestie, „ci am urcat până la cer”. 24

Nici măcar Cicero nu era însă destul de orgolios ca să se îndoiască de faptul că triumful real era al lui Pompei. Mai mult ca niciodată, vechea şi bine cunoscuta mândrie a oratorului a avut o stridenţă provocată de teamă. Toţi romanii considerau un coşmar să datoreze cuiva o favoare, iar Cicero le datora acum lui Pompei şi lui Caesar cariera. De aici manifestarea sa din Senat. Pe lângă faptul că a dat tonul în elogierea cuceririlor lui Caesar, s-a pomenit făcând propunerea ca întreaga rezervă de cereale a Romei să fie pusă în mâinile lui Pompei. Moţiunea a fost votată, dar Claudius, o singură dată, cu o logică detestabilă, a subliniat în faţa Senatului implicaţiile sale precise: Pompei va putea mitui cu pâine mahalalele înfometate, pe când Cicero, autoproclamat duşman al demagogiei, se dovedea acum agentul ei. Obrăznicia făţişă a acestor acuzaţii nu le făcea mai puţin adevărate. Cicero, pe bună dreptate, s-a bâlbâit şi s-a simţit stânjenit.

Scandalul din Senat a avertizat că nici pe departe Claudius nu s-a potolit în urma revenirii duşmanului său. Când Cicero a reuşit să-i convingă pe preoţii din Roma că locuinţa sa de pe Palatin îi putea fi restituită fără a aduce un afront zeiţei Libertas, Claudius a recurs făţiş la terorism. Muncitorii lui Cicero au fost alungaţi de pe şantier; casa fratelui său a fost incendiată; Cicero însuşi a fost atacat pe Via Sacra. În acelaşi timp, lupta de stradă între Claudius şi Milo a atins o nouă culme de violenţă, iar cei doi conducători de bande, fiecare ameninţând că-l omoară pe celălalt, au încercat şi să se judece prin tribunale. Din nou, Milo l-a acuzat pe Claudius pentru folosirea violenţei şi din nou, trăgând sforile în Senat, Claudius a scăpat. În februarie 56, cu o ipocrizie remarcabilă chiar şi după propriile standarde, Claudius l-a acuzat pentru acelaşi lucru pe Milo. Cicero şi Pompei, sprijinind cauza omului lor, s-au pregătit să vorbească în apărarea lui Milo. Spectacolul celor trei duşmani de moarte ai săi porniţi împotriva lui l-a aruncat pe Claudius în delir. Când Pompei s-a ridicat ca să ia cuvântul, Forul a început să clocotească, fluierând şi huiduind. Claudius, din

banca acuzatorului, a început să-şi ovaţioneze bandele. Aşa cum a făcut şi înainte, s-a ridicat şi şi-a întins toga, dând indicaţii suporterilor săi care proferau injurii. Mai apoi aceştia i-au scuipat pe durii lui Milo, lovind pe urmă cu pumni şi pietre. Bandele lui Milo au replicat. Claudius însuşi a fost tras afară din tribună şi a început o bătălie adevărată. În mijlocul acestei nebunii, procesul a fost abandonat.

Pompei, speriat şi plin de vânătăi, s-a retras din For, palid de furie. Nu avea nicio îndoială în legătură cu creierul conducător al revoltei – care nu a fost Claudius. Timp de trei ani, Pompei s-a aflat alături de Crassus şi totuşi s-a grăbit să-şi învinovăţească vechiul duşman pentru fiecare eşec. Cu această ocazie, totuşi, bănuielile sale s-au dovedit întemeiate. Încă din toamna anului 57 şi de la numirea sa ca responsabil cu aprovizionarea Romei cu grâne, Pompei urmărea o altă funcţie în Orient. La fel şi Crassus. Până la revoltă, interesul personal al amândurora le-a menţinut rivalitatea în umbră, însă Claudius, în stilul lui, a smuls vălul. „Cine vrea o călătorie spre răsărit? 11, a ţipat el către bandele sale. „Pompei!”, au tunat ele ca răspuns. „Cine vrem noi toţi să meargă în locul lui?” Replica a fost asurzitoare şi menită a-i provoca lui Pompei apoplexie: „Crassus!” Peste câteva zile, Pompei i-a spus lui Cicero că-l învinuieşte pe partenerul său de triumvirat pentru revoltă, pentru Claudius, pentru tot. Mai mult, a mărturisit apoi că tot Crassus complota să-l ucidă.

Vestea a mers ca fulgerul. Triumviratul era terminat. Asta, cel puţin, le părea limpede tuturor. Dacă s-a mirat cineva, a fost pentru că asocierea a durat atât de mult. La urma urmei, la fel de sigur ca trecerea timpului era şi pierderea, la un moment dat, a puterii de către oamenii de seamă. În acea primăvară a anului 56 î.Hr., dezgheţul părea general în întreaga Republică. Vechii duşmani ai triumviratului – Bibulus, Curio – au început să se mişte, să se întindă, să se trezească din hibernare. În Senat, revolta din For a fost condamnată oficial ca fiind „contrară intereselor Republicii”, 26 iar responsabilitatea i-a revenit

nu lui Claudius, ci lui Pompei. Această insultă adusă onoarei marelui om i-a provocat o altă imensă explozie de furie şi, inevitabil, el l-a acuzat pe Crassus. Dar, deşi asta ar fi putut să-l înveselească pentru scurt timp, dovada lipsei sale de popularitate în întregul Senat era acum prea evidentă pentru a fi ignorată. Toate marile sale ambiţii – să se desfete în elogiile şi respectul semenilor săi, să deţină o a doua funcţie importantă în Orient – i s-au revelat ca simple fantezii fără speranţă. Pentru Pompei cel Mare, se părea că zilele de glorie se sfârşiseră. Când furia i-a scăzut, l-a cuprins o mâhnire profundă.

Izul acestui eşec plutea ca un miros de hoit deasupra Romei, în Senat, agitaţi, amatorii de stârvuri mârâiau şi-şi arătau colţii. Cu Pompei bălăcindu-se lipsit de speranţă în ape atât de puţin adânci, atenţia s-a îndreptat apoi către o altă posibilă pradă. Duşmanii lui Caesar ştiau că nu se va ivi niciodată o ocazie mai bună de a-l termina. Au aşteptat trei ani – iar acum, în sfârşit, unul dintre ei s-a pregătit să-l lichideze.

Curajul nu a fost o problemă pentru Lucius Domitius Ahenobarbus. În cazul lui, acesta nu se putea deosebi de o aroganţă atât de pronunţată, încât semăna cu prostia. Indecent de bogat, indecent de manierat, el a fost un om despre care Cicero, sensibil la astfel de lucruri, a spus că s-a născut consul. În acea primăvară a anului 56, Domitius s-a pregătit să-şi ceară dreptul câştigat prin naştere. Cumnat cu Cato, duşman de moarte al lui Pompei, care l-a executat pe fratele lui Domitius în zilele sumbre ale războiului civil, nu exista nicio îndoială cui îi va fi loial. Anunţând că va candida pentru funcţia de consul, el a declarat deschis că, dacă va fi ales, va anula numirea lui Caesar. În locul lui, evident, se propunea pe sine. Galia Transalpină a fost cucerită de bunicul lui şi o considera a sa prin drept ereditar. În spatele lui, autorităţile aprobau. Prima dată Pompei; acum Caesar – sigur erau condamnaţi veleitarii, cei care aspirau să ajungă tirani?

Patru secole şi jumătate de istorie a Republicii spuneau că da. Tradiţia era mai puternică decât orice

triumvirat. Un om cădea, altul îi lua locul. Aşa a fost întotdeauna. Pompei, Caesar şi succesorii lor îşi puteau pierde puterea. Orice se întâmpla, Republica avea să dăinuie.

Sau aşa presupunea toată lumea.

ARIPILE LUI ICAR

Crassus îşi pierde capul

Pe când triumviratul se diviza, alţii, aflaţi mai jos în lanţul alimentar, se angajau în războaie disperate pe cont propriu. La începutul lui aprilie, Marcus Caelius a fost judecat. Trecutului lui furtunos nu putea ieşi bine la o examinare atentă. Desigur, acuzarea nu avea nicio problemă în găsirea multor defecte şi crime, inclusiv – cel mai şocant dintre toate – atacul asupra unei delegaţii de soli şi uciderea conducătorului lor. Ce a dat procesului un iz de scandal a fost totuşi o altă acuzaţie: că a încercat să-şi otrăvească iubita, pe Claudia Metella. Era limpede că relaţia nu mergea bine.

Acuzatorii nu au făcut niciodată nici măcar o aluzie la aceasta. Pentru că detaliile promiteau să fie la fel de păgubitoare pentru Caelius ca şi pentru Claudia, ei au presupus că echipa apărării va fi la fel de discretă. Dar au calculat fără Cicero. Relaţiile cu fostul său elev erau de mult precare, însă ocazia de a lansa un atac frontal asupra Claudiei era prea bună pentru a fi ratată. În loc să acopere povestea, Cicero a preferat să-şi concentreze întreaga apărare pe ea. „Imaginaţi-vă că o femeie care şi-a pierdut soţul îşi deschide casa oricărui bărbat care are nevoie de relaţii sexuale şi duce în mod public viaţa unei prostituate, imaginaţi-vă că i se pare normal să meargă la petreceri organizate de străini, imaginaţi-vă că face aşa la Roma, în propriile-i grădini, ca şi în lumea orgiilor de la Baiae”, a tunat el, „atunci credeţi cu adevărat că e scandalos şi degradant ca un tânăr precum Caelius s-o agaţe?” Desigur că nu! La urma urmei, ea nu era decât o femeie de stradă şi de aceea jocul a fost corect! Juraţii, ascultând cum regina eleganţei de la Roma era desfiinţată, s-au aţâţat şi s-au îngrozit. Ce nu au observat ei a fost că Cicero,

urmărind-o pe sora duşmanului său, a ascuns sub o peltea de insinuări toate acuzaţiile cu adevărat grave aduse clientului său. Strategia s-a dovedit a avea un succes mulţumitor: Caelius a fost achitat. Cicero putea toarce satisfăcut de această execuţie reuşită.

Atât de uluitor a fost spectacolul, încât a eclipsat un discurs ţinut la proces de celălalt apărător al lui Caelius. Nu că asta l-ar fi afectat pe Crassus. El nu a fost niciodată un talent oratoric. Nu avea nevoie de aşa ceva. Scopul pe care l-a avut venind în ajutorul lui Caelius a fost de a-şi proteja investiţia în viitorul tânărului; un ţel atins aşa cum trebuia şi cu costuri politice minime pentru sine însuşi. E adevărat că a participat la distrugerea Claudiei, însă chiar şi Claudius, rareori reticent când trebuia să apere onoarea familiei, a fost destul de înţelept încât să nu-l atace pe Crassus. Chiar dacă a folosit metode subtile şi discrete, fiind mai degrabă un om al aluziilor şoptite şi al promisiunilor decât al ameninţărilor deschise, el a rămas totuşi cea mai periculoasă figură din Roma. Acum, în sfârşit, în primăvara anului 56, Crassus era gata să încerce cât de departe îl putea duce acea ameninţare. Chiar în timp ce vorbea la procesul lui Caelius, mintea îi rătăcea în altă parte. În politică se pregătea o lovitură de maestru.

Cu o lună înainte, Crassus a fost plecat la Ravenna, un oraş dincolo de frontiera Italiei romane, în provincia Galia a lui Caesar. Alţi doi reprezentanţi ai puterii îl aşteptau acolo. Unul era Caesar însuşi, celălalt, arogantul frate mai mare al lui Claudius, Appius Claudius. În urma unei discuţii secrete a celor trei, Crassus s-a întors la Roma, în vreme ce Appius, rămânând cu Caesar, s-a îndreptat spre vest. La jumătatea lui aprilie, cei doi conspiratori au ajuns în oraşul de graniţă Lucea. La fel Pompei, venind spre nord de la Roma. A avut loc a doua discuţie. Din nou, ce s-a discutat exact a rămas necunoscut, însă vestea întâlnirii în sine s-a răspândit atât de repede, încât Pompei a venit însoţit de două sute de senatori. Peste o sută de mănunchiuri de *fasces* au fost văzute sprijinite pe străzile din Lucea. Senatori care-şi

urmăreau propriile interese, simţind mirosul puterii, au început lupta pentru avansări. Pentru colegii rămaşi la Roma, care mai aveau principii, zarva acestor petiţionari aristocratici a reprezentat un mesaj ameninţător. Din nou, autoritatea Senatului părea să dispară. Poate că triumviratul nu a murit, până la urmă?

Şi totuşi nu prea părea credibilă o a doua alianţă între Pompei şi Crassus. La ce acord au putut ajunge? Şi ce rol a jucat Caesar în treaba asta dubioasă? Ce urmărea el acum? Unul dintre primii care au aflat a fost Cicero. Disciplinat de experienţa exilului, el nu mai avea nicio iluzie că putea rezista în faţa puterii combinate a triumviratului. În faţa lui Claudius şi a Claudiei, da, dar nu a celor ce-i erau infinit superiori „ca resurse, forţă armată şi putere brută”. Când Pompei a încercat să-l influenţeze ameninţându-l, a cedat. Vulnerabil şi plin de nerv, elocvent şi respectat, Cicero era unealta perfectă. A fost pus la lucru imediat. În vara aceea, trebuia să se ridice în Senat şi să propună ca provinciile din Galia, pe care Domitius Ahenobarbus le privea cu atâta speranţă, să rămână ale lui Caesar şi doar ale lui. Domitius, luat prin surprindere de această schimbare radicală, a explodat de furie. Ce făcea Cicero? De ce susţinea ceva ce altă dată condamnase ca revoltător? Nu îi era ruşine? în particular, aceste întrebări îl îmbolnăveau pe Cicero de necaz. Ştia că este exploatat şi se ura pentru asta. În public, afişa totuşi argumentul ingenios că, schimbându-şi poziţia, dădea dovadă de fapt de diplomaţie. „Rigiditatea şi lipsa de schimbare nu au fost niciodată considerate mari virtuţi în Republică11, a subliniat el. Departe de a oscila după cum bate vântul, el doar „se mişca odată cu vremurile11.

Nimeni nu era foarte convins – Cicero însuşi cel mai puţin. Plângându-şi de milă şi autodispreţuindu-se, el a încercat să se consoleze cu singura certitudine care i-a rămas, vechea răfuială cu Claudius. Sus pe Capitoliu, plăcuţa de bronz care-i celebra exilul era încă expusă publicului. Însoţit de Milo, Cicero a dat-o jos şi a ascuns-o

la el acasă.[32] Claudius nu a avut doar îndrăzneala să-l denunţe pentru comportament neconstituţional, o acuzaţie susţinută de Cato cât se poate de sentenţios, dar a şi ridicat panouri pe Palatin cu o lungă listă a crimelor lui Cicero. Chiar şi pe nisipurile mişcătoare ale Republicii, erau lucruri care nu se schimbau niciodată.

Totuşi, chiar dacă războiul dintre ei îşi schimba mereu direcţia, cei doi s-au pomenit legaţi de ceva mai mult decât o ură reciprocă. Appius a decis că a sosit momentul să devină consul: de aici călătoriile sale la Ravenna şi Lucea pentru a-i întâlni pe triumviri. În schimbul sprijinului lor în alegerile pentru anul 54, el le-a oferit ajutor din partea sa şi a fratelui său mai tânăr. Mai ales pentru Pompei, care a trăit doi ani hărţuit şi umilit de Claudius, aceasta era cu adevărat o bună revanşă. Talentele fără seamăn ale celui mai mare vorbitor din Roma se aflau acum la dispoziţia triumvirilor. Aşa cum Cicero a fost folosit ca instrument al intereselor lui Caesar, Claudius a servit intereselor lui Pompei şi Crassus. S-au transmis ordine tuturor tribunilor săi şi conducătorilor de bande. A început o campanie de intimidare, cu scopul de a amâna alegerile consulilor pentru anul 55. Violenţa, aşa cum se întâmpla oriunde era implicat Claudius, a scăpat rapid de sub control. Un grup de senatori a încercat să-i blocheze intrarea în clădirea Senatului; susţinătorii lui Claudius au răspuns ameninţând cu incendierea acesteia. Între timp, alegerile tot nu s-au ţinut, iar Roma se umplea de clienţii triumvirilor, inclusiv de o mulţime a veteranilor lui Caesar, care au primit o permisie specială din Galia. Senatorii şocaţi au început să se lamenteze. Bănuieli oribile le-au trecut prin minte. Până la urmă, întrebarea care obseda Roma de luni de zile le-a fost pusă direct lui Pompei şi lui Crassus, amândoi încercând, cât mai diplomat, să stea departe de această dispută. Plănuiau ei să candideze pentru consulatul din 55? Crassus, alunecos ca întotdeauna, a răspuns că va face ce e mai bine pentru Republică, însă Pompei, hărţuit de întrebări insistente, a

32 Sau a distrus-o, dovezile sunt neclare.

scăpat până la urmă adevărul. împărţeala care i-a făcut să-şi uite rivalitatea a fost dezvăluită lumii.

Opoziţia s-a manifestat instantaneu şi implacabil. Cei doi candidaţi au fost luaţi prin surprindere. După ce au amânat alegerile pentru a umple oraşul cu veteranii lui Caesar, au început acum să se sperie că tot s-ar putea să nu câştige. S-au făcut vizite nocturne acasă la candidaţii rivali. S-au proferat ameninţări la adresa unora, s-a forţat mâna altora. Doar Domitius a refuzat să renunţe. Era deja ianuarie. În primele săptămâni din anul 55 nu a existat niciun consul, iar alegerile nu mai puteau fi amânate. Cu multe ore înainte ca locurile pentru votare să se deschidă, în puterea nopţii, Domitius şi Cato au încercat să ocupe un loc pe Campus Martius. Au fost prinşi de tâlhari înarmaţi, care l-au ucis pe purtătorul de torţă, l-au rănit pe Cato şi le-au pus oamenii pe fugă. În ziua următoare, Pompei şi Crassus şi-au asigurat al doilea consulat comun. Nici măcar acum nu au terminat cu fraudele electorale. Când Cato a câştigat o funcţie de pretor, Pompei a declarat rezultatul nul. Funcţiile de edili au fost împărţite cu neruşinare susţinătorilor, astfel încât pe Câmpul lui Marte a izbucnit din nou violenţa. De această dată, Pompei a fost prins în mijlocul ei, iar toga i s-a împroşcat cu sânge.

Haina udă i-a fost dusă acasă, unde soţia sa însărcinată aştepta neliniştită veşti. Când Iulia a văzut toga plină de sânge închegat, a leşinat din cauza şocului şi a pierdut copilul. Nimeni nu s-a mirat că vederea lui Pompei cel Mare plin de sângele concetăţenilor săi a dus la avortul soţiei sale. Prin astfel de semne zeii îşi făceau cunoscută judecata. Republica însăşi a fost avortată. Cicero, scriindu-i confidenţial lui Atticus, a glumit cu tristeţe că triumvirii aveau fără îndoială „în fastele condicilor numele viitorilor consuli11.4 Egalilor lor, criminalitatea lui Pompei şi a lui Crassus le era atât de evidentă, încât le părea un sacrilegiu. În vreme ce înainte, în anul 59, l-au folosit pe Caesar ca pe un instrument, acum ei erau cei care întinau funcţia sacră a consulatului. Şi cu ce scop? Cu siguranţă, au câştigat deja amândoi destulă glorie? De ce, doar ca să-

şi asigure funcţiile de consuli pentru a doua oară, au recurs la asemenea extreme violente şi ilegale?

Nu a durat mult până să vină răspunsul, chiar Pompei şi Crassus având bunul simţ de a fi jenaţi din cauza lui. Când un tribun obedient a propus un proiect de lege care asigura consulilor o comandă de cinci ani în Siria şi în Spania, cei doi au mimat o surpriză nevinovată, dar nimeni nu s-a lăsat păcălit. Cu cât termenii proiectului de lege erau analizaţi mai îndeaproape, cu atât mai înspăimântători păreau. Cei doi proconsuli urmau să aibă dreptul de a mobiliza trupe şi de a declara război şi pace, fără a apela la Senat sau la popor. Un proiect de lege separat îi acorda privilegii identice lui Caesar, confirmându-i comanda şi prelungindu-i-o cu alţi cinci ani. împreună, cei trei parteneri urmau să aibă acum control direct asupra a douăzeci de legiuni şi a celor mai importante provincii ale Romei. Oraşul a repetat adesea strigătele de „tiranie” – dar niciodată, cu siguranţă, atât de justificat ca acum.

Încă din primele zile, Republica a trăit coşmarul că propriile-i idealuri se pot întoarce împotriva ei. „Ceea ce e supărător într-asta e că dorinţa de mărire, de dominaţie, de putere şi de glorie se iveşte de obicei în sufletele foarte mari şi în spiritele foarte strălucite”. 5 Perspicacitate antică. Romanii au apreciat întotdeauna că tot ce văd ei splendid într-un cetăţean poate fi şi o sursă de primejdii. Aceasta explică de ce, de-a lungul secolelor, s-au impus atâtea limite jocului liber al ambiţiilor. Legi şi obiceiuri, precedente şi mituri – toate acestea formau eşafodajul Republicii. Niciun cetăţean nu-şi putea permite că se comporte ca şi cum ele nu existau. A proceda astfel însemna a risca prăbuşirea şi ruşinea eternă. Pompei şi Crassus „romani autentici, le aveau în sânge. De aceea Pompei a putut face cuceriri pe pământ şi pe mare, tânjind în acelaşi timp după respectul unui om precum Cato. De aceea Crassus a putut fi cel mai temut om din Roma, alegând totuşi să-şi ascundă puterea în spatele acoliţilor. Acum însă scrupulele nu mai ajungeau ca să-i oprească. La

urma urmei, pentru a câştiga al doilea consulat, Pompei aproape că l-a omorât pe Cato. Iar Crassus, în timpul dezbaterii pe tema funcţiei sale proconsulare, s-a înfierbântat atât de mult, încât a lovit un senator cu pumnul în faţă.

Într-adevăr, toată lumea a observat, în acea vară a anului 55, cât de uşor se putea tulbura acest om care a fost odată atât de discret. Crassus a devenit vorbăreţ şi lăudăros. Când a ajuns guvernator al Siriei din întâmplare, nu se putea abţine să nu vorbească despre asta. Chiar dacă nu ar fi avut şaizeci de ani împliniţi, o asemenea comportare ar fi fost considerată necuviincioasă. Dintr-odată, oamenii îi râdeau în spate. Asta nu s-a întâmplat niciodată înainte. Cu cât Crassus avansa în falsa splendoare a lipsei de popularitate, cu atât mai mult pălea magia sa sinistră. S-a pomenit încolţit de mulţime şi chiar, uneori, trebuind să o ia la fugă şi să-i ceară lui Pompei protecţie. Cu asemenea umilinţe l-a pedepsit poporul roman pe Crassus pentru că a trădat Republica. Când a venit în sfârşit momentul să plece în provincia sa, nu a fost sărbătorit, nu l-au ovaţionat mulţimile. „Ah, ce om ticălos!” 6, a exclamat Cicero, delectându-se cu modestia plecării lui Crassus. Dar lipsa de entuziasm care l-a însoţit nici nu a fost cel mai rău lucru. Pe când proconsulul ieşea pe porţile oraşului spre Via Appia, a întâlnit un tribun aşteptându-l la marginea drumului. Mai devreme, acelaşi om a încercat să-l aresteze pe Crassus, o mişcare respinsă cu dispreţ. Acum stătea lângă un vas cu jăratic. Nori de tămâie se ridicau de acolo, plutind deasupra mormintelor vechilor eroi, parfumând aerul de iarnă. Privindu-l fix pe Crassus, tribunul a început un cântec monoton. Cuvintele erau arhaice, abia inteligibile, semnificaţia lor fiind însă foarte clară: Crassus era blestemat.

Cu un asemenea acompaniament, el a părăsit apoi Roma ca să-şi preia funcţia din Orient. Nimic nu ar fi putut să-i amintească mai bine ce preţ mare trebuia să plătească pentru păstrarea ei. Ce i-a fost înainte cel mai drag lui Crassus, prestigiul, era acum făcut praf. Nu e de mirare că

în timpul consulatului a dat semne de nervozitate. Totuşi acestea nu erau, aşa cum au insinuat duşmanii săi, dovezi de senilitate sau de slăbire a capacităţii de înţelegere. În mintea lui Crassus, încă exista un echilibru la fel de cinic ca întotdeauna între costuri şi beneficii. Doar o recompensă fără egal l-ar fi putut convinge să-şi sacrifice autoritatea în Republică. Numai Siria nu i-ar fi servit drept gratificaţie. În schimbul bunului său renume, Crassus nu a vrut nimic altceva decât bogăţiile lumii.

În trecut, el a luat în derâdere asemenea fantezii. Cu ocazia acordării celui de al treilea triumf, cel mai măreţ de altfel, duşmanului său înverşunat, acesta a fost urmat de un car purtând un glob uriaş. Totuşi, Pompei cel Mare s-a temut prea mult de rolul lui Alexandru pentru a i se dedica din toată inima şi a respectat prea mult tradiţiile oraşului său. Crassus, înţelegând acest lucru şi cunoscându-i-se dispreţul faţă de fanfaronada lui Pompei, nu a simţit iniţial nevoia să joace el însuşi rolul de cuceritor al lumii. Dar apoi a preluat Caesar acest rol. În doar doi ani, a adunat averi care rivalizau cu ale lui Pompei. Crassus, rece şi calculat, a recunoscut rapid implicaţiile acestui lucru. Călătorind la Ravenna, ajungând la acordul cu Pompei şi Caesar, organizându-şi campania electorală violentă, el a fost mânat de un amestec de cupiditate şi spaimă, de o avariţie devastatoare şi o teamă de a fi lăsat în urmă. Poate mai clar decât partenerii săi întru crimă, el a sesizat o nouă ordine menită a crea nelinişte. În cadrul ei, câţiva învingători – poate doi, însă Crassus spera că trei – aveau să deţină o putere disproporţionat de mare faţă de cea a concetăţenii lor, încât Roma însăşi avea să rămână în umbră. La urma urmei, dacă Republica era stăpâna lumii, pentru cei care îndrăzneau să preia controlul asupra sa şi să-i gestioneze resursele aşa cum doreau, ce limite puteau exista? Cerul poate – dar nimic mai jos.

În primăvara anului 54 î.Hr., Crassus a ajuns în noua sa provincie şi a avansat către graniţa de est a acesteia. Dincolo de fluviul Eufrat, se întindea un mare drum prin deşertul plat, până dispărea în lumina de la orizont şi nu se

mai vedea. Dar Crassus ştia unde duce. Privind către soare-răsare, putea desluşi, în imaginaţie, gustul mirodeniilor, scânteierea onixului, a comalinei şi a perlelor. Erau multe relatări fabuloase despre bogăţiile Orientului. Se spunea că există în Persia un munte format în întregime din aur; că în India întreaga ţară e apărată de „ziduri de fildeş”; şi că în China, ţara serilor[33], mătasea era ţesută de creaturi de două ori mai mari decât gândacii. Desigur că niciun om inteligent nu putea crede asemenea poveşti absurde, dar faptul că ele circulau servea la ilustrarea unui adevăr incontestabil şi fabulos: proconsulul care devenea stăpânul Orientului urma să aibă averi incomparabile. Nu e de mirare că Crassus privea spre est şi visa.

Bineînţeles că, dacă voia să aplice standardele poporului roman pe coastele oceanului care mărginea lumea locuită, trebuia mai întâi să aibă de a face cu barbarii de acolo. Imediat lângă Eufrat se afla regatul Parţia. Nu se ştiau prea multe despre el, decât că băştinaşii – ca toţi orientalii – sunt molatici şi vicleni. Lucullus şi Pompei au semnat amândoi tratate de pace cu ei – un detaliu incomod pe care Crassus nu avea nici cea mai mică intenţie să-l respecte. În consecinţă, în vara anului 54, a traversat Eufratul şi a ocupat un număr de oraşe de frontieră. Indiganţi, părţii i-au cerut să se retragă. Crassus a refuzat. Declanşând războiul, totuşi, el s-a mulţumit să aştepte momentul potrivit. Primul an petrecut în calitate de guvernator a fost un an al jafului. Templul din Ierusalim şi multe altele au fost prădate. „Făcea socoteala veniturilor cetăţii [...] cântărind cu balanţa o timp de mai multe zile banii zeiţei...” Datorită calculelor sale precise, Crassus a putut recruta o armată cu adevărat demnă de ambiţiile sale: şapte legiuni, patru

33 Seres, era numele antic dat de romani sau de greci pentru partea de nord-vest a Chinei, el însemnând “de mătase” sau “pământul de unde vine mătasea”. Ţara serilor se numea Serica. Se crede că numele derivă de la cuvântul chinez pentru mătase si. Descrieri cu referire la Serica au fost făcute în antichitate de către Strabon, Pomponius Mela, Plinius cel Bătrân sau Ptolemeu - n.r.

mii de soldaţi de infanterie uşoară şi tot atâta cavalerie. Aici se aflau – o nuanţă exotică – o mie de gali. Comandantul lor a fost fiul cel mai mic al lui Crassus, Publius, care a funcţionat cu succes sub conducerea lui Caesar şi voia acum să-şi repete faptele de vitejie pentru tatăl său. Totul era pregătit. În primăvara lui 53, Crassus şi armata sa au traversat din nou Eufratul. Marea aventură a început.

La început, pustietatea a părut că-şi bate joc de dimensiunile pregătirilor lui Crassus. În faţa armatei sale, înspre est, nu se vedea nimic decât aerul ce vibra din cauza căldurii. Apoi, într-un sfârşit, avangarda a descoperit urme de copite, care păreau a fi semnele unei mari divizii de cavalerie. Acestea se abăteau de la drum şi dispăreau în deşert. Crassus a decis să le urmeze. Curând legiunile s-au pomenit traversând o câmpie pustie, în care nu se vedea niciun curs de apă, nici măcar un fir de iarbă, doar dune de nisip fierbinte. Romanii au început să dea semne de sfârşeală. Ofiţerul cel mai capabil al lui Crassus, un chestor pe nume Cassius Longinus, l-a îndemnat pe generalul său să se întoarcă, însă Crassus, atât de abil la retrageri strategice în arena politică, nu a vrut să audă de aşa ceva acum. Aşa că legiunile au mers mai departe. Apoi a sosit vestea pe care a sperat-o generalul. Părţii erau aproape şi nu doar o divizie de cavalerie, ci o mare armată. Dornic să se asigure că duşmanul nu-i scapă, Crassus a ordonat legiunilor să înainteze. Se aflau acum în mijlocul unui deşert de nisip încins. Puteau să-i zărească pe călăreţii din faţa lor, zdrenţăroşi şi prăfuiţi. Legionarii şi-au unit scuturile. Pe când se întâmpla asta, părţii şi-au dat la o parte mantiile ca să se vadă că ei şi caii lor sunt îmbrăcaţi în zale strălucitoare. În aceeaşi clipă, din întregul deşert s-a auzit sunet lugubru de tobe şi dangăt de clopote, zgomote „ca nişte mugete de fiare sălbatice şi ca sunetul trăsnetului”.9 Romanilor li s-a părut aproape inuman, o halucinaţie produsă de pâlpâirile căldurii. Auzindu-l, s-au înfiorat.

Şi toată ziua aceea lungă avea să semene cu un vis

urât. Părţii nu au făcut nici efort de a începe lupta, dispărând ca un miraj deasupra dunelor, dar înarmaţi, pe când se îndepărtau cu carele şi caii în galop, cu săgeţi cu vârful metalic, cu care trăgeau în rândurile imobile de legionari năduşiţi şi însetaţi. Când Publius şi-a condus galii în urmărirea lor, au fost înconjuraţi de cavaleria grea a duşmanilor şi distruşi. Publius însuşi a fost decapitat, iar un călăreţ part, agitând capul în vârful unei suliţe, a trecut în galop de-a lungul rândurilor de romani, ridiculizându-i şi insultându-l pe tatăl lui Publius. Acum legiunile erau deja încercuite. Întreaga zi, săgeţile mortale ale părţilor au căzut asupra lor şi întreaga zi, legiunile au rezistat cu încăpăţânare şi eroism. Odată cu binecuvântata cădere a nopţii, ceea ce a rămas din marea expediţie a lui Crassus a început să se retragă, făcând cale întoarsă către Carrhae, cel mai apropiat oraş mare. De aici, sub conducerea înţeleaptă a lui Cassius, câţiva supravieţuitori răzleţi au traversat frontiera romană. Au lăsat în urma lor douăzeci de mii de compatrioţi căzuţi pe câmpul de luptă şi alţi zece mii de prizonieri. Şapte vulturi au fost pierduţi. De la Cannae, nicio armată romană nu a suferit o asemenea înfrângere catastrofală.

Crassus însuşi, stupefiat de ruinarea completă a tuturor speranţelor sale, a fost invitat de părţi la tratative de pace. După ce i-a tras pe sfoară pe atâţia, s-a pomenit acum tras pe sfoară la rândul lui. Prins într-o busculadă, a fost doborât. Moartea l-a cruţat pe Crassus de o încercare umilitoare. Pierzându-şi prada, părţii i-au impus-o în schimb unui travestit ales din rândurile prizonierilor. îmbrăcat ca femeie, escortat de lictori, ale căror nuiele erau împodobite cu pungi de bani, iar securile cu capete ale legionarilor, urmat de prostituate care huiduiau, prizonierul a fost antrenat într-o sălbatică parodie de triumf. Era clar că părţii ştiau mai multe despre tradiţiile militare ale romanilor decât ştiau romanii despre ale lor.

Între timp, capul adevăratului Crassus a fost trimis la curtea regelui part. A ajuns tocmai când un actor celebru, Jason de Tralles, cânta o scenă din marea tragedie a lui

Euripide, *Bacantele*. Printr-o sinistră coincidenţă, aceasta era o piesă care avea în rolul principal un cap retezat. Jason, gândind rapid ca un adevărat profesionist, a luat trofeul însângerat şi l-a legănat în braţe, apoi a improvizat un monolog adecvat. Deloc surprinzător, spectacolul lui Crassus ca piesă de recuzită în propria sa tragedie a stârnit râsetele publicului.

Pentru un om care a ţintit atât de sus şi a ajuns atât de jos, nu putea fi imaginat un sfârşit mai potrivit. Cerul, până la urmă, nu s-a dovedit a fi limita.

Ad Astra

Era o convingere fermă a romanilor faptul că aveau cea mai exemplară verticalitate morală din lume. Cum altfel se puteau explica dimensiunile imperiului lor? Totuşi, ei mai ştiau că măreţia Republicii comporta o serie de riscuri. A abuza de ea însemna a stârni furia divină. De aici grija romanilor de a respinge toate acuzaţiile de agresivitate şi de a insista asupra faptului că şi-au cucerit imperiul doar prin autoapărare. Celor care au fost înfrânţi de legiunile romane acest argument le putea părea hilar, însă romanii chiar credeau asta şi adesea cu o seriozitate ucigătoare. Opoziţia faţă de războiul lui Crassus împotriva Parţiei, de pildă, a fost înverşunată. Toată lumea ştia că nu exista altă scuză pentru el decât rapacitatea. Nisipul îmbibat cu sânge de la Carrhae a arătat că şi zeii ştiau acest lucru.

Totuşi, Crassus nu era singurul om care a visat să ducă supremaţia Romei până la marginea lumii. Ceva se schimba în starea de spirit a Republicii. Fanteziile de globalizare pluteau în aer. Globul în sine putea fi văzut pe monede, ca şi pe carele triumfale. Vechea idee de imperiu dispărea. Se părea că angajamentele în zone îndepărtate puteau fi făcute să dea rezultate. Chiar şi cei mai conservatori membri ai Senatului au ajuns să accepte asta. În 58, Cato a părăsit Roma plecând în insula Cipru. Misiunea sa era s-o anexeze. Iniţial, el s-a opus violent acestei politici, în mare măsură fiindcă a fost propusă de Claudius, care a plănuit să folosească profiturile din Cipru

pentru a-şi finanţa extravagantul ajutor sub formă de cereale. Dar atunci când tribunul, cu o viclenie răuvoitoare tipică, a propus ca opozantul său cel mai integra să fie trimis să administreze noua provincie a Romei, iar Senatul a acceptat cu entuziasm, Cato s-a simţit obligat să plece. Sosind în Cipru, şi-a exercitat îndatoririle cu obişnuita sa scrapulozitate. Ciprioţii au avut parte de pace şi de o bună guvernare, iar poporal roman de tezaurul vechiului cârmuitor. Cato s-a întors acasă încărcat cu argint şi cu o arhivă de registre contabile. Atât de încântat a fost Senatul de tranzacţiile lui cinstite pe care le-a găsit transcrise acolo, încât i-a acordat lui Cato privilegiul de a purta o togă tivită cu purpură – o extravaganţă pe care Cato a refuzat-o hotărât.

Chiar şi aşa, el a fost mândru de ceea ce a realizat în Cipru – nu doar pentru Republică, ci şi pentru locuitorii provinciei. I se părea de la sine înţeles că autoritatea unui administrator roman cinstit era de preferat jalnicei anarhii care a domnit în Cipru înainte de venirea sa. Era o situaţie neobişnuită: cel mai inflexibil tradiţionalist din Senat punând de acord vechile virtuţi ale Romei cu noul ei rol în lume. Intelectualii greci, desigur, au încercat asta multă vreme – aşa cum Cato ştia foarte bine, căci studia filosofia cu asiduitatea şi seriozitatea cu care făcea orice. Posidonius, gurul preferat al tuturor romanilor, susţinea că popoarele supuse ar trebui să se bucure că au fost cucerite de Republică, întrucât acest lucru contribuia la crearea unei comunităţi de state. Acum romanii înşişi înţelegeau acelaşi argument. Presupuneri care erau de neconceput cu câteva decenii înainte deveneau acum ceva obişnuit. Entuziaştii imperiului susţineau că Roma are o misiune civilizatoare; că valorile şi instituţiile sale fiind evident superioare celor ale barbarilor, ea are datoria să le propage; că doar odată ce întregul glob era supus dominaţiei sale putea exista o pace universală. Moralitatea nu doar a ajuns din urmă realitatea brutală a expansiunii imperiale, ci a vrut s-o şi depăşească.

A contribuit desigur la faptul că imperiul a adus

culoare şi strălucire Romei vestea cuceririi unor ţinuturi ciudate, îndepărtate, ca şi afluenţa aurului pe străzi. În anii ’60 î.Hr., romanii au asociat asemenea plăceri cu numele lui Pompei. Acum, în anii ’50, se puteau bucura din nou de ele, prin intermediul lui Caesar. Chiar şi în cele mai reci şi umede zone ale Galiei, proconsulul nu şi-a uitat niciodată publicul de acasă. I-a împărţit cu generozitate atenţii. A avut întotdeauna plăcerea de a cheltui bani pentru alţii – era una din calităţile care au făcut să fie iubit – iar acum, în sfârşit, banii erau ai lui. Prada adunată în Galia a pornit-o spre sud. Caesar a fost generos cu toată lumea: cu prietenii, cu oricine credea el că-i poate fi de ajutor şi cu întreaga Romă. Au început să se facă pregătiri pentru o uriaşă extindere a Forului, care nu putea să nu-i aducă numele pe buzele tuturor. Dar dacă Caesar intenţiona să-şi cucerească concetăţenii cu uriaşe ansambluri de marmură, dorea să-i şi distreze, să-i facă să vibreze la strălucirea faptelor sale. Depeşele sale erau capodopere în materie de reportaje de război. Niciun roman nu le putea citi fără să aibă o tresărire de emoţie şi mândrie. Caesar ştia să-i facă pe concetăţenii săi să se simtă bine în pielea lor. Ca de atâtea ori înainte, el prezenta un spectacol – şi avea ca scenă întinderea vastă, impresionantă a Galiei.

Desigur, în martie 56 î.Hr., dacă nu ar fi dat dovadă de o gândire rapidă şi de abilităţi diplomatice, ar fi putut s-o piardă în favoarea lui Domitius Ahenobarbus. Pericolul l-a obligat să se mişte repede. Caesar a fost cel care a sugerat întâlnirile la Ravenna şi Lucea cu Crassus şi Pompei. Nu a simţit niciun fel de gelozie specială din cauza ambiţiilor celor doi parteneri ai săi din triumvirat. În ceea ce-l privea, ei puteau să aibă orice-şi doreau, atâta timp cât lui i se îngăduia să mai rămână cinci ani guvernator al Galiei.

Pe când se dedica diplomaţiei la Ravenna şi Lucea, pentru a obţine acest lucru, Caesar ştia că era nevoie urgentă de el în Bretagne. O legiune a fost staţionată acolo pe timpul iernii şi, cu proviziile de hrană aproape epuizate,

comandantul a fost obligat să trimită soldaţi în căutare de alimente. Rătăcindu-se pe teritoriul unui trib local, veneţii, câţiva ofiţeri care făceau rechiziţii au fost răpiţi. Veneţii înşişi, care fuseseră obligaţi să predea ostatici romanilor în toamna dinainte, au sugerat cu mare speranţă un schimb, însă, dacă lor această ofertă li se părea suficient de rezonabilă, a trădat o jalnică neînţelegere a duşmanului. În naivitatea lor, veneţii au presupus că romanii joacă după regulile acceptate ale războiului între triburi, în care atacurile rapide şi ambuscadele, hărţuielile reciproce şi luările de ostatici erau toate de la sine înţelese. Pentru romani totuşi o asemenea tactică însemna terorism, fiind deci condamnabilă. Caesar s-a pregătit să le dea veneţilor o lecţie nimicitoare, întrucât reprezentau o putere maritimă, a ordonat unuia dintre cei mai capabili ofiţeri ai săi, Decimus Brutus, să constituie o flotă de război. Vasele veneţilor, luate prin surprindere, au fost distruse. Tribul nu a avut de ales decât să se predea. Bătrânii au fost executaţi, iar restul populaţiei vândută ca sclavi. Caesar, care se mândrea de obicei cu clemenţa sa, a decis de această dată „să-i pedepsească cu severitate, pentru ca în viitor barbarii să respecte cu mai multă grijă drepturile solilor” 10 – prin care desigur el înţelegea ofiţerii săi de rechiziţii. Ambiguitatea a trădat adevăratele sale intenţii. Galii trebuiau să se trezească la o nouă realitate: de acum înainte, Caesar stabilea regulile. Ciorovăielile între triburi şi revoltele ţineau de trecut. În ţară urma să fie pace – o pace controlată şi menţinută de Roma.

Pedepsirea brutală a veneţilor a avut efectul dorit. În acea iarnă, dispoziţia în întreaga Galie a fost de resemnată supunere. Majoritatea triburilor nu-şi măsuraseră încă forţele cu romanii, însă zvonurile au funcţionat şi ştia acum toată lumea că înspăimântătorii nou-veniţi s-au dovedit invincibili oriunde au luptat. Doar în pădurile dese ale Germaniei se pare că vestea nu a ajuns. În primăvara anului 55 î.Hr., două triburi au făcut greşeala de a traversa Rinul în Galia. Caesar a început de acum să-şi piardă răbdarea cu băştinaşii arţăgoşi. Invadatorii au fost distruşi

rapid. Apoi, pentru a da barbarilor de dincolo de Rin un avertisment clar, Caesar a traversat el însuşi fluviul. Nu cu ajutorul corăbiilor – un mod de transport pe care-l considera a nu fi „de demnitatea sa” 11 – ci pe un pod special construit. Strălucirea tehnică necesară pentru aceasta a exprimat ce însemna puterea romană la fel de bine ca şi disciplina înverşunată a legiunilor care l-au trecut: germanii de pe malul îndepărtat au aruncat o privire la monstruoasa structură de lemn ce ieşea din curenţii năvalnici şi au dispărut în păduri. Legendarele păduri ale Germaniei constituiau subiectul multor poveşti fantastice. Se spunea că sunt adăpostul unor monştri ciudaţi şi că se întind pe suprafeţe interminabile, încât un om poate merge două luni fără să iasă din ele. Caesar, pătrunzându-le întunecimea cu privirea, nu avea intenţia să verifice asemenea poveşti: lăsându-i pe germani să se tupileze în tenebre, le-a ars satele şi recolta, apoi a traversat Rinul înapoi spre Galia. A dat ordin ca podul, construit cu atâta talent şi efort, să fie dărâmat.

Caesar a avut întotdeauna o înclinaţie pentru actele spectaculoase de demolare. La urma urmei, cu doar un deceniu în urmă, şi-a făcut una cu pământul noua vilă, devenind astfel subiect de bârfa la Roma. Generalul cu trupul de oţel care-şi înfuleca întotdeauna raţiile de soldat în şa, care era în stare să inspire curaj unor legiuni întregi, care lua parte la orice constrângere sau privaţiune impusă de el oamenilor săi, dormind pe pământul îngheţat, învelit doar în mantie, era încă strălucitorul Caesar de altă dată. Gusturile de libertin pe care le-a avut, pentru senzaţii şi gesturi mari, îi marcau acum strategia ca proconsul al poporului roman. Ca întotdeauna, a căutat să uluiască, să impresioneze. Construirea şi dărâmarea unui pod peste Rin a servit doar la stimularea apetitului său pentru fapte şi mai spectaculoase. Aşa s-a făcut că, de îndată ce a traversat Rinul înapoi în Galia cu oamenii săi, Caesar i-a condus spre nord, către coasta Canalului Mânecii şi Oceanul înconjurător.

În apele sale îngheţate aştepta fabuloasa insulă a

Britaniei. Era la fel de învăluită în mister pe cât era în ploaie şi ceaţă. La Roma, lumea se îndoia chiar că există. Nici măcar negustorii, sursele obişnuite de informaţii ale lui Caesar, nu puteau da decât detalii sumare. Reţinerea lor de a călători în lung şi-n lat pe întreaga insulă nu prea era surprinzătoare. Se ştia bine că barbarii devin tot mai sălbatici cu cât înaintezi spre nord, având o mulţime de obiceiuri incredibile, precum canibalismul şi chiar – respingător – consumul de lapte. A le insufla respect faţă de numele Republicii ar fi fost o realizare de proporţii homerice. Pentru Caesar, care nu lăsa niciodată pe nimeni să uite că el îşi avea obârşia în vremea războiului troian, tentaţia a fost irezistibilă.

În raportul său către Senat, a încercat să justifice un atac asupra Britaniei pretinzând că băştinaşii au venit în ajutorul veneţilor rebeli şi că, oricum, ţara era bogată în argint şi cositor. Nu a fost pe deplin convingător – căci, dacă oricare motiv ar fi primat cu adevărat în mintea lui Caesar, el şi-ar fi acordat o întreagă campanie pe insulă. Aşa însă, flota romană nu a ridicat pânzele până în iulie. Avea să se dovedească într-adevăr o călătorie înapoi în timp. Pe ţărmul stâncos din Kent îi aştepta pe invadatori o scenă de legendă: războinici gonind înainte şi înapoi în care, precum Hector şi Ahile pe câmpia din Troia. Ca să sporească exoticul, britanii aveau, ceva neobişnuit, păr pe faţă şi erau pictaţi în albastru. Atât de uluiţi erau legionarii, încât au rămas tupilaţi în vasele lor de transport până când, în final, un stegar, apucându-şi strâns vulturul, s-a aruncat singur în valuri şi s-a îndreptat către mal. Tovarăşii lui, ruşinaţi, au sărit cu toţii în apă după el. În urma unor lupte dezordonate, s-a stabilit un cap de pod. S-au mai dat câteva bătălii, s-au mai ars câteva sate şi s-au mai luat câţiva ostatici. Apoi, odată cu apropierea vremii urâte, Caesar şi-a adunat oamenii şi s-a întors în Galia.

Nu s-a realizat nimic cât de cât concret, însă la Roma vestea că o armată a Republicii a traversat atât Rinul cât şi Oceanul a produs senzaţie. E adevărat, unora, cum ar fi Cato, le-a făcut plăcere să strice această bucurie,

subliniind că Caesar îşi depăşea acum atribuţiile mai mult ca niciodată şi acuzându-l de crime de război. Majoritatea cetăţenilor nu aveau dispoziţia necesară ca să se preocupe de asta. Chiar şi absenţa prăzilor a contribuit prea puţin la domolirea entuziasmului general dezlănţuit. „Se mai cunoaşte chiar faptul că acolo nu se descoperă niciun dram de argint în toată insula”, a raportat Cicero peste câteva luni, „şi că nu există nicio altă speranţă de pradă, decât sclavi. Cred că nu te aştepţi”, a adăugat el cu dispreţ, „să existe printre ei iniţiaţi în literatură sau muzică”. Însă tonul lui de superioritate amuzată nu a păcălit pe nimeni. Cicero era la fel de emoţionat ca toată lumea, iar în anul 54, în a doua vară când s-a organizat o campanie dincolo de Canalul Mânecii, el a urmărit evenimentele cu un interes febril. Aşa a făcut oricine altcineva: Roma se dădea în vânt după veşti. În impactul lor asupra unui public nerăbdător, expediţiile lui Caesar în Britania au fost comparate pe bună dreptate cu aselenizările: „erau o epopee care depăşea imaginaţia, o realizare tehnologică şi care totodată provenea direct dintr-o poveste cu aventuri”. Prea puţini se îndoiau că întreaga insulă avea să fie forţată curând să se plece în faţa supremaţiei Republicii. Doar Cato era imun la febra războiului. A dat din cap şi a avertizat sumbru în legătură cu mânia zeilor.

Şi, cu siguranţă, Caesar a împins realmente lucrurile prea departe, prea repede. Când a traversat Tamisa în căutarea britanilor, care erau frustrant de greu de prins, agenţii lui i-au adus veşti neliniştitoare: strângerea recoltei din Galia s-a dovedit un eşec; ameninţa revolta; era nevoie imediat de Caesar în persoană. A fost deja o furtună violentă pe Canalul Mânecii, iar legionarii trăiau cu teama că le va fi distrusă flota pentru a doua oară şi că vor fi izolaţi pe perioada iernii. Caesar a decis să reducă din pierderi. Un tratat care salva aparenţele a fost încheiat cu o căpetenie locală. Visul de a atinge capătul lumii trebuia amânat. Deşi a ascuns durerosul adevăr de concetăţenii săi cât de bine a putut, Caesar a dat greş încercând să-şi depăşească limitele. Miza nu era acum cucerirea Britaniei,

ci chiar viitorul unei Galii romane.

În iarna aceea şi în vara următoare, pericolul a venit de la revoltele diverselor triburi, de la izbucnirile izolate de rebeliune. Garnizoana unei tabere legionare a fost prinsă într-o ambuscadă şi distrusă – aproape şapte mii de oameni pierduţi. Alta a fost asediată şi salvată de Caesar însuşi în ultima clipă. Proconsulul, neliniştit că flăcările revoltei se pot întinde, se afla peste tot, străbătând ţara în lung şi-n lat, stingând orice scânteie de răzmeriţă. Uneori îi lăsa pe gali singuri să se lupte cu focul, cedând teritoriul cu triburile răzvrătire vecinilor, ca să-l prade cum vor. Dezbină şi stăpâneşte – politica era încă valabilă. Vara anului 53 î.Hr. a trecut şi tot nu a avut loc nicio conflagraţie generală. Caesar a început să se detensioneze. Cu un an înainte a fost obligat să plece în campanie toată iarna, dar nu şi acum. Noul an l-a găsit la Ravenna plănuind să-şi încheie mandatul de guvernator şi să se întoarcă încununat de glorie la Roma. Concetăţenilor săi neliniştiţi le-a comunicat – din nou – instaurarea păcii în Galia.

În acea lună ianuarie a anului 52 î.Hr., ninsoarea nu se mai oprea. În trecătorile din munţi, stratul de zăpadă era deosebit de gros. Legiunile lui Caesar, staţionate în nordul îndepărtat al ţării, erau despărţite de generalul lor. Dar vremea proastă avea să fie curând cea mai mică problemă a lor. În ciuda zăpezii, galii puteau foarte bine să intre în legătură unii cu alţii. În zonele joase ale ţării, se adunau trupe pregătite de război. Aparent în ciuda împotrivirilor, un mare număr de triburi din Galia centrală şi de nord au început să negocieze un acord, îngropându-şi divergenţele în faţa duşmanului comun. Organizatorul acestei alianţe şi conducătorul ei incontestabil era un nobil impunător pe nume Vercingétorix. „Îmbină cea mai mare sârguinţă cu cea mai mare severitate în exercitarea puterii; pe şovăielnici îi constrânge prin pedepse aspre”. 14 Acestea erau calităţi pe care chiar şi Caesar le putea respecta – căci erau calităţile unui roman. Vercingétorix îi ura pe invadatori, dar i-a studiat asiduu, decis să cunoască

secretele succesului lor. Când a dat ordin fiecărui trib să-i trimită un anumit număr de trupe, el copia metodele administratorilor şi ale perceptorilor romani, agenţii unei ordini care se întindea în Galia şi mult dincolo de ea. Lumea se micşora. Câştigând sau pierzând, galii nu puteau spera să schimbe asta. Noua lor unitate se năştea atât din disperare, cât şi din extinderea sferei de influenţă a romanilor la scară globală. Caesar i-a învăţat pe gali ce înseamnă să fie o naţiune. Acum această realizare ameninţa să-l distrugă.

Sau aşa părea. De fapt, cu toate că o alianţă a triburilor galice era tocmai ceea ce lui Caesar i-a luat şase ani ca să încerce cu disperare să evite, i-a oferit şi o posibilitate iluzorie – o şansă de a zdrobi rezistenţa o dată pentru totdeauna. Aşa cum a preferat întotdeauna să facă, s-a repezit direct la jugulară. Cu armata lui Vercingétorix adunată la graniţa vechii provincii romane, ameninţând dominaţia Republicii asupra întregii Galii de dincolo de Alpi, Caesar s-a grăbit să ajungă în inima revoltei. În acest scop, trebuia să ia în piept trecători acoperite cu zăpadă de doi metri şi să înainteze cu cea mai mică escortă prin pustietatea teritoriului inamic. Îndrăzneala lui a fost răsplătită. A reuşit să se întâlnească cu legiunile lui. Dar acum şi Caesar era despărţit de Italia. Romanii mureau de foame, pentru că Vercingétorix şi-a convins aliaţii să dea foc proviziilor mai degrabă decât să permită duşmanului detestat să pună mâna pe ele. Căutând cu disperare hrană, Caesar a reuşit să cucerească un oraş, dar a fost respins de altul, prima sa înfrângere în luptă deschisă după şase ani ca proconsul. Vestea a încurajat şi mai multe triburi să-şi încerce norocul alături de Vercingétorix. Unii dintre ofiţerii lui Caesar au început să se lase cuprinşi de disperare: l-au sfătuit pe generalul lor să încerce să-şi facă drum înapoi către locuri mai sigure, să păstreze ce poate din ruine, să părăsească Galia.

Caesar a refuzat. „Ruşinea, lipsa de demnitate […] îl împiedicau să facă asta” 15 – era aşadar de neconceput. În ciuda propriei îndoieli şi a propriului dezgust,

manifestarea exterioară de încredere a rămas suverană ca întotdeauna. În energia lui Caesar era ceva demonic şi sublim. Caracterizat de îndrăzneală, de perseverenţă şi de dorinţa de a fi cel mai bun, era spiritul Republicii însufleţitor şi letal. Nu e de mirare că oamenii săi îl venerau, căci şi ei erau romani şi se simţeau privilegiaţi că pot lua parte la marea aventură a generalului lor. Căliţi în bătălii în ani întregi de campanii, nu intrau uşor în panică acum văzând pericolul situaţiei în care se aflau. Încrederea lor în Caesar şi în propria lor invincibilitate persista.

Când Vercingétorix, presupunând altceva, a încercat să le lichideze, trupele lui Caesar au provocat pierderi grele cavaleriei sale şi au obligat-o să se retragă. Hotărând să aştepte întăriri, Vercingétorix s-a retras în oraşul Alesia – o fortăreaţă la nord de oraşul modern Dijon, atât de inaccesibilă, încât nu a fost cucerită niciodată până atunci. Caesar, rareori impresionat de precedente, a pus-o direct sub asediu. Un şir imens de fortificaţii, lung de aproape douăzeci şi patru de kilometri, i-a închis pe Vercingétorix şi oamenii săi în oraş. Alesia avea hrană suficientă pentru treizeci de zile, dar ele au trecut şi asediul continua. Galii au început să moară de foame. Vercingétorix, decis să menţină cu orice preţ vigoarea luptătorilor săi, a ales expedientul deprimant de a-i expulza din Alesia pe cei incapabili să lupte. Femeile şi copiii, bătrânii şi bolnavii, toţi au fost alungaţi dintre zidurile oraşului. Oricum Caesar a refuzat să-i lase să treacă şi chiar, deşi l-au rugat, să-i ia prizonieri. În schimb, decis să-l facă pe Vercingétorix să se ruşineze şi să-i primească pe refugiaţi înapoi în Alesia, i-a lăsat buluc afară, unde au mâncat iarbă şi au murit încet de boală sau de frig.

Apoi a sosit în sfârşit vestea de care se temea Caesar. Două sute de mii de gali se grăbeau să vină în ajutorul conducătorului lor. Imediat Caesar a ordonat să se construiască o a doua linie de fortificaţii, de această dată cu faţa în afară. Val după val de războinici, ţipând şi lovind cu săbiile, s-au izbit de fortificaţii, întreaga zi, sistemul roman de apărare a rezistat. Seara a adus o pauză – dar nu

sfârşitul încercării. Galii testau blocada romană, căutându-i punctul slab – şi în final l-au găsit. La nord de oraş, unde două legiuni şi-au ridicat tabăra, exista o colină care domina direct fortificaţiile şi de aici, în zori, trupele de război şi-au început atacul. Umplând tranşeele, s-au căţărat peste palisade, în timp ce, din faţa lor, din spatele romanilor, veneau în replică strigătele de luptă ale oamenilor lui Vercingétorix. Legionarii, prinşi în acest cleşte, au luptat cu o ferocitate disperată. Ambele părţi ştiau că momentul decisiv e aproape. Romanii – abia – au reuşit să-şi menţină propriile poziţii. Chiar pe când galii, încercând să doboare palisada cu cârlige, scoteau strigăte de bucurie la căderea turnurilor de pază, legionarii care umpleau golurile răspundeau cu acelaşi strigăt de bucurie. Departe, pe vârful colinei care le domina poziţia, au zărit un punct roşu: mantia generalului lor. Caesar, care şi-a petrecut întreaga zi galopând de-a lungul liniei de fortificaţii, încurajându-şi oamenii şi urmărind ritmurile luptei disperate, a decis în final să aducă ultimele rezerve. Scăpând neobservată din fortificaţii şi luându-i pe gali prin surprindere, cavaleria romană au pornit atacul la baza colinei. Legionarii, lovind cu săbiile, au avansat dinspre fortificaţii pentru a-i întâlni. Era acum rândul galilor să fie prinşi într-un cleşte. Măcelul a fost îngrozitor, triumful roman total. Oamenii lui Vercingétorix, auzind strigătele de moarte ale compatrioţilor lor, s-au retras în Alesia. Depăşit ca număr de armata pe care o asedia şi mult depăşit ca număr de armata care îl asedia, Caesar le-a înfrânt pe amândouă. A fost cea mai mare, cea mai uluitoare victorie din cariera sa.

Dimineaţa următoare, Vercingétorix a ieşit din Alesia într-o armură strălucitoare şi a îngenuncheat la picioarele învingătorului. Caesar, neavând dispoziţie să arate îndurare, a ordonat să fie pus în lanţuri şi aruncat în închisoare. Războiul nu era gata încă, dar era deja câştigat. Victoria a avut un preţ îngrozitor. Între zidurile cetăţii Alesia şi palisada romană zăceau cadavrele femeilor şi ale copiilor vlăguiţi. Deasupra lor se aflau trupurile

războinicilor doborâţi de legiunile romane, iar dincolo de ele, îngrămădite în jurul fortificaţiilor exterioare, întinzându-se începând de la Alesia pe kilometri întregi, erau numeroase cadavre, picioare de cai şi de oameni amestecate oribil, cu burţile umflate, cu sângele curgând pe câmpurile noroioase, locul de masacru al libertăţii galice. Şi totuşi Alesia a fost o singură bătălie. Cu totul, cucerirea Galiei a costat un milion de morţi, un alt milion de oameni luaţi prizonieri, opt sute de cetăţi cucerite prin luptă – sau aşa pretindeau anticii.16

Aceste cifre se apropie de genocid. Indiferent dacă sunt exacte sau nu-şi există istorici dispuşi să le considere plauzibile – ele reflectă o percepţie din partea contemporanilor lui Caesar a faptului că acest război împotriva galilor a fost ceva de excepţie, teribil şi totodată splendid, fără egal. Pentru romani, nu se putea găsi o măsură mai reală a unui om decât capacitatea sa de a îndura încercări cumplite de epuizare şi vărsare de sânge. Conform acestui standard, Caesar s-a dovedit primul din Republică. A urmat cu fermitate cea mai severă datorie a unui cetăţean: să nu cedeze niciodată, să nu dea niciodată înapoi. Dacă preţul era un război de o amploare şi de o încrâncenare rareori cunoscute până atunci, cu atât mai mare devenea onoarea atât pentru el cât şi pentru Roma. În 51 î.Hr., anul de după Alesia, când Caesar a decis să dea exemplu un alt oraş rebel tăind mâinile oricui ridica armele împotriva lui, a putut considera de la sine înţeles că „toţi îi cunosc bunătatea şi nu se temea că se va crede că a luat măsuri aspre din pricina firii sale crude”. Avea dreptate. Caesar era într-adevăr celebru – printre romani – pentru clemenţă. Dar era şi mai celebru pentru dorinţea de glorie – şi, într-un asemenea caz, întreaga Galie, şi nu numai, a fost făcută să verse sânge.

În cele din urmă, totuşi, s-a îndeplinit marea datorie şi a fost pace. Republica îi datora mult lui Caesar. Desigur, cum mandatul său se apropia acum de sfârşit, onoruri imense îl aşteptau la Roma. Aclamaţiile de recunoştinţă ale concetăţenilor, un splendid triumf, o altă funcţie înaltă? La

urma urmei, cine putea să-i refuze în mod îndreptăţit lui Caesar, cuceritorul Galiei, ceva din toate acestea?

După aproape un deceniu, el era gata să se îndrepte spre casă.

Lacrimi din cauza elefanţilor

La Roma a rămas desigur un om cu un renume şi o avere mai importante chiar decât ale lui Caesar. Pompei cel Mare nu trăia în umbra nimănui. Cu siguranţă nu în cea a lui Caesar, pe care Pompei l-a considerat întotdeauna protejatul său. Evident, în stilul condescendent ce-i stătea bine primului general al Romei, el a fost mândru de realizările socrului său – dar nimic mai mult. Ideea că Caesar ar putea rivaliza cu el, sau chiar l-ar putea depăşi, nu i-a trecut niciodată prin minte marelui om.

Unii au încercat cu disperare să-i deschidă ochii. În anul 55 î.Hr., pe când Crassus se pregătea pentru expediţia sa în Orient, iar Caesar, departe în Galia, îşi îndrepta gândurile către Britania, un vizitator neaşteptat a bătut la poarta lui Pompei. Cato tocmai a scăpat de urmările unei bătăi suferite cu puţine luni în urmă. În ianuarie, încercând să blocheze al doilea consulat al lui Pompei şi Crassus, a fost bătut cumplit de gărzile lui Pompei. De atunci, a dus o campanie neobosită şi curajoasă împotriva atribuirii unor funcţii pe cinci ani celor doi consuli, dar din nou fără succes. Acum Pompei dorea o funcţie identică pentru Caesar. Cato, înghiţindu-şi mândria, a venit să-l roage pe adversarul său să se mai gândească. Nu vede că ridică un monstru pe umeri? Va veni vremea când nu va mai avea tăria să-l arunce pe Caesar sau să-l poarte în continuare. Când se va întâmpla aşa, amândoi se vor clătina, prinşi într-un joc al morţii, şi se vor prăbuşi. Şi Republica? Sub greutatea acestor doi coloşi, Republica va fi fără îndoială făcută una cu pământul.

Pompei a respins apelul. În 55, dintre toţi anii, el se simţea sublim de sigur pe puterea şi norocul său. Pe Campus Martius, unde lucrătorii trudeau de ani de zile la marele său teatru, schelele au dispărut în sfârşit. Era

dezvăluit în faţa privirilor uimite ale poporului roman cel mai grandios complex de clădiri din istoria oraşului. Ridicat într-un parc superb, cuprindea nu doar un auditoriu, ci şi un portic public, o sală pentru Senat şi o casă nouă pentru Pompei însuşi. Le domina pe toate templul lui Venus, elementul prin care Pompei a putut justifica în primul rând construcţia şi care credea el că va servi la protejarea ei pentru totdeauna de instinctele distructive ale unor rivali invidioşi.

A fost o măsură de precauţie inteligentă, căci întregul complex era ca un exerciţiu de provocare a invidiei. Nu s-au făcut niciun fel de economii. În grădini, plante rare aminteau liniştitor prin aromele lor cucerirea Orientului de către Pompei, în portic, perdele ţesute cu fir de aur atârnau între coloane, în timp ce în fundal apa murmura blând în nenumărate fântâni. Zeiţe purtând văluri diafane, ascunse discret în umbră, contribuiau la atmosfera a ceea s-a constituit peste noapte ca locul cel mai romantic din Roma. Toate statuile şi picturile erau capodopere celebre, alese cu grijă de către Atticus, acest cunoscător avizat, şi un grup de alţi experţi, căci Pompei a dorit ca exponatele sale să aibă amprenta calităţii absolute. Piesa cea mai impunătoare dintre toate nu a fost totuşi una veche, ci o statuie a lui Pompei însuşi, comandată special. Amplasată strategic în noua clădire a Senatului, ea garanta că, şi atunci când marele om lipsea, umbra lui cădea asupra dezbaterilor.

Ce nevoie era ca autorul unei asemenea splendori să alerge după barbari ca să dovedească ce poate? E adevărat că în nordul provinciei care i-a fost alocată, Spania, existau sălbatici ce aşteptau încă să fie îmblânziţi, însă erau plevuşcă, nedemni de atenţia cuceritorului lumii. Nu că Pompei a dorit să-şi piardă funcţia sau legiunile care veneau odată cu aceasta. Mai degrabă a plănuit să guverneze Spania de la distanţă, prin intermediul ofiţerilor. Să se ducă Crassus şi să lupte cu părţii şi Caesar cu galii – Pompei a triumfat deja asupra a trei continente. Acum, cu teatrul său terminat, numeroasele sale victorii dobândite

în numele Republicii puteau fi reprezentate ca spectacole impresionante. Nicio călătorie până la marginile pământului pentru Pompei cel Mare. Ci mai degrabă, la ordinul său, marginile pământului aveau să se întâlnească la Roma.

Şi aveau să ia forme de animale. Pe când avea douăzeci de ani, ca tânăr general precoce, Pompei s-a oprit din nimicirea libienilor ca să se ducă la vânătoare de lei. „Nici chiar sălbăticiunile care se află în Libia", a declarat el, „nu trebuie să fie neştiutoare de puterea şi curajul romanilor.1*19 De-a lungul graniţelor imperiului Republicii, dincolo de lumina focurilor de tabără pâlpâitoare ale legiunilor, leii stăteau la pândă noaptea, aşa cum se întâmpla de la facerea lumii, simboluri primordiale ale terorii, tulburând liniştea sufletească a omului. Totuşi, acum, la cincizeci de ani, dorind să sărbătorească inaugurarea teatrului său, Pompei a putut ordona aducerea lor acolo – ceea ce s-a şi întâmplat. Şi nu doar a leilor. Un secol mai târziu, flote încărcate cu animale exotice de pradă aveau să fie considerate simbolul perfect al noii sfere de influenţă globală a Republicii. „Din depărtări şi-n palate de aur se lăfăie tigrul/ Sânge de om ca să bea când mulţimea aplaudă-n ropot. ** Aşa scria Petroniu, maestrul de ceremonii al lui Nero, rezumând o epocă.

Era important pentru scopul lui Pompei ca sălbăticia importurilor sale să educe, dar să şi distreze. De aceea, animalele erau arareori ţinute în grădini zoologice. Doar etalându-le în luptă, cu monstruosul întâlnind omenescul, putea Pompei să-şi înveţe concetăţenii ce însemna să fii conducătorul lumii. Uneori lecţia era prea greu de suportat pentru ei. Atunci când douăzeci de elefanţi, un număr fără precedent, au fost atacaţi de lăncieri, mugetele lor de suferinţă au chinuit atât de tare spectatorii, încât toată lumea din teatru a început să plângă. Cicero, care se afla în sală, şi-a bătut capul să înţeleagă. Cum a fost posibil, s-a întrebat el, ca un spectacol atât de impresionant să provoace atât de puţină încântare?

Şi-a analizat propriile sentimente. Violenţa, în loc să-l înfioare, l-a paralizat. Prizonieri atacaţi de lei, creaturi sălbatice mândre şi magnifice împunse cu lancea: niciuna nu părea genul de distracţie care să ofere unui om instruit prea multă plăcere. Totuşi, dacă un lucru din aceste distracţii l-a deprimat pe Cicero cel mai mult, a fost amploarea lor. Masacrarea celor douăzeci de elefanţi a reprezentat doar apogeul a ceea ce el a recunoscut liber că a fost „cel mai somptuos şi magnific spectacol din toate timpurile41 – o etalare fără egal a măreţiei Republicii. Pompei şi-a umplut teatrul cu minuni din toate colţurile imperiului: nu doar lei, tigri şi elefanţi, ci şi leoparzi, lincşi, rinoceri şi lupi, ca să nu mai amintim misteriosul *kepos*[34] o creatură din Etiopia, cu mâini şi picioare de om, atât de rar, încât nu a mai fost văzut niciodată la Roma. Şi totuşi Cicero, un cetăţean mândru până la împătimire de realizările oraşului său, cel mai bun purtător de cuvânt al destinului global al Romei pe care l-a dat vreodată Republica, a fost plictisit şi deprimat de jocurile eroului său: „Dacă acestea sunt imagini care trebuie văzute, atunci le-ai văzut de multe ori”. Plăcerea şi emoţia s-au banalizat amândouă prin exces. Cicero nu se mai putea identifica cu trăirile pe care Pompei dorea ca el să le aibă. Jocurile destinate să proslăvească Republica serveau doar la proslăvirea creatorului însuşi. Privind umil în jos la masacru, amplasate în jurul teatrului, se aflau paisprezece statui, fiecare reprezentând o naţiune cucerită de Pompei.23 Marmura şi sângele se combinau pentru a crea o autopromovare extravagantă, fără egal în istoria Republicii. Niciodată până atunci romanii nu au fost făcuţi să se simtă inferiori unui om care era, la urma urmei, un cetăţean ca şi ei. Oare de aceea i-a mişcat suferinţa elefanţilor mai mult decât măiestria lăncierilor? La sfârşitul jocurilor, „uitând de funcţia de general a lui Pompei şi de generozitatea rară arătată de acesta faţă de

34 Se presupune în general că acest kepos a fost o specie de maimuţă. Plinius cel Bătrîn, 8.28 (Plinius cel Bătrân, op.cit., voi. II, trad. Vichi-Eugenia Dumitru, p. 77).

popor, s-au ridicat toţi ca unul, cu lacrimi în ochi, şi i-au aruncat blesteme44.24

Desigur, poporul roman era schimbător: furia sa faţă de Pompei persista rareori. Totuşi, rămâneau convingerile sale privind măreţia şi generozitatea lui. Jocurile lui Pompei au fost puse în scenă în septembrie 55 î.Hr.; peste câteva săptămâni, concetăţenii săi au mers la vot. În ciuda – sau poate din cauza – noului complex al teatrului, care se ridica ameninţător şi masiv în fundal, ei l-au respins intenţionat pe creatorul acestuia. Cu un an înainte, Pompei a blocat candidatura lui Domitius Ahenobarbus şi a lui Cato; acum, pentru anul 54, ambii au fost aleşi – Domitius consul, iar Cato pretor. Adevărat, a existat un candidat susţinut de Pompei care a câştigat alegerile, chiar pentru funcţia de consul – dar Appius Claudius, în ciuda rolului său de conspirator la Lucea, era departe de a fi un aliat de încredere. Flegmatic şi egoist, el nu s-a supus nimănui decât lui însuşi. Poate că nu a construit un teatru, dar avea maniere, ceea ce, după părerea sa, conta mult mai mult.

Rezultatele l-au făcut pe Pompei să înţeleagă întreaga ambiguitate a poziţiei sale. După orice criteriu, el era primul cetăţean din Republică. Tocmai şi-a încheiat al doilea mandat de consul; a fost guvernatorul Spaniei, comandantul şi generalul armatei sale; generozitatea lui a uluit Roma. Totuşi, cu cât încerca să-şi consolideze puterea, cu atât părea a-i scăpa printre degete. Fiecare efort pe care-l făcea pentru a-şi asigura superioritatea îi aducea o înfrângere pe măsură. Tot mai criminal în metodele pe care le folosea, Pompei rămânea conformist în vise. Consulatul lui Appius şi al lui Domitius, amândoi notorii pentru aroganţă, sfida nesiguranţa arivistului. La fel, sau cu şi mai multă cruzime, mandatul de pretor al lui Cato. Acest om iritant, aspru, extraordinar nu avea legiuni, nicio mare avere cu care să-şi cumpere concetăţenii. În funcţie nu era nici măcar egalul unui consul, cu atât mai puţin al lui Caesar sau Pompei. Totuşi, avea o autoritate aproape cu nimic mai prejos decât a celor doi. Deşi senatorii îşi ocupau locurile în teatrul lui Pompei sau

acceptau pe ascuns daruri din Galia, ei se mai identificau cu Cato, cu principiile şi credinţele sale. De-a lungul anilor, el părea să fi devenit întruparea legitimităţii – aproape a Republicii înseşi. Caesar, aflat departe în Galia, îşi putea permite să dispreţuiască asemenea ambiţii. Însă Pompei, care în străfundul sufletului încă tânjea după aprobarea lui Cato, nu putea.

O asemenea aprobare părea acum mai îndepărtată ca niciodată. Brutalitatea acţiunilor lui Pompei în preluarea consulatului nu aveau să fie iertate cu uşurinţă. Armata sa rămânea o ameninţare permanentă. Pompei nu intenţiona defel să renunţe nici măcar la un legionar. Totuşi, deşi persista în intimidarea autorităţilor, nu renunţa la speranţa de a-i cuceri inima. Pentru cetăţenii unei republici ca Roma, singurătatea era o stare tulburătoare, aproape de neînţeles. Doar proscrişii – sau regii – o puteau cunoaşte cu adevărat. De aceea, Pompei, indiferent cât de tare şi-a jignit semenii, i-a curtat totuşi. A fost iubit prea multă vreme, prea fierbinte, ca să nu-şi dorească şi să nu aibă încă nevoie de dragoste.

A fost o crudă ironie faptul că, tocmai când şi-a reluat atenţiile dubioase faţă de Senat, viaţa sa personală, care fusese atât de fericită, constituind o asemenea mângâiere pentru el, s-a întunecat brusc. În august 54 î.Hr., iubita sa soţie Iulia a intrat în durerile facerii. A pierdut din nou sarcina, dar de data aceasta nu a supravieţuit pierderii copilului. Soţul şi tatăl ei au fost la fel de răvăşiţi amândoi. Pentru Caesar, totuşi, durerea era agravată de groază. Dragostea pe care el şi Pompei i-au purtat-o Iuliei le-a asigurat celor doi bărbaţi o legătură suficient de puternică pentru a supravieţui oricâtor tensiuni politice. Acum această legătură a dispărut. Caesar, preocupat de revoltele din Galia, era disperat să nu-i slăbească poziţia din capitală. Avea nevoie de Pompei mai mult decât avea Pompei nevoie de el şi amândoi ştiau asta. Pentru o vreme, durerea lor comună avea să-i mai unească, dar nu veşnic. Cât timp mai avea să stea Pompei singur? Era o partidă bună – mult prea bună pentru a nu fi ales. Revenirea sa pe

piaţa căsătoriilor avea să-i asigure spaţiu de mişcare neaşteptat. Şi tocmai asta, desigur, îl neliniştea atât de mult pe partenerul său.

Totuşi, Pompei era încă îngrădit de obligaţii. Atâta timp cât figura ameninţătoare a lui Crassus continua să se profileze la orizont, el continua să se teamă să nu-l jignească pe Caesar. Frica reciprocă, nu afecţiunea, cimenta triumviratul. Niciun partener nu putea să reziste singur în faţa celorlalţi doi. De aceea, în divizarea imperiului Republicii, cei trei conspiratori au fost foarte atenţi să-şi armonizeze bazele puterii. În acest fel, au intenţionat să se apere unii faţă de alţii, ca şi faţă de duşmanii comuni. Apoi, la un an de la moartea Iuliei, la jumătatea lui 53 î.Hr., a venit vestea din Carrhae că a murit Crassus. Pentru Caesar, aceasta a fost a doua lovitură devastatoare, dar e prea puţin probabil că Pompei a vărsat multe lacrimi. La urma urmei, ce măsură mai bună a succesului putea să existe dacă nu eşecul unui rival? Să se înfioare poporul roman – victoria părţilor avea să le reamintească faptul că victoriile împotriva barbarilor din Orient nu puteau fi niciodată de la sine înţelese. Dacă situaţia de la frontieră se dovedea cu adevărat gravă, concetăţenii lui Pompei ştiau încotro să se îndrepte. Însă chiar dacă – aşa cum s-a întâmplat – părţii nu profitau de avantajul lor în Siria, Pompei tot se putea destinde şi se putea bucura de un sentiment neîncercat până atunci. O prezenţă malignă a dispărut din viaţa lui. Niciodată aceasta nu avea să-l mai urmărească, să-l constrângă, să-l chinuie. Crassus nu mai era.

Acum, dintr-odată, totul părea să meargă în direcţia dorită de Pompei. Un comportament josnic a început să distrugă autoritatea morală a Senatului. Consulatul lui Appius şi Domitius s-a sfârşit printr-un mare scandal, cei doi fiind acuzaţi că au acceptat mită în scopul de a aranja următoarele alegeri pentru funcţiile de consuli. Existau patru candidaţi şi toţi patru au ajuns în faţa justiţiei. În toiul amplificării unor zvonuri despre afaceri tot mai dubioase, alegerile au trebuit amânate cu şase luni. Pentru

Domitius şi cauza respectabilităţii senatoriale, al cărei reprezentant fusese, scandalul a constituit o calamitate imensă. Aşa cum a subliniat Cicero cu răutate, Appius nu avea o reputaţie de pierdut, însă „celălalt consul căzuse şi de-a dreptul, zic, era la pământ”. Tulburarea a fost atât de mare, încât se părea că un singur om putea restabili ordinea. Căţeii lui Pompei au început să mârâie că el ar trebui făcut dictator. Atunci când Cato, fără a surprinde pe nimeni, a explodat la această sugestie, Pompei a refuzat oferta în mod ostentativ. Şuşotelile însă nu au încetat. Se auzeau în toată capitala înfierbântată, tulburată: în clădirea Senatului, în For, în mahalale. Republica se prăbuşea. Era nevoie de o mână de fier. Doar Pompei putea fi aceea. Pompei însă tăcea, se arăta modest şi aştepta momentul potrivit.

Era strategia perfectă. Cum sentimentul de criză se adâncea continuu, atmosfera în Republică a început să devină agresivă, fetidă. În disperarea sa de a găsi un contracandidat puternic pentru Pompei, Cato a făcut o alegere extraordinară. Preferatul său la consulatul din 52 a fost nimeni altul decât vechiul partener de hărţuieli al lui Claudius, turbulentul Milo, care a provocat atâtea scandaluri de stradă. Odată un feroce partizan al lui Pompei, Milo a fost abandonat fără jenă de către marele om, fericit de aceea să-şi încerce norocul cu Cato şi planurile sale. Pompei şi-a avertizat fostul protejat să se retragă, iar când Milo a refuzat, el i-a susţinut pe candidaţii rivali. Însă furia sa desigur că nu a fost nimic comparativ cu aceea a duşmanului de moarte al lui Milo. Timp de trei ani, Claudius s-a comportat exemplar, încercând să devină un om de stat serios şi sobru, însă perspectiva de a-l avea pe Milo drept consul era prea mult. Ca un alcoolic care a renunţat la băutură şi care vede o sticlă, Claudius s-a întors pe stradă. Vechile sale bande au reapărut. Milo a reacţionat cumpărând şcolile de gladiatori. Pe când anul 53 î.Hr. se apropia de sfârşit, Roma intra în anarhie. Tot la fel se întâmpla cu Republica. Pentru a treia oară în patru ani alegerile au fost amânate,

de această dată fiindcă oficialul care le conducea a fost lovit de o piatră. Cu toate treburile publice lăsate în suspensie, bandele de criminali înarmaţi cu bâte rătăceau pe străzi, pe când cetăţenii care respectau legile se ascundeau pe unde puteau.

Se părea că lucrurile nu se puteau agrava mai mult de atât. Pe 18 ianuarie 52 î.Hr., s-au agravat însă. Claudius şi Milo s-au întâlnit faţă în faţă de Via Appia. S-au lansat injurii; unul dintre gladiatorii lui Milo a aruncat o lance; Claudius a fost lovit în umăr. Gărzile şi-au târât conducătorul rănit într-o cârciumă din apropiere, însă gorilele lui Milo, pornind pe urmele lor, s-au dovedit mai puternice. Claudius însuşi a fost aruncat afară din cârciumă în stradă şi lichidat rapid. Lângă un altar închinat zeiţei Bona Dea, cadavrul i-a fost abandonat în praf, mutilat şi gol. Se pare că zeiţa s-a răzbunat până la urmă.

Însă prietenii lui Clâudius au pretins altceva. După ce cadavrul i-a fost găsit şi adus înapoi la Roma, vestea uciderii sale s-a răspândit repede de la răspântie la răspântie. Mahalalele au început să vuiască de bocete. În curând, mulţimea s-a adunat în jurul casei lui Clâudius de pe Palatin. Fulvia le-a arătat trupul însângerat al soţului ei, indicând atent fiecare rană. Gloata urla de disperare şi de furie. În ziua următoare, cadavrul eroului poporului a fost purtat de pe Palatin prin For şi depus la tribuna oratorilor. Între timp, în clădirea învecinată a Senatului, băncile au fost răsturnate, mesele sfărâmate, documentele oficiale prădate. Apoi, pe podeaua sălii, a fost ridicat un rug. Clâudius a fost depus acolo. S-a adus o torţă. Trecuseră peste treizeci de ani de la distrugerea templului lui Jupiter de pe Capitoliu, avertizând poporul roman în legătură cu viitoarea catastrofă. Acum, din nou, Forul era luminat într-un roşu violent. În lumina pâlpâitoare, luptele între partizanii lui Clâudius şi cei ai ucigaşului său au atins un nou şi ameţitor grad de sălbăticie. Flăcările mai ardeau când clădirea Senatului s-a prăbuşit într-o ruină neagră, iar ei s-au adunat în jurul unui monument alăturat: Basilica

Porcia. Aici a fost construit primul tribunal permanent din Roma – de către un strămoş al lui Cato, nici mai mult, nici mai puţin. Într-un spectacol încărcat de un simbolism pregnant şi deliberat, a ars şi acesta. În acea noapte, când partizanii lui Clâudius au sărbătorit în onoarea conducătorului lor dispărut, au făcut asta în cenuşa autorităţii Senatului.

Acum, în sfârşit, a venit momentul lui Pompei. Chiar şi Cato, privind resturile carbonizate ale monumentului strămoşului său, a trebuit să accepte asta. Anarhiei îi era de preferat orice. El tot nu putea accepta dictatura, ci a propus ca, printr-un compromis, Pompei să fie un an consul unic. Natura paradoxală a unei asemenea funcţii indica destul de clar natura monstruoasă a vremurilor. Senatul s-a întrunit în teatrul lui Pompei şi, la propunerea lui Bibulus, l-a invitat pe marele om să salveze Republica. Pompei a acceptat s-o facă, rapid şi cu eficienţă militară. Pentru prima oară de la războiul civil, trupe înarmate au intrat în Roma. Bandele lui Clâudius şi Milo s-au dovedit a nu fi pe măsura legionarilor lui Pompei. Milo însuşi a fost judecat rapid. Cum acuzaţia era uciderea lui Claudius, Cicero a acceptat fără ezitare să-l apere. Într-un asemenea caz, speranţa lui a fost să ţină discursul vieţii sale. Şansa a venit în ultima zi a procesului.

În acea dimineaţă, a plecat de acasă, de pe Palatin, către tribunal.

O linişte sinistră şi neobişnuită învăluia oraşul. Toate vitrinele magazinelor erau acoperite cu scânduri. Se aflau gărzi la fiecare colţ de stradă. Pompei însuşi stătea lângă tribunal, înconjurat de un zid de trupe, cu soarele reflectându-se în coifurile lor – şi asta în For, chiar în inima Romei. Cicero, surprins de spectacol, şi-a pierdut curajul. Şi-a ţinut discursul, ne spune o sursă, „fără * 26

obişnuita sa siguranţă”. Alţii susţin că abia a bâiguit un cuvânt.

Milo a fost găsit vinovat. A plecat chiar în acea săptămână în exil la Marsilia. Alţi instigatori ai violenţei mulţimii au fost trataţi la fel. În doar o lună, pacea s-a

reinstaurat la Roma.

Chiar şi Cato a trebuit să recunoască faptul că Pompei a procedat bine, deşi cu obişnuita sa stângăcie. Când Pompei l-a luat deoparte să-i mulţumească pentru sprijin, Cato a replicat cu asprime că nu l-a sprijinit pe Pompei, ci Roma. „Dacă însă va fi invitat, îi va fi sfătuitor în particular, iar dacă nu va fi invitat, va spune în public ceea ce gândeşte”. Prezentată sub forma unei palme peste obraz, oferta a fost acceptată de Pompei cu recunoştinţă. Încă de la întoarcerea sa din Orient, cu un deceniu în urmă, el aştepta un asemenea moment. Cu oricâtă părere de rău, Cato i-a recunoscut statutul de prim cetăţean. În cele din urmă, Pompei părea să aibă şi putere, şi respect.

Nu e de mirare că, atunci când Caesar, în acelaşi nou an, chinuindu-se să găsească o mireasă potrivită pentru partenerul lui, i-a propus-o până la urmă pe propria sa nepoată Octavia, Pompei a respins oferta. El nu a intenţionat să marcheze sfârşitul prieteniei sale prin acest refuz, ci doar că aceasta nu putea fi de la sine înţeleasă. Acum că şi-a redobândit respectabilitatea în ochii Senatului, existau oferte mai bune decât a lui Caesar. Pompei a pus ochii de la o vreme pe fiicele elitei. Una mai ales i-a atras atenţia acestui cunoscător. Moartea tânărului Publius Crassus la Carrhae a lăsat în urmă o văduvă. Frumoasă şi cultivată, Cornelia se întâmpla să aibă şi o mulţime de relaţii extrem de importante. Originea tatălui ei, Quintus Caecilius Metellus Pius Scipio Nascia, se reflecta cu sonoritate în succesiunea de nume pe care le avea. Faptul că Metellus Scipio însuşi era o nulitate plină de vicii, bun la nimic altceva decât la punerea în scenă a unor spectacole de cabaret pornografice, nu conta câtuşi de puţin. Conta faptul că era capul familiei Metella, înrudită de aproape cu un mare număr de patricieni însemnaţi, şi că descindea din aceiaşi Scipio care l-au înfrânt pe Hannibal şi au cucerit Cartagina. Farmecele Corneliei erau o încântare în plus. Făcând o pauză în curăţarea străzilor din Roma, Pompei şi-a pus cununile de căsătorie. A fost a cincea oară că făcea asta. Avea acum de

două ori vârsta noii mirese. A ignorat faptul că, aşa cum era de aşteptat, s-a râs de el. Viaţa de familie i se potrivea. În plus, i-a oferit alinare în durerea pricinuită de moartea Iuliei. Fericita pereche a ajuns rapid scandalos de îndrăgostită.

Un bărbat în braţele unei femei precum Cornelia putea fi convins că se află în sânul aristocraţiei. Era o realizare extraordinară, cu atât mai mult cu cât Cato, omul care l-a declarat pe Pompei nedemn de mâna nepoatei sale, a fost odată el însuşi părăsit de mama Corneliei. Vechea ranchiună se adâncea, iar Cato şi Metellus Scipio se detestau reciproc. Chiar şi aşa, când Pompei a declarat că starea de urgenţă de la Roma se află sub control şi şi-a invitat socrul să ocupe alături de el funcţia de consul pentru restul anului 52 î.Hr., Cato nu a prea putut obiecta. La urma urmei, Pompei se comporta cu un impecabil respect faţă de constituţie. Republica a fost bolnavă, iar acum s-a vindecat. Totul era aşa cum a fost în trecut.

Concetăţenii lui Pompei aveau o nevoie disperată să creadă asta. Chiar şi aceia care fuseseră multă vreme suspicioşi cu privire la ambiţiile lui aveau acum motivele lor să-i recunoască superioritatea. Aristocraţii trufaşi care au văzut ce a reuşit Pompei să realizeze în numele marelui pornograf Metellus Scipio au început să-şi modereze dispreţul. Cato îşi putea acoperi încă urechile ori de câte ori Pompei spunea ceva neconstituţional, dar, în general şi pentru prima oară, el era dispus să-l asculte pe vechiul său adversar. Şi apoi, desigur, era Caesar. În Galia, în sângele şi fumul din Alesia, partenerul lui Pompei îi căuta încă prietenia. Multe interese diferite, multe dintre ele ireconciliabile – dar căutând toate sprijin la o singură persoană.

Era ceva fără precedent în istoria Republicii. Nu e de mirare că Cicero s-a pomenit extaziindu-se în faţa lui Pompei: „omul acesta înzestrat cu atâta bărbăţie şi cu atâta noroc încât s-a bucurat totdeauna de-o putere pe care nimeni altul n-a mai avut-o”. Totuşi, pe când marele om se bucura de poziţia sa, fiecare grup care se lupta să-i

obţină favorurile uneltea să le distrugă pe celelalte şi să-l forţeze pe Pompei să se identifice doar cu el. Cine exploata pe cine? Era o întrebare la care abia a început să se găsească răspuns. Totuşi avea să se găsească suficient de repede – până la distrugere şi dincolo de ea.

Distrugere reciproc garantată

Arta construirii de teatre nu a luat sfârşit odată cu înălţarea monstrului de marmură al lui Pompei. Dacă a mai urmat ceva, a fost faptul că s-a ridicat pe noi culmi de ingeniozitate pompoasă, căci nobili ambiţioşi s-au întrecut să pună piatra de temelie adânc în afecţiunea poporului roman. Extraordinar între toate a fost un teatru construit de Curio, tânărul şi strălucitul prieten intim al lui Claudius. În 53 î.Hr., tatăl lui Curio a murit. Curio se afla pe atunci în Asia, cu îndatoriri în provincii, dar, chiar înainte de întoarcerea sa la Roma, a început să facă planuri pentru o serie de jocuri funerare cu adevărat spectaculoase. Când teatrul conceput pentru a le reprezenta a fost în sfârşit inaugurat, publicul a descoperit, spre emoţia sa, că va fi şi el un personaj al spectacolului. S-au construit două scene diferite, cu rânduri de scaune, ambele aflate într-un echilibru precar pe un pivot rotativ. Puteau fi jucate simultan două piese, iar apoi, la amiază, când spectacolul era încheiat, avea loc o imensă acţionare a echipamentului, scenele se roteau, se întâlneau şi formau „un amfiteatru ce găzduia jocurile de gladiatori: aceştia înfruntau o primejdie mai mică decât poporul roman, care stătea în teatru în vreme ce se rotea”. Peste mai bine de un secol, Pliniu cel Bătrân putea doar să dea din cap a uimire în faţa acestei construcţii. „Oare ce trebuie să trezească mai mult mirarea?”, s-a întrebat el.

„Nimic nu poate întrece nebunia unui popor care a îndrăznit să

şadă pe locuri atât de primejdioase şi nesigure”.

Se putea crede că era, într-un oraş sensibil la prevestiri ca Roma, o minune plină de ameninţări. Pentru generaţiile ulterioare, identificarea Republicii cu

amfiteatrul lui Curio – atât de splendid, atât de instabil – trebuie că a fost ceva evident. Într-adevăr, acesta e cu siguranţă motivul pentru care i s-a păstrat amintirea. Dar dacă vreunul dintre spectatorii care riscau să-şi rupă gâtul căţărându-se în staluri ar fi fost conştient de pericolul a ceea ce făcea, atunci povestea sa nu ar fi supravieţuit. Atmosfera din Republică era de nelinişte, dar nu apocaliptică. De ce ar fi fost altfel? Sistemul de guvernământ al Romei a rezistat timp de aproape cinci sute de ani. I-a asigurat o măreţie inegalabilă, încât niciun rege din lume nu a fost în stare să-i ţină piept. Mai mult, i-a dat fiecărui cetăţean măsura propriei identităţi, siguranţa că nu este un supus sau un sclav, ci un om. Un roman nu putea concepe prăbuşirea Republicii, aşa cum nu se putea imagina pe sine egiptean sau gal. Chiar dacă se temea de mânia zeilor, teamă nu mergea până la groaza de imposibil.

Deci nu a văzut nimeni în scârţâitul teatrului lui Curio apropierea unui cataclism. Dimpotrivă: pentru votanţi, era un ritm familiar. Curio urmărea o funcţie de tribun. Teatrul său a fost construit nu doar în onoarea tatălui dispărut, ci şi pentru a-i face cunoscute ambiţiile. În această cauză, aşa cum a fost moda în ciuda lacrimilor vărsate pentru elefanţii lui Pompei, trebuiau sacrificate animale exotice. Curio s-a specializat în pantere, un gust împărtăşit cu Caelius, care-şi folosea relaţiile din provincii ca să aducă tot mai multe. Amândoi ştiau cât era de important să epateze electoratul. Aşa cum a făcut Caesar înaintea lor, ei şi-au jucat viitorul acumulând datorii monstruoase. Odată asta ar fi putut să-i includă în categoria uşuraticilor. Acum îi făcea vedete în devenire.

Aşa s-a întâmplat şi cu alte talente, mai încercate în timp. Republica era încă prinsă în vârtejul la fel de violent ca întotdeauna al ambiţiilor, urilor şi intrigilor, însă Curio şi Caelius erau amândoi versaţi în înfruntarea unor asemenea curenţi înşelători, ştiind când să se agaţe cu putere de ceva şi când să schimbe direcţia. Principiile i-au făcut rareori să nu-şi vadă avantajele personale. Propria

lor relaţie era un exemplu în acest sens. Fiecare putea recunoaşte în celălalt un aliat util, în ciuda faptului că, în zilele primejdioase de după uciderea lui Claudius, când Republica părea a fi în pragul anarhiei, ei s-au aflat în tabere diferite. Curio, cel mai vechi aliat al lui Claudius, a rămas fidel amintirii prietenului său dispărut şi i-a oferit într-adevăr atâta alinare văduvei acestuia, Fulvia, încât au sfârşit prin a se căsători. Caelius, dimpotrivă, şi-a continuat vechea duşmănie cu Claudia şi fratele ei cu un elan implacabil, iar în 52 î.Hr., când a fost tribun, şi-a folosit toate resursele oferite de funcţie pentru a deveni conducătorul galeriei pentru Milo. Totuşi, peste un an, când Caelius s-a pomenit fără pantere, Curio a considerat normal să-i dea douăzeci de la el. Aşa cum s-a întâmplat întotdeauna, pariul pe mai mulţi cai deodată a rămas cea mai înţeleaptă metodă a unui politician.

Atâta doar că, în cea mai gravă şi insolubilă problemă a zilei, lucrurile se complicau şi mai mult. Ca o ironie a sorţii, Caelius a fost cel care a dus chestiunea la punctul culminant. La jumătatea anului 52, a ajuns la Roma vestea victoriei lui Caesar de la Alesia. Oraşul fusese bântuit de negre presentimente în legătură cu situaţia din Galia şi astfel înţelegerea faptului că bandele războinice de barbari însetaţi de răzbunare nu vor înainta spre sud până la urmă a fost primită cu un sentiment de imensă uşurare. Senatul a votat douăzeci de zile de recunoştinţă, în timp ce Caelius, în rolul său de tribun, a propus un proiect de lege complementar, care prevedea că lui Caesar i se acorda un privilegiu unic: în loc să fie obligat să vină la Roma personal pentru a candida la funcţia de consul – aşa cum a trebuit să facă, de pildă, cu un deceniu în urmă – i se atribuia dreptul de a candida în alegeri rămânând în Galia. Toţi cei nouă colegi tribuni ai lui Caelius au sprijinit această propunere, care a şi devenit lege, cum era de aşteptat.

Dar asta nu a prea rezolvat problema. În schimb a declanşat o divizare a Senatului, care avea să se agraveze cu fiecare lună, polarizând opiniile într-un mod tot mai

periculos, până la a crea în final o prăpastie de netrecut, astfel încât întregul popor roman s-a pomenit balansându-se pe marginea unui abis catastrofal. Esenţa crizei o constituia simplul fapt că Caesar, dacă i se permitea să avanseze din Galia direct către un al doilea mandat de consul, nu avea să fie în nicio fază un simplu cetăţean. Ceea ce, pentru multă lume, era intolerabil – căci numai un simplu cetăţean putea fi dat în judecată. De îndată ce s-a votat proiectul de lege al lui Caelius, Cato a tunat şi a fulgerat împotriva sa. Acţiunile criminale din perioada primului mandat de consul al lui Caesar nu au fost nici uitate, nici iertate. Timp de aproape zece ani, duşmanii lui au aşteptat ocazia de a-i cere socoteală. Acum când şansa era atât de aproape, nu aveau intenţia să lase prada să le scape.

Au fost mulţi cei care au încercat să reconcilieze ceea ce era ireconciliabil. Caelius, propunându-şi proiectul de lege, a fost impulsionat de Cicero, care se considera prieten atât cu Caesar, cât şi cu Cato. Desigur că la fel – şi mult mai radical – se considera Pompei. Pentru doar câteva luni, el a reuşit să menţină în echilibru interesele vechiului său aliat şi ale unei mulţimi de oponenţi ai lui Caesar, Cato mai ales. Dobândind în cele din urmă preeminenţa necontestată la care a râvnit întotdeauna, Pompei nu dorea s-o vadă ameninţată trebuind să aleagă între blocurile rivale ale susţinătorilor săi. Totuşi, indiferent cât de hotărât a închis el ochii, dilema a refuzat să dispară. În disputa privind viitorul lui Caesar, nicio parte nu avea să accepte un compromis cât de mic. Amândouă considerau că au dreptate în mod absolut şi implacabil.

Pentru Caesar însuşi, care înota încă în noroaiele Galiei şi înfrunta măcelurilor de acolo, era revoltător faptul că el, proconsul al poporului roman, trebuia să-şi apere spatele de intrigile unor mărunţi sedentari precum Cato. De aproape zece ani, el făcea eforturi titanice servind cauza Republicii – trebuia acum, drept răsplată, să facă faţă dezonoarei unui proces? Condamnarea lui

Milo a oferit un precedent sumbru pentru ceea ce i se

putea întâmpla: sunetul armelor în For, intimidarea apărării, condamnarea făcută în pripă. Odată ce ar fi fost găsit vinovat într-un tribunal, marile realizări ale lui Caesar nu l-ar fi ajutat deloc. La îndemnurile unor pigmei care nu au regrupat niciodată în viaţa lor o legiune prinsă în ambuscadă sau nu au înălţat un vultur peste mările îngheţate ale nordului sau nu au învins într-o singură bătălie două hoarde imense de barbari, el avea să fie trimis obligatoriu în exil, să-şi petreacă restul vieţii în compania unor oameni ca Verres, cu speranţele spulberate sub soarele Marsiliei.

Totuşi, cu cât Caesar lăuda mai mult natura excepţională a pretenţiilor sale, cu atât mai dezgustaţi deveneau numeroşii lui duşmani. Neexprimată în spatele ambiţiilor plutea ameninţarea armatei sale, mărită prin recrutări ilegale şi călită în focul unor lupte aventuroase. Dacă Caesar avea să se întoarcă acasă consul, putea să obţină legi care să ofere veteranilor săi ferme şi o rezervă de forţe armate pentru el, care să-l pună în umbră chiar şi pe Pompei. Decât să permită aşa ceva, Cato şi aliaţii săi erau gata să meargă până în pânzele albe. Dispute interminabile cu privire la funcţia lui Caesar au început să domine fiecare şedinţă a Senatului. Câte legiuni să i se permită să păstreze? Când să fie numit un succesor? Când trebuia să se retragă Caesar singur? „Cunoşti stilul”, i-a spus Caelius tărăgănat lui Cicero. „Se va lua o decizie în privinţa Galiei. Apoi cineva se ridică şi se plânge de ea. Apoi se ridică altcineva… şi tot trenează aşa – un joc lung, elaborat”. 30

Totuşi, oricât de misterioasă părea adesea disputa, plictiseala lui Caelius era falsă. El era un analist al nebuniei şi ambiţiei, la fel de pătrunzător ca oricine din Roma, şi începea să recunoască ameninţarea: o catastrofă atât de înspăimântătoare, încât părea aproape de necrezut. Ceea ce a fost iniţial o vrajbă de genul care a existat întotdeauna în Republică – formând într-adevăr esenţa politicii sale – răspândea acum o încrâncenare şi un antagonism molipsitor, ce depăşeau cu mult rândurile celor

două facţiuni rivale. Cato, decis să-l distrugă pe Caesar o dată pentru totdeauna, îşi repeta tactica preferată, respingând orice idee de compromis, încercând să-şi izoleze duşmanul, folosindu-se de legitimitatea şi de numele Republicii înseşi împotriva sa. Caesar, în schimb, mituia Roma, curtându-şi şi ademenindu-şi concetăţenii cu tot farmecul său firesc. Majoritatea doreau însă să rămână neutri. Nu era războiul lor. Totuşi, miza era de aşa natură, încât nu au putut evita să fie prinşi în vârtejul disputelor. Zi de zi, lună de lună, poporul roman se împărţea în două. O expresie de rău augur, pronunţată rar, ca o neagră prevestire, din zilele sumbre ale lui Sulla, a început să circule din nou: război civil.

Nu că cineva ar fi crezut cu adevărat că aşa ceva se putea întâmpla. A câştiga în faţa lui Pompei şi a câştiga disputa – asta era speranţa. Marele om însuşi, luptându-se cu disperare să păstreze controlul asupra situaţiei, oscila. Nedorind să îndepărteze nicio tabără, i-a dat lui Caesar cu o mână şi i-a luat cu cealaltă. Problema cu această strategie, aşa cum a subliniat

Caelius, a fost că „îi lipseşte dibăcia de a-şi ţine ascunse ideile 31

reale”. Acele idei, până în vara anului 51 î.Hr., au fost aduse tot mai clar la vedere. Avertismentele cumplite ale lui Cato îşi făceau efectul. Cum sancţiunea supremă a lui Caesar era armata sa, aceasta nu putea să i se pară lui Pompei decât ca o provocare pentru el însuşi. Onoarea şi vanitatea, în aceeaşi măsură, l-au obligat să nu cedeze. Cel mai mare general al Romei nu putea părea neliniştit din cauza legiunilor din Galia. La sfârşitul lui septembrie, el a dat în sfârşit un verdict limpede: Caesar trebuia să renunţe la comandă în primăvara următoare. Aceasta avea să fie cu luni de zile înainte de alegerile pentru funcţia de consul şi avea să-i asigure lui Cato, sau oricui altcuiva, suficient timp pentru a-l acuza. Şi dacă Caesar punea un tribun să se opună unei asemenea propuneri şi încerca să câştige consulatul păstrându-şi armata? întrebarea i s-a pus lui Pompei. Acesta s-a dat răspunsul cu un glas blând, dar ca o

ameninţare limpede:

„Poţi la fel de bine să întrebi: Dacă fiul meu încearcă să ridice o

bâtă împotriva mea?”

Acum, în sfârşit, despărţirea celor doi vechi aliaţi era declarată. Pompei, ginerele, a pretins drepturile teribile ale unui tată roman asupra lui Caesar. Cuceritorul Galiei urma să fie tratat – şi probabil pedepsit – ca un copil rebel. Cum acesta constituia un atac la adresa respectului de sine al lui Caesar, ca şi a intereselor sale, era de două ori de neiertat. Dar dacă trebuia să continue lupta, atunci avea nevoie şi de noi susţinători. Mai mult, avea nevoie de un tribun, de o persoană cu greutate, care să aibă curajul şi voinţa de a ţine piept unor propuneri ce beneficiau acum de întreaga putere a lui Pompei. Dacă nu se putea vota împotriva lor, Caesar ştia că e terminat.

Dar atunci când s-au anunţat rezultatele alegerilor pentru anul 50 î.Hr., se părea că soarta lui a luat o altă întorsătură prostă. Cel mai capabil şi mai carismatic dintre noii tribuni a fost nimeni altul decât Curio, care obţinea răsplata bine meritată pentru spectaculosul său teatru. A fost favoritul poporului roman timp de aproape zece ani, din vara consulatului lui Caesar. Pe atunci, având încă puţin peste douăzeci de ani, a îndrăznit să sfideze ameninţările consulului, fiind aclamat pentru asta pe străzi. În următorii nouă ani, ura dintre cei doi a crescut. În consecinţă, nu era nicio îndoială cine avea mai multe motive să se teamă de energiile noului şi irascibilului tribun. Era sigur că acum, începea lumea să spere, Caesar trebuia să dea înapoi? Era sigur că acum criza se putea domoli?

În acea iarnă, pe când Roma tremura de frig, aşa se părea că va fi. Oraşul era paralizat din cauza temperaturilor scăzute şi a apatiei, ceea ce l-a şocat pe Caelius. Cel mai surprinzător însă, tribunatul lui Curio nu dădea niciun rezultat. Aşa cum Caelius îi scria lui Cicero, pe un ton de semiregret, „e îngheţat bocnă”. Dar la

jumătatea scrisorii, a trebuit să-şi retragă brusc cuvintele: „Retractez tot ce am scris mai sus, când am spus despre Curio că tratează lucrurile cu răceală – pentru că, desigur, el a început dintr-odată să ridice temperatura – şi încă cum!” Vestea a fost uluitoare, aproape de necrezut. Curio a trecut de partea vechiului său duşman. Omul de la care oricine se aştepta cu încredere să fie alături de Cato şi de constituţionalişti a procedat exact pe dos. Caesar îşi avea tribunul în cele din urmă.

Era surprinzător şi senzaţional. Caelius însuşi a atribuit acest *volte-face* al prietenului său iresponsabilităţii, ceea ce, aşa cum avea să recunoască mai târziu, a fost nedrept. Alţii aveau să presupună cumpărarea lui Curio cu aur din Galia, lucru probabil mai apropiat de adevăr, dar care iarăşi nu era totul. De fapt, tribunul juca un joc clasic. Încercând să pareze obstrucţiile lui Cato, el spera să facă pentru Caesar ceea ce Caesar însuşi a făcut pentru Pompei – şi să obţină o răsplată similară. Nu prea era principial, însă Curio nu făcea nimic care să nu se fi consacrat prin secole întregi de practici incorecte asemănătoare.

Nu făcea nici Cato, nici Pompei. Nici măcar Caesar. De-a lungul secolelor de istorie a Republicii, oamenii săi de vază au încercat să cucerească gloria şi să-şi învingă duşmanii. Nimic nu s-a schimbat în timp în afară de anvergura ocaziilor oferite şi de proporţiile distrugerii reciproce la care se ajungea. Pentru romanii dintr-o epocă mai târzie, care deplângeau moartea libertăţii lor, acest lucru avea să fie de o limpezime tragică. „Biruitorul roman”, scria Petroniu despre ultima generaţie a Republicii, „stăpânea de acum tot pământul, / Marea şi ţările, şi amândouă făgaşe de stele; / Totuşi sătul nu era”. 34 Şi pentru că voia mai mult, lua mai mult; şi pentru că lua mai mult, voia mai mult. Era aproape imposibil ca asemenea gusturi monstruoase să fie satisfăcute în limitele străvechi ale obiceiului sau moralităţii. Pompei şi Caesar, cei mai mari cuceritori ai Romei, au dobândit resurse pentru ei înşişi care depăşeau imaginaţia generaţiilor

anterioare. Acum, consecinţele unei asemenea puteri obscene ieşeau nemilos la iveală. Oricare dintre ei avea capacitatea de a distruge Republica. Niciunul nu dorea s-o facă, dar piedicile, dacă aveau vreo valoare, i-au obligat pe amândoi să se pregătească pentru ce era mai rău. Astfel Caesar l-a recrutat pe Curio. Atât de mare era miza şi atât de precis echilibrul puterii, încât acţiunile unui singur tribun, spera Caesar, se puteau dovedi suficiente pentru a înclina balanţa terorii – pentru a face diferenţa între pacea onorabilă şi catastrofa irevocabilă. Aşa credea şi Curio.

Însă duşmanii lor au rămas la fel de hotărâţi ca întotdeauna să nu se lase intimidaţi. Întrucât Curio a votat împotriva tuturor eforturilor lor de a-l îndepărta pe Caesar din funcţie, au început să-i ceară lui Pompei să-şi ţină promisiunile de a-l obliga pe proconsul să dea înapoi. Pompei a răspuns căzând la pat. Fie că boala i-a fost reală sau nu, a umplut Italia de îngrijorare. În fiecare oraş, de-a lungul şi de-a latul ţării, s-au adus jertfe pentru salvarea marelui om. Bolnavul, deloc surprinzător, a fost extrem de încântat. La ora când şi-a părăsit în sfârşit camera de suferinţă, a simţit o încredere desăvârşită în popularitatea sa. I s-a dat asigurarea de care avea nevoie ca să se pregătească pentru aprobarea finală a războiului. Când un susţinător neliniştit a întrebat ce forţe va putea duce pe câmpul de bătălie dacă Caesar va face inimaginabilul şi va veni spre Roma pregătit de luptă, Pompei a zâmbit calm şi i-a spus să nu se îngrijoreze.

„În orice parte a Italiei voi lovi pământul cu piciorul, din pământ

35

vor răsări armate pedestre şi cavalerie.11

Dar mulţi nu erau atât de siguri. Lui Caelius i se părea clar că armata lui Caesar era incomparabil mai mare decât orice putea aduna Pompei. „În vreme de pace”, îi scria el lui Cicero, „când faci politică internă, e mai important să sprijini tabăra care are dreptate – dar în vreme de război, pe cea mai puternică.1 36 Şi nici nu era singurul care judeca atât de cinic. În spate se afla acelaşi

calcul la care a ajuns Curio: că sprijinul acordat lui Caesar poate oferi un drum mai scurt spre putere. Dornică de câştiguri imediate, o întreagă generaţie se îndepărta de cauza legitimităţii, între lumea frivolă şi venerabilii oameni de stat din Senat, înveşmântaţi în demnitatea funcţiilor şi a anilor, au existat întotdeauna tensiuni, dar acum, în discuţiile despre război, dispreţul reciproc se transforma în ceva cu adevărat ameninţător.

Un scrutin înverşunat, cu acel snob reprezentant al autorităţilor, Domitius Ahenobarbus, pe de o parte şi tânărul Marc Antoniu pe de alta, a scos în evidenţă acest lucru pentru toată lumea. În praful şi presentimentele unei veri apăsătoare, Hortensius a murit, lăsând în urmă cea mai mare grădină zoologică privată din Italia, zece mii de sticle de vin şi un augurat. Cu Republica părând a aluneca înspre dezastru, nu era cu siguranţă momentul să se tolereze un post liber în colegiul augural – căci, ori de câte ori magistraţii Romei, fie studiind zborul păsărilor, sau forma fulgerului, sau obiceiurile alimentare ale puilor sacri, au încercat să interpreteze voinţa zeilor şi să prescrie cel mai bun mod de a le potoli mânia, augurii au fost cei care au confirmat că s-a luat decizia corectă. Cum funcţia era extrem de prestigioasă, Domitius a considerat-o desigur ca fiind a sa de drept. Tânărul său adversar nu a fost de acord. E adevărat că amintirea unei proaste reputaţii îl urmărea încă pe desfrânatul care a trăit atât de ruşinos cu Curio şi şi-a disputat cu Claudius farmecele soţiei sale, însă Antoniu a parcurs un drum lung de la zilele furtunoase ale tinereţii sale. Ocupând funcţii militare în Galia, s-a acoperit de glorie, iar acum, revenind la Roma, a fost sărbătorit ca unul dintre cei mai străluciţi ofiţeri ai lui Caesar. Domitius, cu întreaga autoritate a Senatului de partea sa, a rămas în mod copleşitor favoritul, însă Antoniu, la Alesia şi în altă parte, s-a obişnuit să învingă chiar şi în condiţii nefavorabile. Aşa a fost şi acum. Într-o victorie celebră, demnă de a sta alături de alegerea lui Caesar ca *pontifex maximus*, el a câştigat funcţia de augur. Domitius a turbat de furie, iar prăpastia dintre cele două

facţiuni din Republică a crescut şi mai mult.

Până acum, fiecare conflict din viaţa politică a părut a avea un efect similar. Marea majoritate a cetăţenilor care nu manifestau interes faţă de nicio tabără, sau manifestau faţă de amândouă, erau disperaţi. „Îmi place Curio”, plângea Cicero, „vreau să-l văd pe Caesar copleşit de onoruri aşa cum merită, iar pentru Pompei mi-aş da viaţa – totuşi, ceea ce contează cu adevărat pentru mine este Republica însăşi.1* Însă nici el, nici alţii care gândeau ca el nu puteau face nimic. Apărătorii păcii erau tot mai dispreţuiţi şi consideraţi conciliatori. Facţiunile rivale îşi acceptau soarta. Era ca şi cum, privind peste margine, vertijul îi tenta să sară. Fiorul setei de sânge plutea în aerul iernii şi se vorbea numai de război.

În decembrie 50 î.Hr., unul dintre cei doi consuli, Gaius Marcellus, s-a dus cu toată pompa funcţiei sale la vila lui Pompei din Munţii Albani. Colegul său, începând anul ca antilaesarian, a fost convins, asemenea lui Curio şi fără îndoială din motive similare, să se răzgândească – însă Marcellus, refuzând orice tentativă de pace, a rămas implacabil în ostilitatea sa faţă de Caesar. Acum, când mai erau doar câteva zile până la încheierea mandatului, el a simţit că a venit vremea să-l încurajeze mai mult pe Pompei. Sub ochii unui număr imens de senatori şi ai unei mulţimi tensionate, agitate, Marcellus i-a înmânat campionului său o sabie: „Îţi poruncim, şi eu şi colegul meu, să mergi împotriva lui Caesar”, a rostit el sumbru, „în interesul patriei”. „Dacă nu există o soluţie mai bună” 38, a răspuns Pompei. A luat apoi sabia, împreună cu comanda a doua legiuni de la Capua. A început şi noi recrutări. Totul a fost cât se poate de ilegal – o problemă de care, în mod previzibil, susţinătorii lui Caesar au făcut mare caz. Lui Caesar însuşi, care staţiona amenințător la Ravenna cu Legiunea a 13-a, i-a fost adusă vestea de Curio, care şi-a încheiat mandatul şi nu dorea să stea la Roma ca să fie judecat sau chiar mai rău. Între timp, în capitală, locul său de tribun a fost preluat de Antoniu, care s-a ocupat în toată luna decembrie de lansarea unei serii de atacuri sinistre

împotriva lui Pompei şi de respingerea a tot ce mişca. Pe măsură ce tensiunea creştea, persista şi impasul.

Apoi, pe 1 ianuarie 49 î.Hr., în ciuda opoziţiei înverşunate a noilor consuli, care erau amândoi, ca şi Marcellus, antilaesarieni violenţi, Antoniu a citit o scrisoare adresată Senatului. A fost înmânată personal de Curio şi scrisă de Caesar însuşi. Proconsulul se considera adept al păcii. După o lungă expunere a numeroaselor şi marilor sale realizări, a propus ca atât el cât şi Pompei să renunţe simultan la comanda armatelor. Senatul, speriat de efectul pe care îl putea avea acest lucru asupra opiniei publice, l-a respins. Metellus Scipio s-a ridicat apoi şi a dat lovitura de graţie ultimelor licăriri de speranţă privind reconcilierea. A pronunţat o dată până la care Caesar trebuia să predea comanda legiunilor sale sau era considerat duşman al Republicii. Propunerea a fost rapid supusă la vot. Doar doi senatori s-au opus: Curio şi Caelius. Antoniu, în calitate de tribun, a respins apoi imediat proiectul de lege.

Pentru Senat, asta a fost ultima picătură. Pe 7 ianuarie, s-a proclamat starea de urgenţă. Pompei a adus imediat trupe la Roma, iar tribunii au fost avertizaţi că nu li se mai poate garanta siguranţa. Într-o notă tipică de melodramă, Antoniu, Curio şi Caelius s-au deghizat în sclavi şi apoi, ascunzându-se în căruţe, au fugit spre nord, la Ravenna. Acolo, Caesar încă aştepta cu singura sa legiune. Vestea că Pompei a preluat puterea de urgenţă a ajuns la el în data de 10. Imediat a ordonat ca un detaşament de trupe să pornească spre sud, să cucerească oraşul cel mai apropiat de peste frontieră, din Italia. Totuşi, Caesar însuşi, în timp ce oamenii lui plecau, şi-a petrecut după-amiaza făcând o baie, participând apoi la un banchet, unde a stat de vorbă cu musafirii de parcă nu avea nicio grijă pe lume. Doar la asfinţit a ieşit din bârlog. Alergând într-un car pe drumuri lăturalnice, întunecoase şi întortocheate, şi-a ajuns din urmă trupele pe malul Rubiconului. Acolo a avut o ezitare cumplită de moment, pentru ca apoi să traverseze apele umflate, trecând în

Italia, spre Roma.

Nimeni nu putea şti pe atunci, dar 460 de ani de Republică liberă se sfârşeau.

RĂZBOIUL MONDIAL

Războiul fulger în Galia, luptând împotriva barbarilor, Caesar a preferat să ucidă fără cruţare oriunde era mai puţin aşteptat, indiferent de riscuri. Acum, în jocul suprem al vieţii sale, intenţiona să aplice aceeaşi strategie împotriva concetăţenilor săi. În loc să-şi aştepte toate legiunile să sosească din Galia, aşa cum credea Pompei că va face, Caesar a decis să se bazeze pe efectele terorii şi ale surprizei. Dincolo de Rubicon nu era nimeni care să i se opună. Reprezentanţii săi erau ocupaţi cu îmblânzirea şi mituirea Italiei. Acum, în clipa când a ajuns în faţa lor, oraşele de la frontieră şi-au deschis porţile. Marile drumuri principale spre Roma erau sigure. Totuşi nimeni nu venea dinspre capitală. Aşa că Caesar a pornit spre sud.

Vestea războiului fulger a ajuns la Roma cu mulţimile de refugiaţi. Efectul sosirii lor a fost plecarea altor refugiaţi din oraş. Invaziile din nord au stârnit coşmaruri ancestrale în Republică. Cicero, urmărind cu o groază obsesivă relatările despre înaintarea lui Caesar, s-a întrebat: „Vorbim de un comandant de oşti al poporului roman sau de un al doilea Hannibal? 11 Dar mai erau şi alte stafii, dintr-o perioadă istorică mai recentă. Ţăranii care lucrau pe câmp lângă mormântul lui Marius au povestit că l-au văzut pe bătrânul şi severul general ridicându-se din cavou; în timp ce, pe Campus Martius, unde a fost ars trupul lui Sulla, spectrul său a fost zărit intonând „negre

9

profeţii11. Dispăruse febra războiului, care cu numai câteva zile înainte a produs bucurie şi siguranţă. Senatori speriaţi, pe care Pompei îi asigurase că victoria va fi cel mai simplu lucru, începeau acum să calculeze dacă numele lor nu vor apărea curând pe listele de proscripţie ale lui Caesar. Senatul s-a ridicat în picioare şi, ca un singur om „şi-a asaltat generalisimul. Un senator l-a acuzat deschis

pe Pompei că a înşelat Republica şi a dus-o spre dezastru. Un altul, Favonius, un prieten apropiat al lui Cato, l-a ironizat cerându-i să bată din picior şi să aducă legiunile şi cavaleria pe care le-a promis.

Dar Pompei a renunţat deja la Roma. Senatul a primit ordin de evacuare. Pompei a prevenit pe oricine va rămâne că va fi considerat trădător. Cu asta el s-a îndreptat spre sud, lăsând capitala în voia sorţii. Ultimatumul său a făcut definitivă şi ireparabilă schisma din Republică. Fiecare război civil divizează familii şi prietenii, însă societatea romană a fost întotdeauna extrem de delicată în loialităţile sale, dispreţuind scindările iraţionale. Pentru mulţi cetăţeni, o alegere între Caesar şi Pompei rămânea la fel de imposibilă ca întotdeauna. Pentru unii, era inuman de grea. În consecinţă, toată atenţia se îndrepta asupra lor. Ce trebuia să facă, de pildă, un om ca Marcus Iunius Brutus? Serios, conştiincios şi profund, sincer devotat celor doi rivali, judecata sa avea o mare greutate. Ce cale să aleagă Marcus Brutus?

Avea motive să opteze pentru tabăra lui Caesar. Mama sa, Servilia, fusese marea dragoste a lui Caesar şi se spunea chiar că Brutus însuşi este copilul lor din flori. Indiferent care era adevărul legat de aceste zvonuri, tatăl legitim al lui Caesar fusese una dintre numeroasele victime ale tânărului Pompei în primul război civil şi astfel toată lumea a presupus că era obligatoriu ca el să urmeze vechea mânie a mamei faţă de ucigaşul soţului ei. Dar Pompei, odinioară „călăul adolescent”, era acum campionul Republicii, iar Brutus, un intelectual de o rară probitate şi onoare, nu putea să abandoneze cauza legimititǎţii. Indiferent cât era de ataşat de Caesar, era şi mai apropiat de Cato, care-i era şi unchi, *şi* socru. Brutus s-a supus ordinelor lui Pompei. A părăsit Roma. După o noapte de ezitări şi disperare, aşa a procedat aproape întregul Senat. Au rămas doar cei mai neînsemnaţi membri. Niciodată până atunci nu a fost oraşul atât de lipsit de magistraţi. A trecut abia o săptămână de când Caesar a trecut Rubiconul şi lumea era deja întoarsă pe

dos.

Pompei putea pretinde desigur că existau motive militare solide pentru predarea capitalei – şi aşa era. Totuşi a fost o greşeală tragică şi fatală. Republica nu putea rezista ca o abstracţie. Vitalitatea ei era hrănită de străzile şi locurile publice din Roma, de fumul ce se ridica din templele înnegrite de vreme, de ritmul alegerilor, an după an după an. Dezrădăcinată, cum putea Republica să rămână fidelă voinţei zeilor şi cum aveau să fie cunoscute dorinţele poporului roman? Fugind din oraş, Senatul s-a rupt de toţi aceia – imensa majoritate – care nu-şi puteau permite să-şi facă bagajele şi să-şi părăsească locuinţele. În consecinţă, sentimentul comunităţii, împărtăşit de toată lumea şi care îl lega până şi pe cel mai sărac cetăţean de idealurile statului, a fost trădat. Nu e de mirare că marii nobili, abandonându-şi casele strămoşeşti, s-au temut de jefuitori şi de furia mahalalelor.

Probabil că dacă războiul se dovedea aşa de scurt cum a promis Pompei că va fi, nimic din toate acestea nu conta – dar devenea deja limpede că doar Caesar spera o victorie fulgerătoare. Chiar pe când Pompei se retrăgea spre sud prin Italia, urmăritorul său câştiga viteză. Se părea că legiunile care fuseseră împrăştiate şi somate apoi să vină în apărarea Republicii puteau avea aceeaşi soartă ca armata lui Spartacus, ţintuită în tocul peninsulei. Doar evacuarea completă le putea cruţa de o asemenea nenorocire. Senatul începea să se gândească la ce era de neimaginat: să se regrupeze în afara graniţelor. Provinciile au fost deja atribuite conducătorilor importanţi: Sicilia lui Cato, Siria lui Metellus Scipio, Spania lui Pompei însuşi. Se părea că de acum înainte cei care decideau soarta Republicii aveau să guverneze nu în oraşul care le-a acordat rangul, ci în calitate de comandanţi de armată printre barbari siniştri, din locuri îndepărtate. Puterea lor avea să fie aprobată prin forţă şi doar prin forţă. Cum erau ei atunci diferiţi de Caesar? Cum avea să fie restaurată Republica, indiferent care tabără câştiga?

Chiar şi cei mai dedicaţi cauzei autorităţilor s-au

dovedit a fi chinuiţi de această întrebare. Cato, privind rezultatele celui mai mare şi mai distrugător joc de noroc în care s-a implicat, nu a făcut nimic pentru moralul adepţilor săi, purtând doliu şi deplângând vestea fiecărei confruntări militare, soldată fie cu victorie sau înfrângere. Celor neutri, desigur, le-a lipsit până şi consolarea de a şti că Republica a fost distrusă pentru o cauză bună. Cicero, întrucât a părăsit supus Roma, la ordinele lui Pompei, s-a pomenit dezorientat până la isterie din cauza absenţei sale din capitală. Timp de multe săptămâni, nu a făcut nimic altceva decât să-i scrie lui Atticus scrisori în care se plângea întrebându-l ce să facă, unde să se ducă, pe cine să sprijine. îi considera pe adepţii lui Caesar o bandă de asasini, iar pe Pompei ucigător de incompetent. Cicero nu era soldat, dar vedea cu perfectă claritate ce catastrofă a fost părăsirea Romei şi dădea vina pe acest gest pentru prăbuşirea a tot ce aprecia, de la preţurile proprietăţilor până la Republica în sine. „Umblăm rătăcind de colo până colo, complet pauperi, cu femeile şi cu copiii. Toate speranţele noastre le avem puse în viaţa unui singur om, care în fiecare an cade suferind în mod periculos, noi care nu suntem expulzaţi din patrie, ci *chemaţi* din patrie.1*3 Mereu aceeaşi suferinţă, aceeaşi amărăciune, provenind din rana care nu s-a vindecat niciodată. Cicero ştia deja ceea ce colegii lui din Senat aveau să înveţe curând: că un cetăţean în exil abia dacă mai era cetăţean.

Şi, părăsind Roma, nici nu mai exista un alt loc unde să opună rezistenţă. Singura încercare de a i se împotrivi lui Caesar s-a sfârşit printr-un eşec. Domitius Ahenobarbus, a cărui imensă capacitate de a urî i-a cuprins şi pe Pompei, şi pe Caesar în egală măsură, a refuzat categoric să se retragă. A fost inspirat mai puţin de vreo mare viziune strategică şi mai mult de prostie şi încăpăţânare. Pe când Caesar rătăcea prin centrul Italiei, Domitius a decis să se izoleze în oraşul de răspântie Corfinium. Era acelaşi Corfinium pe care rebelii italieni l-au făcut capitala lor cu patruzeci de ani în urmă, iar amintirea acelei mari bătălii nu făcea încă parte din istorie

în totalitate. Chiar dacă au primit statut de cetăţeni, mulţi italieni se simţeau încă străini de Roma.

Cauza Republicii însemna puţin pentru ei – dar nu şi a lui Caesar. La urma urmei, el era moştenitorul lui Marius, acel mare patron al italienilor – şi adversarul lui Pompei, partizanul lui Sulla. Duşmănii vechi, revenind la viaţă, au sortit eşecului rezistenţa lui Domitius. Desigur, Corfinium nu avea intenţia să piară apărându-l: de îndată ce a apărut Caesar în faţa zidurilor sale, oraşul a implorat să se predea. Recruţii nepregătiţi ai lui Domitius, confruntaţi cu o armată care cuprindea acum cinci legiuni de elită, au acceptat rapid. S-au trimis soli la Caesar, care a primit capitularea cu eleganţă. Domitius a turbat de furie, dar degeaba.

Târât în faţa lui Caesar de propriii lui ofiţeri, a cerut moartea. Caesar a refuzat. În schimb, l-a lăsat liber. A fost doar aparent un gest de îndurare. Pentru un cetăţean, nu exista umilinţă mai mare decât să-şi datoreze viaţa bunăvoinţei altuia. Domitius, deşi ar fi putut să mai lupte o zi, a plecat din Corfinium înjosit şi vlăguit. Ar fi nedrept să considerăm clemenţa lui Caesar ca un simplu act politic – Domitius, dacă situaţia ar fi fost invers, l-ar fi osândit cu siguranţă pe Caesar la moarte – dar i-a servit scopurile destul de bine. Nu numai că i-a satisfăcut propriul sentiment inefabil de superioritate, ci a contribuit şi la a-i asigura pe cei neutri de pretutindeni că el nu este un al doilea Sulla. Chiar şi cei mai înverşunaţi duşmani ai săi, dacă se supuneau, puteau avea siguranţa că vor fi iertaţi şi cruţaţi. Caesar nu plănuia să afişeze liste de proscripţie în For.

Ceea ce s-a înţeles cu mare bucurie. Puţini cetăţeni aveau mândria lui Domitius. Recruţii săi, ca să nu mai vorbim de oamenii al căror oraş l-a ocupat, nu au ezitat să se bucure văzând îngăduinţa cuceritorului lor. Vestea „Iertării de la Corfinium” s-a răspândit cu iuţeală. Nu avea să urmeze nicio revoltă populară împotriva lui Caesar acum, nicio şansă ca Italia să-l urmeze pe Pompei şi să vină deodată în ajutorul lui. Cu recruţii lui Domitius care

au trecut la duşman, armata Republicii era acum şi mai descoperită, singurul bastion fiind Brundisium, marele port şi poarta către Est. Aici a rămas Pompei, confiscând cu frenezie vapoare, pregătindu-se să treacă în Grecia. Ştia că nu poate risca o bătălie deschisă cu Caesar, nu încă – iar Caesar ştia că dacă va reuşi să cucerească Brundisium, va fi în stare să încheie războiul dintr-o lovitură.

Şi aşa a început acum, pentru ambele tabere, o cursă disperată contra cronometru. Grăbindu-se spre sud de la Corfinium, lui Caesar i s-a adus vestea că jumătate din armata duşmanului a plecat deja pe mare, sub comanda celor doi consuli, dar că cealaltă jumătate, sub comanda lui Pompei, aştepta încă, înghesuită în port. Aici şi trebuia să rămână, ascunsă, până se întorcea flota din Grecia. Caesar, ajungând în afara Brundisiumului, a ordonat imediat oamenilor săi să întindă poduri de vase către intrarea în port şi un dig peste gura acestuia. Pompei a reacţionat ridicând turnuri cu trei etaje pe punţile vaselor comerciale, trimiţându-le apoi în afara portului, ca să arunce proiectile asupra geniştilor lui Caesar. Lupta a continuat mai multe zile, o învălmăşeală disperată de catapulte, buşteni şi flăcări. Apoi, cu digul încă neterminat, au fost văzute pânze în larg. Flota lui Pompei revenea din Grecia. Trecând prin gura portului, a acostat cu succes, iar evacuarea Brundisiumului a putut să înceapă în sfârşit. Operaţiunea a fost condusă cu eficienţa obişnuită a lui Pompei. Când s-a lăsat întunericul, vâslele flotei sale de transport au pornit să lovească apele portului. Caesar, avertizat de simpatizanţii din oraş, a ordonat oamenilor săi să străpungă zidurile – dar au pătruns în Brundisium prea târziu. Prin deschiderea îngustă lăsată de asediu, vasele lui Pompei s-au strecurat în noapte. Odată cu ele s-a dus şi ultima speranţă a lui Caesar de a încheia rapid războiul. Trecuseră doar două luni şi jumătate de când a traversat Rubiconul.

Când au venit zorile, au luminat o mare pustie. Pânzele flotei lui Pompei au dispărut. Viitorul poporului roman aştepta acum nu în propriul oraş, nici măcar în

Italia, ci dincolo de orizontul nemişcat şi sfidător, în ţări barbare, departe de For sau de clădirea Senatului sau de locurile de votare. Cum Republica se clătina, trepidaţiile se simţeau în toată lumea.

Sărbătorirea victoriei lui Pompei

Orientul, spre deosebire de Roma, era obişnuit cu regii. Subtilităţile stricte ale republicanismului însemnau prea puţin pentru oameni care nu puteau concepe altă formă de guvernare decât monarhia şi care chiar îşi venerau uneori suveranii, considerându-i de natură divină. Romanilor, evident, această superstiţie li se părea demnă de dispreţ. Totuşi, magistraţilor lor li s-au atribuit multă vreme locuri de seamă în panteonurile supuşilor: elogiile care li se aduceau erau purtate spre cer pe nori deşi de tămâie, imaginile le erau aşezate în templele unor zei ciudaţi. Pentru cetăţeanul unei republici în care invidia şi suspiciunea însoţeau fiecare paradă de măreţie, acestea erau plăceri ameţitoare – dar şi periculoase. Rivalii de la Roma erau gata să denunţe orice iluzie regală. „Aminteşteţi că eşti om”[35] – acesta a fost avertismentul şoptit de un sclav la urechea lui Pompei în clipa celei mai dumnezeieşti fericiri, când cuceritorul Orientului străbătea Roma călare în al treilea triumf al său. Totuşi, duşmanii lui nu au dorit să încredinţeze un mesaj atât de vital pentru sănătatea viitoare a Republicii unui simplu sclav. Invidia lor faţă de Pompei a fost atât de mare, încât şi-au desfăşurat toate intrigile împotriva lui şi l-au dus astfel direct în braţele lui Caesar. Acum aceşti duşmani erau aliaţii lui în exil. Îngrămădit în Salonic, Senatul a trebuie să încerce să treacă peste resentimentul său faţă de reputaţia imensă a lui Pompei. La urma urmei, avea nevoie de ea pentru a ajunge înapoi acasă.

Din fericire pentru cauza lui, autoritatea noului Alexandru rezista încă. Chiar dacă a golit provinciile din Orient de legiuni, Pompei a trimis somaţii imperioase

35 Această expresie celebră se găseşte doar în surse mult mai târzii, dar chiar dacă este apocrifă, respectă în totalitate spiritul şi valorile Republicii.

diferiţilor potentaţi pe care i-a instalat sau i-a confirmat pe tron. Entuziasmul cu care aceşti regi clienţi s-au regrupat în jurul lui sugerează că Pompei, mai degrabă decât Republica, avea în stăpânire opulentul Orient.

S-au alăturat legiunilor de soldaţi-cetăţeni din Grecia un mare număr de trupe auxiliare, cu înfăţişări ciudate, conduse de prinţi cu nume neromane, fascinante şi exotice: Deiotarus din Galatia, Ariobarzanes din Cappadocia, Antiochus din Commagene. Nu e de mirare că Pompei, pe lângă a cărui tabără de instrucţie de la Salonic se strângeau aceşti fanfaroni, a început să apară mai puţin în lumina unui proconsul roman şi mai mult în cea a unui rege al regilor oriental.

Sau aşa a spus batjocoritor Domitius. A fost o mare insultă tipică din partea unui om a cărui înfrângere la Corfmium nu a contribuit cu nimic la schimbarea în bine a firii sale. Totuşi a atins o coardă sensibilă. Un aer oriental îl caracteriza de mult pe marele om. În spate, Cicero l-a numit odată „Sampsiceramus”, un nume cu silabisire barbară, potrivit unui despot persan. Dar asta era satiră, cu destinaţie afectivă. Acum, chinuit încă şi nefericit în Campania, Cicero nu a mai văzut gluma. I s-a părut că acest campion al Republicii devenea prea mitridatic ca să mai aibă cineva linişte. I-a mărturisit lui Atticus că Pompei i-a dezvăluit strategia sa de a-l îngenunchea pe Caesar şi că era îngrozitoare. Provinciile urmau să fie ocupate, aprovizionarea cu cereale oprită, Italia lăsată să moară de foame. Apoi masacru. „De la început n-a avut în vedere decât un singur lucru: să pună în mişcare întreg universul şi toate mările, să aţâţe regii barbari, să aducă armatele popoarelor sălbatice în Italia, să concentreze o armată extraordinară”. 4 Acesta a fost, venind de la cel mai elocvent purtător de cuvânt al Republicii, un ecou al unor profeţii vechi de cel puţin un secol. Imaginaţia lui Cicero s-a molipsit de o febră apocaliptică specifică printre popoarele supuse Romei. Nu a prezis Sibylla că Italia va fi prădată de propriii ei fii? Şi Mitridate însuşi ca un mare monarh având în stăpânire lumea va apărea triumfător din

Orient? Nu e de mirare deci că, atunci când aii auzit veşti despre pregătirile lui Pompei, oamenii din Italia s-au înfiorat, pierzându-şi speranţa în Republică.

Totuşi, teama de un comandant de armată a contribuit prea puţin la consolidarea imaginii celuilalt. Caesar, e adevărat, a fost un geniu al propagandei: a reuşit cu succes să reprime teama că plănuieşte o baie de sânge şi şi-a identificat cu asiduitate propriile drepturi cu cele ale unui popor defăimat şi jignit. Chiar şi aşa, talentul său de plăsmuitor nu a putut ascunde faptul că era vinovat de înaltă trădare. La sfârşitul lui martie, când Caesar a intrat în sfârşit în Roma, a găsit oraşul rezervat şi neprimitor. Indiferent câte ajutoare sub formă de cereale a promis el poporului roman, acesta a refuzat să se lase fermecat. Membrii Senatului care au rămas în capitală au fost şi mai puţin concilianţi. Când Caesar le-a cerut oficial să-i asculte justificările, nu s-a prezentat aproape nimeni.

Celor puţini care au apărut, Caesar le-a cerut dreptul de a lua fondurile de rezervă ale Romei. La urma urmei, a subliniat el, nu mai era cazul să se teamă de o invazie a galilor şi cine merita mai mult tezaurul decât el, cuceritorul Galiei? Senatorii, speriaţi şi tensionaţi, au părut gata să cedeze. Atunci un tribun, Caecilius Metellus, a avut curajul să-şi impună părerea contrară. Caesar şi-a pierdut răbdarea. Fără apărarea drepturilor poporului acum. În schimb, au intrat trupe în For, templul lui Saturn a fost deschis cu forţa, tezaurul public a fost sechestrat. Când încăpăţânatul Metellus a persistat în încercarea de a opri acest sacrilegiu, Caesar şi-a pierdut calmul din nou. L-a prevenit pe tribun să stea deoparte sau va fi ucis. Timp de nouă ani, Caesar s-a obişnuit să i se asculte fiecare ordin şi nu a avut răgazul sau firea de a-şi tempera acest spirit de comandă acum. Metellus s-a dat deoparte. Caesar a luat aurul.

S-a întors cu uşurare la armata sa, după două săptămâni chinuitoare petrecute la Roma. Ca de obicei, s-a grăbit să-şi continue treaba. Erau legiuni ale lui Pompei active în Spania, o nouă campanie ce trebuia câştigată. A

lăsat în urmă, să răspundă de capitala divizată, un pretor docil, Marcus Lepidus. Senatul era complet ocolit. Faptul că Lepidus însuşi avea cea mai pură origine aristocratică şi că era un magistrat ales nu a prea putut ascunde natura neconstituţională a numirii sale. Evident, s-a încălcat legea. Caesar a ignorat asta. Aparenţa de legalitate conta pentru el, dar nu atât de mult ca realitatea puterii.

Pentru cei care totuşi nu erau Caesar, pentru cei care se bazau pe lege ca pe un apărător al libertăţii şi un garant al tradiţiilor, totul era acum confuz. Ce trebuia să facă un cetăţean onorabil? Nimeni nu ştia sigur. Vechile hărţi rutiere s-au dovedit a fi ghiduri nesigure. Războiul civil a făcut din Republică un labirint derutant, în care mari drumuri cunoscute puteau deveni dintr-odată fundături, iar puncte de reper apreciate, mormane de balast. Cicero, de pildă, care a găsit până la urmă curajul de a fugi în tabăra lui Pompei, se simţea încă pierdut. Cato, luându-l deoparte, i-a spus că venirea sa a constituit o greşeală îngrozitoare şi că „ai fi fost mai folositor patriei şi prietenilor dacă, rămânând la Roma, te-ai fi arătat neutru faţă de amândoi”.5 Chiar şi Pompei, când a aflat că singurele contribuţii ale lui Cicero la efortul de război au fost vorbele de duh defetiste, şi-a exprimat public dorinţa ca el să treacă de partea duşmanului. În schimb, Cicero a rămas într-o jalnică neputinţă şi deprimare.

Însă disperarea aceasta era privilegiul unui intelectual bogat. Puţini cetăţeni şi-o puteau permite. Majoritatea au căutat alte căi de a face ordine în haosul acestor vremuri. Nu era nimic mai supărător pentru un roman decât să se simtă privat de societate, de sentimentul comunităţii şi, în loc să îndure asta, ar fi recurs mai bine la orice măsură extremă. Dar într-un război civil cui îşi putea oferi un cetăţean loialitatea? Nu oraşului, nu altarelor strămoşilor, nu Republicii înseşi, căci acestea erau revendicate ca moştenire de ambele tabere. Dar se putea ataşa de soarta unui general şi să fie sigur că va găsi prietenie în rândurile armatei lui şi identitate în gloria numelui generalului răsfrântă asupra sa. De aceea

legiunile din Galia au vrut să traverseze Rubiconul. Ce erau pentru ele, după nouă ani de campanii, tradiţiile din îndepărtatul For, comparativ cu camaraderia din tabăra militară? Şi ce era Republica în comparaţie cu generalul lor? Nu exista nimeni capabil să inspire un devotament mai pasionat în trupele sale în afară de Caesar. În toată confuzia războiului, a devenit poate cea mai sigură măsură a măreţiei sale. Ajungând în Spania ca să preia trei armate de veterani ale lui Pompei în vara anului 49 î.Hr., a fost în stare să-şi ducă soldaţii la epuizare şi suferinţă extremă, astfel încât, în câteva luni, duşmanul a fost complet învins. Nu e de mirare că, atunci când a avut asemenea arme de partea sa, Caesar a îndrăznit să dispreţuiască limitele impuse altor cetăţeni şi chiar uneori cele impuse naturii umane. „Sufletul tău", îi va spune Cicero mai târziu, „n-a fost mulţumit niciodată cu această viaţă scurtă pe care natura ne-a dat-o s-o trăim". 6 Dar nu au fost nici spiritele oamenilor care-i urmau favoritul: legiunile sale, se lăuda el, „puteau să dărâme şi cerurile11.7

Aici, în contopirea sufletului lui Caesar cu cel al armatei sale se afla licărirea unei noi ordini. Legăturile de loialitate reciprocă au asigurat întotdeauna edificiul societăţii romane. Aşa au continuat lucrurile în timpul războiului civil, dar tot mai eliberate de vechile complexităţi şi subtilităţi. Era mai simplu de urmărit sunetul unei trompete decât vârtejul obligaţiilor contradictorii care au caracterizat întotdeauna viaţa civilă. Totuşi, aceste obligaţii, cuprinzând secole de tabuuri şi tradiţii, nu erau uşor de dat la o parte. Fără ele, Republica, cel puţin aşa cum a fost constituită timp de secole, murea. Sistemul de control şi echilibru al instituţiilor şi legilor romane, care întotdeauna a servit la moderarea dorinţei native de glorie a romanilor şi la dirijarea ei în direcţii benefice, ar fi putut în scurt timp să se năruie. O străveche moştenire de obiceiuri şi legi se putea pierde pentru totdeauna. Deja în primele luni ale războiului civil, puteau fi întrezărite consecinţele dezastruoase ale unei asemenea catastrofe. Viaţa politică mai subzista, dar ca propria

parodie sinistră. Arta persuasiunii a fost tot mai mult abandonată căci s-a recurs în schimb la violenţă şi intimidare. Ambiţiile magistraţilor, care nu mai depindeau de voturi, puteau fi plătite acum cu sângele concetăţenilor lor.

Nu e de mirare că mulţi dintre partizanii lui Caesar, eliberaţi de constrângerile şi inhibiţiile unor convenţii supărătoare, s-au lăsat cuceriţi de o lume în care se părea că nu există limite pentru ceea ce puteau realiza. Dar unii au ajuns prea departe, prea repede – şi au plătit pentru asta. Curio, îndrăzneţ şi impetuos ca întotdeauna, a dus, în Africa, două legiuni la dezastru; considerând nedemn să fugă, el a murit alături de oamenii săi, care au pierit strânşi atât de tare în jurul lui, încât trupurile lor au rămas în picioare ca snopii pe câmp. Caelius, având încă patima fatală a intrigilor, s-a întors la rădăcinile sale politice şi a încercat să forţeze reintroducerea vechiului program al lui Catilina de anulare a datoriilor. Când a fost expulzat din Roma, a provocat o revoltă propompeiană la ţară, doar pentru a fi prins şi ucis; un sfârşit jalnic. Antoniu, singurul dintre cei trei prieteni care a fugit la Caesar, a reuşit să nu facă nicio greşeală. Aceasta a reflectat nu o mare siguranţă, ci mai degrabă o preocupare pentru alte lucruri. Chiar dacă Caesar l-a lăsat la conducerea Italiei, Antoniu şi-a folosit cea mai mare parte a energiilor pentru a caza un harem de actriţe în casele senatorilor, pentru a vomita în adunarea populară sau – o distracţie preferată la petreceri – pentru a se deghiza în zeul vinului Dionysos şi a conduce un car tras de lei. Totuşi, pe câmpul de luptă nu exista altcineva cu asemenea calităţi înnăscute de soldat, iar Caesar a putut ierta orice vulgaritate când era vorba de vigoare şi elan. De aici ascensiunea rapidă a lui Antoniu. A fost un ofiţer demn de oamenii pe care i-a comandat. Când Caesar a pornit în sfârşit lupta cu Pompei la începutul anului 48 î.Hr., traversând Adriatica în toiul iernii, Antoniu a înfruntat furtunile şi flota lui Pompei ca să-i mai aducă alte patru legiuni ca întăriri. Pe când cele două armate rivale s-au ciocnit timid, lovind ici, simulând colo, el s-a

aflat întotdeauna în toiul acţiunii, îndrăzneţ, neobosit, cel mai strălucitor şi mai disputat om în ambele tabere.

Dar ceva din energia monstruoasă şi sinistră a generalului lor părea să-i fi pătruns pe toţi soldaţii lui Caesar. A fost ca şi cum, asemenea spiritelor celor morţi, s-au putut hrăni cu vitalitatea duşmanilor lor. Vechiul adversar al lui Caesar, Marcus Bibulus, comandând flota lui Pompei din Adriatică, a rămas „pe corăbii pe o iarnă foarte grea, fără a se da la o parte de la nicio sforţare sau sarcină şi fără a aştepta vreun ajutor, doar – doar va putea să pună mâna pe Caesar”; dar totuşi Caesar a reuşit să scape de blocada sa şi l-a lăsat pe Bibulus cel înfrânt să moară de febră. Când Pompei, în războiul de uzură care a urmat, a încercat să-i înfometeze pe adversarii săi ca să se predea, legiunile lui Caesar au dezgropat rădăcini şi le-au copt sub formă de pâine. Le-au aruncat apoi peste baricadele inamicului, ca simboluri ale sfidării. Nu e de mirare că oamenii lui Pompei s-au trezit „temându-se de sălbăticia şi lipsa de simţire a duşmanilor, ca de nişte fiare”; 9 nu e de mirare nici că generalul lor, când i s-a arătat una dintre pâinile coapte de soldaţii lui Caesar, a ordonat să se treacă faptul sub tăcere.

Însă Pompei, în particular, era liniştit. Ştia că nimeni, nici măcar oamenii lui Caesar, nu pot supravieţui la nesfârşit cu rădăcini. Susţinut de Cato, care a continuat să plângă moartea fiecărui cetăţean, indiferent din care tabără, a aşteptat ca armata lui Caesar să se dezmembreze. Strategia sa a părut să dea rezultate atunci când Caesar, în iulie 48 î.Hr., strivit de o răsturnare dureroasă în spaţiul dintre cele două armate, şi-a părăsit brusc poziţia de pe coasta Adriaticii şi a pornit spre est. Acum era momentul când Pompei, dacă era cu adevărat tiranul din prezicerile lui Cicero, ar fi putut naviga liber spre Italia – dar a preferat să-şi cruţe pământul natal de ororile invaziei. În schimb, şi-a părăsit şi el fortificaţiile de pe coastă. Lăsând doar o garnizoană mică în urmă, sub comanda lui Cato, el a pornit spre est după Caesar. Urmărind fiecare mişcare a adversarului său, a ieşit din

pustietatea Balcanilor în Grecia de nord. Aici, în jurul oraşului Pharsalos, era teren plat, deschis, perfect pentru luptă. Caesar dorea cu disperare să se angajeze într-o bătălie decisivă şi şi-a aliniat legiunile ca să poată fi văzute din tabăra lui Pompei. Pompei a refuzat să muşte momeala. Ştia că în tot ce contează – bani, provizii de hrană, sprijin al băştinaşilor – timpul e de partea sa. Zile întregi Caesar a continuat să încerce declanşarea bătăliei. Zile întregi Pompei a rămas în tabără.

Dar, în consiliul său de război, spiritele s-au încins. Senatorii din suita lui Pompei, nerăbdători să acţioneze, au dorit ca Caesar şi armata sa să dispară. Ce se întâmpla cu generalisimul lor? De ce nu putea să lupte? Răspunsul era la îndemână, oferit de zeci de ani de suspiciuni şi resentimente: „Se spunea că […] el tărăgănează ca să se bucure de putere şi că-i consideră pe foştii consuli şi pretori drept sclavi”. 10 Aşa scria adversarul său, deloc lipsit de înţelegere, care putea da ordine subordonaţilor lui cum dorea, fără a fi ridiculizat pentru asta. Dar se întâmpla aşa pentru că Caesar, chiar dacă pretindea altceva, nu lupta ca apărător al Republicii. Pompei, în schimb, da. Pentru el, era un titlu care însemna totul. Acum colegii săi, la fel de invidioşi ca întotdeauna din cauza măreţiei sale trufaşe, i-au cerut să demonstreze că e potrivit să-i conducă supunându-se dorinţelor majorităţii – să-l strivească pe Caesar o dată pentru totdeauna! Pompei, fără tragere de inimă, a acceptat. Ordinele au fost date. Bătălia avea să înceapă a doua zi. Pompei cel Mare, mizând viitorul său şi al Republicii pe o singură carte, s-a dovedit până la urmă un bun cetăţean.

Dar, în acea noapte, pe când colegii lui senatori au comandat să se pregătească banchete în cinstea victoriei şi şi-au împodobit corturile cu lauri şi s-au certat pentru cine ar trebui să moştenească funcţia de înalt preot a lui Caesar, Pompei a avut un vis. S-a văzut pe sine intrând în marele său teatru de pe Campus Martius, urcând treptele care duceau la templul lui Venus, iar acolo, în aclamaţiile şi aplauzele poporului roman, închinând zeiţei trofeele

tuturor marilor sale victorii. A fost destul ca să se trezească cu transpiraţii reci. Alţii s-ar fi putut bucura de o asemenea imagine, dar Pompei şi-a amintit că Caesar se trăgea din Venus şi aşa a început să se teamă că era pe punctul de a pierde pentru totdeauna laurii şi gloria, care aveau să ajungă ai rivalului său.

Şi aşa s-a întâmplat. În dimineaţa următoare, deşi armata lui Pompei o depăşea ca număr pe cea a adversarului său cu mai mult de doi la unu, ea a fost zdrobită şi respinsă. Duşmanilor li s-a ordonat să nu-şi arunce suliţele, ci să le păstreze pe post de lănci, ţintind şi înfrângându-le în faţa cavaleriei inamicului, formată doar din nobili mândri de înfăţişarea lor. Caesar, care a fost odată el însuşi un dandy fără seamăn, a ales tactica perfectă. Cavaleria lui Pompei s-a întors şi a fugit. Apoi, aruncătorii şi arcaşii săi slab înarmaţi au fost doborâţi. Domitius, care conducea aripa stângă, a fost ucis pe când legiunile sale se predau. Oamenii lui Caesar, luând prin învăluire linia de bătaie a lui Pompei, au atacat apoi din spate. La jumătatea zilei, lupta era încheiată. În acea seară, Caesar a fost cel care a stat în cortul lui Pompei şi a mâncat cina victoriei pregătită de bucătarul lui Pompei, din farfuria de argint a lui Pompei.

Dar, după asfinţit, când stelele au început să strălucească în noaptea fierbinte de august, el s-a ridicat şi s-a întors pe câmpul de luptă. În jur era plin de romani morţi şi se auzeau strigătele răniţilor pe câmpia de la Pharsalos. „Ei au voit-o”, 11 a spus Caesar, cu un amestec de amărăciune şi mâhnire, privind locul masacrului. Dar se înşela. Nimeni nu a vrut măcelul. Asta era tragedia. Şi nici nu s-a încheiat. Victoria lui Caesar a fost zdrobitoare, însă agonia Republicii părea a nu avea rezolvare. Roma şi lumea au căzut în mâinile cuceritorului. Aşa se părea. Dar ce avea el să facă cu ele? Ce putea să facă? După cataclism, cum şi ce avea Caesar să reconstruiască?

Faţă de ceea ce a rămas din armata lui Pompei, el şi-a manifestat celebra generozitate. Dintre cei care au acceptat-o, nimeni nu i-a oferit o bucurie mai mare decât

Marcus Brutus. După bătălie, Caesar a dat ordin să fie căutat în mod special fiul vechii sale iubiri, temându-se pentru siguranţa lui. Odată ce Brutus a fost găsit nevătămat, Caesar l-a primit printre cei mai apropiaţi consilieri ai săi. Această alegere a avut la bază o afecţiune personală, dar şi un calcul. Brutus era un om foarte respectat, iar Caesar spera ca recrutarea lui să încurajeze şi alţi adversari, mai înverşunaţi, să caute o reconciliere similară. Nu avea să fie în totalitate dezamăgit. Cicero, care nu a fost la Pharsalos, rămânând cu Cato pe coasta Adriaticii, s-a numărat printre cei care au decis că războiul este ca şi terminat. Aceasta aproape a dus la linşarea lui – doar intervenţia lui Cato l-a ajutat să nu fie străpuns de o sabie pompeiană. Cato însuşi, desigur, a refuzat să susţină orice idee de capitulare. În schimb, îmbarcându-se împreună cu garnizoana sa, a pornit spre Africa. Doar acest lucru a asigurat continuarea războiului. Cu îndărătnicia care îl caracteriza, Cato a anunţat nu numai că va continua să poarte păr lung şi barbă în semn de doliu, dar că nu se va mai întinde niciodată ca să mănânce. Pentru un roman, aceasta era o hotărâre cu adevărat gravă.

Şi apoi, desigur, era Pompei. Şi el a rămas liber. După Pharsalos, a plecat în galop pe porţile din spate ale taberei sale către coasta Mării Egee şi, de aici, evitând vânătorii de recompense care roiau deja pe urmele sale, a confiscat un vas care să-l ducă la Mitilene. Acolo o lăsase pe Cornelia, în umbra teatrului, modelul teatrului său, şi o amintire a unor zile mai fericite. Acum, suferind din cauza primei sale înfrângeri, Pompei avea nevoie de mângâierea pe care numai soţia sa i-o putea aduce. Ea nu l-a dezamăgit. Tatăl ei, pornograful, se poate să fi fost o ruşine pentru strămoşii lui, însă Cornelia, când a primit vestea de la Pharsalos, a ştiut exact ce se aşteaptă de la ea. Un leşin, şters ochii de lacrimi, o goană pe străzile din Mitilene şi Cornelia a fost în braţele soţului ei. Pompei, un actor versat în roluri de erou antic, a fost impulsionat de spectacolul ei să facă şi el unul al său: o prelegere serioasă

despre cât era de important să nu-ţi pierzi niciodată speranţa. Se poate c-a şi crezut. Da, o bătălie a fost pierdută – dar nu Estul şi deci nu războiul. E adevărat că mulţi dintre regii care îşi datorau tronurile lui Pompei au fost la Pharsalos şi fie au pierit, fie s-au predat – dar nu toţi. Unul în special a lipsit, cel care era conducătorul regatului mediteranean cel mai bogat în bani, provizii şi vapoare. În plus, era doar un băiat, iar sora lui, care voia tronul pentru ea, se afla în conflict declarat cu el, lăsând ţara să devină o pradă uşoară pentru stăpânul Orientului. Sau aşa spera Pompei. Ordinul s-a dat. Mica sa flotă a pornit spre sud. La numai o lună după Pharsalos, Pompei a ajuns aproape de coasta plată a Egiptului.

Au fost trimişi emisari la rege. După ce a plutit pe apă, cu ancora aruncată dincolo de bancurile de nisip, timp de câteva zile, pe 28 septembrie 48 î.Hr., Pompei a văzut o mică luntre vâslind către vasul său prin apele puţin adânci. A fost salutat în latină, apoi a doua oară în greacă şi invitat să urce în barcă. Pompei a făcut asta, după ce a îmbrăţişat-o şi a sărutat-o pe Cornelia de rămas-bun. În timp ce era condus spre ţărm, a încercat să discute cu însoţitorii săi, dar nimeni nu i-a răspuns. Nesigur, Pompei a privit spre ţărm. L-a văzut acolo pe rege, pe Ptolemeu XIII, un băiat ce purta diademă şi haine purpurii, aşteptând. Pompei s-a liniştit. Când a simţit chila bărcii atingând nisipul, s-a ridicat în picioare. În clipa aceea, dintr-odată, un renegat roman a scos o sabie şi i-a înfipt-o în spate. Au apărut mai multe şi loviturile au început să curgă. „Iar Pompeius, trăgându-şi cu amândouă mâinile toga pe cap, nerostind niciun cuvânt nedemn de el şi nefăcând niciun gest, ci numai gemând, a rezistat cu tărie la lovituri”. Şi aşa a pierit Pompei cel Mare.

Cornelia, rămasă pe puntea triremei, a văzut tot. Dar nu au putut să facă nimic, nici ea, nici membrii echipajului, nici măcar atunci când i-au văzut pe egipteni decapitându-l pe omul care a fost până de curând cel mai mare din Republica romană şi lăsându-i trupul gol, ca o epavă, pe ţărm. În schimb, suita sa a trebuit să se întoarcă şi să fugă

în larg, lăsându-l doar pe unul dintre liberţii lui Pompei, care l-a însoţit pe fostul său stăpân pe luntre, să pregătească un rug. În acţiunea aceasta, conform relatării ciudate şi obsedante a lui Plutarh, s-a întâmplat să i se alăture un bătrân soldat, un veteran din primele campanii ale lui Pompei; împreună, cei doi bărbaţi şi-au îndeplinit pioasa sarcină. De îndată ce trupul a fost incinerat, au ridicat o movilă de pietre pentru a marca locul, dar dunele au înghiţit-o repede, iar amintirea i s-a pierdut. Nu a rămas nimic altceva. Nemărginit şi gol, nisipul pustiu şi neted se întindea la nesfârşit.

Regina din oraşul cosmopolit

Linia de coastă a Deltei Nilului a fost întotdeauna înşelătoare. Joasă şi dreaptă, nu oferea nimic marinarului ca să-l ajute să se orienteze. Chiar şi aşa, navigatorii care se apropiau de Egipt nu erau complet lipsiţi de îndrumare. Noaptea, departe de ţărm, un punct de lumină pâlpâia pe cer înspre sud. Ziua putea fi văzut aşa cum era: nu o stea, ci un mare felinar, amplasat pe un turn, vizibil din largul mării, de la kilometri distanţă. Era Farul, nu doar cea mai înaltă clădire construită vreodată de greci, ci şi, datorită reproducerii sale la nesfârşit pe suvenirurile cumpărate de turişti, cea mai uşor de recunoscut. Triumf al creaţiei şi al tehnicii, marele far servea drept simbol perfect pentru ceea ce semnala: megalopolis – cel mai minunat loc de pe pământ.

Chiar şi vizitatorii romani trebuiau să recunoască faptul că Alexandria era ceva special. Atunci când Caesar, la trei zile după uciderea lui Pompei, a trecut pe lângă insula pe care se găsea Farul, a ajuns într-un oraş mai mare[36], care a vizitat atât Alexandria, cât şi Roma: „Populaţia Alexandriei o depăşeşte pe cea a tuturor celorlalte oraşe”, mai cosmopolit şi cu siguranţă mult mai frumos decât al său. Dacă Roma, dărăpănată şi labirintică, era ca un monument al virtuţilor solide ale Republicii, atunci Alexandria era mărturia a ceea ce putea realiza un

36 Cel puţin conform mărturiei lui Diodor din Sicilia (Biblioteca istorică, 17.52)

rege. Dar nu orice rege. Mormântul lui Alexandru cel Mare stătea încă asemenea unui talisman în oraşul pe care l-a întemeiat, iar planul străzilor, o reţea cu colonade strălucitoare pe margini, era în mod evident acela desenat cu trei secole în urmă de macedoneanul cuceritor, în vuietul mării singuratice. Acum, acolo unde odată nu era nimic decât nisip şi păsări de baltă care zburau în cercuri, se întindea un peisaj de o artificialitate rafinată. A fost primul oraş cu adrese numerotate. Zăcămintele sale asigurau petrol pentru comerţul cu Estul şi cu Vestul deopotrivă, terminalele sale în transportul de mărfuri trepidau din cauza negoţului cu toată lumea. Celebra sa bibliotecă se mândrea cu şapte sute de mii de manuscrise şi a fost construită pentru a urma o sublimă fantezie: ca toate cărţile scrise vreodată să poată fi adunate într-un singur loc. Existau chiar aparate cu fise şi uşi automate. Totul în Alexandria era la superlativ. Nu e de mirare că Cicero, care considera orice loc ce nu era Roma „întuneric şi mocirlă”, a făcut o excepţie pentru singurul oraş care rivaliza cu al său în calitate de centru al lumii. „Doresc cu adevărat”, a mărturisit el, „şi încă de mult timp doresc să vizitez Alexandria”. 14

El nu a fost singurul roman obsedat de fantezii privind oraşul. Egiptul era un pământ de o fertilitate fără egal, iar proconsulul care cucerea Alexandria avea grânarul Mediteranei în mână. Era o perspectivă care a servit multă vreme la otrăvirea haosului deja înveninat din politica romană, născând intrigi nesfârşite şi scandaluri de corupţie – totuşi nimeni, nici măcar Crassus, nici măcar Pompei, nu a reuşit să obţină guvernarea Egiptului. Printr-un acord nescris, o recompensă atât de strălucită era o recompensă de neatins. După părerea majorităţii cetăţenilor, era mai sigur şi la fel de profitabil să se lase dinastia conducătoare să administreze costurile propriei exploatări. O serie de monarhi au jucat perfect rolul de pudeli ai Republicii: suficient de siguri pentru a stoarce de la supuşii lor tot ce voiau patronii, suficient de slabi pentru a nu reprezenta niciodată nici cea mai mică ameninţare la

adresa Romei. Din asemenea motive umilitoare i s-a permis ultimului regat independent al grecilor, întemeiat iniţial de un general al lui Alexandru şi odată cea mai mare putere din Est, să se târască şchiopătând.

Dar regii Egiptului erau supravieţuitori. Ptolemeu, care a privit măcelărirea lui Pompei aproape de ţărm, a fost omonimul unei lungi dinastii de monarhi dispuşi întotdeauna să înghită orice umilinţă şi să comită orice grozăvie pentru a păstra puterea. La cupiditatea, viciile şi senzualitatea care au caracterizat toate dinastiile greceşti din Orient, Ptolemeii au adăugat propriul lor rafinament, provenind din trecutul faraonic al Egiptului: obişnuinţa incestului. Efectele căsătoriilor îndelungate între rude erau vizibile nu doar în natura criminală a intrigilor de palat ale Ptolemeilor, ci şi într-o decadenţă de excepţie, chiar şi după standardele regalităţii contemporane. Romanii îi considerau deschis pe Ptolemei monstruozităţi şi credeau că ţine de datoria lor republicană să insiste asupra acestui lucru cu fiecare ocazie. Dacă regele era gras şi fără vlagă, atunci proconsulii veniţi în vizită aveau plăcerea de a-l forţa să umble greoi pe străzile din Alexandria, clătinându-se în hainele sale diafane în timp ce transpira ca să ţină pasul. Alţi romani au găsit metode mai vii de a-şi exprima dispreţul. Cato, vizitat de un Ptolemeu pe când administra Ciprul, l-a salutat pe regele Egiptului fiind sub efectul unui laxativ şi a stat tot timpul cât a durat audienţa pe closet.

Astfel încât Caesar, sosind în toiul unei lupte dinastice neîmpăcate, cu doar patru mii de oameni, a compensat prin prejudecăţi ce i-a lipsit ca trupe. I s-a confirmat în ce măsură erau Ptolemeii demni de dispreţ chiar în clipa când a păşit pe ţărm. Aici, un dar de bun venit pe cheiul portului a fost capul conservat al lui Pompei. Caesar a lăcrimat: indiferent cât de uşurat s-a simţit în sinea lui la dispariţia acestui adversar, a fost dezgustat de soarta ginerelui său, cu atât mai mult cu cât a aflat tot ce a stat în spatele crimei.

A reieşit că Pompei cel Mare a fost victima unor

sinistre intrigi de culise, care i-au implicat pe principalii subordonaţi ai lui Ptolemeu, un eunuc, un mercenar şi un profesor. Nimic nu ar fi putut fi, după părerea lui Caesar, în mod mai jignitor neroman. Totuşi creierul din spatele crimei, Pothinus, eunucul, conta pe recunoştinţa sa şi spera în taină să-l sprijine pe rege în războiul împotriva surorii sale. În schimb, blocat în Alexandria de vânturi potrivnice, Caesar a început să se comporte imediat de parcă era el însuşi rege. Având nevoie de un loc unde să stea, a ales evident palatul regal, un vast complex fortificat de clădiri, care de-a lungul secolelor s-a tot întins, până a ajuns să acopere aproape o treime din oraş – un alt superlativ al Alexandriei. Din această fortăreaţă, Caesar a început să emită pretenţii financiare exorbitante şi a anunţat cu bunăvoinţă că este dispus să încheie războiul civil între Ptolemeu şi sora sa – nu ca un partizan, ci ca un arbitru. Le-a dat ordin celor doi fraţi să-şi dizolve armatele şi să se întâlnească cu el în Alexandria. Ptolemeu, fără să lase la vatra nici măcar un soldat, a fost convins de Pothinus să revină la palat. Între timp, sora lui, Cleopatra, fără să aibă drept de trecere spre capitală, a rămas blocată dincolo de liniile lui Ptolemeu.

Dar apoi, într-o seară, prin umbrele tot mai adânci ale unui amurg alexandrin, o barcă mică s-a furişat până la un debarcader de lângă palat. A ieşit de acolo un singur negustor sicilian, purtând pe umăr un covor într-un sac, care, de îndată ce a fost strecurat până în faţa lui Caesar şi derulat, a dezvăluit prezenţa neaşteptată, dar fascinantă a Cleopatrei. Caesar, aşa cum a pariat regina, a fost încântat de acest *coup de théâtre*. Ea nu a avut niciodată probleme în a face impresie. Poate că nu a fost o frumuseţe legendară – pe monede cel puţin apare uscăţivă şi cu nas coroiat – dar resursele ei de seducţie erau infinite. „Elocvenţa ei, îmbinată cu frumuseţea şi cu umanitatea în convorbire şi felul de a se comporta cu oamenii lăsau un fior în sufletul partenerului41, 15 scria Plutarh. Cine, cunoscând povestea Cleopatrei, se putea îndoi? Nu că obişnuia să se culce în stânga şi-n dreapta; departe de

asta. Favorurile ei erau cele mai exclusive din lume. Puterea era pentru Cleopatra singurul afrodiziac. Femeile din familia Ptolemeilor au fost întotdeauna mai înzestrate decât bărbaţii: inteligente, necruţătoare, ambiţioase, cu voinţă. Acum, în persoana Cleopatrei, s-au adunat şi s-au rafinat toate aceste aprige calităţi. Astfel, ea era exact tipul lui Caesar: după mai mult de zece ani de armată, compania unei femei inteligente trebuie să i se fi părut o plăcere rară. Desigur, a contat şi faptul că avea doar douăzeci şi unu de ani. Caesar s-a culcat cu ea chiar în noaptea aceea.

Când Ptolemeu a aflat de cucerirea surorii lui, a fost cuprins de o furie violentă. S-a năpustit în stradă, aruncându-şi diadema în praf şi strigându-şi supuşii să-i vină în ajutor. Locuitorii din Alexandria obişnuiau să se revolte, iar pretenţiile samavolnice de bani ale lui Caesar nu-i prea sporeau popularitatea. Acum, când Ptolemeu i-a cerut mulţimii să-i atace pe romani, aceasta a răspuns cu entuziasm. Străinii cei detestaţi au fost asediaţi în palat, iar poziţia lui Caesar atât de ameninţată, încât el a ajuns nu doar să-l recunoască pe Ptolemeu ca monarh alături de Cleopatra, ci să le şi redea celor doi Ciprul. Chiar şi aşa, asemenea concesii nu-l prea scoteau din supărătorul bucluc în care se afla. După câteva săptămâni de asediu, răsculaţilor li s-a alăturat întreaga armată a lui Ptolemeu, cam douăzeci de mii de oameni. Caesar şi-a văzut situaţia devenind din gravă disperată. Blocat în sera unui palat egiptean, înconjurat de eunuci perfizi şi de membri ai familiei regale ce trăiau în incest, el a fost complet rupt de lumea din afară. Departe de lumina sclipitoare a Farului, Republica era încă în război cu ea însăşi – totuşi Caesar nu a reuşit nici măcar să trimită o scrisoare la Roma.

În următoarele cinci luni, extraordinarele fapte de vitejie din campaniile sale anterioare au fost reluate sub formă de farse. Arzând flota egipteană în port, bibliofilul Caesar a dat foc în mod accidental depozitelor înţesate cu cărţi de valoare;[37] încercând să cucerească Farul, a fost

37 Sau poate întregii Biblioteci din Alexandria, un dezastru pentru care

forţat să-şi părăsească vasul şi să-şi lase mantia de general duşmanului. În ciuda acestor neplăceri, Caesar a reuşit să păstreze controlul atât asupra palatului, cât şi asupra portului, marcându-şi autoritatea şi în alte feluri. Nu numai că a ordonat uciderea intrigantului Pothinus, dar a şi lăsat-o însărcinată pe Cleopatra, un act de numire a unui rege, pentru a anula tot ce a realizat Pompei. Până în martie 47 î.Hr., când au ajuns în sfârşit întăririle în Egipt, sarcina vizibilă a reginei dovedea favorurile lui Caesar. Ptolemeu, intrând în panică, a fugit din Alexandria. împovărat de armura sa de aur, s-a înecat în Nil – un accident convenabil care i-a lăsat necontestat Cleopatrei tronul. Caesar a sprijinit din nou un învingător.

Dar cu ce preţ? Unul exagerat, se pare. Cu liniile sale de comunicaţie restabilite, Caesar era acum din nou în legătură cu reprezentanţii săi, iar veştile trimise de ei nu puteau fi mai puţin promiţătoare. Escapada din Alexandria a distrus o bună parte din avantajele câştigate la Pharsalos. În Italia, administraţia lui Antoniu provoca indignare generalizată; în Asia, regele Phamaces, fiul lui Mitridate, a dovedit că aşchia nu sare departe de trunchi, invadând Pontul; în Africa, Metellus Scipio şi Cato adunau o nouă armată imensă; în Spania, adepţii lui Pompei întreţineau o nouă stare de nelinişte. Nord, est, sud, vest – război în toată lumea. Existau puţine locuri unde nu era nevoie disperată de prezenţa lui Caesar. Dar încă două luni el a mai întârziat în Egipt. Cu Republica fatal sfâşiată şi cu imperiul poporului roman căzut în anarhie, Caesar, omul a cărui ambiţie neobosită a declanşat războiul civil, lenevea lângă amanta lui.

Nu e de mirare că seducţia Cleopatrei a şocat mulţi romani ca fiind ceva aproape demonic. A tenta un cetăţean celebru pentru energiile sale să trândăvească, a-l abate de la calea datoriei, a-l ţine departe de Roma şi de o soartă ce părea tot mai clar predestinată de către zei – era un subiect demn de cea mai mare şi extraordinară poezie. Dar şi de cântece obscene. Libidoul lui Caesar a fost multă

---

au fost învinuiţi şi creştinii şi musulmanii.

vreme o sursă de haz pentru oamenii lui: „Cetăţeni, păziţi-vă soţiile”, cântau ei, „aducem un chel uşuratic/ Aurul, ce l-ai cheltuit în Gallia cu femei, / l-ai împrumutat de aici, din Roma”. 16 Alte glume, inevitabil, insistau pe vechea bârfa despre Nicomede. Chiar şi oamenilor care şi-au urmat generalul trecând prin încercări incredibile, isprăvile sale sexuale le sugerau moleşeala. Indiferent cât de mare s-a dovedit Caesar, cât de puternic la trup şi la minte, codurile morale ale Republicii erau necruţătoare. Un cetăţean nu-şi putea permite niciodată să greşească. Noroiul de pe togă se vedea întotdeauna.

Ameninţarea unei asemenea căderi în ridicol era desigur ceea ce îl ajuta pe un roman să rămână bărbat. Datina, scria cel mai mare învăţat din timpul lui Caesar, este „ceea ce trebuie să fie urmat de obişnuinţă”: [38] împărtăşit şi acceptat de toţi cetăţenii Republicii, a oferit Romei baza cea mai sigură a măreţiei sale. Cât de diferit stăteau lucrurile în Alexandria! Ridicat din nimic pe dune de nisip, oraşului îi lipseau rădăcinile adânci. Nu e de mirare că, în ochii romanilor, avea un asemenea caracter desfrânat. Fără datini, nu putea să existe ruşine, iar fără ruşine, orice devenea posibil. Un popor ale cărui tradiţii au dispărut cade pradă celor mai respingătoare şi degradante obiceiuri. Cine altcineva a ilustrat acest lucru mai bine decât Ptolemeii? De îndată ce Cleopatra şi-a pierdut un frate, s-a căsătorit cu altul. Spectacolul reginei însărcinate în ultimele luni luându-şi ca soţ fratele de zece ani era ceva ce punea în umbră oricare din isprăvile Claudiei. Chiar grecoaică fiind, un vlăstar al aceleiaşi culturi care a asigurat principiile de bază ale educaţiei unui roman, Cleopatra era totodată fabulos şi exotic de străină. Unui om cu temperamentul lui Caesar, cu gustul său pentru

38 Varro, un alt elev al lui Posidonius. El era adept al lui Pompei, unul dintre cei trei generali înfrânţi de Caesar în timpul primei sale campanii din Spania. A fost considerat de multă lume cel mai mare erudit al Romei. Citatul este din tratatul său „Despre datini" şi e reluat de Macrobius, 3.8.9. (Ambrosius Macrobius Theodosius, Saturnalia, trad. Gh. Tohăneanu, Bucureşti, Editura Republicii Populare Romîne, 1961, p. 163)

tabu, trebuie să i se fi părut o combinaţie încântătoare.

Totuşi, dacă Cleopatra i-a oferit un delicios interludiu erotic, o ocazie, timp de câteva luni, de a lăsa garda jos, de a renunţa la acea vigilenţă care se aştepta din partea unui magistrat roman, Caesar nu a fost niciodată omul care să-şi uite propriul viitor sau al Romei. Meditând asupra viitorului, probabil că tot ce a găsit în Alexandria i-a oferit mult material de reflecţie. Exact ca şi regina sa, oraşul era un amestec derutant de familiar şi bizar. Cu biblioteca şi templele sale, era foarte grecesc – într-adevăr, capitala lumii elene. Uneori, totuşi, când vânturile predominante se schimbau şi briza nu mai aducea răcoarea dinspre mare, nisipul se ridica în rafale prin Alexandria, purtat dinspre deşertul fierbinte din sud. Zona centrală a Egiptului era prea întinsă şi prea veche pentru a fi complet ignorată. Ea făcea din capitală un loc feeric, eterogen. Străzile largi erau ornate nu doar cu capodoperele proporţionate ale sculptorilor greci, ci şi cu statui furate de pe malurile Nilului: sfincşi, zei cu capete de animale, faraoni cu zâmbete enigmatice. La fel de şocant – şi, pentru ochiul unui roman, de bizar – existau, totuşi, unele cartiere ale oraşului unde nu vedeai deloc imagini ale zeilor. Ca şi pentru greci şi egipteni, Alexandria era casa unui imens număr de evrei; aproape cu siguranţă mai mult decât Ierusalimul însuşi. Ei dominau în totalitate unul dintre cele cinci sectoare administrative ale oraşului şi, în ciuda faptului că trebuiau să se folosească de o traducere în greacă a Torei, rămâneau, în alte privinţe, sfidător de neasimilaţi. Evrei care intrau în sinagogi, sirieni cu tabăra în aer liber, sub o statuie a lui Zeus, toţi în umbra unui obelisc, pradă de război – acesta era aspectul unui oraş cosmopolit.

Şi aşa avea să fie şi viitorul Romei? Mulţi cetăţeni se temeau cu siguranţă de asta. Pentru romani, perspectiva de a fi înghiţiţi de culturile barbarea a constituit întotdeauna o sursă importantă de paranoia. Clasele conducătoare, în special, nu aveau încredere în influenţele străine întrucât se temeau de şubrezirea Republicii.

Stăpâna lumii, da, dar un oraş internaţional, nu: acesta era, în esenţă, manifestul Senatului pentru Roma. Aşa se făcea că evreii şi astrologii babilonieni erau mereu expulzaţi din oraş. La fel şi zeii egipteni. Chiar şi în lunile frenetice dinaintea traversării Rubiconului de către Caesar, unul dintre consuli a găsit timp să ia un topor şi a început personal să demoleze un templu al lui Isis. Dar evreii şi astrologii şi-au găsit mereu drumul înapoi, iar marea zeiţă Isis, mamă divină şi regină a cerurilor, avea o putere mult prea mare asupra adoratorilor ei pentru a putea fi alungată aşa uşor din oraş. Consulul a fost obligat să ridice toporul împotriva ei doar pentru că nu s-a găsit niciun muncitor să facă asta. Roma se schimba, atinsă de valurile de imigranţi, iar Senatul nu putea să facă prea mult pentru a le opri. Noi limbi, noi obiceiuri, noi religii: erau rezultatele propriei extinderi a Republicii. Nu degeaba toate drumurile duceau acum la Roma.

Caesar, care nu s-a temut niciodată de inimaginabil şi a fost oricum mult timp un adevărat străin pentru propriul său oraş, putea vedea acest lucru cu o claritate refuzată majorităţii semenilor săi. Poate că l-a văzut întotdeauna. La urma urmei, în copilărie, evreii i-au fost vecini, iar el le-a oferit protecţie din partea familiei sale. Departe de a-l alarma, prezenţa imigranţilor la Roma a servit doar să-i sporească îngâmfarea. Acum, fiind învingătorul de la Pharsalos, se afla în situaţia de a patrona naţiuni întregi. În tot Orientul, sculptorii au început să înlocuiască numele lui Pompei din inscripţii cu cel al lui Caesar – Republica, evident, nefiind menţionată niciunde. Oraş după oraş îl saluta pe descendentul lui Venus ca pe un zeu în viaţă, iar în Efes ca pe însuşi salvatorul omenirii. Astea erau poveşti ameţitoare, chiar şi pentru un om cu inteligenţa dură a lui Caesar. Nu avea nevoie să înghită asemenea linguşeli cu totul pentru a le considera sugestive. E limpede că un rol de salvator al omenirii nu se împăca prea uşor cu regulile constituţionale ale Republicii. Dacă Caesar dorea inspiraţie, trebuia să caute în altă parte. Nu e de mirare că, lâncezind în Alexandria, a găsit-o pe Cleopatra atât de

interesantă. Nedesluşit, distorsionat, în figura tinerei regine egiptene, el a putut zări o licărire a unui posibil viitor pentru sine.

La sfârşitul primăverii anului 47 î.Hr., fericita pereche a pornit într-o croazieră pe Nil. Aceasta însemna o călătorie dintr-o lume în alta. La urma urmei, chiar dacă Alexandria îi şoca pe vizitatorii romani cu bizareriile ei, ea nu era cu totul străină. Cetăţenii săi, la fel ca şi romanii înşişi, erau mândri de libertăţile lor. Aparent, Alexandria era un oraş liber, iar relaţia monarhului cu compatrioţii săi greci se presupunea a fi cea a primului între egali. Tradiţiile civice provenind din Grecia clasică erau încă agreate şi, oricât de confuz erau acum înţelese, Cleopatra nu-şi putea permite să le ignore cu totul. Dar, când depăşea graniţele capitalei, când aluneca în barja ei cu vele pe lângă piramide sau pe lângă marii piloni de la Karnak, ea devenea cu totul alta. Rolul de faraon era un rol pe care Cleopatra îl interpreta cu cea mai mare seriozitate. Ea a fost primul monarh grec care vorbea egipteană. În timpul războiului cu fratele ei, a căutat sprijin nu din partea Alexandriei, ci din partea supuşilor indigeni din provincii. Ea nu i-a adorat doar pe vechii zei, ci a şi fost una dintre ei, divinitate întrupată, o încarnare a înseşi reginei cerurilor.

Întâiul cetăţean al Alexandriei şi noua Isis: Cleopatra le-a întruchipat pe amândouă. Caesar nu avea nevoie să-şi aducă o zeiţă în pat pentru a face ca scrupulele Republicii îndepărtate să pară şi mai înguste decât păreau înainte. Se spunea că, dacă soldaţii săi nu ar fi început să se plângă, ar fi mers în continuare cu amanta lui până în Etiopia. Era o bârfă grosolană, dar făcea aluzie la un adevăr periculos şi plauzibil. Caesar s-a îmbarcat într-adevăr pentru o călătorie pe tărâmuri neexplorate. În primul rând, era desigur un război civil de câştigat şi, pentru a realiza acest lucru, Caesar, la sfârşitul lui mai, şi-a abandonat croaziera pe Nil şi a pornit cu legiunile spre noi încercări şi noi campanii. Dar ce urma după victorie? Timpul petrecut cu Cleopatra i-a oferit lui Caesar numeroase subiecte la care

să mediteze. De rezultatele acestor reflecţii puteau depinde multe. Nu doar propriul său viitor, poate, ci şi acela al Romei şi al lumii de dincolo de ea.

Anti Cato

Aprilie 46 î.Hr. Soarele apunea în spatele zidurilor oraşului Utica. La treizeci de kilometri mai jos pe ţărm, învăluite în ceaţa asfinţitului, erau ruinele a ceea ce a fost odată Cartagina, în timp ce dincolo de coastă, unde vase pline cu fugari punctau marea africană, venise deja noaptea. Şi în curând avea să vină şi Caesar. În ciuda faptului că duşmanul l-a depăşit ca forţă militară, el a dat o mare bătălie şi a ieşit victorios din nou. Armata lui Metellus Scipio, recrutată în timpul îndelungat petrecut de Caesar în Egipt şi Asia, a fost înfrântă printr-un măcel cumplit. Africa se afla în mâinile lui Caesar. Nu se putea spera ca Utica să-i reziste. Cato, care răspundea de apărarea oraşului, ştia acum sigur că Republica e condamnată.

Dar chiar dacă el a asigurat pentru ceea ce a rămas din armata lui Scipio vasele pentru retragere, nu a avut nicio intenţie să i se alăture. Nu prea era stilul lui Cato. La cină în acea seară, stând aşezat, aşa cum îi era obiceiul de la Pharsalos încoace, nu a trădat niciun semn de alertă. Numele lui Caesar nici măcar nu s-a menţionat. În schimb, pe când curgea vinul, discuţia a deviat spre filosofie. S-a ajuns la tema libertăţii şi mai ales la ideea că doar cei buni pot fi cu adevărat liberi. Un oaspete, aducând argumente subtile şi insidioase, a susţinut contrariul, însă Cato, devenind tot mai agitat, a refuzat să-l asculte până la capăt. A fost singura dovadă că era întrucâtva preocupat. Reducând asistenţa la tăcere, totuşi a schimbat repede subiectul. Nu a vrut să i se ghicească sentimentele – sau să i se anticipeze planurile.

În acea noapte, după ce s-a retras în dormitor şi a citit o vreme, s-a înjunghiat. Era încă în viaţă când servitorii l-au găsit pe podea, dar pe când se luceau încercări disperate de a-i bandaja rana, Cato i-a împins pe doctori şi şi-a smuls intestinele. A pierdut rapid mult

sânge, ceea ce i-a provocat moartea. Când Caesar a ajuns la Utica, a găsit tot oraşul în doliu. I s-a adresat cu amărăciune omului care i-a fost duşman atât de mult timp, zăcând de curând, ca şi Pompei, într-un mormânt de lângă mare: „Cato, te invidiez pentru moartea ta, căci şi tu m-ai invidiat pentru salvarea ta”. 17 Caesar nu prea era omul care să aprecieze că a fost privat de un gest mare. Nu a existat nimeni care să se fi identificat mai bine decât Cato cu spiritul neînduplecat al libertăţii romane şi a-l ierta însemna a-i distruge puterea enervantă pe care o avea asupra imaginaţiei Republicii. În schimb, datorită eroismului sângeros al morţii sale, această putere i-a fost acum confirmată. Chiar şi ca spectru, Cato rămânea cel mai îndârjit duşman al lui Caesar.

Sânge, onoare şi libertate: sinuciderea a exemplificat toate temele preferate ale romanilor. Iar Caesar, maestrul manipulării maselor, ştia asta. Întorcându-se la Roma la sfârşitul lui iulie 46 î.Hr., s-a pregătit să-şi pună duşmanii dispăruţi acolo unde simţea că le este locul acum – în umbră. Oricât de teatrală a fost moartea lui Cato, Caesar era hotărât s-o eclipseze. În acel septembrie, concetăţenii săi au fost invitaţi să participe la sărbătorirea victoriei sale. De-a lungul timpului, poporul roman a avut tendinţa să devină tot mai blazat în privinţa spectacolelor extravagante, însă organizarea şi viziunea lui Caesar în aceste reprezentaţii i-au permis să sfideze diminuarea firească în timp a entuziasmului popular. Girafe şi care de luptă aduse din Britania, baldachine de mătase şi bătălii pe lacuri artificiale – la toate căscau gura, aşa cum era de aşteptat, mulţimi uluite. Nici măcar Pompei nu a pus în scenă ceva asemănător; şi nici nu a organizat patru triumfuri la rând, aşa cum a făcut Caesar acum.

Gali, egipteni, asiatici şi africani: aceştia erau duşmanii străini care treceau în lanţuri prin faţa mulţimilor în delir. Dar chiar dacă era în mod limpede obscenă sărbătorirea într-un asemenea stil de către Caesar a victoriei asupra concetăţenilor săi, el nu a putut rezista unei bucurii răutăcioase care-l cuprindea uneori. Găsind

timp, între escapada din Egipt cu Cleopatra şi victoria din Africa, să-l învingă pe regele Phamaces, Caesar s-a mândrit cu viteza victoriei sale printr-o expresie celebră: „Veni, vidi, vici” Acum, scrise pe un panou şi purtate în procesiune prin Roma, aceleaşi cuvinte serveau şi la reducerea importanţei lui Pompei – căci Pompei a fost cel care a făcut mare caz de înfrângerea tatălui lui Pharnaces, Mitridate. Totuşi, dacă cetăţenii bine informaţi care urmau carul lui Caesar prin praf puteau distinge spectrul unui rival, înseamnă că mai exista o umbră care sfida lanţurile cuceritorului. Caesar l-a înfrânt pe Pompei, dar nu şi pe Cato – un eşec care l-a determinat să comită o mare gafă de propagandă. În al patrulea triumf, aparent organizat pentru a celebra victoria sa asupra Africii, Caesar a ordonat ca un car pe care era reprezentată sinuciderea lui Cato să fie purtat pe străzi. A justificat acest lucru pretinzând că atât Cato, cât şi toţi cetăţenii care au luptat alături de el, au fost sclavi ai africanilor şi au pierit în calitate de colaboratori. Mulţimile care priveau nu au fost de acord. Au lăcrimat la vederea carului. Cato scăpa încă de puterea urii lui Caesar.

Dar Republica însăşi se afla acum în siguranţă în mâinile sale. Senatul, stupefiat de proporţiile realizărilor lui Caesar, intimidat de amploarea puterii sale, s-a luptat să-i legitimeze victoria şi oarecum să o împace cu tradiţiile îndrăgite ale trecutului. Efortul acestei încercări i-a costat pe constituţionalişti o mare durere. Caesar a acceptat deja de două ori dictatura: prima dată, la sfârşitul anului 49 î.Hr., timp de unsprezece zile, când a prezidat propria sa alegere, în mare grabă, în funcţia de consul, şi a doua oară, în octombrie 48, când a fost numit dictator pe timp de un an. Acum, în primăvara lui 46, i s-a acordat dictatura pentru a treia oară – şi pentru o perioadă fără precedent de zece ani. Deja consul, Caesar a mai primit dreptul de a numi toţi magistraţii Republicii şi a fost făcut – provocând râsete sardonice – „Prefect al Moralei” la Roma. Niciodată înainte, nici măcar pe timpul lui Sulla, nu a existat o asemenea concentrare de autoritate în mâinile unui singur

om. Totuşi, exemplul lui Sulla a oferit măcar o licărire de speranţă. Zece ani erau o perioadă lungă de timp pentru a suporta o dictatură, dar nu erau o veşnicie. Doctoriile amare şi-au dovedit deja eficienţa. Şi cine, la urma urmei, putea nega faptul că Republica era într-adevăr foarte bolnavă?

A existat chiar o anumită simpatie pentru omul însărcinat cu vindecarea ei. „Noi suntem sclavii lui", a scris Cicero, „dar el e sclavul vremurilor". 19 Nimeni nu a putut şti cu adevărat care erau planurile lui Caesar în privinţa Republicii, pentru că nimeni nu a putut şti cum avea să fie vindecată Republica de rănile războiului civil. Totuşi, persista speranţa vagă, până şi printre duşmanii săi, că, dacă cineva putea găsi o cale de ieşire din criză, atunci acela era Caesar. Calităţile sale, ca inteligenţa şi clemenţa, erau în mod evident incomparabile. Şi nici nu rămăsese nimeni cu credibilitate care să i se opună: Pompei, Domitius şi Cato muriseră cu toţii. La fel ca Scipio, prins într-o furtună şi dispărut pe coasta africană. E adevărat că fiii lui Pompei, Gnaeus şi Sextus, erau încă în libertate, dar erau tineri şi aveau reputaţii pătate. În iarna anului 46 î.Hr., când au reuşit să provoace o periculoasă revoltă în Spania, iar Caesar a părăsit în grabă Roma ca s-o înăbuşe, chiar şi foştii partizani ai lui Pompei i-au dorit succes vechiului lor duşman. Un caz tipic a fost Cassius Longinus, ofiţerul care şi-a îndeplinit atât de onorabil obligaţiile la Carrhae, devenind apoi cel mai strălucit comandat de marină al lui Pompei, înainte de a fi iertat de Caesar după Pharsalos. „Aş prefera să-l avem pe vechiul nostru stăpân milostiv", i-a mărturisit el lui Cicero, pe când discutau amândoi veştile privind succesul lui Caesar în Spania, „decât să trebuiască să ne încercăm

20

norocul cu unul nou şi însetat de sânge.**

Chiar şi aşa, se simţea amărăciune în tonul lui Cassius. Un stăpân rămânea un stăpân, indiferent cât era de generos.

Majoritatea cetăţenilor, fericiţi că sunt în viaţă după

atâţia ani de război civil, erau prea epuizaţi ca să le mai pese. Dar printre semenii lui Caesar, invidia şi neputinţa clocoteau, ca şi umilinţa.

Mai bine să mori decât să trăieşti ca sclav: aceasta era lecţia pe care o inspira un roman odată cu aerul. Te puteai supune dictatorului şi-i puteai fi recunoscător, îl puteai chiar admira – dar nu-ţi puteai reprima niciodată ruşinea care rezulta de aici.

„Pentru oamenii liberi care acceptau avantajele oferite de

Caesar, însăşi puterea sa de a le drămui constituia un afront.**

Şi cu atât mai mult desigur din cauza amintirii a ceea ce s-a întâmplat la Utica.

Spectrul lui Cato mai bântuia conştiinţa Romei. Aceia dintre foştii lui camarazi care i s-au supus lui Caesar şi au primit recompense pentru asta nu puteau să nu vadă în moartea lui un reproş personal. Nimeni mai mult decât Brutus, nepotul lui Cato, care a condamnat iniţial sinuciderea unchiului său din motive filosofice, dar a început să se simtă tot mai tulburat din cauza exemplului pe care acest gest l-a dat. Serios şi nobil cum era, Brutus nu dorea să fie privit ca un colaborator. Crezând încă în faptul că Caesar este, în adâncul inimii, un constituţionalist, nu a văzut nicio contradicţie între sprijinirea dictatorului şi loialitatea faţă de amintirea unchiului. În scopul de a exprima acest lucru cât se putea de clar, Brutus a decis că soţia sa va trebui să plece, iar Porcia, fiica lui Cato, să-i ia locul. Cum fostul soţ al Porciei fusese Marcus Bibulus, nu se putea imagina o soţie mai puţin agreată de Caesar. Brutus a realizat ce şi-a pus în gând.

Dar încă nu a terminat. Dorind să imortalizeze memoria unchiului său, Brutus a compus un necrolog. I-a cerut şi lui Cicero, cel mai mare scriitor al Romei, să facă acelaşi lucru. Misiunea era măgulitoare, încă Cicero, acceptând-o după o justificată ezitare, a fost mânat atât de

ruşine, cât şi de vanitate. Cum era mult prea dureros de conştient, nu s-a evidenţiat în niciun război, iar acceptarea iertării din partea lui Caesar nu a făcut decât să-i confirme reputaţia de oportunist. Confruntat cu un dispreţ generalizat, Cicero a ţinut încă la imaginea sa de reprezentant neînfricat al virtuţilor republicane, însă realitatea era că, de când a făcut pace cu Caesar, culmea curajului său a fost să facă ocazional câte o glumă veninoasă. Acum, elogiindu-l public pe martirul de la Utica, îndrăznea să ridice capul ceva mai mult. Cato, scria Cicero, era unul dintre puţinii oameni care au fost mai mari decât propria reputaţie. O judecată caustică, adresată nu doar dictatorului, ci şi, implicit, tuturor celor care s-au supus supremaţiei acestuia – inclusiv, şi nu în cel mai mic grad, desigur, autorului însuşi.

Departe în Spania, înconjurat de praf şi muşte grase de sânge, Caesar ţinea încă pasul cu scena literară a Romei. Când a citit ce au scris Brutus şi Cicero, nu s-a amuzat absolut deloc. De îndată ce s-a dat şi s-a câştigat bătălia decisivă a campaniei, el a scris o replică ofensatoare. Cato, spunea el, departe de a fi un erou, a fost un beţiv amărât, obstrucţionist şi nebun, complet lipsit de orice valoare. Această scriere, *Anti Cato*, a fost trimisă apoi la Roma, unde toată lumea a primit-o cu hohote de râs, caricatura pe care o prezenta fiind imposibil de recunoscut. Reputaţia lui Cato, departe de a scădea prin atacul lui Caesar, a crescut enorm.

Caesar însuşi a rămas amărât şi frustrat. Deja, în timpul campaniei din Spania, au fost semne că rezervele sale considerabile de răbdare erau pe terminate. Războiul s-a dovedit extrem de violent. Departe de a-i trata pe rebeli cu obişnuita sa clemenţă, Caesar a refuzat la modul absolut să-i recunoască drept cetăţeni. Cadavrele le-a folosit ca materiale de construcţie, iar capetele le-a înfipt în ţepe. Chiar dacă Sextus, fiul mai mic al lui Pompei, a reuşit să scape de răzbunarea lui Caesar, Gnaeus, fiul cel mare, a fost capturat, executat, iar capul expus ca un trofeu de război. Erau scene demne de poporul galic.

Totuşi, chiar dacă Caesar a devenit vânătorul de capete, el nu şi-a asumat nicio răspundere pentru căderea armatei sale în barbarie, în schimb, adevărata vină revenea perfidiei şi nebuniei adversarilor săi. Soarta a pus destinul poporului roman în mâinile sale. Dacă poporul refuza acum să-l sprijine în eforturile sale de a-i bandaja rănile, atunci nici măcar sângele deja vărsat nu avea să servească la calmarea mâniei zeilor. Roma, şi întreaga lume împreună cu ea, avea să se piardă într-un val de întuneric, iar barbaria avea să devină universală.

Confruntaţi cu nevoia de a preveni o asemenea apocalipsă, care au fost sensibilităţile lui Cicero sau Brutus? Ce era, cu adevărat, Republica? Intoleranţa lui Caesar faţă de tradiţii, considerate încă sacrosancte de concetăţenii săi, devenea tot mai concretă pe zi ce trecea. În loc să se grăbească să ajungă în capitală ca să consulte Senatul sau să ceară votul poporului pentru măsurile sale, el a întârziat în provincii, înfiinţând colonii de veterani, extinzând dreptul de cetăţenie la băştinaşii privilegiaţi. La Roma, aristocraţia s-a cutremurat la aflarea acestei veşti. Au apărut glume despre galii care se despuiau de pantalonii lor puturoşi, învelindu-se în togi şi întrebând care e drumul către clădirea Senatului. O asemenea xenofobie a fost întotdeauna, desigur, dreptul şi privilegiul romanilor. Aproape prin definiţie, cei mai mândri de libertăţile Republicii s-au dovedit şi cei mai snobi. Caesar însă îi dispreţuia. Nu se mai deranja să se preocupe de ce gândeau tradiţionaliştii.

Nici nu mai era foarte interesat de tradiţiile în sine. Asta a fost bine, întrucât politica sa a ridicat întrebări stânjenitoare despre viitoarea funcţionare a Republicii. Dacă nu prea era practic pentru cetăţenii din Italia să vină la Roma să voteze, atunci pentru cei din provinciile îndepărtate, de peste mare, era imposibil. Problema a fost dată la o parte. Atenţia lui Caesar nu putea fi distrasă de asemenea fleacuri. El avea de pus bazele unui imperiu cu adevărat universal – şi, odată cu acesta, nu întâmplător, ale unei supremaţii globale pentru sine. Fiecare băştinaş

devenit cetăţean şi fiecare colonist stabilit într-un loc reprezentau câte o cărămidă la edificiul noii sale ordini. Aristocraţii romani au avut întotdeauna clienţi pe care-i protejau, însă patronajul lui Caesar avea să se extindă până la limitele de nisip şi de gheaţă. Sirienii şi spaniolii, africanii şi galii, popoarele răspândite într-o lume tot mai mică, aveau să datoreze de acum înainte loialitate nu diletantismului catastrofal al Republicii, ci unui singur om. Ca simbol al acestui viitor, nimic nu era mai convingător decât planul lui Caesar privitor la Cartagina şi Corint. Făcute una cu pământul de legiunile răzbunătoare, aceste două oraşe urmau să fie acum reconstruite, monumente închinate unei noi ere de pace universală şi gloriei patronului lor. Utica, mai jos pe coastă de la noua colonie Cartagina, avea să fie pusă în umbră pentru totdeauna. Viitorul se va înălţa pe ruinele trecutului. Pentru prima oară, cetăţenii ce trăiau la Roma aveau să simtă că fac parte dintr-o singură lume şi că sunt totodată stăpânii acesteia.

Ceea ce nu înseamnă că Caesar a intenţionat să-şi neglijeze propriul oraş. Avea planuri mari pentru Roma: urma să se înfiinţeze o bibliotecă, un nou teatru, pentru a rivaliza cu cel al lui Pompei, urma să fie tăiat în stâncă pe Capitoliu, cel mai mare templu din lume urma să se construiască pe Campus. Chiar şi Tibrul, decisese Caesar, trebuia deviat, deoarece cursul său îi încurca planurile de construcţie. Nimic nu ar fi putut ilustra mai bine natura senzaţională a supremaţiei sale decât acest lucru: că nu putea doar să construiască unde şi ce voia, ci şi că putea să dea ordin, de parcă era un zeu care desena cu vârful degetelor în peisaj, să se schimbe topografia oraşului. În mod cât se poate de limpede, cei zece ani de dictatură ai lui Caesar urmau să modifice pentru totdeauna aspectul Romei. Un oraş care şi-a exprimat întotdeauna vechile libertăţi prin înfăţişarea sa dărăpănată avea să arate curând radical diferit – avea să semene curând cu un oraş grecesc.

Şi mai exact, cu Alexandria. S-a sugerat acest lucru

mai de mult prin felul în care Caesar îşi alegea oaspeţii. În septembrie 46 î.Hr., chiar la timp pentru a asista la succesele iubitului ei, Cleopatra şi-a făcut o intrare triumfală în oraş. Instalându-se în casa lui Caesar de pe malul celălalt al Tibrului, ea a refuzat să facă concesii sensibilităţilor republicane, jucând în schimb până la capăt rolul unei regine egiptene. Şi-a adus cu ea nu numai soţul-frate şi un alai de eunuci, ci şi un moştenitor pe care să-l arate, un prinţ de un an. Caesar, deja căsătorit, a refuzat să-şi recunoască fiul nelegitim, însă Cleopatra, neintimidată de nimic, s-a făcut cu ce era deja evident, numindu-l pe băiat Caesarion. Normal, Roma a fost scandalizată. La fel de normal, toţi cei care erau cineva au traversat Tibrul, înghesuindu-se să caşte gura. Felul cum Cleopatra i-a salutat pe vizitatori a reflectat importanţa pe care le-o acorda: pe Cicero, de pildă, care a considerat-o odioasă, l-a tratat cu răceală, ignorându-l pe faţă. De fapt, regina nu avea ochi decât pentru un singur bărbat. În august 45, când Caesar s-a întors în sfârşit în Italia, ea s-a grăbit să-l întâmpine.[39] Cei doi s-au desfătat împreună într-o vacanţă la ţară. Doar în octombrie s-a întors Caesar în sfârşit la Roma.

A găsit un oraş zguduit de bârfe aprinse. Se spunea – şi se credea – că plănuia să mute capitala imperiului la Alexandria. Mai puţin absurd, se pretindea că dorea să se căsătorească cu Cleopatra, în ciuda faptului că avea deja o soţie. Caesar însuşi nu a făcut nimic ca să dezmintă aceste bârfe, ci a ridicat o statuie de aur a amantei sale în templul lui Venus – o onoare şocantă şi fără precedent. Şi cum Venus era zeiţa identificată cel mai bine cu Isis, se sugera astfel apropierea unui scandal şi mai mare şi mai ameninţător. Dacă Cleopatra era reprezentată în inima Republicii ca zeiţă, atunci ce planuri avea iubitul ei pentru el însuşi? Şi de ce anume adăugau muncitorii un fronton la casa lui, de parcă era templu? Şi care era adevărul legat de zvonul că Antoniu a fost numit marele său preot?

39 Sursele nu specifică acest lucru nicăieri foarte clar, dar împrejurările îl fac aproape sigur.

Caesar nu prea avea reţineri să răspândească dovezile.

Mirese zeiţe şi autodivinizare: el ştia despre concetăţenii săi că vor fi îngroziţi. Dar erau alţii, mai ales în Orient, care nu aveau să fie. Se poate ca Roma să i se fi închinat lui Caesar, dar mai existau părţi ale globului care nu i s-au închinat încă Romei. Mai îndărătnică între acestea era Parţia, ai cărei călăreţi, profitând de războiul civil din Republică, au îndrăznit să treacă frontiera în Siria. Mai era Carrhae de răzbunat, desigur, şi vulturii cei pierduţi de recâştigat, responsabilităţi cu siguranţă demne de atenţia dictatorului. Totuşi, venind atât de repede după întoarcerea sa la Roma, planul lui Caesar de a porni din nou la război nu putea decât să facă oraşul să se simtă umilit, aproape dispreţuit. De parcă problemele Republicii îl plictiseau pe omul numit să le rezolve, de parcă Roma însăşi era acum o scenă prea mică pentru ambiţiile sale. În Orient, acest lucru era apreciat. În Orient, Caesar era deja venerat ca un zeu. În Orient, existau tradiţii cu mult mai vechi decât Republica, privind omul devenit zeu şi domnia unui rege al regilor.

Şi pentru romanii speriaţi, aici era greutatea. La sfârşitul anului 45 î.Hr., Senatul a anunţat că Caesar avea să fie de acum înainte onorat ca *divus Iulius*: divinul Iulius. Cine se mai îndoia acum că era pregătit să încalce şi ultimul tabu şi să-şi pună o coroană pe cap? Existau desigur motive pentru o asemenea oribilă bănuială. În prima parte a anului 44, Caesar a început să apară cu cizme înalte, roşii, purtate odată de regii din trecutul legendar al Italiei; cam în aceeaşi perioadă, a reacţionat cu furie când o diademă care a apărut în mod misterios pe una dintre statuile sale a fost furată. Creştea alerta publică. Caesar părea să-şi fi dat seama că a mers prea departe. Pe 15 februarie, îmbrăcat într-o togă purpurie, etalând o cunună de aur, a refuzat ostentativ coroana oferită de Antoniu. Ocazia era o sărbătoare, iar Roma gemea de lume care petrecea. Când Antoniu a repetat oferta, „un geamăt s-a răspândit în tot forul”. Caesar a refuzat din nou coroana, de această dată cu o fermitate

care nu mai admitea replică. Poate că dacă mulţimea ar fi ovaţionat, el ar fi primit oferta lui Antoniu, dar pare improbabil. Caesar ştia că romanii nu vor tolera niciodată un rege Iulius. Şi, cu siguranţă, până la urmă nici nu-i păsa. Formele pe care le lua puterea erau relative, variind de la naţiune la naţiune. A fost lecţia învăţată la Alexandria. Tot aşa cum Cleopatra era şi faraon pentru egipteni, şi regină macedoneană pentru greci, putea fi şi Caesar zeu viu în Asia şi totodată dictator pentru romani. De ce să rănească sensibilităţile concetăţenilor săi abolind Republica, dacă Republica – aşa cum se spune că a subliniat Caesar însuşi – nu este „nimic, nu e decât un nume, fără corp şi formă”? Ce conta nu era forma, ci realitatea puterii. Iar Caesar, spre deosebire de Sulla, nu avea intenţia s-o piardă.

Cu câteva zile înainte ca Antoniu să-i ofere coroana, Senatul l-a numit oficial dictator pe viaţă.[40] Cu această măsură nefastă, s-a stins ultima licărire de speranţă că Caesar ar putea reda Republica într-o bună zi cetăţenilor ei. Dar conta asta pentru romani? Calculele lui Caesar spuneau că nu. Poporul pe care el l-a alinat cu jocuri şi bunăstare şi pace. Senatul pe care el l-a redus la tăcere nu cu ameninţări directe, ci cu avertismentul privind ceea ce putea urma după dispariţia lui: „Mai rău decât tirania este războiul civil”. 24 Aceasta era părerea lui Favonius, cel mai loial admirator al lui Cato. Era o opinie larg răspândită. Caesar, ştiind asta, a dispreţuit ura semenilor săi. Şi-a eliberat garda de două mii de oameni. A umblat liber prin For, însoţit doar de lictorii funcţiei. Iar când informatorii i-au adus vestea că circulă un zvon privind un complot de asasinare şi l-au îndemnat să-i urmărească şi să-i prindă pe conspiratori, el le-a respins îngrijorarea cu un gest al mâinii. „Mai degrabă ar muri, a spus el, decât să se teamă”. 25

Şi nici nu părea că va mai sta mult timp la Roma. Urma să plece în Parţia pe 18 martie. E adevărat că un prezicător l-a sfătuit să se ferească de ide, care cădeau în

40 Cândva între 9 şi 15 februarie 44 î.Hr.

luna aceea pe cincisprezece, dar Caesar nu a acordat niciodată importanţă superstiţiilor. Doar în discuţiile particulare făcea aluzii la moarte. În seara de paisprezece, la o lună după ce a fost numit dictator pe viaţă, Caesar a luat cina cu Lepidus, patricianul care s-a alăturat cauzei sale în 49 î.Hr. şi era acum adjunctul lui pentru funcţia de dictator, o poziţie intitulată oficial „Comandant de Cavalerie1. Sigur că se află printre prieteni, Caesar a lăsat garda jos. „Care este moartea cea mai bună?", a fost întrebat. Iar

Caesar a răspuns: „Cea fără de veste!" A şti înseamnă a te teme; a te teme înseamnă slăbiciune. În noaptea aceea, când soţia lui Caesar a avut coşmaruri şi l-a rugat să nu se ducă la

Senat a doua zi, el a râs. Dimineaţa, purtat în lectică, l-a zărit pe prezicătorul care i-a spus să se ferească de idele lui Marte. „Nu vezi că ziua despre care aveai atâtea temeri a sosit", a spus

Caesar zâmbind, „şi că eu trăiesc încă?" „A sosit", a venit

răspunsul, rapid şi inevitabil, „dar n-a trecut".

Senatul a stabilit în acea dimineaţă să se reunească în marea sală de întruniri a lui Pompei. Se organizau jocuri în teatrul de alături şi, pe când Caesar cobora din lectică, a auzit urletele romanilor zguduiţi de spectacolele sângeroase. Dar zgomotul avea să fie îndată diminuat de marmura rece a porticului şi chiar mai mult de cea a sălii de întruniri din spate. Statuia lui Pompei mai domina spaţiul de adunare a Senatului. După Pharsalos, a fost dărâmată în grabă, însă Caesar, cu generozitatea lui tipică, a dat ordin să se refacă, împreună cu toate celelalte statui ale lui Pompei. O politică de investire, a rânjit Cicero, pentru a nu fi demolate ale lui – dar observaţia a fost răutăcioasă şi nedreaptă. Caesar nu avea motive să se teamă pentru viitorul statuilor sale. Şi nici pentru el însuşi, pe când intra în sala de întruniri în acea dimineaţă, văzându-i pe senatori că se ridică să-l salute. Nici măcar

atunci când un grup de-al lor s-a apropiat de el cu o petiţie, înconjurând scaunul aurit pe care stătea, copleşindu-l cu sărutări. Apoi, dintr-odată, a simţit că toga îi e smulsă de pe

28 * umeri. A strigat speriat: „Dar asta e un act de violenţă!” În aceeaşi clipă a simţit o durere ascuţită în gât. Întorcându-se, a văzut un pumnal, roşu de propriul său sânge.

Vreo şaizeci de oameni se îmbulzeau în jurul lui. Toţi scoseseră pumnale de sub togi. Toţi îi erau cunoscuţi lui Caesar. Mulţi erau foşti duşmani care i-au acceptat iertarea – dar şi mai mulţi erau prieteni. Unii erau ofiţeri care au luptat împreună cu el în Galia, printre ei Decimus Brutus, comandant al flotei de război care i-a înfrânt pe veneţi. Cea mai dureroasă trădare, totuşi, cea care l-a năucit până la urmă pe Caesar şi i-a oprit eforturile disperate de a se împotrivi, a venit de la cineva şi mai apropiat. Caesar a zărit, lucind în învălmăşeală, un cuţit îndreptat spre abdomenul lui, pe care-l ţinea un alt Brutus, Marcus, fiul său prezumtiv. „Kai şi teknon!”, a şoptit el, apoi a căzut la pământ. Nedorind să fie văzut în agonia morţii, şi-a acoperit capul cu cordoanele togii. Balta de sânge a pătat baza statuii lui Pompei. Mort, zăcea în umbra marelui său rival.

Dar, dacă părea a fi ceva simbolic în toate acestea, era o iluzie. Caesar nu a fost sacrificat pentru cauza niciunei facţiuni. E adevărat că unul dintre cei doi instigatori ai conspiraţiei fusese Cassius Longinus, unul dintre foştii ofiţeri ai lui Caesar. Dar atunci când Cassius a pledat pentru asasinarea nu doar a lui Caesar, ci şi a lui Antoniu şi Lepidus, ca şi pentru o distrugere completă a regimului dictatorului, propunerea sa a fost respinsă. Brutus, celălalt instigator şi conştiinţa conspiraţiei, nici nu a vrut să audă despre aşa ceva. Ei săvârşeau o execuţie, a susţinut el, nu o intrigă murdară într-o luptă politică. Iar Brutus a câştigat. Despre Brutus se ştia că este un om onorabil şi demn să servească drept purtător de cuvânt şi răzbunător al Republicii.

La început au fost regi, iar ultimul rege a fost un tiran. Şi un bărbat pe nume Brutus l-a alungat din oraş şi a înfiinţat consulatul şi toate instituţiile unei Republici libere. Iar acum, peste 465 de ani, Brutus, descendentul său, a doborât un al doilea tiran. În fruntea colegilor săi conspiratori, a ieşit din marele complex al lui Pompei, a alergat împleticindu-se agitat peste Campus Martius. Ridicându-şi mândru pumnalul plin de sânge, s-a îndreptat spre For. Acolo, în locul de întâlnire al poporului, el a anunţat veste cea bună: Caesar a murit; libertatea a fost reinstaurată; Republica era salvată.

Ca un răspuns batjocoritor, de dincolo de Campus Martius s-au auzit ţipete. Spectatorii din teatrul lui Pompei au intrat în panică, făcând zarvă şi călcându-se în picioare. Fire de fum se ridicau deja spre cer; se spărgeau magazine şi hoţii treceau la treabă. De mai departe, se auzeau primele vaiete de durere ale evreilor din Roma, care au început să-l jelească pe omul ce le-a fost întotdeauna protector. În alte părţi, totuşi, pe măsură ce se răspândea în oraş vestea a ceea ce s-a întâmplat, era doar linişte. Departe de a alerga spre For pentru a-i aclama pe eliberatori, cetăţenii alergau spre casă şi îşi zăvorau uşile.

Republica a fost salvată. Dar ce era Republica acum? Tăcerea plutea deasupra oraşului şi nu se auzea niciun răspuns.

sfârşitul republicii

9

Ultima împotrivire

Criză sau nu, Sezonul rămânea sacru. Primăvara, senină şi plină de flori, era perioada când lumea bună părăsea oraşul. Aprilie 44 î.Hr. nu a fost altfel. În săptămânile de după uciderea lui Caesar, Roma a început să se golească. Mulţi dintre cei care trăgeau obloanele caselor trebuie să se fi simţit uşuraţi că lăsau în urmă oraşul încordat, cuprins de panică. Nu că la ţară n-ar fi fost probleme. Cicero, de pildă, ajungând la vila sa preferată din sudul Romei, a găsit-o plină de constructori. A decis să-şi continue drumul şi s-a îndreptat spre sud, spre Golful

Neapolelui – unde a fost imediat asediat de experţi. Se părea că un complex de magazine moştenit de el la Puteoli avea fisuri. Două dughene sau şi prăbuşit de fapt. „Nu numai chiriaşii”, a suspinat Cicero, „dar chiar guzganii le abandonează”. Inspirându-se din exemplul lui Socrate, proprietarul a ales totuşi să fie sublim de indiferent la problemele sale imobiliare: „O! zei nemuritori! Cum nu mă impresionează absolut nimic din toate acestea!” 1

Dar consolarea filosofiei avea limitele ei. Cu alte ocazii, Cicero a mărturisit că se află într-o stare permanentă de iritare. „Bătrâneţea mea”, s-a plâns el, „devine supărătoare”. Acum, la şaizeci de ani, se simţea o epavă. Nu era doar cariera sa politică terminată. S-a întâmplat la fel, cu câţiva ani înainte, şi cu viaţa lui de familie. În primul rând, cu multă amărăciune şi cu acuzaţii reciproce, a divorţat de soţia sa după mai bine de treizeci de ani şi s-a căsătorit cu una dintre tinerele sale protejate bogate.

Tachinat că se căsătoreşte cu o virgină la vârsta lui, Cicero a răspuns vulgar că nu va rămâne virgină multă vreme – dar nu a rămas nici soţie. La câteva săptămâni de la nuntă, fiica lui Cicero, Tullia, a murit din cauza unor complicaţii la naştere. Cicero a fost devastat. Pe noua lui soţie, transformată din trofeu în distracţie nedorită, Cicero a trimis-o înapoi la mama ei, în vreme ce el, obsedant, şi-a vegheat flacăra durerii. Tullia, afectuoasă şi inteligentă, a fost prietenul cel mai drag al tatălui ei. Acum, fără ea, Cicero era singur şi nemângâiat. Prietenii săi, neliniştiţi de ceea ce considerau emotivitate nedemnă de un bărbat, au încercat să-i amintească de îndatoririle sale de cetăţean, dar vechile lozinci, care odinioară îl inspirau, nu făceau decât să-i sporească sentimentul de disperare. Cu durere, a încercat să-i explice unui binevoitor: „Căci dacă, amărât de viaţa politică, găseam atunci acasă un loc care mă uşura, acum, îndurerat acasă, nu mă mai pot refugia în viaţa publică spre a-mi căuta uşurarea în satisfacţiile ei. Astfel că mă simt străin şi în

3 /!

casă, şi în for”. Întrezărită în oglinda durerii lui Cicero, Republica părea a fi luat înfăţişarea fiicei sale: aceea a unei femei tinere, semănând cu o zeiţă, iubită… şi moartă.

Apoi, idele lui Marte. Brutus, ridicându-şi pumnalul plin de sângele lui Caesar, a strigat numele lui Cicero şi l-a felicitat pentru redobândirea libertăţii. Cicero însuşi, uluit şi încântat, a răspuns salutându-i pe conspiratori ca pe nişte eroi, iar uciderea lui Caesar ca pe un eveniment glorios. Dar a fost doar un început – şi poate, se întrista Cicero curând, nici măcar atât. Brutus şi Cassius s-ar putea să fi reuşit să-l doboare pe Caesar, dar nu au făcut nicio încercare să-i distrugă regimul. În schimb, a fost încheiat un armistiţiu stângaci între asasinii dictatorului şi acoliţii lui, urmarea fiind aceea că avantajul le scăpa zilnic printre degete conspiratorilor. Deja Brutus şi Cassius au fost obligaţi să părăsească Roma datorită ameninţărilor venite din partea demagogilor procaesarieni. Cicero, care i-a îndemnat să fie mai neîndurători şi mai fermi, le-a caracterizat strategia ca „absurdă”. Se spunea că deciseseră să-l excludă din planurile lor deoarece se temeau că şi-a pierdut curajul cu vârsta. Acum, bătrânul le plătea cu aceeaşi monedă. Pentru realizarea datoriei sacre de a salva Republica de tiranie, s-a plâns el, conspiratorii au avut „un suflet viril, dar […] judecată puerilă”.4

Evident, chiar şi în cea mai neagră deznădejde a sa, rolul de om de stat mai vârstnic şi abil nu putea decât să-l încânte pe Cicero. Puţini i-ar fi negat dreptul la el. Parvenitul din Arpinum a devenit, pentru generaţiile mai tinere, o figură aproape de icoană, întruchiparea însăşi a tradiţiei, o relicvă vie a dispărutelor vremuri ale titanilor. În ciuda bucuriei manifestate la uciderea liderului lor, el a rămas un obiect al curiozităţii chiar şi pentru caesarieni. Unul dintre ei, un vizitator remarcabil, a fost un tânăr blond, cu ochi vioi, care nu avea mai mult de optsprezece ani şi care a trecut să-şi prezinte omagiile pe când Cicero era încă în vacanţă la Puteoli. Doar cu o lună înainte, Gaius Octavius, nepotul dictatorului, se afla în Balcani, staţionat

cu corpul expediţionar pentru Parţia. Când vestea uciderii lui Caesar a ajuns la el, a pornit pe mare imediat către Brundisium. Acolo a aflat, din testamentul lui Caesar, de adoptarea sa oficială, devenind, în condiţiile testamentului, Gaius Iulius Caesar Octavianus şi fiind asaltat de mulţimea veteranilor tatălui său adoptiv. Cu uralele lor răsunându-i încă în urechi, el a plecat spre Roma, dar, în loc să se grăbească să ajungă direct în capitală, s-a abătut pentru o vizită în Golful Neapolelui. Făcând turul vilelor de vacanţă, s-a sfătuit cu diferiţi adepţi de seamă ai lui Caesar şi şi-a făcut pelerinajul la Cicero. Venerabilul republican, dovedindu-se de data aceasta insensibil la linguşeli, a refuzat să se lase fermecat. La urma urmei, era datoria sacră a lui Octavian, ca moştenitor al lui Caesar, să-i urmărească şi să-i prindă pe ucigaşii tatălui său adoptiv. Cum avea să devină vreodată acest răzbunător un bun cetăţean? „Nu-l cred”, a pufnit Cicero.5 Intenţionat, s-a referit la tânăr folosindu-i numele iniţial, Octavius, şi nu – aşa cum Octavian însuşi prefera acum să fie numit – Iulius Caesar simplu.[41] Pentru Cicero, un Iulius Caesar a fost mai mult decât suficient.

Chiar şi aşa, nu s-ar prea fi putut speria de perspectivele lui Octavian. Tânărul pleca de la Puteoli înarmat cu ceva mai mult decât magia numelui său şi hotărârea de a-şi cere întreaga moştenire. În cuibul de viespi care era Roma, acestea nu reprezentau calităţi suficiente. Într-adevăr, pentru adepţii consacraţi ai lui Caesar, ca să nu mai vorbim de duşmani, constituiau aproape o provocare. Dictatorul l-a putut numi pe Octavian moştenitorul său legal, dar existau alţii, ofiţeri de încredere în posturi importante, care şi-au fixat atenţia asupra moştenirii comandantului lor dispărut. Acum că Caesar nu mai era, ambiţiile oamenilor de seamă din Roma aveau din nou frâu liber, dar nu în felul anticipat de Brutus şi Cassius. „Libertatea a fost restaurată”, observa Cicero

41 întrucât personajul născut Gaius Octavius şi-a schimbat numele la intervale regulate în primii ani ai carierei sale, este în general numit Octavian de către istorici, ca să se evite confuzia.

cu perplexitate, „cu toate că republica nu era la rândul ei restaurată”.

Această stare de lucruri, aşa cum nota el mai departe, „era fără precedent” – şi crea un spectru terifiant. Era posibil oare ca vechile reguli, vechile tradiţii, otrăvite de războiul civil, să nu mai poate fi recuperate niciodată? Dacă aşa stăteau lucrurile, atunci ameninţa o nouă ordine derutantă şi pătată cu sânge, în care o magistratură avea să se dovedească întotdeauna de o mai mică importanţă decât o armată, iar legitimitatea mai neînsemnată decât ameninţarea cu violenţa brută. Deja în vara lui 44 î.Hr., se contura un asemenea viitor. Cei care doreau să devină comandanţi de armată au făcut turul coloniilor unde Caesar şi-a instalat veteranii, linguşindu-se, mituind. Chiar Brutus şi Cassius au încercat să intre în joc. Primirea pe care le-au făcut-o veteranii lui Caesar a fost, deloc surprinzător, rece. Până la sfârşitul verii, au ajuns cu părere de rău la concluzia că Italia nu mai reprezenta un loc sigur pentru ei. În linişte, au dispărut – către Est, se spunea, deşi nimeni nu ştia precis. Pentru cei care au pretins că sunt eliberatori, exilul în orice loc era o înfrângere amară.

Iar pentru cei care i-au privit ca pe viitori conducători era un dezastru. Acum, după plecarea lui Brutus şi a lui Cassius, era nevoie deşi mai mult curaj ca să rămâi pe loc, să aperi Republica acolo unde ea mai conta enorm: în oraşul care a dat naştere libertăţilor sale, în faţa Senatului şi a poporului Romei. Cine a rămas ca să ducă o asemenea luptă? Atenţia s-a îndreptat spre Cicero – dar, cuprins de panică şi civil înnăscut, a dispărut şi el din Roma. Intenţia sa, pe care şi-a stabilit-o cu multă suferinţă şi după mari ezitări, a fost să meargă la Atena, unde fiul său, care se presupunea că studiază acolo, îşi crea renumele de cel mai mare beţiv al universităţii. Dar tatăl îngrijorat, dorind să-şi aducă moştenitorul înapoi pe calea cea dreaptă, abia a pornit la drum că s-a şi întors în port din cauza vremii neprielnice, iar acolo, pe când aştepta ca furtuna să se oprească, a aflat cum era văzută la Roma

călătoria sa. „Vino. Tu care abandonezi patria!”, 7 i-a scris până şi imperturbabilul Atticus. Cicero s-a simţit stânjenit. Atât ruşinea, cât şi orgoliul au servit la întărirea nervilor săi zdruncinaţi. La fel şi conştiinţa faptului că era de datoria lui să se menţină pe poziţie, să-i înfrunte pe comandanţi în propria lor vizuină. Şi-a scos bagajul din cala vasului. Luându-şi inima în dinţi, a pornit înapoi spre Roma.

A fost cea mai curajoasă decizie din viaţa sa. Dar nu complet necugetată. E adevărat, Cicero nu a adus legiuni în confruntarea armată şi sălbatică – dar şi-a adus talentele neîntrecute de orator, abilităţile subtile pentru lupta politică şi prestigiul. Vestea sosirii sale la Roma a scos în stradă mulţimi care-l aclamau, nelipsindu-i relaţiile nici în eşaloanele cele mai înalte ale susţinătorilor lui Caesar. Dacă reuşea să-i câştige măcar pe unii dintre aceştia pentru cauza constituţiei, spera Cicero, totul putea să iasă bine. Avea în vedere două persoane anume: Aulus Hârtius şi Vibius Pansa. Amândoi erau ofiţeri de seamă ai lui Caesar şi fuseseră numiţi de dictator consuli pentru anul următor, 43 î.Hr. Desigur, pentru Cicero, faptul că magistraturile au fost atribuite dinainte, fără consultarea electoratului, constituia o nelegiuire, dar pe care, pe moment, el era gata s-o accepte. Hârtius şi Pansa erau amândoi, după standardele vremurilor tulburi, moderaţi, până într-acolo încât i-au cerut lui Caesar însuşi lecţii de vorbire în public. Existau cu siguranţă alţi partizani ai lui Caesar pe care Cicero ar fi vrut să-i vadă excluşi de la funcţia de consuli. Iar unul dintre ei, după părerea sa cel mai periculos, era Marc

Antoniu, care deţinea deja funcţia, pentru a nu mai menţiona o armată şi averea lui Caesar pe deasupra.

Pentru Cicero, chiar şi cele mai atrăgătoare aspecte ale caracterului lui Antoniu – îndrăznela, farmecul şi generozitatea – serveau doar la a-l considera pe consul o şi mai mare ameninţare. Ca şi gustul său în materie de femei: după ani de zile în care a urmărit-o pe Fulvia, Antoniu a reuşit în sfârşit să se căsătorească cu văduva dominatoare

a lui Claudius. Amator de plăceri şi exhibiţionist cum era, Antoniu i-a părut lui Cicero un urmaş demn al patului lui Claudius şi, ca atare, un evident pericol public. Dar mai exista un spectru, şi mai hidos, lângă umărul lui Antoniu. „Cum se face, care-i explicaţia, senatori14, medita Cicero, „că de douăzeci de ani încoace n-a existat duşman al republicii care în acelaşi timp să nu-mi fi declarat şi mie război?" Fără îndoială, spectrul lui Catilina ar fi râs cu cinism la această întrebare. Într-adevăr, vanitatea lui Cicero era în 44 î.Hr. şi mai mare decât în anul când a fost consul. Denunţându-l pe Antoniu, declara efectiv război nu unui rebel recunoscut, aşa cum a fost Catilina, ci unui om care era chiar şeful statului. Dar Cicero nu se simţea stânjenit. Ca şi în cazul lui Catilina, acum, în cazul lui Antoniu, credea că se confruntă cu un monstru. Doar tăind capul acestuia, considera el, avea să fie restabilită măcar pe jumătate sănătatea Republicii. Aşa s-a făcut că Cicero, reprezentantul legitimităţii, se pregătea pentru distrugerea unui consul.

După cum s-a întâmplat cu multe dintre campaniile sale, atacul marelui orator asupra lui Antoniu avea să se dovedească în egală măsură inspirat şi specios. Cu o serie de discursuri electrizante ţinute în faţa Senatului, Cicero a căutat să-i trezească pe concetăţenii săi din apatia pierderii speranţei, să le insufle cele mai înalte idealuri, să le amintească ce au fost şi ce mai pot fi. „Viaţa nu înseamnă numai să respiri, ea nu înseamnă nimic pentru cel care robeşte. Dacă toate celelalte neamuri pot suporta sclavia, Roma nu poate". Aici, în discursul lui Cicero, era un demn cântec de jale pentru libertatea romană: o afirmare avântată a trecutului istoric al Republicii, dar şi o furie împotriva dispariţiei luminii. „Redobândirea libertăţii este o răsplată atât de strălucită, încât, pentru câştigarea ei, nu trebuie să ne ferim de

Q

moarte".

Vechile generaţii au confirmat adevărul acestei idei, iar Cicero, riscându-şi propria viaţă, s-a dovedit până la

urmă demn de idealurile pe care şi-a propus atâta timp să le apere. Dar erau alte tradiţii, la fel de vechi, al căror adevăr îl demonstrau discursurile lui. În viaţa publică a Republicii, partizanatul a fost întotdeauna sălbatic, iar şiretlicurile retoricii politice, neiertătoare. Acum, în atacul dur al lui Cicero la adresa lui Antoniu, aceste şiretlicuri au atins apogeul. Solemne chemări la arme alternau cu cele mai grosolane insulte, cum, în toate discursurile lui Cicero, erau evocate caricaturi ale unui Antoniu beat – vomitând mâncare nedigerată, alergând după băieţi, pipăind actriţe. Răutăcios, ranchiunos, nedrept – dar era semnul unei Republici libere, în care exista şi libertatea cuvântului. Prea mult timp, Cicero a simţit că i s-a impus tăcerea. Acum, cântecul său de lebădă şi-l exprima fără inhibiţii. Aşa cum doar el putea, a atins culmi nebănuite, pentru ca în secunda următoare să coboare în abisuri.

Totuşi, cuvintele sale, precum scânteile purtate de vânt, trebuiau aprinse – şi asta Cicero putea spera să obţină doar prin arta obscură şi străveche a aranjamentelor politice. Comandanţii militari partizani ai lui Caesar trebuiau învrăjbiţi unii cu alţii şi întărâtaţi împotriva lui Antoniu, aşa cum nobilii rivali au fost convinşi să se întoarcă împotriva celor puternici de-a lungul istoriei Republicii. Hârtius şi Pansa, deja neîncrezători în Antoniu, aveau nevoie de o mică încurajare, însă Cicero, nemulţumindu-se cu încercarea de a obţine sprijinul consulilor numiţi, viza şi o recrutare mult mai spectaculoasă pentru cauză. Cu doar câteva luni înainte, i-a făcut lui Octavian o primire rece; acum, în ultimele zile ale anului 44 î.Hr., erau puţini – şi cu siguranţă nu Cicero – cei care-şi permiteau să facă asta.

Chiar şi zeii l-au binecuvântat pe tânărul Caesar cu formidabila dovadă a graţiei lor. Pe când Octavian, sub un cer fără nori, intra în Roma pentru prima oară, un halou sub forma unui curcubeu a apărut în jurul soarelui. Apoi, peste trei luni, a avut loc un fenomen şi mai spectaculos. În timp ce Octavian organiza jocuri în onoarea tatălui său ucis, o cometă a strălucit deasupra Romei. Spectatorii

tulburaţi au salutat-o ca pe sufletul lui Caesar ce se înălţa la ceruri. Octavian, care, în sinea lui, a considerat cometa un semn al propriei sale măreţii, s-a declarat public de acord cu ei – şi bine a făcut, căci a deveni fiul unui zeu nu era puţin lucru nici măcar pentru moştenitorul lui Caesar. „Şi tu, copile… care datorezi toate numelui tău”, 10 a rânjit Antoniu. Dar dacă norocul lui Octavian a fost extraordinar, la fel a fost şi talentul său de a-şi exploata moştenirea. Chiar şi Antoniu, populistul experimentat, s-a trezit deja depăşit. Când i s-a cerut să predea averea lui Caesar ca să se poată plăti anumite danii promise poporului, el s-a împotrivit; între timp, Octavian, urmărind să acumuleze, şi-a vândut cu sânge rece la licitaţie câteva dintre proprietăţi şi a plătit daniile din banii încasaţi.

Răsplata a fost o popularitate spectaculoasă – nu doar la mulţimea din oraş, ci şi la veteranii lui Caesar. Făcând recrutări la concurenţă cu Antoniu, Octavian a avut curând o gardă de corp personală – şi complet ilegală – de trei mii de oameni. Cu aceasta, el a ocupat rapid Forul şi, cu toate că a fost obligat curând să se retragă în faţa armatei mult mai numeroase a lui Antoniu, el a rămas o ameninţare vie pentru ambiţiile rivalului său.

Era deja sfârşitul anului, iar mandatul lui Antoniu se apropia de final. Disperat să-şi asigure o putere permanentă, consulul s-a îndreptat spre nord, a trecut Rubiconul în Galia şi s-a autoproclamat guvernator al provinciei. I-a blocat calea Decimus Brutus, asasinul lui Caesar, care pretindea şi el postul. Mai degrabă decât să-şi cedeze provincia lui Antoniu, Decimus a preferat să se baricadeze la Modena şi să-şi petreacă iama acolo. Antoniu, înaintând, s-a oprit decis să-l scoată din oraş prin înfometare. Noul război civil, care ameninţa de mult, a început până la urmă. Iar între timp, pe când doi dintre foştii ofiţeri ai lui Caesar au intrat în conflict, moştenitorul său pândea din umbră, un factor ameninţător, dar imposibil de estimat, cu loialităţi nesigure, cu ambiţii şi mai incerte.

Doar în faţa lui Cicero a pretins el că-şi deschide

sufletul. Octavian nu a încetat să-l curteze pe bătrânul om de stat de la prima lor întâlnire. Cicero, încă neîncrezător în asemenea atenţii flatante, s-a luptat din răsputeri cu tentaţia pe care a reprezentat-o Octavian pentru el. Pe de o parte, aşa cum i s-a plâns lui Atticus: „Cugetă la nume, cugetă la etate.1 Cum putea Cicero să-l ia pe moştenitorul lui Caesar drept ceea ce părea, când tânărul aventurier, cerând neîncetat sfaturi, i se adresa cu „Tată" şi susţinea că el şi adepţii săi sunt în slujba Republicii? Dar, pe de altă parte, cunoscând natura disperată a crizei, ce avea de pierdut? Până în decembrie, cu veşti de război venind dinspre nord. Cicero s-a decis în final. Pe douăzeci, s-a adresat Senatului, într-o sală plină. Pe când continua să insiste pentru distrugerea lui Antoniu, consulul legitim, cerea ca „tânărul Octavius, pe atunci aproape un copil", să fie recompensat cu mari onoruri publice pentru recrutarea unei armate personale. Pe cei şovăielnici, care erau pe bună dreptate şocaţi de propunerea sa, Cicero i-a asigurat că Octavian a adus deja o strălucită reputaţie Republicii. „Garantez asta, stimaţi senatori, promit şi jur solemn!" Desigur, aşa cum Cicero ştia foarte bine, îi asigura prea hotărât. Totuşi, chiar şi în particular, el nu era complet neîncrezător în perspectivele lui Octavian. Cine putea să spună cum avea să evolueze tânărul ce stătea lângă el, absorbindu-i înţelepciunea şi vechile idealuri ale Republicii? Şi dacă Octavian, în ciuda tutelei lui Cicero, avea să se dovedească un elev nedemn, atunci aveau să existe metode de a trata problema lui, când se iveau ocazia şi prilejul. „Tânărul trebuie lăudat, preamărit – apoi ridicat în slăvi". 13 Aşa cum a fost Caesar, cu alte cuvinte.

Acesta era desigur tocmai genul de cuvânt de spirit necugetat care i-a provocat lui Cicero atâtea necazuri în trecut. Gluma s-a răspândit cu iuţeala fulgerului şi, inevitabil, a ajuns s-o audă şi Octavian. Cicero totuşi îşi putea permite să se arate indiferent faţă de stânjeneala provocată. La urma urmei, Octavian era doar o parte din coaliţia pe care el a încropit-o, nici măcar partea cea mai semnificativă. În aprilie 43 î.Hr., cei doi consuli ai

poporului roman, Aulus Hârtius şi Vibius Pansa, au pornit în sfârşit împotriva lui Antoniu. Octavian, cu două legiuni, li s-a alăturat ca ofiţer. În două bătălii succesive, Antoniu a fost înfrânt şi obligat să se retragă peste Alpi. Vestea acestei duble victorii, când a fost adusă unei Rome nerăbdătoare, a apărut ca ultima confirmare a politicii riscante şi îndrăzneţe a lui Cicero. Cicero însuşi, exact ca în anul când a ocupat funcţia de consul, a fost salutat ca salvator al ţării sale. Antoniu a fost declarat oficial inamic public. Republica părea salvată.

Apoi au venit la Roma noi mesageri cu veşti cumplite şi dureroase. Cei doi consuli erau morţi, unul în luptă, celălalt din cauza rănilor. Octavian, deloc surprinzător, refuza orice formă de apropiere de Decimus Brutus. Antoniu, în confuzia creată, a scăpat. Mergea acum pe coastă, dincolo de Alpi, în provincia altui ofiţer al lui Caesar, Marcus Lepidus. Armata „Comandantului de Cavalerie”, formată din şapte legiuni, era formidabilă, iar loialităţile sale, pe măsură ce Antoniu se apropia de ea, au devenit dintr-odată o problemă disperată, chiar decisivă. În scrisori adresate Senatului, Lepidus i-a asigurat pe conducătorii acestuia de devotamentul său neîntrerupt – dar oamenii săi, adepţi experimentaţi ai lui Caesar, decideau deja pentru el în alt mod. Pe 30 mai, zilele de fraternizare între armata lui Antoniu şi a lui Lepidus au culminat cu un acord oficial între cei doi generali şi unirea forţelor lor. Decimus Brutus, depăşit fără speranţă, a încercat să fugă, dar a fost trădat de o căpetenie galică şi ucis. Armatele Senatului, cu o viteză năucitoare, au dispărut cu totul. Antoniu, fugar cu doar câteva săptămâni înainte, a ieşit mai puternic ca niciodată. Acum doar tânărul Caesar mai stătea între el şi un marş spre Roma.

Încotro avea să se îndrepte Octavian? Capitala vuia de zvonuri şi se muncea să afle răspunsul. Nu a durat mult până să vină. La sfârşitul lui iulie, un centurion din armata lui Octavian şi-a făcut apariţia în clădirea Senatului. Din mulţimea adunată, el a cerut funcţia de consul, încă vacantă, pentru generalul său. Senatul a refuzat.

Centurionul şi-a dat mantia pe spate şi a pus mâna pe mânerul sabiei. „Dacă nu-l veţi face consul”, a avertizat el, „asta îl va face”. Şi aşa s-a întâmplat. Încă o dată, un Caesar a traversat Rubiconul. Până acum, armata lui Octavian număra opt legiuni şi nu era nimeni care să i se opună. Cicero, abătut din cauza spulberării tuturor speranţelor sale, l-a întâmpinat fără tragere de inimă, împreună cu restul Senatului, pe cuceritor. Disperat, i-a făcut noi propuneri lui Octavian, noi planuri. „Caesar, persiflându-l îi răspunse doar atât că el este ultimul dintre prietenii săi care-l vizitează”. 15

Îngăduindu-i-se – sau ordonându-i-se – să părăsească Roma, oratorul s-a retras în vila sa preferată de la ţară. Munca de reparare a casei a fost încheiată, dar nu se mai putea îndrepta nimic la cariera ruinată a proprietarului ei, care era terminată – şi, odată cu ea, multe altele. Cicero a urmărit evoluţia protejatului său cu o disperare mută. Pe 19 august, Octavian, care încă nu împlinise douăzeci de ani, a fost ales oficial consul. Apoi, obţinând condamnarea asasinilor lui Caesar ca trădători, a părăsit Roma şi a pornit spre nord, către armata lui Antoniu şi Lepidus, care se apropia. Între comandanţii rivali din tabăra caesarienilor, stăpâni necontestaţi acum ai întregului imperiu de vest, nu avea să fie război. În schimb, pe o insulă de pe un râu de lângă Medina, cu armatele aliniate pe ambele maluri, Antoniu şi Octavian s-au întâlnit, s-au îmbrăţişat şi s-au sărutat pe obraz. Apoi, împreună cu Lepidus, s-au apucat să împartă lumea şi să declare Republica moartă.

Evident, şi-au ascuns ţelul sub cuvinte specioase şi familiare. Au pretins că nu fac necrologul Republicii, ci că o repun în ordine. De fapt, o executau. În urma conferinţei de pe insulă, au căzut de acord să înfiinţeze un triumvirat, dar nu o alianţă vagă şi instabilă precum aceea dintre Pompei, Caesar şi Crassus. De data aceasta, avea să fie oficial constituită şi dotată cu puteri aprige. Timp de cinci ani, triumvii urmau să exercite o autoritate proconsulară asupra întregului imperiu. Urmau să se bucure de dreptul

de a adopta sau anula legi după bunul lor plac, fără să apeleze la Senat sau la poporul roman. Legea marţială era extinsă în spaţiul sacru al Romei. Acest lucru, după mai mult de patru sute de ani de libertate romană, reprezenta efectiv sfârşitul.

Iar lovitura de graţie aplicată Republicii a fost, aşa cum se cuvenea, pecetluită cu sânge. Triumvirii, declarând un eşec politica de clemenţă a conducătorului lor dispărut, s-au inspirat de la un dictator dinainte. Revenirea la listele de prescripţie a fost prevestită la Roma prin semne macabre şi neîndoielnice: câinii urlau ca lupii, iar lupii erau văzuţi alergând prin For; din cer se auzeau strigăte puternice, ca şi zăngănit de arme şi bătăi de copite nevăzute. Listele au apărut după câteva zile de la intrarea triumvirilor în oraş. În urma unor târguieli nemiloase între cei trei, s-a decis care nume să apară pe ele. Un factor le-a influenţat hotărârile mai mult decât oricare altul: cu peste şaizeci de legiuni care trebuiau plătite, triumviratul avea nevoie disperată de fonduri. Drept urmare, consecinţa deţinerii de averi, ca şi pe vremea lui Sulla, a fost moartea. Chiar şi un exilat ca Verres, care se bucura de bogăţiile dobândite abuziv într-un exil însorit, a fost proscris – ucis, se spunea, pentru „bronzurile lui de Corint11.16 Unii au fost asasinaţi din motive de discordie – pentru înlăturarea adversarilor potenţiali ai noului regim – iar alţii erau victime ale vrajbelor şi vechilor duşmănii personale. Cel mai înfricoşător, ca dovadă a devotamentului lor faţă de triumvirat, Antoniu, Lepidus şi Octavian au sacrificat fiecare un om pe care s-ar fi putut simţi altfel obligaţi să-l salveze. Aşa s-a făcut că Antoniu a acceptat proscrierea unchiului său, iar Lepidus a fratelui lui. În acelaşi timp, Octavian a propus numele omului pe care-l numise odată „Tată”.

Chiar şi aşa, Cicero ar fi putut scăpa. Vestea proscrierii sale a ajuns la el mult înaintea vânătorilor de recompense. Tipic pentru el, totuşi, a intrat în panică şi a ezitat în privinţa a ceea ce avea de făcut. Mai degrabă decât să ridice pânzele pentru a li se alătura lui Brutus şi

Cassius, care tocmai atunci recrutau o armată imensă de eliberare în Est, s-a mutat din vilă în vilă, bântuit, aşa cum fusese multă vreme, de spectrul exilului. La urma urmei, ştia de la Cato că existau coşmaruri mai rele ca moartea. Prins în final de călăii săi, Cicero s-a aplecat în afară din lectică şi şi-a înfipt gâtul în sabie. A fost gestul unui gladiator, pe care el l-a admirat întotdeauna. Înfrânt în cel mai mare şi mai teribil dintre jocuri, şi-a acceptat soarta fără nicio tresărire. A murit aşa cum sigur şi-ar fi dorit: cu vitejie, ca un martir al libertăţii şi al libertăţii de exprimare.

Chiar şi duşmanii săi ştiau asta. Când capul şi mâinile sale retezate au fost predate de călăi, Fulvia, văduva lui Claudius, acum soţia lui Antoniu, s-a grăbit să-şi desfete privirile. Ridicând cumplitele suveniruri, a scuipat pe capul lui Cicero, apoi i-a smuls limba şi i-a înţepat-o cu un ac de păr. Doar când l-a terminat de mutilat, a vrut să fie expus publicului. Mâna care a scris marile discursuri împotriva lui Antoniu a fost şi ea bătută în cuie. Redusă la tăcere şi împunsă cu acul cum era, expusă vederii poporului roman, limba era încă elocventă. Cicero fusese oratorul politic fără egal al Republicii – dar acum epoca oratoriei şi a politicii libere s-a încheiat.

Învingătorul ia tot

La un an după înfiinţarea triumviratului, ultimele speranţe privind supravieţuirea unei republici libere au pierit lângă oraşul macedonean Philippi. Prinsă în capcană şi aproape murind de foame pe o câmpie balcanică, o armată a cazanenilor a reuşit încă o dată să-şi atragă duşmanii într-o încleştare fatală. Brutus şi Cassius au luat legiunile din Orient, au cucerit dominaţia asupra mării şi au ocupat o poziţie de neclintit: ca şi Pompei la Pharsalos, şi-ar fi putut permite foarte bine să aştepte momentul potrivit. În schimb, au preferat să lupte. În două bătălii de o amploare ce le-a depăşit pe toate celelalte din istoria romană, prima dată Cassius şi apoi Brutus s-au aruncat în propriile săbii. Alte nume celebre au pierit în carnagiu: Lucullus, Hortensius, Cato. Ultimul dintre ei, scoţându-şi

coiful şi amestecându-se printre simplii soldaţi, a urmat conştiincios exemplul tatălui său, preferând moartea în locul sclaviei. La fel a făcut sora lui. La Roma, austera şi virtuoasa Porcia aştepta veşti de la Philippi. Când au ajuns şi ea a aflat că atât fratele, cât şi soţul ei, Brutus, au murit, a scăpat din strânsoarea prietenilor, care s-au temut de ce ar putea să facă, a fugit la vasul cu jăratic şi a înghiţit cărbuni aprinşi. Şi femeile erau romane, la urma urmei.

Dar ce însemna asta într-un stat care nu mai era liber? Nicidecum, prin definiţie, vechiul răspuns, că avea să preţuiască libertatea mai presus decât orice, chiar decât viaţa. Deşi eroic, exemplul îngrozitor al Porciei nu a prea fost urmat. Dintre cei care au trăit conform cu idealurile Republicii, majoritatea, acum când liniştea s-a aşternut din nou asupra evenimentelor de la Philippi, muriseră. Pierderea unor asemenea cetăţeni era imposibil de compensat, cu atât mai mult cu cât un număr disproporţionat de mare dintre cei dispăruţi proveneau din nobilime. Un moştenitor al unui nume celebru, în opinia generală a poporului roman, purta istoria oraşului său în sânge. De aceea, stingerea unei mari familii a fost privită întotdeauna ca un prilej de doliu public – iar secerarea unei întregi generaţii de nobili, fie de către călăi, fie în praful şi muştele din Macedonia, era o calamitate fatală pentru Republică. S-a risipit mult, mult mai mult decât sânge.

Dintre triumvirii victorioşi, Antoniu era cel care înţelegea cel mai bine acest lucru. Devenise major într-o perioadă când libertatea reprezenta mai mult decât un slogan şi nu era incapabil acum să-i deplângă sfârşitul. Căutând trupul lui Brutus pe câmpul de luptă de la Philippi, l-a acoperit, din respect, cu o mantie, apoi l-a incinerat şi i-a trimis Serviliei cenuşa. Acum, când avea supremaţia asigurată, nu a făcut abuz de ea provocând alte băi de sânge. În loc să se întoarcă în nefericita Italie, a preferat, ca partener important în triumvirat, să stea în Orient şi să joace rolul lui Pompei cel Mare. Pe când trecea prin Grecia şi Asia, plăcerile sale au fost cele mult timp

tradiţionale printre proconsulii Republicii: să pozeze în iubitor al culturii greceşti în vreme ce sugea sângele grecilor; să-i protejeze pe micii prinţi locali; să lupte cu părţii. Pentru republicanii înrăiţi, acest lucru era liniştitor de familiar şi, treptat, în lunile şi anii de după Philippi, ceea ce a rămas din armata lui Brutus a gravitat, *faute de mieux*, către Antoniu. Cu el, în Orient, cauza legitimităţii îşi lingea rănile, dar forţele îi slăbeau.

Căci doar la Roma putea exista speranţa restabilirii unei republici libere – iar Roma se afla în mâna unui om care părea duşmanul de moarte al republicii. Rece şi răzbunător, Octavian era în primul rând înjurat de către cei învinşi la Philippi pentru a fi nimicit libertatea. Pe câmpul de luptă, trecând în lanţuri pe lângă cuceritorii lor, prizonierii republicani l-au salutat politicos pe Antoniu, dar pe tânărul Caesar l-au blestemat şi insultat. Nici în anii de după Philippi, reputaţia lui Octavian nu a devenit mai puţin sinistră. Cu Lepidus scos din joc de cei doi colegi ai săi şi trimis în Africa şi cu Antoniu domnind despotic asupra Orientului, celui mai tânăr membru al triumviratului i-a revenit sarcina cea mai ingrată: de a găsi pământ pentru veteranii de război care se întorceau acasă. Cu aproximativ trei sute de mii de soldaţi călîţi în luptă şi aşteptând să se stabilească undeva, Octavian nu-şi putea permite să amâne programul; nici nu putea evita, în ciuda eficienţei folosite pentru realizarea sa. să provoace la ţară suferinţele caracteristice unei revoluţii sociale. Respectul pentru proprietatea privată a fost mereu una dintre pietrele de temelie ale Republicii, dar acum, odată cu răsturnarea Republicii, proprietatea privată putea fi sechestrată după capriciul unui simplu agent. Ţăranii, alungaţi de pe pământul lor fără despăgubiri, se puteau trezi în adăposturile pentru sclavi sau, lipsindu-le alte mijloace de subzistenţă, puteau sfârşi ei înşişi ca bandiţi. Aşa cum s-a întâmplat în vremea lui Spartacus, Italia a devenit ţinutul tâlharilor. Cu bandele înarmate care îndrăzneau să atace chiar şi oraşe, izbucneau revolte, explozii neputincioase de suferinţă şi disperare. În toată

răzmeriţa, culturile erau sărace, iar recoltele se pierdeau. Pe măsură ce satele intrau în anarhie, Roma începea să flămânzească.

Foametea s-a agravat datorită unui flagel deja cunoscut. La mai bine de douăzeci de ani după ce Pompei a curăţat mările de piraţi, aceştia au revenit – iar de data aceasta, şeful lor era propriul fiu al lui Pompei. Sextus, după ce a scăpat de răzbunarea lui Caesar în Spania, a profitat de haosul vremurilor pentru a se autoproclama stăpânul Siciliei şi amiral peste două sute cincizeci de vase. Prădând căile navigabile, a ajuns să sufoce curând Roma. Pe când cetăţenii slăbeau de foame, carnea pierea la fel de pe oasele oraşului. Magazinele se închideau, templele erau lăsate să se dărâme, monumentelor li se fura aurul. Peste tot, ceea ce fusese odată lux trebuia să satisfacă acum nevoile războiului. Chiar şi Baiae, strălucitorul şi scânteietorul Baiae, răsuna din cauza geniştilor lui Octavian. Pe Lacul Lucrin din apropiere, a fost construit un şantier naval în locul legendarelor crescătorii de stridii – o profanare demnă de acele vremuri. Istoria însăşi părea degradată, iar epopeea, repetând o poveste cunoscută, se reducea la o parodie meschină. Din nou un Pompei se lupta cu un Caesar, dar păreau amândoi, comparativ cu taţii lor gigantici, nişte escroci pitici. Un pirat şi un bandit: generali potriviţi să se încaiere pentru un oraş care nu mai era liber.

Totuşi, deşi Sextus era o ameninţare constantă, putând să aducă nefericire ţării sale, el nu a reprezentat niciodată un pericol fatal pentru caesarieni. O primejdie mult mai mare, care îşi arunca umbra asupra întregii lumi, era faptul că, aşa cum s-a destrămat primul triumvirat, se putea dezbina şi al doilea. În anul 41 î.Hr., la numai câteva luni după întoarcerea lui Octavian de la Philippi, aceasta aproape că s-a întâmplat. Antoniu fiind plecat în Orient, soţia sa, veşnic arţăgoasa Fulvia, a provocat o revoltă în Italia. Octavian, reacţionând prin atrocităţi rapide şi calculate, a reuşit s-o reprime. Răzbunarea sa faţă de Fulvia s-a limitat totuşi la scrierea unor versuri jignitoare

pe tema nimfomaniei ei. Puterea lui în Italia era încă nesigură şi nu putea risca să-l provoace pe Antoniu. Fulviei i s-a permis să plece în Orient la soţul ei.

Aşa cum era cel mai nimerit, a murit totuşi înainte să ajungă la el. În septembrie 40 î.Hr., reprezentanţii lui Antoniu şi cei ai lui Octavian s-au întâlnit într-un respiro tensionat la Brundisium. După multe ciorovăieli, acordul între cei doi a fost reînnoit. Pentru a-l consolida, Octavian i-a oferit văduvului mâna iubitei sale surori, Octavia. Imperiul Romei, mult mai clar decât înainte, era acum tăiat în două. Doar Sextus şi Lepidus mai eclipsau divizarea – dar au fost curând eliminaţi de la masa de joc.

În septembrie 36 î.Hr., Octavian a reuşit în sfârşit să distrugă flota lui Sextus, care a fugit spre est, ajungând în mâinile oamenilor lui Antoniu pentru execuţia finală. În acelaşi timp, când Lepidus şi-a împins prea departe resentimentele provocate de faptul că a fost scos din joc, i s-a retras oficial puterea de triumvir, o umilinţă regizată de Octavian fără să apeleze la al treilea partener. Tânărul Caesar, mult mai bine plasat acum la Roma decât a fost tatăl său adoptiv vreodată, îşi putea permite să ignore protestele inevitabile ale lui Antoniu. La doar douăzeci şi şapte de ani, el a ajuns departe. Nu doar Roma, nu doar Italia, ci şi jumătate din lume îi recunoştea acum autoritatea.

Totuşi, supremaţia sa – şi a lui Antoniu – rămânea cea a unui despot. Triumviratul, reînnoit în grabă în 37, după ce a expirat cu un an înainte, nu avea baze în niciun precedent, doar în epuizarea şi sărăcirea poporului roman. Sentimentul de neajutorare pe care Republica l-a inspirat altor popoare era acum chiar al ei. Încă din 44 î.Hr., după asasinarea lui Caesar, unul dintre prietenii lui a avertizat că problemele Romei sunt de nerezolvat – „într-adevăr, dacă un asemenea geniu n-a inventat o soluţie, cine va descoperi una acum?” 17 De atunci poporul roman a fost tot mai răvăşit şi mai pierdut. Steaua călăuzitoare a tradiţiei a dispărut şi se părea că nimic nu-i lua locul.

Nu e de mirare aşadar că disperarea şi haosul au

început să nască în cetăţenii Republicii fantezii ciudate:

…Vine vremea

Din urmă a profeţiei de la lume:

Un lung şirag de veacuri se-nfiripă De la-nceput. Se-ntoarnă şi Astrea.

Şi vârsta lui Saturn se-ntoarnă iarăşi.

Un rând de oameni nou va să coboare Din naltele tării. De grijă poartă-i.

Lucina, noului născut, sub care Curma-se-va a fierului sământă şi va reîncepe veacul cel de aur

U g

În multul cel rotund, Neprihănito!

Aceste versuri au fost scrise în anul 40 î.Hr., în ciuda suferinţelor Italiei. Autorul lor, P. Vergilius Maro – Vergiliu – era din bazinul fertil al fluviului Pad, o zonă unde agenţii agricoli au fost extrem de activi. În alte poeme, Vergiliu a descris obsedant suferinţele celor expropriaţi, dar nici imaginea lui despre Utopia nu a fost cât de cât inspirată. Atât de mari erau dimensiunile catastrofei care a afectat poporul roman, încât dorul vag de profeţii în genul de care grecii sau evreii s-au pasionat multă vreme a părut singura consolare ce le-a rămas. „Cântecele Sibyllei”: nu erau cântecele Sibyllei aşa cum au apărut în cărţile de pe Capitoliu. Nu conţineau reţete pentru potolirea mâniei zeilor, niciun program de reinstaurare a păcii în Republică. Erau vise şi nimic mai mult.

Şi totuşi visele, pentru autocraţi, au avut rostul lor. Indiferent cât a vorbit Vergiliu de copii mesianici trimişi din ceruri, erau evident doar doi candidaţi pentru rolul de salvator – iar dintre aceştia, Antoniu şi nu Octavian avea cele mai sugestive tradiţii la îndemână. Orientul, secătuit de atâtea participări succesive la războaiele civile romane, tânjea după un nou început chiar cu mai multă înflăcărare decât Italia. Viziuni ale apocalipsei bântuiau încă imaginaţia grecilor şi a egiptenilor, a sirienilor şi a evreilor. Mitridate a demonstrat cum poate un comandant militar ambiţios să folosească asemenea speranţe în avantajul său; dar nimeni nu a făcut vreodată asta fără să fie un duşman

al Romei. Să te prezinţi ca zeul salvator promis de mult de oracolele orientale: nu se putea imagina nicio crimă mai monstruoasă pentru un cetăţean al Republicii. Căci, de peste un secol, proconsulii mergeau în Orient, auzindu-se proclamaţi divini, imitându-l pe Alexandru, împărţind coroane – şi s-au temut întotdeauna să vadă unde pot duce asemenea indulgenţe. Senatul nu permitea; poporul roman nu permitea. Dar acum Republica a pierit, iar Antoniu era triumvir, nedatorând nimic nici Senatului, nici poporului roman. Iar tentaţia a venit sub forma unei mari şi fermecătoare regine.

Cleopatra, care a câştigat afecţiunea lui Caesar ascunzându-se într-un covor, l-a curtat pe Antoniu de la bun început cu un spectacol grandios. îl ştia de mult – luxul lui, gustul pentru plăceri, deghizarea în Dionysos – şi a calculat în consecinţă cum să-i cucerească mai bine inima. În 41 î.Hr., pe când Antoniu călătorea prin Orient, ea a plecat din Egipt să-l întâlnească, pe un vas cu vâslele de argint, cu pupa învelită-n aur, cu pajii îmbrăcaţi în Cupidoni, servitoarele în nimfe ale mării, iar ea însăşi în Afrodita, zeiţa iubirii. Antoniu a chemat-o la el – o umilinţă extraordinară – dar Cleopatra, plutind purtată de vânt în cartierul său general, sub privirile uluite ale locuitorilor consternaţi, a inversat în mod magnific rolurile. Nu a fost însă atât de imprudentă încât să rămână prea mult în centrul atenţiei. Aşadar i-a acordat lui Antoniu propriul rol în piesa aceasta abracadabrantă. „Mergea printre toţi o vorbă că Afrodita vine să petreacă cu Dionysos spre binele Asiei”. Niciun rol nu putea fi mai bine desemnat ca să-l stârnească pe Antoniu – şi nicio parteneră de pat. Chiar aşa cum s-a intenţionat în privinţa lui, el a făcut-o rapid pe Cleopatra amanta sa şi a petrecut o iarnă încântătoare cu ea în Alexandria. Matroanele de la Roma lăudau metodele contraceptive egiptene, dar Cleopatra – cel puţin atunci când avea în pat conducători ai lumii – nu găsea timp să umble cu diafragme din balegă de crocodil. Ca şi cu Caesar, a rămas curând însărcinată cu Antoniu. După ce i-a dat lui Caesar un fiu, Cleopatra s-a întrecut pe sine.

Afrodita i-a dăruit lui Dionysos gemeni.

Aici licărea pentru tată o tentaţie periculoasă. Aceea de a întemeia o dinastie: era cel mai mare şi mai îngrozitor tabu. Nu e de mirare că Antoniu i-a întors spatele. Timp de patru ani – alimentând zvonul că regina Cleopatra i-a sucit capul – el şi-a evitat amanta. Octavia, frumoasă, inteligentă şi loială, i-a oferit compensaţii din plin şi, o vreme – stabilit la Atena, asistând la prelegeri împreună cu soţia sa intelectuală – Antoniu a demonstrat că o iubeşte foarte mult. Totuşi, chiar pe când era cu Octavia, nu putea uita posibilităţile mai strălucite la care Cleopatra i-a deschis ochii. Au început să circule poveşti scandaloase: că Antoniu ţinea orgii în teatrul lui Dionysos, îmbrăcat ca zeul, într-o piele impresionantă de panteră; că urca până la Partenon în fruntea unor procesiuni cu torţe; că o plictisea pe zeiţa Atena cu cereri în căsătorie făcute la beţie. Deloc caracteristic romanilor – iar poveştile erau fără îndoială mult înfrumuseţate prin repetare. Nu că ar fi fost vreun mare scandal la Atena sau printre ceilalţi supuşi ai lui Antoniu. Dimpotrivă: în Orient, era de aşteptat ca un conducător să fie zeu.

Până în anul 36 î.Hr., când Antoniu şi Octavian s-au confruntat ca doi stăpâni ai lumii romane, netulburaţi de rivali, caracterul autorităţii lor a fost influenţat tot mai mult de diferitele tradiţii ce stăteau la baza puterii lor. Pentru amândoi exista aceeaşi provocare: să asigure o legitimitate care nu era doar a sabiei. Aici Octavian, în calitate de conducător al Occidentului, a avut un avantaj crucial. Atât el cât şi Antoniu erau romani, dar numai el deţinea Roma. Când Octavian s-a întors în capitală după înfrângerea lui Sextus, a fost salutat, pentru prima oară, cu entuziasm real. Conservatorismul înnăscut al concetăţenilor săi a supravieţuit pierderii libertăţii, iar acum, recunoscători pentru pacea pe care le-a asigurat-o Octavian, i-au adus omagiu în limbajul vechilor lor drepturi. I-au oferit cuceritorului un privilegiu sacru: inviolabilitatea unui tribun. Doar într-o republică restaurată aceasta avea un sens – iar Octavian, acceptând-

o, semnala faptul că el anticipa tocmai o asemenea perspectivă. Nu că asta ar fi garantat ceva, desigur, căci până acum romanii au învăţat să nu creadă înfloriturile retorice. Totuşi, cu flota lui Sextus scufundată şi cu Lepidus obligat să se retragă în mod umilitor, Octavian a putut în sfârşit să înceapă să-şi materializeze pretenţiile că trudeşte pentru cauza păcii. Impozitele au fost anulate, proviziile de cereale reintroduse, agenţii numiţi să instaureze ordinea la ţară. Documentele referitoare la războaiele civile au fost arse ostentativ. Magistraţii aleşi pe un an au început să-şi recapete responsabilităţile. Înapoi la viitor, într-adevăr.

Dar nu complet, desigur – nu încă. Octavian nu avea intenţia să renunţe la puterile sale de triumvir, în timp ce Antoniu ţinea la ale lui, iar pentru Antoniu, aflat departe de oraşul natal, restaurarea Republicii nu prea reprezenta o problemă presantă.

În schimb, ambiţiile lui se îndreptau într-o direcţie foarte diferită. Timp de trei sute de ani, încă de la Alexandru, visul imperiului universal a bântuit imaginaţia grecilor, vis pe care şi Republica, în final, a ajuns să-l împărtăşească. Totuşi, îndoielile Republicii în privinţa visului au persistat şi până şi cei mai mari cetăţeni ai ei – chiar Pompei, chiar Caesar însuşi – s-au temut să-l urmeze până la capăt. La fel ca Antoniu – care a fugit de ispita unei regine macedonene pentru a deveni soţul unei sobre matroane romane. Dar au trecut patru ani, patru ani de putere brută, aşa cum niciun cetăţean nu a exercitat vreodată până atunci în Orient – iar tentaţiile, fiind alimentate, au început să-l chinuie. În final, Antoniu s-a dovedit prea supus propriilor plăceri, prea înnebunit de propriile pretenţii ca să le reziste. Octavia – care avea să rămână credincioasă memoriei soţului ei până la capăt – a fost trimisă înapoi la Roma. Între timp, din nou, Afrodita a fost chemată la noul Dionysos.

De data asta, Antoniu nu avea să mai dea înapoi. La Roma, a izbucnit scandalul. De când Republica a început să se implice în treburile Orientului, nu a existat nimic

care să reprezinte o nelegiuirile morală mai mare decât spectacolul unui cetăţean ce-a adoptat felul de viaţă al băştinaşilor – iar Antoniu, dacă ar fi credem ce se spunea, o făcea cu înverşunare. Ororile comportării sale păreau a nu avea limită. Da, folosea o oală de noapte de aur, se apăra la locul de paradă cu plase de ţânţari, chiar masa picioarele amantei sale! Extravaganţă, slăbiciune, servilism: acuzaţiile îi era familiare oricărui politician roman. Antoniu, jucând rolul mocofanului de lume, a preferat să le trateze cu dispreţ. „De ce te-ai schimbat? Fiindcă iubesc regina? 1, i s-a

20

plâns el lui Octavian. „Ce importanţă are unde şi cu cine?”

Dar Antoniu era făţarnic. Crimele sale nu se limitau la sex. Şi nici nu trebuia neapărat, chiar dacă defăimările care au stigmatizat-o pe Cleopatra drept târfă făceau parte din misoginismul roman, ca ele să fie ignorate din acest motiv. Duşmanii ei aveau dreptate să se teamă de ea şi să nu se încreadă în puterea ei de seducţie. Aceasta nu era doar, aşa cum a susţinut propaganda mai vulgară, fascinaţia corpului ei, ci şi un farmec cu mult mai perfid şi mai periculos. Când Cleopatra îi şoptea lui

Antoniu la ureche, cuvintele ei cele mai mieroase nu ţineau de plăcerea senzuală, ci promiteau divinitatea şi imperiul universal.

Iar Antoniu, captivat de asemenea vise, a început să păşească pe unde nici măcar Caesar nu a îndrăznit să calce. După ce a refuzat anterior ambiţiile dinastice, a început acum să facă paradă de ele. În primul rând, şi-a recunoscut copiii făcuţi cu Cleopatra. Apoi le-a dat titluri provocatoare, chiar inflamante: Alexandru Helios, „Soarele14, şi Cleopatra Selene, „Luna”. Combinând divinul cu dinasticul, aceste nume au mers, poate, la Alexandria, dar la Roma nu au făcut decât să stârnească furia. I-a păsat măcar lui Antoniu? Concetăţenii săi, văzându-l cum încurajează ovaţiile grecilor şi ale orientalilor servili, s-au încruntat, perplecşi. Şi apoi, chiar

când părea că insultele sale nu pot merge mai departe, a urmat cea mai spectaculoasă ispravă a lui – şi a Cleopatrei.

În anul 34 î.Hr., mulţimile din Alexandria au fost invitate să asiste la inaugurarea unei uluitoare noi ordini mondiale. Ceremonia era prezidată de Antoniu, triumvir roman şi nou Dionysos. Alături de el stătea Cleopatra, regină macedoneană şi faraon egiptean, splendid îmbrăcată ca noua Isis, stăpâna cerurilor. În faţa lor, gătiţi în haine naţionale la fel de exotice, se aflau copiii Cleopatrei şi ai lui Caesar şi Antoniu. Locuitorilor Alexandriei, aceşti prinţi şi prinţese le erau prezentaţi ca zei mântuiori, moştenitori ai unei armonii universale, demult promise, care acum se apropia. Tânărului Alexandru, îmbrăcat ca un rege al regilor persan, i s-au promis Parţia şi toate ţările de dincolo de ea. Altor copii, mai modest, li se dăruiau teritorii a căror atribuire stătea cu adevărat în puterea lui Antoniu. Faptul că unele dintre acestea erau provincii ale Republicii, ţinute în păstrare pentru poporul roman, nu i-a inhibat generozitatea. Asta pentru că, în parte, nu era generos deloc. Antoniu nu avea intenţia reală de a preda administrarea provinciilor romane copiilor săi şi, în acest sens cel puţin, ceremonia era spectacol şi nimic altceva. Dar spectacolul conta – iar mesajul pe care Antoniu dorea ca acesta să-l transmită se putea vedea şi pe monedele sale de argint, ce sunau în pungile de bani din tot

Orientul. Capul său imprimat pe o faţă, cel al Cleopatrei pe cealaltă: un roman şi o grecoaică; un triumvir şi o regină, începea o nouă epocă, în care dominaţia romană avea să intre în ceea ce a profetizat Sibylla: sinteza Orientului şi a Occidentului, predestinată de zei, cu toate divergenţele aplanate, prezidată de un împărat şi o împărătească a lumii.

Dar ceea ce era balsam pentru Alexandria era desigur otravă pentru Republică. La Roma, prietenii lui Antoniu – din care mai existau mulţi – au fost îngroziţi. Antoniu însuşi, conştient de dezastrul relaţiilor cu poporul, a scris urgent Senatului. S-a oferit, în mod impresionant,

dar vag, să renunţe la puterile sale de triumvir – să restaureze Republica. Dar era prea târziu. Strălucitoarea togă albă a constituţionalismului fusese deja furată. Cum grandioasele sale vise orientale i-au distras atenţia, Antoniu şi-a întors în sfârşit privirea către Roma, ca să descopere ceva cât se poate de deconcertant: moştenitorul lui Caesar, aventurier şi terorist, pozând în mod splendid ca apărător al Republicii, campion al tradiţiei şi al vechilor libertăţi ale poporului său. Şi nu doar pozând, ci şi jucând rolul cu mare stil.

E adevărat că nu toată lumea s-a lăsat convinsă de interpretarea rolului de constituţionalist de către tânărul Caesar – chiar şi masca mai poate aluneca uneori. În anul 32 î.Hr., dorind să-i intimideze pe consuli, ambii fiind susţinători ai lui Antoniu, Octavian a intrat în clădirea Senatului cu gărzi înarmate, pe care le-a postat ameninţător în spatele locurilor de onoare ale magistraţilor. Etalarea forţei a avut efectul dorit: adversarii regimului lui Octavian au fost imediat goniţi. Cei doi consuli au fugit la Antoniu în Orient şi, odată cu ei, a plecat aproape o treime din Senat, cam trei sute de senatori în total. Mulţi dintre aceştia erau magistraţi susţinători ai lui Antoniu, dar unii, moştenitorii unei cauze pierdute, aveau motive mai principiale de a refuza să înghită un Caesar ca apărător al Republicii. Unul dintre cei doi consuli care au fugit la Antoniu, de exemplu, a fost Domitius Ahenobarbus, fiul vechiului duşman al lui Iulius Caesar. De asemenea, în tabăra lui Antoniu se afla – inevitabil – nepotul lui Cato.

Octavian a râs de opţiunea lor pentru acordarea loialităţii. Asemenea oameni să sfârşească în calitate de curteni ai unei regine! Domitius de fapt şi-a făcut un principiu din umilirea Cleopatrei cu orice ocazie şi l-a îndemnat în mod constant pe Antoniu s-o expedieze înapoi în Egipt, dar Octavian a fost întotdeauna un maestru al loviturilor sub centură. În vara anului 32 î.Hr., avertizat de un renegat, a comis chiar sacrilegiul suprem de a năvăli în templul zeiţei Vesta, unde Antoniu şi-a depus testamentul,

şi de a fura documentul din mâinile vestalelor. Conţinutul, citit cu nerăbdare, s-a dovedit pe atât de exploziv pe cât anticipase Octavian. Încruntat şi sever, l-a prezentat în faţa Senatului. Caesarion să fie recunoscut ca legitim; copiilor Cleopatrei să li se acorde moşteniri imense; Antoniu însuşi, la moarte, să fie înmormântat alături de Cleopatra. Totul a fost foarte şocant – poate suspect de şocant.

Totuşi, dacă s-au spuse multe lucruri nefireşti despre propaganda lui Octavian, nu toate au fost inventii. Relaţia lui Antoniu cu Cleopatra, oficializată în 32, când a divorţat de Octavia, a fost recunoscută instinctiv de majoritatea romanilor drept ceea ce era – o trădare a celor mai temeinice principii şi valori ale Republicii. Faptul că Republica însăşi a murit nu făcea ca acestea să fie mai puţin regretate, nici prejudecăţile sale mai puţin severe. Cedarea în faţa a ceea ce era nedemn de un cetăţean: de asta s-au temut întotdeauna romanii cel mai mult. Astfel era măgulitor pentru un popor care nu mai avea libertate să-l pună pe Antoniu la stâlpul infamiei deoarece a devenit un laş, sclav al unei regine străine. Pentru ultima oară, poporul roman se putea pregăti de război şi îşi putea imagina că nici Republica, nici propria lui virtute nu au murit cu totul, până la urmă.

Mulţi ani mai târziu, Octavian avea să se laude: „Jurământ mi-a prestat întreaga Italie de bunăvoie şi mi-a cerut să fiu conducător în bătălia de la Actium, unde am învins. Au prestat acelaşi jurământ provinciile Gallia şi Hispania, precum şi provinciile Africa, Sicilia şi Sardinia”. Era aici, sub forma unui plebiscit ce acoperea jumătate de lume, ceva clar fără precedent, o etalare de universalism, conceput în mod conştient pentru a-l pune în umbră pe cel al lui Antoniu şi al Cleopatrei, provenind nu din tradiţiile Orientului, ci din ale Republicii romane înseşi. Autocrat necontestat şi apărător al celor mai vechi idealuri ale oraşului său, Octavian a pornit la război cu aceste două calităţi. Era o combinaţie care avea să se dovedească irezistibilă. Atunci când, pentru a treia oară în mai puţin de douăzeci de ani, două forţe romane s-au confruntat în

Balcani, din nou un Caesar a ieşit triumfător. În vara anului 31 î.Hr., cu flota putrezind în ape puţin adânci şi cu armata roasă de boli, Antoniu a fost încercuit pe coasta de est a Greciei. Tabăra a început să i se golească – descurajant, chiar şi Domitius s-a aflat printre dezertori. În final, când izul înfrângerii a devenit prea puternic pentru ca Antoniu să-l mai ignore, el a decis să facă un pas disperat. Pe 2 septembrie, a dat ordin flotei să încerce o breşă spre largul mării, lângă Capul Actium. Aproape toată ziua, cele două mari flote au stat faţă în faţă, nemişcate în liniştea golfului cristalin. Apoi, dintr-odată, după-amiaza, a început mişcarea: escadra Cleopatrei a ţâşnit înainte, făcându-şi drum printr-un gol din linia lui Octavian, eliberându-se. Antoniu, părăsindu-şi vasul amiral şi trecând pe o navă mai uşoară, a urmat-o, dar cea mai mare parte a flotei a rămas în urmă, la fel şi legiunile. S-au predat rapid. Cu această bătălie scurtă şi lipsită de glorie, au pierit toate visele lui Antoniu şi toate speranţele noii Isis. Şi zile la rând după aceea, valurile au adus la ţărm aur şi purpură.

Peste un an, Octavian s-a hotărât pentru lovitura de graţie. În iulie 30 î.Hr., legiunile sale au apărut în faţa Alexandriei. În seara următoare, spre miezul nopţii, s-a auzit cântul unor muzicieni nevăzuţi plutind într-o procesiune prin oraş, apoi urcând spre stele. „Cei care au interpretat semnul spuneau că zeul pe care Antonius îl imitase şi prin ale cărui practici se

* 22

comportase în viaţă, aici îl părăseşte.41 În ziua următoare, Alexandria a căzut. Antoniu, inabil în sinucidere asemenea lui Cato, a murit în braţele amantei sale. Cleopatra, descoperind că Octavian plănuia s-o plimbe în lanţuri cu ocazia triumfului său, l-a urmat peste nouă zile. Aşa cum şedea bine unui faraon, a murit muşcată de o cobră, a cărei otravă, credeau egiptenii, asigura nemurirea. A fost, pentru cei care au aspirat să devină împăratul şi împărăteasa lumii, un sfârşit multicultural potrivit.

Groaza pe care Cleopatra a provocat-o Romei i-a

condamnat dinastia. Caesarion, fiul ei şi al lui Iulius Caesar, a fost executat cu discreţie, Ptolemeii înşişi au fost oficial detronaţi. Pe templele din Egipt, artiştii au început să sculpteze imaginea noului lor rege: Octavian însuşi. De acum înainte, ţara avea să fie guvernată nu ca un regat independent, nici măcar ca o provincie romană – deşi noului faraon îi plăcea să pretindă altceva – ci ca o feudă personală. Ulterior, Octavian avea să se laude cu clemenţa sa: „Am preferat să cruţ în loc să distrug neamurile străine cărora, fără primejdie, li s-a putut acorda iertare". Alexandria a fost cel mai mare oraş care a căzut în faţa unui general roman de la Cartagina, dar a avut o soartă mult diferită. Necruţător în dorinţa sa de putere, Octavian avea să se dovedească rece şi cinic în exercitarea ei. Alexandria era prea bogată, semăna prea mult cu un borcan cu miere, ca s-o distrugă. Până şi statuile Cleopatrei au scăpat de a fi dărâmate.

O asemenea clemenţă era desigur prerogativa unui stăpân, o demonstraţie a măreţiei şi puterii sale. Întreaga lume a căzut în mâinile lui Octavian, iar acum, când nu avea rivali, vărsarea de sânge şi violenţa au încetat să-i servească scopurile. „Eu unul nu numesc îngăduinţa", a scris Seneca peste aproape un secol, „cruzime obosită". 24 Dar Octavian, dacă era obosit, nu-şi putea permite s-o arate. Vizitând mormântul lui Alexandru, a rupt accidental nasul cadavrului. În mod similar, a ciobit şi reputaţia cuceritorului. Cea mai mare provocare, susţinea Octavian cu asprime, nu era cucerirea unui imperiu, ci organizarea sa. El vorbea autoritar, căci aceasta a fost provocarea pe care şi-a impus-o singur. Să nu mai măcelărească, ci să cruţe; să nu mai lupte, ci să aducă pacea; să nu mai distrugă, ci să refacă.

Asta îi plăcea lui Octavian, în orice caz atunci când se îndrepta spre casă, să pretindă.

Republica restaurată

Idele lui ianuarie 27 î.Hr. Clădirea Senatului fierbea aşteptând. Senatorii, înghesuiţi pe bănci, şopteau insistent între ei. Urma să se facă un anunţ istoric, se părea. Nu

numai că ştia toată lumea despre asta, dar erau unii senatori, membrii de seamă ai camerei, care au fost avertizaţi în privinţa răspunsului dorit. Aşteptându-l pe consul să-şi înceapă discursul, se pregăteau să se arate surprinşi, în timp ce repetau în şoaptă răspunsuri regizate.

Dintr-odată, vocile s-au stins. Consulul, încă zvelt, de numai treizeci şi cinci de ani, s-a ridicat în picioare. S-a făcut linişte pentru el, tânărul Caesar, salvatorul statului. Grav ca întotdeauna, a început să se adreseze camerei. Cuvintele îi erau măsurate, calme – şi pline de importanţă. Războiul civil, a anunţat el, s-a terminat. Puterile extraordinare care i-au fost atribuite – e adevărat, cu consimţământ universal, dar totuşi neconstituţionale – nu se mai puteau justifica. Misiunea sa a fost îndeplinită, Republica salvată şi deci acum, în sfârşit, după cea mai rea şi mai cutremurătoare criză din istorie, a venit vremea să fie redată cui îi aparţine de drept: Senatului şi poporului Romei.

După ce s-a aşezat, au început şi s-au intensificat murmure de tulburare. Liderii Senatului au început să protesteze. De ce, după ce a salvat poporul roman de la un dezastru altfel sigur, plănuia Caesar să-l părăsească acum? Da, a anunţat restaurarea convenienţelor constituţionale şi Senatul era recunoscător, aşa cum să se cuvenea. Dar de ce, doar fiindcă s-a stabilit că tradiţiile Republicii vor înflori din nou, însemna asta că Caesar trebuia să renunţe la apărarea statului? Voia el să-şi condamne poporul la anarhie eternă şi război civil? Căci, fără el, aceasta avea să-i fie cu siguranţă soarta!

Poate că, în loc să abandoneze Republica dezastrului, mai bine ar asculta o contrapropunere? Caesar a declarat ilegale oricare dintre actele sau onorurile sale contrare constituţiei; foarte bine, să i se atribuie atunci, ca oricărui consul, o provincie. Una care să aducă douăzeci şi ceva de legiuni, adevărat, şi care să includă Spania, Galia, Siria, Ciprul şi Egiptul

— Dar o provincie, totuşi. Şi s-o ţină zece ani, nu o perioadă de timp nemaipomenită, la urma urmei – căci

tatăl lui Caesar, marele Iulius, nu a deţinut funcţia din Galia timp de un deceniu? Nimic care să încalce precedentul. Republica va înflori, Caesar îşi va îndeplini obligaţiile faţă de Roma, iar zeii le vor zâmbi amândurora. În tot Senatul s-a ridicat un murmur de accept.

Cine era Octavian să refuze o asemenea rugăminte? Republica avea nevoie de el, aşa că, binevoitor, cum era de datoria lui de cetăţean, a anunţat că, da, e gata să preia sarcina. Recunoştinţa Senatului nu a cunoscut limite. Mărinimie pe măsura recompenselor spectaculoase meritate de Caesar. Au fost evident votate. S-a convenit să se pună cununi de lauri la tocul uşilor din casa lui, iar deasupra porţii coroana civică. Un scut de aur urma să fie amplasat în clădirea Senatului, pe care-i erau enumerate calităţile, curajul, clemenţa, simţul dreptăţii şi al datoriei – virtuţi romane toate, probate în timp. Şi apoi era o onoare finală, nouă şi supremă, aşa cum se cuvenea. S-a decretat ca Caesar să fie numit de acum înainte „Augustus”.

Aceasta, pentru omul născut Gaius Octavius, era culmea unei întregi cariere în care a adunat nume impresionante. Caesar la vârsta de nouăsprezece ani, a mai urcat o treaptă peste doi ani, când, în urma zeificării oficiale a tatălui său adoptiv, a început să se autonumească „Divi Filius” – „Fiul Zeului”. Deşi un asemenea nume era ieşit din comun, a fost întâmpinat evident de zei cu bunăvoinţă, întrucât cariera lui Caesar Divi Filius nu a încetat niciodată să fie binecuvântată cu succes. Acum, ca „Augustus”, avea să se distingă şi mai mult de muritorii de rând. Titlul avea să-l învăluie ca un nimb într-o strălucire de putere nepământeană. „Ca şi când condiţia lui depăşea pe cea a muritorilor de rând. Într-adevăr, tot ce este deosebit de respectat.

9 c deosebit de sfânt, este denumit «august»”.

Inclusiv Roma. O expresie celebră, rămasă în mintea fiecărui

cetăţean, spunea că oraşul a fost „fondat sub auspicii auguste”.

— Iar acum, devenind Augustus, Octavian şi-a însuşit această expresie. Să fondeze Roma din nou – aceasta era misiunea vieţii sale şi, ori de câte ori concetăţenii îi rosteau numele, li se amintea acest lucru. Ingeniozitatea unei asemenea asocieri, ce ţinea aproape de subconştient, era în totalitate calculată, căci, deşi tentat de numele mai limpede de „Romulus”, Octavian l-a respins: primul fondator al Romei a fost rege şi şi-a ucis fratele, amândouă detalii nefaste. Acum, când Octavian deţinea puterea supremă, orice putea trezi amintiri legate de felul cum a cucerit-o trebuia suprimat. Deja, optzeci de statui de argint, aprobate cu un deceniu în urmă de un Senat slugarnic, au fost topite. În comemorările oficiale ale carierei sale, anii dintre Philippi şi Actium erau omişi. Şi, cel mai important, desigur, numele „Octavian” însuşi avea să fie dat uitării. Caesar Augustus a înţeles perfect importanţa unui nou nume.

Şi el a înţeles asta pentru că i-a înţeles pe romani. Augustus i-a împărtăşit cele mai mari vise şi dorinţe. Aceasta a fost, la urma urmei, ceea ce l-a ajutat să cucerească lumea. Ca ultima şi cea mai însemnată mână de fier a Republicii, el a recunoscut, cu ochiul necruţător al unui patolog, malignitatea care vicia cele mai nobile idealuri ale oraşului său – dar nici n-a încetat vreodată să o exploateze. „Să acţionezi strălucit şi să stai mai presus decât alţii”, l-a povăţuit Posidonius pe Pompei, citând impecabila autoritate a lui Homer. Dar epoca eroilor a trecut, iar dorinţa de a acţiona strălucit şi de a sta mai presus decât alţii putea presupune acum ruina Romei. Mizele au crescut atât de mult, resursele pentru cei ambiţioşi au ajuns atât de mari, metodele oferite lor atât de devastatoare şi mortale, încât au adus Republica şi întregul său imperiu pe punctul de a fi anihilate. Nemaifiind un stat cu cetăţeni legaţi prin convingeri şi constrângeri comune, Roma a devenit o anarhie a vânătorilor de capete, unde doar cei necruţători şi fratricizi puteau spera să avanseze. Acesta a fost terenul de vânătoare pe care s-a aruncat Octavian, la doar

nouăsprezece ani – şi nu putea fi nicio îndoială că scopul său, de la început, a fost să cucerească puterea în stat. După ce a realizat acest lucru, totuşi, odată cu moartea sau cu supunerea rivalilor şi cu epuizarea poporului, a avut de luat o decizie crucială. Fie să continue a călca în picioare tradiţiile din trecutul oraşului său, să conducă prin puterea sabiei, ca un comandant militar, poate ca tatăl său, ca Antoniu, ca un zeu – fie să joace rolul de moştenitor al tradiţiei. Devenind „Augustus”, şi-a făcut alegerea. Avea să domnească nu împotriva Republicii, ci împreună cu ea. Avea să dea compatrioţilor săi o lecţie străveche: ambiţia, dacă nu e folosită pentru binele general, poate fi o crimă. Şi el însuşi, „protector scump al fiilor lui Romulus”, avea să reînsufleţească idealurile cetăţenilor, astfel încât acestea să nu mai ţintească niciodată prea sus şi să degenereze în sălbăticie şi război civil.

Ipocrizie de tip olimpian, desigur, dar fiii lui Romulus nu mai erau în situaţia să le pese prea mult. Cetăţenii îşi imaginau acum tristul lor destin implacabil.

Dar ce rămâne neştirbit de timpul pierzător? părinţii noştri-au fost mai răi decât strămoşii lor, noi ne purtăm o şi mai grea povară de păcate

28

şi creştem prunci ce vor avea năravuri mai stricate.

Era un pesimism născut din ceva mai mult decât din faptul că se săturaseră de război. Vechile certitudini privitor la ce însemna să fii roman fuseseră otrăvite, iar poporul confuz şi speriat şi-a pierdut încrederea în ceea ce l-a ţinut odată unit: onoarea, dorinţa de glorie, elanul militar. Libertatea l-a trădat. Republica şi-a pierdut libertatea, dar, şi mai rău, şi-a pierdut sufletul. Ori aşa s-au temut romanii.

Provocarea – şi marea oportunitate – pentru Augustus era să-i convingă de contrariu. Atunci bazele puterii sale aveau să fie sigure. Un cetăţean care poate reinstaura în faţa compatrioţilor săi nu doar pacea, ci şi obiceiurile, trecutul şi mândria, va fi considerat august cu adevărat. Dar nu poate s-o facă doar dând legi, „ce poate

face o măsură/ fără de bunul obicei?” Decretele singure nu reînvie Republica. Doar poporul roman, dovedindu-se demn de eforturile lui Augustus, putea face asta – iar aici era geniul şi măreţia politicii. Noua eră putea fi privită ca o provocare morală de genul cu care romanii s-au confruntat atât de des – şi la înălţimea căreia s-au ridicat triumfător – în trecut. Augustus, nepretinzând mai multă autoritate decât merita în virtutea realizărilor şi a prestigiului său, şi-a invitat concetăţenii să participe alături de el la realizarea sarcinii de a revitaliza Republica. I-a încurajat, pe scurt, să se simtă din nou cetăţeni.

Iar programul a fost finanţat, conform tradiţiei, cu aurul celor învinşi. împlinirea viselor lui Augustus urma să se facă, normal, cu preţul ruinării viselor Cleopatrei. În 29 î.Hr., Octavian s-a întors la Roma din Orient cu averea fabuloasă a Ptolemeilor în calele vaselor sale – şi a început imediat s-o cheltuiască. Au fost cumpărate suprafeţe imense de teren, în Italia şi în toate provinciile, astfel încât Augustus să nu mai trebuiască niciodată să comită crima teribilă din tinereţea sa: să-şi aşeze veteranii pe proprietăţi confiscate. Nimic nu a provocat mai multă nefericire şi mai multe strămutări şi nimic nu a lovit mai puternic în conştiinţa de sine a romanilor. Acum, cu cheltuieli imense.

Augustus se străduia să-şi ispăşească greşeala. „Asigurarea drepturilor de proprietate ale fiecărui cetăţean” avea să fie un slogan permanent al noului regim, pe care urma să se sprijine în mare măsură imensa lui popularitate. Pentru romani, siguranţa dreptului de proprietate era un bun moral, ca şi social sau economic. Cei care beneficiau de pe urma sa vedeau deschizându-se nici mai mult, nici mai puţin decât o nouă epocă de aur: „refacerea culturilor pe câmpii, respectul pentru ceea ce

e sacru, eliberarea omenirii de nelinişti”.

Totuşi, această epocă de aur avea să impună îndatoriri celor care se bucurau de ea. Spre deosebire de Utopia descrisă de Vergiliu, nu avea să fie un paradis lipsit de trudă şi pericole, care nu prea era de natură să producă

cetăţeni rezistenţi. Augustus nu a investit averea Ptolemeilor doar ca să-şi încurajeze compatrioţii să trândăvească asemenea orientalilor efeminaţi. În schimb, fantezia sa era cea veche, a tuturor reformatorilor romani: să reînnoiască virtuţile sănătoase ale vechii ţărănimi, să aducă Republica înapoi la bazele ei. Ceea ce a atins o coardă sensibilă, căci aceasta era materia primă a mitului roman: nostalgia faţă de un trecut venerat, da, dar în acelaşi timp şi un spirit dur şi lipsit de sentimentalism, acelaşi care a creat generaţii de cetăţeni puternici şi a dus standardele Republicii până la marginea lumii. „Trudind aşa, şi oamenii, şi boii, / Când brazda o răstoarnă, se adaugă/ Şi alte rele […] acestea toate pagubă căşună”. 31 Aşa scria Vergiliu, în vreme ce Octavian, în Orient, o învingea pe Cleopatra şi punea capăt războaielor civile. Nicio imagine a unui paradis indolent acum, ci ceva mai ambiguu, provocator – şi, în viziunea romanilor, de valoare. Onoarea, în Republică, nu a fost niciodată un scop în sine, ci doar un mijloc pentru atingerea unui ţel important. Şi ceea ce era adevărat în legătură cu cetăţenii ei era, evident, adevărat şi în legătură cu Roma însăşi. Lupta a fost existenţa ei şi sfidarea dezastrului. Pentru generaţia care a trecut prin războaiele civile, aceasta a reprezentat consolarea pe care i-a dat-o istoria. Din dezastru se poate naşte măreţia. Dezmoştenirea poate duce la reînnoirea unei ordini civilizate.

Căci ce a fost Caesar Augustus însuşi, la urma urmei, dacă nu moştenitorul unui refugiat? Înainte să existe oraşul Roma, Prinţul Enea, nepotul lui Venus, strămoşul gintei Iulia, a fugit din Troia incendiată şi a călătorit cu mica sa flotă spre Italia, ţinta lui, dăruită de Jupiter, pentru un nou început. Din Enea şi din troienii lui s-a născut până la urmă poporul roman şi se poate crede că, în sufletul său, acesta mai păstra ceva de pribeag. Să nu fie mulţumiţi cu ce aveau, ci întotdeauna să tindă şi să lupte pentru mai mult, acesta a fost destinul cetăţenilor Republicii – şi i-a dat lui Augustus şi misiunii sale o strălucire consfinţită în timp.

Începuturile romanilor au însemnat şi sfârşitul lor. În 29 î.Hr., acelaşi an în care Octavian s-a întors din Orient ca să-şi prezinte programul de regenerare, Vergiliu a început un poem pe tema lui Enea. Acesta avea să devină marea epopee a poporului roman, o explorare atât a originilor sale primordiale, cât şi a istoriei sale recente. Ca nişte spectre, nume celebre din viitor bântuie viziunea eroului troian: Caesar Augustus, desigur.

32

„Vlăstar divin el este […] aşeza-va din nou văleatul de-aur”, dar şi alţii – Catilina, „cutremurat de-a Furiilor chipuri”, şi Cato, care celor drepţi „le hotărăşte lege”. Când Enea, naufragiat pe coasta africană, îşi neglijează îndatoririle faţă de viitorul Romei, atribuite de zei, şi se iubeşte cu Didona, regina Cartaginei, cititorul e neliniştit să afle ce se va întâmpla cu descendenţii troianului, Iulius Caesar şi Antoniu; Cartagina licăreşte şi dispare odată cu Alexandria; Didona cu Cleopatra, o a doua regină fatală. Ce a fost şi ce va fi aruncă umbre, una peste alta, umbre care se întâlnesc, se amestecă, se despart din nou. Când Enea navighează pe Tibru, vitele mugesc pe câmpia care, peste o mie de ani, va fi locul Forului din Roma lui Augustus.

Pentru romanii înşişi, care au rămas un popor conservator în ciuda războaielor civile repetate, nu era nimic surprinzător legat de percepţia faptului că trecutul putea pune în umbră prezentul. Unica realizare a lui Augustus a fost totuşi strălucirea pe care le-a dat-o amândurora. Pretenţia sa de a le reface măreţia morală pierdută a stârnit la romani sensibilităţi profunde şi fantezii care, în bogăţia lor, îl puteau inspira pe Vergiliu şi puteau face iarăşi din peisajul lor un loc sacru, al miturilor. Dar aceste dorinţe au servit şi altor scopuri, mai programatice. I-au încurajat pe veterani, de pildă, să rămână la fermele lor şi să nu se adune mereu la Roma, să fie mulţumiţi de soarta lor, lăsându-şi spadele să ruginească în podurile hambarelor. Şi peste vastele teritorii de la ţară care au rămas proprietatea

întreprinzătorilor agricoli, lucrate de grupuri de sclavi legaţi în lanţuri, au aruncat un văl ţesut din fantezie.

*Ferice-acela ce de-afaceri depărtat, ca vechiul neam de muritori, lucrează câmpul părintesc cu boii săi, scutit de orice camătă, fiorul goarnei nu-l trezeşte ca soldat, de marea rea nu-i îngrozit.*34

Aşa a scris prietenul lui Vergiliu, Horaţiu, cu delicată ironie, deoarece a apreciat perfect că ideea sa despre viaţa bună avea prea puţin legătură cu realităţile existenţei la ţară. Totuşi, nu a preţuit-o mai puţin din acest motiv. Horaţiu a luptat de partea celor învinşi în războaiele civile, fugind dezonorant de la Philippi şi revenind în Italia pentru a găsi ferma tatălui său confiscată. Ca şi loialităţile sale politice, visele sale privind o vilă modestă, o viaţă trăită aproape de pământ, s-au născut din nostalgie, indiferent cu câtă autoironie era exprimată. Augustus, care nu a putut niciodată să se lase influenţat de indiscreţiile lui Horaţiu din tinereţe, i-a oferit poetului prietenia sa şi a investit în visele lui. Chiar atunci când noul regim împărţea susţinătorilor săi uriaşele proprietăţi ale familiei căzute a lui Antoniu, subvenţiona şi o existenţă idilică a lui Horaţiu în afara Romei, cu grădină, izvor şi o mică pădure. Horaţiu însuşi era prea subtil, prea independent ca să fie cumpărat ca propagandist, dar propaganda grosolană nu era ceea ce dorea Augustus de la el, nici de la Vergiliu. Timp de generaţii, cetăţenii de vază ai Romei au fost torturaţi de nevoia de a alege între interesul personal şi idealurile tradiţionale. Augustus, cu geniul său de a încerca imposibilul, a devenit pur şi simplu patronul amândurora.

Şi a putut face asta pentru că, asemenea oricărui artist de excepţie, avea posibilitatea să aleagă orice rol îi plăcea. Doar realitatea nu putea s-o recunoască: Augustus nu voia să sfârşească ucis în Senat. În schimb, cu colaborarea binevoitoare a concetăţenilor săi, care au evitat să privească adevărul în faţă, el s-a învăluit în robe adunate din lada cu vechituri a Republicii, refuzând orice magistratură neacceptată de trecut şi adesea nedeţinând

niciun fel de magistratură. Autoritatea, nu funcţia, conta: acea misterioasă calitate care le-a asigurat prestigiul lui Catulus sau Cato. „Şi ce bărbaţi erau vechii pretori, a căror căpetenie”, a recunoscut odată Cicero, „Marcus Cato, era […] în fruntea tuturor neamurilor prin virtutea sa!” „Căpetenie” – *princeps*: Augustus a lăsat să se afle că nu putea dori un titlu mai impozant. Fiul lui Iulius Caesar trebuia să fie considerat şi moştenitorul lui Cato.

Şi a reuşit. Nu e de mirare că Augustus se lăuda cu aptitudinile sale de actor. Doar un om cu un talent suprem de disimulare a putut să joace asemenea roluri variate atât de subtil – şi cu atâta succes. Pe inelul său cu sigiliu, *princeps* purta imaginea unui sfinx – şi în întreaga sa carieră el le-a adresat compatrioţilor săi o ghicitoare. Romanii erau obişnuiţi cu cetăţeni mândri de puterea lor, încântaţi de strălucirea şi splendoarea renumelui lor – dar Augustus era altfel. Cu cât autoritatea sa asupra statului creştea, cu atât mai puţin făcea paradă de ea. Paradoxul, desigur, a caracterizat întotdeauna Republica, iar Augustus, insinuându-se în inima sa, a preluat, asemenea cameleonului, aceeaşi caracteristică. Ambiguităţile şi subtilităţile vieţii civice, contradicţiile şi tensiunile sale, toate au fost absorbite de enigma propriului lui caracter şi rol. Era ca şi cum, într-un paradox suprem, el a sfârşit ca Republica însăşi.

În ultima sa perioadă de viaţă, bolnav fiind, Augustus, la vârsta venerabilă de şaptezeci şi cinci de ani, şi-a întrebat prietenii dacă a jucat bine „comedia vieţii”.36 Că a deţinut puterea supremă mai mult de patruzeci de ani; că în tot acest timp a ferit Roma şi, odată cu ea, întreaga lume, de război civil, că nu a pretins niciun rang special pentru sine care să nu fie acceptat de lege şi că şi-a instalat legiunile nu în jurul lui, ci departe, în păduri sau deserturi, la frontierele cu barbarii; că la sfârşit a murit nu de răni de cuţit, nu lângă postamentul unei statui a duşmanului, ci în pace, în patul lui: acestea erau lucruri deosebite pe care trebuia să le ştie orice cetăţean. Totuşi, se putea considera că Augustus a jucat într-un spectacol

reuşit. La urma urmei, a devenit singura vedetă din oraş.

A murit în final în vara anului 14 d.Hr. la Nota – acelaşi oraş din care Sulla, cu un secol înainte, şi-a început marşul hotărâtor spre Roma. Escortat înapoi pe drumul către capitală de senatori, transportat noaptea ca să se evite descompunerea, trupul lui Augustus a fost în final ars, ca şi cel al lui Sulla, pe un mare rug pe Campus Martius. Bătrânul dictator, dacă spectrul său încă bântuia câmpul, ar fi găsit decorul dramatic schimbat faţă de cel pe care-l cunoştea el din timpul vieţii. Purtată cu respect de la rugul fumegând, cenuşa lui Caesar Augustus a fost depusă în mausoleul său, un mormânt atât de mare, încât a fost construit avându-şi propria grădină publică: atât dimensiunile, cât şi

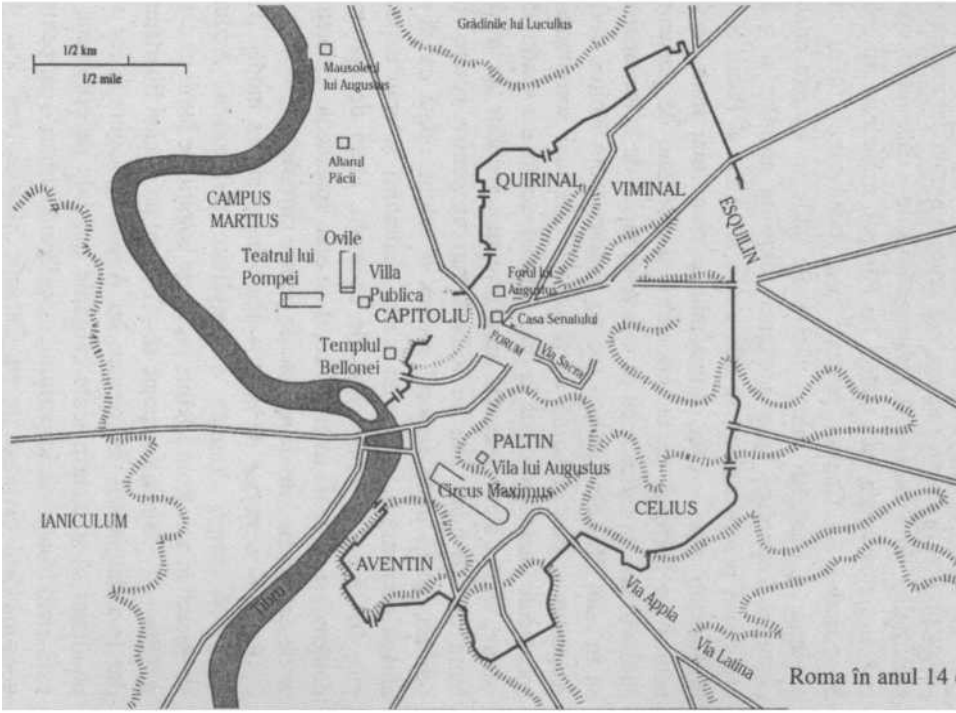

forma sa circulară, se spunea, au fost inspirate de mormântul lui Alexandru cel Mare. Campus Martius, odinioară terenul de instrucţie pentru tinerii romani, era acum o amplă demonstraţie a calităţilor lui *Princeps*. A

generozităţii sale – căci acolo, spre sud, se putea vedea încă teatrul lui Pompei, numele şi trofeele duşmanului lui Caesar, păstrate prin bunăvoinţa fiului lui acestuia. A bunătăţii sale – căci acolo unde se adunau odată cetăţenii Republicii spre a exersa folosirea armelor şi a fi organizaţi pentru război, se afla acum un Altar al Păcii. Şi a îngăduinţei sale – căci, întinzându-se chiar mai mult decât teatrul lui Pompei, pe un kilometru şi jumătate de porticuri strălucitoare, se ridica ceea ce a devenit rapid, de la terminarea sa în anul 26 î.Hr., primul loc de distracţie din Roma, unde Augustus a pus în scenă unele dintre cele mai somptuoase spectacole văzute vreodată în oraş. Oficial, acesta era spaţiul de votare, Ovile, o extravagantă transformare a vechilor ţarcuri de lemn în marmură. Dar se folosea rareori pentru votare. În schimb, acolo unde poporul roman se aduna odată ca să-şi aleagă magistraţii, se luptau acum gladiatorii şi erau expuşi monştri bizari – şerpi uriaşi, de exemplu, lungi de aproape douăzeci şi şapte de metri. Şi când nu erau spectacole, cetăţenii se puteau aduna întotdeauna acolo pentru cumpărături de lux.

Republica murise de mult – acum ieşea şi din modă. „La strămoşii noştri domnea o simplitate ţărănească. Acum, strălucind în aur, Roma deţine imensele bogăţii ale lumii pe care 37 *

a supus-o”. Măreţia se poate să-i fi costat pe romani libertatea, dar le-a dat lumea. În vremea lui Augustus, legiunile lor au continuat să-şi etaleze toate calităţile marţiale de odinioară – extinzând frontierele imperiului, măcelărind barbari – dar pentru consumatorul civilizat de pe Campus Martius, era doar un zgomot îndepărtat. Războiul nu-i mai încurca planurile. Şi nu i le mai încurcau nici moralitatea, nici datoria, nici trecutul. Şi nici măcar avertismentele venite din ceruri. „Acum lumea nu mai crede în semnele zeilor”, scria perplex un istoric contemporan, „şi […] acestea nici nu se mai aduc la cunoştinţa poporului pe cale oficială şi nici nu se mai consemnează în

anale”. Dar pentru asta exista o explicaţie evidentă: zeii, privind scena de relaxare şi pace care a devenit Roma, au decis clar că nu le-a rămas nimic de spus.

„Libertatea excesivă leagă un popor liber cu lanţurile sclaviei14, a fost aprecierea tristă a lui Cicero – şi cine putea să spună că propria sa generaţie, ultima dintr-o Republică liberă, nu a dovedit că e adevărată? Dar ce face sclavia? Asta urma să demonstreze o nouă generaţie şi o nouă epocă.

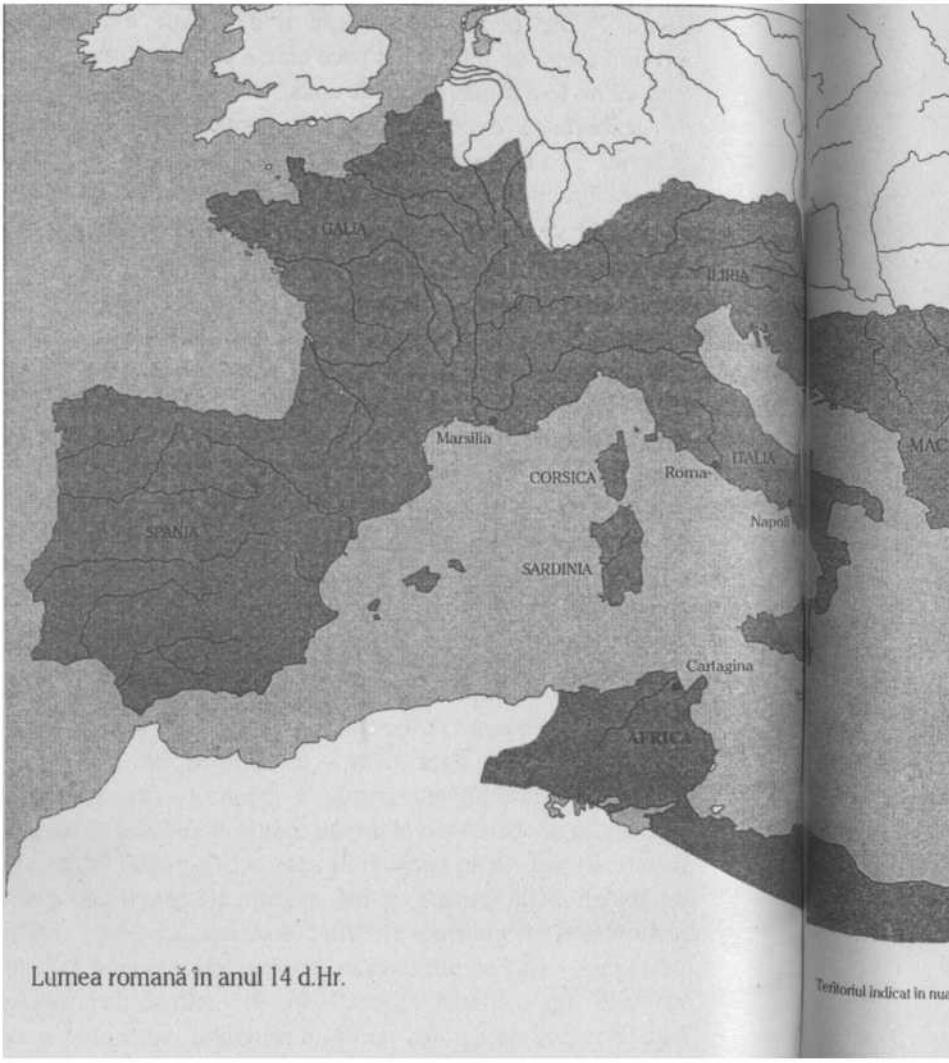

Lumea romană în anul 14 d.Hr.

Cronologie

Toate datele sunt î.Hr., dacă nu se menţionează altfel.

Întemeierea Romei.

Căderea monarhiei şi instaurarea Republicii. Cucerirea Romei de către gali.

Restricţiile legale asupra dreptului plebeilor de a deţine funcţia de consul sunt abolite.

Primul război cu samniţii.

Romanii sunt înfrânţi în trecătoarea Caudium

(Furcile Caudine).

Romanii încheie cucerirea Samniumului.

Primul război împotriva Cartaginei. Începutul celui de al doilea război împotriva Cartaginei. Hannibal porneşte spre Italia, prin Galia de sud şi peste Alpi.

Bătălia de la Cannae. Înfrângerea lui Hannibal în Africa.

Macedonia devine provincie romană.

Distrugerea Cartaginei şi a Corintului.

Tribunatul şi uciderea lui Tiberius Gracchus. Attalos III, regele Pergamului, îşi lasă regatul prin testament Romei.

Primul tribunat al lui Gaius Gracchus (din 10 decembrie 124). Pergamul e supus în mod organizat la biruri.

Al doilea tribunat al lui Gaius Gracchus.

Uciderea lui Gaius Gracchus.

Înfiinţarea unei provincii în sudul Galiei asigură drumul pe uscat către Spania. Data probabilă de naştere a lui Lucullus.

115 Naşterea lui Crassus.

112 Mitridate VI se autoproclamă rege al Pontului.

107 Primul consulat al lui Marius. El aboleşte condiţia de avere pentru recrutările militare.

106 Naşterea lui Pompei şi a lui Cicero.

104 – 100 Marius consul. Campanii victorioase împotriva invadatorilor barbari din nord.

100 Naşterea lui Caesar.

93 Naşterea lui Claudius.

92 Condamnarea şi exilul lui Rutilius Rufus pentru extorcare.

91 Izbucnirea revoltei italienilor împotriva Romei.

90 Cetăţenia este oferită italienilor loiali Romei.

89 Sulla, aflat într-o campanie în Samnium, pune efectiv capăt revoltei italienilor. Mitridate invadează provincia romană Asia.

88 Sulla consul. Marius, cu ajutorul tribunului Sulpicius, obţine comanda războiului cu Mitridate. Sulla se

îndreaptă spre Roma. Execuţia lui Sulpicius şi plecarea lui Marius în exil. În Asia, Mitridate dă ordin să se masacreze 80.000 de romani şi italieni.

87 Cinna consul. Sulla pleacă spre Grecia şi războiul cu

Mitridate. Moartea lui Pompeius Strabo. Marius revine la putere în Roma.

86 Cinna consul. Moartea lui Marius. Atena e înfrântă de Sulla.

85 Cinna consul. Sulla semnează un tratat de pace cu Mitridate.

84 Cinna consul. E ucis de răsculaţi.

83 Crassus i se alătură lui Sulla în Grecia. Sulla revine în

Italia, unde i se alătură Pompei. Bătălia de la Poarta Collina şi masacrarea prizonierilor samniţi în Villa Publica.

82 Proscripţii la Roma. Caesar se ascunde.

81. Sulla dictator. El iniţiază reforme constituţionale majore, inclusiv mutilarea funcţiei de tribun. Primul caz al lui Cicero.

80 Sulla consul. Caesar pleacă la serviciul militar în Asia.

79 Sulla îşi abandonează magistraturile. Cicero pleacă într-o călătorie de doi în Orient.

78 Catulus consul. Moartea lui Sulla.

77 Pompei primeşte o comandă militară în Spania.

75 Cicero chestor. Mitridate declară război Romei.

74 Lucullus consul. Mitridate invadează provincia Asia a doua oară. M. Antonius primeşte o comandă militară împotriva piraţilor.

73 Izbucnirea unei revolte a sclavilor, condusă de

Spartacus. Lucullus îl expulzează pe Mitridate din Asia. 72 Crassus e numit comandant al războiului împotriva lui

Spartacus. Sfârşitul campaniei lui Pompei în Spania. Lucullus este victorios împotriva lui Mitridate în Pont. M. Antonius e învins de piraţi lângă insula Creta.

71 înfrângerea şi moartea lui Spartacus. Întoarcerea

lui

Pompei în Italia. Lucullus încheie cucerirea Pontului. Mitridate se refugiază la Tigran în Armenia.

70 Ppmpei şi Crassus consuli. Sunt redate tribunatului puteri depline, după ce fuseseră abolite de Sulla. Acuzarea lui Verres.

69 Bătălia de la Tigranocerta şi jefuirea oraşului.

68 Revolte în armata lui Lucullus. Naşterea Cleopatrei.

67 Pompei curăţă mările de piraţi.

66 Lucullus e înlocuit de Pompei ca proconsul al Orientului. Cicero pretor.

65 Caesar edil.

64 Pompei înfiinţează o nouă provincie romană, Siria. Cato chestor.

63 Cicero consul. Caesar devine *Pontifex Maximus*.

Lucullus îşi sărbătoreşte triumful. Pompei cucereşte Ierusalimul. Moartea lui Mitridate. Conspiraţia lui Catilina şi execuţia instigatorilor. Catilina strânge o armată în nordul Italiei. Naşterea lui Octavian.

62 Caesar pretor. Înfrângerea şi moartea lui Catilina.

Pompei se întoarce în Italia. Claudius profanează ritualurile zeiţei Bona Dea.

368

61

60

59

58

57

56

55

54

53

52

50

49

48

RUBICON

Caesar guvernator în Spania. Procesul şi achitarea lui Claudius. Al treilea triumf al lui Pompei.

Caesar se întoarce la Roma. Formarea unei alianţe neoficiale între Caesar, Pompei şi Crassus.

Caesar şi Bibulus consuli. „Primul triumvirat”. Pompei se căsătoreşte cu Iulia, fiica lui Caesar. Claudius devine plebeu şi este ales tribun.

Campania lui Caesar împotriva helveţilor. Claudius tribun. Cicero pleacă de la Roma în exil, Cato în Cipru.

Campania lui Caesar împotriva belgilor. Lupte de stradă între bandele lui Claudius şi cele ale lui Milo. Cicero revine din exil.

Procesul şi achitarea lui Caelius. Conferinţa de la Lucea şi reînnoirea triumviratului. Cato se întoarce la Roma din Cipru.

Pompei şi Crassus consuli. Pompei îşi inaugurează teatrul de piatră. Caesar traversează Rinul, apoi conduce o expediţie în Britania.

Domitius şi Appius consuli, Cato pretor. Crassus pleacă în Siria. Caesar conduce o a doua expediţie în Britania. Moartea soţiei lui Pompei, Iulia.

Bătălia de la Carrhae şi moartea lui Crassus.

Uciderea lui Claudius şi condamnarea lui Milo. Pompei unic consul până în august. Se căsătoreşte cu Cornelia, fiica lui Scipio. Caelius tribun. Vercingétorix conduce revolta Galiei împotriva lui Caesar, dar e înfrânt la Alesia şi se predă.

Curio tribun. Moartea lui Hortensius. Consulul Marcellus îi cere lui Pompei să „salveze Republica”. Caesar traversează Rubiconul. Senatul evacuează Roma. Domitius predă Corfinium. Pompei pleacă din Italia în Grecia. Înfrângerea şi moartea lui Curio în Africa. Caesar învinge armatele lui Pompei în Spania şi este ales dictator.

Moartea lui Milo şi a lui Caelius. Bătălia de la Pharsalos. Uciderea lui Pompei. Caesar prins în capcană în Alexandria.

47 Călătoria lui Caesar cu Cleopatra pe Nil. Naşterea lui

Caesarion. Caesar îl învinge pe Phamaces, fiul lui Mitridate, revine în Italia, apoi traversează Mediterana către Africa.

46 Caesar îl înfrânge pe Scipio. Cato se sinucide, Scipio se îneacă. Caesar celebrează patru triumfuri. Cleopatra soseşte la Roma. Caesar pleacă în Spania.

45 Caesar îi învinge pe fiii lui Pompei şi se întoarce la Roma. Publică *Anti-Cato*.

44 Caesar este numit dictator pe viaţă. Antoniu consul.

Caesar e asasinat la idele lui Marte. Octavian soseşte la Roma. Brutus şi Cassius pleacă în Orient. Cicero ţine o serie de discursuri împotriva lui Antoniu.

43 Hârtius şi Pansa consuli. Sunt ucişi în bătălia cu Antoniu. Formarea celui de al doilea triumvirat: Antoniu, Octavian şi Lepidus. Primul consulat al lui Octavian. Proscripţiile. Moartea lui Cicero.

42 Zeificarea lui Caesar. Bătălia de la Philippi: sinuciderea lui Brutus şi a lui Cassius.

41 Antoniu o întâlneşte pe Cleopatra, apoi îşi petrece iarna cu ea în Alexandria. Confiscări de terenuri în Italia. Război între Octavian şi Fulvia.

40 Fulvia pleacă din Italia şi moare. Antoniu şi Octavian fac pace, iar Antoniu se căsătoreşte cu sora lui Octavian, Octavia. Cleopatra naşte gemeni.

37 Antoniu se căsătoreşte cu Cleopatra.

36 Lepidus e scos din triumvirat. Sextus Pompeius este înfrânt şi fuge în Orient.

35 Moartea lui Sextus Pompeius.

34 Antoniu cedează regate şi provincii copiilor săi din Alexandria.

32 Octavia divorţează de Antoniu. Octavian îi fură testamentul şi îl prezintă Senatului.

31 Bătălia de la Actium.

30 Sinuciderea lui Antoniu şi a Cleopatrei. Octavian cucereşte Alexandria şi îl execută pe Caesarion. Domnia Ptolemeilor în Egipt se încheie.

29 Vergiliu începe să lucreze la *Eneida*.

27 Lui Octavian i se dă titlul de „Augustus”. Republica este „restaurată”.

19 Moartea lui Vergiliu.

14 d.Hr. Moartea lui Augustus.

Note

Dacă nu se menţionează altfel, citatele provin din următoarele texte: Appian (Appianus), *Romanarum Historiarum* (Appian, *Istoria Romei. Războaiele civile*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1957); Asconius, *Commentationes în aliqot M. Tullii Ciceronis orationes* –, Aulus Gellius, *Noctes Atticae* (Aulus Gellius, *Nopţile atice*, trad. David Popescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1965); Cassius Dio, (Dio Cassius Cocceianus) *Historiae Augus*tare *Scriptores* (Cassius Dio, *Istoria romană*, trad. A. Piatkowski, 3 vol., Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1973 – 1985); Catullus, *Carmina* (Catul, *Poezii*, trad. Teodor Naum, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1969); Diodor din Sicilia (Diodorus Siculus), *Bibliotheca historica* (Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, trad. Radu Hâncu, Vladimir Iliescu, Editura sport-turism, Bucureşti, 1981); Florus, *Epitome rerum Romanarum*; Titus Livius, *Ab urbe condita* (Titus Livius, *De la fundarea Romei*, 5 vol., Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1959 – 1963); Lucan, *De bello civili sive pharsalia* (Marcus Annaeus Lucanus, *Farsalia*, trad. Dumitru T. Burtea, Editura Minerva, Bucureşti, 1991); Lucreţiu, *De Rerum Natura* (Titus Lucretius Carus, *Poemul naturii*, trad. D. Murăraşu, Editura Minerva, Bucureşti, 1981); Macrobius, *Saturnalia* (Ambrosius Macrobius Theodosius, *Saturnalia*, trad. Gh. Tohăneanu, Editura Republicii Populare Române, Bucureşti, 1961); Orosius, *Historiarum Adversum Paganos*, Petronius, *Satiricon* (Petroniu, *Satyricon*, trad. Eugen Cizek, Editura Univers, Bucureşti, 1995); Plinius cel Bătrân (Plinius Maior), *Historiae naturalis* (Plinius, *Naturalis historia*, 6 vol., Polirom, Iaşi, 2001 – 2004); Polybios, *Historiae* (Polybios, *Istorii*, trad. Virgil C. Popescu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966; Polybios,

Istorii, vol. II, trad. Adelina Piatkowski, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988; Polybios, *Istorii*, vol. III, trad. Adelina Piatkowski, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1995); Publilius Syrus, *Sententiae* (Publilius Syrus, *Sententiae*. *Maxime*, ed. bilingvă, trad. Traian Diaconescu, Editura Saeculum, Bucureşti, 2003); Quintilian, *Institutio Oratoria* (M. Fabius Quintilianus, *Arta oratorică*, 3 vol., trad. Maria Hetco, Editura Minerva, Bucureşti, 1974); Strabon.

Geographika (Strabon, *Geografia*, 3 vol., trad. Felicia Vanţ-Ştef, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1972 – 1983); Valerius Maximus, *Factorum et Dictorum Memorabilium Libri Novem*; Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*.

Prefaţă

Hobbes, *Leviathan*, cap. 29.

Hitler's Table-Talk, cu o introducere de Hugh Trevor-Roper, Oxford, 1988, p. 10.

Într-o recenzie a cărţii lui Hughes-Hallett, *Cleopatra*: *Histories*, *Dreams and Distortions* pentru *The New York Times* (1990).

— Niccolò Machiavelli, *Discorsi spora la prima deca di Tito Livio*, 3.43. Sallustius, *Bellum Catilinae*, 8. (C. Sallustius Crispus, *Opere*, trad.

Nicolae Lascu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1969, p. 84)

Velleius Paterculus, 2.36.

— *Republica paradoxală*

— Polybios, 6.56. (Polybios, op. cit., vol. I, pp. 506 – 507)

— Cicero, *Pro Lege Manilia*, 19 – 21. (Cicero, *Pentru legea Manilia*, trad.

Aristotel Pârcălăbescu, în Marcus Tullius Cicero, *Opere alese*, vol. I, trad. Aristotel Pârcălăbescu, Editară Univers, Bucureşti, 1973, p. 254) Polybios, 10.15. (Polybios, op. cit., vol. II, p. 113)

4 Ennius, citat de Cicero, *De Republica*, 5.1. (Cicero, Despre *supremul bine şi supremul rău*, trad. Gheorghe Ceauşescu, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti,

1983, p. 336)

Titus Livius, 40.5. (Titus Livius, op. cit., vol. IV, p. 591)

Cicero, *De Lege Agraria contra Rullum*, 2.96.

Vitruvius, *De Architectura*, 6.1.10. (Vitruviu, *Despre arhitectură*, trad. G.M. Cantacuzino, Traian Costa, Grigore Ionescu, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1964, p. 269)

Vezi mai ales Cicero, *De Republica*, 2.10 – 11. (Cicero, op. cit., p. 279) *9* Vezi Brunt, *Italian Manpower*, p. 618.

Horaţiu, *Carmina*, 3.29.12. (Horatius, *Opera omnia*, vol. I, ediţie bilingvă, trad. D.C. Ollanescu, Editura Univers, Bucureşti, 1980, p. 245)

Dionysios din Halicarnas, *Rhomaikg arkhaiologia*, 3.43.

Horaţiu, *Epistulae*, 2.2.72 – 75. (Horatius, op. cit., vol. II, trad. Ion Acsan, p. 297)

12 Strabon, 5.3.8. (Strabon, op. cit., vol. II, p. 50)

14 Publilius Syrus, 31. (Publilius Syrus, op. cit., p. 77)

12 Titus Livius, 4.4. (Titus Livius, op. cit., vol. I, p. 335)

Sallustius, *Bellum Catilinae*, 1.7. (Sallustius, *Conjuraţia lui Catilina*, în C. Sallustius Crispus, op. cit., p. 83)

12 Polybios, 6.11. (Polybios, op. cit., p. 473)

— Cicero, *Pro Plancio*, 11.

— Cicero, *Pro Murena*, 36.

— *Blestemul Sibyllei*

10. *Oracola Sibyllina*, 3.464 – 469.

11. *Ibid.*, 3.175 – 180.

12. *Ibid.*, 184 – 188.

13. *Ibid.*, 182 – 183.

Appian, *Punica*, 132.

6 Badian, în *Publicans and Sinners*, susţine că *publicam* funcţionau în Pergam încă din anul 131 (p. 63). Pentru o dezminţire convingătoare, vezi Gruen, *The Hellenistic World and the Corning of Rome*, pp. 606 – 608.

— I Macabei, 8.3 (vezi Cartea întâi a Macabeilor în *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea şi cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988).

e Vezi Hughes, *Pan's Travail*, p. 127.

9 Pentru creşterea rezervei de bani a Romei în această perioadă, vezi Crawford, *Coinage and Money under the Roman Republic*, pp. 173 – 181.

— După Valerius Maximus, 9.2. Cifrele au fost tratate cu oarecare suspiciune.

12. Sallustius, *Historiae*, 4, fragmentul 67 (Sallustius, *Istorii*, *Scrisoarea lui Mitridate către regele Arsaces*, în C. Sallustius Crispus, op. cit., p. 245). Este improbabil ca Mitridate să fi pronunţat aceste cuvinte, dar ele sunt totuşi inestimabile, indicând felul cum apreciau romanii resentimentele duşmanilor lor.

13. Strabon, 5.4.2. (Strabon, op. cit., vol. II, p. 58)

Diodor din Sicilia (Diodorus Siculus), 37.15.

14 Teoria este a lui Luce (1970). Pentru o părere contrară, vezi McGing, *Foreign Policy*, p. 76.

— *Norocul e o doamnă*

— Cicero, *De Officiis*, 1.123. (Marcus Tullius Cicero, Despre *îndatoriri*, trad. David Popescu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1957, p. 96)

— Plutarh, *Sulta*, 8. (Plutarh, *Sulta*, în Plutarh, *Vieţi paralele*, vol. III, trad. N.I. Barbu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966, p. 299)

— Appian, 1.58. (Appian, op. cit., p. 45)

— Valerius Maximus, 9.7.

— Appian, 1.60. (Appian, op. cit., p. 48)

— Cicero, *De Legibus*, 1.53. (Cicero, *Despre legi*, în Cicero, *Despre supremul bine* şi *supremul rău*, pp. 388 – 389)

2 Titus Livius, 31.44. (Titus Livius, op. cit., vol. IV, p.56)

Posidonius, fragment 36.

Plutarh, *Sulla*, 13. (Plutarh, *Sulla*, în Plutarh, op. cit., vol. III, p. 305)

— *Întoarcerea băştinaşului*

— Cicero, *De Officiis*, 1.25. (Cicero, *Despre îndatoriri*, trad. Daniel Ganea, în Marcus Tullius Cicero, *Opere alese*, vol. III, Editura Univers, Bucureşti, 1973, p. 235)

— Valerius Maximus, 6.2.

— Velleius Paterculus, 2.26.

— Plutarh, *Cât o Maior*, 16. (Plutarh, *Marcus Porcius Cato*, în Plutarh, op. cit., vol. II, 1963, pp. 289 – 290)

— Valerius Maximus, 2.9.

— Plutarh, *Sulla*, 30. (Plutarh, *Sulla*, în Plutarh, op. cit., vol. III, p. 325) *2* Lucan, 2.220.

Appian, 2.95. (Appian, op. cit., 1, 95, p. 72)

9 Plutarh, *Sulla*, 31. (Plutarh, *Sulla*, în Plutarh, op. cit., vol. III, p. 326) Sallustius, *Bellum Catilinae*, 51.34. (Sallustius, *Conjuraţia lui*

Catilina, în C. Sallustius Crispus, op. cit., p. 115)

* * Appian, 1.99. (Appian, op. cit., p. 76)

— Vezi Cicero, *De Legibus*, 3.23. (Cicero, *Despre legi*, în Cicero, *Despre supremul bine şi supremul rău*, p. 434)

12 Cicero, *De finibus bonorum et malorum*, 5.2. (Cicero, Despre *supremul bine şi supremul rău*, p. 179)

14 Appian, 1.103 – 104. (Appian, op. cit., pp. 79 – 80)

12 Plutarh, *Sulla*, 36.

— Cicero, *Ad Atticum*, 9.10. (Marcus Tullius Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, trad. Constantin Popescu Mehedinţi, întreprinderea Poligrafică „Arta Grafică”, Bucureşti, 1977, p. 322)

— Appian, 1.106. (Appian, op. cit., p. 82)

— *Faima e stimulentul*

Lucreţiu, 5.222 – 225. (Titus Lucretius Carus, op. cit., p. 185)

Cicero, *De finibus bonorum et malorum*, 5.55. (Cicero, Despre *supremul bine şi supremul rău*, pp. 202 – 203)

— Cicero, *Tusculanae disputationes*, 1.39.

4 Cicero, *De finibus bonorum et malorum*, 5.55. (Cicero, Despre *supremul bine şi supremul rău*, p. 203)

2 Tacitus, *Dialogus de Oratoribus*, 28. (P. Cornelius Tacitus, *Opere*, vol. I, trad. H. Mihăescu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1958, p. 37)

— Polybios, 6.53. (Polybios, op. cit., p. 505)

— Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, 4.5. (Sallustius, *Războiul cu Iugurtha*, în C. Sallustius Crispus, op. cit., p. 133)

H Cicero, *De Offtciis*, 1.139. (Cicero, *Despre îndatoriri*, p. 102)

17 Suetonius, *Divus Julius*, 56. (Suetonius, *Gaius Iulius Caesar*, în C. Suetonius Tranquillus, *Vieţile celor doisprezece Caesari*, trad. David Popescu, C.V. Georoc, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1958, p. 32) IU Plutarh, *Caesar*, 4. (Plutarh, *Caesar*, în Plutarh, op. cit., vol. III, p. 459) 11 Cicero, *Philippicae*, 14, 17. (Marcus Tullius Cicero, *Filipice*, trad. Dumitru Crăciun, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1968, p. 228))

’2 Lucreţiu, 2, 11 – 13. (Titus Lucretius Carus, op. cit., p. 45)

’2 Cicero*, în Verrem*, 2.5.180. (M. Tullius Cicero, *Verrinele*, vol. II, trad. I. Suchianu, Editura Casei Şcolilor, Bucureşti, 1925, p. 394)

Articol I. Cicero, *Pro Murena*, 16.

Articol II. De exemplu, Cicero, *Pro Placino*, 14 – 15.

15 Cicero, *De Oratore*, 1.197. (Cicero, *De oratore*, trad. G.D. Neştian, Editura Casei Şcolilor, Bucureşti, 1925, p. 72)

12 Cicero, *Pro Murena*, *29*.

le Quintilian, 6.3.28. (M. Fabius Quintilianus, *Arta oratorică*, vol. II, trad. Maria Hetco, Editura Minerva, Bucureşti, 1974, p. 164)

— Aulus Gellius, 1.5. (Aulus Gellius, *Nopţile atice*, trad. David Popescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1965, p. 17)

— Cicero, *Brutus*, 313.

— Cicero, *De Officiis*, 1.87. (Cicero, *Despre*

îndatoriri, p. 79)

— Posidonius, fragment 59.

22 Cicero, *Brutus*, 316.

Cicero, *Pro Plancio*, 66.

Cicero*, în Verrem*, 1.36. (Cicero, *Verrinele*, vol. I, p. 60)

25 *Ibid.*, 1.47. (Cicero, *Verrinele*, vol. I, p. 65)

22 *Ibid.*, 2.4.47. (Cicero, *Verrinele*, vol. II, p. 202)

Ibid., 2.3.207. (Cicero, *Verrinele*, vol. II, p. 148)

Quintus Cicero, *Comentariolum Petitionis* (cunoscută şi sub titlul De petitione consulatus – n.r.), 2. Paternitatea e aprins disputată. Cu toate acestea, percepţia asupra campaniei electorale din ultima perioadă a Republicii este de aşa natură, încât, chiar dacă lucrarea e un fals, rămâne nepreţuită ca privire aruncată în mintea unui *homo novus* aflat în campanie.

— Cicero*, în Verrem*, 2.4.69. (Cicero, *Verrinele*, vol. II, p. 219)

— Cicero, *De Officiis*, 1.109. Descrierea se referă la Sulla, ca şi la Crassus. (Cicero, *Despre îndatoriri*, p. 89)

— Plutarh, *Crassus*, 7.

22 Seneca, *Epistolae*, 2.4. (L. Annaeus Seneca, *Scrisori către Luciliu*, trad. Gheorghe Guţu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 24)

— Plutarh, *Pompeius*, 14. (Plutarh, *Pompeius*, în Plutarh, op. cit., vol. IV, p. 257)

— Cicero, *Tusculanae disputationes*, 2.41.

25 Sallustius, *Historiae*, 3, fragmentul 66 (a).

22 Publilius Syrus, 337. (Publilius Syrus, op. cit., p. 84)

Orosius, 5.24.

Sallustius, *Historiae*, 3, fragmentul 66 (a).

40 Plutarh, *Crassus*, 12. (Plutarh, *Crassus*, în Plutarh, op. cit., vol. IV, p. 74)

— *Un ospăţ cu hoituri*

Plutarh, *Lucullus*, 11. (Plutarh, *Lucullus*, în Plutarh, op. cit., vol. III, p. 179)

Ibid., 27. (Plutarh, op. cit., vol. III, p. 199)

Valerius Maximus, 8.14.5.

Cato cel Bătrân, *De agricultura*, prefaţă.

— Plutarh, *Tiberius Gracchus*, 8. (Plutarh, *Tiberius Gracchus*, în Plutarh, op. cit., vol. V, 1971, p. 199)

6 Plutarh, *Lucullus*, 34. (Plutarh, *Lucullus*, în Plutarh, op. cit., vol. III, p. 208)

2 *Ibid*. (Plutarh, *Lucullus*, în Plutarh, op. cit., vol. III, p. 207)

e Appian (Appianus), *Romanarum historiarum*: *Mithridatica Civilis*, *92*.

Cicero, *De Officiis*, 3.107. (Cicero, *Despre îndatoriri*, p. 204) Appian, *Romanarum historiarum*: *Mithridatica Civilis*, 93.

* * Velleius Paterculus, 2.31.

Cassius Dio, 36.24. (Cassius Dio, op. cit., vol. I, p. 198)

Ibid., 36.34. (Cassius Dio, op. cit., vol. I, p. 205)

1 Strabon, 11.1.6. (Strabon, op. cit., vol. III, p. 30 – „Să acţionezi strălucit şi să stai mai presus decât alţii”) Rândul de Homer este din *Iliada*, 6.208. (Homer, *Iliada*, vol. I, trad. G. Mumu, Editura Tineretului, Bucureşti, 1965, p. 127 – „Veşnic întâiul în arme să fiu şi să-ntrec pe oricine”)

13 Plinius cel Bătrân, 7.99. (Plinius, op. cit., vol. II, p. 42)

— *Datoria faţă de plăcere*

Plutarh, *Lucullus*, 41. (Plutarh, *Lucullus*, în Plutarh, op. cit., vol. III.

P215)

Titus Livius, 39.6. (Titus Livius, op. cit., vol. IV, p. 521)

Varro, *De agricultura*, 3.17.

Macrobius, 3.15.4. (Ambrosius Macrobius Theodosius, op. cit., p. 175) 3 Varro, *De agricultura*, 3.17. (Joc de cuvinte intraductibil, *mulus* în latină, şi *muie* în engleză, însemnând *catâr*, iar *mullus*, respectiv *mullet*, *barbun* – n. t.).

Plutarh, *Lucullus*, 51. (Plutarh, *Lucullus*, în Plutarh,

op. cit., vol. III, P215)

2 Seneca, *Epistolae*, 95.15. (L. Annaeus Seneca, *Scrisori către Luciliu*, p. 355)

— Aceasta pare a fi cea mai probabilă explicaţie pentru contragerea numelui de familie al Claudiei – şi al lui Claudius. Vezi Tatum, *Patrician Tribune*, pp. 247 – 248.

1. Caelius, vorbind în propria sa apărare la procesul din 56 î.Hr. Citat de

Quintilian, *Institutio Oratoria*, 8.6.52 (M. Fabius Quintilianus, op. cit., vol. II, p. 372). Literal, *coam* (coit) în sufragerie şi *notam* (indiferenţă) în dormitor.

Lucreţiu, 4.1268. (Titus Lucretius Carus, op. cit., p. 175)

2. * Cicero, *Pro Murena*, 13.

Cicero, *De Legibus*, 2.39. (Cicero, *Despre legi*, în Cicero, Despre *supremul bine şi supremul rău*, p. 411)

Cicero, *Pro Gallio*, fragment 1.

* 4 Plutarh, *Cato Minor*, 9. (Plutarh, *Cato Minor*, în Plutarh, op. cit., vol. V, p. 61)

15 *Ibid.*, 17. (Plutarh, *Cato Minor*, în Plutarh, op. cit., vol. V, p.67)

1 Cicero, *Ad Atticum*, 2.1. (Marcus Tullius Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, p. 110)

12 Catullus, 58. (Catul, op. cit., p. 75)

— În latină *discinctus*.

Plutarh, *Caesar*, 7. (Plutarh, *Caesar*, în Plutarh, op. cit., vol. III, p. 462)

— Sallustius, *Bellum Catilinae*, 14. (Sallustius, *Conjuraţia lui Catilina*, în C. Sallustius Crispus, op. cit., p. 88)

— Cicero, *De OJficiis*, 3.75. (Cicero, *Despre îndatoriri*, p. 197)

— Cicero, *Pro Murena*, 50.

— Plutarh, *Cicero*, 14. (Plutarh, *Cicero*, în Cicero, op. cit., vol. IV, p. 403)

— Valerius Maximus, 5.9.

— Cicero, *Pro Caelio*, 14.

— Plutarh, *Cicero*, 15. (Plutarh, *Cicero*, în Cicero, op.

cit., vol. IV, p. 403) 22 Cicero, *Ad Atticum*, 1.19. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, p. 101)

— Suetonius, *Divus Julius*, 52. (Suetonius, *Gaius Iulius Caesar*, în C.

Suetonius Tranquillus, op. cit., p. 29)

— Plutarh, *Caesar*, 12.

Plutarh, *Pompeius*, 43. (Plutarh, *Pompeius*, în Plutarh, op. cit., vol. IV, p. 286)

Cicero, *Ad Atticum*, 1.14. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, p. 87)

Ibid. (Ibid.)

Ibid., 1.16.

— *Triumviratul*

Valerius Maximus, 2.4.2.

Plutarh, *Pompeius*, 42. (Plutarh, *Pompeius*, în Plutarh, op. cit., vol.

— P. 285)

Cicero, *Pro Murena*, 31.

Plutarh, *Cato Minor*, 30. (Plutarh, *Cato Minor*, în Plutarh, op. cit., vol.

— P. 79)

Cicero, *Ad Atticum*, 1.18. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, p. 99)

6 Cassius Dio, 38.3. (Cassius Dio, op. cit., vol. I, p. 273)

3. Plutarh, *Cato Minor*, 22. (Plutarh, *Cato Minor*, în Plutarh, op. cit., vol. V, p. 82)

e Appian, 2.9. (Appian, op. cit., p. 101)

— Cicero, *Ad Atticum*, 2.21. (Cicero, op. cit., p. 133)

le *Ibid.*, 2.3. (Cicero, op. cit., p. 113)

* 1 Plutarh, *Cicero*, 29. (Plutarh, *Cicero*, în Plutarh, op. cit., vol. IV, p. 417 – quadrantul era cea mai mică monedă de aramă la romani – n. t.)

*2 Catuilus, 58. (Catul, op. cit., p. 75)

— Cicero, *Ad Atticum*, 2.15. (Cicero, op. cit., p. 124)

Cicero, *De Haruspicum Responsis*, 46.

*3 Caesar, *Comentariorum Libri de Bello Gallico*, 2.1. (Gaius Iulius Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, trad.

Janina Vilan Unguru, Elizabeta Poghirc, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1964, p. 117)

*6 Citat de Strabon, 17.3.4. (Strabon, op. cit., vol. I, p. 441) 12 Diodor din Sicilia, 5.26. (Diodor din Sicilia, op. cit., p. 358) în Cicero, *De Republica*, 3.16. (Cicero, *Despre stat*, în Cicero, *Despre supremul bine şi supremul rău*, p. 311)

— Caesar, *Comentariorum Libri de Bello Gallico*, 4.2. (Caesar, op. cit., p. 156)

2 (3 *Ibid.*, 1.1. (Caesar, op. cit., p. 81)

— *Ibid.*, 2.35. (Caesar, op. cit., p. 133)

— Cicero, *De Provinciis Consularibus*, 33.

22 Plutarh, *Pompeius*, 48. (Plutarh, *Pompeius*, în Plutarh, op. cit., vol. IV, p. 292)

— Cicero, *De Domo Sua*, 75.

22 Cicero, *Ad Quintum*, 2.3.

26 /Wd.

— *Aripile lui Icar*

Cicero, *Pro Caelio*, 49 – 50.

Cicero, *Epistulae Ad Familiares*, 1.7.

Ibid., 1.9.

Cicero, *Ad Atticum*, 4.8 a. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, p. 179)

3 Cicero, *De Officiis*, 1.26. (Cicero, *Despre îndatoriri*, p. 235)

Cicero, A<7 *Atticus*, 4.13. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, p. 183)

2 Lucreţiu, 2.538. (Titus Lucretius Carus, op. cit., 2, 538, p. 64)

8 Plutarh, *Crassus*, 17. (Plutarh, *Crassus*, în Plutarh, op. cit., vol. IV, p. 80) *Ibid.*, 23. (Plutarh, *Crassus*, în Plutarh, op. cit., vol. IV, p. 87)

Caesar, *Comentariorum Libri de Bello Gallico*, 3.16. (G. Iulius Caesar, *Războiul gallic*, p. 145)

** *Ibid.*, 4.17. (Caesar, op. cit., p. 163)

*2 Cicero, *Ad Atticum*, 4.16. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, p. 190)

*3 Goudineau, *Cesar*, p. 335.

*4 Caesar, *Comentariorum Libri de Bello Gallico*, 7.4. (Caesar, op. cit., p. 239)

’2 *Ibid.*, 7.56. (Caesar, op. cit., p. 267)

’6 Plutarh, mai precis: *Caesar*, 15. (Plutarh, *Caesar*, în Plutarh, op. cit., vol. III, p. 470)

Vezi, de exemplu, Goudineau, *Cesar*, pp. 317 – 328.

Caesar, *Comentariorum Libri de Bello Gallico*, 8.44. (Caesar, op. cit., p. 311)

l*7 Plutarh, *Pompeius*, 12. (Plutarh, *Pompeius*, în Plutarh, op. cit., vol. IV, p. 255)

— Petronius, 119.17 – 18. (Petroniu, op. cit., p. 139)

Cicero*, în L. Calpumium Pisonem*, 65.

22 Cicero, *Epistulae Ad Familiares*, 7.1.

22 plinius cel Bătrân, 36.41 (Plinius, op. cit., vol. VI, trad. Ioana Costa, p. 173). Este posibil ca aceste paisprezece neamuri înrobite să fie adunate în jurul statuii lui Pompei, mai degrabă decât în jurul teatrului său. Latina e ambiguă.

24 Plinius cel Bătrân, 8.21. (Plinius, op. cit., vol. II, trad. Vichi-Eugenia Dumitru, p. 68)

22 Cicero, *Ad Atticum*, 4.17. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, p. 189)

22 Asconius, 42C.

22 Plutarh, *Pompeius*, 54. (Plutarh, *Pompeius*, în Plutarh, op. cit., vol. IV, p. 298)

Cicero, *promilone*, 79. (Cicero, *în apărarea lui Milo*, în Cicero, *Opere alese*, vol. II, Editura Univers, Bucureşti, 1973, p. 136)

Plinius cel Bătrân, 36.117 – 118. (Plinius, op. cit., vol. VI, p. 192)

22 Cicero, *Epistulae Ad Familiares*, 8.7.

Ibid., 8.1.

Ibid. 8.8.

Ibid., 8.6.

24 Petronius, 119. (Petroniu, op. cit., p. 138)

22 Plutarh, *Pompeius*, 57. (Plutarh, *Pompeius*, în Plutarh, op. cit., vol. IV, p. 301)

22 Cicero, *Epistulae Ad Familiares*, 8.14.

— *Ibid.*, 2.15.

28 Appian, 2.31. (Appian, op. cit., p. 116)

— *Războiul mondial*

Cicero, *Ad Atticum*, 7.1. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către*

Atticus, vol. I, p. 268)

Lucan, 1.581. O nuanţă poetică, fără îndoială, dar una obsedantă şi bine aleasă.

Cicero, *Ad Atticum*, 8.2. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către*

Atticus, vol. I, p. 287)

Cicero, *Ad Atticum*, 8.11. (Cicero, op. cit., p. 299)

2 Plutarh, *Cicero*, 38. (Plutarh, *Cicero*, în Plutarh, op. cit., vol. IV, p. 425)

6 Cicero, *Pro Marcello*, 27. (Cicero, *Pentru Marcellus*, în Cicero, *Opere alese*, vol. II, trad. Aristotel Pârcălăbescu, Editura Univers, Bucureşti, 1973, p. 303)

2 Anon., *The Spanish War*, 42.

Caesar, *Comentariorum de Bello Civili*, 3.8. (G. Iulius Caesar, *Războiul civil*, în Caesar, op. cit., p. 446)

9 Plutarh, *Caesar*, 39. (Plutarh, *Caesar*, în Plutarh, op. cit., vol. III, p. 492) Caesar, *Comentariorum de Bello Civili*, 3.82. (Caesar, op. cit., p. 485) * * Suetonius, *Divus Julius*, 30. (Suetonius, *Gaius Iulius Caesar*, în C.

Suetonius Tranquillus, op. cit., p. 18)

12 Plutarh, *Pompeius*, 79. (Plutarh, *Pompeius*, în Plutarh, op. cit., vol. IV, p. 322)

12 Cicero, *Epistulae Ad Familiares*, 2.12. (Cicero, *Scrisori*, F., în Cicero, *Opere alese*, vol. II, trad. G. Guţu, p. 217)

— Cicero, *Ad Atticum, 2.5*. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, p. 115)

*5 plutarh, *Antonius*, 27. (Plutarh, *Antonius*, în Plutarh, op. cit., vol. IV, p. 550)

1 Suetonius, *Divus Julius*, 51. (Suetonius, *Gaius Iulius Caesar*, în C.

Suetonius Tranquillus, op. cit., p. 28)

12 Plutarh, *Cât o Minor*, 72. (Plutarh, *Cât o Minor*, în

Plutarh, op. cit., vol. V, p. 116)

Suetonius, *Divus Julius*, 37. (Suetonius, *Gaius Iulius Caesar*, în C. Suetonius Tranquillus, op. cit., p. 22)

Cicero, *Epistulae Ad Familiares*, 9.15.

Ibid., 15.19.

Florus, 2.13.92.

Cicero, *Philippicae*, 2.85. (Cicero, *Filipice*, p. 52)

22 Suetonius, *Divus Julius*, 77. (Suetonius, *Gaius Iulius Caesar*, în C. Suetonius Tranquillus, op. cit., p. 40)

Plutarh, *Brutus*, 12. (Plutarh, *Brutus*, în Plutarh, op. cit., vol. V, p. 312)

Velleius Paterculus, 2.57.

Plutarh, *Caesar*, 63. (Plutarh, *Caesar*, în Plutarh, op. cit., vol. III, p. 511) 22 Cassius Dio, 44.18. (Cassius Dio, op. cit., vol. I, p. 579)

1. Suetonius, *Divus Julius*, 82. (Suetonius, *Gaius Iulius Caesar*, în C. Suetonius Tranquillus, op. cit., p. 44)

2. Sau aşa a pretins Seneca. Vezi de *Ira*, 3.30.4. (Seneca, Despre *mânie*, în Seneca, *Dialoguri*, trad. Ştefania Ferchedău, Iaşi, Editura Polirom, 2004, p. 168)

Suetonius, *Divus Julius*, 82. (Suetonius, *Gaius Iulius Caesar* în C. Suetonius Tranquillus, op. cit., p. 44; nota 180, p. 383)

— *Sfârşitul Republicii*

1 Cicero, *Ad Atticum*, 14.9. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. II, p. 466)

7 *Ibid.*, 14.21. (Cicero, op. cit., 482)

Cicero, *Epistulae Ad Familiares*, 4.6. (Cicero, *Scrisori*, F., în Cicero, *Opere alese*, vol. III, trad. G. Guţu, p. 15)

Cicero, *Ad Atticum*, 14.21. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. II, p. 482)

Ibid., 14.12. (Cicero, op. cit., p. 469)

Ibid., 14.4.

Ibid., 16.7.3 (Cicero, op. cit., p. 519)

e Cicero, *Philippicae*, 2.1. (Cicero, *Filipice*, p. 19)

Ibid., 10.20. (Cicero, op. cit., pp. 162 – 163)

O *Ibid.*, 13.24 – 25. (Cicero, op. cit., p. 210)

— Cicero, *Ad Atticum*, 16.8.1. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. II, p. 521)

Cicero, *Philippicae*, 3.3. (Cicero, *Filipice*, p. 69)

1 5 Cicero, *Epistulae Ad Familiares*, 11.20.

Suetonius, *Divus Augustus*, 26. (Suetonius, *Caesar Octavianus Augustus*, în C. Suetonius Tranquillus, op. cit., p. 65)

Appian, 3.92. (Appian, op. cit., p. 272)

Plinius cel Bătrân, 34.6. (Plinius, op. cit., vol. VI, trad. Ioana Costa, p. 67)

1 Cicero, *Ad Atticum*, 14.1. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. II, p. 461)

Vergiliu, *Eglogues*, 4.4 – 9. (Vergilius, *Bucolice*, Egloga IV, în Publius Vergilius Maro, *Bucolice. Georgice*, trad. G.I. Tohăneanu, Editura Amarcord, Timişoara, 1997, p. 60)

Plutarh, *Antonius*, 26. (Plutarh, *Antonius*, în Plutarh, op. cit., vol. IV, p. 549)

7 e Suetonius, *Divus Augustus*, 69. (Suetonius, *Caesar Octavianus Augustus*, în C. Suetonius Tranquillus, op. cit., 91)

71 *Res Gestare Divi Augusti*, 25.2. (*Faptele divinului Augustus*, trad. Marius Alexianu, Roxana Curcă, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 2004, p. 101)

— Plutarh, *Antonius*, 75. (Plutarh, *Antonius*, în Plutarh, op. cit., vol. IV, p. 590)

A’e. v *Gestare Divi Augusti*, 3.2. (*Faptele divinului Augustus*, p. 85) 2 Seneca, *De clementia*, 1.2.2. (Seneca, *Despre îngăduinţă*, în Seneca, *Despre binefaceri. Despre îngăduinţă*, trad. Octavian Gordon, Polirom, Iaşi, 2005, p. 240)

— Cassius Dio, 53.16. (Cassius Dio, op. cit., vol. I, p. 372)

2 Ennius, *Annalium*, fragment 155.

Horaţiu, *Carmina*, 4.5.1 – 2. (Horatius, *Ode*, în Horatius, op. cit., vol. I, trad. D.C. Ollanescu, p. 263)

Ibid., 3.6.45 – 48. (*Ibid.*, pp. 201 – 202)

Ibid., 3.24.36 – 37. (*Ibid.*, p. 233)

Velleius Paterculus, 2.89.

Virgil, *Georgicon*, 1.145 – 146. (Vergilius, *Georgice*, în Publius Vergilius Maro, op. cit., p. 133)

Virgil, *Acneid*, 6.792 – 793. (Publius Vergilius Maro, *Eneida*, trad. G.I. Tohăneanu, Editura Antib, Timişoara, 1994, p. 313)

Ibid., 8.669 – 670. (Publius Vergilius Maro, *Eneida*, p. 415)

Horaţiu, *Epodes*, 2.1 – 6. (Horatius, *Epode*, 2, 1 – 6, în Horatius, op. cit., vol. I, trad. Const. I. Niculescu, p. 295)

33 Cicero, *Philippicae*, 13.30. (Cicero, *Filipice*, p. 213)

36 Suetonius, *Divus Augustus*, 99. (Suetonius, *Caesar Octavianus Augustus*, în C. Suetonius Tranquillus, op. cit., p. 109)

32 Ovid, *Ars Amatoria*, 3.112 – 113. (Ovidiu, *Arta iubirii*, trad. Mihai Cimbru, Editura Emia, Deva, 2002, p. 116)

— Titus Livius, 43.13. (Titus Livius, op. cit., vol. V, trad. Toma Vasilescu, Florica Demetrescu, Paul H. Popescu, p. 140)

— Cicero, *De Republica*, 1.68. (Cicero, *Despre stat*, în Cicero, *Despre supremul bine şi supremul rău*, p. 273)

Bibliografie

Antică…

Surselor clasice li se aplică adesea eticheta generală de „primare”, când în realitate se poate să nu fie aşa. Dacă îl numim pe Plutarh, care s-a născut în timpul împăratului Claudiu, sursă primară pentru căderea Republicii, putem să-l numim şi pe Carlyle sursă primară pentru viaţa lui Frederic cel Mare. Chiar şi aşa, documentele din perioada acoperită de această carte au fost păstrate – şi, după standardele istoriei antice, o mare parte dintre ele. Majoritatea au fost scrise de Cicero: discursuri, lucrări filosofice şi scrisori. Au mai supravieţuit câteva opere ale contemporanilor lui: mai ales comentariile lui Caesar, două monografii ale lui Sallustius, fragmente din lucrările marelui erudit Terentius Varro, maxime selectate din

dramele unui autor de mimi, Publilius Syrus, şi opera a doi poeţi, Lucreţiu şi Catul. *Poemul naturii* al lui Lucreţiu oferă o contrapondere fascinantă la scrisorile lui Cicero: creaţia unui om care s-a retras deliberat din tumultul şi frenezia vieţii publice. Catul, care a fost aproape cu certitudine amant al Claudiei Metella şi prieten al lui Caelius – deşi vezi lucrarea lui Wiseman, *Catullus and His World* – descrie scene vii din viaţa mondenă a capitalei, uneori pline de patos, cel mai adesea scabroase, zeflemitoare şi vexante.

Şi grecii au scris despre romani. Unul dintre primii a fost Polybios, adus la Roma ca ostatic în anul 168 î.Hr., protejat de Scipio Aemilianus şi martor la distrugerea Cartaginei. *Istoria* sa oferă a analiză pătrunzătoare a constituţiei romane şi a extinderii autorităţii Republicii asupra întregului bazin mediteranean. Dintre scrierile lui Posidonius, puţine au supravieţuit – doar câteva frânturi pe ici, pe colo. Fragmente mai mari au fost păstrate din *Biblioteca istorică*, o imensă istorie universală, în patruzeci de volume, a lui Diodor din Sicilia, care a scris chiar în perioada prăbuşirii Republicii. O generaţie mai târziu, geograful Strabon, originar din Pont, vechiul regat al lui Mitridate, a scris un lexicon geografic exhaustiv al lumii romane – inclusiv al Italiei şi Romei. Acesta a fost completat de lucrările lui Dionysios din Habcamas, ale cărui *Antichităţi romane* au fost scrise ca o introducere la Polybios şi conţin informaţii valoroase provenind de la primii istorici romani.

Într-un anumit sens, întreaga literatură din perioada lui Augustus poate fi privită ca un comentariu la căderea Republicii: în moduri profund diferite, este o temă care se reia în poezia lui Vergiliu, Horaţiu şi Ovidiu, ca şi în marea istorie a Romei a lui Titus Livius. Deşi cărţile acestei istorii care acoperă ultima perioadă a Republicii s-au pierdut, a supravieţuit o ediţie prescurtată a lucrării lui Titus Livius, datorată poetului Florus, care a trăit la sfârşitul secolului I d.Hr. Există apoi mărturia lui Octavian însuşi, sub forma *Faptelor divinului Augustus* – o lungă autojustificare

prezentată în locuri publice pe toată durata imperiului şi un exerciţiu superlativ de fabulaţie.

Chiar şi după moartea lui Augustus, scriitorii romani au continuat să revină la anii plini de eroism ai sfârşitului Republicii. Detalii referitoare la această perioadă apar în compendiul lui Valerius Maximus, *Factorum et Dictorum Memorabilium Libri Novem*, şi în *Historiae Romanae* a lui Velleius Paterculus, ambele scrise în timpul domniei succesorului lui Augustus, Tiberiu. Filosoful Seneca, profesor şi sfătuitor al lui Nero, a meditat asupra învăţăturilor libertăţii trădate. La fel a făcut nepotul său, Lucan, în poemul lui epic despre războaiele civile, *Farsalia*, şi Petroniu, în lucrarea sa în proză, considerabil mai puţin elevată, *Satyricon*. Toţi trei s-au sinucis până la urmă, singurul gest de sfidare republicană încă permis nobililor romani sub domnia Caesarilor. „O abundenţă monotonă de căderi" – aşa a descris Tacitus, la începutul secolului al II-lea d.Hr., crimele judiciare care au pătat istoria recentă a ţării sale. Vechea moştenire a Romei, libertatea, părea a fi dispărut, înecată în sânge. La Tacitus, cel mai sumbru istoric, spectrul Republicii bântuie ceea ce a devenit oraşul.

Nimeni dintre contemporanii săi apropiaţi nu l-a putut concura pe Tacitus în claritatea şi cruzimea perspectivei sale. În schimb, pentru majoritatea, istoria Republicii a devenit un subiect de exploatat pentru distracţii sau anecdote elevate. *Istoria naturală* a lui Plinius cel Bătrân a oferit portrete ale lui Caesar, Pompei şi Cicero, alături de o mulţime inepuizabilă de informaţii mai eclectice. Quintilian, în tratatul său de oratorie, *Arta oratorică*, a făcut adesea referire la Cicero şi la ceilalţi oratori din ultimii ani ai Republicii, oferind o valoroasă sursă de citate pentru scriitori care au fost altfel pierduţi. La fel Aulus Gellius, în colecţia sa colocvială de eseuri, *Nopţile atice*. Suetonius, autor al unei lucrări pitoreşti, *Vieţile celor doisprezece Caesari*, ne-a lăsat portrete foarte colorate ale celor doi dictatori zeificaţi, Iulius şi Augustus. Regele biografilor a fost totuşi Plutarh, ale cărui portrete

de mari oameni de la sfârşitul Republicii au fost cele mai convingătoare, deoarece sunt cel mai uşor de citit, din tot ce au scris istoricii. Moralizatoare şi animate de bârfe, ele prezintă prăbuşirea Republicii nu ca pe o revoluţie sau o dezintegrare socială, ci aşa cum au avut anticii tendinţa s-o vadă: o dramă a unor oameni ambiţioşi şi excepţionali.

Plutarh, un grec patriot, demonstrează fascinaţia pe care istoria romană a continuat să o exercite asupra popoarelor supuse Imperiului. Tot mai mult, începând cu secolul al II-lea d.Hr., istoricii care au scris despre prăbuşirea Republicii au avut tendinţa să scrie în greacă. Cel mai semnificativ dintre aceştia a fost Appian, un avocat din Alexandria, care a scris o istorie detaliată a Romei şi a imperiului ei. Pentru evenimentele de la tribunatul lui Tiberius Gracchus până în anul 70 î.Hr., cartea sa, *Războaiele civile*, este singura noastră sursă narativă care a supravieţuit. Pentru evenimentele din anul 69 î.Hr. Înainte, totuşi, ea este completată de un alt istoric, Cassius Dio, care a scris într-o vreme când lumea romană, la începutul secolului al III-lea d.Hr., era din nou sfâşiată. Chiar şi atunci când Roma cădea în declinul final, cetăţenii Imperiului muribund au continuat să privească în urmă la o perioadă care devenea de acum cu adevărat istorie foarte veche. Printre ultimii care au procedat aşa, în jurul anului 400 d.Hr., s-a numărat Macrobius, a cărui *Saturnalia* este plină de anecdote şi glume culese cu afecţiune din documentele de la sfârşitul Republicii. Câţiva ani mai târziu, un prieten al Sfântului Augustin, Orosius, a scris o istorie a lumii, care acoperea aceeaşi perioadă, dar până atunci, Imperiului – ca şi tradiţiei clasice în sine – i-au mai rămas doar câteva decenii de trăit. Odată cu căderea Romei, istoria oraşului a trecut în mit.

…şi modernă

APA = The American Philological Association JRS = Journal of Roman Studies

Adcock, F.E., *Marcus Crassus*: *Millionaire*, Cambridge, 1966 Badian, E., *Foreign Clientelae*, *264 – 70 BC*, Oxford, 1958

„Waiting for Sulla", *JRS* 52, 1962

Roman Imperialism in the Late Republic, Oxford, 1967

Lucius Sulla, the Deadly Reformer, Sydney, 1970

Publicans and Sinners: *Private Enterprise in the Service of the*

Roman Republic, Oxford, 1972

Balsdon, J.V. P.D., „Sulla Felix", *JRS* 41, 1951

Julius Caesar: *A Political Biography*, New York, 1967

Barton, Carlin A., *The Sorrows of the Ancient Romans*: *The Gladiator and the Monster*, Princeton, 1993

Roman Honor: *The Fire in the Bones*, Berkeley, Los Angeles, 2001

Beard, Mary, Crawford, Michael, *Rome in the Late Republic*: *Problems and Interpretations*, Londra, 1985

Beard, Mary, North, John, Price, Simon, *Religions of Rome*, vol. 1: *A History*, Cambridge, 1998

Bell, Andrew J.E., „Cicero and the Spectacle of Power", *JRS* 87, 1997 Broughton, T.R. S" *The Magistrates of the Roman Republic*, 2 vol., New York, 1951/2

Brunt, P.A., „Italian Aims at the time of the Social War", *JRS* 52, 1962

Italian Manpower, *225 BC-AD 14*, Oxford, 1971

Social Conflicts in the Roman Republic, Londra, 1971

The Fall of the Roman Republic, and Related Essays, Oxford, 1988

Cambridge Ancient History: *The Last Age of the Roman Republic*, *14643 BC*, ed. J.A. Crook, Andrew Lintott, Elizabeth Rawson, Cambridge, 1994

Cambridge Ancient History: *The Augustan Empire*, *43 BC-AD 69*, ed. Alan K. Bowman, Edward Champlin, Andrew Lintott, Cambridge, 1996 Camey, Thomas F., *A Biography of C. Marius*, Assen, 1961 Casson, Lionel, *Travel in the Ancient World*, Baltimore, 1994 Chauveau, Michel, *Egypt in the Age of Cleopatra*, trad. David Lorton, Ithaca, 2000

Claridge, Amanda, *Rome*: *An Archaeological Guide*, Oxford, 1998 Clarke, M.L., *The Noblest Roman*: *Marcus*

Brutus and His Reputation, Londra, 1981

Collins, J.H., „Caesar and the Corruption of Power", *Historia* 4, 1955 Crawford, M.H., *The Roman Republic*, Glasgow, 1978

Coinage and Money under the Roman Republic, Londra, 1985

Dalby, Andrew, *Empire of Pleasures*: *Luxury and Indulgence in the Roman World*, Londra, 2000

D'Arms, John H., *Romans on the Bay of Naples*: *A Social and Cultural Study of the Villas and Their Owners from 150 BC to AD 400*, Cambridge, Mass., 1970

Commerce and Social Standing în Ancient Rome, Cambridge.

Mass., 1981

Dixon, Suzanne, *The Roman Family*, Baltimore, 1992

Dupont, Florence, *Daily Life în Ancient Rome*, trad. Christopher

Woodall, Oxford, 1992

Edwards, Catharine, *The Politics of Immorality în Ancient Rome*, Cambridge, 1993

Earl, D. C, *The Moral and Political Tradition of Rome*, Londra, 1967 Epstein, David F., „Cicero's Testimony at the *Bona Dea* Trial", *Classical Philology* 81, 1986

Evans, John K., *War*, *Women and Children în Ancient Rome*, Londra, 1991

Evans, Richard J., *Gains Marius*: *A Political Biography*, Pretoria, 1994 Everitt, Anthony, *Cicero*: *A Turbulent Life*, Londra, 2001 Fagan, Garrett G., „Sergius Orata: Inventor of the Hypocaust?", *Phoenix* 50, 1996

Favro, Diane, *The Urban Image of Augustan Rome*, Cambridge, 1996 Frederiksen, Martin, *Campania*, British School at Rome, 1984 Gabba, Emilio, *Republican Rome*, *the Army and the Allies*, trad. P.J. Cuff, Oxford, 1976

Galinsky, Karl, *Augustan Culture*, Princeton, 1996

Gamsey, Peter, Hopkins, Keith, Whittaker, C.R. (ed.), *Trade in the*

Ancient Economy, Londra, 1983

Gelzer, Matthias, *Julius Caesar*: *Politician and*

Statesman, trad. Peter Needham, Cambridge, 1968

— *The Roman Nobility*, trad. Robin Seager, Oxford, 1975 Goudineau, Christian, *Cesar et la Gaule*, Paris, 2000 Grant, Michael, *Cleopatra*, Londra, 1972

Green, Peter, *Classical Bearings*: *Interpreting Ancient History and Culture*, Berkeley, Los Angeles, 1989

Alexander to Actium: *The Historical Evolution of the Hellenistic*

Age, Berkeley, Los Angeles, 1990

Greenhalgh, Peter, *Pompey*: *The Roman Alexander*, Londra, 1980

Pompey: *The Republican Prince*, Londra, 1981

Griffith, R. Drew, „The eyes of Clodia Metelli", *Latomus* 55, 1996 Gruen, Erich S., *The Last Generation of the Roman Republic*, Berkeley, Los Angeles, 1974

The Hellenistic World and the Corning of Rome, Berkeley, Los

Angeles, 1984

Culture and National Identity în Republican Rome, New York, 1992

Gurval, Robert Alan, *Actium and Augustus*: *The Politics and Emotions of Civil War*, Ann Arbor, 1998

Hallett, Judith P., Skinner, Marilyn B. (ed.): *Roman Sexualities*, Princeton, 1997

Hanson, J.A., *Roman Theater-Temples*, Princeton, 1959

Harris, William V, *War and Imperialism în Republican Rome*, *327 – 70*

BC, Oxford, 1979

Hiseinbotham, James, *Piscinae*: *Artificial Fishponds în Roman Italy*, Chapel Hill, 1997

Hoff, Michael C., Rotroff, Susan I., *The Romanization of Athens*, *Oxbow Monograph* 94, 1992

Hopkins, Keith, *Sociological Studies în Roman History*, vol. I: *Conquerors and Slaves*, Cambridge, 1978

Sociological Studies în Roman History, vol. II *Death and*

Renewal, Cambridge, 1983

Borden, Peregrine, Purceii, Nicholas, *The Corrupting Sea*: *A Study of Mediterranean History*, Oxford, 2000

Horsfall, Nicholas, „The Ides of March: Some New Problems", *Greece & Rome* 21, 1974

Hughes, J. Donald, *Pan's Travail*: *Environmental Problems of the Ancient Greeks and Romans*, Baltimore, 1994

Hughes-Hallett, Lucy, *Cleopatra*: *Histories*, *Dreams and Distortions*, Londra, 1990

Jashemski, W.F., *The Origins and History of the Proconsular and Propraetorian Imperium*, Chicago, 1950

Jenkyns, Richard, *Virgil's Experience*: *Nature and History*, *Times*, *Names and Places*, Oxford, 1998

Kahn, Arthur D., *The education of Julius Caesar*, New York, 1986 Keaveney, Arthur, *Sulla*: *The Last Republican*, Londra, 1982, *Lucullus*: *A Life*, Londra, 1992

Keppie, L., *The Making of the Roman Army*: *From Republic to Empire*, Londra, 1984

Lacey, W.K., „The Tribunate of Curio", *Historia* 10, 1961

Cicero and the end of the Roman Republic, Londra, 1978

Lintott, Andrew, *Violence în Republican Rome*, Oxford, 1968/99

„Cicero and Milo", *JRS* 64, 1974

The Constitution of the Roman Republic, Oxford, 1999

Lo Caseio, E., „State and Coinage in the Late Republic and Early Empire", *JRS 7*1, 1981

Luce, T.J., „Marius and the Mithridatic Conţinând", *Historia* 19, 1970 Machiavelli, Niccolò, *The Discourses*, ed. Bernard Crick, Londra, 1970

Marshall, B.A., *Crassus*: *A Political Biography*, Amsterdam, 1976 Mattem, Susan, *Rome and the enemy*, Berkeley, Los Angeles, 1999 McGing, B.C., *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupător*, *King of Pontus*, Leiden, 1986

Meier, Christian, *Caesar*, trad. David McLintock,

Londra, 1995 Miliar, Fergus, „The Political Character of the Classical Roman Republic, 200 – 151 BC", *JRS* 74, 1984

The Crowd în Rome in the Late Republic, Ann Arbor, 1998

The Roman Republic în Political Thought, Hanovra, 2002

Mitchell, Thomas N., *Cicero*: *The Ascending Years*, New Haven, 1979

Cicero: *The Senior Statesman*, New Haven, 1991

Mouritsen, Henrik, *Plebs and Politics in the Late Roman Republic*, Cambridge, 2001

Neraudau, Jean-Pierre, *Être Enfant a Rome*, Paris, 1984

Nicolet, Claude, *L'Ordre Equestre à l'Époque Republicaine*, 2 vol.

Paris, 1966/74

The World of the Citizen în Republican Rome, trad. P.S. Falia.

Londra, 1980

(ed.), *Des Ordres a Rome*, Paris, 1984

North, J.A., „The Development of Roman Imperialism", *JRS* 11, 1981 Ormerod, Henry A., *Piracy in the Ancient World*, Liverpool, 1924 Parke, H.W., *Sibyls and Sibylline Prophecy în Classical Antiquity*, Londra, 1988

Patterson, John R., „The City of Rome: From Republic to Empire", *JRS* 82, 1992

Plass, Paul, *The Game of Death în Ancient Rome*: *Arena Sport and Political Suicide*, Madison, 1995

Pomeroy, Sarah B., *Goddesses*, *Whores*, *Wives and Slaves*: *Women în Classical Antiquity*, Londra, 1994

Porter, James I., *Constructions of the Classical Body*, Ann Arbor, 1999 Raaflaub, Kurt A., Toher, Mark (ed.), *Between Republic and Empire*, Berkeley, Los Angeles, 1990

Rathbone, D.W., „The Slave Mode of Production in Italy", *JRS* 71, 1983

Rawson, Elizabeth, „The eastem Clientelae of Clodius

and the Claudii", *Historia* 22, 1973, *Cicero*: *A Portrait*, Londra, 1975

Intellectual Life in the late Roman Republic, Londra, 1985

Richardson, J.S., „The Spanish Mines and the Development of

Provincial Taxation in the Second Century BC", *JRS* 66, 1976 Richardson, Keith, *Daggers in the Forum*: *The Revolutionary Lives and Violent Deaths of the Gracchus Brothers*, Londra, 1976 Robinson, O.R., *Ancient Rome*: *City Planning and Administration*, Londra, 1992

Rosenstein, Nathan, *Imperatores Vieţi*: *Military Defeat and Aristocratic Competition in the Middle and late Republic*, Berkeley, Los Angeles, 1990

Rousselle, Aline, „The Family under the Roman Empire: Signs and Gestures", în *A History of the Family*, vol. 1, Cambridge, 1996 Sacks, Kenneth S., *Diodorus Siculus and the First Century*, Princeton, 1990

Salmon, E.T., *Samnium and the Samnites*, Cambridge, 1967

The Making of Roman Italy, Londra, 1982

Santosuosso, Antonio, *Storming the Heavens*, Boulder, 2001 Schiavone, Aldo, *The end of the Past*: *Ancient Rome and the Modern West*, trad. Margery J. Schneider, Cambridge, Mass., 2000 Scullard, H.H., *From the Gracchi to Nero*, Londra, 1959 Seager, Robin J., *Pompey*: *A Political Biography*, Oxford, 1979 (ed.), *The Crisis of the Roman Republic*, Cambridge, New York, 1969 Sedley, David, „The ethics of Brutus and Cassius", *JRS* 87, 1997 Shackleton-Bailey, D.R., *Cicero*, Londra, 1971 Shatzman, Israel, *Senatorial Wealth and Roman Politics*, Brussels, 1975 Shaw, Brent D., *Spartacus and the Slave Wars*, Boston, 2001 Sherwin-White, A. N" „Violence în Roman Politics", *JRS* 46, 1956

The Roman Citizenship, Oxford, 1973

Skinner, Marilyn B" „Pretty Lesbius", *APA* 112.1982, „Clodia Metelli", *APA* 113, 1983

Staveley, E. S" *Greek and Roman Voting and*

Elections, Londra, 1972 Stockton, David, *Cicero*: *A Political Biography*, Oxford, 1971

The Gracchi, Oxford, 1979

Syme, Ronald, *The Roman Revolution*, Oxford, 1939 Tam, W.W., „Alexander Helios and the Golden Age", *JRS* 22, 1932 Tatum, W. Jeffrey, *The Patrician Tribune*: *Publius Clodius Pulcher*, Chapel Hill, 1999

Taylor, Lily Ross, *The Divinity of the Roman Emperor*, Middletown, 1931

Party Politics in the Age of Caesar, Berkeley, Los Angeles, 1948

Tehemia, André, *Le Vin de PItalie Romaine*, École Française de Rome, 1986

Ulansey, David, *The Origins of the Milhraic Mysteries*: *Cosmology and Salvation in the Ancient World*, Oxford, 1989 Walker, Susan, Higgs, Peter, *Cleopatra of Egypt*: *From History to Myth*, Londra, 2001

Wiseman, T.P., „The Census in the First Century BC", *JRS* 61, 1969/70

Catullus and His World: *A Reappraisal*, Cambridge, 1985

Woolf, Greg, *Becoming Roman*: *The Origins of Provincial Civilization in Gaul*, Cambridge, 1998

Yakobson, A., *Elections and Electţioneering în Rome*: *A Study in the Political Sistem of the Late Republic*, Stuttgart, 1999 Yavetz, Zwi, „The Living Conditions of the Urban Plebs în Republican Rome", *Latomus* 17, 1958

Plebs and Princeps, Oxford, 1969

Julius Caesar and His Public Image, Londra, 1983

Index

Actium, bătălia de la 347, 369.

Actor, sensuri, 118.

Afaceri, 153, 159, 169, 268.

Africa, 68, 80, 85, 103, 132, 299, 306, 338, 347; Caelius în 1%; Caesar în 311, 312, 369; Hannibal în 36; moartea lui Curio în 295, 368; Pompei în 132.

Agricultură, 155, 341, 356.

Alegeri, 11, 13, 21, 23, 57, 59, 60, 67, 68, 87, 88, 92,

95 – 6, 115 – 17, 129, 140, n.143, 154, 182, 186 – 7, 189 – 92, 206, 209, 266, 268, 275, 278 – 79, 287; pentru consulatul din 55 î.Hr., 243; pentru consulatul din 52 î.Hr., 269.
Alesia, 259 – 261, 273, 275, 282, 368.
Alexandria, 302 – 310, 318, 320, 342, 345 – 6, 348 – 9, 356, 368 – 9, 387; Antonius în 345; căderea, 348.
Alexandru (filosof), 130.
Alexandru cel Mare, XV, 9, 301; ca model pentru Pompei, 164, 167, 168, 169, 170 – 71; mormântul, 302, 349, 360.
Alexandru Helios, 345.
Alpi, 7, 135 – 6, 224 – 5, 230, 258, 333, 365.
Animale sălbatice, ca spectacol, 264 – 65, 274 – 75.
Antiochus din Commagene, 292.
Antioh, regele Siriei, 168 – 69.
Antioh (conducător al sclavilor), 168.
Antoniu, Marc (Marcus Antonius): Caesar îl lasă la conducerea Italiei, 296; dorinţa lui Cassius de a-l asasina, 322; opoziţia lui Cicero faţă de 328 – 30; amantul Cleopatrei, 344 – 45; consul, 32830; presupusul amant al lui Curio, 219 – 20, 234; înfrângerea şi moartea, 348; în Galia, 331; alegeri pentru funcţia de augur, 281 – 282; şi Fulvia, 234, 329, 339; deţine averea lui Caesar, 329, 331; se căsătoreşte cu Octavia şi stă la Atena, 339, 342; îi oferă coroana lui Caesar, 320; la Philippi, 336 – 37; zvonul că a fost numit mare preot, 319; şi al doilea Triumvirat, 369; tribun, 283; testament, 347.
Antonius, Marcus (orator), 120, 158, 190.
Antonius, Marcus (fiul oratorului), 161.
Apartamente, blocuri de 14, 15, 16.
Apeducte, 15.
Apenini, Munţii, 46.
Appius Claudius Pulcher, 147, 149, 156, 235, 241; şi funcţia de consul, 243, 266, 268, 368.
Aquillius, Manius, 40, 42, 43, 54.
55.
Argint, 30, 137, 185, 251, 299, 342, 345, 352;

zăcăminte, 38, 39, 255
56.
Ariobarzanes din Cappadocia, 292.
Aristion, 74, 75.
Aristocraţie, 19, 22, 26, 31, 35, 44, 57, 115 – 16, 123, 152, 159, 190, 201, 206, 216, 235, 222, 235, 269, 272, 316.
Armată, 7, 9, 31, 32, 83 – 85, 96, 102; în Pergam, 35; şi Mitridate 41; şi Sulla, 45, 53, 60; samnită 60; Gaius Marius, Cinna şi, 63, 80; legiunea a 13-a, XIII, 283; *vezi şi* veterani
Armenia, 148, 151, 164, 166, 232, 367.
Arpinum, 51, 58, 119, 123, 194, 325.
Artă, piaţă de 124.
Asculum, 46, 52, 53.
Asia, 9, 35, 39, 40, 41, 42, 43, 53, 55, 71, 76, 77, 144, 147, 148, 152, 272, 305, 366; oportunităţi de afaceri, 54, 145; Caesar şi, 112, 310, 319, 367; Cicero în 121; măsurile anticorupţie ale lui Lucullus, 146 – 147; Pompei şi, 164 – 170; *vezi şi* Mitridate
Asociaţii profesionale, 17; *vezi* collegia
Atena, XVII, 71 – 76, 92, 99, 341, 342, 366; Marc Antoniu în 343.
Atticus, Titus Pomponius, 121, 216, 218; cunoscător de artă, 263; comunicarea lui Cicero cu, 208, 214, 219, 222, 244, 288, 292, 328.332.
Auguri, 55, 67, 78, 281; *vezi şi* prevestiri
Augustus, 350 – 357, 359, 370, 383, 384, 386, 389; Caesar, *vezi* Octavian
Aurelia (mama lui Caesar), 105107, 186, 197, 201.
Auspicii, 2, 351; *vezi* prevestiri
Autoritate părintească, 107, 110.
Aventin, Colina, 12, 18, 19, 21, n.21, 27.
Bacantele (Euripide), 250.
Baiae, 56, 178, 240, 339.
Balcani, 8, 9, 212, 296, 325, 347.
Basilica Porcia, 270.
Bazine de înot, 44, 45.
Băi, „suspendate”, 44; de sulf, 56, 177.

Belgi, 230, 231, 368.
Bellona, 79, 90.
Bibulus, Marcus, 211, 213, 238, 315, 368; ales consul, 209 – 10; căsătoria cu Porcia, 314; se opune proiectului de lege al lui Caesar privind pământul, 209 – 212; şi Pompei, 270, 314; moartea, 296.
Bona Dea, ritualuri, 196, 201, 367; altar, 269.
Borgia, Cesare, XVIII.
Bretagne, 253.
Brigadă privată de pompieri, 130.
Britania, 256, 262, 312, 368.
Brundisium, 236, 289, 290, 326, 339.
Brutus, Decimus, 254, 322, 330, 332.
Brutus, Marcus Iunius, 315, 369, 376, 382, 388, 392; generozitatea lui Caesar faţă de 285, 298; caracter şi formare; moartea la Philippi, 336; implicare în asasinarea lui Caesar, 321, 322, 324; căsătoria cu Porcia, 326; recrutează armată, 334, 335; reacţie la moartea lui Cato, 314; zvonul că e fiul lui Caesar.
Bucătărie, 174, 175.
Caelius Rufus, Marcus, 186, 187, 189, 275, 276, 387; în Africa, 196; şi Catilina, 189, 190, 191, 192, 218; amantul Claudiei Metella, 234, 240; despre tribunatul lui Curio, 275; exilul şi moartea, 296, 368; acuzarea lui Hybrida, 234; şi politica, 274, 277, 278, 279, 280; sprijin pentru Caesar, 280, 281, 283; procesul, 241, 368, 378.
Caesar, (Gaius) Iulius, XI, XIV-XVI, XXI; istoria scrisă de Sallustius, XX; formare şi copilărie, 103 – 110; preot al lui Jupiter, 111; căsătoria cu Cornelia, 110; cariera militară în Asia, 112 – 13; gusturi în materie de îmbrăcăminte, 112, 183 – 184; revenirea la Roma, 112; i se acordă coroana civică, 112, 116; popularitate, 113; orator admirat, 113; începutul carierei politice, 111; răpit de piraţi, 157 – 164; şi Pompei, 209; şi regele Bithyniei, 112; extravaganţă şi viaţă socială, 117 – 120; căsătoria cu Pompeia, 184; divorţul de Pompeia 198; iubirea pentru Servilia, 184, 286; edil, 185, 367; devine pontifex maximus, 186; şi Catilina, 191, 194; şi Claudius, 197, 198; în Spania, 198, 208, 338,

316; ambiţii pentru funcţia de consul, 208 – 213; proconsul, 213, 215, 216; în Galia, 215; şi Curio, 220; şi Cicero; îi înfrânge pe helveţi; îi înfrânge pe germani; îi înfrânge pe belgi; duşmănia lui Domitius; se întâlneşte cu Crassus la Ravenna, 241, 247, 253; alegerea consulilor pentru 55 î.Hr., 244, 245; bogăţie şi generozitate, 184, 247, 252 – 53, 280; strălucire, 184, 255; calitatea depeşelor, 253; îi înfrânge pe veneţi, 253 – 54; atacă Britania, 255 – 56; moartea fiicei, 267; ruperea relaţiilor cu Pompei, 267, 268, 271, 272 – 73, 278; moartea lui Crassus, 268; îşi face campanie pentru funcţia de consul în timp ce se află în Galia, 275 – 279; i se spune să predea comanda, 279, 280 – 81, 283, 284; traversează Rubiconul, XV-XVIII, XXII, 284; se îndreaptă împotriva Romei, 284; îndurare, 285 – 287; propagandă, 292 – 93; sosirea la Roma, 293 – 295; loialitatea trupelor, 294 – 296; campania împotriva lui Pompei, 296 – 301; în Egipt, 301 – 310; reacţia faţă de uciderea lui Pompei, 304, 305; relaţia cu Cleopatra, 305, 306, 307 – 310; în Africa, 311 – 313; şi moartea lui Cato, 312 – 313; triumfuri, 303, 304; devine consul, 313; e numit dictator, 313 – 316; strategii pentru provincii, 316 – 318; planuri pentru Roma, 318, 319; onorat cu titlul de Divus Iulius, 319, 320; refuză coroana, 320; moartea, 321 – 323, 324, 325.

Caesarion, 318, 347, 349, 369.

Campania, IX, 45, 46, 48, 57, 60, 61, 85, 100 – 102, 133, 135, 292, 389; şcolile de gladiatori şi revolta, 133.

Campus Martius (Câmpul lui Marte), XI, 86 – 90, 100, 102, 154, 191, 206, 236, 244, 263, 285, 298, 323, 358, 360; şi alegerile, 87 – 88; masacrarea samniţilor, 89, 90; Ovile, 87 – 89, 206, 236, 360; teatrul lui Pompei, 206, 263, 360.

Canalizare, 15, 128.

Cannae, bătălia de la 7, 8, 250, 365.

Capitoliu, XVI, 69, 78 – 80, 82, 86, 88, 90, 99, 127, 172, 224, 225, 242, 270, 317, 341; *vezi şi* templul lui Jupiter

Capua, 11, 45, 283.

Carrhae, bătălia de la 250, 251, 268, 271, 314, 319,

368.
Cartagina, 6 – 8, 31, 38, 272, 311, 317, 349, 356.
Case, ale aristocraţiei, 108 – 109; *vezi şi* vile
Cassius Longinus, Gaius, 249 – 50, 250, 314, 322, 325, 327, 335 – 36, 369.
Catilina (Lucius Sergius Catilina), 187 – 197, 199 – 200, 210, 216, 218, 2%, 329, 356, 367; moartea, 197, 218.
Cato, Marcus Porcius, şi alegerea consulilor pentru 55 î.Hr., 244, 245; în Africa, 306, 310; anexează Ciprul, 251, 252; devine pretor, 266 – 67; şi Brutus, 286; şi Caesar, 209 – 215, 225, 256, 262, 276 – 77, 278, 286 – 87; şi conspiratorii lui Catilina, 193 – 94; caracter, 181 – 84; şi Cicero, 18284; şi Curio, 279 – 80; descendenţi, 326; surori vitrege, 182, 184; întâlnirea cu Ptolemeu, 303 – 04; şi Pompei, 202 – 212, 243, 268 – 271, 272; şi uşurarea suferinţelor celor săraci, 216, 221; şi campania lui Pompei, 296 – 97, 299; sinuciderea, 311, 312; Vergiliu despre, 356.
Catulus, Quintus Lutatius, 127 – 130, 132, 141, 145 – 47, 162, 173, 182, 184 – 88, 193; şi Caesar, 185; şi Catilina, 193, 194; şi Cato, 182; şi procesul lui Claudius, 202, 207; verişorul Serviliei, 184; moartea, 206 – 207; şi Lucullus, 146, 147, 173; şi Pompei, 132, 141, 162; pedepsire pentru uciderea tatălui, 187; refuză să ratifice tratatul lui Sulla, 145; reputaţie şi autoritate, 127 – 129, 357.
Căsătorie (ritualuri, alianţe), 103, 106, 107, 110, 111, 147, 179, 207, 272, 343.
Cens, 89, 90, 92, 107.
Centurii, 87 – 89.
Cenzoifi), 89, 120, 176, 205.
Cereale, 26, 43, 141, 161, 216, 221, 237, 251, 292 – 93, 343.
Cetăţenie, cetăţeni, XIV, XV, 3 – 5, 11, 14 – 17, 19, 21, 22, 24, 27, 28, 31, 32, 34, 51, 59, 62, 64, 67, 70, 74, 78, 79, 86, 87, 88, 89, 94-%, 99 – 101, 104 – 07, 113, 114, 124, 128, 131, 137, 142, 143, 154, 155, 160, 162, 171, 172, 176, 185, 194, 213, 217, 222, 261, 266, 267, 274, 288, 289, 292, 307, 316; statele italiene şi, 49, 51 – 53, 317, 323, 325,

340, 347, 351 – 355, 357 – 58, 360, 366, 387; obligativitatea înregistrării, 89; li se retrăgea infractorilor, 117; şi sclavia, 135, 136, 137.

Cethegus, Publius, 129, 133, 147.

Chestor, 97, 98, 122, 123, 116, 249; funcţia de 96, 125, 132; Cato şi, 181, 182, 367.

China, 248.

Cicero, Marcus Tullius, XXI, 134, 157, 158, 175, 176, 179, 180, 182, 186, 188 – 194, 198 – 202, 204, 207, 211, 213, 215, 217 – 223, 230 – 232, 234 – 243, 245, 255, 263, 264, 267, 270, 272, 275, 276, 278, 280, 281, 284, 287, 291, 293, 294, 296, 298, 301, 312 – 315, 320, 323 – 329, 331 – 335, 356, 360, 366 – 69, 371 – 386, 388 – 392; copilăria şi afirmarea ca orator, 119 – 127; caracter, 324 – 25; după retragerea lui Hortensius, 176 – 77; despre Alexandria, 302, 303; despre spectacolele cu animale, 264 – 65; şi Antoniu, 328 – 29; despre Appius, 267; despre Britania, 255; şi Caelius, 187; prietenia cu Caesar, 276, 283, 285, 287, 288, 294 – 95, 313, 314, 321; şi uciderea lui Caesar, 324, 325; conspiraţia lui Catilina, 188, 190; şi Cato, 182, 183, 243, 294, 358; necrologul lui Cato, 315, 316; şi Cleopatra, 318; şi Claudius, 200 – 202, 219 „220 – 24, 232, 242 – 43; consulatul, 189, 190; despre Crassus, 246; despre dans şi femei, 180, 181; fiica, 325; loialităţi împărţite, 282, 28788, 292, 294; despre Domitius, 239, 268, 292; exilat, 222, 223; figurii ridicolă, 205; fuge de la Roma după condamnarea lui Hybrida, 218, 219; despre libertate, 70, n70, 361; despre gladiatori, 134; despre setea de putere, 244; căsătorii, 325; apărătorul lui Milo, 271; şi Octavian, 326 – 27, 333 – 35; despre piraţi, 157; vila de pe Palatin, 201, 223; şi Pompei, 198 – 99, 208, 214 – 15, 232 – 33, 242, 243, 273, 282, 288, 292, 294, 299; rechemat la Roma, 236 – 38; despre fraudele electorale ale triumviratului, 245; refuză înţelegerea cu triumviratul, 21516; moartea, 335, 336.

Cilicia, 157, 158.

Cinna, Cornelius, 68, 69, 80, 82 – 84, 110, 111, 366.

Cipru, 251, 252, 303, 305, 351, 368. Circus Maximus,

19, 114.
Claudia, familia, 147, 149, 156.
183, 201, 217, 219, 234; Claudia, soţia lui Lucullus, 147.
180.
Claudia Metella, *vezi* Metella, Claudia.
Claudius, Publius, 147, 156, 157, 179, 180, 183, 189, 197, 198, 200 – 202, 207, 215, 217 – 224, 232238, 241 – 243, 251, 269 – 271, 273, 275, 282, 329, 336, 366 – 368. Cleopatra, XXI, 304 – 310, 312, 318 – 320, 341, 342, 344, 345, 347 – 349, 356, 369, 372. Cleopatra Selene (fiica lui Antoniu), 345.
Cloaca Maxima, 15.
Collegia, 17, 215, 221, 222.
Colonia Felix, 101; *vezi* Nota Comerţ, 36, 39, 43, 44, 73, 74, 83, 124, 161, 302; cu sclavi, 37, 136, 159.
Comitium, XI, 79.
Competiţie, XVII, 5, 21, 23, 28, 31, 60, 67, 101, 107, 115, 120, 134, 183, 194.
Compitalia, 16, 215, 216, 221.
Conservatorism, 3, 18, 94, 120, 343; *vezi* şi tradiţie
Constituţie, 22, 26, 34, 50, 64, 6870, 82 96, 98, 101, 194, 272, 328, 350, 385.
Consul, funcţia de XVI, 2, 21, 24, 54, 59, 60 – 63, 66, 68 – 9, 82, 85, 87 – 89, 91, 94 – 98, 100, 102, 10910, 114 – 17, 120, 126, 129, 134, 136, 138, 140 – 44, 146, 148, 16265, 180 – 90, 188, 192 – 96, 198201, 204, 208 – 210, 212 – 14, 216, 218 – 19, 223, 232, 239, 243 – 44, 262, 266 – 67, 269, 270, 272, 27578, 282 – 283, 290, 299, 309, 313, 328, 330 – 34, 346, 365 – 69.
Copii, atitudini faţă de 103 – 108; rata mortalităţii, 105.
Corfmium, 50, 288 – 290, 292, 368.
Corint, 32, 33, 40, 75, 317, 335, 365.
Cornelia (fiica lui Cinna/soţia lui Caesar), 110, 111, 184.
Cornelia (soţia lui Pompei), 272, 300, 301.
Coroana civică, 112, 116, 351.

Corupţie, 178, 218, 303.
Cotta, Marcus, 148.
Crassus, Marcus Licinius, 83 – 86, 91, 93, 104, 129 – 133, 138 – 142, 146, 162, 167, 170, 187 – 190, 192, 193, 198, 206, 207, 210 – 15, 233, 235, 238, 240 – 251, 262, 263, 267, 268, 271, 303, 334, 366 – 368.
Creta, 156, 367.
Curia, 79.
Curio, Gaius Scribonius, 201, 202, 219, 220, 234, 238, 273 – 275, 279 – 284, 295, 368.
Cursus, 114 – 117, 122, 123, 125.
Dans, 100, 119, 181, 187, 189, 234.
Deiotarus din Galatia, 292.
Delos, 73, 159.
Democraţie, XVII, 26, 74.
Dictatură, 70, 90, 99, 113, 114, 270, 313, 318, 404.
Didona, regina Cartaginei, 356.
Discrimen, XIV, XV.
Domitius Ahenobarbus, 239, 242, 253, 266, 281, 288.
Domitius Ahenobarbus (fiul), 346.
Domiţian, XVII.
Drepturi civile, 3.
Dramuri, 6, 9, 11, 13, 16, 38, 39, 45, 67, 82, 83, 161, 229, 235, 284, 285, 294, 309.
Edil, funcţia de 4, 185, 244.
Efes, 309.
Egalitarism, XVII, 17, 137.
Egipt, 9, 157, 300 – 303, 306, 308, 311, 312, 342, 347, 349, 351, 369; *vezi* şi Alexandria
Elefanţi de război, 9, 33, 262, 264, 265, 274.
Enea (Aeneas), 19, 355, 356.
Esquilin, Poarta 16.
Etiopia, 265, 310.
Eufrat, fluviul, 247, 248.
Evrei, 29, 170, 308, 309, 323, 341.
Far, 301, 302, 306.
Fascii (fasces), 59, 135, 212.
Fascism, XVI.

Favonius, 286, 320.
Femei, XDC, 1, 7, 32, 42, 51, 64, 96, 105 – 107, 130, 178, 183, 198, 287; emanciparea, 180; atitudini faţă de 196 – 197; şi ritualurile zeiţei, 196; şi căsătoria, 295; şi sexualitatea, 180 – 181.
For, 91, 93, 95, 99, 142, 189, 195, 197, 206, 211, 212, 214, 220 – 21, 225, 229, 268, 270, 271, 289, 290, 294, 320, 323; lupte de gladiatori, 134; tribunale, 118; extindere planificată, 253; violenţă, 120, 234, 235, 238, 277, 293.
Fulvia (soţia lui Claudius, apoi a lui Antoniu), 234, 270, 275, 329.
— 339, 369.
Furcile Caudine, 45, 60, 365.
Galia, IX, XIV, 7, 35, 213, 215, 223 – 231, 236, 239, 241 – 243, 252, 254 – 259, 262, 266, 267, 273, 275, 276, 278, 280, 282, 285, 294, 322, 331, 351, 365.
Galia Cisalpină (Gallia Togata), 213.
Garibaldi, Giuseppe, 50.
Geneva, 224.
Germani, 226, 230, 254.
Gladiatori, 133 – 35, 137, 142, 183, 185, 235, 274, 360; revolta, 133140; şcoli de 133, 269.
Gracchus, Gaius, 26, 27, 36, 365.
Gracchus, Tiberius, 26, 34, 155, 365.
Graffiti, 13, 25.
Greci, 4, 6, 11, 308, 337, 344 – 45, 385; în Asia, 40, 42; atitudini faţă de vârstă, 97, 205; şi libertatea, 33; filosofi, 71 – 72, 252; şi profeţii, 29 – 30, 341; consideraţi extravaganţi, 15.
Grecia, 8, 9, 32, 43, 69, 160, 181, 197, 199, 216, 292, 297, 310, 348, 366, 368; Marc Antoniu în
— 343 – 44; medicină, 105; Pompei în 289, 290, 368; incursiunile romanilor în 8, 9; şi Sicilia, 6, 7; urme ale moştenirii în Italia, 43, 44; comerţ cu obiecte de artă din, 124; *vezi* şi Atena
Groenlanda, 39.
Hannibal, 7, 8, 10, 95, 97, 187, 225, 272, 285, 365.
Helveţi, 224, 226.

Herculaneum, 46.
Hercules, 109.
Hârtius, Aulus, 328, 330, 331, 369.
Hitler, Adolf, XVI, XIX.
Hobbes, Thomas, XVI.
Homer, 32, 163, 352.
Horaţiu (Quintus Horatius Flaccus), XI, 356, 357.
Hortensius Hortalus, Quintus, 12127, 145, 162, 176, 177, 181, 201, 202, 222, 223, 281, 336, 368.
Hybrida, Antonius, 195.
Ianiculum, Colina, 88.
Idele lui Marte, 321, 325, 369.
Ierusalim, templul, 248.
Iliria (Illyricum), 213.
India, 247.
Inginerie militară, 254, 255.
Insulae, 15 – 17, 19 *vezi* apartamente, blocuri de
Iudeea, 38, 170.
Iulia, ginta, 19, 21, 58, 355.
Iulia (fiica lui Caesar, soţia lui Pompei).
Iulia Maior (sora lui Caesar), 106.
Iulia Minor (sora lui Caesar), 106.
Iunona, gâştele sacre ale, 225.
Jason de Tralles, 250.
Jefferson, Thomas, XVI.
Jupiter, 66, 78, 79, 82, 99, 109; funcţia de preot al lui, 110, 111, 142, 172, 270, 355; *vezi* şi templul lui Jupiter
Kepos, 265.
Lacul Lucrin, 44, 56, 339.
Lari, 16, 17.
Lege, 21, 42, 53, 61, 63, 85, 118, 129, 141, 162, 210, 212, 221, 222, 223, 225, 245, 275, 276, 283, 294, 358.
Lei, 264, 265, 2%.
Lepidus, Marcus, 293, 321, 322, 333 – 35, 338 – 40, 343, 369.
Lesbos, 112.
Libertate, XV, XVII, 2, 7, 22, 33, 38, 42, 74, 124, 136 – 38, 141, 153, 162, 226, 312, 323, 329 – 30, 334, 337 – 38,

347, 353.
Lictori, 59, 82, 95, 99, 164 – 65, 190, 210, 212, 250, 320.
Lucea, 241 – 43, 253, 266, 368.
Lucullus, Lucius, 146 – 149, 152 – 57, 159, 161 – 62, 164 – 65, 168, 169, 172 – 174, 176 – 79, 182 – 82, 184, 200, 202, 213, 217, 248, 336.
Macedonia, 9, 11, 196, 224, 337, 365.
Machiavelli, Niccold, XVIII.
Magistraturi, 4, 23, 24, 25, 87, 88, 115, 116, 123, 205, 328, 367 *vezi* şi alegeri.
Marcellus, Gaius, 282 – 83, 368.
Marcius Rex, 157.
Marius, Gaius, 51, 52, 54 – 80, 8285, 92 „93, 96, 100, 101, 103, 109 – 11, 116, 118 – 20, 155, 173, 185, 226, 285, 289, 366.
Marius (fiul lui Gaius), 82, 91, 97.
Marsilia, 126, 193, 271.
Medina, 334.
Metella, familia, 179, 272.
Metella, Claudia, 178, 217, 240, 385.
Metellus, Caecilius (tribun), 293.
Metellus Celer, Quintus Caecilius, 179, 207, 212, 213.
Metellus Pius Scipio, Quintus Caecilius, 272, 282, 283, 287, 306, 311.
Metrobius, 100.
Milo, Titus Annius, 235 – 37, 243, 269 – 271, 275, 277, 368.
Minuni, 10, 55, 72, 104, 176, 265; *vezi* prevestiri
Mithras, cultul lui, 160.
Mitilene, 112, 206, 300.
Mitridate, regele Pontului, 109, 160, 366; Alexandru cel Mare ca model al lui, 167, 341; şi Atena, 74, 76; formaţie şi caracter, 41; moartea, 170, 367; dobândeşte controlul asupra oraşelor din Asia, 41, 42, 367; campania lui Lucullus împotriva, 147, 148, 153, 157, 164, 165, 173, 367; rivalitatea lui Marius şi Sulla pentru comanda

războiului împotriva lui, 61 – 63, 68, 76, 90, 110 – 12; şi cultul lui Mithras, 160; Pompei preia campania, 165, 207, 313; şi profeţiile, 42, 168; reconstruieşte puterea, 42; dorinţa romanilor de a continua războiul cu, 43, 54, 59, 61, 144, 145, 146; fiul, 170, 306, 369; tratatul lui Sulla cu, 76, 366.
Modena, 331.
Molon, 122, 157.
Mussolini, Benito, XVI.
Napoleon Bonaparte, XVI.
Napoli, 43, 46, 56, 100, 178; Golful Neapolelui, 43, 44, 46, 61, 173, 324, 326.
Nero, XVN, 177, 264, 386.
Nicomede, regele Bithyniei, 112, 307.
Nil, fluviul, 306, 308, 310, 369; delta, 301.
Nisibis, 153.
Nota, 45, 46, 180, 358; asediată de sclavi, 135; cade în mâna samniţilor, 45, 46; asedierea de către romani, 60, 61, 63, 80; colonia lui Sulla în 101.
Octavia (sora lui Octavian, soţia lui Antoniu), 271, 339, 342, 344, 347, 369.
Octavian (Gaius Iulius Caesar Octavianus, ulterior Augustus), 326, 332, 338, 339, 343, 344, 346, 348, 349, 350, 354, 355, 367, 369; adoptă numele
Augustus, 351, 352, 370; ales consul, 334, 369; reacţie la moartea lui Caesar, 326, 327, 331, 333; al doilea triumvirat, 369; numit rege al Egiptului, 349; războiul cu Antoniu, 339 – 341, 343.
Octavius, Gnaeus, 68, 69, 80.
Oraşe, libere, XV, 11; metode romane de subjugare, 4, 5.
Orata, Sergius, 44, 45, 56, 57, 175.
Ostia, 161.
Ovile, 87 – 89, 92, 206, 236, 360.
Palatin, Colina, 18, 19, 21, 24, 78, 234, 243, 270; casa lui Cicero, 201, 223, 237, 271.
Pansa, Vibius, 328, 330, 332, 369.
Partenon, 343.

Parţia, 248, 319, 321, 326, 345.
Patricieni, 19, 21, 22, 24, 103, 147, 272.
Pax Romana, 169.
Pergam, 33 – 36, 38, 40, 42, 365.
Perseu, 160.
Persia, 160, 247.
Peşte şi piscicultura, 175, 176.
Petra, 170.
Petronius, Gaius „Arbiter”, 371.
Phamaces, 306, 312, 313, 369.
Pharsalos (bătălia de la), 297, 299, 300, 306, 309, 311, 314, 321, 336, 368.
Philippi (bătălia de la), 336 – 339, 352, 357, 369.
Picenum, 53.
Piraţi, 157, 159, 160, 161, 163, 168, 169, 338, 367.
Plebei, 19, 21, 24, 27, 156, 218, 219, 365.
Plinius cel Bătrân, 248, 265, 386.
Plutarh, XI, XIV, 131, 301, 305.
Poarta Collina, bătălia de la 85, 86, 89, 91, 93, 366.
Pomerium, 66, 67, 99.
Pompei (oraş), 46, 65.
Pompei „cel Mare” (Gnaeus Pompeius), 53, 84, 132, 140, 165, 197, 204, 238, 244, 247, 262, 264, 298, 314, 337; Alexandru cel Mare ca model al lui, 165, 166 – 169, 170 – 71, 204; alianţa cu Caesar, 262, 267 – 68, 276, 27879; şi Asia, 164 – 66; interesele de afaceri, 169, 170; şi alianţa lui Caesar cu Curio, 280, 282 – 83; şi Cato, 194-%, 207 – 10, căsătoria cu Iulia, 232 – 33; moartea lui, 301, 304.
Pompeia (soţia lui Caesar), 184, 197, 198.
Pompeiopolis, 164.
Pompeius, Gnaeus (fiul lui Pompei), 314, 316.
Pompeius, Sextus (fiul lui Pompei), 314, 316, 339, 340, 343.
Pompeius Rufus, 62, 66, 69.
Pomponius, Titus, *vezi* Atticus
Pont, 40, 76, 148, 153, 155, 156, 164, 170, 173, 367, 385; *vezi* şi Mitridate
Pontifex maximus, funcţia de 186, 191, 197, 212,

282, 367.
Populares, 25, 113,.
Porcia (fiica lui Cato, soţia lui Brutus), 315, 336.
Posidonius, 72 – 75, 122, 159, 160, 163, 164, 168, 252, 352; despre Galia, 229.
Pothinus, 304, 306.
Praeneste, 85, 91, 95, 129.
Pretor, funcţia de 87, 96 – 98, 116, 129, 133, 135, 146, 235; tatăl lui Caesar şi, 108, 109; Cato şi, 266, 368; Cicero şi, 126, 367; numirea neconstituţională a lui Lepidus, 293.
Prevestiri, 3, 29, 274.
Proconsul, funcţia de n.143, 144, 156, 161 – 65, 169, 173, 179, 213, 215, 226, 228, 255, 259, 276, 281, 367.
Profeţie, 3, 29, 30; *vezi* şi Sibylla, profeţii ale.
Proprietate, drepturi de 338, 354, 355.
Ptolemei (dinastie), 303, 304, 305, 307, 349, 354, 369.
Ptolemeu XI, 300.
Publicam, 37, n.37, 38, 40, 42, 73, 121, 144, 152.
Publicola, Gellius, 71, 135.
Publius Crassus, 231, 271.
Puteoli, 43, 44, 49, 123, 176, 324, 326, 327.
Ravenna, 241, 243, 247, 253, 257, 283, 284.
Recunoştinţă publică, 231.
Regi, 1, 2, 19, 59, 97, 149, 157, 167, 291, 322.
Religie şi credinţe, 122, 160;
Compitalia, 16, 215, 216, 221; Bona Dea, 196, 201, 269, 367; cultul lui Mithras, 160.
Republica romană, XXI, 57, 301; atitudine faţă de monarhie, 291; începutul, 2 – 5; comparaţii cu lumea modernă, XV-XVII; definiţie, 4; sfârşitul, XIII, XV, XIX; expansiunea, 5 – 10, 30 – 32; neîncredere în influenţele străine, 308 – 309, 317 – 18; încrederea romanilor în 274; vidul lăsat de retragerea senatorilor, 287 – 88.
Rhodos, 73, 122, 163.
Rin, fluviul: traversarea, 224, 226, 228, 254, 255
Roma, oraşul, XIII, XV, XVI, XVII, XVIII, 11 – 16, 18,

21, 22, 51, 52, 66 – 68, 73, 79, 85; *vezi* şi For; Capitoliu; Palatin, Colina
Romulus şi Remus, 18, 19, 21, 51, 56, 183, 352, 353.
Rostra, 13, 79, 80.
Rubicon, Xm-XVI, XX, 284, 285, 287, 290, 294, 309, 331, 334, 368; traversarea de către Caesar, XV.
Rutilius Rufus, 40, 73, 121 – 123, 366.
Sabine, 51.
Sallustius (Gaius Sallustius Crispus), XX, 372 – 376, 378, 385.
Salonic, 291, 292.
Samnium şi samniţi, 45, 46, 53, 60, 85, 100, 101, 365 – 66, 392; înfrângere la Poarta Collina, 85, 86; soarta prizonierilor, 86, 87, 89, 90, 92; gladiatori îmbrăcaţi ca, 133.
Sărbători, 11, 19, 166, 174, 216; *vezi* şi Compitalia
Scipio Aemilianus, Publius Cornelius, 31, 385.
Sclavi: XV, 89, 94, 139, 142, 160, 197, 256, 284, 297, 313, 338, 356; condiţii, XVII, 17, 174, 209; fugari, 138, 209; şi mineritul, 38; număr de 38, 159; revolte, 80, 135, 136, 140, 159, 167, 169, 367; rol în ierarhia socială, 43, 155; livrare şi comerţ, 43, 136, 152, 158 – 59, 230, 254.
Senat, XVI, 34 – 39; vârsta membrilor, 96; şi numirea proconsulilor, 143, 144; atitudini faţă de câştigurile financiare, 39; şi Caesar, 277 – 78, 293 – 94, 319321; şi Catulus, 127 – 129; şi rechemarea lui Cicero, 236, 237; şi Claudius, 200, 201, 243 – 44; şi Compitalia, 215 – 16; conservatorism, 181; şi Crassus, 130; eligibilitatea pentru, 86, 87; în exil, 286, 287, 297 – 98; legi privind mâncărurile, 174; ierarhie, 98; şi revoltele italienilor, 53, 61, 62; şi Octavian, 332, 333 – 34, 350 – 353; şi Pompei, 206, 207, 242; collegia reorganizate, 221 – 22; dreptul pretorului de a convoca, 96 – 97; şi Sulla, 66 – 69, 82, 90 – 91, 95, 97100, 115; şi familiile tradiţionale, 115 – 16; şi primul triumvirat, 221, 283, 286.
Senat, clădirea, 99, 242, 263, 269, 270.
Seneca, Lucius Annaeus, 177, 349.
Servilia (amanta lui Caesar), 184, 286.

Sibylla, profeţii ale, 1 – 3, 7, 10, 2931, 32, 160, 292; distrugerea cărţilor, 78, 79; Mitridate le foloseşte ca propagandă, 42; Vergiliu despre, 340, 341.
Sicilia, 6, 7, 9, 123, 125, 168, 287, 347.
Siria, 9, 168, 245, 268, 287, 319, 351, 367; Crassus şi, 247, 368.
Spania, 7, 9, 38, 39, 83, 132, 208, 263, 365, 367; Caesar în 198, 294, 314, 315, 316, 338, 351, 368 – 9; Cartagina şi, 6, 7; minerit, 38 – 9; susţinătorii lui Pompei din, 287, 293, 306; războiul împotriva marianiştilor, 131 – 32, 144, 145, 146.
Spartacus, 139, 140, 155, 159, 167, 209, 287, 338, 367.
Stabiae, 46.
State italiene, 49; drepturi de cetăţenie, 51 – 53, 63, 87 – 8; şi primele expansiuni romane, 5 – 6; şi serviciul militar, 49; rebeliuni, 46 – 54; tulburări după Philippi, 337, 338; *vezi* şi Campania
Statele Unite ale Americii, XVII.
Staţiuni, 56, 57, 178.
Strabo (Gnaeus Pompeius), 53, 63, 69, 70, 84, 109, 366.
Subura, 21, 108, 186, 188.
Sulla, Lucius Cornelius: îşi atribuie titlul „Felix”, 92; Caesar şi, 110114, 289, 313; campanii în Grecia şi Asia, 74 – 76, 121, 144 – 45; şi războiul civil, 57 – 71; consolidează victoria şi îndepărtează oponenţii, 90 – 94; Crassus şi, 93, 129 – 130; îi înfrânge pe samniţi, 85 – 86; dictator, 94 – 101; moştenirea şi moartea, 101, 102, 118; şi
Lucullus, 146; Pompei şi, 84, 85, 103, 104, 131 – 32, 146; pedepsirea oraşului Nota, 100, 101; demisia, 99, 120; revenirea la traiul pe picior mare, 98 – 99; revenirea la Roma, 83 – 6; apariţiile spectrului lui, 285; regimul lui Sulla, 114; tratamentul prizonierilor samniţi, 85 – 6, 90, 92.
Sulpicius Rufus, Publius, 62, 63, 66, 67, 96, 98, 113, 179, 366.
Surrentum, 46.

Syme, Ronald, XVII, XVIII.
Tarquinius, regele Romei, 1 – 3, 19.
Teatre, 205, 206, 300, 317, 321; teatrul lui Curio, 273 – 74, 279; teatrul lui Dionysos, 342; teatrul lui Pompei, 263 – 64, 265, 266, 270, 298, 323, 360, 368.
Temple, 14, 16, 34, 205, 287, 291, 308, 338, 349; al Bellonei, 90; al lui Castor şi Pollux, 79, 222, 235; al lui Isis, 309; al lui Jupiter, 3, 29, 78, 79, 82, 90, 99, 109, 127, 270; al lui Satum, 293; al lui Venus, 206, 263, 298, 319; al Vestei, 347; al lui Zeus, 76.
Tibru, fluviul, 12, 88, 90, 100, 161, 318, 356.
Tigranes, regele Armeniei, 149, 152, 153, 161, 165 – 69.
Tigranes, prinţul, 166, 233.
Tigranocerta, 149, 152, 153, 155, 172, 367.
Traci, 134.
Tradiţie, importanţa, 12, 59, 64, 95, 99, 354.
Tribun, funcţia de 24, 25, 26, 27, 36, 61, 62 70, 79, 87, 115, 131, 246, 251, 284, 293, 343; Claudius şi, 218, 219, 221, 222 – 24, 235, 368; Curio şi, 279, 280, 368; alegeri pentru, 278, 279; Milo şi, 235, 237; mutilarea de către Sulla a, 98, 99, 366; anularea legii lui Sulla, 128, 141, 162.
Triumvirat, primul, 211, 212 – 225, 241 – 268.
Triumvirat, al doilea, 334 – 344.
Tullia (fiica lui Cicero), 236, 325.
Tusculum, 173.
Updike, John, XVI.
Utica, 311, 314, 315, 317.
Varro, Marcus Terentius, n.2, n.307, 385.
Velleius, Paterculus, XXI, 386.
Veneţi, 253, 322.
Venus, 64, 66, 77; descendenţă, 19, 21, 108, 298, 309, 355; ritualuri de căsătorie, 106; templu, 206, 263, 298, 319.
Vercingétorix, 258 – 61, 368.
Vergiliu, 341, 354 – 357, 370.
Verres, Gaius, 124 – 126, 129, 277, 335, 367.

Vestale, 130 – 31, 347.
Veterani, aşezarea, 101, 211, 338, 354.
Vezuviu, muntele, 43, 45, 46, 135.
Via Appia, 13, 16, 140, 219, 223, 236, 246, 269.
Via Egnatia, 9.
Via Nova, 14.
Via Sacra, 14, 67, 186, 237.
Viei, 16, 312.
Vile, 19, 56, 93, 173, 175, 178, 184.
Villa Publica, 89, 90, 92, 208, 366.
Zaruri, XIV, 32, 106, 110, 162.
Zei, 3, 12, 19, 122, 156, 172, 291, 307, 308, 310, 324, 345, 346, 351, 356.

— Capul de bronz al unui erou de la începutul Republicii – identificat prin tradiţie ca fiind Brutus, conducător al loviturii de stat împotriva lui Tarquinius, ultimul rege al Romei. Datând fie din secolul al III-lea, fie din secolul I î.Hr., ilustrează convingător felul în care le plăcea romanilor să-şi imagineze strămoşii: ca modele de demnitate şi virtute bărbătească.

(*Museo Capitolino, Roma*/*Fratelli Alinări*)

— Elefanţii, arma aleasă a duşmanilor mai sofisticaţi ai Romei – cel mai cunoscut fiind Hannibal, dar şi regii greci din Orient. Elefanţii de război erau invariabil interzişi de Republică ori de câte ori se impuneau tratate de pace. Aceia păstraţi împotriva termenilor stabiliţi de Republică puteau fi mutilaţi de inspectorii care controlau armele.

(*Villa Giulia, Roma*/*AKG Londra*/*Erich Lessing*)

— Pe măsură ce se extindea imperiul Republicii, se lărgea şi prăpastia între bogaţi şi săraci. Ideea de muncă plătită umplea aristocraţia romană de oroare snoabă; *plebs* nu-şi putea permite să arate atâta dispreţ. Aceasta este emblema comercială a unui zarzavagiu, care era şi măcelar: se pot vedea capete de iepuri ieşind din cuştile de sub tejghea. Din secolul al II-lea d.Hr., dar foarte asemănător ca stil cu basoreliefurile de la sfârşitul

Republicii. (*Museo Ostiense*, *Ostia*/*Scala*, *Florenţa*)

— Un rege încoronat al Pergamului, posibil Attalus III. în anul 133 î.Hr., regatul lăsat Republicii prin testament de către Attalus a deschis un borcan cu miere, în jurul căruia au roit în curând muştele de la Roma. Aversiunea tradiţională a Senatului de a impune o autoritate directă a slăbit inevitabil, punându-se piatra de temelie a imperiului roman în Orient. (*Ny Carlsberg Glyptotek*, *Copenhaga*)

— Pe la începutul secolului I î.Hr., golful Neapolelui a devenit atât un loc al plăcerilor pentru romanii foarte bogaţi, cât şi punctul de acces al valurilor de comori venind în Italia de peste mări. Aşa cum sugerează această scenă de vis a unui port, artiştii au preferat să sublinieze frumuseţile golfului decât să evoce energiile sale comerciale.

(*Museo Nazionale*, *Napoli*/*Scala*, *Florenţa*)

— Statuia unui general, de la Tivoli, începutul secolului I î.Hr. Deşi expresia, severă şi deloc sentimentală, este pe de-a-ntregul romană, poza derivă din

imaginile conducătorilor greci. Bogăţia şi rafinamentul lumii greceşti a făcut ca o comandă în Est să devină visul oricărui general ambiţios. În aceasta, ca şi în multe altele, militarismul republican a fost exemplificat de Marius.

(*Museo Nazionale Romano. Roma*)

— Mitridate, leul Pontului. Dornic să-şi sporească sprijinul din partea grecilor – şi, fără îndoială, şi ca un rezultat al vanităţii – el a imitat cu râvnă portretele lui Alexandru cel Mare. Invadarea de către el a provinciei romane Asia în anul 89 î.Hr. – şi, chiar mai mult, masacrarea întreprinzătorilor italieni în anul următor – l-a consacrat ca pe duşmanul cel mai înveterat al Republicii. Tetradrahmă de argint, 75 î.Hr.

(*British Museum, Londra*/*AKG Londra*)

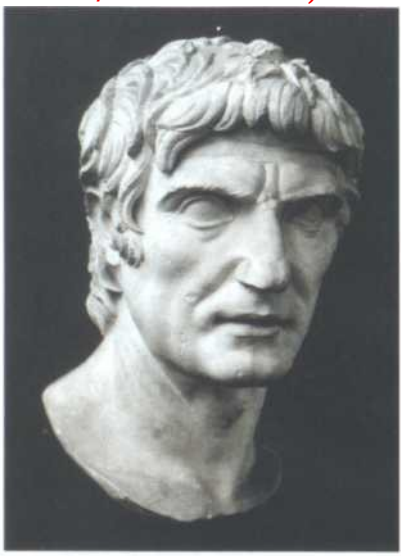

O porţiune din zidul oraşului republican de pe

Aventin. Niciun cetăţean înarmat nu avea voie în mod normal să intre pe porţile cetăţii. Sulla a fost primul general care a condus o armată romană împotriva propriului oraş în patru sute douăzeci şi unu de ani de istorie a Republicii. (*Scala, Florenţa*)

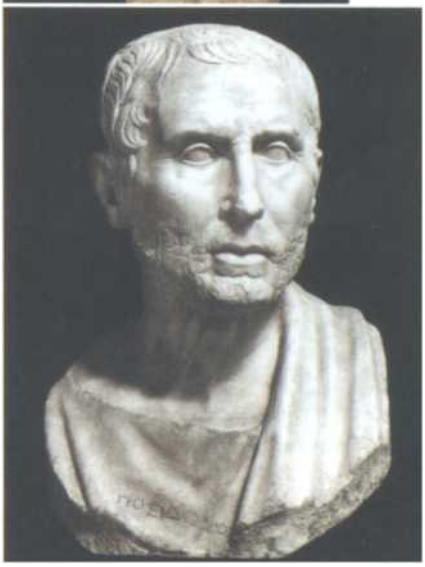

Un lictor, purtând pe umăr *fasces*, un mănunchi de nuiele care a servit odată ca simbol al puterii regale. În timpul Republicii, doisprezece lictori îi erau atribuţi

fiecărui consul. (*British Museum, Londra/Scala, Florenţa*)

1. Un cetăţean se înregistrează la cenzor (stânga). Un detaliu din aşa-numitul altar al lui Domitius Ahenobarbus.

(*Musée du Louvre, Paris/Scala, Florenţa*)

2. Movila acoperită cu iarbă din prim-plan este tot ce a rămas din templul Bellonei, de unde, în anul 82 î.Hr., Senatul a auzit ţipetele prizonierilor lui Sulla care erau masacraţi în Villa Publica de alături. (*Tom Holland*)

3. Ochii morţilor au fost imaginaţi întotdeauna privind fix un aristocrat roman, inspirându-l să rivalizeze cu faptele de glorie din trecutul familiei sale. Aici un personaj de vază purtând togă ţine în mână două busturi grele – adesea identificate ca fiind ale strămoşilor săi, deşi nu e sigur. Capul statuii a provenit iniţial de la o sculptură separată. Sfârşitul secolului I î.Hr. (*Museo Capitolino, Roma*/*Fratelli Alinări*)

15. Conducători de care concurând în *cursus*.
(*Museo Nazionale, Napoli/Scala, Florența*)

— Gladiatori luptând în arena din oraşul Pompei, în timp ce spectatorii se ceartă afară. Pictura murală datează din secolul I d.Hr.: la mai mult de un secol după Spartacus, gladiatorii au continuat să fie o mare afacere în Campania. (*Museo Nazionale*, *Napoli*/*Scala*, *Florenţa*)

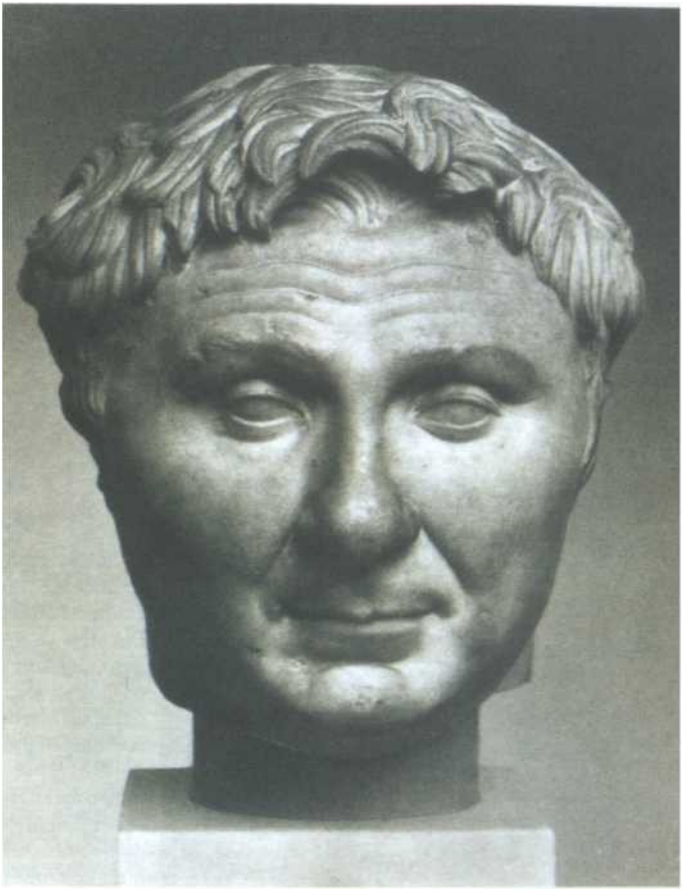

— Bucla şi surâsul afectat al puterii: Pompei cel Mare. (*Ny Carlsberg Glyptotek, Copenhaga*)

— Legionari cu scuturi şi zale (centru). Un detaliu din aşa-numitul altar al lui Domitius Ahenoharbus, secolul I î.Hr., ilustrând probabil lăsarea la vatră a soldaţilor. Visul tuturor legionarilor era să „stea acasă cu soţiile şi cu copiii, şi să cultive ţarini rodnice”.

(*Musée du Louvre, Paris/Scala, Florenţa*)

— La revenirea sa din Orient în anul 66 î.Hr., Lucullus şi-a umplut grădinile ce dădeau spre Campus Martius cu butaşi din imperiu. Parcurile au devenit unul dintre cele mai preţuite atribute ale puterii. Această scenă este din vila lui Augustus de la Prima Porta, de lângă Roma.

(*Museo Nazionale Romano*/*Roma*/*S cala*, *Florenţa*)

— Peştii – şi ca hrană, şi ca animale de casă, erau o supremă pasiune romană. Ca şi cu grădinile, Lucullus a devenit celebru cu „mania peştilor” pentru că a dus

nebunia la extremă.

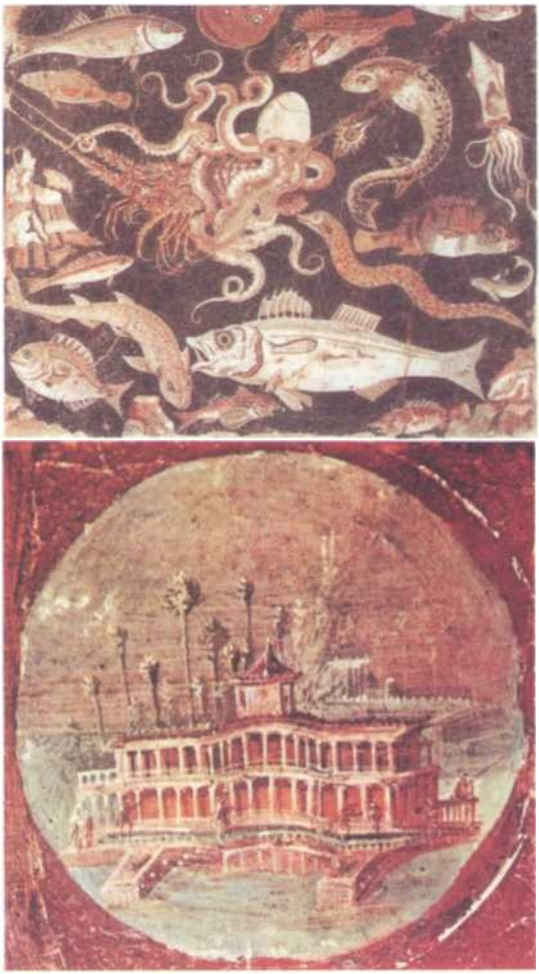

(*Museo Nazionale, Napoli*/*Scala, Florenţa*)

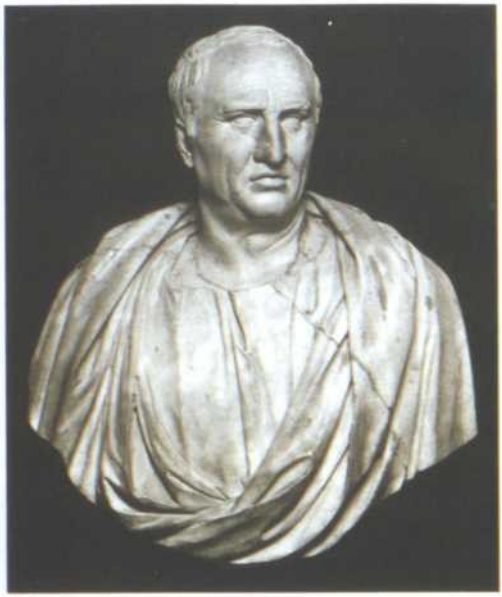

„Lăsaţi armele să cedeze locul pentru toga păcii”. Cicero nu a lăsat pe nimeni să uite mândria sa că, în anul 63 î.Hr., odată cu înfrângerea „conspiraţiei” lui Catilina, el a salvat Republica. (*Museo Capitolino, Roma*/*Fratelli Alinări*)

O luptă decisivă în Senat. Cicero denunţă un Catilina infam, aşa cum l-a imaginat Cesare Maccari în 1888 – una dintre numeroasele sale fresce din sediul senatului italian modern.

(*Palazzo Madama*, *Roma*/*Scala*, *Florenţa*)

— Templul lui Castor din For. În 58 î.Hr., anul tribunatului său furtunos, Clodius i-a demolat treptele şi l-a transformat într-un sediu paramilitar. (*An Archive*)

1 *

— Pentru bărbaţii romani, faptul că femeile se puteau întâlni pentru a celebra ritualuri religioase tainice era extrem de excitant. În această pictură murală din Vila Misterelor din oraşul Pompei, un sentiment al sacrului este amestecat profund cu eroticul – aluzie, poate, la ceea ce l-a inspirat pe Clodius să profaneze ritualurile zeiţei Bona Dea în 62 î.Hr.

(*An Archive*)

1. Un bust funerar, considerat prin tradiţie ca fiind al lui Cato. În 59 î.Hr., anul consulatului lui Caesar, Cato a fost vârful de lance al rezistenţei faţă de triumviratul lui Caesar, Pompei şi Crassus.

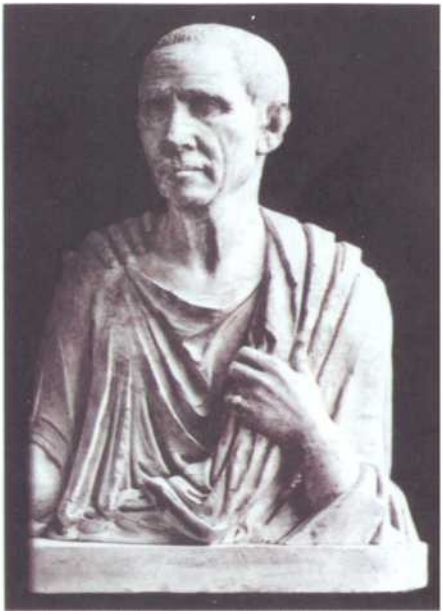

(*Museo Vaticano, Roma*/*Fratelli Alinări*)

27. „Galul care se stinge”. Statuia depăşeşte mărimea naturală – pe măsura faptului că, de la jefuirea Romei de către bandele de gali în secolul al IV-lea î.Hr., ameninţarea din partea Galiei nu a încetat niciodată să-şi arunce umbra asupra Republicii. În anul de după consulatul său, ce altă cale mai bună a avut Caesar de a-şi face un nume decât lansarea unei lovituri preventive împotriva barbarilor din nord?

(*Museo Capitolino, Roma*/*Art Archive*)

— Domitius Ahenobarbus. Portretul este fie al marelui duşman al lui Caesar, fie al fiului său. În 56 î.Hr., ambiţiile bătrânului Domitius de a-l înlocui pe Caesar în funcţia de guvernator al Galiei au provocat o reînnoire a triumviratului, cu consecinţe nefaste pentru Republică. Un dinar bătut între 42 şi 36 î.Hr. (*Museo Nazionale Romano, Roma*/*British Museum*)

— Via Appia, la aproape 17 km de Roma. Aici, în ianuarie 52 î.Hr., cariera lui Clodius a avut un sfârşit violent, precum era de aşteptat. (*Tom Holland*)

— „Vercingétorix îşi aruncă armele la picioarele lui Caesar”. Aşa cum a fost reprezentat de Lionel Royer în 1899. Victoria lui Caesar la Alesia în 52 î.Hr. a fost cea mai uluitoare din cariera sa şi a marcat sfârşitul efectiv al revoltei galilor. (*Musée Crozatier, Le Puy en Velay, Franţa/Bridgeman*

Art Library)

Iulius Caesar. „Sufletul tău i-a spus Cicero, „n-a fost mulţumit niciodată cu această viaţă scurtă pe care natura ne-a dat-o s-o trăim.” (*Museo Capitolino, Roma*/*Fratelli Alinări*)

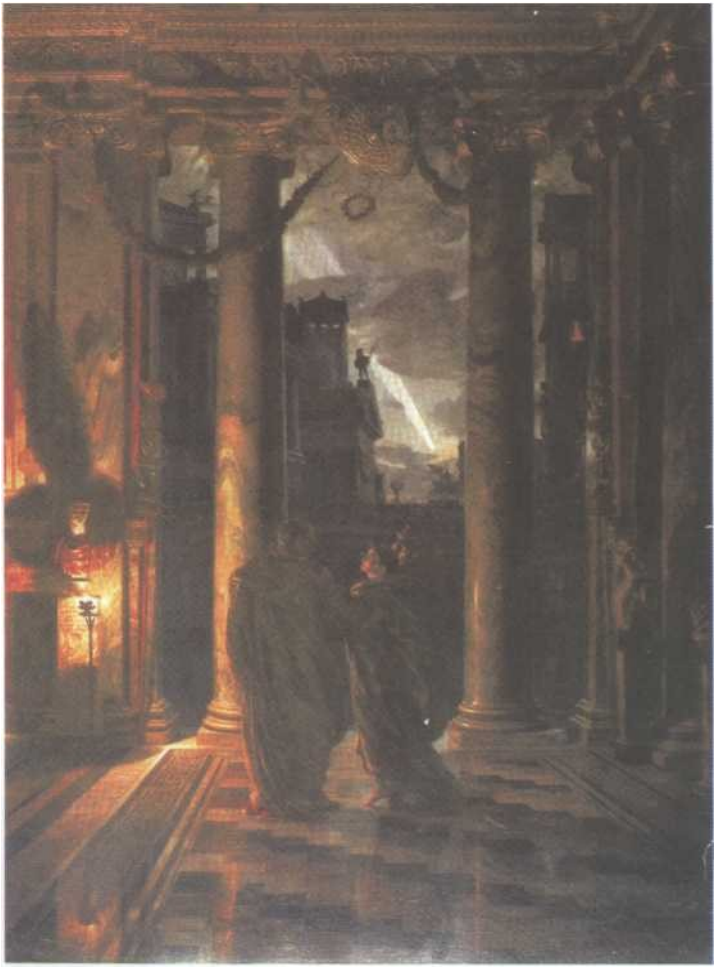

14. „Idele lui Marte”. Pictură de Edward John Poynter din 1883. (*Manchester City Art Galleries, Manchester/Bridgeman Art Library*)

15. O statuie în mărime naturală a unui general roman, găsită în Renaştere pe locul teatrului lui Pompei. Timp de secole, s-a crezut că este tocmai statuia sub care a căzut Caesar. Trist, dar nimeni nu mai crede asta acum. (*Palazzo Spada*, *Roma*/*Fratelli Alinări*)

35. Cleopatra, regină a grecilor şi faraon egiptean, aduce ofrande zeiţei Isis. (*Musée du Louvre*, *Paris*/*Art Archive*)

36. Antonius şi Cleopatra, cele două feţe ale unei tetradrahme de argint, bătută în jurul anului 34 î.Hr. Nu se putea imagina un afront mai mare la adresa valorilor Republicii decât apariţia unui roman şi a unei grecoaice, un triumvir şi o regină, pe aceeaşi monedă. (*Fitzwilliam Museum*. *Cambridge*)

38. Un mozaic găsit în oraşul Pompei. Un craniu stă într-un echilibru precar pe un fluture şi o roată: moartea bântuie viaţa, iar norocul e veşnic schimbător. (*Museo Nazionale, Napoli*/*Scala, Florenţa*)